MAGYARORSZÁG
TÖRTÉNELME
KÜLÖNÖS TEKINTETTEL
A JOGFEJLÉSRE.

FŐTANODAI

S

MAGÁNHASZNÁLATUL

IRTA

BOGSOR ISTVÁN

TÖRTÉNET- ÉS ÁLLAMJOGTANÁR.

HARMADIK FÜZET.

PÁPÁN,

NYOMATOTT A REFORM. FŐISKOLA BETÜIVEL.

1863.

HARMADIK KORSZAK.

Magyarország államélete hanyatlása 1490—1848.

53. §. A harmadik korszak menete s kisebb szakai.

„Megholt Mátyás király, oda az igazság!“ ezzel fejeztük be a 2-dik,- ezzel kezdjük meg a 3-dik korszakot. E népszó mint Mátyás alatti, ugy Mátyás utáni állapotát hiven kifejezi a hazának. Mátyással delet ért a magyar dicsőség napja, — utána nyúgovóra szállt alá. Minden történelmi nép fejlődésének e szokott lenni rendes folyása. A világ államai felnőnek, virágoznak, elhervadnak. Magyarország európai élte folyamában épen e változatokat éli keresztül. Négy századon át kiképezte minden elemeit; két századon át virágzott; a jövő századokon át a benne rejlett okok, a körülfogó kelet és nyúgot, s a bekövetkezett uj idők más irányú szelleme hanyatlásba sülyesztik. A szerepet, mit teljesíteni volt feladata, bevégezvén, világtörténelmisége háttérbe szorúl, másérti létele másba fölmenéssé kezd átmenni, külélete eltörpül, s eddigi önállósága lassanként elenyészik. Illy állásban egész munkássága magábani létre fordul vissza, a védelmi sze-

rep, mit eddig a keresztyénség irányában vitt, önmaga védelmére szoríttatik, s minden küzdelmének egyedül a másba teljes fölmenéstől vagy enyészettől megmentésre kell irányulnia. Ez önfentartási küzdelmei régibb történelme folytatásaul most is Europa kelete és nyúgota — amott a török, itt a császárságot viselt Habsburgcsalád — ellen vagy mellett vivott harczokban határzódnak, és mivel a harczok szerencsétlenül ütöttek ki, s a két küzdő hatalmat fegyver vagy jog utján egészen a haza beljébe hozták be, a belélet szokott ellentétei küzdelmeivel szövődnek teljesen össze. Az igy összeolvadt kül- és belélet mozgalmai kezdetben igen erősen folynak, a hazát török vagy német véduralom alatt két hazává szakasztják, s midőn lankadni kezdenek, a vallásszabadság védelmére kelt háborukkal ujra felfrissíttetnek; de utóbb az egyik védhatalom és nemzeti ellenzék buktával elnémulnak, s csak az uralomra jutott másik védhatalom ellen a jog terén, vagy annak érdekében a harczmezőn folytattatnak. Az állam minden tényezőinek illy örökös ellenségeskedései nem hagyák az ujabb korszellem nagyszerü mozzanataival együtt haladni az elgyengített nemzetet, mellyet különben is a nyugotitól még sokban eltérő keleti természete, földe egyedisége, nyelve rokontalansága elkülönítettek, az önvédelemmel párosulni szokott féltékenység pedig, s annak érzete, hogy a fenmaradás csak elkülönzés által eszközölhető, mindig távol tartottak a külföld akkori közszellemétől. E körülmények nagyon is alkalmasok voltak arra, hogy a kortól elmaradt nemzet halálát idézzék elő, mi kivált e korszak második felében biztos kilátásba volt helyezve; de a benső erő, mi keblében megtöretlenül maradt, visszatartá enyésztét, megmenté a hullámok között s a korszak végén a 18-dik század világosodási eszméitől felizgatva élettelen szunnyadásából éber cselekvőségre kelté föl. Az

érintett viszonyok- és küzdelmekhez képest az állam lefolyt életének a 3-dik korszakban 3 nevezetesb fejlésfokait, ennélfogva történelmében 3 kisebb alkorszakot vagy szakaszt különböztethetünk meg. Az elsőben (1490—1604) kelet és nyugot folytatott harczai közt mind kettővel egyszerre, s magát egy erős ellenzék alakításával ketté szakasztva küzd önfentartásaért. A másodikban (1604—1711) önfentartási küzdelmét nyugot és kelet ellen a vallásszabadsági háboruk csatlakoztával szövi tovább. A harmadikban (1711—1848) kelet elleni, és ellenzéki küzdelmei elnémulván, az ezeken erőt vett nyugot uralma alatt ellentétlen szunnyadásban szendereg, csupán jogi téren vagy uralkodó családja érdekeiért folytatott harczaival, és belerejének a korszak végén lett fölébredésével eszközölvén önfentartását.

ELSŐ SZAKASZ.

Az országnak bel- és kelet- s nyugottal egyszerre vitt önfentartási küzdelmei és szétszakadása 1490—1604.

54 §. Az első alkorszak vázlata s jelleme.

Magyarország folytatja örökségül maradt küzdelmeit kelet, nyúgot, és a belellentétek ellen.

Keleten a mohamedanismus képviselője, a török zultánság legfényesb korszakát élte, a hagyományos harczokat nagy erővel megujította, a vele szembeszállt magyar erőt összezúzta, s az ország szivébe hatolván a szomszéd keresztyén nyúgotot most már közvetlen csapásaival ostromlá.

Nyúgotra a 16-dik század uj kort derített fel, mellyben az emberiségnek a bensőség, az általánosság, az okosság, a gondolás, tehát az emberi cselekvőség legmagasb körébe emelkedett szelleme uj vallást, — a protestantismust, — uj államképződést, uj müveltséget teremtett. A keresztyén vallás eredeti igazságaira visszatérés, az embernek egyedül önmaga általi határoztatása, tehát gondolásban, tettben teljes szabadsága, az államban szabadság-, munka-, jog-, rangegyenlőség sat. lőnek a vezéreszmék az uj keresztyén világban. Az egyház eddigi gyámsága, tekintélye, csalhatlansága, külső hatalma sat. megszünnek. Az államhatalom kiszabadul az egyház, és feudalitas bilincseiből, s uj államalakulásokat hoz elő, de mellyeknek mindnyájában az egyedi szabadságnak vele egyenlőn jogosítottsága, tehát a köz- és néphatalomnak kibékülése tüzetik ki irányúl. A középkori aristocratia helyét democratia foglalja el. Az általánosítás eszközlésére lőpor, lőfegyverek, delejtő, sajtó, világtenger, uj világ födöztetnek fel. Az emberiség minden nagyszerübb működése szárazföld- és középtengerről világtengerre, szárazföldi és középtengeri államokról oczeáni államokra, román népfajokról germánokra fordul sat. Ennyi s illy nagyszerü reformok kezdetben mindjárt, mivel az eddigi állapotot tagadólag, tehát lerontólag léptek föl, erős mozgalmakat idéztek elő. Nyúgot majd minden országai az ó és uj egymás közt támadt harczainak lőnek szinhelyeivé. A megtámadások legjobban érték a keresztyénség eddigi két fejét a római pápát, és római császárt, kiknek azért százados harczaikkal felhagyva közösen kelle a fennállók megvédésére, s minden ujítás elfojtására föllépniök. A pápaság és császárság érdekei, szelleme, sorsa elválhatlanok lőnek ezóta egymástól. A császárságot ekkor a Habsburgcsalád viselte, s mivel a catholicismus iránti

buzgalom sehol melegebb keblekre nem talált, mind végig meg is tartotta. Ennek azért az ujabb szerep szerint nem csak a keresztyénség eddigi ellenével a keleti mohamedanismussal, hanem magában a keresztyénségben kelt reformokkal is küzdésre kelle szállani. A kelet elleni küzdelemben jobb keze volt Magyarország. Meg is tette ez vele vagy nélküle, mit tehetett, s e tekintetben soha nem jött ellenkezésbe, nem keveredett harczba nyugoti szomszédjával. A Habsburgcsaládnál azonban más irány is volt uralkodó. Azon törekvés t. i. melly az ujabbkori alkotmányos egyuralom képződésénél az egyik tényezőt, az állam egyetemes hatalmát a másik tényezőnek, az egyedi szabadságnak elnyomásával absoluttá tenni, s főleg a cath. országokban a fejedelem személyiségébe központosítva érvényre juttatni czélozza, a Habsburgcsaládot is mint a Capetcsaládéval együtt Europának legkitünőbb cath. dynastiáját csak hamar megragadta, s miután a fejedelem hatalma leginkább magánbirtokai terjedelmével vala növelhető, a német császárságot pedig sem a birodalomból elfoglalandó tartományokkal nagyobbítani, sem a german jellem és a német nagyok önállóságra fejlődése miatt absolut hatalommá tenni nem lehete, oda vezérelte, hogy a császári czim mellett házasságok, öröködések, vételek, foglalások utján össze szerzendő koronák által saját házi hatalmat alapítson meg, ez által akarván a csupán császári minőséggel többé el nem érhető nagyságot kivívni. Az igy összeszerzett, vagy kilátásba helyezett országokban nem léteztek a fejedelmi hatalmat korlátozó rendek, törvények, protestánsok, vagy ha léteztek, kevesek, gyöngék, csekélyek voltak; bennök azért nem volt nehéz mind a császárság feladatát a catholicismus megmentését, mind a család vágyát a teljhatalom és europai nagyság megalapítását keresztül vinni. E kettős irány (császári

és családi) az, melylyel nyúgot a benne kelt uj eszmék mellett a Habsburgok személyében Magyarországot érinti. E kettős irány és a velök járt feladat valósítása miatt kelt küzdelmek azok, mellyekben Magyarország nyúgoti küzdelmei határzódnak.

Magyarország beljében a kiujult ellentétek viszályaival volt össze vissza szakgatva. A nemzet nem vetkőzte le középkori természetét. Egyediségi erős hajlama nem békült ki sem fent, sem alant az egyetemesítési törekvésekkel, sőt mindegyik ellenében kizárólagos szabadalmait régibb merevségökben visszaállította. Aristocratiája a fejedelmi hatalmat elzsibbasztotta, a democratiát agyonsujtotta. Nagyjai szenvedélyeik uralma alatt párttusákkal emészték egymást. Ősi harcztüze évről évre hamvadt, s a most már egészen megváltozott hadintézmények miatt mindig használhatlanabbá vált. Erkölcsi ereje naponta hanyatlott. Szelleme az ujabb szellemhez nem idomíttatott. Igy érte 30 évi viódása után kelet vihara, igy érték nyúgot eszméi, igy érte a Habsburgcsalád koronaszerzési törekvése. A török anyagi erejét összerontsolta, szivét, vazallországait elfoglalta, keleti felét véduralma alá kényszerítette. A nyúgoti eszmék átültették bele a protestantismust, szabadsági hajlamában jobban megerősítették, de egy uttal a nemzet tömegét meghasonlíták. A Habsburgok nyugoti felében megszilárdíták magokat s koronájának birtokába jutottak. Mind azon elemek e szerint, mikkeli küzdelmekben eddigi külélete határzódott, egészen beljébe furódtak, állását megingatták, sőt némellyek enyészettel fenyegették lételét. A nemzet elővette ellenük a bel- és külföldiség szokott harczait, s erélyesen pattant fel önvédelmére. Mivel azonban többé sem elég erkölcsi, sem elég anyagi ereje nem volt, melly összetartotta, melly megmenteni birta volna, a vésztorlatok közepette másokhoz folyamo-

dott pártfogásért. Egyik fele a Habsburgcsaládhoz, mint melly a császárság és Ausztria birtokánál fogva a kelet elleni védelmet átveszi, csatlakozott, s ennek szárnya alatt kereste vére, vagyona áldozásával az önvédelmet. Másik fele belföldi erővel, belföldi királysággal, vagy midőn ez magában elégtelen volt, ozmán véduralom segélyül vevésével igyekezett megmenteni önállóságát. A mentőszerek fölötti e meghasonlás sas vagy félhold zászlója alatt két egymást sujtó párttömeggé szakasztotta az országot. S a szakadás, mivel mind a két fél erős volt, s a pártfogó török és német elveiknél fogva halálos ellenei voltak egymásnak, állandóan meg is maradt. Az ország keleti feléből Erdély s keleti részek fejedelemsége, a nyúgotiból magyar királyság állíttatott. E két fejedelemségbe mentek át az ös ellentétek minden hagyományos küzdelmei, akár belföldiek, akár keletiek, akár nyúgotiak. E két fejedelemségbe zsugorodik most össze a nemzet eddigi bel- és külélete. Az europai hirnév eltünik. Az önállóság roskadoz, — s legfölebb a keleti fejedelemség tartja fenn halvány sugarait. Az alkotmányosság jogsérelmekre szoríttatik s az önállón maradt részben is ez alkorszak végén enyészetnek néz elejbe. Ide hanyatlott száz év alatt Mátyás nagy hirű országa! — Miként következett be e hanyatlás? Mint, és mi hatással működtek a külelemek? Mint vergődött a haza a beözönlött hullámok között? Mint vitte önfentartásaért a harcz és politika mezején küzdelmeit? lesz ez első alkorszak történetei foglalata.

55. §. A választási s bel- és nyúgottali küzdelmek II Ulászló alatt.

Mátyás hunyta után királyról kelle gondoskodnia az országnak. Kétségtelen joggal biró örököse nem volt a trónnak, mit azért csak választás utján lehete betölteni.

A választás mint mindig, ugy most is élénk párttusákra nyujta alkalmat. A haza nagyjai, mihelyt Mátyás meghalt, szabad pórázra lettek eresztve. Régibb függetlenségi hajlamuk lépett ismét előtérbe. Mindegyik szenvedélyei sugallta után szakadozott erre amarra. Sem a kormányt ideiglenesen vezető Beatrix és Corvin János, sem a betöltetlenül hagyott nádori hivatal helyettesítője Dóczi Orbán egri püspök, sem a mellettök működő országtanács nem birták a fejetlen olygarchákat összpontosítani. Négy pártra voltak ezek most szakadva, mert négy követelő versenyzett a koronáért: Corvin János több nagyok igéretére, mit még apjának tettek, támaszkodva; — Fridrik császár fia Maximilián az 1463-ban kötött szerződés alapján, — a cseh király Ulászló, és öccse Albert mind ketten Albert királyunk lyányának a IV Kázmér — lengyel királylyal egybekelt Erzsébetnek fiai lyányágon Árpád családjából származásuknál fogva. Hozzájuk számítható némileg Mátyás özvegye Beatrix, ki ha a királyságot nem is, de a királynéságot a választandók valamellyikének férjül megnyerésével óhajtotta vala megtartani. Mindegyik mellé tekintélyes tömeg sorakozott. Corvin Jánoshoz magyarsága, szerénysége, harcziassága, a koronának kezei közt létele, s apja emléke varázserővel vonzotta a köznemességet és nagyok többjeit. Maximilián mellett, ki leveleiben a vallás védelmét fennyen igérte, erélyesen nyilatkoztak a városok és Austriával szomszéd megyék. Albert harczias jellemével s a tatárháborukban szerzett babéraival megnyerte a közvéleményt; azért az éjszaki megyék és számos nagyok erősen ragaszkodtak hozzá. Ulászlót lomha, türékeny természete előnyösen ajánlotta Zápolyának, és több nagyoknak, kik épen ollyan királyt, kinek üstökét, mint Báthory István erdélyi vajda mondá, markukban tarthassák, ohajtottak választatni. Ennyifelé sza-

kadva jelentek meg a rendek az 1490-ben Rákoson megnyilt választó gyülésre, mindegyik párt jókora haderővel, mindegyik párt saját pártfogoltja érdemeit, előnyeit, véltjogait magasztaló szónokokkal. De a külön érdekek nem voltak kiegyenlíthetők, sőt Corvin és Ulászló közt valóságos harcz ütött ki, mellyben amannak emberei meggyőzettek. Ez, és a herczeg erélytelensége, ki királysága felől már előre kétségbe esvén a bosznyák királyság, a slavóniai s oppelni herczegség s horvát- és dalmátországi bánság megnyerendése mellett több urakkal szerződést kötött, Ulászló pártja kezébe adá a győzelmet. Corvin hivei naponta apadtak. A köznemesség megunta a hosszas gyülést s jobbára haza ment. Az ott maradtak Zápolya Istvánra bizták a választás eldöntését, s ennek itélete nyomán a lithván öregapáju, lengyel apáju, magyar anyáju cseh királyt Ulászlót kiáltották ki királynak. Corvin a szerződésbe kikötött czimekkel és javakkal elégíttetett ki. Beatrix Ulászló kezével kecsegtetett. Maximilián és Albert követei eredmény nélkül távoztak. Az uj király, miután azon föltételeket, miket neki a rendek kiszabtak, Farkashidán elfogadta, **II Ulászló** (1490—1516) névvel Fehérvárott megkoronáztatott. Igy lőn betöltve Mátyás világhirű trónja. Palotáját egy gyáva utód, a nagy királynak mindenben ellentéte foglalta el. Az erős karok helyett egy báb kezei ragadták meg a kormány gyeplőit. A Mátyás fékét unt nagyok elérték czéljukat. Olly királyt tettek magoknak, kit kényük szerint rángathattak erre amarra, s ki alatt szabadon üzhették garázdálkodásaikat. Meglátszott mindjárt a visszaesés ez első tettén a nemzetnek. Az 1486-i 32. czikk ellenére szláv elemet hozott ez a haza nyakára, s választott fejedelmében a külföldiséget és közhatalom alélt-ságát emelte fel ujra trónjára, míg magát ez ellen szinte fejetlenségig fajult szabadalmaival sánczolta körül. Vá-

lasztásával hát ismét fölelevenítette azon régi ellentétet, melly a kül- és belföldi elemek, a fejedelmi és néphatalom között kezdet óta annyi véres viszályt idézett elő hazánkban.

Mutatkoztak is rögtön a választás keserü szüleményei. A hátratett trónkövetelők és pártjaik a választás, a választott, a választók ellen tüstént fegyverre keltek fel. Albert herczeget ugyan, ki magyar és tatár hadai élén két izben is megujítá trónigényeiért az éjszaki megyékben támadásait, a fekete sereg és Zápolya győzelmei elhallgattaták, s Beatrix is magtalansága ürügye alatt elmozdíttatott Ulászlóvali egybekelését sürgető követelésétől; de Maximilián és a czivódó nagyok tartós háborút támasztottak az országban. Maximilián osztrák, bajor, muszka csapatai élén a magyar hadnagyok zsarolásai által elkeserített s Zápolyától elhagyott Ausztriát 3 hónap alatt visszafoglalta, sőt a hozzáállt magyaroktól segítve magyar határokra ütött be. Itt Sopront, Vast, Zalát, Somogyot elözönlötte hadával, Kinizsi Pál erődét Vázsonkőt kezére kerítette, Dunántúl nagy részét elfoglalta, Sz. Fehérvárt megvette, s már a főváros Buda alatt üté föl még királyaink hamvain is dulakodó táborát. Csak kevert hadának magában meghasonlása s e miatt erős pártjának bomladozása, csak Fehérvárnak Kinizsi odaérkezte által eszközölt visszavétele (1491. jul. 29.), s ennek következtében a magyar foglalmányok elvesztése, csak a béke, mellyet vele s Fridrikkel Ulászló Pozsonyban kötött, vivék őt el a haza nyakáról. Az itteni egyesség szerint Ulászló, Fridrik a császár, s Maximilián a római király között örök szövetség köttetvén Ulászló törvényes magyar királynak ismertetik el s a trónt figyermekei öröklendik; de ha fiörökösök nélkül maradna, vagy ha figyermekei egyenes ágon fiörökös nélkül halnának el, a magyar

korona Maximiliánra vagy egyenes ágon levő utódaira szálland, — a magyar rendek a jelen szerződést országgyülésen hittel megerősítendik s Maximiliánt vagy utódait, ha arra kerülne a sor, az ország szabadságai megerősítése mellett törvényes királyokul fogadandják el, sőt addig is, míg az érintett eset bekövetkeznék, az ország minden világi és egyházi tisztviselője hivatala átvételekor Maximiliánnak hűséget esküdni kötelezteték, — a háboru foglalmányai kölcsönösen visszaadatnak s közbocsánat hirdettetik, — Ulászló hadi költség pótlásául 100,000 aranyat fizetend, s Fridriknek a 100,000 aranyat, mit ez Mátyásnak kötelezett, elengedendi. E szerződés nem mehetett ugyan minden föltételeivel teljesülésbe, mert az 1492-i országgyülés, midőn megerősítés végett elejbe terjesztetett, ellene mint a nemzetet lealacsonyító cselekmény ellen erélyesen tiltakozott; de a király annál hüvebben végrehajtotta a tőle függő pontokat. A szerződést a nép ellenszenve daczára még a gyülés előtt önkényüleg megerősítette (1491 dec. 6.). Kismartont, Fraknót, Kaboldot a császár kezéhez szolgáltatta. Hadi költségül 100,000 aranyat fizetett. Fridriket a 100,000 arany fizetésétől fölmentette. Ausztriához, és az anyjának lekötelezett házassági dijhoz való igényeiről lemondott. Királyuktól nem maradtak hátra a nagyok. Már előbb 15 főur (köztök 7 főpap), az 1492-i gyülés alatt pedig az esztergomi s kalocsai érsekek (estei Hippolit, és Várday), Kinizsi, Ujlaki, a Frangepánok, a Zrinyiek, több horvát urak, és nemesek, az egész szászság, Pest, Buda, Kolozsvár, Besztercze, Brassó, sőt maga Corvin János is külön adott nyilatkozataikban elfogadták egész terjedelmében a szerződést, s igy ha nem is törvényes, de nagy erkölcsi súlyt adtak a Habsburgcsalád bekövetkezendő öröködésének. A nagyok többjei (maga Zápolya is) és nemesség ellenben határo-

zottan ellene szegültek a külföldi öröködésnek, mi által a csupán választási viszályok minden ellenséges elemet felzudító pártharczokká változtak.

Mind a pozsonyi szerződés elleni tiltakozásával, mind az 1492-i gyülésen alkotott czikkekkel, mind a következett évi — 1493-i — gyülésen nyilvánult felriadásával kimutatta a nemzet e pártharczok megkezdődését. Amott a rendek a farkashidai pontokat ismét megerősítvén a királyi hatalom bénítására több korlátozó czikket alkottak, nemesi szabadalmaikat előbbi merevségükbe visszaállították, s a többek közt Zápolya Istvánt nádorrá választották, kit ez által egy alakulandó ellenzéki párt fejévé, mozgatójává, vezérévé kentek föl. Emitt Ulászló ellen valóságos ostromot nyitottak meg. Felingerelve a maximiliáni szerződés elfogadásának ujra megkísérlése által a királyt lomhasággal, az országjövedelmek pazarlásával, a határok csorbításával, s a török háboru elhanyagolásával vádolták, féltékenységükben a koronát a mostani koronaörök kezéből, mivel ezek a Maximiliánnali szerződést aláirták, elvették, s a hűtlen kincstárnokokat hivatalukból letették. Hiában volt, hogy a haragra lobbant király e vádakat magokra a viszálkodó rendekre utasította vissza. Hiában volt, hogy a tétlenség vádja elhárítása végett a törököket megtámadtatta. Hiában volt, hogy Albert testvérével — most már lengyel királylyal — még Moldva fensőbbsége átengedése mellett is pártos alattvalói ellen frigyet kötött. Hiában volt, hogy több főtisztviselőjét a szerződés aláirására rábirta. Hiában volt, hogy a kormánypárt erősbítése czéljából a fondor egri püspököt, később esztergomi érseket Bakacs Tamást cancellárjává, Kinizsit országbiróvá, a szigorú Drágfyt Báthory István helyébe erdélyi vajdává, Corvin Jánost — ki már egyszer lemondott — ismét horvát bánná nevezte. Hiában volt, hogy az ellenzék gyön-

gítésére Zápolya frigyesét Ujlakit, ki Ulászlót gőgjében „ökörnek“ szokta volt czímezni s a törökökkeli titkos szövetség gyanúja alatt állott, haddal megtámadta, és megalázta. A pártzajlongásokat sem aláirásokkal, sem politikával, sem fegyverrel nem lehete elnémítani. Albert török háborúja miatt nem segíthetett s Moldvaország ügye uj kelepczébe keverte Ulászlót. Az elégületlenség tovább harapódzott. A zajos gyülés eredmény nélkül szétoszlott. A Kassán önkényleg kivetett adó miatt a megyék nyugtalankodtak s több adószedőt agyonvertek. Erdély lakosai, kivált az oláh pórok szinte e miatt fellázadtak, s csak Drágfy irgalmatlan szigora által csillapittathattak le. Zápolya Ujlakinak pártját fogta s a megyéket a király, mint Ujlaki megtámadásában a nemesi jogokat tipró zsarnok ellen felbújtotta. A trón ügyével bejött visszavonás magokat a rendeket egymás közt is összeveszesztette. A világiak az egyháziakat külföldhöz ragaszkodással, telhetetlenséggel, uralkodásvágygyal vádolták. A köznemesek a főnemesség ellen, mert nála a nemesi egyenlőség elnyomására, a kormány kizárólagos kezelésére, s a királyi párthoz csatlakozásra irányult törekvéseket vettek észre, ingerültek voltak. Az ellenvéleményüek egymás ellen ökölharczot kezdettek. Szóval minden ellentétek, mellyek a középkori részlegességek természete szerint a beléletet dúlni szokták, föl lettek az öröködés ügygyel zúdítva. Ulászló egyezkedése, és Maximilián koronavágya égő üszköt vetett a haza földére, a kül- és belföldiség eddigi viszályait trónöröklés fölötti harczczá változtatta át, s mivel általa a német befolyás egészen az ország beljébe furódott, a nemzetet két ellenséges táborra — udvari és nemzeti pártra — szakasztotta. Amott Ulászló a király, itt Zápolya a nádor vivék a zászlót. Amott német öröködés, külföldiség, fejedelmi központosítás, királyi kormány, egyházi s világi urak nagy része;

emitt nemzeti királyválasztás, belföldiség, nemesi szabadalmak, köznemesség voltak leginkább a küzdő, és küzdést okozó elemek. Az öröködési ügy uszályvivőiül fellépett ellenmondások mind e két pártban olvadtak össze.

Az 1495—1496—1498-i országgyülések folytatták a két párt megkezdett tusáit. Mert a visszaélések, mik a viszály okozói voltak, naponta nyiltabban ütötték fel fejöket. Az adókivetések-s a kormány több intézkedéseinél királyi önkény nyomai mutatkoztak. A koronajavak, vámok, harminczadok sat. zálogba vettettek. Az egyházi s világi nagyok hivatalaikért busásan és mértéktelen uzsorával fizettették magokat. A kincstár, az adó behajtás csalással vagy a legnagyobb gondatlansággal kezeltetett, úgy hogy a 6 év óta fizetett 1'800,000 aranyból alig adatott be 6000 a pénztárba. A jövödelmekről soha senki nem számolt. A főpapok 5—6 egyházi javadalmat adományoztattak maguknak, azokból szokatlan tizedeket szedettek, s több világi hivatalok elfoglalásával a kormányban túlsulyt gyakoroltak. Az urak a kormányt, az igazságszolgáltatást egyedárusították, a jobbágyaiktól szedett adót és kir. jövödelmeket magoknak tulajdonították, a megyék hatóságai alól kivonták magukat, s a nemesség elnyomásával teljes olygarchiai uralmat törekedtek megszilárditani. Ennyi visszaélések láttára nem csuda, ha a gyüléseken a rendek szenvedelmesen felzudultak a király ellen, fel a hütlen kincstárkezelők ellen, fel a hatalmasodó urak ellen, fel a kincsszomjukért gyülöltekké vált főpapok ellen. Ingerültségük engedésre kényszeritő a nagyokat. Ulászló is kénytelen volt e miatt az adósürgetéssel felhagyni, fő- és alkincstárnokát fogságba vettetni, s a visszaélések és sérelmek elfojtására alkotott erélyes végzéseket (lásd alább II Ul. III-dik végz.) megerősíteni. Hasonló szellemben nyilatkoztak az 1500- és 1504-diki

gyülések is, sőt az adót illetőleg, midőn Ulászló fölemelését sürgette, s országtanácsa javaslatára több megyében a fölemelt pénzsegélynek már szedetését is jelentette, a király és tanácsosai megrovása mellett azt határozták, hogy segély csak országgyülésen ajánltathassék, s ha valamelly megye magától adót fizetne, annak nemesei az ország több nemesei társaságából kiüzve és kirekesztve legyenek.

Lehetlen észre nem venni e gyüléseken azon irányt, melly a küzdelmeknek ezután kiváló jellemvonása leend. A nemzet jogi téren, joghatárzatokkal igyekszik magát a megtámadások ellen védeni, s hogy a két párt harczaiban egyenlők legyenek a fegyverek, a nemesség a nagyok túlsulyát korlátozni, politikai jogkörét az urakéval szemben magosbra fejleszteni, s ennek tüzhelyét a megyéket mindig erősbé képezni tüzi ki feladatul. A fő- és köznemesség egymás elleni küzdelme itt kezd nevezetes szerepet vinni a nemzet életében. Észrevehető rajtok hasonlókép a nemzeti párt győzelme, melly e pártnak folytonos erősbödését vonta magával. Mert bár ez Zápolya Istvánnak Pápán 1499-ben történt halálával fejétől megfosztatott, de Zápolya fiában Jánosban még hatalmasb vezérét, s a külföldi örököd ellen irányult néphangulatban még hatalmasb támaszát lelte föl. E hangulat soha sem aludt el a nemzetben. Az 1498-i gyülésen hozott azon rendeletükkel, hogy a koronaőrség csak világiakra bizassék s királyválasztó gyülésekből idegen fejedelmek követei kizárassanak, bizonyosan oda czéloztak a rendek, hogy Maximilian ellenében Ulászló után nemzeti királyt akarnak választani magoknak. A nagyra vágyó ifju, Zápolya János épített a nemzet ez akaratára, s a trónrajuthatás reményében minden vagyonát, erejét örömest áldozta a belföldi párt öregbítésére. Áldozatai nem is voltak süker nélkül. Ulászlónak nejétől

Candalei Annától (XI Lajos franczia király nővérétől) született lyányánál Annánál nem volt egyéb gyermeke. A Hunyadiak végsarjadéka Corvin János 1504-ben maradék nélkül meghalt. Igy sem a királynak fiörököse, sem a nemzetnek nemzeti trónjelöltje nem levén, Zápolya felé hajolt az ország közvéleménye. Innen a rendek az 1505-diki gyülés alatt, midőn a király súlyos betegsége az öröködés iránti rendelkezést szükségesé tette, a Maximiliánnali szerződést érvénytelennek nyilvánítván Ulászlónak azt ajánlották, hogy lyányát Annát Zápolya Jánossal házasítsa össze, s ha fiörökös nélkül halna el, e fiatal párt emeltesse királyi székbe. Ajánlatukat nem fogadta el ugyan a király, a miért nagy zaj között szétoszoltak, de a még ez évben összeült rákosi gyülésen ismét megujíták kisérletüket. Tetemesen szaporodott itt a Zápolyapárt. Mert Maximilian föllépése, ki a végre, hogy Magyarország az ő családjára szállandás által Németországhoz kapcsoltathassék, a német rendektől János ellen segélyt kért, sok hazafit elkeserített; a népnek a papság ellen nyilvánult ingerültsége pedig, mert benne Maximilian legnagyobb támaszát látta, nagyon megapasztotta Ulászló hiveit. Innen lön, hogy maga Bakacs, és az uj nádor Perényi Imre is a nemzeti párthoz kezdének hajolni. Innen lön, hogy a rendek minden nehézség nélkül meghozhatták e gyülésen azon nevezetes végzést mellyben ünnepélyesen kinyilatkoztatták, hogy, ha Ulászló fiörökös nélkül hal el, soha többé semmiféle külföldit, bár milly nemzetü vagy nyelvü legyen, királynak nem választandnak, azon kemény záradékot csatolván határozatukhoz, hogy kik ez ellen cselekedendnek, javaik elvetessenek, magok, gyermekeik, minden ivadékaik örökre számüzessenek, vagy elfogatván a legsulyosban büntettessenek. A végzést 10 főpap, 53 mágnás, (maga az érsek és nádor is), és 125 követ aláirta, s esküjével

megpecsételte, a nép pedig, midőn az kihirdetés végett országszerte szétküldöztetett, a legnagyobb örömzajjal fogadta. Diadala volt ez a belföldi párt törekvésének, s ha közvetlenül nem, de közvetve oda irányult, hogy Maximilián öröködését meghiusítsa, s Zápolya Jánosnak a koronához utat nyisson. Ulászló nem tehetett ellene, s a gyülésen kénytelen volt elnézni, mit a rendek olly egyhangulag végeztek. Nem igy Maximilián. Észrevevén ama végzés czélzatát, hogy a pozsonyi szerződés illyképen megsértését, s mint irá, a rajta és utódain magyarországi főfölázadók által elkövetett méltatlanságot megboszulja, nagy haddal Magyarországra ütött, s tüzzel vassal pusztította a határszéleket. Megrémült erre Ulászló, s mivel serege kicsiny, pénztára üres, családja sorsa koczkáztatva volt, a császárral alkudozásokat kezdett meg, lyányát annak onokájának Ferdinándnak ajánlotta, s Fehérvárról, hol akkor a rendek tanácskoztak, követséget küldött béke eszközlésére. De a követség süker nélkül tért vissza, s tovább folytak az ellenségeskedések, mig nem 1506-ban Ulászlónak fia — Lajos — születvén, ez esemény mind a két fél hevét lelohasztotta, s a békét könnyebb szerrel megalakulni segítette. Maximilian a magyar koronához fentartott jogaival s Anna és Ferdinánd közt kötendő házasság iránt tett titkos szerződéssel egy időre megelégedett. Ulászlót a gyermek Lajos megkoronáztatása (1508) kibékítette. A magyarokat azon biztosítás, mit ez alkalommal Ulászló a királyi gyermekek gyámságának soha Maximiliánra nem ruházása és jogaik fenntartása iránt nyujtott, megnyugtatta. A pártokat Zápolyának országkapitánynyá neveztetése s a hatalmasok ellen alkotott 1507-i czikkek lecsillapították. Az ellenséges elemek egy időre kibékülni látszának.

A pártok kiengesztelődése azonban csak külszin, csak

álarcz volt. A hozott törvények és biztosítások jobbára csak papiron maradtak, s ismét csak úgy hajtattak végre, mint a kezelők érdeke kivánta. A nagyok elővették ujra fondorlataikat. Bakacs, Perényi, Szatmáry (pécsi püspök és uj cancellár), hogy hatalmukat Ulászló halála esetére a gyenge Lajos kiskorusága alatt is meg tarthassák, frigyet kötöttek a gyámságnak Maximilián kezébe játszása iránt, Ulászló füleit örökös gyanusításokkal sugdozták tele, s mindenütt, hol lehete, Zápolyáék terve ellen működtek. De a Zápolyapárt sem nyugodott. A lengyel királynak Zsigmondnak Zápolya nővérével Borbálával tervezett házasságát keresztül vitte, magát Zsigmond megnyerésével megerősítette, Ulászlót, hogy Maximiliántól elvonja, Zsigmonddali szorosb szövetkezésre nógatta, Zápolyával Annát ujra megkérette, s mindent elkövetett az udvari párt czélzatai meghiusítására. Az innen is, onnan is ostromolt király hol erre, hol arra ingadozott. Egy részről Zsigmond követei előtt gyermekei gyámságát soha idegen kezekre nem bizni fogadta; más részről Maximilián küldötteivel kettös házasságról alkudozott. Egy részről Zápolyát erdélyi vajdává nevezte s lyánya keze iránt hizelgő biztatásokkal bocsátotta el. Más részről Perényi és Szathmáry sugdosásainak engedett, s utoljára is a külföldnek vetette magát karjaiba. A hálótermébe lött, de nem talált golyók megtették pulya lelkére hatásukat. Hogy a Zápolyapárt ellen, mellynek tulajdoníttatott e merény, legyen kire támaszkodnia, Bécsben a császárral következő egyességet kötött: Anna Maximilián egyik onokájának Károlnak vagy Ferdinándnak eljegyeztetik, mi ha meg nem történnék, az 56 éves öreg császár maga veendi nőül a 12 éves herczegnőt, — Mária a császár onokalyánya Lajos herczegnek nőül adatik, — Ausztria- Cseh- és Magyarországban a két család költsönösen, különösen pedig Magyar-

országban Lajos halála esetére Anna férje öröködendik,— a császár Lajost fiává fogadja, s a német birodalom helytartójává nevezi sat. Az egyesség következtében az eljegyzés Sz. István templomában végre hajtatott, a családi frigy kihirdettetett, róla az oklevél kiadatott, s még a Zápolyától ez alatt elfordult Zsigmond által is aláiratott (1515). Zápolya felei s velök a nemzet nagy része a rákosi határozat megsértésének vették e szerződést, s a részükre megnyert Perényi által semmisnek nyilváníttatták. A köszvényes nádor zsölleszékben körülhordozva éles hangon tiltakozott Pozsony utczáin a törvénytelen szövetség ellen. Utóbb, midőn Ulászlótól Siklóst, Maximiliántól a római sz. birodalmi herczeg czimét kapta, mint magános ő is aláirta ugyan az egyességet; de országgyülés soha nem fogadta el,- s így sokáig viszálymagva maradt a Habsburgok öröködése.

Ekkép változott nyúgot befolyása a haza belhullámai közé mosódott zátonynyá, mellyen idővel ketté törik a nemzet hajója. Ekkép zúdíttatott föl általa a belélet minden ellenséges eleme, s sodortatott a nemzet régi visszavonásaiba. Ekkép nyilott meg vele a Mátyás alatti fénykor halványulása. Mátyás dicsőn végzett bel- és nyúgottali küzdelmeit szégyennel, veszteséggel, romlottsággal ujitotta meg a nemzet.

56 §. Az ország kelet elleni küzdelmei II Ulászló alatt.

A bel- és nyúgottali küzdelmeknél nem sokkal szerencsésebb volt a nemzet kelet elleni küzdelme. Azon fegyverszünet, mit Mátyás II Bajazeddel kötött, 1491-ben eltelt, s a zultán Mátyás halálát, és az utána kelt zavarokat felhasználni akarván, ez év tavaszán a szendrői basát Szabács, Jaicza, s Nándorfehérvár ostromlására küldötte. Az erősségek Kinizsi temesi gróf, és Moré Fülöp szörényi bán által megmentettek ugyan, a török csapatok meg-

verettek, Budára két szekér török fej küldetett, Kinizsi válogatott kinok közt számos foglyot kivégeztetett s Bajazed, ki a magyar végekhez vala indulandó, Albaniába vonulni kényszerült; de kalózhadai egyfelől Erdélynek estek, másfelől Steyer- és Karántföldet pusztították, Jakub boszniai basa pedig, hogy az ezeken a vörös toronyszorosnál és Villachnál ejtett csapást megboszulja, 1493-ban még nagyobb táborral rontott be Horvátországba. Az uj horvát bán Derencsényi sok habozás után Vituinnál (Thuin) megütközött Jakub scregével; de elvesztette a csatát. Fia, testvére, s majd 6000 horvát és magyar vitéze halva maradt. Maga Frangepánnal együtt fogságba esett. Tábora, zászlói, készletei török kézbe kerültek (1493). Negyvenöt év — a rigómezei ütközet — óta nem érte illy vereség a nemzetet. A gyászhir hallása megdöbbenté a Budán gyüléskedő rendeket, s mivel Mátyás alatt győzelemhez voltak szokva, mérgesen fordultak a király ellen, kinek tétlenségében keresték a szerencsétlenség okát. Ulászló a vádat és szégyent lemosandó, mivel a zsoldosok árulása miatt Belgrád is veszedelemben forgott, s a Szeremségben Ujlaky és Frangepán a törökkel egy kézre látszának dolgozni, Kinizsyt, Drágfyt és Czobort 14,000 emberrel Szerviába küldötte. Itt a belgrádi árulók nyársra huzattak, a garázdálkodó törökök nagy veszteséggel vissza verettek, s Ujlaky erődeinek (Illok, Gara, Kaposvár, sat.) megvételével meglőn alázva; de tovább nem folytattatott a háború. Kinizsy Pál, az ozman harczok egyik legerősb bajnoka 1494-ben megholt, s a király felhagyván üldözési szándokával a törökökkel 3 évre fegyverszünetet kötött (1495). A szünetet azonban mind a király és nagyok közti czivódások, mind Ulászló azon meggondolatlan lépése, hogy, mint a hir mondá, öccsével Alberttel kötött szerződésben Moldva fensőbbségét, mi a magyar koronát

illeté vala, Lengyelországra ruházta, gyümölcstelenné tették a hazára. A lengyelek t. i. e jog ürügye alatt 1497-ben megrohanták Moldvát, mire vajdája István a törököktől és magyar kormánytól kért ellenük segélyt. A székelyek e megkeresésre régi jó szomszédjuk mellett fegyvert fogtak, s a lengyeleket megverték; a törökök pedig 80,000 embert küldtek Lengyelországra. Ulászló két tüz közé volt szorítva. Öccsén is segíteni, de meg a törökökkeli békét is fenntartani kötelezve vala. Habozásában Alberttel, s a zultántól elállott moldvai vajdával ujabb szövetségre lépett (1499), sőt Dalmatia visszanyerendése reményében Velenczével, Sándor pápával, és XII Lajos franczia királylyal is szövetkezett (1500) a törökök ellen. Értesülvén a verbosznai és szendrői basák e szövetségről, a frigyet tettleg felbontották, s Jaiczát körülkerítették. De Corvin Geréb, Czobor, a Frangepánok s Zrinyiek dandáraival egyesülve Jaicza alá vitte seregét, s ott a basák táborát semmivé tevén egész Boszniát felszabadította (1500). A győzelem hirére Sándor pápa és a velenczeiek minden ajánlatokkal nógatták Ulászlót a hadfolytatásra. Ulászló mindent igért, országgyülést tartott, hadvezéreket nevezett, a pápától adott aranyakat fölszedte, hadüzenetét ágyudurrogással hirdette, a megyéket fegyvereseik kiállítására szólítgatta; de komolyabban nem fogott a harcz megkezdéséhez. Nőszülése, neje koronáztatása, lengyel trónügyei, a rendekkeli ujabb czivódásai fontossabbak voltak nála, mint igéretei teljesítése. Azért, midőn a törökök az udvar e hivalkodásait felhasználva 1502-ben Malomfalvánál Slavoniára ütöttek, s Pozsegától Vukovárig pusztítottak, ismét Corvin Jánosnak kelle az ellenük vezetendő seregek élére állani. Szerencse koronázta most is a herczeg lépteit. A vele egyesült erdélyi vajda és ráczok dandárai Száván a törököket visszanyomták, Bulgariában Bodont (Viddin)

Kladovát elhamvasztották, Nikápoly külvárosait földig lerontották, a török lakosokat fegyverre hányatták vagy elárverezték, s török főkkel töltött szekereken küldték a had martalékait Budára. Mind e veszteség, mind a velenczeiek foglalásai Bajazedet kibékülésre ösztönözték. S midőn ő erre Ulászlót szinte hajlandónak tapasztalta, vele a békét 7 évre (1503) meg is kötötte.

E harcz volt utolsó összeütközése Bajazednek a magyarokkal. E volt utolsó föllépte a Hunyadi nemzetségnek a rá örökségül hagyott török háborúkban. Corvin János egy évvel később 35 éves korában megholt, s vele kidölt a magyar védfal utolsó sarkköve. E volt utolsó nagyszerübb győzelme, s a keresztyénség irányában utolsó nagyszerübb föllépte a magyaroknak keleti rokonaik ellen. A magyar korona e győzelem és béke által nyeré még egyszer vissza és tartá fenn a keleti vazallországok fölötti fensőbbségét. Magyarország e békével eszközlé még egyszer Azsiának Europától vissza tartóztatását, mint ezt a békelevél egyik pontja, melyben kiköttetett, hogy török hadak akarmely ker. hatalmasság megtámadására utjokat Ulászló birodalmán keresztül semmi szin alatt nem vehetik, világosan tanúsítja. Ez után a magyar fegyverek semmi, vagy csak kisebb csatákban nyert dicsőséggel küzdenek kelet ellen. Ez után az országok hulló csillagokként foszlanak le sz. István koronájáról. Ez után Magyarország csak omladozó gátként szolgálhat kelet rohamai ellen.

A 7 évi, s később 3 évvel megtoldott fegyverszünetet Ulászló cseh ügyekkel, belviszályokkal, öccse Zsigmond és Bogdán moldvai vajda közti béke helyreállításával, a Velencze ellen kötött cambrayi szövetséggel, s az egyházi gyülésekre küldött követségekkel töltötte. A törökökkeli békét semmi sem zavarta meg, mig nem Bajazed fia s utóda I Szelim által 1512-ben meggyilkoltatván, az uj zultán hadnagyai a határszéleket fosztogatni kezdették, s nem használván Zápolya János általi megveretésök, Horvátországba rontottak be. Bár itt Dubiczánál 1513-ben meg- és visz-

szaverettek; Ulászló még is, hogy további háborgatásaiktól megszabaduljon, mind az uj pápát X Leot ellenük segélynyujtásra szólította fel, mind Konstantinápolyba fegyverszünet eszközlése végett követeket küldött. Leo egy a törökök ellen hirdetendő kereszteshábórúval akart Ulászlón segíteni, mire az akkor Rómában időző esztergomi érseket és bibornokot Bakacs Tamást hatalmazta fel. De megjöttek ez alatt a Stambulba küldött követek is, s I Szelimmel 3 évre kötött fegyverszünetet hoztak Ulászlónak (1514). A nagyravágyó érsek mind e mellett kereszthábórút hirdetett, de szerencsétlenül. A törököknek szánt csapás magára Magyarországra fordult, s a kereszthábórúból kelt pórlázadás nem engedé a Szelimmel kötött frigyet megrontani. Azért, mig Ulászló élt, folytonosan állott az. Azon meg támadás, mit Zápolya a maga kitüntetése végett a törökök erőde Zsarnó vára ellen intézett, (1514) szerencsétlenül ütött ki. A meggondolatlan ifjú emberei s ágyúi vesztével lakolt a frigyszegésért.

57 §. A belharczok II Ulászló végéveiben. Kuruczháboru.

A kivül, belül megszakgatott országnak, hogy a hanyatlani indulás csirái már kezdetben mindnyájan megmutassák magokat, Ulászló végéveiben egy még eddig nem ismert csapáson kelle keresztül mennie. A király és nemzet közt, a bel- és külföldiség közt, az egyházi és világi rend közt, a fő- és köznemesség közt, a különböző pártok közt folytonosan lángoló viszályok senkire nem hatottak olly nyomasztólag, mint a jogtalan néposztályra, a parasztságra. A félszázad óta tetemesen növekedett közadó s a fék alól kiszabadult úri önkény mindenétől megfosztotta a pórt. Míg a főpap, a gazdag úr fényüzőleg duskáskodott, ennek rongyainál alig maradt egyebe; de,

mi leverőbb volt, mig egy kiválasztott emberosztály jogokban egyedáruskodott, ezt jogtalanság nyomta mindenütt. Már azon ellenszenv, melly a szükölködők keblében a gazdagok irányában támadni szokott, elég volt az ur és szolga közti gyülölet megalapítására; azon bánás pedig, melylyel e viszony, nem hogy szelidebbé, de mindig nyomasztóbbá tetetett, valóságos boszúvá érlelte azt. Az anyagi hátrányt azonban türte, szivelte a nép, mert tehetetlen volt; de a jogokbani hátratétel, mihelyt a felviradt ujabb kor másra tanította, elviselhetlenné vált előtte. A 16-dik század eszméi minden ember egyenlőségét, szabadságát hirdették. Ez eszmék a magyar mindent hamar felfogó természete szerint átcsaptak a magyar köznép soraiba is, s önérzetre, öntudatra, az aristocrátiával szemben visszás állapotának megismerésére ébresztették fel. Törvényhozásunk a köznépnek terhei jutalmául idáig a szabad költözhetési jognál egyebet nem adott. Ez állapot, és annak tudata, hogy minden embernek szabadnak kellene lenni, keserü ellenmondásúl kezdett most a fölébredt tömegnél feltünni, s csuda e, ha a készen lévő gyúanyag, mihelyt alkalom nyílott, emésztő lánggá lobbant fel? Illy alkalom volt a törökök ellen megpendített keresztháború, mi daczára a király vonakodásának, daczára Telegdy István kincstárnok lelkes szónoklatának a magyar országtanácsban elhatároztatott, s az erre felhatalmazott pápai követ Bakacs érsektől 1514-diki husvét vasárnapján (april. 16.) a budai egyházban kihirdettetett. Negyvenezer ember gyült össze Rákoson a bulla kihirdetésére, nagy részben pórok, szegény nemesek, és földönfutók, kiket az igért bűnbocsánat, s a földesúr igája alól szabadulhatás naponta nagyobb tömegben térített a Romából hozott vörös keresztes zászló alá. Az alsóbb rendü papok is, kiket a főpapok bánása és törvényellenes zsarolásai

elkeserítettek, számosan csatlakoztak hozzájuk. A kurucztábornak (mert az összegyültek a kereszttől, mellyet viseltek, a nép által kuruczoknak neveztettek) Dózsa György, egy a török háborukban elhirhedt székely (innen közönségesen Székely György) lovastiszt neveztetett vezérévé, mi, mivel Dózsa csak egyszerü székely, és nem ur volt, még jobban tódította Pestre a pórok csapatait. A tódulás következtében a mezők munkások, az urak jobbágyok nélkül maradtak. Mi hogy meggátoltassék, a föld urai kötéllel, bilincscsel, fegyverrel hajszolták s hurczolták vissza menni akaró jobbágyaikat. A kegyetlenség, melylyel mindezek végrehajtattak, csak növelte a szökdösést; de felbőszíté egyszersmind az egész kurucztömeget. Eszébe jutottak régi szenvedései, kitört régi gyülölete, s mivel a bullában már előre átok mondatott mindazokra, kik akárkit keresztesi tisztében akadályoznának, feljogosítva érezé magát a szent vállalatot ekkép gátló nemesek, mint átok alá esendő pártütők ellen fölkelni. A táborban levő papok, különösen Mészáros Lőrincz (közönségesen nagy botú Lőrincz pap) czeglédi lelkész tüzes beszédekkel izgatták a szenvedélyeket. Dózsának, midőn népe ez ingerültségét látta, uj eszme villant meg agyában, magát székely rokonainak, kik minapában az erdélyiektől annyi károkat szenvedtek, megboszulására s a pórság felszabadítására hivatva kezdé érezni, kitüzte a forradalom zászlóját, s szabad pórázra ereszté a neki bőszült tömeget. Ulászló, és tanácsosai értesülvén a kuruczok fenyegető hangulatáról, parancsot küldtek Dózsának, hogy seregével haladék nélkül Horvátországba induljon. De a parancs már későn érkezett. A fékszakította nép nem ismert többé semmi hatalmat. S midőn hozzá az urak erőszakairól ujabb hirek érkeztek, dühösen rohant Pest és Buda külvárosainak, az uri házakat fölégette, s az elfogott

nemeseket kegyetlen kinokkal kivégezte. Bakacs Esztergomból egyházi átkot küldött Dózsára és társaira; de a tovább üzött fosztogatások, Pest, Heves, Nógrád hamuvá vált falvai, a nemesek feldult telkei, s a nemes nőkön elkövetett erőszakok mutaták, milly sükertelenül hangzott el az átok. A fenyegetés csak fokozta az ingerültséget, s a kuruczokat tartósb ellentállásra készíté. E czélból Dózsa hadi módra szervezte táborát. Vezéreit Pest, Eger, és Bács felé küldte szét; maga pedig Szeged felé fordult. Utjában Czeglédről kiáltványt [7]) bocsátott ki, mellyben pórokat, nemeseket, polgárokat „szentei táborához" csatlakozni szóllított fel. Felszollításának ösztönszerüleg engedett a nép, s ujra több ezerekkel szaporította a fölkeltek sorait.

A magyar urak a vész elől Budára menekültek, s elfojtásáról tanakodtak. Megrémülve hallották a történteket, s most láták be, hogy egy Hunyady nélkül, egy Kapisztrán nélkül őrülés volt kereszthadat gyüjteni. Rémültökben a pápánál, Maximiliánnál, Zsigmondnál, Német-, Oláh- és Lengyelországnál akartak segélyt keresni, míg nem a sok

[7]) A kiáltvány igy hangzik: „Székely György, a hatalmas vitéz, a kuruczok áldott népének feje és kapitánya, csak Magyarország királyának, de nem az uraknak is alattvalója, Magyarország valamennyi városainak, mezővárosainak, és falvainak, különösen azoknak, mellyek Pest és külső Szólnok megyékben kebelezvék, üdvözletet. Tudjátok, hogy a hűtlen nemesek ellenünk és a szent háborúra készülő összes kurucz had ellen erőszakosan fölkeltek üldözendők és kiirtandók bennünket. Ez okon egyházi átok s örök kárhozat, ugy fő- és jószágvesztés büntetése alatt szigorúan meghagyjuk nektek, hogy e levél vétele után nyomban, haladék és mentség nélkül ide Czeglédre siessetek a szent tábor növelésére, mellynek áldott szövetsége a mondott hűtlen és átkozott nemesség hatalmát fékezni és elnyomni törekszik. Mit ha tesztek, hasznát fogjátok látni; más különben szabva van rátok a büntetés; s mi több a kapufára fogunk benneteket akasztani és akasztatni, s házaitok küszöbén karóra huzatni; javaitokat elpusztitjuk, lakaitokat lerontjuk, nejeiteket, magzataitokat megöljük."

habozás után a királyfi nevelője Bornemisza János felszólalására rögtöni fölkelést határoztak. A vidéki nemességhez parancsok küldettek szét, s nehány nap alatt elszánt csapatok sereglettek össze a vezérré nevezett Bornemisza zászlói körül. Bornemisza ezekkel s a király dandáraival a Rákoson maradt kuruczokat tüstént megtámadta. Egy rész a felszólításra megadta magát; de a többiek utolsó emberig harczoltak. Bornemiszának csak erős csata után lehete a fegyelmetlen pórságot szétriasztani. Az elfogottak lefejeztettek, vagy lehasított orral, lemetélt fülekkel bocsáttattak haza övéikhez. Sopronban, Zemplénben, Hevesben, a bányavárosokban hasonló szerencsével legyőzettek a lázangók. De nem igy volt Dózsa táborában, melly Szegednél huzódott össze. Szeged alól Báthori és Csáki Miklós csanádi püspök visszaverték ugyan a pórhadat; de Dózsa Szegedről Csanádra vivén seregét, itt Báthorit megszalasztotta, az elvett temesvári ágyukkal Csanádot megvette, s a kevésre olvadt nemesi tábort egészen szétporlasztotta. Borzasztó volt azok sorsa, kik Dózsa kezére kerültek. Csáki püspököltönyben karóra huzatott. Dóczi György, Ravaszdi Péter számos nemes társaikkal elevenen nyársba vonattak. Telegdy a kereszthad szilárd ellenzője hallatlan vadsággal kivégeztetett. A vágott fülek-, és hasított orrokérti visszatorlás irgalmatlanná tette Dózsát. Könyörületre intő öccsére, Dózsa Gergelyre nem hallgatott. A kegyetlenségben vele versenyző Lőrincz pap szavai szentebbek voltak előtte, kinek tanácsára merészebben lépvén föl, leveleket küldöztetett szét, mellyekben a királyság és minden méltóság eltöröltetését, a főpapok és nemesek kiirtatását, egész országban csak egy püspök tételét, mindenkinek egyenlő jog- és birtok adatását már nyiltan kimondá. Ezek és a csanádi ütközet szerencséje nagyobb vállalatra sarkalták a kuruczokat. Dózsa,

hogy legyen mire támaszkodnia, a kettős fallal körülkerített Temesvárt, hova Báthory vonult, szándékozék kézre keríteni. De az őrség bajnokúl ellentállt. A vár már két hónapig ostromolva volt; s még sem adta meg magát. Dózsa a vívás sükertelenségét látván, Béga vizét, melly a várt délkeletről kerítette, akarta másfelé vezetni s oda ez oldalról berontani. A merész gondolat végre is hajtatott, s Báthory magát egyszerre körülkeríttetve találta. Ez inségben, midőn már nem csak az éhségtől, hanem a polgárság ellene támadásától is fenyegetve volt, Zápolyához folyamodott, s fölkérte őt, hogy elfeledvén a régibb magánviszályt, mentse meg őt, mentse meg a hazát. Zápolya örömmel ragadta meg az alkalmat, mi hirét, s tán királyságra jutandását megalapíthatja. Erdélyből, hol a nemtán kitörendő mozgalmak fölötti őrködés végett jókora sereget tartott együtt, Temesvár felé indult s a hozzá sereglett nemességgel szaporodva megtámadta Dózsa táborát. A forró juliusi napnál, mellynek delén a megtámadás történt, hevesebb volt az ütközet. Kétségbe esve harczoltak a kuruczok, mert győzelem- vagy halálnál nem volt egyéb reményük. Vezérük középen, Dózsa Gergely jobb — Lőrincz pap balszárnyukon hallatlan elszántsággal vezényelték soraikat, a miért sokáig kétes volt az eredmény. A székelyek és Zápolya vasasai eldönték végre a csatát. A pórhad egy része elhullott, — a többiek rémülten szétfutottak. Hiában igyekezett Dózsa a futamlókat visszatartani. Hiában küzdött az ellenség legsürübb oszlopaiban. Kardja kezében szakadt, — lováról lehanyatlott s Zápolya rokona Petrovics által öccsével együtt elfogatott. Vége lőn ezzel az itteni kurucztábornak. Több ezeren a csatamezőn maradtak. Több ezeren a Temes vizébe fuladtak. Több ezeren az ütközet után felkonczoltattak. Eljött most a boszúállás órája. Zápolya minden foglyot hadi tanács

elejbe állíttatott, mellynek, mintha a kegyetlen leleményességben Dózsával versenyezni akarna, karóbavonás, kerékentörés, kiéheztetés, tagcsonkítás, több iziglen halálra hurczolás voltak rendesen véritéletei. A vajda táborát kísérő czigányhóhérok kifáradtak a mészárlásban. Dózsa negyvened magával börtönbe vettetett, innen előhozatván, mezítelenen izzó vastrónba ültettetett, égő vaskoronával megkoronáztatott, kezébe tüzes királypálcza adatott. Ezután teste tüzes fogókkal csipkedtetett, rá bocsátott éhes társai által marczangoltatott, végre félig sülve, félig halva fölnégyeltetett, s Budán, Pesten, Fehérvárott, N.-Váradon akasztófára függesztetett. Társai felakasztattak, vagy karóra huzattak. A kuruczkirály jajszó nélkül szenvedte kinjait. Egyetlen szavát csak testvérének adandó kegyelemért intézte Zápolyához. A nemes jellemvonás, melly e kérelmében rejlett, kiengesztelte iránta a szigorún ítélő utókort.

A szétfutott kuruczokat nem törte meg egészen a temesvári vérengzés. Imitt amott vezér nélkül, Bácsban Lőrincz pap vezérlete alatt tovább folytatták kétségbeesett harczukat, míg nem Váradnál s végre Kolozsvárnál merőben megsemmisíttettek. Lőrincz pap ezuttal sem került kézre. Hihetőleg sebeiben elveszett. Eltüntével vége szakadt a gyászos pórháborunak, melly 4 hónap alatt 60—70 ezer honfit emésztett fel; de nem szakadt vége a visszatorlásnak. A boszúban kimeríthetlen nemesség nem elégelvén eddigi véritéleteit, 1514-ben országgyülést tartott, hol kiöntvén mérgét Ulászlón, Bakacson, Szathmáryn azon borzasztó határozatot hozta, hogy a nemesek kárai és vérdíja megtérítése mellett a parasztok izgatói, nemesek gyilkosai, nők és szüzek szeplősítői minden irgalom nélkül megölessenek, sőt a nőszeplősítők fiai, lyányai, vérszerinti testvérei, vagy ezek maradékai is akkép büntet-

tessenek, hogy azok semmiféle hivatalra soha ne alkalmaztassanak, hanem mint azon megátkozott nemzetségnek örökös szolgaság és parasztság járma alá vetett ivadékai bűnükért lakoljanak. És hogy a pórok illy árulásának emléke és időszerinti büntetése utódaikra is átmenjen, s hogy a jövő századok is megtudják, milly iszonyú gonosz tett az urak ellen fellázadni, ezentúl az országban lakozó pórok valamennyien (a hűn maradtakon kivül) ezen hűtlenségi vétek miatt elvesztvén szabadságukat, mellynél fogva egyik helyről másikra szabadon költözködhettek, földes uraiknak teljes és örökös parasztságban legyenek alávetve, a jobbágyok elbocsátása minden időn át és örökre eltöröltetve maradván (1514: 14,25). Ezen kivül a paraszt lázadás örökös emlékeül pórszületésünek püspökké vagy érsekké tevése, és fegyvertartás kéz elvágás büntetés alatt eltiltatott. A kuruczlázadás részesei előtt a királyi megkegyelmezés utja örökre elzáratott. Az eddig is súlyos teher súlyosbítására minden parasztra az adón, tizeden, kilenczeden, katonatartáson kivül évenként egy arany forint, 2 lúd, s 10 telektől egy hizott disznó, havonként 1 tyúk, hetenként egy nap robot beszolgáltatása vettetett sat. Igy boszúlta meg magát lesujtott honfitársain a nemesség, s hogy magát jövőre a lázadók erőszakaitól megvédje, minden nemesnek tornyot vagy várat építtetni engedett, sőt minden megyében az egész nemes közönség oltalmára egy várat állíttatni rendelt.

Semmi sem mutatja jobban a nemzet visszaesését, mint e vérrel irott törvények. A boszú első pillanatában, a felingerült kedély első hevében halomra mészároltatni azokat, kik karóba vonták a nemes bajnokokat, megfertőztették a nemes szüzeket, elhamvasztották a nemes telkeket kegyetlen bár, de némileg menthető tett; de nehány ezer büneiért nehány milliót agyon sujtani, az apák vétkét ártatlan maradékaikon boszúlni meg, egy mindenéből kifosztott tehetlen tömegen dühös-

ködni, azt mi százados igaztalanság szüleménye, vagy csak felizgult szenvedély pillanatnyi kigyuladása volt, hült, érett, megfontolt tanácskozás után örökös igával, örökös átokkal, örökös becstelenséggel büntetni, több mint korlátlan szenvedély dühe. Erkölcsi sülyedésnek leljük föl benne szomorú jelét. Valóságos csapás volt nemzetünkre, hogy az 1514-diki végzeményt nem csak alkotta, hanem merevségében jó ideig fenn is tartotta. Általa önmaga hanyatlásának hintette el buja magvait. Mikor a világ minden ember jogosságát kezdé hirdetni, Magyarország vissza tolta magától az ujkor egyenlőségi eszméit. Mikor a szellem tova repülte mindenütt előre haladást parancsolt, Magyarország századokkal taszítá hátra önmagát. Mikor az uj állameszme minden erőt egyenlővé tömöríteni törekedett, a magyar nemesség kilökte maga alól az erős népalapot, a haza senyvedő testén mélyebbre vágta a sebeket, két ellentétből hármat csinált, a királyságot, a nemességet, a néptömeget még távolabb tolta egymástól. Pedig azt mondhatjuk, hogy a hon fénykora győzelmei nem annyira a nemességnek, melly hanyagon kelt föl s a határon túl nem igen harczolt, mint a bölcsen vezetett, központosított néptömegnek valának köszönhetők, jövőben pedig a lőporral megváltozott hadviselés iránya egészen a tömegesített erő kezébe rakja a csaták sorsát. Hogy mérgesen szökkent fel a nemesség a nyakára rohanó eszmék forradalma ellen természetes volt; mert azok lényegében támadták meg, s a franczia jacquerie, az ángol vörös- és fehér rózsaháborúk, a római Rienzi-tribunatus, az elsassi, a breisgaui, a würtembergi parasztság mozgalmai, a schweizi, a rajnai, a svábszövetségek harczai ijesztőn lebegtek mindig szemei elött; de épen a volt hibája, hogy ez eszmékhez lassanként nem idomitotta magát, hogy a kiváltsághoz akkor is, midőn az emberiség szellemének már más fejlődése kezde lenni, mereven ragaszkodott, hogy a müveletlen nyers tömeget, mellynek ő volt vezetője, nem iparkodott magához emelni s vele jogait megosztani, hogy a felzúdult árt nem vezette mérsékelten medrébe, sőt a vad erőszakot vadabb erőszakkal, a fellobbant ellentétet lángolóbb gőggel, az időelőttiséget, mi tán Dózsa lázadásának hibája volt, épen nem időszerü bánással torolta vissza. Megmutatta e tette, hogy Magyarország csupán aristocratiai ország, hogy

minden nagysága csak aristocratiai nagyság, hogy a szabadság, mit valósított, csupán alaki szabadság volt; a democratiai szabadság, mi lőn az ujkor vezér eszméje, nem fogamzott meg még ekkor keblében. Ekkép el kelle maradnia a kortól. A nemesség, e még most is egyedül jogos nép, mint elszigetelt részlegesség függve maradt a fejedelmi hatalom és democratia egyetemessége közt, egyiktől sem támogattatott, felülről, alulról ellenséget csinált magának, s szükségkép el kelle idővel erőtlenednie. De erőtlenek maradtak általa a többi hatalmak is. A királyságot külföldieskedése, a személyek gyöngesége, az alkotmány által vetett erős korlátok, a kormányt kezelők jellemtelensége, a középkori hübériség fentartása elzsibbasztottá tették. Föllépése, ha erős volt, nyomásnak tetszett; ha gyönge volt, teljes aléltságba merité az államhatalmat, — így királyság és nemesség hatalma örökös kibékületlenségben küzdött egymással. A nép teljesen elhagyatva maradt. Nem volt kire támaszkodnia. A fejedelem idegen volt tőle, a nemesség eltaszította magától. Sem egyik sem másik nem gyámolította, sem ez, sem az nem adott neki jogokat; azért egy szivvel lélekkel egyikhez sem hajolhatott. Mind a három erős elem azért szétválva, éles ellentétben állt szemközt egymással, s csuda e, ha mind a három elemnek pangani, s az ország hanyatlásának bekövetkezni kelle? —

Ulászló csak két évvel élte túl a kuruczlázadást. A gyalázat, mi e forradalomból nevére háramlott, mélyen bántotta. A most szájaskodó nemesség mindenben őt, mint ki miatt a nemzet magát akár felfalhatta volna, okozta, Báthoryt, Szatmárit, s miattuk az egész papságot káromolta, Zápolyát ellenben mint a haza egyedüli nemtőjét és szabadítóját majd nem istenítette, sőt Ulászlót a trónról letenni, s helyette Zápolyát oda ültetni rebesgette. E keserü hangulat mind őt, mind pártját mégjobban meggyőzte arról, hogy magának nyugtot, családjának tartósb biztosítást csak külföldnél lehet keresni. A két évet azért, mi életéből hátra volt, egészen a Maximiliánnali szövetkezéseknek szentelte. A családi frigy létre is jött. Lajossal Mária, Ferdinánddal Anna összeadattak, s a 10 éves gyer-

mek mellé Maximilián és Zsigmond felügyelése mellett Bakacs Tamás, Bornemisza János, és a király rokona György brandenburgi őrgróf gyámokúl rendeltettek. Mig e rendelkezés ellen egy ujabb vihar kitörése vala készülőben, Ulászló élte 61-dik, kormánylata 26-dik évében 1516-ki martius 13-án megholt. „Uralkodása egy Mátyás király után a magyar királyság parodiájának is gyenge volt.“

58 §. II Ulászló kormánya, s az alatta hozott törvények vázlata, és jelleme.

II Ulászló kormánya megkezdette a haza nagysága visszaesését, kiköltötte ujra az eddig megfészkelt ellentéteket, megerősítette az egyetemesség és egyediségek villongó harczait, dicsőség nélkül folytatta a nyúgot- és keletteli küzdést, méltán megnyitója volt azért az államélet hanyatlásának. A király tekintélye porba hullott. A koronás fő iránti kegyelet kialudt. A nemzet saját nyelvén vele beszélni nem tudó, vagy csak bálványként hallgató fejedelme iránt bizalmatlanná lett. A királyi javak, jogok, várak, harminczadok magányosoknak zálogosíttattak, s egymás után pazaroltattak el. A dúzs kincstárú Mátyás utódjának szegényen kelle tengenie, s néha ebédrevalóját piaczi sátorokból összeszedetnie. A nép szájában Ulászlónak csak b e n e és d o b z s e szavai (innen Dobzse László), s a róla neveztethetett Laczikonyha tarták fenn örök emlékét. A királyság a mátyási központosítás után ismét régi szétszakgatottságába, a kormány fegyelmetlen zilváltságba esett, mit a farkashidai föltételek, a Corvin Jánossali szerződés, a VII-dik végzemény 1-ső czikkében Zápolyának engedett jövödelmek s csak nem független uralkodás, a Maximilián által használhatott magyar királyczim, a nagyoknak öröködések- vagy államczélok elérésére kötött frigyei, s a kormány által és ellenében elkövetett fejetlenségek, mellyek közt az egyes országrészek önmagok kezdének biztosításuk végett kormányt alkotni, mint ezt 1506-ban Erdély 3 nemzete tette, szomorúan tanúsítanak. A nép kegyetlenül eltaszíttatott. Külre Magyarország minden befolyását elvesztette. A német császár csak a trón megnyerendéséért, a török csak nyúgton maradhatásáért, a pápa csak

az izlam ellen eszközül használhatásért kereste a vele való összeköttetést. Lajos és Mátyás kültekintélyének csak árnyéka maradt meg. Mátyás trónja fölött Bécsben, és a nemzet tudta nélkül egyedül fejedelmek rendelkeztek. Mátyás kardját Maximilián vitte el Budáról magával. Mátyás fekete serege duló csoporttá fajult, s szétoszlott maradványa osztrák kemenczékben égettetett meg. Mátyás szerzeményei idegen kezekbe jutottak. Ausztria elveszett. Dalmatia visszavétlenül maradt. Morva, Szilézia, Lusatia fennsőbbsége kétessé tetetett. Oppeln a lengyel királynak adományoztatott, s Corvin János javait özvegye kezével a Brandenburgi örgróf tékozolta el. A vazallországok ingadozva düledeztek más koronák paizsa alá. Ennyire s illy hirtelen kezde már Ulászló alatt homályosodni a haza Mátyás alatti fénykora!

E tényeken kivül, mellyek az ország bel- és külviszonyaiban fölmerültek, leghűbb tanúi az ország zilált belállapotának az ez idő alatt tartott országgyülések, mellyek vagy czivódásokká s forradalmakká fajultak, vagy eredmény nélkül szétoszoltak, vagy tökéletlen s utólagossan kiegészitendő törvényeket alkottak. Meglátszik az egész törvényhozáson a régibb ellentétek megujított küzdelme, melly még most a belföldiségnek diadala volt ugyan, de olly diadal, mi a fejedelmi és néphatalom széttipratásával egyedül az aristocratiának szerzé meg kizárólagos hatalmát. Azért a végzemények valamennyiének a Mátyás alatt megszorított nemesi hatalom visszaállitása, a nemesi szabadalmaknak király és nép ellenében, melly teljesen elnyomatott, megszilárditása, a belföldiség védelme, a pénz- és hadügy, s nehány magányjogi viszonyok elrendezése volt föiránya. E végzeményekből 7 van II Ulászló alatt törvénykönyvünkbe igtatva.

Az 1-ső vagy nagyobb végzemény (1492) részint a király által Farkashidán kiadott oklevelet, melly az ország szabadalmai megerősítését, Mátyás ujitásai, különösen az 1 forintnyi adó eltörlését, az elfoglalt javak visszaadatását, a koronának Visegrádon országrendek egyeztével választott koronaőrök által őriztetését, Morva- Szilézia- Lauzitz- és 6 városnak Magyarországhoz kapcsoltatását, javak- és hivataloknak semmi külföldre nem ruházását, az ország- és pénzügyeknek csak a rendek egyeztével intézését, a királynak jobbára Magyarországban lakását sat. tartalmazza, s itt az előbeszédbe egészen bele van igtatva, erősíti meg (I: 1—7, 10—12), részint Nagy Lajos,

Zsigmond VI-dik, Albert, s Mátyás II-dik és VI-dik végzeményei több czikkeit a kilenczedről, vámról, adók régibb módon szedetéséről, országhivatalokról, bíróságokról ismételi (I: 13, 15. 22, 23, 24, 26, 33—43, 46—50, 54—72, 74—83,85, 86, 95, 98), részint a haderő ujabb elrendezéséről (I: 17—21), a határok kiigazításáról (I: 25), a harminczad szabályozásáról (I: 27), a királyi szállásolások, élelemzsarolások s külföldi pénzek eltiltásáról (I: 28, 31, 32, 101), az igazságszolgáltatás- és törvényes eljárásról (I: 44, 45, 51, 52, 53, 55, 73, 78, 90, 92, 96, 97, 103) sat. ujonnan alkotott törvényeket tartalmaz. Nevezetes az utolsó-a 108-dik czikk, melly a nagy uraknak azon fogása ellenében, hogy a gyülésre későn jövén a szegényebb nemesekkel a hosszas gyülést megunassák, s ezek hazaszéledtével egyedül magok végezhessenek, azt rendeli, hogy ezután 4 napon túl senki sem váratik, s a jelenlevők az addig meg nem jelentek nélkül is érvényesen határozhatnak.

Ide vannak csatolva a slavoniai nemeseknek e végzeménybe igtatott törvényczikkei, mellyek Slavonia régi szabadságait jogait, szokásait épségben tartatni, (1, 8), Slavonia kapuira csak felényi adót, mint a magyarországi kapukra vettetni (2), lakosainak királyi són kivül tengeri sóval szabadon élhetni (3, 4, 5), a harminczadokat régi szokás szerint szedetni (7), az elfoglalt javakat visszaadatni, s Mátyás halála után a nemeseknek okozott károkat megtéríttetni rendelik. A zárszóban a most el nem végezhetett, s ki nem egyeztethetett tárgyak elintézése a jövő gyülésre halasztatik.

A 2-dik végzemény (1495) az elsőnek pótléka, felvilágosítása, és folytatása, ugy hogy némelly példányokban amazzal egynek vetetik. Azért czikkei nagy részben csak az 1492-i végzeménynek az elfoglalt jószágok visszaadatását (II: 1), a király adományozásjogát (II: 2), a hütlenségi bünök eseteit és büntetését (II: 3, 4), a nyolczados székekhez 3 főpap, 3 báró, és 14 nemes neveztetését (II: 8), a végrehajtásokat, a pörlekedéseket, a bíróságokat (II: 9—16), a jobbágyok költözését (II, 19, 22) illető rendeleteit bővítik. Az ujonnan alkotottak az iránt rendelkeznek, hogy ezentúl az országgyülés megnyitásánál egy hóval előbb kihirdettessék, arra a nemesek fejenként hivassanak és jelenjenek meg, s mielőtt a gyülés elkezdetnék, a

főpapok, bárók, és egyéb tanácsosok előre összegyülvén a király által előterjesztendőket jól hányják, vessék meg. a józanabb rész véleménye megtudása végett a főajtónállomester szedvén össze a szavazatokat (II: 25, 26), egyházi javadalmat mástól mint a királytól eltogadók vizbevettessenek, a királyi jövedelmet kezelőktől évenként szigorúan számvetessék (II: 34), a tizedek visszaélés nélkül kezeltessenek, s mivel ezek Krisztus örökségeül csak Krisztus hiveitől, nem más szakadásos emberektől szoktak szedetni, azok fizetésétől a keresztyének földén lakó ráczok, ruthenek, oláhok s más szakadásosok fölmentessenek (II: 37—45).

A 3-dik vagy kisebb végzemény (1498) az eddigi sérelmek orvoslását sürgeti, s mint a nemességtől nagy számmal látogatott gyülés eredménye győzött az udvari párton. Ezt mutatják alkotott czikkei. mellyek meghatározzák, hogy 4 évig ugyan minden évben, azután pedig minden 3-dik évben Rákoson gyülés tartassék, mire mindenki fejenként megjelenni, s 4—8 száz forint büntetés alatt legalább 15 nap ott maradni tartozik (III: 1), — hogy királyválasztó gyülésbe semmi idegen fejedelem követe be ne bocsáttassék (III: 45),— hogy az octavalis székek az ország rendes biráin ¡túl 2 főpap-2 báró és 16 nemesből (a kisebbek 8-ból) alakíttassanak össze (III. 2), — hogy minden az egész országot érdeklő tárgyak fölötti tanácskozásba a nyolczados szék 16 nemes ülnökei közöl 8 alkalmaztassék (III: 7), — hogy a korona csupán világiak őrizete alatt legyen (III: 25), — hogy főpapok vagy egyháziak főispánságot vagy két egyházi méltóságot ne viseljenek, világi birtokot pedig sem a fölségtől ne nyerjenek, sem pénzen vagy zálogban ne szerezhessenek (Lex amortisationis (III: 27, 55. 56), — hogy többé semmi megye az ország többi megyéitől el ne szakasztassék, s mindegyik (Pest- és Pilisen kivül) saját főispánnal láttassék el (III: 44), — hogy senki (a nádoron, országbirón, és slavoniai bánon kivül) két főbb hivatalt ne viseljen (III: 70), — hogy harminczadszedők csak magyarok legyenek, s a vámhelyek fölötti örködés végett minden megyéből nehány előkelő nemes választassék, valamint a végvárak megvizsgálására évenként hites emberek küldessenek (III: 30, 43, 74),— hogy a sz. k. városok régi szabadságaikban megtartassanak (III: 40), — hogy a banderiumok, a mint itt nevenként

meghatároztattak, pontosan kiállítasanak (III: 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 42), — hogy lovakat, pénzzé nem vert aranyat kivinni szabad ne legyen (III: 31), — hogy a király tanúlevelet adjon, hogy Morva, Szilézia és Lusatia nem mint cseh, hanem mint magyar királynak tették le az esküt (III: 24) sat.

A 4-dik végzemény (1500) a 3-dik pótléka, kiegészítése, bővítése, az uj czikkek csak a birák és itélőmesterek egyes eljárásait szabályozzák (IV: 6, 7, 8, 11, 12).

Az 5-dik végzemény (1504) ismét nagy részben a régebben Endre, László, Zsigmond, Mátyás alatt hozott végzéseket erősíti meg a jobbágyköltözésről, a kilenczedek- s tizedekről, a hivataloknak magyarokra ruházásáról, az alispánnak a főispán által azon megye igazi nemeseiből, de a megyei nemesek egyeztével leendő választásáról, a perek folyamatáról, (V. 2—6, 10—13, 16, 17, 20—30) sat. Nehány uj czikkei közől az 1-sső meghagyja, hogy ha az országot fenyegető veszély elhárítása végett Ő Fölségének adót vagy segélyt kellene ajánlani, az csak a rendek egyeztével adassék meg, s az illy adó vagy segély alól senki ki ne vonhassa magát; ha pedig valamelly megye önszántából az egész ország egyezte és akarata nélkül a honlakosok egyetemes gyülésén kivül ajánlana és szolgáltatna a kir. fölségnek adót vagy segélyt, az illy megye nemeseinek közönsége hitszegés- és becsület elvesztésében elmarasztaltatván, azonnal az ország több nemesei társaságából kirekesztessék, melly nemesek az ezután tartandó országgyüléseken a honlakosok egyeteme által javaik- és személyükben büntettessenek, ha csak nehányan magokat ártatlanoknak hitelesen be nem bizonyitják; az utolsó (31.) czikk pedig a rendek azon kivánatát fejezi ki, hogy szerkesztesse már valahára egy egészszé szétszórva létező végzéseit a királyi fölség.

A 6-dik végzeményben (1507) a hire nélkül kötött trónszerződéseken elkeseredett nemesség a többiek közt orvoslatúl az határozta: hogy a király mind azt, mi az ország dolgát illeti, ülnökeinek és egyéb tanácsosainak tanácslatával tegye, s a mit ezek tudta nélkül tesz, az mind érvénytelen (VI. 5), — továbbá hogy a végvidéki hivatalokat (vajdaság, székely grófság, slavoniai bánság, temesi ispánság, végvári kapitányságok mint Jaicza, Szörény, Belgrád, Szabács sat. sőt a rácz despotaság is) szinte ezek egyeztével jól érdemesülteknek ado-

mányozza, s hogy az olly tanácsost, a ki a király tanácsában valamit az ország szabadsága vagy közjava ellen nyiltan tenni merészlene, a többi ülnökök az országgyülésnek név szerint följelentsék, s a rendek azt mint honárulót és országháboritót vagyonában, személyében érdeme szerint megbüntessék (VI. 7). Ha a király az ország határozata ellen nyilvánosan cselekvőket méltóságaiktól, vagy ha világiak, vagyonuktól megfosztani, s közellenségnek nyilvánitani vonakodnék, akkor azokat, ha közrangúak, az illető megye büntesse meg és javaikat bocsássa közprédára, ha pedig hatalmas nagyok, a nádor, országbiró, vagy az ország főkapitánya az illető megye által megkeresve hajtsák végre rajtok méltóságaik elvesztése alatt a büntetéseket (VI. 8). — Látszik itt a törekvés a végrehajtó hatalomnál mindent országos bizottmányokra ruházni, s a király önkényét korlátozni. Felelös kormánynak, miniszteri felelősségnek, miniszteri ellenjegyzésnek, s e nélkül a királyi rendeletek érvénytelenségének nyomait találjuk fel e törvényczikkekben. — A végső (20) czikkben a végzések egy alakba ismét összegyüjtetni kéretnek.

A 7-dik végzemény (1514) a parasztságot sujtja agyon (lásd a 433-dik lapon), s a kincstár zilált állapotán igyekszik segiteni, mi végett rendeltetik, hogy a királyi jövödelmeket, harminczadokat, bányahuszadokat, sókamarákat, arany- ezüstbányákat és kir. városokat birók, czeket János vajdán kivül, mivel ez a királynak és országnak kitünő szolgálatot tett, Temesvárt felszabadította, Lőrincz papot legyőzte, s a parasztcsordát hamarjában szérriasztotta, kiegyenlítés mellett tüstént visszabocsássák, jövőre pedig semmi nemü javak, jövödelmek a király tanácsosai megegyezése nélkül, bár melly szükség kivánná, senkinek le ne köttessenek, azok kik magoknak illyeket leköttetnének, az illető javak becsüárában elmarasztatván (VII. 1, 2). Nevezetes a 63-ik czikk, melly minden végzéseknek már valahára egybeszerkeztését határozza, s a kir. fölséget az ország jogai tüstént felolvastatására, megerősitésére s megpecsételve a megyékhez megküldésére fölkéri. Kétségkivül azon törvénygyüjtemény megerősitése értetik itt, mellyet a III: 6, az V: 31, és VI: 20 czikkekben nyilvánított ohajtat következtében Verbőczy István országbirói itélőmester „Tripartitum opus juris consvetudinarii inclyti Regni Hungariae“

czim alatt (lásd alább) készített, s Ulászló a rendek előleges helyeslésével élő szóval megerősített. A megyékhez megküldés, közbejövén Ulászló halála, csak 1518-ban történhetett meg.

E hét végzeményen kivül bizonyosan több törvények is alkottattak Ulászló alatt. Mert országgyülés majd minden évben, sőt egy évben néha kettő is tartatott, mellyeken, ha közölök egy kettő eredmény nélkül szétoszlott is, de vagy királyi oklevelek adattak ki, vagy rendi határozatok hozattak, vagy koronázás hajtatott végre, vagy több főemberek kötelezvényei irattak meg. Legnevezetesb minden esetre az illy gyülési határozatok közt a rendek 1505 diki rákosi végzése (lásd a 420-dik lapon). Az 1491, 1493, 1497, 1499, 1501, 1502, 1503, 1505, 1506, 1508, 1511-i gyüléseknek, ugy egy 1505 ben Slavoniában tartott gyülésnek is több levelek tanusítják nyomait.

Az oklevelek közöl, mik fejedelem vagy rendek által országos ügyekben kiadattak, nevezetesbek: 1) Az 1490-i gyülés főbbjei által kiadott s Ulászló által Farkashidán megerősített oklevél, melly a Corvin Jánossali egyezkedést tartalmazza. 2) Ulászló 1491-i levele, melly a Fridrik- s Maximiliánnal kötött frigykötést megerősíti. 3) Több főemberek budai levele ezen szerződésnek elfogadása iránt. 4) Ulászló Slavonia nemeseihez bocsátott 1499-i levele táborozásuk s katonáskodásuk elrendezése ügyében. 5) Sz. Fehérvárott a fejedelem mellett levő rendeknek 1506-i levele, melly a Maximiliánhoz küldött követséget kinevezi s felhatalmazza. 6) Ulászlónak fia koronázásakor 1508-ban kiadott oklevele, mellyben az ország szabadságai megőrzését fogadja, a rendeket Lajosnak egyedül magyar rendek keze alá bizatása iránt biztosítja, és felhatalmazza, hogy Lajost, míg országai szabadságát meg nem erősíti, királyuknak se tekintsék. 7) Ulászlónak 1501- s 1514-ben Maximiliánnal az öröködés iránt kötött szerződései.

Lehetetlen e röviden előadott végzeményeken a már érintett irányokon kívül föl nem ismerni egy uttal azon sérelmességi jellemet, mellyet ezentúl az egész magyar törvényhozás kiválólag fölveend, valamint azt is, hogy a rendek rakásra alkották a törvényczikkeket, de mellyek jobbára csak papiron irva s végrehajtásuk kijátszva, vagy teljesitetlenül maradtak. Innen vannak a sok ismétlések, mert az egyszer hozottakat háromszor, négyszer is meg kelle ujitani. Majd mindegyik vég-

zés előszavában panaszkép fölemlíttetik, hogy az alkotott törvények nem tartatnak meg, s hogy a rendek több tárgyak iránt a gyülésen nem tudván megegyezni ezeknek elvégzése a jövő gyülésre halasztatik. Minden esetre a végrehajtó hatalom gyöngültének, vagy a kormány e törvények kijátszására irányzott törekvésének szomorú bizonyítékai ezek. A nemzeti párt körülsánczolta magát végzésekkel, s azt hitte, hogy törvényhalmazzal, melly parancsolt a nélkül, hogy valaki engedelmeskedett volna, megmenti a hazát. Az udvari párt ellenük dolgozott a hozott törvényeknek. Egyik beszélt, a másik cselekedett. Ebből örökös sérelmek származtak, és származandnak. A nemzet munkásságának azért leginkább e sérelmek elhárítására kelle fordulni, még pedig, mivel a túlságok túlságokat idéznek rendesen elő, sokszor mérgesen, és a középkorra visszaesést tanusító orvoslatokkal. El kelle ekkép a jogállapot fejlésének a folytonos előhaladástól maradnia. Korszerübb megszilárdulásnak nem örvendhete, sőt a kor haladását tekintve, itt ott hátramenés ömlik szét rajta.

59. §. A bel- és törökökkeli küzdelmek II Lajos kormánya első hét éve alatt.

A 10 éves II-dik, vagy gyermek **Lajos** (1516—1526) 10 évi kormánya egyik leggyászosabb korszaka a nemzet történelmének. A gyáva apának idő előtt született, idő előtt megnősült, idő előtt megőszült fia jelképe az erőtlenné lett hazának. A bekövetkezett szerencsétlen állapot folytatása az ország megkezdett hanyatlásának. Megnyiták ezt azon viszályok, mellyek Ulászlónak gyámsági rendeletéből magzottak fel. A rendek, kiket az uj király mindjárt szülei temetése után Budára összehivott, sértve érezték magokat e rendelet által. Hivatkoztak az 1485: 2-dik törvényczikkre, s az Ulászló által 1508-ban fia nevében adott biztosításra, mellyek következtében minden idegen kizárásával a nádort kivánták a gyermek gyámjául, vagy, mivel a köszvényes öreg tehetetlen volt,

egy országkormányzót akartak a kiskorú király mellé választani. De az udvari párt elvetette indítványukat. Mert benne a Zápolyapárt cselszövényét gyanítá, melly az erdélyi vajdát szándékozék vala kormányzóvá neveztetni. A Rákoson sátort ütött nemesség azonban erősen állt követelése mellett, mire erőszakkal szétveretett, s a Budán maradt nagyok Lajos nevelését a kinevezett gyámokra, a közügyek kormányzatát a fennálló országtanácsra bizták. Lángra gyultak ezzel az eddigi két párt közt a keserűség szunnyadó szikrái. Midőn az országtanács 1517-ben gyüléseket hirdetett, a nemesség vagy nem ment, vagy az oda mentek is zaj és lárma között szétoszoltak. Midőn pedig a kormány az 1518-i budai gyülésen ujabb adót sürgetett, s Maximilián követei uruk gyámsága érvényesítésére a határszéleken álló német labanczok (Landsknecht) és lovasok beütésével fenyegetődztek, a nemesség neheztelésében a főrendektől teljesen elszakadt, s Tolnára vonult. Az urak Budán, a nemesek Tolnán folytatták ekkép tanácskozásukat. Amazok a török ellen adót és katonaállítást határoztak. Ezek hasonlókép adót igértek, s erélyes rendeleteket hoztak az iránt, hogy az urak zászlóaljai Sz. Mihály napig okvetlen kiállíttassanak, a nemesség személyesen fölkeljen, s nagyok, és nemesek Bácson kivétel nélkül összegyüljenek, ott, mielőtt a tábor utnak indulna, az ország zavart ügyeiről tanácskozandók. Igy mind a két fél egyesült lélekkel intézkedett a haza védelmére, s a király is haladék nélkül megerősíté végzéseiket. De a czivakodás mindent sükertelenné tett. Az urak, mert a tolnai, csupán nemesek által hozott vegzésnek nem akartak engedelmeskedni, nem jelentek meg, vagy igen kevesen Bácson, a miért az annál számosb nemesség keserü panaszt emelt s erélyesen intézkedett ellenük. Látván t. i. hogy általuk, s a jobbára kezükben levő kormány által minden

törvények kijátszatnak, több intézkedései mellett a kormánytanácsba országos bizottmánykép 4 főpapot, 4 főnemest, és 16 nemest (jobbára Zápolyapártiakat), s ezek közől a kincstárnok mellé egy ellenőrt választott, a számadásokat évenként pontosan elkészíttetni rendelte, s a királyi asztal ellátására a több nagyoktól bitorolt jószágokat (Munkács, Komárom, Tata sat.) tüstént visszaadatni határozta. Ez ujabb olaj volt a tüzre. Az urak nem érezték magokat a bácsi végzések által kötelezetteknek, sőt azokat a magok és trón méltóságával meg nem férhetőknek tekintették. Az országtanács nehezen vette a bácsi bizottmány általi korlátoztatását. Innen alig gyült össze kétszer, már magában összeveszett. Főbbjei Zápolyával törvény ellenére frigyet kötöttek, ennek elnézésével a 16 nemest a tanácsból kizárták, s az 1519-i gyülésen Zápolyát megcsalva Perényi halála után nádorrá az udvarpárti ecsedi Báthory Istvánt választatták. Zápolya e miatt, midőn magát kijátszva s a nemesség előtt is gyanúba hozatva látta, boszúsan távozott Budáról. A nemesek mérgesen zúdultak fel a 16 ülnök kizáratása miatt, s nem elégíttetvén ki Ujlaky Lőrinczneк országbiróvá, Verbőczy Istvánnak királyi személynökké neveztetése által, midőn Budán 1520-ban összegyültek, a bácsi végzéseket ujból megerősitették. De mind ezek mit sem használtak. Végzésekkel, záradékokkal, ovásokkal, esküvétellel nem voltak a pártok fékezhetők. A szigorú rendeleteket nem volt ki végrehajtotta volna. A királytól nem lehete várni a bajok orvoslatát. Mert a 12 éves gyermeket nevelői, különösen a kéjvadászó nagy bátya örökös gyönyörök karjai között minden komolyabb munkától elszoktatták, s mig az egyik gyám rendre, férfiasságra, a másik buja élvekre vezette, e szétházásukkal egy magában is meghasonlott fejedelemmé képezték. Azt, mitől sokan sok üdvöst reménylettek,

hogy t. i. a lengyel király Zsigmond vegye át nevelését, ennek a német renddeli háborúja meghiúsította. Igy az ország maradt folyvást szokott pártoskodásaiban.

E viszályok közben a pápa és papság ellenszegülése miatt nem jöhetvén létre, vagy csak későn (1519) a törökkel még Ulászló alatt megkezdett egyezkedés, I Szelim Boszniára rontott, s Sziriában és Egyptomban nyert diadalai után, midőn a magyar gyülések ellene kelt határozatainak sükertelenségét látta, Dalmát- és Horvátországokban rendre pusztította a fegyverszünet daczára az ország erősségeit. Szelim 1520-ban megholt ugyan; de harczos fia és utóda II Szolimán kétszerezett erővel támadta meg hazánkat. A nagy zultán trónra léptével fennyen hirdette nyúgot meghódítandása iránti szándokát, s boszús volt Magyarországra, melly e török tervnek mind eddig utjában állott. Azért hadat üzent a magyar királynak, s évenkénti adófizetést követelt. Megrémíté, s felháborítá az üzenet az országtanácsot, melly haragjában Szolimán követét fogságra vettette, s hogy külsegélyre számíthasson, Ferdinánd és Anna, Lajos és Mária közt a kettős házasságot végrehajtatta. Szolimán haragra gyúlt követe elfogatásán, s értte boszút állandó Musztafát a határszélekre, Achmet béget Szabács felé, a nagy vezért Piri basát Nándorfehérvárra, lovasságát Erdélybe indította. Maga 200,000-el vonult utánuk. Magyarország e közben fejedelme és nádora menyegzőin lakmározott. Királya Rómába, Bécsbe, Németországba küldözgette segélykérő követeit. Kormánytanácsa gyüléskedett. A megtámadott várak parancsnokai Budán tanakodtak. Az ország rendei czivódtak. A czivódások következtében Szörény, Szendrő, Zrebernik elestek, s az erős Szabács is Logody várnagy hősi védelme és halála daczára török igába került. Szabács eleste után a nagy vezér és Achmet táborával Belgrád alá vonult Szolimán, s

azt iszonyú erővel ostromoltatta. Az ostrom hirére Lajos a török követet nehány úr tanácsára megölette s a tatai tóba vettette; azután pedig egyetemes fölkelést hirdetett, s a zászlóaljakat Tolnára gyülni parancsolta. De alig nehány ezerre menő had sereglett össze Tolnán, melylyel a nádor Zenta felé utnak indult ugyan, de betegsége miatt rögtön visszafordult, mit a törökök felhasználván, Zalánkemént, Baricsot, Perkászt, Sz. Demetert elhamvasztották. Lajos Budán várta a Zsigmond- és Ferdinánd főherczegtől igért segélyt; de sem ez, sem a magyar seregek nem érkeztek, ugy hogy alig 4 ezerrel indulhata ki Tolna felé. Itt vette hirét a Belgrád alatt történteknek. Szolimán t. i. már egy hónapig vivatta a jól megerősített várat. A parányi őrség és lakosság huszszor visszaverte a törökök rohamát, s tán ki is állja vala azt mind végig, ha csak a várba menekült szerb lakosok, s a velök egyetértő helyettes parancsnok Móré Mihály az alig 400 magyart el nem árulják, s a várat Szolimánnak át nem adják. Ez árulás következtében Nándorfehérvár, miután sem a nádor Titel környékéről, sem a vajda Erdélyből fölmentésére nem siettek, az ostrom 59-dik napján 1521-i aug. 29-én török kézbe esett. Az őrség Szolimán adott szava daczára egytől egyig felkonczoltatott. A haza kulcsa, a korona drága boglára, a haldokló ország hagyománya örökre elveszett.

Belgrád eleste felriasztotta a nemzetet. „Azon gondolat, hogy Nándorfehérvár, mellyhez annyi nagyszerü emlék volt kapcsolva, s mellynek bukásával az ország védöve szétszakadt, török kézben van, nagyát, kicsinyét megrendítette.“ Ezért egy időre egyesülvén, nagyszerü készületeket tett. A budai, 1522-i gyülésen roppant adót határozott. Minden jobbágykéményre (füstpénz), mühelyre, malomkerékre, nagy hálóra, hordó borra, zsidó nő- vagy férfira, birtoktalan nemes fejére egy aranyat, minden mar-

hára, lóra, hordó serre 5, minden juhra, sertésre, kecskére, méhkasra 2 denárt vetett. Ezekhez a kereskedőktől értékük huszadát, az egyházi és világi birtokosoktól jövödelmük felét, a kisebb papságtól értéke tizedét megajánlotta, s hogy a kezelés körüli rendetlenségek elhárittassanak, az innen begyülendő kincset a királyi kincstártól egészen elkülönítve 4 úr, 4 nemes által rendelte az ország közepén egy erős várban őriztetni. De mit használt a roppant adó? A sülyedő közérzületet a belőle bejövendő 5—6 millio arany nem pótolhatta. A nagy lelkesedéssel megajánlottat nem volt kéz, melly behajtani tudta, nem volt becsületes kéz, melly becsületesen kezelte volna. Az adószedők irgalmatlanúl zsaroltak s fösvéreltek. A főhivatalnokok a kevés beszedettet elsikkasztották, úgy hogy 5—6 millióból alig látta 45 ezer az országos pénztárt. Mit használt a következett évi gyülésen a gonosz adószedőkre, az adósokra szabott büntetés s a füstpénz kétszeres fölemelése? A pénzek ismét beszedetlenül, az adósságok fizetetlenül, a büntetések végrehajtatlanúl maradtak. A papság, mihelyt tágult a veszély, nem akart fizetni. A nemesség az adótörvények felforgatására törekedett. Zápolya hiveivel a nemességre kivetett adó behajtása meghiusítására gyüléskedett. Mindenki rést keresett a fizetés alóli kibuvásra. A könnyelmü király könynyelmüleg pazarolt, s bár, mint az 1523-i gyülésen megrendelt összeirás mutatá, jövödelmei felényire sem födözték a kiadásokat, egy sólyomért 40,000 forintnyi adósságot engedett el az egri püspökség javai kormányzójának. Mit használt a fölkelés és zászlóaljak megajánlása? A kialudt, s mondhatni Mátyás után elhamvadt harczszellemet a czifra szavak nem varázsolták vissza. A honvédelmi rendszer bomladozott. A helyébe jött zsoldosok, és banderiumok csak nyomorú pótlékai voltak a honszeretetnek.

A nemesség adójával leróttnak vélte kötelességét, személyesen nem kelt föl, zászlóaljait hanyagon állította ki. Mit használt az 1523-i gyülésen mindezek megujítása, s a személyes fölkelésnek nem kocsin, hanem gyalog vagy lóháton, meghatározása? A kevés összegyült erőt sem volt Hunyadikéz, melly vezette, összetartotta, lelkesítette volna. A várnagyságok felvállalására kényszeríteni kelle az embereket. A várparancsnokok elhagyták állomásukat. Csiklándósb vezényletet alig mert valaki magára vállalni. Az ország főkapitánya a nádor beteges, kis lelkü, és gyülölet tárgya volt. A király, bár őszbe csavarodott, s magát neje Mária koronáztatásakor 1522-ben nagykorúnak nyilatkoztatván, a kormányt személyesen átvette; de lelkében holtáig kiskorúabb maradt, mintsem a széthuzó erőket egyesíthette volna. Mit használtak az egyetértésre intő szózatok? Ezek daczára az agyarkodó nagyok egymás ellen, a nádor a vajda ellen, a nemesség az urak ellen, a nemzet a király ellen folyvást szórták menykövező nyilaikat. Ugyan akkor, midőn minden elemet egyesíteni kelle vala, a nemzet egy részét, melly az 1517-ben megkezdett reformátio tanait már ekkor Magyarországra is átültette, minden lutheranust, mint nyilvános eretneket kiirtatni rendelő végzésével ingerelte föl a vallási türelmetlenség. Mit használt a külföldnéli segélykeresés? A 30,000 arany, mit Velencze adott, a 4000 gyalog és 100 mázsa lőpor, mit a nürnbergi gyülés igért, az imádságok, miket a német rendek birodalomszerte mondatni rendeltek, a biztatások, mikkel a pápa Budára küldött követe báró Burgio a magyarokat ringatta nem segítettek az országon, sőt azon őrseregek elfogadása, mellyeket Ferdinánd osztrák főherczeg segélyül küldött, s mellyekkel a horvát végvárak (Zeng, Knin, Szkradin, Klissza, Krupa, Likka, Osztrovicza) Kaczianer főkapitánysága alatt megrakattak, nem is gya-

nított bajt hoza fejére. Itt helyezte be magát tettleg legelőször az osztrák hatalom honunk beljébe, honnan többé soha ki nem ment. Szerencse, hogy ennyi villongások közben bántatlanúl maradt egy darabig az ország Szolimán háborgatásaitól. Ő Belgrád bevétele után Stambulba tért vissza, s 3—4 éven át egész erejét Rhodus, és Egyiptom elfoglalására fordította. Zápolya havasalföldi táborozásánál, melylyel a törököktől elüzött vajdát Radult visszaállította, Orsova, Szerémség, Jaicza megtámadásánál, s Tomory,- Frangepán-, és Batthyánynak e rohamokat visszaverő harczainál egyéb összeütközés nem volt ez idő alatt a törökökkel. De annál mérgesebbek voltak a következett években megujított összecsapások. Mert Szolimán 1524 elején parancsot adott basáinak a magyar szélek megtámadására, Szörényt ostrom alá vetette, s maga is nem sokára ismét Belgrádban ütötte fel táborát. Itt kezdte meg honunk állapota iránt kémlelődő vizsgálatait. Innen küldte fenyegető levelét a magyar királyhoz. Itt kapta Lajosnak épen illy modorú válaszát, s itt tette meg a készületeket, mikkel kelet és nyúgot élethalálharczát meg fogja nyitani.

60. §. A belviszályok II Lajos utolsó három évében.

Szolimán Stambulból kiindulása s belgrádi készületei hirére Lajos Rákosra 1524-ben országgyülést hirdetett, hogy ott a rendek, miután külföldhöz küldözött leveleire semmi segély nem érkezett, a fenyegetett haza védelméről tanácskozzanak. Azt hitte volna az ember, hogy a hon fölött függő vész elnémítja a magán koczódásokat; de az ótalmi szerek iránti gondoskodás helyett ismét egymás elleni szemrehányások foglalkodtaták a gyüléskedőket. Verbőczy a nemesség képviselője velőkig ható beszéddel lépett föl

a gyönge király s idegen rossz tanácsosai ellen, elsorolta a haza nyomora okait, mellyek egyedül bennök keresendők, s indítványt tett, hogy az idegenek a hazából tüstént eltávolíttassanak, a kormány a tehetlen nádornak, s az országtanács elnökének a most esztergomi érsekké nevezett Szalkánnak kezeiből kivetessék, az országügyek vezetése nehány főpap- s báróból álló kisebb választmányra bizassék, s jövő évben Hatvanban egy nagy tábor és egy nagy nemzeti gyülés, mellyen minden nemes s minden úr fegyveresen, de külföldi hadak nélkül megjelenni tartozik, hivassék össze. Harsány tetszéssel fogadták a rendek indítványait, mindegyiket határozattá emelték, s a királyhoz Budára megerősítés végett átküldötték. Lajos a végzéseket nem szentesítette ugyan; de hogy a hatvani összejövetelt megelőzze, midőn az alvidékről érkezett hirek mindig gonoszabbakká váltak, 1525-i Sz György napra uj gyülést hivott össze Rákosra. Nagy számmal gyült ide össze és fegyveresen a nemesség. Zápolya és Frangepán Kristóf, kiket a kormány ujabban elkeserített, a nemesek táborában foglaltak helyet. A fegyver s a nemesség boszús hangulata szemet szúrt az udvariaknál, a miért azt lefegyvereztetni akarták. E hirre a nemesek Verbőczy vezérlete alatt Pesten Sz. Péter, majd Budán Sz. János templomában előleges tanácskozásokat tartottak, a fegyvert semmi áron le nem tenni elhatározták, s a másnap (maj. 12.) Rákoson megkezdett gyülést is fegyveresen nyitották meg. Nem lehete itt többé fékezni az indulatok kitörését. A gyülés a királynak rendkivüli adót sürgető izenetére Budára 60, később 120 tagból álló követséget küldött, melly az udvarból minden idegennek 5 nap alatt eltávolítását, a császári s velenczei követeknek haza küldését, a nádornak és Szalkánnak letételét, a világcsaló zsidó Szerencsés kincstárnoknak megégettetését,

Sárkány országbiró s több gyülölt tanácsosok elbocsáttatását kivánta előlegesen is a királytól, fölkérvén őt egyuttal a köztök megjelenésre. Lajos sok habozás után a gyülésben megjelent ugyan, és, mert kíséret nélkül jelent meg s a kérelmeket teljesíteni igérte, hódolatos tisztelettel fogadtatott; de mivel Szerencsés elzáratásán kivül mit sem teljesített, feleletét halogatta, s az urak és főpapok a rendekkel Rákoson tanácskozni makacsúl vonakodtak, nem oltotta el, sőt izzóbbá tette az ingerültség tüzét [8]). A gyülés hathatósb esközökhez nyúlt, a papság tizedeit a végvárak erősítésére lefoglalta, s minden reményét a már tavaly tervezett hatvani gyülésbe vetvén, ennek jövő Sz. Iványkor okvetlen megtartandását elhatározta. De a király ezt sem erősítette meg; a miért a nemesség határozatai szerkeztése végett 150 tagot Budán hagyván, boszúsan szétoszlott, s a jövő gyülésre nagy készületeket tett. Lajos és az urak tilalmat bocsátottak a megyékre a gyülésen megjelenés és tizedek lefoglalása iránt; de a tilalom elhangzott, s 1525-diki Sz. Iványkor 14,000 nemes fegyverben és lóháton sereglett össze a hatvani mezőn. Megdöbbent az udvari párt ennyi erő látásán. Nem tudta mihez kezdjen. Az országtanács egy része engedést, a másik erőszakot javasolt. Végre, miután sem ez, sem az nem látszék czélra vezetni, a nép zavargásai pedig, melylyek közben Budán Szerencsés, Szalkán, s a kir. jövödelmeket bérlő augsburgi Fuggerek palotáját kirabolta, mindig félelmesebbek lőnek, a kormány cselhez folyamo-

[8]) Milly magasra fokozódott ez az idegenek ellen, mutatja azon indulatkitörés, melylyel nehányan a kir. apródoktól a palotából elcsent s egy teljesen fölfegyverzett magyar lovast ábrázoló babát, mit Lajos a lengyel király kis fiának készittetett, ezen szavakkal: „nézzétek, mire fordítják az ország jövödelmeit, minő katonákkal akarja a király megvédeni a hazát, minő katonákat hoznak a királyné udvardámái a világra" a rákosi gyülésben körülhordoztak, halálra itéltek, s egy fára felakasztottak.

dott, szinleg Zápolyáékhoz közeledett, s a nemesség kérelmének engedve a királyt és urakat Hatvanon megjelenni rábeszélte. Lajos és tanácsosai meg is jelentek a gyülésben. Amazt tisztelettel fogadta a sokaság; de ezek ellen, midőn az érsek, a nádor, az országbiró magokat mentegették, szikrázó haragra lobbant, s ha a király ott nincs, darabokra vagdalja őket. Verbőczy azonban lecsillapítá a kedélyeket, s két óráig tartott lelkes magyar beszédében a rendekkel együtt kérve kérte a királyt a már többször sürgetettek megerősítésére. Lajos más napra igérte válaszát. De sem más nap, sem a gyülés ujabb figyelmeztetésére nem érkezett válasz. Ezt a rendek kérelmük kerek megtagadásának vevén, magok fogtak hozzá tettleg határozataik végrehajtásához. A gyülölt tanácsosokat lerakták. Helyettök Verbőczyt nádorrá, Várdayt esztergomi érsekké, Drágfyt országbiróvá, Kanizsait kincstárnokká, Frangepánt horvátbánná választották, az ez alatt megszökött Sárkányt javaitól megfosztották, s minden országgyülésen meg nem jelent urat honárulónak nyilvánítottak, és számüztek. Lajos nem látván tanácsosnak az ingerültséget ellenszegüléssel még magasbra fokozni, a gyülésben ismét megjelent, Verbőczyt megerősítette, s a mult és mostani gyülés több végzéseit (Hatvani végzemény 1, 2, 13, 21, 33, 36 czikkei) némi módosításokkal helybenhagyta; de a többi választások, a számüzések, a tizedlefoglalások ellen erélyesen tiltakozott. A nemesség, elérvén egyebekben czélját, elállott követelésétől, s miután biztosíttatott, hogy jövő Sz. Györgykor Rákoson országgyülés tartatik, rendben és békében haza ment. Verbőczy közbenjártára a a király a nemességgel, a nemesség fejedelmével kibékült egy időre. Mind ketten engedtek. Mind ketten bizalommal közeledtek egymáshoz.

A hatvani gyülés engedékenységén vérszemet kapott

az udvari párt. A bukott nádor és sértett urak felekezetének nem volt inyére, hogy Verbőczy a fejedelmi párt a nemességgel legalább szinleg kibékítette. Nekik, hogy boszúdiadalt arathassanak, ez egyetértést megrontani, s mindenütt ujra meghasonlás magvát hinteni el állott érdekükben. Sötét tervüket azért a királyi szivek elidegenítésére s az ellenpártnak magában, maga által megdöntésére irányozták. E czélból a királynét, kinek ismerték az udvarnál irányadó befolyását, igyekeztek legelőször megnyerni. Őt a Zápolyapárt iránt gyanúval töltötték el. A rákosi és hatvani végzéseknek egyedül e párt emelésére czélzó irányát, Zápolya koronavágyát, Verbőczynek Zápolyával egy kézre dolgozását olly élénk szinekkel föstögették előtte, hogy mind ezek teljes hitelt találtak aggodó keblében. A királynak azon hirt sugdosták fülébe, hogy a nemesi párt őt láb alól eltenni, Máriát Zápolyával összeházasítani, s a boldog férjet fejedelemmé választani tüzte ki magának czélúl. E hir könnyen bementet lelt a kislelkü királyhoz, s elég volt vele a hatvani gyülés elveit és embereit megutáltatni. Más részről, hogy az ellenpártot magában összeveszítsék, Verbőczyt az udvarhoz édesgették. Az uj nádor, hogy mint egyszerü nemes a nagyokkal szemben állását fentarthassa, az urakhoz simult, a nemességtől vissza vonult, a hatvani gyülés rendeleteit vagy tétlenségből, vagy mivel most is csak törvények rendezésével, nem végrehajtásával szerete foglalkozni, nem teljesítette, s igy magát saját pártja előtt gyanúba hozván önkényt ment bele a kifeszített hálóba. Zápolya már előbb Szalkánnal szorosb barátságba lépett, s most hogy az udvartól, mellyhez hajlani látszott, eltávolíttassék, a törökök ellen Erdélybe küldetett. Illy körülmények közt, nem volt nehéz az uraknak, kik egy kalandos nevü társulatba, mit a király is megerősített, szövetkeztek, a nemeseket Verbő-

czy és Zápolya ellen felbujtani, s pénzzel, rábeszéléssel, gyanusítással, fondorkodással közölök is számos hivet és fegyverest összeszerezni. Innen lett, hogy mire az 1526-diki rákosi gyülés megnyillott, az udvari pártot megerősülve, Zápolyáét megritkulva, a nemesség hangulatát egészen Verbőczy ellen fordulva találjuk. Verbőczy akkor érkezett meg Beszterczebányáról, hova őt a király az eretnekek ellen küldte, s észrevette tüstént az ellene szőtt kelepczét. Azért, midőn szolgái a gyülésből hirül hozták, hogy a nemesek fejét kérik, a nádorságról lemondott, s még az nap éjjel Erdélybe menekült. Báthory emberei, kik házát gyilkos szándékkal körül fogták, csak hült helyét találták. Erre a király küldöttei által a gyülésben kijelentette, hogy Verbőczyt, ki szökése által önmagát bünösnek vallotta, leteszi, Báthoryt visszahelyezi, a nemesség tavalyi magaviseletét megbocsátja, de tőle fegyvere lerakását követeli. Hangos tetszést rivallt a nemesség a kegyelmes király e nyilatkozatára, Báthoryt dicséretekkel tetézte, Szalkánt, Zápolyát szitkokkal halmozta el, Verbőczyt és társait honárulóknak kiáltotta, a nádorságot élethosszig tartóvá tette, fegyverét letenni késznek nyilatkozott, minden Hatvanban hozott végzéseit megsemmisítette, s midőn mámorában mindezekkel a hazát megmenteni vélte, a városban 100 képviselőt hagyván, haza ment. Zápolyát csak azon ügyessége tartotta meg, hogy megnyitván kövér erszényét a népvezetőket megvesztegette. Ennyire megfordítá egy év az ingatag rendek ingatag hangulatát! A kalandos társulat diadalt aratott. A sértett urak megboszulták magokat. A nemzet erkölcsi ereje porba volt végkép tiporva. A tüzes nemesi democratia nehány nap alatt királyi, és olygarchiai vakeszközzé aljasult. Mert az ott hagyott országgyülési választmány, bár jobbára Zápolyapártiakból állott, s a czélbavett jogcsorbítások ellen néha

keményen felzúdult; de, mivel később nagyrésze hazament, vagy haza küldetett, szorultságban olly határzatokat alkotott, mellyek a nemzet alkotmányos jogainak alig tüntetik fel homályfoltos árnyékát. A király felhatalmaztatott e végzésekben, hogy mind azokat, mik az ország kormányára, védésére, saját jövödelmei szaporítására tartoznak, maga végezze, és szolgáltassa ki, hivatalnokait, ha tetszik tartsa meg, ha tetszik bocsássa el, az ország jövödelmeivel kincstárnoka által szabadon rendelkezzék, gyülést csak szükségben tartson, hadi tehert a főpapokra, zászlósokra, tehetősb nemesekre illetményeiken felül is róhasson, ha akarja minden ötödik, vagy utolsó szükségben minden parasztot felültethessen, uj adóúl minden jobbágytól 50 fillért szedethessen, sőt, mint Bradarics az akkori cancellár és szeremi püspök irja, az egyházak kincseit is lefoglalhassa és pénzzé verethesse. Arról, hogy mind ezeket a nemzettel megosztva kelle vala kezelni, szó sem volt. Az eddig annyira sürgetett alkotmányosságnak azon néhány czikken kivül, mellyek a kir. tanácsba 8 nemes választását, jobb pénz veretését, a cancellárnak ellenkező levelek kiadásától tartózkodását sat. tárgyazzák, semmi sem mutatja nyomait. A felterjesztett czikkek közől azt, hogy a kincstár a király és országtanács biztosai által évnegyedenként megvizsgáltassék, a királyné kitörölte, s helyébe e szavakat irta: unus rex, et unus dominus. Elérte ekkép a királyság, mi után olly régóta esengett. Megszabadult a pártos urak és nemesek gátló befolyásától. De épen e czélpontnál kelle érezni legjobban tehetlenségét. Az első cselekvési lépésnél panaszszal állt elő. Keveselte a jövödelmeket, keveselte a neki nyujtott mentő eszközöket. Nem bizott a kalandosokba sem, kik önérdekükre látszának egyedül dolgozni, s azért ovást tett, hogy, ha gyász éri az országot, nem ő lesz az oka.

A rendek, kiknek meg soknak tetszett a hatalom túlterjesztése, hasonlókép ovást tettek, és kinyilatkoztatták, hogy miután az ország mindent meg tett, mivel a király azt megmentheti, a bekövetkezendő szerencsétlenség nekik ne tulajdoníttassék. És illy comoediát játszottak a király és alattvalói költsönös ovásokkal. A király a nemzetet, a nemzet a királyt okozta. Mindegyik fél érezte tehetlen voltát. Mindegyik fél elégedetlen volt a megszavazott czikkekkel. Ezért a tanácskozó választmány a nélkül, hogy a hozott törvények megerősítését be várta volna, szétoszlott. Igy végződött a keserü vita. Igy végződött 1526-i majus 9-dikén Rákoson az országgyülés, — a két századon túl itt tartott nemzeti gyülések legutolsója!

61 §. II Lajos kormánya utolsó napjai. Mohácsi ütközet.

Mig az ország magát belviszályaival szakgatta, Szolimán megindult Stambulból és Belgrádból. Hada a hajdani xerxesi táborral vetekedett. Kelet egész ereje neki rontott a maroknyi magyarnak, s a Belgrádig 200,000 emberre szaporított török tábor már Duna és Száva partjain türközött czivódó hazája ellen. A budai országtanács a rákosi határozatok nyomán megkezdette a közelgő vész ellen intézkedéseit. A pápa VII Kelemen szivrehatólag irt Károl császárnak, Ferencz franczia- VIII Henrik angol királyoknak, a német és frank herczegeknek s 50,000 aranyat küldött Lajosnak. De Károl és Ferencz saját harczaikra áldozták minden erejüket. Henrik pénzadománynyal megelégedett. A német rendek vallásháborúra készültek. A többiek nem hallgattak az intő bullára, s igy a külföld segélye kártyavárrá dült össze. Benn a hazában a kincstár teljesen üres volt. A templomok ezüstéből vert pénzt a péterváradi, temesvári, jaiczai várőrségek hátravolt zsold-

ja, segédseregek toborzása, lőpor és fegyver vásárlása nehány nap alatt el nyelte. A megyékhez, káptalanokhoz, városokhoz, apátságokboz, egyesekhez kiküldött kir. biztosok jobbára üres kézzel tértek vissza. A kivetett hadilletékek csak imitt amott folytak össze pontosan. A hetvenkedő uracsok, kik gyürüikkel is agyonverni mondogatták Szolimán jancsárait, szépen honn tivornyáztak. A harczos nemzetnél nem talált fővezért a király. Az ország főkapitánya a nádor erre alkalmatlan volt. A megkináltak közől Frangepán Kristóf Szalkán- és a királytól vett sérelem miatt osztrák zsoldban állott. Ferdinánd főherczeg, és gróf Salm Miklós kor- és betegség ürügye alatt nem váłałták el a tábornagyságot. Zápolyába nem bizott Lajos. Tomori kalocsai érsek a határszélek kapitányságáról is lemondott. Maga a gyönge király nem volt képes fővezérkép a nemzet élére állni, kinek udvarát különben is a legnagyobb zavar lepte meg. Környezetében nem találkozott senki, ki őt eszelni, dolgait intézni, seregét szervezni tudta volna. Tanácsa naponta vitázott, czivakodott, határozott; de végrehajtó karokat sehol nem talált. Király, főpap, főnemes, köznemes, pór, catholicus, lutheranus ingerülten agyarkodtak egymás ellen. A hont egyik sem tartotta közanyának. A szétfolyt erőket összetartó Hunyadiak sirban feküdtek. Az éretlen Lajosnak hiában vivta ki pártja a teljhatalmú czikkeket. A gyermek kezében csak veszélyessé fajulhatott játék voltak azok. — És illyen készülettel, illyen királylyal, illyen nádorral, illyen kincstárral, illyen nemzedékkel akarta a haza magát megmenteni!

Szolimán ez alatt át kelt a Száván, Pétervaradot ostrom alá fogta, s Tomori, és Alapi elszánt védelme daczára, mivel a királytól igért 10,000 nem érkezett, jul. 15-én bevette. Péterváraddal másik keleti kulcsa veszett

el az országnak. Az itt megdördült török ágyuk komolyabb készületre rázák fel a fásult nemzetet. Burgio sz. széki követ pénzt hozott, Tomorit a további kapitánykodásra rá beszélte, s cseh és morva hadakat toborzott összesze. Frangepán és a bán Battyányi serényen gyüjtötték a katonákat. Lajos a véres kardot körül hordoztatta, a zászlóaljakat haladék nélkül Tolnára gyülni parancsolta, Zápolyát Erdélyből ide rendelte, sógorához Ferdinándhoz segélyt sürgetni követeket küldött, s maga 4000 vitézzel Budáról Tolnára indult. A nádor és több nagyok dandárai szinte Tolnára gyülekeztek. Ide jöttek a Szávától több zászlóaljak is, s hirül hozták, hogy Szolimán Dráván átkelendő Eszék felé tart. Hogy az átkelés meggátoltassék, Lajos a nádort és nemesség egy részét rögtön Eszékre indulni parancsolta; de a nemesség csak a király zászlója alatt akart ősi szabadalmai szerint harczolni, s így az indulás elmaradt. Az ezen haragra gyúlt király maga állt azért a sereg élére, Tolnáról megindítá táborát, s Bátán Tomorit és Zápolya Györgyöt addig, mig Zápolya János megérkeznék, vonogatásuk daczára fővezérekké nevezvén Mohácsra érkezett. Itt azonban már azon hirrel lepték meg, hogy Eszék bevetetett, Szolimán Dráván átkelt, s visszatartásáról többé szó sem lehet. Ennek következtében elkerülhetlenné lőn az összeütközés, vagy visszavonulás. Némellyek az utóbbit akarák, s maga a király is a harcz halasztására látszék hajlani. Mert még minden rendetlenségben volt. Mert a hajók, és hadiszerek Budáról még nem érkeztek meg. Mert a zászlóaljak gyéren gyülekeztek, s mind össze alig volt 20,000 ember együtt. Mert Zápolya Szeged alól, és Frangepán Horvátországból az ütközetet az ő megérkeztökig elhalasztatni üzenték. De a nemesség és hadsereg harczhevét, melly biztos volt a győzödelemről, nem lehete fékezni. És mivel e közben

a hajók, ágyuk, lőpor, és több zászlóaljak megérkeztek, s Zápolyát 40,000-rel Temesvárnál, Brandenburgi Györgyöt cseh- morva zsoldosokkal Győrnél, Frangepánt 15000 horváttal Kőrösnél állani hallották, kiknek csatlakoztával a most 27,000-nyi magyar tábor könnyen 80,000-re növekedheték vala, augustus 29-ére ütközetet határoztak. A csatahely a mohácsi sikra, mellyet Duna és félhold formán kanyarodó hegylánczok körítettek, tüzetett ki. A hadsorok rajta elrendeztettek. A 13,000 gyalog, a 14,000 lovas, a 80 ágyu helyeikre állíttattak. Az elő- és utótábor a nagyok dandáraival rakatott meg. Középen a tábor magvával s a mellé rendelt őrizettel a király foglalt helyet. A fővezérek a szükség szerint hol itt, hol amott valának helyet váltandók. Az így rendezett táborra tiszta fényben derült fel isten napja János fővétele reggelén. A csapatok vigan álltak fel soraikban. A király köztök meghordoztatott. A nádor hozzájok beszédet tartott. S mikor a helyére ért Lajos csatajelül a tárogatókat megfuvatta, zajos lelkesedés riadt fel mindenütt az összecsapásra. De ellenség sehol nem volt látható, s a magyar seregnek 8 óráig vesztegen kelle egy helyben maradnia. Egyszerre azonban — délutáni 3 órakor -- török lándzsák fénye villant meg a hegyeken. Hét ezer török lovas vonult alattomban Mohács felé, s hátulról akará bekeríteni a magyar tábort, mig az átellenbeni hegyekről Szolimán testőreivel félhold alakban ereszkedék le, s egy hegyhasadékból 300 ágyú golyózáporát szóratta a mieinkre. Villámfergetegként rohant Tomori Perényivel az így közelgető ellenre, s mivel ágyúi nem használtak, sebes rohamot parancsolt. Dühösen csapott össze a két tábor. Jézus- és Allahkiáltások összevegyültek. Makacson küzdött mind a két fél. A harczosok karra kerültek s egymást borzasztó vérontással mészárolták. De a magyarság tüzét nem állhatta a török,

visszanyomatott, üzőbe vetetett, s a csatatért Tomorinak látszék engedni. Örömzajjal hirdeté Báthory Endre a diadalt, s e szóra a királylyal együtt mindenki a futó ellenség üldözésére sietett. Ekkor azonban megfordítá Szolimán futó testőreit, felhuzatta 300 ágyúját, s a torkukba rohant magyarokat halomra lövette. Az ozmán lovasság hátulról került, s két tüz közé szorítá a magát győzelmesnek vélt tábort. E cselfogás $1\frac{1}{2}$ óra alatt eldönté az ütközetet. Az elősorokban elesett Tomori, elesett Zápolya, elesett Szalkán, elesett a had virága. Csüggedés lepte meg erre a jobb szárnyat, és utótábort A vezérek nélkül maradt sereg bomladozásnak indult. Egy rész füst és gőz között a mocsárokba menekült és fuladott. Másik rész királyával együtt vad rendetlenségben szétfutott. Szolimán cselt gyanítván a futásban, sokáig nem merte üldözni a szaladókat. A miért a koromsötét éjben, s az ez alatt szakadni kezdő záporban többen megmenekültek az üldözők nyilai elől. De a király ott maradt a mohácsi mezőn. Midőn futása közben Csele patakot átugratni akarta, a sikos partról lovastól együtt hátra hanyatlott, s a folyó felduzzadt medrébe bele fult. Kivüle 2 érsek, 7 püspök, 28 zászlós, 600 mágnás, 10,000 lovas, 12,000 gyalog halált lelt a csatatéren. A nádort, Perényit, Tahyt fegyvereseik hűsége megmentette. A többi- mintegy 4—5 ezermenekültből másfélezer elfogatott, s Szolimán tábora előtt lefejeztetett. Igy nem volt többé semmi ellentállás. A királyné több püspökkel együtt Budáról Pozsonyba menekült. Zápolya, miután a fővezérség átvételére (véletlenül, vagy szándékosan?) későn érkezett, visszafordítván serege egy részét, mit Buda ótalmára indíta vala, 40,000-nyi hadával Szegednél megállapodott. Frangepán horvátaival visszafordult. A cseh- és morva zsoldosok hazafutottak. A nádor kevesed magával Babócsára szaladt s útjá-

ban a pécsi kanonokoktól a magukkal vitt egyházkincseket elrabolván, tovább iramlott. Szolimán ekkép senkitől nem gátoltatván beljebb nyomult az ország szivébe. Duna hosszában mindent elpusztított. Duna, Győr, és Balaton közt mindent fölégetett. Vértesben Marótnál 20,000 férfit (köztök Dobozyt), nőt, gyermeket felkonczoltatott, s az üresen hagyott Budát kardcsapás nélkül elfoglalta. (sept. 9) Budával az ország nagy része ozman igába bukott. Mohács, a kelet elleni utolsó állomás, a nemzet temetőjévé változott, honnan büzhödt tetemek szaga, lemészárolt foglyok jajai, Pécs, Szeged, Bács üszkei, Buda lángjai vivék meg nyúgotnak a gyászhirt. A megrémült nyúgot sajnálta az elestet; de nem segitette. Csak Szolimánnak egy hó mulva visszatérte, mit a Kisázsiában támadt lázadások igényeltek, menté meg a teljes haláltól. A vad rokon nem hódítani, csak mint maga mondá, követe megfojtásáért, a megsértett népjogért boszút állani akart.

Igy végződött a mohácsi ütközet. Nem épen a hadsereg türelmetlensége, nem Tomori hamarkodása, nem Zápolya és Frangepán késedelmezése, nem a futó töröknek gondolatlanúl utánrohanás, nem a sötét éj, nem a hulló zápor, nem az egyenetlen erő, de a Mátyás után megkezdett hanyatlásból telmagzott viszonyok okozák elvesztét. S ha közvetlenül amazok segítették is — de közvetve ezek idézték szerencsétlen kimentét elő. A magvak, a csirák benn rejlettek a haza keblében. Mohács azokat csak kiköltötte. A szabadságnak nehányok szabadalmaivá fajulása, a visszacsigázott aristocratia, az egyediségek szenvedélysugalta érdekei, a köz jó és hon iránt kialudt szeretet, a népnek törvénynyel szentesített jogtalan leigázása, az állam minden hatalmainak ellentétbe hozása s gyöngítése, a honvédelemnek elavult s csupán nagyok kényére támasztott ingatag állapota, az anyagi forrásoknak lélekismeretlen kezelése, szóval a 36 év óta rendre fel felpattanó sebek Mohácsnál öntötték ki mérgüket, s mint a király és nemzet előre érezték, agyonnyomoríták a kórdulta országot. Ide járult, hogy a mohácsi vész olly időben esett, a midőn nyugotról a földerült ujkor esz-

méi, keletről a fénykorára jutott uj török birodalom a legnagyobb erővel rontottak a hazára. Mind kettő készületlenül találta a nemzetet. Mert sem viszonyait az ujabb eszmékhez nem idomította, sem hajdani nyers erejét meg nem tartotta. Az ónak már nem, az ujnak még nem volt birtokában. A democratia és protestantismus még most sokkal idegenebbek voltak tőle, mint sem a rögtön jött viharban tömör erőt költsönözhettek volna neki. A külfölddel pedig mindig feszültebb elszigeteltségben állott, mint sem ez mentésére siete vala. E mindenünnen elhagyatottságban, e romladozó állapotban, ez időelőtti meglepetésben lehetlen volt, hogy Mohács babért fűzzön halványuló homlokára. Az ütközetben elesett király azon sirverse: „ante diem natus, sceptro, thalamoque potitus, ante diem canus, mortuus ante diem" nagyon is ráillett a gyermekkirálytól vezetett, a hamar elvirágzott, s egy illy véletlen csapásra idő előtt bukásnak indult nemzetre!

62 §. II Lajos alatti jogállapot s törvények.

A II Lajos alatti jogállapot, mint már a belküzdelmeknél érintettük, egészen megfelelő volt az ország akkori zilált viszonyainak. A gyülések, mik tartattak vagy a legnagyobb háborgások közt folytak le, vagy eredmény nélkül oszoltak szét, vagy nehány képviselőre olvadva vitát unt könnyelműséggel jogsértő határzatokba egyeztek bele. Innen bár minden évben, sőt egy évben 3—4-szer is hivattak össze országgyülések, de Lajos korából 7 végzeménynél több nem találtatik törvénykönyvünkben, t. i. 1518-ról kettő (Tolnai és Bácsi), 1519—1522—1523—1525—1526-ról egy egy. Ezek is mindnyájan annyira csonkák, hogy az egyetlen egy 1526-diki végzésen kivül a többinek csak nehány töredékczikkei vannak megemlítve. Kiegészitéseiket csak utóbb a szorgalmas Kovácsics pár gyüjteményei (Vestigia Comitiorum, — Supplementum ad Vest. Comit. — Sylloge Decretorum) eszközlék. Elő- és utószó, s a fejedelmi szentesítés mindenünnen hiányzik. Több czikkről bizonytalan vajjon valaha a királyi megerősítés által törvényerőre emeltettek e? A törvényhozás e zavartsága miatt a törvénygyüjtők csak kényök szerint igtatták be törvénykön-

vünkbe e vagy ama végzés e vagy ama czikkeit. A végzemények mindegyikén különben kézzel fogható az egymással akkor harczban állt elemek uralkodása. Innen czikkeik inkább csak az ezek által okozott bajok orvoslására intézett helyi és idői rendeletek, mint egyetemes és örök becscsel, érvénynyel biró törvények. Ez iránynak megfelelőleg határoztattak a következők:

1) a honvédelmet illetőleg: mint a király, úgy minden úr, úri özvegy, főpap, prépost, apát, káptalan, convent, sőt a világi jószágot biró apáczák is köteleztetnek egyformán hadilletményeiket, minden 20 jobbágyból 1 huszárt, később ezen felül minden tiz telekből egy lovast pontosan kiállítani, az egy telkes nemesek fejenként fölkelni s nem kocsin mint eddig szokás volt, hanem lovon vagy gyalog katonáskodni, az ok nélkül elmaradottak mint hűtlenek javaik lefoglalásával s másoknak adományoztatásával büntettetvén (I: 2—5, — II: 1—4, — IV: 34, 35, 54, — V: 17—21, 41—45). A király felhatalmaztatott ezen kivül, hogy az utolsó háborúra a főpapok- bárók- s nemesektől illetékeiken felül is kérhessen katonákat, s minden ötödik, vagy utolsó szükség esetében minden parasztot fejenként felültethessen (VII: 8, 9, 10, 11, 13, 15, 18, 27, 29). A kapitányok kötelességei pontosan kiszabattak.

2) a pénzügyet illetőleg: hadsegélyül minden jobbágytelektől 50,- s később az ország védelmére még ezen felül 50 dénár ajánltatott (I: 9,- VII: 39), — az ország és királyi javak jövedelmei hű kezelésére hű kincstárnokok választása, kik a végzetteket pontosan végrehajtsák, s a királyi jövödelmeket pazaroltatni ne hagyják, rendeltetett (II: 3, 7,- VII: 3, 6), — a királyi asztal ellátására több várak egyenesen kitüzettek (II: 14), — harminczadhelyek állítása csak a szokott helyeken engedtetett meg (V: 46), — arany és ezüst kivitele eltiltatott, s annak az egyesektől a kamarához beváltása rendeltetett (II: 13,- V: 34, 35,- III: 9), különben a bányászat mindenkinek szabadon hagyatván, — a pénzverésre czélszerü intézkedések tetettek (IV: 9,- V: 33, 35, 38, 40), pénzt verni magánosoknak hűtlenségi büntetés alatt eltiltatott (V: 40), s az idegen uzsorások, kik külföldi pénz behozásán rajtkapattak, megégettettek (VI: 23).

3) a fejedelem és kormány hatáskörét illetőleg: a király mind azokban, mellyek az ország kormányzatára, védelmére, szükségeire, és saját jövödelmei szaporítására tartoznak, tekintélyével és hatalmával szabadon élhet, s ha e tekintélyére a hatvani gyülés által valami csorba hárult volna, azt magától ki igazíthatja, jótéteményeket csak ő adományozhat, a nádorságon kivül minden más hivatalra nevezés őt illeti; de tanácsába 8 nemest fölvenni köteles, országgyülést csak nagy szükségben köteleztetik tartani; de a háboruról ahoz értökkel tanácskozni s gyürüs pecsétjét, valamint a királyné is a magáét magyar titoknokoknál tartani tartozik (VII: 12. 13, 16, 17, 21, 31,- VI: 3). A nádorság holtig tartó hivatallá tetetett (VII: 22). A királyi tanácsban a gyülésen kinevezett tanácsosok- és ülnököknek mindig jelen kelle lenniök, s a cancelláriára és kincstárnokságra felügyelniök (III: 39). A cancellár egymással ellenkező királyi leveleket nem adhat ki (VII: 24). Hivatalok a király és királyné által egyedül magyarokra ruháztathatván (V: 17; VII: 40), minden idegen nemzetbeli, különösen az ország kincseit szopó Fuggerek (fukarok) minden hivataloktól elmozditatni, s minden az ország szabadsága ellen külföldi nemzeteknek adott szabadalom s kötelező levelek megsemmisitetni rendeltettek, fegyverszolgálatra azonban akarmiféle nyelvü külföldiek zsoldba felfogadtathatnak, de csak magyarok szokása szerint az ország véghatárain katonáskodhatnak (VI: 4,- VII: 25).

4) az igazságszolgáltatást illetőleg: a nagyobb hatalmaskodási s erőszakoskodási pereknek, a rövid utú, valamint az átküldött itéleteknek háború alatt is folytatása; a nagy és kis octaváknak Mátyás végzése szerint megtartása, az itéleteknek, ha kell, karhatalommal s a nemesség ségélyül vevésével is szigorú végrehajtása, az itélömestereknek az alnádor és alországbiró tisztébe nem avatkozása, a főispánok alóli kivételt tartalmazó szabadalomleveleknek érvénytelenitése sat. elhatároztatott (I: 17,- II: 4, 5, 6, 41,- IV: 55, 56, 57.- V: 55–58,- VII: 20, 33).

5) az egyházi ügyet illetőleg a véduri jog magánosoktól elvetetett (II: 14), — a lutheránusok pedig és pártfogóik mint nyilvános eretnekek s a boldogságos Szüz ellensé-

gei fejvétellel s jószágkobzással büntettetni, — később az országból kiirtatni s akarhol találtatnának, nem csak egyházi, hanem világi személyek által is szabadon elfogatni s megégettetni rendeltettek (V: 54,- VI: 4).

6) Egyesek ügyeit illetőleg a szegszárdi papinemesek és bányavárosok szabadságai megerősíttettek (II: 26, 11),— a gyülésen meg nem jelent urak 800, a nemesek 400 forintra büntettettek (II: 28), az egymásközti magánszövetségek eltöröltettek (III: 44), a határok kiigazítása, hol még nem történt meg, megrendeltetett (VII: 41) sat.

Azok, mik e töredékczikkekben megirvák, a kiegészitett végzésekben vagy élesebben körülirattak, vagy bővitettek, vagy ujakkal szaporítattak. Jelesen

az I-ső (1518) végzésben panaszt emelvén a Tolnán összegyült rendek, hogy Magyarországnak jelenleg sem fegyvere sem törvénye nincs — pedig fegyver és törvény tartja fenn az országokat — sőt alvidéki erődei jobbára elvannak veszve, határozzák, hogy minden urak és megyék emberei késedelem nélkül a kirendelt helyre induljanak, az adóbehajtásra, e végetti összeirásra, rovásolásra, fő- és alispánok e tekintetbeni mulasztására hozott rendeletek szigorún végrehajtassanak, — s a pápához, a császárhoz, és lengyel királyhoz segély szorgalmazására követek menjenek.

a II-dik végzésben (bácsi) a király minden javai, jövedelmei helyesen összeiratni, a zálogban levő javak, sóbányák, városok még ez évben visszaadatni, minden külföldi só eltiltatni, két egyházi javadalom az egyháziaktól s két főispánság a világiaktól elvetetni, s hogy ő főlsége adósságai letörlesztessenek, mind azon prépostok, esperesek, és plebánosok, kik javadalmaik után az ország ótalmára egy fillérrel sem járulnak, jövedelmeik tizedével adózni határoztattak. Ezen kivül a kincstárnok, ki mellé az ülnökök közől egy ellenőr választatik, köteleztetett, hogy jószágvesztés büntetés alatt minden jövedelmet esküje szerint hiven kezeljen, azok bevétele- s kiadásáról a tanácsosokat, és ülnököket tudósitsa, s minden vizkeresztkor számot adjon. Két évre a katonaság tartására 2 arany forint s a királynak adósságtörlesztésre, városok, s harminczadok visszaváltására, és udvara ellátására 120 dénár ajánltatott.

A IV-dik végzésben rendkivüli adó, de csak most ez egyszer határoztatott (lásd a 448-dik lapon), a harminczad emeltetett, idegen só eltiltatott, az uj pénz keletének ő felsége más országaiban is eszközlése határoztatott, a fegyver- és élelmi szerek szabad bohozatala megengedtetett sat.

Az V-dik végzésben a füstpénz 2 ar. forintra emeltetett, a mult évi adóról számadás vetetni rendeltetett, s a megajánlott haderő öregbitése s használhatóbbá tehetése végett elhatároztatott, hogy a lelkészetnél nélkülözhető egyházi személyek is személyesen fölkeljenek, minden megyében a nemesség rendezése — oktatása — és vezényletére egy hadnagy, s minden végvárban két parancsnok neveztessék. A fölkelést a királynak ellenszegült hatalmasok ellen is lehet használni. Minden eddigi magánszövetségek megsemmisíttetnek, s országos hivatalokra csak egyedül magyarok, s a korona alattvalói alkalmaztathatnak.

A VI-dik végzésben a rendek elhatározták, hogy az eddig jobbára külföldiek által vezetett királyi tanács javítása végett a rendek közöl ő fölsége által kinevezett személyek vigyék, ha a tanácsosok nem tudnának megegyezni, teljhatalommal az ország ügyeit, külföldieknek adott fizetések megszüntessenek, a pórlázadás után elvitt vagy alattomba elszökött jobbágyok uraiknak tüstént visszaállitassanak, ő fölsége a mostaninál jobb pénzt veressen, jövő Sz. Ivánkor Hatvanban gyülés tartassék, hova minden nemes szabadon jöhet, de nem idegen zsoldosokkal, sőt fej- és jószágvesztés büntetés alatt jönni tartozik, a tizedek fizetése és perek folytatása felfüggesztessék sat.

Megemlítendő ezeken kivül az 1525-diki h a t v a n i gyülés végzeménye, mellynek czikkei vagy az eddigi, különösen az ugyan ez évi rákosi (VI-dik) végzéseket ismételik s ujra meghatározzák, vagy nehányan az 1526-diki (VII) végzemény czikkei közé igtattattak be. Különben a hatvani végzéseket a VII-dik végzemény 17-dik czikke teljesen semmiseknek s érvényteleneknek nyilvánitotta, sőt a többi rendeleteket is az akkori végrehajtóhatalom ingafag gyöngesége jobbára teljesitetlenül hagyta. Ezért, s viszályos eredetük miatt némellyek Lajos törvényczikkeit az egyetemes végzeményekből már régen kihagyottaknak s elavultaknak tekintik.

63 §. A mohácsi ütközet utáni belviszályok. János, és Ferdinánd első összeütközése.

A mohácsi vérnap említésére könnyekre fakad a magyar. És méltán. Nem azért, hogy 200,000 polgár leöletett, hogy számos helyek fölégettettek, hogy az ország nagy része koldussá igáztatott, hanem azért, mert szomorú következményeknek, az állam erkölcsisége és önállósága sülyedésének volt e siralmas nap gyásznapja. Holtak hamvaiból uj bajnokok támadnak. Falvak üszkeiből uj telepek emelkednek. Külsebek hamar behegednek. De a vérbe menni kezdő erkölcsi sorvadás könnyen, söt néha bizonyosan halálra vezet. Mohi összezuzta az ország anyagi erejét. Várna sirba vitte a nemzet bajnokit, és királyát. Mohács ezeken felül az erkölcsi erőnek, a nemzeti függetlenségnek lőn nagy temetője. A tatár vihar után kitisztult a magyar lég, s a haza fekélyeiből frisebb életre gyógyult ki. Nikápoly és Várna csapásai után Hunyadikorszakra, fénykorára ébredt az ország. De a mohácsi vész után előbbi virágára soha többé nem üdült fel. A világtörténelem szigorú ítéletet tartott magában sorvadó nemzetünk fölött. Az uj korral t. i. megváltozván a keresztyén világ eddigi iránya, hazánk eddigi jelentősége is megváltozott. Miután a középkorban főszerepet vitt küzdő elemek (egyházi, és világi hatalom, államegyetemesség, és részlegességek, keresztyénség, és mohamedanismus sat) egyik vagy másik legyőzetésével lassanként kibékíttetnek, a keresztyénségnek többé nem azon elemek, tehát köztök keleten nem az izlam elleni küzdelem, hanem a magában támadt protestantismussali harcz, az egyetemes népre kiárasztandó szabadságból kelt uj államfejlések, s szellemének nyúgot felé, az uj világba terjesztése lőn főfeladata. Igy az izlam és kelet elleni küzdés csak mellékessé vált, annyival inkább, mert a török azon állásánál fogva, mit egy uj birodalom alkotásával Európában elfoglalt, politikai hatalommá, tehát megtámadásával inkább politikai, mint vallási ellenséggé változott. Illy minőségben pedig nem sokat tarthata tőle Europa, mind azért, mert ez is középkori részlegességeiből központosítóbb monarchiákká alakítván magát, tömörebb erővel, haddal, néppel rendelkezhetett, mind azért, mert a középkori

meghasonlásból kitisztult szellemével egészen felül került keleten, mind azért, mert a benne felvirult szabadság egyetemesbbé s erősbbé fejlett, mint sem azt a természeti nyers erő vagy Ázsia eltiprásától lehete vala félteni. Illy visszonyok között nyúgotnak olly szilárd védfalra, melly kelet rohamait gátolja, tehát erős, nagy, független Magyarországra nem volt többé szüksége, mit azért segély nélkül hagyott elvérzeni Mohácsnál. Magyarország ekkép elvesztvén a világ szemében történelmi jelentőségét, független államtársai sorából lassanként kiszorult. A szerepet, mit eddig vitt, t. i. a Balkantól Karpathokig terült népek vezérletét, és a mohamedánismus elleni harczot, a mennyiben arra még szükség volt, a két szomszéd hatalom, az 1517 óta chalifákká, tehát az izlami világ vezéreivé lett konstantinápolyi zultánok, és a magokat mind eddig a keresztyénség világi fejeinek tartott német császárok, vagy is e császárságot folytonosan birt Habsburgfejedelmek vették át, kik épen kelet és nyúgot megrontsolt hidján, a magyar haza feldult mezein találkoztak közvetlenül egymással. Az átvett szerep mind kettőt Magyarország szivébe hozta, s a szerencsétlen nemzetet, melly erkölcsi ereje dültével maga magát is mardosta, mind kettő hóditásvágyának martalékúl ejtette. Az állam külélete, mivel kelet és nyúgot, mellyekkel eddig külharczait vivta, egészen beljébe furódtak, lasanként megszünt. Önállósága fokonként elenyészett. A küzdelmek, miket az elvesztettek visszanyeréséért kezdett, s miknek vitelében határzódik ezután egész történelme, mindeddig sükeretlenek maradtak. Illy következményeket szült a mohácsi catastróf. Ezért siralmas a mohácsi vérnap!

Mennyire dúlva volt Lajos holtával a nemzet minden ereje? megmutaták a mohácsi vész utáni napok. Máskor, és még eddig a közszerencsétlenség mint egyetemesen érzett csapás egy időre legalább összetudá hozni az egyenetlenség széthuzó szálait; de Mohács még szétfoszlóbbakká tette azokat. Zápolya tábora Szegednél, Frangepán horvátai Kőrösnél, a felsömagyarországi nemesség Verpelétnél készen álltak ugyan, s Várday (egri püspök) és Bebek felszólító körlevelére folyvást szaporodtak; de a

kar, melly a kész erőt legalább a Szolimán visszafordultában elkövetett dúlások gátlására vezette volna, teljesen hiányzott. Azt sem lehet mondani, hogy egyeseknél, hogy a népnél jóakarat nem mutatkozott volna; de a nagyok, kiktől kelle vala jönni az irányadásnak, egymás iránti torzsalkodásukban összetett kézzel nézték a haza nyomorát, vagy hol cselekedtek, a közzavart önhasznukra zsákmányolták ki. Azok, kiknek a király holta után a törvény kezébe adá a hatalmat, az özvegy királyné Mária, és a köszvényes nádor Pozsonyban vesztegeltek, s a helyett, hogy a nemzet erejét szedték volna össze, idegen hadak kegyelme után kapkodtak. A közvész pillanata senkit sem indított összetartásra.

A zavarok e hullámai között Zápolya a haza megmentése végett mindenek előtt országgyülést egybehivatni, s azon a fej nélkül maradt országnak királyt választatni javasolt. A megpendített királyválasztás ujabb koncz volt a czivakodásra. Vele, mivel Lajosnak semmi gyermeke nem maradt, a szokott pártoskodások ujra kigyúladtak. Bel- és külföldiség léptek ismét a választási küzdtérre, s a nemzetet, mint II Ulászló alatt, két nagy, két erős, két kibékíthetlen pártra szakíták. Mind kettő nagy erélylyel kezdé meg munkálkodását. A külföldi párt kijelöltje Ferdinánd, Maximilián császár kisebbik fia, még jól meg sem hült Lajos hullája, már rendre küldözé leveleit és biztosait Magyarországra, mellyekben, és kik által a koronához való igényeit minden áron érvényesíteni, de egy uttal az országot minden eddigi szabadságaiban megtartani, s a részére állandó urakat fényesen jutalmazni igérte. A szép igéretek, miután kivált Ferdinánd Hainburgban tanakodó német tanácsosai azon ajánlatát, hogy a magyar királyságot fegyveres erővel tegye magáévá, vissza utasítván, magát a nemzet választására bizta, jókora pártot gyüjtöt-

tek össze. De a belföldi párt sem nyúgodott. Egyesítvén véleményét Zápolya Jánosban, az annya (Hedvig tescheni herczegnő) után herczegekkel, nővére után királyokkal sógorosodott dúzsgazdag erdélyi vajdában, kinek már 12 évvel ez előtt a pórlázadas elfojtásaért koronát igért a nemzet egy része, Tokajba értekezletre gyült össze, s innen, mivel Mária és a nádor Komáromba nov. 25-ére gyülést hirdető levelükben választásról szót sem tettek, 30 főur s több megyei követ aláirásával az ország rendeit Sz. Fehérvárra királyválasztó hongyülésre hivta fel. A felhivás következtében számosan gyültek azok össze, s miután 1526-i november 9-dikén Lajos megtalált tetemeit nagy pompával eltemették, 10-dikén Verbőczy lángoló szónoklatára Zápolyát egy hangúlag királynak választották, más nap pedig Ferdinánd követei tiltakozása daczára megkoronáztatták. Alkottak egyszersmind több, a másik párt ellen intézett határozatokat is, de miket az uj király az ingerültség kikerülése tekintetéből nem erősített meg, sőt hogy az ellenpártot magához hódítsa, az özvegykirályné kezét megkérette, s a nádort és a több urakat, ha hozzá állanak, hivatalukban meghagyni ajánlotta. Mária és Báthory azonban nem hajoltak János kérelmére, a kihirdetett gyülést Pozsonyban (mert Komáromot ez alatt Zápolya elfoglalta) megtartották, s ott Zápolya választatását érvénytelennek nyilvánítván, Ferdinánd főherczeget, a trónnak neje Anna jogán is egyedüli törvényes örökösét dec. 16-án magyar királylyá választották. A koronázást azonban csak egy év mulva (1527, nov. 3) hajthatták végre, midőn Ferdinánd a koronaőrt Perényit S. Patak adományozásával magához hódítván, Sz. István koronáját birtokába ejthette.

Két királya volt ekkép az országnak: János és Ferdinánd, magyar, és német, belföldi és külföldi. Mind kettő törvényes, mert azt is, ezt is Sz. István koronája diszité; mert

amannak jogczimét a nemzet alkotta, királya nélkül ugyan, de számos, a rendeknek illy öröködésügyben szabadon rendelkezését mutató gyakorlatok nyomán; ezt pedig nádor által összehitt törvényes gyülés választotta. De mint pártkirályt mind kettőt törvénytelennek tartotta a másik pártja, mert azt is, ezt is a nemzetnek csak egyik fele választotta, mert Zápolya nem törvényesen egybehitt gyülésen tetetett királylyá, Ferdinánd pedig olly szerződésekre épité jogczimét, mellyeket a fejedelem nemzete ellenére kötött, s mellyeken alapult jogot maga, Maximilián egyenes örököse V Károl is ingatagnak tartott, mint ezt Granadából öccséhez Ferdinándhoz irt levelének e szavai: „Ha Magyar- és Csehországok világosan engemet illetnének, örömest neked ajándékoznám" világosan mutatnak A vélt vagy valódi jog azonban mindkettő igényeinek nagy erkölcsi súlyt adott; azon támasz pedig, mellyet János 72 erődében, magyarságában, a nemzetnek iránta nyilvánult lelkesedésében, Ferdinánd német és csehhadaiban, a római császárban, s majd fél Európávali rokonságában talált, mind kettő pártját erőssé tette. Igy mind a két félnek győznie, s fejei után az egész országnak kétfelé szakadnia kelle. Természetes következménye volt ez a II Ulászló óta ujra fölmerült kül- és belföldiségi küzdelmeknek. Ulászló egyezkedései, több nagyoknak ezeket elfogadó nyilatkozatai, s ugyanekkor a rendeknek ezek ellen felriadása, de főkép az országnak maga mentése végett ide is, oda is kapkodása szükségkép e kétfejüségre vezérelték a nemzetet. A düarchiában egy uttal azon vörös fonál megtestesülése látszik, melly a király és törzsfők, a király és herczegek, a király és nagyok, a király és nemzet, az egyetemesség, és részlegességek közt állt ellentétek folytatásául a hon történelmén végig vonúl.

A két ellenkező elvet képviselő királynak **Jánosnak** (1526—1540) és **Ferdinándnak** (1526—1564) lehetlen volt egymás mellett békében megférni. Csatájuk kikerülhetlen végzetévé vált Magyarországnak. Eleinte mind kettő csak diplomatiai téren működött, s künn és benn pártot, és szövetségeseket keresett. János követeket küldött a küludvarokhoz, s bár a lengyel király-Zsigmondtól habozó választ kapott, s Ferdinánd által az ángol-

és németekhezi követei elfogattak, Stambulba indult követe megöletett, a Bécsbe küldöttek pedig, mert sem németül, sem diákul nem szóllottak, visszautasíttattak; de Velenczénél, a bajor herczegeknél, Kelemen pápánál s a franczia király-Ferencznél szives viszonzást talált, sőt később ez útóbbival Ferdinánd ellen támadó szövetségre lépett. Ferdinánd hasonlókép erélyesen működött. Bátyját V Károl császárt, és Csehországot hathatós segélyre kérte, amannak levelei hirdetésével a magyarokat, a horvátokat, az erdélyieket pártjára hódítani törekedett, sőt kormánya a népfajok egymásra keltését vevén már kezdetben elő, Cserni Jovánt, az úgy nevezett fekete embert, ki Bácskában a török elöl szökdöső ráczaival a nemesek jószágait rabolta, Zápolya ellen felzúdította, úgy hogy a Szászvárosig nyomult ráczokat csak nagy erőfeszitéssel lehete Jánosnak szétriasztani. Mind e mellett eleinte nem nagy rokonszenvre talált Ferdinánd. Mert biztosító leveleit a rendekhez német nyelven küldözgette. Mária mellé német biztosokat nevezett. A magyarokkali alkudozásokra osztrák és cseh tanácsosokat alkalmazott. Leveleiben örökké apja szerződéseiről, Anna és a maga öröködésjogáról, s nem a nemzet választásáról szóllott. Egyeseknek igért pénzvagy más adományait nem teljesítette, s saját pártjához is bizalmatlanságot mutatott. Innen legbuzgóbb hivei is, mint Frangepán Kristóf, Horvátország nagy része, Erdődy zágrábi püspök, Török Bálint, Battyányi Ferencz, Brodarics cancellár sat. tőle átpártoltak; a zápolyapárti rendek pedig 1527-i budai gyülésükből visszautasítólag feleltek hódolást parancsoló levelére. — Az előleges működések után mind két párt hadkészületekhez fogott. Mert látta, hogy a gordiusi csomót sem nem a gyüléseiken egymás hiveire mondott átkok, sem nem az olmüczi értekezlet, mi az egyezkedés végett megkísérltetett, hanem

csak fegyver vághatják ketté. A minthogy úgy is lett. Ferdinánd mindjárt az olmüczi értekezlet után Zápolyának hadat izent, s 11,000 labanczczal jelent meg az ország határszélein (1527). Vezérei Nádasdy Tamás kalauzlata után Dévént, Pozsonyt, N. Szombatot, Óvárt, Győrt, Komáromot, Esztergomot, Visegrádot, Budát csak hamar elfoglalták, s Mátyás palotájában már Istvánkirálykor a német-magyar király osztogatá parancsát. Zápolya, mert táborát koronáztatása után szétheresztvén, alig birt 3000 emberrel, Tokajig, s itt megveretvén Erdélybe hátrálni kényszerült. Árulás, csüggedés, készületlenség ágyúit, podgyászát, szekereit, felső vidéki várait Ferdinánd kezébe juttatták. Ugyan ekkor jobb keze Frangepán is megveretett, megöletett, s elestével Horvátországot Ferdinánd hatalmába ejtette. Ferdinánd szerencséje s János erélytelensége megfordíttatá az átpártoltakkal a köpönyeget. Batthyányi, Moré, Perényi, Török Bálint, Várday (most már esztergomi érsek), Podmaniczky, Bakics és megszökött szerbjei, Kassa polgárai rendre hódoltak Ferdinándnak. Ferdinánd e sükertől felbátoritva Budára országgyülést hirdetett, magát és nejét Fehérvárott megkoronáztatta, s a gyülésnek végzéseit, mellyek Zápolyát és Verbőczyt honárulóknak nyilvánították, megerősítvén, Esztergomba vitte udvarát. Seregei Zápolyát üzőbe vették, a Tiszánál megverték, s Erdélyből Homonnára, innen Lengyelországba menekülni kényszerítették. Igy folyt le a két magyar király első összeütközése. A külföldi Esztergomban ülte diadalát; a nemzeti, mint földönfutó Tarnowban huzta meg magát. A két párt mint őrült ember gyilkolta saját fiait.

64 §. Ferdinánd és János további párt-küzdelmei. Szolimán hadjáratai. János halála.

A törökök, míg a két király czivódott, Boszniában dúlakodtak. Rendszeres háborúra ugyan még nem került a dolog; de annak megujítása mindennap volt várható. Hogy ez ne történjék, mind két király iparkodott elejét venni, sőt, mivel a belvész habjai közt fuldokló nemzet magát csak mások által reménylé megszabadíttatni, mind két párt törekedett a félelmes ellent maga részére hódítani. Ferdinánd már több izben követséget küldött Szolimánhoz fegyverszünet eszközlésére, sőt, mint mondják, hogy Szolimánt Zápolyától elvonja, még Magyarországtól fizetendő adó mellett is késznek ajánlkozott a török barátságot megnyerni. A jánospártiaknak hasonlókép már régóta lehete szájából hallani, hogy tatárral, törökkel, ördöggel is frigyre lépnek, ha Ferdinánd nem akarja őket békén hagyni. Zápolya felfogta övéi e hangulatát, s midőn magát mindenünnen elhagyatva látta, a törökkeli szövetkezés villant meg agyában. Sokáig kétkedve habozott, mert catholicus buzgalma a pogánynyali szövetkezést hallatlan szörnynek találta. Előtte volt azonban I Ferencz példája, ki legkeresztyénibb fejedelem létére sem átallott V Károl ellen a törökkel szövetkezni. Lélekismeretét a cséri barátok, kik az evangyéliomból kiolvasták, hogy ki jót tesz velünk, az mind felebarátunk, megnyugtatták. A szükség e gondolattal: „flectere si nequeo superos, Acheronta movebo“ megbarátkoztatta. Az önfentartási érdek, hazája megmentése, s körülte volt hivei tanácsa győztek minden más tekinteten, s őt a tervezett szövetség megvalósítására határozták. E czélból követét Laszki Jeromos szirádiai lengyel ispánt Konstantinápolyba küldötte. Laszki ügyes fogásaival csak hamar megnyerte a török udvart, s nem

sokára a zultán frigy- és segélyajánlatával lepte meg a lengyel földön búslakodókat. Élénkebben fogott erre Zápolya a készületekhez. Drágaságait zálogba vetette. Német- Cseh- és Lengyelországban toborzást indított meg. A franczia királylyal ujra szövetséget kötött. Biztosát, a most legszilárdabb hivévé vált Utyeszenics vagy Martinuzzi György (közönségesen Frater György) lángeszü barátot pártgyüjtésre Magyarországba küldötte, s midőn ez hirül hozta, hogy Kun Gothárd, Báthory (somlai) István, Czibak Imre, Homonnay Imre, Deák Simon több ezerre menő fegyvereseikkel készen várják, visszatért hona földére (1528). A nép, melly a német zsoldosok zsarolásait nagyon megunta, seregestől tódult hozzá. A hajdúk tüstént táborához csatlakoztak. Ferdinándtól több nagyok zászlója alá pártoltak. Radics ráczaival, s Laszki törökökkel, oláhokkal, moldvaiakkal, tatárokkal támogatására siettek. A török basák és Péter moldvai vajda Szolimán megbizásából Magyarországba ütöttek. Segélyükkel az alföldről és Erdélyből Ferdinánd vezérei kiverettek, s így felső és keleti Magyarország Szebenen és a szászok egy részén kivül már 1529 tavaszán János királynak hódolt. Megjött, mint igérte, maga Szolimán is, s miután az üdvözletére ment Jánost a mohácsi vérmezőn kézcsókra bocsátotta, Buda alá vitte roppant táborát. Budát parancsnoka Nádasdy Tamás körömszakadtig akarta védeni; de a német őrség őt megkötözvén a kapukat megnyitotta, s a jól felszerelt várt 5 napi vivás után a törököknek átadta (1529 sept. 9). Budáról Szolimán, utközben Visegrádot, Tatát, Esztergomot, Komáromot megvevén, egyenesen Bécsnek indítá kétszáz ezerét. Bécs kitartással védte magát, a miért Szolimán, a tél közeledte s eleséghiány miatt különben sem levén kedve Bécs alatt időzni, visszavonulót fuvatott, s miután Budán Jánost a vár, a korona s a

királyság birtokába ünnepélyes eskü mellett behelyezte, s mellé tanácsosúl, vagy inkább kémül a ravasz olaszt Gritti Alajost (a törököknél Begoglit), a vár védelmére pedig Hasszan béget rendelte, october végén 50 ezer fogolylyal vissza tért Stambulba.

A török kitakarodta harczra bátorítá Ferdinándot. Eddig sem nézte ugyan tétlenül Zápolyáék működéseit; most azonban erélyesben fogott a harczvitelhez. Hardeck, Kaczianer, Serédi, Herberstein Felső Magyarországon, Pekry Lajos Slavoniában, a szászok Erdélyben sükeresen dolgoztak részére. Esztergomot, mit előbb Salm sükeretlenül vívott, Várday érsek átadta. Török Bálint Szigetvárt Nádasdynak (most már János hivének) ostroma ellen erélyesen tartotta; de Budát Roggendorf 10,000 német- cseh- és spanyollal, s ugyan annyi magyarral hiában ostromoltatta. A budai polgárok hűségesen védték az erőd réseit. A pesti ifjuság tömegesen fölkelt, s az őrséghez csatlakozott. Gritti 3000 törököt vive be magával a várba. Nádasdy magát Roggendorf táborán keresztül vágván egész dandárával szaporítá az őrséget. A várbeliek az ostromlókra több izben kitörtek. E csapásokon megtörött a ferdinándiak minden erőködése, s Roggendorf szégyennel kényszerült hadát visszavezetni (1530 decemb). Zápolya, hogy a védésben kitünőket megjutalmazza, a budai polgárokat egytől egyig megnemesítette, s Grittit országkormányzói czimmel, Nádasdyt Fogarasföldc birtokával, Laszkit erdélyi vajdasággal ruházta fel.

Buda nem sükerült ostroma hajlandóvá tette Ferdinándot a Jánossali egyezkedésre. Zápolya sem volt idegen a megbéküléstől, mert nagyjai Gritti és Laszki kineveztetése miatt mód felett zúgtak ellene, hiveit a pápa által rászabott egyházi átok ingadozókká tette, s Mehmed bég segélyre jött törökjei ellenségkép rabolták a magyar

népeket. Készséggel küldé azért mind két király Posenbe követeket. De mind hiában. Sem a Posenben, sem a Visegrádon, sem a Bélavárott, sem a Veszprémben, sem a Kenesén tartott értekezletek, mellyeket részint a két király biztosai, részint magok az ellenpárti rendek hivtak össze, nem vezettek kibékülésre. A harcz tovább folyt. A két király közt és Szolimánnal kötött egy évi fegyverszünet napja le telt. Szolimán 150 ezerrel már Eszéknél állott, s Baranyán, Somogyon, Zalán, Vason keresztül egyenesen Bécsnek vezette hadait. Bécs alá azonban nem juthatott el. Mert diadalmenetében egy csekély erőd Kőszeg, mellyet Jurisich Miklós alig 700 főre menő őrizetével Ibrahim nagy vezér dühös ostroma ellen 25 napig (1532 aug. 5— aug 31) hősileg megvédett, feltartóztatta, s hallván, hogy Bécsnél 90,000 gyalog, 30,000 lovas, Regensburgból szállított roppant ágyútelepek várják, Stirián keresztül visszafordította táborát. A bécsi nagy seregtől épen nem, a ferdinándiaktól siker nélkül üldöztetvén, az összeszedett 30,000 fogolylyal akadály nélkül vonult ki Magyarországból (1532). Ferdinánd külföldbe helyezett reménye ismét meghiusult. A német- spanyol- olasz- cseh- morva csapatokból összealkotott nagy haderő, mit ő Szolimán ellen, vagy, mivel ez már kiment, Zápolya ellen szerete vala fordítani, Olaszországba küldetett, vagy szétbocsáttatott. Az alkalom Magyarország visszafoglalására el volt szalasztva. Ferdinánd Konstántinápolyban fegyverszünetet kérni kényszerült, s azt Esztergom kulcsai elküldésével 1533-ban meg is kötötte.—Igy folyt le Szolimán magyarországi 3 első hadjárata. Az elsőben Mohácsnál 20,000-t legyilkolt, Budát fölégette, az ország nagy részét feldulta. A másodikban Budát bevette, a koronát elfoglalta, s bár azt a királysággal együtt Zápolyának visszaadta, de mint hatalmas védur a pártfogásá-

ba vett magyar király képében hosszú időkre török hűbérré változtatta. A harmadikban az ország déli részét leigázta, s a Ferdinánddali ujabb egyezkedés szerint Esztergomnak kezébe adott kulcsaival a Ferdinánd alatti magyar birtokokat is egészen kényétől függőkké tette. A mohácsi vereség, a mohácsi kézcsók, Ferdinánd Konstantinápolyban alkudozott követeinek a zultán öltönyére és térdére nyomott csókja, mind két magyar királynak Szolimánnáli kegyvadászata mindenkit szomoritón győzhettek meg arról, hogy e hadjáratokkal a magyar haza sorsa egyedül a nagy úr kezébe lett letéve. A minthogy a gőgös zultán Magyarországot szablyájával szerzett tulajdonának tekintette, „Janus kralt“ rabszolgájának, az ország lakosait rabszolgáinak nevezte, s az egész hazáróli rendelkezést egyedül magának tartotta fenn. Mind János, mind Ferdinánd kénytelenek voltak elismerni e dölyfös szavak szomorú valóságát. Sem egyik, sem másik nem volt képes a hazát a zultán kezéből kiszabadítani.

E körülmény többeket azon gondolatra vezetett, hogy mellőztetvén mind a két király, az ország egyesíttessék, s adófizetés mellett török véduralom alá helyezve egy kormányzó által igazgattassék. S e nézet zászlója alatt Perényi a rendeket az országnak az ő főkapitánysága alatt közvetlenül a zultánnak alávetésére toborzá; Ibrahim az országot szandzsakságul szándékozott megszerezni magának; Gritti pedig egyenesen a magyar koronát törekvék fejére tetetni. Perényi és Ibrahim tervei hamar füstbe mentek ugyan, mert amaz, midőn szándoka iránt a zultánnál alkudoznék, elfogatott, s csak fiának kezesül hagyása mellett bocsáttatott szabadon; ez pedig Ázsiába tetetett át, s később megfojtatott: de az ármányban megőszült Gritti nem hagyá magát meg zavartatni, s minden követ megmozdított a zultán nevében egész Magyarországnak uráúl

maradni. Fondorlataival mind a védurat, mind védenczeit körülhálózta. Jánost a zultán elött gyanúba hozta. Alattomban Ferdinánd mellett dolgozott; de ezt is megcsalván saját érdekére intézte minden fogásait. Hogy megkezdett tervét végrehajtsa, 1533-ban Konstantinápolyba utazott szinleg ugyan a béke, valósággal saját ügyében, s onnan 1534 nyarán török, görög, olasz kísérettel Erdélybe tért vissza, mellynek rendeit mintegy második Dzsengiszchán hódolatra rendelte maga elejbe. Föllépése, mellynek czélzata nem maradt titok, a gyanú, mit magaviseletével keltett, s azon nyilatkozata, hogy „a magyarok kevély fejét megtörni jött Magyarországra," nagy mozgást támasztott az erdélyieknél. Az urak mind Zápolya, mind Ferdinánd részén már a tavaszon ellenállásról suttogtak, most pedig, midön a zsarnok az elejbe rendelt nagyok közől Erdély vajdahelyettesét Czibak Imrét, ki egykor fökormányzósága ellen szavazott, sátorában meggyilkoltatta, a boszút kiáltó néppel s oláh- és moldvavajdákkal egyesülten Grittit Medgyes várában megtámadták, elfogták, s Dóczyval együtt bakók által kivégeztették. A vele czimborázó Laszki elfogatott, s a budai csonka toronyba záratott. Ekkép Erdély megtörte a pártot, melly a magyar hazát török kézre akarta vala játszani, de a hazát nem mentette meg, s erélyes föllépével nem a nemzeti király, hanem Ferdinánd pártjának tett szolgálatot. Mert Gritti halála olly veszedelmes helyzetbe taszította Jánost, miből csak nagy nehezen tuda kimenekülni. A zultán boszúra gerjedt kedvencze megöletésén, s mindenki biztosan várta, hogy e miatti haragját Jánoson töltendi ki, mint kit az ügy vizsgálatára Budára küldött Juniszbég is bünrészesnek hirdetett. Ferdinánd igyekezett felhasználni a zultán e hangulatát. Hozzá irt levelében Gritti halálát egyenesen Zápolyának tulajdonította, s kérte

Szolimánt, hogy bizna rá a hűtlen János megbüntetését, mit ő az országnak rá ruháztatása reményében egész készséggel megtenni igérkezett. János pártja megrettent a védúr kegye elvesztésén, s a Gritti felmagasztaltatásaért eddig is boszús nagyok Nádasdy, Perényi, Erdődy (zágrábi püspök) Zrinyi, Zlunyi, a horvát rendek tömegestől mentek át Ferdinándhoz, sőt a lengyel közbenjárásra szabadon bocsátott Laszki is az ellenfélhez csatlakozott. Erdély, miután Zápolya a Grittin vett győzelemért közkedvességet nyert Majlátot nevezte vajdájává, hűnek mutatkozott ugyan; de mivel Majlát inkább a ferdinándiakhoz szított, az egészre nem lehetett biztosan számítani. Ferdinánd részére Magyarhonban egy toborzó bizottmány erélyesen működött, melly Budának Ferdinánd kezébe játszásával, s a moldvai vajda Istvánnal Zápolya ellen kötött szövetséggel is igyekezett az ellenpártot megsemmisíteni. Érezte Zápolya helyzete veszélyes voltát, s ez érzet tespedéséből fölrázván erélyesben fogott a vész elhárításához. Hogy Ferdinándtól nyúgton maradjon, vele Martinuzzi tanácsára, ki kincstárnokává és váradi püspökké tetetvén Laszki árulása óta vezette minden lépteit, békealkudozásokba bocsátkozott, mi végett Károl császárt s III Pál pápát is közbenjárásra kérte föl; de Ferdinánd sem a közbenjárást egy ollyannak javára, kit ő „a keresztyénség rothadt és levágott tagjának" tartott, sem az ajánlott föltételeket nem fogadta el. Más részről János, hogy a portát megnyerje, igéreteit, ajándékait bőven küldötte Stambulba, mikkel sükerült is a zultánt megengesztelnie, ki Gritti fondorlatairól az ez alatt megfojtott Ibrahim irataiból jobban meggyőződvén, neki ismét a régi védje, barátja, szövetségese lett. A porta e hangulata János részére fordította a szerencse kerekét. Mert, midőn Ferdinánd vonakodása miatt a békekisérletek meg hiusulván, az egy darabig meg-

hosszabbított fegyverszünet elteltével a két párt közt az ellenségeskedések ismét kiujultak, a törökök is megtámadták Ferdinánd birtokait. Ferdinándra e miatt az 1536- és 1537-dik évek alatt mindig nagyobb súlylyal nehezedtek a csapások. Tőle Kassát, Tokajt Zápolyáék, Klisszát, Eszéket, Horvátország nagy részét a törökök elfoglalták. Szép serege Eszéknél tönkre tetetett. Jeles vezérei elestek, vagy elfogattak. Jobb keze Kaczianer az eszéki szerencsétlenség miatt rá mondandó ítélettőli féltében megszökött, s a törökökkel szerződött, mielőtt azonban átpártolt volna, a Zrinyiektől megöletett. A Károl császártól reménylett segélyt ennek a francziákkal ujra kiütött háboruja meghiusította. Követei Konstántinápolyban nem tudtak békét eszközölni. Előbb megtért hivei: Bebek, Perényi, Török Bálint, Majlát, az erdélyiek ismét Jánoshoz pártolták át. A pártjáni magyar rendek elégületlenek voltak. Német levelei, német, cseh, spanyol zsoldosai és vezérei zsarolásai, a lakosokra rótt örökös terhek és adók, az ország szabadságainak ujabb ujabb csorbítása, a magyar tanácsosok mellőzése, a nádornak egy önkényleg kinevezett helytartó által helyettesítése, az országnak szándéklott ketté szakasztása, a külföld segélyéről tett igéretek soha nem teljesülte leirhatlan bizalmatlanságot támasztottak, s a rendeknek az $153^{5}/_{6}$-és 1537-diki gyüléseken panaszkodva kelle mind ezek ellen felszólalniok. E körülmények hajlandóbbá tették Ferdinándot az annyiszor félben szakadt alkudozások komolyabb megkezdésére. János sem volt ettől idegen. Mert régi vezérei neki is elestek. Az oláhok Martinuzzi adót behajtó hajdúi ellen fellázadtak. Károl császárt, ki ez alatt Ferenczczel megbékült, minden órán várhatá nyakára; a zultán pedig persa háboruja miatt nem igen segíthetett. De meg különben is unni kezdé már a török barátságot. Lélekismerete mardosta nemzete

szerencsétlenségeiért. Tizenegyéve már, hogy verekedik a két király pártja, s hogy miattuk Magyarország emberek mészárszékévé lett, s még is, most is ott állanak az ügyek, hol kezdetben, sőt a polgárháború mindig mérgesebbé, a boszú pohara mindig keserübbé vált. A haza jobbjait is mind két részen mély fájdalom kezdé megszállani az annyi év óta marczangolt haza állapota miatt, s örömmel vették volna az irtó háborúk megállítását. E minden oldalról nyilvánult ohajtások meghozták végre a békét. Ferdinánd és János N. Váradon 1538-i február 24-dikén megkötötték azt.

Föltételei következők: Károl császár és Ferdinánd király Jánost testvérökül fogadják; Magyarországot közös erővel védendik. János le mond eddigi szövetségeiről. Mind ketten Magyarország kiralya czimével élnek, mind ketten, a mit birnak, megtartják. Horvát- és Dalmátország Ferdinánd, Erdély János kezén marad, mig él; halála után pedig, akár marad fia, akár nem, az egész ország Ferdinándra és törvényes utódaira szálland, a mikor Ferdinánd magát az ország jogai fentartására esküvel kötelezendi. Ha Jánosnak fia lesz, ez szepesi herczegczimmel apja minden javait, s nőül Ferdinánd lyányainak egyikét kapja, ha fia nem lesz, az örökség fele Ferdinándé leend, feléről János szabadon rendelkezik. Ha Jánosnak csak lyányai maradnak, azoknak illő eltartása- és kiházasitásáról Ferdinánd gondoskodik. Ha Károl és Ferdinánd fimaradékainak magva szakad, az egész ország János fimaradékaira megy át, s ezek hiányában a nemzet királyt választ magának. Ezen öröködésrendet minden egyházi és világi ur, megye, és kir. város esküvel erősitendi meg. Az egész országban egy közös nádor választatik. Az eddig történt sérelmek költsönösen feledésbe mennek. A foglyok szabadon bocsáttatnak. A béke kihirdetése akkorra halasztatik, midőn Károl császár azt az ország veszedelme nélkül megtörténhetőnek itélendi sat.

E békét örömmel üdvözlé a római udvar, mert a keresztyénség ügyének a mohamedanismus ellen hű támaszát vélte találni a kibékült Magyarországban; de nem ö-

rülhete annak a magyar nemzet, mert ez okmányban iratott alá Erdélynek, s a magyarhoni keleti részeknek Magyarországtól elszakadása, s mert e szerződés uj bonyodalmakba keverte ismét a hazát. Szolimán t. i. megtudta, bár titkolva volt elötte, a békekötést, (Ferdinánd követe Laszki árulta el), boszús volt a tudta nélkül alkudozókra, s hire járt, hogy azon 150,000 emberrel, kiket az elpártolt moldvai vajda Péter ellen Moldvába indított, Magyarországba jövend a hűtlen királynak megfenyítésére. Ferdinánd is, mióta Zápolya Zsigmond lengyel király lyányával Izabellával házasságra lépett (1539), koczkáztatva látván öröködésjogát, Zápolya ellen dolgozott, s ennek kizárásával a zultántól az egész országot iparkodék megnyerni magának. Az ország rendei sem voltak megelégedve a nagyváradi békekötéssel, mellyet ők az átkos szakadás törvényesítésének, de mint a nemzet közbejötte nélkül kötöttet törvénytelennek tartottak. Részint e hangulat, részint a már 12 év óta süker nélkül viszálkodó két király tehetlensége, részint az egyházi uj alakulásokkal megpendített szabadságeszmék, részint Martinuzzi iránt maga Zápolya nagyjai által táplált gyülölet olly forrongást idéztek a magyarok közt elő, melly mind a két fejedelem mellőztével török pártfogás alatt és adófizetés mellett Magyarországból egy nemzeti kormánynyal ellátandó szövetséges köztársaságot alakítani tette magának czélúl. A nagyszerü terv kezdeményezése szinhelyeül Erdély tüzetett ki, — s itt Majlát és vajdatársa Balassa Imre János megbuktatására fel is ütötték a forradalom zászlóját, melly alá mindenféle szinezetü pártok, még Ferdinánd emberei is nagy számmal seregeltek össze. Majlát 1540 elején Konstantinápolyba követet küldött, 12,000 arany adó felajánlása mellett Erdélyt magának kérte, az oláh vajdával szövetségre lépni igyekezett, Maros-Vásár-

helyre országgyülést hirdetett, sőt utóbb Erdély odaigérésével Ferdinándhoz irt és folyamodott segélyért. A zultán és oláh vajda azonban visszautasíták kérelmét. A nép hangulata a lázadók ellen fordult. Zápolya nagy táborral jelent meg Erdélyben, ott a 3 nemzet tordai gyülésén a pártosokat elitéltette, seregével a vajdák várait elfoglaltatta, s szerencsés működésével Ferdinándot és Majlát magyar országi barátait a segélynyujtástól visszariasztván, a lázadást teljesen elnyomta (1540). Meggyőzék e tények Jánost arról, hogy neki sem a nagyokban, sem a nagyváradi szerződésben, sem Ferdinánd szinlett igéreteiben, sem V Károl kikötött segélyében nem lehet bizni, egyedül hát török barátság- és pártfogással tarthatja fenn magát, királyságát, országát. Ezért ismét csak a busás ajándékokkal megengesztelt zultán karjaiba vetette magát. A sors azonban nem soká hagyá élvezni az ujra megnyert védúr kegyeit. A háború közben szélhüdés lepte meg, s miután véghagyományképp nagyjait egyetértésre, soha osztrák herczegnek fejedelmül nem választására, ezentul is a zultán pártfogása alatt maradásra, s ez alatt született fiának János Zsigmondnak, ha jónak látják, megkoronázására intette, élte 53-dik évében 1540 jul. 22-én megszünt élni. Tetemei Sz. Fehérvárra vitettek. Vele az utolsó koronás magyar fő, az utolsó nemzeti király eltemettetett.

János 14-évi uralkodása az eddigi ellentétek legmérgesebb küzdelmeivel, s a nemzetnek e küzdelmekben benn a közép- és ujabbkori eszmék, külről a török és német befolyás közti ingadozásával folyt le. János az ellentétek egyik csoportjának volt képviselője. Benne testesült meg az ekkori olygarchiai nagyság. Benne fejeztetett ki a részlegességek hatalma. Benne személyesíttettek a középkori szabadság, az ebből fejlett aristocratia, a nemesi szabadalmakon épült alkotmányosság, a nemzetiség, belföldiség, általában mind azon elemek, melylyek a nemzetet eddigi lételében fentartották. Létele, magán-

érdeke ezek lételével szövődött össze. Allása csak ezek fennállásától, veszte ezek dültétől függött. Királylyá a Dózsa ellen győzelmesen forgatott szablya emelte. Királyi székében az aristocratiai alkotmányhoz ragaszkodás tartotta meg. Pártja kegyét nemzetiségével állandósitotta magának. Ezért egész életének, egész törekvésének, egész müködésének ez elemek fentartására kelle irányulnia, miben határzódott épen jelentősége. A minthogy semmi alkalmat nem is mulasztott el e jelentősége kivivására. Buzgó védje volt az aristocratiának, az alkotmányos jogállapotnak, a nemzetiségnek, a catholicismusnak, a részlegességek és belföldiség uralmának, annyira, hogy midőn ezeket az ellenpárttól jött csapások elnyomással fenyegették, a haza eddig legmakacsabb ellenével a törökkel sem irtódzott barátságot kötni megmentésükre, mi egy uttal önmentését is magában foglalta. Föltünése különben a haza leg válságosb napjaiban történt. Látta és fő- vagy mellékténye zőként okozta a nemzet két legnagyobb csapását, Temesvárnál és a budai országgyülésen a nép elnyomatását, s Mohácsnál a nemesség virága elestét. Látta és osztotta az ujkor eszméitől meglepett nemzetnek az ó és uj.- közti ingadozását. Látta és átélte a sok csapásokra önerejétöl megfosztott országnak kelet- és nyúgothoz, török és német pártfogáshoz, tehát majd ide, majd oda kapkodását. És ezekben is hüven képviselé nemzetét. Jelleme épen a kornak, mellyben az minden iránytüjét elvesztette, megfelelö volt. Határozott erély hiányzott benne. Félénk, habozó, minden merészebb elszántságra képtelen, könnyelmü, önálló cselekvésre erötlen, csak másoktól és szenvedélyei uralmától hagyta magát vezéreltetni. Környezetéből mindig nyakára nött valaki, ki ész- vagy jellemerővel fensöbbségét irányában érvényesiteni tudta. Cselekményei mindig a szerint változtak, a mint e vagy ama főtanácsosa vezérelte, a mint pártja erre vagy arra hajolt, a mint emberei e vagy ama fordulatra eszelték. Mellette Laszki a török és franczia barátságot, Gritti a török kényuralmat, Martinuzzi a catholicismust, Verböczy az aristocratiai alkotmányosságot képviselték. S mivel ezek a magok s általuk képviselt elemek érvényitésére a mostani pártoskodások természete szerint cselszövényektől, fondorlatoktól, ide vagy oda pártolástól sem irtóztak, udvarában

ezeknek kelle meghonosodni, s lelkületében ezeknek kelle túlsulylyal birni; ha mindjárt beljében természettel szelid lelke mást parancsolt is. Türni kelle, a minthogy sokszor gyávasággal határos engedékenységgel türte is maga fölött ezek hatalmaskodását, mert olygarchiai büszkesége egyedüli czélját a királyi széket, a királyi széken megmaradhatást ezek utja követésével látta kivihetőnek. Illy befolyások alatt a különben is gyenge lelki erőnek csak gyenge, csak ingadozó, csak másoktól támogatható jellemmé lehete fejlődni. Az események még határzatlanabbá tették e jellemet. A szárnyaszegett nemzetet önfentartási ösztöne idegen segély paizsa alá vezette. Nemzeti képviselőjének is csak egy idegen védúr kegyéből lehete trónját fentartani. E védenczi függetegség épen nem vala kedvező a jellem megszilárdulásnak, mit ha néhol az olygarchiai büszkeség, a nagyravágyás, vagy a beavatkozás megsokallása a védur ellenében érvényesitni akart volna is, a kénytelenség hamar elnémított, vagy tettetésekre, meghunyászkodó alázatosságra, hizelgésre, cselszövényre, fondorlatokra kényszerített. Különben a szenvedések iskolájában felnőtt királyt edzett bátorság, az örökös fegyverzörej közt élt katonát hadvezéri ügyesség, a nemzet ágyékából született polgárt meleg hazafiság bélyegzék. S ha nem fogadjuk is el azon basa szavait, ki Zápolya testét 1543-ban a fehérvári sirboltból kivetvén, az azt átvevő s eltemető városbirónak ezeket mondotta: „ez egy a ti isteneitek közől"; de a magyar róla mindig méltán elmondhatja: ez egy volt a ti, nemzetiség mellett buzgó honfiaitok közől.

65 §. Ferdinándnak Izabellával és János Zsigmonddali küzdelmei. Török háboruk. Buda eleste s a pártoknak és országrészeknek megkisérlett egyesítése.

János halálával nem szünt meg a küzdelem. Benne a személy, a társkirály elveszett ugyan; de az eszme, a haza és nemzetiség önállóságának védelme nem halt meg. Tizennégy éve már, hogy folyvást kapja nemzetünk a sebeket e miatti harczaiban. A 14 évi vérzés még

nem merité ki erejét. Utolsó szivdobbanásig küzd nemzeti lételeért, s midőn kórágyáni vergődésében azt máskép nem eszközölheti, ketté szakasztja a sebzett testet. A kettészakadás már aláiratott; de végre hajtva még nem vala; azért folytattatnia kelle az értte megkezdett küzdésnek. János bele halt a kezdeménybe; de midőn haldokolnék, megszületett a fiú, ki apját kezdeményében felváltja. Fiára, özvegyére szállt ennél fogva örökül az egyik küzdő fél képviselete. Fiára, özvegyére szálltak a pártviszályok folytatásai. — A másik oldalon élt virágjában a Habsburg-család a másik küzdő párt feje, — éltek a két párt védurai, a mohamedanismus és keresztyénség utolsó nagy képviselői Szolimán és V Károl, kik a magyar haza mezein küzdék kelet és nyúgot ősi párbaját. Az ellentétek, mik ezekben központosultak, nem hagyák megszünni az egyik képviselő kidültével a küzdelmet. A csatáknak, a harczoknak tovább kelle folyniok.

Mindenik fél érezte a ránehezült feladat súlyát. Zápolya hivei, hogy annak méltólag megfeleljenek, Martinuzzi megható felhivására a király hült tetemei fölött szövetséget kötöttek, János elveihez s fia és özvegye védésére hűséget esküdtek, a szászok székelyek megtérítésével az Erdélyben lázongó vajdákat elhalgattatták, Konstantinápolyba nagy ajándékokkal követeket küldöttek, a koronaörököst Szolimán kegyébe ajánlották, s midőn ez saját csausza által a gyermeket Magyarország uralkodójának elismerte, Rákoson királynak kiáltották, nagykoruságaig Izabellára, s egy előre Martinuzzi, Petrovics, Török Bálint tanácsosaira bizván az ország kormányát. Ferdinánd hasonlókép megtette részére a kellő lépéseket. Báttyát s a német birodalmat ujabb segélyre szóllította fel, Izabellával a n. váradi szerződés végrehajtása iránt alkudozott, Laszkit a zultánhoz küldötte, Erdélyben a hozzá fordult

Majlátot és titkon megesküdt szászokat ismét magához hóditotta, nehány átpártolt urakkal szaporodott hiveinek az ország megszabadítását igérte, s hogy szavainak súlyt adjon, vezéreit Felset és Roggendorfot jókora sereggel Magyarországba küldötte. Hadai szerencsésen haladtak eleinte elő. Visegrádot, Váczot, Tatát, Pestet, Fehérvárt rövid időn megvették, s 1541 tavaszán Buda ostromlására indultak, bizván azon titkos egyezkedésben, mit az osztrák biztosok a Martinuzzival meghasonlott Izabellánál s a budai polgároknál a vár feladása iránt kieszközöltek. Kevés sükere volt azonban Ferdinánd törekvéseinek. Bátyja Ferenczczel ujra háborúba keveredett. A német segély elmaradt. Laszkit Szolimán mérges szidalmak közt a hét toronyba záratta. Erdélyt Majlát elfogásával Szolimán basái Izabellához hűségre hajtották, – s Buda ostroma teljesen meghiusult. Mert Martinuzzi a csuhás várparancsnok Izabellát és áruló lengyel tanácsadóit szoros őrizet alá tetetvén, Roggendorf ostromát, mi már a várfalakat megingatta, erélyesen visszaverte; a budai polgárok megharagudván, hogy Roggendorf a vár általuk felnyitott kis kapuján nem, mint összebeszéltek, magyarokat, hanem németeket küldött be, a beeresztett ellenséget lekaszabolták; az ez alatt megérkezett Török Bálint és török basák pedig az ostromlóknak hátul kerülve Roggendorfot 16 ezere elvesztével Komáromba szalasztották, honnan az ősz vezér magát Samarjára vitetvén kapott sebében nehány nap mulva megholt (1511). Megszabadult ez által Buda; de keserü díja lőn megszabadulásának. Mert Szolimán, ki basái után szinte Buda alá érkezett, addig, mig Martinuzzi és társai nála tisztelegtek, s kivánatára János Zsigmondot óbudai sátorába kisérték, maga részére elfoglaltatta (1541 aug. 29). Janesárai a bámész nép közé vegyülve az utczákat s kapukat megszállották, a lakosságot, és őrizetet lefegyve-

rezték vagy kiüzték, s a várost a nagy úr tulajdonának kiáltották. Ennek következtében a házak törökökkel rakattak meg. Mátyás palotája jancsártanyává alakíttatott. A Boldogságos Szüz egyháza török mecsetté változtatott. Duna vidéke Tiszáig török tartománynak hirdettetett. Budavára és Buda e török tartomány fejévé bérmáltatott. Igy ugyan az nap, mellyen 15 évvel elöbb Mohácsnál a nemzet virága összezuzatott, szive kiszakasztatott az országnak. Szolimán 15 év alatt háromszor lett ura a magyar fővárosnak, de nagy különbséggel. Első elfoglalása után 7—8 nap alatt elhagyta azt; másodszor Zápolyának átadta, de harmadszori bevonulásával 145 évi ozmán uralom alá vetette. Mind ezt azonban a gyermek javára és a végett mondotta cselekedni, mert csak igy lehet Budát Károl és Ferdinánd ellen megótalmazni, mihez Izabellának, mert nő, fiának, mert csecsemő nincsen erejök. S hogy szavát beváltsa, visszaküldvén a gyermeket és kíséröit (Török Bálinton kivül, kit magával fogva vitt) Budára, Izabellának aranyos okmányt adott ki, mellyben védelemigéretét ünnepélyesen megujítván esküvel fogadta, hogy Budát s az országot János Zsigmondnak, mihelyt nagy korú leend, kezére juttatja, addig pedig Erdélyt Tiszántúllal s a temesi bánsággal együtt Izabella kormánya alatt birtokában hagyandja. Végezvén ekkép magyarországi ügyeit, miután Szolimán basát budai szandzsákká, Verbőczyt a keresztyének főbirájává nevezte, Belgrádba s innen Konstantinápolyba visszatért. Izabella a budai várból, hol többé független magyar király nem székelt, a koronával s tanácsosaival Lippára, s később Erdélybe Gyula-Fehérvárra vonult. Székének Fehérvárott felütése második lépés volt az egységes hazának két hazává szakasztására.

Buda eleste mélyen leverte mind két párton a ma-

gyarokat. Szép rész volt ugyan még a nemzeti párt fejének Izabellának kezében; de a nagyobb rész török és német fejedelmeket uralt. Mátyás egységes birodalma 3 tartományra volt szakasztva. A nagy király után félszázadra hona helyett 3 darab rongyot, fényes trónja helyett 3 darab romot talált a hazafi. Végetlen fájdalom nyomta e miatt a jobbak kebleit. Kétségbeesés hangzott az ország egyik végétől a másikig. E közkeserv lelohasztotta egy időre a pártszenvedélyeket, s ezek félretételével a hon kicsinyét, nagyját egyesíteni, közerővel a fővárost visszavenni, s a hazát a török igától megszabadítani volt minden sziv közohajtása. Perényi ügytársaival S. Patakon az országnak Ferdinánd alatt egyesítése végett szövetséget kötött. Az éjszakkeleti megyék tanácskozmányt tartottak, s az ország megszabadítására összes erejöket felajánlották Ferdinándnak. Az országgyülés, mit Ferdinánd 1542-i február 12-én Beszterczén 34 megye követeiből összealakitott, a haza megmentésére minden jobbágykaputól 1 forintot, a nemesség és polgárság összes értékéből egyhatvanodot, s ha a király vezérlendi a hadjáratot, egyetemes fölkelést igért. Martinuzzi is a közvéleménytől elragadtatva Ferdinánd felé hajolt. Izabella késznek nyilatkozott a váradi békekötés alapján alkudozni, s követeit elküldötte a Ferdinánddali egyezkedésre. A pápa, a császár, a német rendek be kezdék látni, hogy a tetőpontján állt török birodalom közvetlen szomszédjává levén Németországnak, könnyen vészt hozhat a keresztyénségre, s élénkebben készültek Magyarország fölsegítésére. A nemzetbe ujabb szellemet, a szomszédokba ujabb rokonszenvet lehellett Buda eleste. Mindenki azért dagadt kebellel jobbra fordultát várta a szeretett haza ügyének. A bizalmatlanság azonban minden szent igyekezetet lerontott. Katona, fegyver, élelem a hadviselésre elégvolt; de, mint

Ferdinánd bátyjának irá, nem volt egy agyvelő, melly a sereget jól vezérelni, nem volt vezér, kibe a sokféle szedett vedett nép bizalma magát központosítni tudta volna. Ferdinándot osztrák tanácsosai nem hagyták élére állni a 80 ezerre szaporodott tekintélyes seregnek. Joachim brandenburgi őrgróf a birodalmi segédcsapatokat Komáromig lehozta; de Budát megtámadni, mint ezt a magyar vezérek tanácslák vala, nem merte. Pestnél egy rohamot megkísérlvén, az itt vallott kudarcz után egész táborát, mintha az isten, mint Szolimán irta, mérget vetett volna a németek torkába, szégyennel haza vezette. A kudarczot a német vezérek a magyarokra, ezek amazokra hárították, mi a magyarok és németek közt eddig is égő gyülöletet mérgesebb viszályokká lobbantotta ki. A magyarokat üldözni kezdették. Perényi olly gyanúból, mintha a törökkel czimborázna, elfogatott. Thurzó Elek kir. helytartó a német tanácsosoktól folyvást gyanúsíttatott, s ezek miatt tisztéről lemondott. A németek fondorlatai a táborból több urat távozni kényszerítettek. Izabella s Martinuzzi Perényi sorsán megrettenve, midőn már az egyezményt vivő követeik utban voltak, visszaléptek. A ferdinándpártiak 1542-i pozsonyi gyülése határozatai az ingerült kedélyek miatt sükeretlenek maradtak. Az erdélyiek, mivel Ferdinánd védelmükre nem segélyt, csak összeveszesztő biztosokat küldött, tordai gyülésükön (1542) Izabellát fia nevében független fejedelmüknek nyilvánítván, magukat évi adó s szabad fejedelemválasztás mellett török véduralom alá vetették, mi ismét további lépés volt a haza kettészakasztására. Igy az elégületlenség, az elkeseredés, a kedélyek hánykódása ismét szétmállasztá az egyesülési törekvéseket. A külföldi segély is elmaradt. Károl ismét háborúba elegyedett Ferenczczel. A németeket, a cseheket a vallásszabadság kivivása foglalkoztatta s a Magyaror-

ság megmentésére tett multkori fényes igéreteket háttérbe szorította. Pedig Szolimán az ellene tett készületek s egyezkedések hirére már neki indítá ismét Magyarországnak hadait, s utjában Valpót, Siklóst, Pécset, Pécsváradot, Szászvárt, Ozorát, Dombót, Simontornyát, Palotát, Esztergomot, Tatát, Sz. Fehérvárt (1513) megvevén, diadallal Budára vonult, hol Dráva mellékét és Dunántúlt régibb hódítmányaihoz sorozta. Nem sokára haza takarodott ugyan; de a Budán ott hagyott Rusztem basa folytatta hadjáratait, s egyre hódítgatta Nógrád, Esztergom, Heves erősségeit. A magyarok egyre kérték Ferdinándot erélyesebb ellenállásra, egyre onták apróbb támadásokban a török ellen véröket, egyre ajánlották nagyszombati és pozsonyi gyüléseiken (1545, 1546) a honvédelemre segélyeiket, sőt midőn ez nem használt, a császárra és királyukra szórt szitkok között már tömegestől Szolimánhoz pártolással is fenyegetődztek. Ferdinand is eleget sürgette császári bátyját; de mind hiában. A vallási harczok között a török elleni hadjáratra senki sem gondolt. Látván Ferdinánd e mindenfelöli elhagyatottságát, s a rendeknek ellene fordult hangulatát, végre, hogy nyúgton maradjon, évenként fizetendő 30,000 arany mellett Szolimánnal 5 évre békét kötött 1547.

E béke nagy fordulatot tett Zápolyáék ügyén. Martinuzzi azon igéretével, mit Ferdinándnak Erdély átadása iránt régebben tett, elhallgatott ugyan, sőt látván Ferdinánd biztatásai haszontalanságát, s a reményükben csalatott magyar rendek békétlenségét, török pártfogás alatt az egész magyar honnak János Zsigmond alatt egyesítésén dolgozott, mire az 1544-ben általa tartott debreczeni gyülésen a rendeket fel is szólitotta; de, mivel a protestántismusnak Debreczenben kimondott üldözése, mi a szászokat és a rendek többjeit halálosan sértette, a franczia

királynak ez idö közben elhalása, a zultánnak a most meg kötött béke által Ferdinánd részére lett megnyeretése, s Rusztem basa ellenséges indulata minden kisérletét meghiusitották, hirtelen megfordult, határozottan Ferdinándhoz csatlakozott, s ez óta minden erejét az egész országnak egy Habsburgfejedelem alatti egyesitése kivivására fordította. E végett Ferdinánddal alkudozásba bocsátkozott, s biztosaival titokban az egyességet meg is kötötte. A kötött egyesség végrehajtása azonban sok nehézséggel járt. Izabella fölötte zsarnokkép uralkodó kincstartójával meghasonlván, nem volt hajlando fia örökét átengedni, s bár apjának e közben történt halála által támaszától megfosztatott, szilárdul ellentállt Erdély átadásának. Martinuzzi gyámtársa Petrovics és több nagyok, különben is ingerültek levén a mindenható barát ellen, nem akarák koczkáztatni a török alatt most olly csendben élvezett nyúgalmukat a bizonytalan jövöért, az egyesitésnek ellene voltak, s azt fegyverrel is készek voltak megakadályozni. Szolimán Martinuzzi és Ferdinánd egyezkedését megtudta, s az oláh- és moldvai vajdákat a budai basával együtt Erdély ellen inditván, az erdélyieknek az áruló barátot élve vagy halva hozzá küldetni parancsolta. Petrovics a zultán parancsa foganatositására ráczaival Fráter Györgyöt megtámadta. Izabella pártja, hogy az átadást meghiusitsa, Martinuzzit árulónak s hivatalától megfosztottnak nyilvánitván a zultán engedélyével a serdülö királyfit megkoronáztatni szándékozott. A vajdák és basák berontottak Erdélybe, — Ferdinándtól pedig semmi segély nem érkezett. Martinuzzi erélye azonban mind ez akadályokon keresztül vágott. A törököt adóval, aranynyal, alakoskodással maga iránt kiengesztelte. A koronázást fondorlataival elhalasztatta. Erdély legtehetségesb férfiait (Kendi, Betlen sat), mivel a két gyám meghasonltával hazafi állt

volna szemközt hazafival, e pártháborúból elvonulni kényszeritette, maga pedig a hozzá ragaszkodó rendek, székelyek, és szászok tömegéből 50,000-nyi sereget gyüjtött össze, melylyel a moldva- és oláh vajdákat Erdélyből kiszoritotta, a budai basa diadalait megállitotta, Petrovics ráczait vissza verte, s a királynét Gy. Fehérvárott ostrom alá vetette. Megrémült erre Izabella, s miután szorult helyzetében sem az elámitott zultántol, sem Petrovicstól segélyt nem kapott, Ferdinánd pedig Castaldo cassianoi őrgróf vezérlete alatt 4—5 ezer spanyol- cseh- és németet küldött Martinuzzi támogatására, a várat feladta, Szászsebesre vonult, s itt a Ferdinánddali szerződést könyhullatások közt aláirta (1551) A szerződés pontjaiban János Zsigmondnak átadandó birtokaiért Oppeln és Ratibor sléziai herczegségek, s Károl és Ferdinánd magvaszakadtával Magyarországnak családjára szállása biztositatnak, neki Ferdinánd lyányai közöl nő igértetik, az özvegy hitbéreért 100,000 arannyal kárpótoltatik, Martinuzzi primássággal, bibornoki süveggel s erdélyi vajdasággal jutalmaztatik, mind két félnek közbocsánat hirdettetik. Hogy az itt megállapitott pontok tüstént végre hajtassanak, Ferdinánd biztosai Kolozsvárra részletes gyülést hirdettek, a piaczi nagy templomban az alkupontok kölcsönös esküvel megerősittettek, a korona és jelvények a biztosoknak átadattak, s János Zsigmond, és Ferdinánd 4 éves lyánya Johanna közt az eljegyzés végrehajtatott. Szivrepesztő volt a jelenet, midön Izabella 11 éves fiával Szászsebesen az öreg házat, melyben János megholt, elhagyván, gyászruhában Kolozsvárra bevonult. Szivrepesztő volt, midőn az ünnepély alatt a rendeket esküjök alól feloldó beszédében a korona átadásakor ezeket mondotta:„ Szivem sugalja, hogy ti ezzel soha többé nemzetségtök- és véretekből származó királyt nem fogtok ékesiteni.“ Szivrepesztő volt,

midőn a zokogó rendektől s a gyermek módra siró Martinuzzitól búcsut vevén, Erdélyből Kassára távozott (1551 aug. 19). Távoztával Erdély a bibornok- és primássá nevezett Martinuzzi vajdasága alá helyeztetett. A korona Tokajba, s innen 400 huszár kiséretében Bécsbe küldetett. Petrovics Munkács átadásával kibékíttetett. Erdély s a tiszántúli részek Magyarországgal egyesíttettek.

66. §. Az országrészek isméti szétszakadása. Az erdélyi fejedelemség megalapíttatása. Török hódítások. Izabella és Ferdinánd halála.

A két hazának egy fő alatt egyesültével elérte Ferdinánd 25 évi küzdelme czélpontját. Azt, a mit neje Anna halála után pártja neki az 1547-diki gyülésen mellékesen érintve megadott, hogy t. i. az ország karai és rendei nem csak ő felségének, hanem örökösei uralma- és hatalmának is alá adták örökre magokat, az ország másik részére is kiterjeszthette. A magyar nemzet sem vette kedvetlenül a kolozsvári eseményeket, mert általuk kinjainak végét szakadni hitte, és reménylte. A sors azonban máskép dolgozott. Martinuzzi megmentette egy időre kelettől a hazát, megszerezte Ferdinándnak Erdélyt, s elérte, mit egész élte feladataúl tüzött ki, Magyarhon egyesítését; de a nemzet meghasonlott érzületét nem tudta kibékíteni, a történelem medrét, melly a kettészakadás szükségességét sodorta magában, nem birta más felé vezetni, s a két elv harczainak áldozatúl eséstől sem honát, sem magát nem volt elég ereje megóvni. Kelet és nyúgot, kül- és belföldiség, magyar és német mérgesebben álltak szemközt egymással, mint sem hamarjában kibékíthethettek volna. Sem Szolimánt, sem Ferdinándot, sem a török, sem a magyar, sem a német pártot nem lehete

pygmalioni politikával végkép elaltatni. Innen Szolimán, mihelyt Ferdinánd követétől megtudta, hogy az erdélyiek Ferdinándot ismerték el uruknak, ismételvén azon szokott mondását, hogy Erdélyt nem adja, ha Ferdinánd értte akkora aranyat igérne is, mint Erdély, Martinuzzi minden áltatása daczára az erdélyi rendeknek tüstént megizente, hogy mindnyáját kardra hányatja, ha a németeket ki nem üzik, s hogy szavát beváltsa, Ferdinánd követét börtönbe záratta, Szokoli beglerbéget pedig, egy szerb pap hitehagyott fiát Belgrádból 50 ágyúval, 80,000 törökkel Erdélybe utnak indította. Martinuzzi, hogy a vészt elhárítsa, mert Ferdinánd 6000-nyi serege erre nem volt elég, ismét régi fondor politikáját vette elő. Egy részről Ferdinánd részére a török ellen toborzott, Ferdinándot sürgette, s vezéreivel együtt a török kezében levő várakat ostromoltatta. Más részről Szokolinak ámító leveleket irt, a németek behivását Petrovicsra háritotta, a zultánnak az évi adót megküldte, Erdélyt most is János Zsigmondénak s magát a nagy úr leghivebb szolgájának mondotta, s hogy hűségét megmutassa, Csanádot a törököknek átadta, s Lippa várából, mit Nádasdy és Castaldo ostromoltak, a benn szorult basának szabadon bocsátását kieszközölte. Az illy kétszinüség egy darabig segített ugyan, s az elámított Szokoli Erdélyből seregeit a bánságba kivonta; de az áltatások utobb magát szerzőjüket ejtették áldozatul. A vajda kétes maga viselete, kinél török és német hirnökök egyaránt jártak ki és be, gyanút gerjesztett Castaldo és Palavicini keblében. Az olasz tábornokok a büszke barátot különben sem szivelhetvén, már régóta fekete szinekkel festegették Ferdinánd előtt, s most, midőn annak árulási szándékairól hütlen titoknoka sugdosásai által elámíttattak, a királyuktól azon utasítást vették, hogy inkább ők előzzék meg és tegyék el láb alól a barátot, mint ez őket, al-

vinczi kastélyában, hova a 70 éves öreg Lippa bevétele után pihenni ment, orozva meggyilkoltatták (1551) A gyilkosokkal víódott bíbornoknak maga Pallavicini, a belopódzott spanyol katonák vezetője hasította keresztül tarkóját, s midőn az igy sem rogyott földre, törrel szúratta agyon. A meggyilkolt véres hullája pitvarában hagyatott, s csak két hó mulva temettetett el a gy. fehérvári sirboltba. Háromszáz ezer aranyra becsült kincsei elprédáltattak. Sem titoknoka kicsikart vallomásai, sem a törökkeli czimborázásról ellene emelt vádok, sem Ferdinándnak a magyar országtanácshoz irt levelében nyilvánított azon mentsége, hogy a keresztyénség közüdve végett illyesmi, sőt még nagyobb dolog is gyakran szabadnak tartatik, nem igazolhaták erőszakos megöletését. A Ferdinándra, Castaldóra, Pallavicinire s a többiekre kimondott és csak nagy nehezen vissza vett pápai átok, a közvélemény itélete, a kitörendő népdüh, a székelyek e miatti zavargása, s a gyilkosok főbbjeinek utóbb gyalázatos kimulása rá sütötték a kárhozat bélyegét.

Martinuzzit a két nemzet egymás iránti gyülölete, a két párt kibékíthetlensége, a török és német pártfogás közti ingadozás, tehát az, a mi akkor az egész hazának közjelleme volt, vitte sirba. És mivel e jellem a kibékítési törekvések daczára ezután is megmaradt, az egy, bár főszemélynek bukta nem idézte elő, mint sokan hitték, az ország egyesülését. Halála után elfoglalta ugyan Castaldo Zápolyáék országát, s a magyar rendek a pozsonyi gyülésen (1552) Erdélyt bekebelezvén, köszönetet mondottak Ferdinándnak, hogy az ország szakadva volt részei valahára visszakapcsoltattak, sőt kibékülés végett mind János mind Ferdinand adományozásait érvényeseknek határozták; de mind e törekvések süker nélkül maradtak. Castaldo Erdélyben török- vagy tatárnál zsar-

nokiabban uralkodott. Zsoldosai garázdálkodva zsarolták, ölték, rabolták a föld népét, gyujtogatták a városokat. A nép és nemesség dühe ezek miatt olly magasra fokozódott, hogy neki spanyol és német hadaival oda kelle hagyni Erdélyt (1553). Az ott hagyott részeges és erélytelen vajda Báthory Endre képtelen volt lecsillapítni az ostorozott hazát. Az alatta elkövetett alkotmánysértések mindig gyülöltebbé tették Erdélyben Ferdinánd uralmát. Izabella is békétlenkedett, mert sem az igért uradalmak, sem az igért jegypénz nem adattak meg neki, s midőn többszöri sürgetései sem használtak, boszúsan távozott fiával Lengyelországba. A királypárti rendek sem voltak Ferdinánd ujabb kormányával, mitől annyit reményltek, megelégedve. Királyuk örökös távolléte, német vezérei dölyfe, a honvédelem fonák vezetése, a magyar és bécsi kormány közti egyenetlenség naponta keseredettebbé tette a fejedelem iránti hangulatot. Ide járultak Ferdinándnak 1552-i hadi szerencsétlenségei. A harczot folytató török basák egymás után ostromolták és vették meg a kezében volt várakat. A Szeged visszavételét megkísérlő magyar hajduk, és labanczok agyon meg agyon verettek. Veszprém elfoglaltatott. Temesvár, mivel Castoldotól semmi segély nem érkezett, az utolsó perczig harczoló parancsnok Losonczy lefejeztetésével török kézbe esett. Temesvár után Lippa, Solymos, Csanád, Lugos, Karansebes, mellyeket a spanyol őrségek hűtlenül elhagytak, megadák magokat. Éjszakon Drégely az azt utolsó emberig védő Szondy hős halála után elveszett. Utána Ság, Gyarmat, Szécseny, Hollókő, Buják önkényt (ez utolsó 5 napi ostrom után) tárták fel kapuikat Aly basának, ki az őrség gyalázatos megszökése után a jól megerősített Szólnokot is hatalmába ejtette. Magyarországból csak nem minden nap ujabb darab föld lett török szandzsáksággá. A megtámadott számos

várak közöl egyedül Egert tudta a hös egri nök segítségével Dobó István megmenteni, ki Aly és Ahmed 38 napig (1552 szept. 11—oct. 18) ostromló, de tized részben elhult száz ezerét szégyennel kényszeríté a vár rongyos falai alól elvonulni. Illy szerencsétlenségek, mik leginkább a beküldött idegen vezérek Teufel (a magyaroknál Ördög Mátyás,) Dietrich, Puchaim, Pallavicini, Castaldo, Aldana sat gyávaságának, s a magyar vezérekkeli viszálkodásának voltak tulajdoníthatók, még fokozták az elégületlenséget. A magyaroknak mind Erdély- mind Magyarországban sajnosan kelle meggyőződniök, hogy Ferdinánd az egyesített országgal sem képes a nemzet békéjét és megszabadítását kieszközölni. Innen lett, hogy midön II Henrik franczia király a Habsburgház iránt öröklött gyülölettől ösztönöztetve Izabellát fia öröksége visszavételére izgatta, midön Szolimán esküjéhez hiven a vajdáknak s erdélyieknek János Zsigmondot minél előbb vissza vinni, basáinak minél előbb visszahelyezni parancsolta, s midőn az öreg Petrovics Izabella mellett ráczaival fegyverre kelve jelent meg az alföldön, János Zsigmond örökségéből török véduralom alatt egy külön magyar fejedelemség felállítása eszméje villant meg ujra a Zápolyapárt keblében. Hiában volt, hogy Ferdinánd, midön e szándok értésére esett, Izabellának tett igéreteit valahára teljesíteni megkezdette. Hiában volt, hogy a zultánnál Erdélyért akármi nagy adót fizetni ajánlkozott. Hiában volt, hogy a magyar kedélyek lecsendesítése végett az 1554-i pozsonyi gyülésen 19 évi szünet után nádort — Nádasdy Tamást — választatott. Hiában volt, hogy Erdélybe az egri hőst Dobót és Kendy Ferenczet nevezte vajdákká, s ezek által Petrovicsot, s a mellette fölkelt székelyeket visszanyomatta. Az elszakadási vágyot nem lehete semmi kisérletekkel elfojtani. Az erdélyiek az átpártolt vajda Kendy Ferencz

és főkapitánynyá választott Balassa Menyhért vezérlete alatt Marosvásárhelyen (1555) gyülést tartottak, János Zsigmondot apai örökségébe visszaállítni elhatározták, Petrovicsot s az oláh- és moldvai vajdákat segélyül hivták, Zápolyáék magyarországi híveivel egyetértve a 3 nemzet szászsebesi gyüléséből (1556) Lengyelországba követeket küldtek, s Izabellát fiával együtt 1556-i oct. 22-én Kolozsvárra visszakísérték. A milly szivrepesztő volt 5 év előtt a búcsú és távozás, olly szívemelő volt a még mindig szép királynénak és 16 éves fiának fényes magyar és lengyel kiséret élén a fővárosba bevonulása. Izabella visszatértével el volt vetve a koczka. Az országgyülésen, mit egy hó mulva Kolozsvárott tartatott, Erdély és a tiszai részek teljes elszakadása kimondatott, azok kormánya, mig a királyfi nagy korú lesz, az ország jogai épen tartása mellett Izabella kezébe adatott, az udvari és országos költségek fődözése végett a cath. papi javak világiakká tetetvén, a kincstár javára fordíttatni rendeltettek, a lengyeleknek hazafiúsítása, és közhivatalra alkalmazása megengedtetett, szóval az erdélyi független nemzeti fejedelemség megalapíttatott (1556). E volt harmadik lépés a teljes különválásra. Ferdinánd kénytelen volt hunyt szemmel nézni a mozgalmat. Mert mind Erdélyben, hol a hozzá hű maradt Dobó és Bornemisza püspök Petrovics és Balassa harczosai által erősen szorongattattak, mind a felvidéken, hol Bebek Ferencz, Perényi Gábor (Imre fia), Tarczay György többed magukkal Izabellához pártolván, zászlót emeltek ellene, mind Dunántúl, hol a törökök Szigetvárt, Babócsát ostromolták, háború volt nyakán. Magyar vezérei, s Ferdinánd főherczeg személyes megjelenése szétriaszták ugyan a török hadat, s Telekesy főkapitány az éjszaki megyékben győzelmesen verte vissza a törökök és ellenpártiak csapatait; de, mivel e közben bátyja a trónt

oda hagyván neki minden erejét a császárság elnyerésére kelle fordítania, végkép lemondott Erdélyről, Szolimánnal ahozi igényei feláldozásával is békét kötni ajánlkozott, s igy hallgatag beleegyeztével szentesítette az egységes állam ketté vágatását.

Az uj fejedelemség felállításával ténynyé lett a szakadás, mi Magyarország két partja, két része, két országa közt kifejlett. A birodalom keleti és nyúgoti feléből két, majd nem egészen ellenkező elvű, alapú, irányú haza született. Amabban a régi Magyarország folytattatott; emebben az uj államalakulás meghonosítása czéloztatott. Amaz nemzeti fejedelemségen, szabad fejedelemválasztáson, az eddig fenállt alkotmányosságon; ez külföldi királyságon, örökölhetőségre alapítandó fejedelemségen, a teljuralomhoz mindig közelebbedő szervezeten nyúgodott. Amaz szabad vallásgyakorlatra, protestantismusra, egyházi javak világiasitására; ez minden uj tannak ellenszegülésre, catholicismusra, az egyház javai sérthetlenségére fekteté müködése túlsulyát. Amaz nemzeti, független különállásra irányozta törekvéseit; ez a Habsburgcsalád örökös tartományaiba beolvasztásnak nézett elejbe. Amaz török, ez német segélyre támaszkodott. Amaz a félhold, ez a sas szárnyai alá hajolt. Ide vezetett az aristocratiai nemzetek természetében fekvő pártviszályok, és a haza beljébe furódott külbefolyások fonala. A kettészakadás egyébiránt az ős ellentétek százados küzdelmeiből önkényt folyt. E küzdelmek a mohácsi vész óta a két szomszéd külhatalom erős rohamával párosulva tódultak a nemzet nyakára. S mivel a nyúgoti szomszéd, a Habsburgcsalád trónigényeivel, elnyert királyságával, egyetemesítő államhatalmával, külföldieskedésével, tehát az ellentétek egyik csoportja egész táborával legmélyebb belsejeig hatott be a hazának, a nemzet visszahatásának, mi az ellentétek másik táborát képviselte, ez ellen kellett csatára kelni. A másik, keleti vagy török hatalom ellen részint tehetlenségből, mert nyers erőnek nem birt nyers erőt ellenébe tenni, részint, mivel ez pusztított, foglalt, hódított ugyan, de a nemzet belviszonyait mélyebb beavatkozással nem érintette, sőt, miután segélyül hivatott, azok védeül mutatta magát, nem volt olly ellenszegüléssel. Mivel a megtámadások mindig nagyobb erőszakkal léptek fel,

s a nemzetet mostani hanyatlásnak indultságában megsemmisitéssel fenyegették, a visszahatásnak is mindig erőszakosbnak kelle lenni. A pusztán jogalapra hivatkozás, mi az 1-sö és 2-dik korszakban üdvösen segített, nem használt. A kopasz igéretek nem elégitették ki a hevesebb, a minden áron függetlenül maradni akaró ellenzéket. Fegyver és erőszak lehettek azért fegyver és erőszak ellen mentő szerei. E mind két részről erőszakos fellépés és önfentartási ösztön szükségkép ketté törésre vezette a nemzetet. Megakarta menteni azt, mit megmenteni lehetett, ha egészben nem, legalább egy részben. Meg akarta menteni ugy a hogy, és a minő eszközökkel lehetett. E megmentési törekvésben egyik töredéke osztrák, másik török segély karjaiba vetette magát. Ez még jobban ketté szakasztotta. A két segélyező védhatalom az elveknél fogva, miket képviselt, kibékülhetlenül állott szemközt egymással. A szárnyuk alá bocsátott két nemzettöredéknek is igy kelle maradni. Igy az országnak mind visszahatási s önfentartási érdekénél, mind a védhatalmak merev ellentéténél fogva politikai szükségévé vált a ketté szakadás. Nem egyesek szenvedélyei vagy nagyravágyásának, de a régi ellenséges elemek tovább tartó uralmának, minek egyesek csak eszközei, és ez által az önfentartás eszközlésének lőn ez következetes kifolyása. Az általa támadt uj fejedelemségben azok egyik, reactionális tábora testesült meg. Innen ez lesz ezentúl, míg a magyar képes lesz erős ellenállással folytatni önfentartási védelmét, örökös, sőt, hol kell, fegyveres ellenzék, mig a túlpárton vagy csak jogi téren vitt kérelem- és szóharczokkal, vagy, hol szükséges, ehez csatlakozással folytattatik a küzdelem.

Az erdélyi fejedelemség mindjárt kezdetben sok zavarnak vala kitéve. Izabella a kormányt roszúl kezelte, magát egészen lengyel tanácsosai, különösen kedvencze Niszoczky karjaiba vetette, s kivált mióta a 70 éves Petrovics, a Zápolyák 40 éven át leghivebb mentora megholt, könnyelmü pazarlásaival, fia nevelése elhanyagolásával, a vajdaság és kincstartóság be nem töltésével, az ezek miatt ellene zúdult Kendyek és Bebek orozva meggyilkoltatásával, s több önkényes tetteivel országában ujabb meg

ujabb bonyodalmakat idézett elő. A rendek hangulata mindig elégületlenebb lett. Többen Ferdinándhoz csatlakoztak ismét. Sokan már a kormányt Izabella kezéből kivenni, s a nagy befolyású lengyelek mellőztével János Zsigmond kezébe adatni rebesgették. E körülmények ismét Ferdinánddali alkudozásra inditották Izabellát, ki Szolimán engedélyével s a lengyel király támogatása mellett békeköveteket küldött is Bécsbe. De, midőn már az egyesség csak nem egészen meg volt kötve, megholt (1559), s a János Zsigmonddal folytatott alkudozások, mert ő a királyczímről lemondani, Ferdinánd pedig hallani sem akart, sükeretlenek maradtak. Igy tovább folytak a harczok. Erdély egy crétai görög kalandor, Heraclides által, ki Ferdinánd segélyével a moldvai vajdát elüzvén a vajdaságot elfoglalta, a királyi kormánytól is elfogadott terv szerint megtámadtatott. Balassa Menyhért Ferdinándhoz pártolt, s piszkos árulása után királyi hadakkal Erdélybe rontván, Hadadnál János Zsigmond 8 ezernyi táborát egészen semmivé tette (1562). A székelyek is Balassa és Székely Antal által felizgatva szabadalmaik több pontjai megsértéseért fegyverre keltek a fejedelem ellen. Ennyi vereség János Zsigmondot olly rémületbe hozta, hogy már Lengyelországba készült menekülni. A budai és temesvári basák azonban, kiket ő segélyül hivott, megverték Balassáékat, a bitorló Heraclid meggyőzetett s kivégeztetett, a székelyek lázadása fegyverrel és a segesvári országgyülésen (1562) viszonyaik szabályozásával lecsillapíttatott, s igy megszabadult János csoportos bajaitól. Ez ingadozó hadfordulatok közben Ferdinánd a békét, mit hanyatló életereje s a magyar országgyülés mindig elkeseredettebbé vált hangja annyira kivánatossá tettek, a portával 8 évre (1562—1570) megkötötte. Szolimánt fiai lázongásai s az uj nagy vezér Ali engedékenyebbé tették; ezért

azon föltételek mellett, hogy a hátralevő két évi adón kivül fegyverszünetdíjúl évenként 30,000 arany fizettessék, a békébe János herczeg is bele foglaltassék, a mindegyik fél alatt levő népek minden sanyargatástól megkíméltessenek sat. helyben hagyta azt. E béke elismerte hallgatag János Zsigmond birtoklása érvényességét s nyeremény volt az országra nézve, mert legalább nagyobbára megállitá a kölcsönös pusztításokat, de egy uttal eltörölhetlen emléke annak, mivé sülyedt a német császárság, mit 1559 óta Ferdinánd viselt, mivé sülyedt Magyarország, mit 36 év óta Ferdinánd kormányzott? — A harczszünetet Ferdinánd idősb fia Maximilián királyúl elfogadtatására használta fel. E végett a magyar főbb egyházi és világi urakat Bécsbe hivatta, kik azonban Nádasdy nádor vezérlete alatt szilárdúl védvén a nemzetnek királyai választásában eddig gyakorolt szabadságát, az elismerésnek ellenszegültek, s a választást rendes országgyülésre tartozónak mondották. Ferdinánd engedve e törvényes kivánatnak, Pozsonyba 1563 nyarán (mert 1562-ben dögvész dúlt mellynek a rendíthetlen nádor Nádasdy is áldozatúl esett) országgyülést hirdetett, ott Oláh Miklós esztergomi érseket helytartójává nevezte, fiát királylyá neveztette (a választás szót nem engedte használtatni), s nejével Máriával együtt megkoronáztatta. A pompa, mit a koronázáson az udvar és urak kifejtettek, ellentétben állt azon keserü hangulattal, mit a nemesség s megyék követei, kik a koronázáskor sem jelentek meg a templomban, az országgyülésen mutattak. Kimondhatlanúl bántá ezeket a nádorság be nem töltése, s 100 ivnyi sérelmeik orvosolatlanúl hagyása. Ingerülten panaszlák el az örökös adóemelést, a német cancellária jogtalan beavatkozásait, a német hadnagyok fosztogatásait, s a gyalázatos elnevezéseket és szidalmakat, mikkel ezek a megvetett nemzetet

illetik. Buzgón kérék azért a királyt, hogy szüntesse meg minden sérelmeiket. De a kérelem, bár az ingerültség majd nem forradalomszint ölte magára, nem használt. A bajok nem lőnek orvosolva. A János Zsigmonddali egyezkedés, mit ez Báthori István s utóbb orvosa Blandrata által már csupán fejedelemczim és mostani birtoka megtartása mellett ujra megkísérlett, nem lőn megkötve. S Ferdinánd 1564-i julius 25-dikén élte 61-dik évében meghalván, a sérelmek és szakadások kibékítése nélkül temettetett el prágai sirjába.

67 §. Ferdinánd s kormányzata főbb jellemvonásai.

Ferdinánd 38 évi uralkodását a hanyatló haza minden ellentéti elemei szakadatlan csatája, s e közben a Habsburgok Magyarországoni uralma megalapitása jellemzi. Az, mi Ulászló alatt csak kezdet, mi II Lajos alatt kitörőfélben, mi Maximiliánnál csak törekvés volt, itt ténynyé fejlett, lánggá lobbant, véres polgárharczokban tört ki. Mátyás birodalma egy része török igába sülyedt. A másik rész a Habsburgok és Zápolyák közt két töredékké szakadt. A töredékek egyikének — a nyúgotinak — Ferdinánd volt királya, a Habsburgcsalád osztrák ágának alapitója. E családnál, mint már érintettük, két irány volt uralkodó: a keresztyénség világi főnöksége vagy császárság, és a családi vagy házi hatalom növesztése. Ez irányt követte III Fridrik. Erre törekedett a 3 ág központosítója I Maximilián. Ezt valósitotta V Károl, ki alatt a központosult dynastia a császári és családi hatalom párositásával majd az egész catholicus világot egyesité. E nagyság azonban utolsó fénye volt a világuralomra törő császárságnak. Az uj eszmék mindig jobban felzúdultak ellene. A spanyol provinciává alakittatni szándéklott Németország rendei nem hajoltak pálczája alá. A protestantismus, és a Habsburgok legfélelmesb vetélytársa a franczia Capetcsalád nem türte hatalma túlsulyát. A smalkaldi szövetség, az augsburgi béke halálos döfést ejtettek rajta. Érezte Károl az események súlyát.

Azért koronáit letette, s roppant birodalmát és családját ketté szakasztván, családi örökös birtokait fiának, a császárságot és Ausztriát testvérének Ferdinándnak adta át. A ketté szakadás (spanyol és osztrák ág), és a császárság absoluttá nem tehetése ujabb inger volt a szegényebb ágnak a csonkult nagyságot uj koronákkal s teljuralommal öregbíteni. S Ferdinánd ez ág első törzsapja nem is késett, hol csak lehetett, családja e szellemét uralkodóvá emelni. Elötte állt az akkori világ példája. Családa másik ága Spanyolországban absolutismusa- és inquisitioival semmisítette a népszabadságot. A tridenti zsinatban a középkori képviseleti egyházalkotmány helyett ervényre emelt absolut monarchiai egyházkormányzat példát nyujtott a világi hatalomnak hasonnemü szervezkedésre. Az augsburgi béke azon elvével: „cuius regio, illius religio" lökést adott a fejedelmi hatalom teljesb kiképzésére. A protestantismus is egyik oldalról igényelte az általánosnak az egyenkéntiek fölé emelését. Németország fejedelmei külön önállóságra szakadozván, családjukban a központosított egyuralmat törekvének megszilárdítani. Ferdinánd is példájuk után mint osztrák főherczeg e politikát követte, s háza e saját irányát a császárság hagyományos szellemével párosítván, az osztrák politikának ezután követendő ösvényét megkészítette. Illy szellemet hozott a Habsburgkirály magával a magyar trónra. A magyar trón birása egyik legfőbb vágya volt a Habsburgcsaládnak, csak azon hagyományos szerepnél fogva is, mit, mióta Ausztria és a császárság birtokába jutott, örökölt. Ausztria t. i. már hajdan mint a keresztyénség keleti határa nyúgotról a keleti barbarismus támadásait visszatartani volt hivatva, s illy minőségben küzdött a magyarokkal is, mig ezek az ázsiai barbarokhoz tartoztak. Később e szerepet a keresztyénné lett, a polgárisult Magyarország vette át. A császárságnak hasonlókép eleitől fogva a keleti mohamedanismus elleni küzdelem volt egyik feladata. Magyarország Mohácsnál megdölt, — s most ismét Ausztria és a császár vagy is a Habsburgokban központosult császárság és osztrák fejedelemség vette át a kelet elleni védelem szerepét. E volt főindok arra, hogy a magyarok egy része, folytatván megrontsoltan is a kelet elleni régibb küzdelmet, Habsburgcsaládból választott fejedelmet magának, ettől re-

ménylvén mint velök közös czélért küzdőtől legjobban a védharczok sükerét, s honuknak török igából kiszabadítását. Mivel azonban az ujabb kor iránya s a töröknek Európában politikai hatalommá változása miatt a mohamedanismus elleni küzdelem csak mellékessé vált, a Habsburgcsaládnál pedig a császárság alább száltával a koronák összeszerzése és teljhatalom után törekvés mindig jobban előtérbe lépett; Magyarországon nem annyira a török kiverése s a tőle megszabaditandó haza függetlensége visszaállítása, mint ennek a család számára végképen megnyerése lőn az uj királynak s utódainak saját osztrák iránya. A magyarok szelleme ellentétben állt az illy osztrák iránynyal. Ez az önállóságuktól megfosztandó államcsoportokat egységes kormánynyal, egységes nyelvvel, egységes müveltséggel idővel egy egységes birodalommá összeolvasztani tüzte ki feladatúl. Innen Ferdinánd a magyar ügyeket német tanácsosai által kezeltette, Magyarhon fölötti alkudozásokra németeket alkalmazott. A jótéteményeket, hivatalokat idegeneknek osztogatta. Rendeleteit többször német nyelven bocsátotta ki, soha magyarúl nem beszélt, soha magyarokkal nem társalgott. A magyarok nem felejthették eddigi függetlenségüket, nemzetiségüket féltékenyen őrizték, s az idegen elemek benyomultának és különállásuk feláldozásának kapott csapásaik daczára egész erejükből ellenszegültek. — Az osztrák irány a császárság mellett a magyar királyság töredékét csak mellékesnek tekintette. A magyarok uj fejedelmük országai közt Sz. István koronájára szerették fektetni a fősulyt. — Az osztrák irány a magyar királyságot a Habsburg családban firól fira átszálló örökséggé akarta alakítani. A miért Ferdinánd már fölléptekor nem választás, hanem öröködés jogánál fogva szeretté vala magát magyar királylyá neveztetni, s alig lőn megválasztva, már parancsolólag irá az országnak, hogy mindenünnen választottak küldessenek hozzá, kik a közönség nevében neki, mint igazi, törvényes, és örökös királynak hódolatot tegyenek, s hűséget és engedelmességet esküdjenek. A magyarok erősen ragaszkodtak fejedelemválasztási jogukhoz, s akármilly kicsiny volt országuk, nem akarták azt hagyományozható patrimonium gyanánt akarmelly családnak átengedni. — Az osztrák irány a fejedelem személyével összenőtt

államhatalmat az alkotmányosság mellőztével mindig korlátlanabbá tenni igyekezett. Ezért Ferdinánd a nádorságot jobbára betöltetlenül hagyta, s egy oldalulag odatolt helytartókkal pótolgatta. Egyesek, s a szabad királyi és bányavárosok szabadalmait sokszor csonkitotta. Adót egypárszor a rendek hire nélkül akart szedetni. A nemzet sértett jogai orvoslata iránt kelt panaszaival nem sokat gondolt. A magyar cancellária tekintélyét csorbittatni, tisztviselőit a magyar törvények alól kivetetni megengedte, sőt a készített törvénykönyvbe (Quadripartitum) e pontokat: a király senki által se érintethessék és itéltethessék, s a katonák és tisztjeik rabolásért csupán a király kénye szerint büntettessenek, minden áron bele akarta tetetni. A magyarok makacson ragaszkodtak ősi alkotmányukhoz, a részlegességek uralmát, törvényeiket, szabadalmaikat mondhatni teljes merevségükben fentartani törekedtek, s maga azon párt is, melly állandón Ferdinánd mellett maradt, midőn alkotmányellenes törekvéseket vett észre, minden loyalitása mellett élénk ellenzéssel felelt vissza. — Az osztrák irány minden erejét egy tömegesített, zárt sorú, egyforma szervezeten alapult egységes haderőnek különbség nélkül minden országok népéből összealakitására fordította, s a hadsereget sem nem német. sem nem olasz, sem nem cseh, sem nem magyar, hanem teljesen császári hadsereggé változtatni czélozta. Innen Ferdinánd német, cseh, magyar, olasz katonaságot összevegyített, a hadsereg vezérletét császári tábornokokra bizta, ezeknek a magyarokat alávetette, a várakat idegen zsoldosokkal rakatta meg, s a hadügyeket közösen udvari hadi tanácsa által kezeltette. A magyarok hadszervezetükben sem távoztak középkori intézményeiktől. A nemesi fölkelés, a nagyok zászlóaljai, a kiállított csapatoknak külön vezénylése, csupán magyar zászlók alá sorozása s az egész hadügynek egyedül magyar országtanács által vezetése, tehát itt is különleges állás voltak most is kedvencz törekvéseik. — Az osztrák irány engedékeny odaadást kivánt alattvalóitól. A magyar nemes büszke, önérzetes, szenvedélyes, makacs, nehezen hajtható volt, s a parancsoló hangnak nem igen szokott engedelmeskedni. Sértette a kevély aristocratát, hogy nem Báthoryak, Thurzók, Perényiek, Battyániak, Nádasdyak, Zrinyiek, Nyá-

riak, hanem Kaczianerek, Mansfeldek, Salmok, Roggendorfok, Felsek, Castaldok, Teuffenbachok, Teuffelek, Dietrichek alkalmaztattak fővezérekül. Sértette a magyar vezéreket, hogy azoknak alárendeltettek. Sértette a honszerző Árpád ivadékait, hogy a német parancsnokok őket, ha az idegeneket ki nem állhatják, fenhéjazón Scythiába, honnan jöttek, utasítgatták. Sértette a hazafiakat a németek fel sem vevő bánása; azért nem voltak mindenben kész és alázatos jobbágyok. — Az osztrák tanácsosok a magyart fejedelmüktől eltávolították, Ferdinándot, bár 12-szer megigérte, Magyarországon lakni nem engedték, s a királynál és környezeténél bizalmatlanságot támasztani törekedtek. A magyarok hozzá voltak szokva fejedelmüket közöttük lakni, velök társologni, élükön táborba szállani, velök tanácskozni látni, s szerettek volna minden idegen közegek nélkül bizalmasan hozzá közeledni; de midőn ez nem engedtetett, bizalmatlansággal feleltek vissza a bizalmatlanságra. — Az osztrák és magyar szellem illy ellentétben állását az események és Ferdinánd tettei még jobban megörökítötték. Illyen volt Ferdinánd fegyverei gyakori szerencsétlensége, s a haza határai naponta apadása. Mikor trónra lépett, Szolimán még egy talpalatnyit sem birt a saját Magyarországból. Mikor meghalt, az ország kétharmada török igában senyvedett. Illyen volt a sokszori igéretek nem teljesitése. Ferdinánd örökké a császár és német rendek segélyével biztatta a magyarokat. És segély soha nem érkezett, vagy ha érkezett, féltékenység, viszály, és gyülölet miatt hamar visszavonatott. Illyen volt a türelmetlenség, mit Ferdinánd a vallásszabadság iránt mutatott. Nem mondhatni ugyan, hogy szelid lelke a protestáns vértanúkat szaporította volna, de mióta Németországban a vallásháború dühöngött, s ő császárrá lett, mind maga, mind környezete tüzesebben lépett fel az uj tan gátolására. Illyen volt az erélytelenség, a határozatlanság, mi kormányát bélyegezte. Ferdinánd mély belátású, munkaszerető, gyors felfogású, szerencse- és szerencsétlenségben egyenlő nyugalmú, fedhetlen életü férjfiú volt, de messze maradt erélyben öregapjától. Mint jó családapa s házias német fejedelem képességgel birt boldoggá tenni Ausztriáját; de a sok oldaluságot igénylő uralom, mit részint a nyughatlan Németország, részint az örö-

kos párt- és harczokban élő Magyarország illy viharos időkben követelt, erején felül volt. Az akadályokon hatalommal vagy hivei szeretete megnyerésével keresztül vágni nem tudott, inkább tétovázó alkudozásokkal igyekezett bajain segíteni. Gyöngesége érzetében hagyta menni a dolgokat, mint mehettek, mi által természetesen környezete kezébe adta a vezérszerepet, s maga saját pártját is elidegenítette.

Ennyi s illy sokfélekép fokozott ellentétek, bár azon szivóssággal, vallásos buzgalommal, apróságokig utánjárással, mi Ferdinándnak sajátja volt, és azon körülmények között, mik Magyarországot sujtották, nem lett volna nehéz a kivitel, lehetlenné tették az osztrák terv vas szigorral foganatosítását. Látta ezt maga Ferdinánd, s mivel mérsékeltsége nagyszerüségekre nem vágyott, szelid lelke a túlerőszakot nem szerette, emberségessége engedékenységre vezérelte, de meg mivel sem elég pénze, sem elég serege nem volt, csak ott és akkor alkalmazta a tanácsosai sugallta államelveket, a hol és a mikor erőszakolás nélkül lehetett. Az időtől várt, s bátyja szokott „nondum"ját követte ő is mindenben. De az ellentétek lehetlenné tették a magyarok részéről is a nemzet törekvései valósultát. Megmaradtak e szerint mind két oldalon a viszályok gyúanyagai, még pedig nem csak a Zápolya- hanem magok a királypártiaknál is. Megmaradtak e miatt a korona szétdarabolásai, miket néhányszor az összes haza Ferdinándban összeforrasztani ohajtott volna. Megmaradtak Ferdinánd egész uralkodása alatt az egyetlenségek csirái, sőt nemzet és király ennek halálakor is kibékületlenül váltak el egymástól. Igy Ferdinánd megalapítá Magyarországon az osztrák-habsburgok uralmát, megalapítá vele az osztrák irányelveket; de megalapítá egy uttal az örökös zsurlódást, melly a kül- és belföldiség harczai folytatásaul majd e, majd ama téren viendő küzdelmekkel e családot és a magyar nemzetet kibékületlen állásba helyezte.

68 §. Ferdinánd, és Zápolyák alatti jogállapot s végzemények.

A 38 év alatt 2 vagy 3 darabra szakgatott nemzetnek jogállapota természetesen nem lehete más, mint a mit az örö-

kös harcz, az egymás ellen agyarkodó kedélyek ingerültsége, az e vagy ama párton a hatalom által meghagyott befolyás engedtek s eredményeztek. Innen a törvények, mellyek e korszakban Ferdinánd és Zápolyák alatt alkottattak, leghüvebb tükrei az e vagy amaz országtöredék jogviszonyainak

I. Ferdinánd végzeményeinek egy része a pártok elleni rendszabályokkal, a zilált birtokviszonyok helyreállításával, az ős vallás és egyház fentartásával, az igazságszolgáltatás rendezésével, más része az országjogok biztositása- s az ezek miatti sérelmek orvosoltatásával, legnagyobb része pedig adó- és segély ajánlásával foglalkozik. Belőlök 20 van törvénykönyvünkbe igtatva, az I-sső 1527-, a II-dik 1528-, a III-dik 1536-, a IV-dik 1537,- az V-dik 1542,- a VI-dik szinte 1552,- a VII-dik 1543,- a VIII-dik 1545,- a IX-dik 1546,- a X-dik 1547,- a XI-dik 1548,- a XII-dik 1550,- a XIII-dik 1552,- a XIV-dik 1553,- a XV-dik 1554,- a XVI-dik 1555,- a XVII-dik 1556,- a XVIII-dik 1557,- a XIX-dik 1559,- a XX-dik 1563-ról. Részletesb tartalmuk következő:

1) A pártmozgalmakat illetőleg: Zápolya párthivei, kik kiszabott időig ő fölségéhez térni nem akarnak, felségsértőknek nyilváníttatnak (I: 1, 2, — II: 2, 4), — Zápolya minden tettei, adományai megsemmisíttetnek (1: 7), — az összeesküvések s magánszövetségkötések örök hütlenség büntetése alatt eltiltatnak (III: 40), — a lázadóknak, kik megtérvén a király- vagy helytartójától kegyelmet kaptak, minden javaik visszaadatni rendeltetnek (III: 5), de a makacsokéi elárveréztetnek, s az ország közszükségeire fordíttatnak (V: 6,- VI 7). Az ellenpárt elleni szigor később szelidítetett; mert a kibéülés eszközlése végett az átpártolásért elszedett, s már el is adományozott javak törvényes uraiknak, ha azok Izabella mellett maradtak is, vissza adatni rendeltettek, s az Izabellának szolgáló urak a rendek által testvérekül s az ország nem elvetendő tagjaiúl ismertettek el (V: 1, 14), sőt János király igaz czímmel és nem átpártolásért tett adományai törvényes erejüeknek határoztattak (XIII: 20, 21); de a királyné Izabella valamint fia János Zsigmond és Martinuzzi adományozásai továbbra is érvényteleneknek nyilváníttattak (XIII: 23).

2) A birtok biztosságot illetőleg: a Lajos holta

óta jogtalanúl elfoglalt javak egyháziaknak és világiaknak visszaadatni, minden birtokosnál sértetlenül meghagyatni, minden erőszak a kapitányok és ország rendes birái által szigorúan fenyíttetni rendeltettek, sőt a megitélteknek magán kézzeli visszafoglalása is azok által, kik tehetik, javaslatba tetetett (III: 9—14, 17, 18,- VI: 1—6, 47,- VII: 1—6, 35,- VIII: 2, 3, 4, 32,- IX: 24,- X: 22,- XI: 16,- XIII: 16,- XIV: 21,- XV: 15,- XX: 43, 44, 48, 54).

3) A vallást s egyházat illetőleg: az istentisztelet és vallás régibb állására visszavitetni s az eretnekségek kiirtatni határoztattak, és hogy ez megtörténhessék, püspökségekre, apátságokra s minden gyülekezetbe szóval, tettel példát adó, igaz tudománynyal biró, a szentségeket csak a cath. egyház szertartásai szerint kiszolgáltató egyháziak alkalmaztassanak (XI: 5, 6, 7,- XII: 13), az egyházak, egyházi hivatalok, egyházi javak világiak kezéből ki vetessenek (XI: 8), az imitt amott egyházi szónokokként predikálók kivettessenek, s az ezeket pártoló kapitányok, parancsnokok, katonák ő fölsége által, kinek az igaz és szent vallást védeni császári, királyi kötelessége, hivataluktól elmozdittassanak (XI: 10,- XX: 32), az elpusztult egyházak javai részleges iskolák és olly lelkészek tartására fordittassanak, kik a népet ős vallásában megtartani, s az elpártoltakat visszatéríteni munkálkodnak (XI: 12,- XII: 19), az ujrakeresztelkedők és sacramentariusok az országból kiüzessenek (XI: 11,- XVII: 26), minden karok és rendek a szent római és cath. egyházhoz, melly egyedüli, örökké állandó, és nem tévedhet, ragaszkodjanak (XII: 12), s végre a világiak addig, mig az egyetemes zsinat a javítandókat meghatározza, a sz. cath. egyház ősi intézményei mellett maradjanak s a püspököknek engedelmeskedjenek (XII: 16). E rendeletek a XIII: 7,- XIV: 7,- XVII: 25,- XX: 3 czikkekben megujíttattak, s foganatosításuk, bár nem a régibb kiirtó s eretnekekre megégetést szabó modorban, folytonosan sürgettetett. Az egyházak mentességei épentartásáról, az elvesztett javak, tizedek visszaállításáról s szabad kezeléséről, a megürült egyházak betöltéséről, az egyházi törvényszékeknek megszakadás nélkül működéséről mind a rendek végzeményeikben (III: 51, 53,- XII: 17, 18, 20,- XIII: 25,- XIV: 8,

9, 22,-XVIII: 9, 10, 11,-XIX: 40, 41,-XX: 27), mind ő fölsége 1560-ban kiadott, s törvényköyvbe igtatott rendeletében számos rendszabályokat alkottak.

4) Az igazságszolgáltatást illetőleg: a törvényszékeknek bizonyos és meghatározott időben (Sz. György- és Sz. Mártonkor, majd Vízkeresztkor s Sz. Mihály után 8 napra, később Sz. György és Sz. Lukács, vagy utóbb Sz. Mihály után 8 napra) megkezdése, s megszakadás nélkül gyorsan és háborítatlanúl működése megrendeltetett (VI: 31, 32,-VII: 32,-IX: 30—35,-XI: 19,-XII: 50,-XV: 16,-XVI: 2,-XIX: 37, 39,-XX: 24),— a fő- és alispánok s szolgabirók itélési hatásköre kiszabatott (II: 6,-XX: 48, 50), — az itéletek végrehajtása a kijelölt végrehajtók (kapitányok, bánok, káptalanok, conventek bizonyságai) altal teljes szigorral kedvezés és tekintet nélkül eszközöltetni határoztatott (III: 18,-VII: 29, 30, XX: 29), – a nádor elött folytatni szokott ügyek kezelésére nádorhelyettes s ezen kívül személynöki itélőmesterek, királyi ügyek igazgatója, 12 törvénytudó ülnök s a királyi helytartó mellé 8 tanácsos (4 főpap, 4 báró) választattak (VI: 28, 29, 30), s a királyi helytartó teendői mind egyes törvényczikkekben, (III: 5,-VIII: 35,-IX: 60,-XII: 57,-XIII: 28,-XVI: 2,-XIX: 38,-XX: 25), mind Ferdinándnak e helytartóságot Wárdai Pál esztergomi érsekre ruházó levelében (XX-dik végzemény után) pontosabban körülirattak. Szerintük a helytartó azon tekintélylyel működhetik, mint az eddig volt helytartók, minden fölebbezés nélkül igazságot szolgáltathat, részleges gyülést hirdethet, minden köztisztviselővel rendelkezhetik, 32 telket, és hol a főpapok nem birnak véduri joggal, nagyobb apátságok — és prépostságokon kivül minden egyházi javadalmat adományozhat, s a megtérőknek kegyelmet adhat. E rendeleteken kivül a bevallásokra, beigtatásokra, perorvoslatokra, ügyvédek visszahivása-, és rágalmaira, királyi ember és káptalan előterjesztéseire, a helytartó és Slavonia törvényszékeire sat. számos rendszabályok hozattak (XII: 51, 52, 54—57,-XVII: 34, 45,-XX: 25, 26, 29).

5) A jobbágyügyet illetőleg: a szegény jobbágyoknak a fölebbi években elvett szabadsága a mindenható isten boszúálló haragja eltávolítása végett, mert semmi sem ártott

jobban a hajdan virágzó Magyarországnak, mint a jobbágyok elnyomása, kiknek kiáltása szünet nélkül száll fel isten szine elejbe, 1547-ben visszaállíttatott, olly módon, hogy azoknak, kik valamely ur vagy nemes hatalma alatt élni nem akarnak, szolgabiró közbejöttével minden nemü tartozásaik lerovása után, s az iránt eskümondás mellett, hogy nem magán gyülöletből hagyták el urokat, akarhova költözni szabad legyen (X: 26, 27). Egy uttal a jobbágyot erőszakkal visszatartóztató, vagy mástól elvivő, vagy a szökevényt vissza nem adó urakra, a végrehajtást hiven nem eszközlő birákra, s a foganatosítást akarmikép akadályozókra szigorú büntetések szabattak (X: 28, 29, 30, 32, 33) E szabad költözhetés számos visszaélések miatt 1548-ban visszavonatott ugyan, és csak akkor, ha a földesurak jobbágyaikat nagyobb fizetések adására kényszerítenék, alispán, szolgabiró, 12 törvénytudó, és esküt biró ítéletével engedtetett meg (XI: 32); de az 1550-diki gyülésen több megszorításokkal ismét megerősíttetett (XII: 34, 37), s bár Ferdinánd sürgetései daczára e korlátozott állapotban tovább is meghagyatott (XIII: 18,- XIV: 10); de azon rendelet által, hogy egy szolgabiró s egy esküt nemes által is végrehajtathatott (XIV: 13), könnyebbé tetetett, s végre 1556-ban (de nem Magyarországon kivülre) örökre megmaradónak nyilváníttatott (XVII: 27). Az eddig kikötött formaiságok, korlátozások, az akadályozókra, jobbágyelvivőkre szabott büntetések azonban ezután is megtartattak (XVII: 28—33). Hogy a jobbágyok fölötti korlátlan önkénynek gát vettessék, a jobbágyok és zsöllérek által teljesítendő szolgálatok, tartozások, kötelességek (hetenként egy nap robot, tavaszszal, öszszel egy nap szántás, szőllőmunka, kaszállás és aratás idején hetenként két napi dolog, de különben egész éven át 52 napi szolgálat,- zsöllérek tehetségük szerint, fejváltságúl valami tisztességes ajándék fölszentelés- vagy menyegzőkor sat.) pontosabban meghatároztattak (XI: 33—45,- XIV: 11, 12, 14), s azok némi előnyére a jobbágyközségeknek a bormérés megengedtetett évenként Sz. Mihálytól Sz. György napig, hol pedig szőllőhegy nincsen, Sz. Mihálytól csak karácsonyig, (XII: 35, 36).

6) Az alkotmány- és jogsérelmek orvoslatát illetőleg végeztetett, hogy

a) Ő fölsége, mivel félnek a rendek, hogy az ország földaraboltatik, magyar tanácsosai nélkül semmi alkudozásokat ne tegyen, s általában mind a törökkeli békekötésekben, mind minden magyar ügyekben az ország szabadságait, és törvényeit értő magyar tanácsosokat használjon, mert igazságos, hogy valamint magyarok nem alkalmaztatnak csupán idegen országokat illető ügyek- és tanácsokban, úgy idegenek is azokból, mellyek egyedül és határozottan Magyarország szabadságait illetik, kizárassanak (III: 1,- XIX: 8,- XX: 35).

b) Senki a haza szabadsága ellenére országon kivül törvény elejbe ne idéztessék, ha mindjárt ország rendes birái volnának is ő fölsége mellett, söt országon belül is a magyar csak törvényes megidézés, és elmarasztás után, nem pedig egyszerü panaszra ítéltessék el (III: 41)

c) Javak, jótétemények, hivatalok idegeneknek ne osztogattassanak, s általában minden magyarországi hivatalok, főpapságok, bárőságok, megyei tisztviselőségek, még a harminczadok és más magyar jövödelmek kezelése is jól érdemesült magyarokra bizassanak (III: 42,- IX: 15,- XI: 22,- XIV: 19, 30, 42). A mostani külföldiekre nézve is teljesitse ő fölsége a rendek ohajtatát (III: 43). Mivel nincs egyetlen egy nemzet, melly országa tisztségeit idegenekre ruháztatni megszívelné, az idegen kapitányok és tisztviselők távolíttassanak el, s ha tán hamarjában néhány főpapot és várparancsnokot nem lehetne nélkülözni, ezek, valamint a bányászati s harminczadi külföldi tisztviselők az ország rendes biráinak legyenek alávetve, magyar törvényekhez szabják magokat, s ő fölsége magyar parancsolatainak engedelmeskedjenek (XIII: 30, 31,- XVII: 37,- XX: 34)

d) Ő fölsége az ország régi végzései és elődei szokása szerint Magyarhonban maradjon (III: 57,- IX: 18,- XI: 22,- XII: 4, 6), vagy, ha akadályoztatnék, fiát Maximiliánt ereszsze a magyarok közzé, hogy a magyar nyelvet s katonai fegyelmet megtanulja, s a kormányt és országgyüléseket vezesse (X: 5,- XII: 5,- XIV: 3, 32,- XVI: 1,- XX: 3).

e) Ha minden évben nem, legalább minden második év végén országgyülés tartassék (XX: 3).

f) Magyarország cancellárja olly tekintélylyel, mint a hajdani magyar királyok cancellárja királyi tanácson kivül és nélkül adja ki a jogügyi leveleket (VI: 42). Az esztergomi érsek mint a király fő- és titkos korlátnoka s a kir fölség jelenléte képviselője, s az ország egyik rendes birája mind az országtanácsban, mind a törvénykezésnél szabadon éljen tekintélyével (III: 15). A cancelláriából alkotmányellenes rendeletek ne bocsáttassanak ki senki kértére (VII: 31). Mint a magyar cancelláriától a némethez, ugy a német kamara — vagy cancelláriából semmi parancsolat, mi az ország jogait, és szabadságait tárgyazza, ne küldessék a magyarhoz (XIX: 9), s mivel tapasztaltatott, hogy némellyek ő fölsége magyar cancelláriából kiadott parancsolatainak nem engedelmeskednek, azt állítván, hogy egészen más rendeleteik vannak a német cancelláriától, ezentúl ő fölsége magyar ügyekben magyar cancelláriájából kiadott leveleket használjon (XX: 35), s ne kicsiny és gyürüs, hanem nagy titkos pecsétjével, mi a cancellárnál tartandó, éljen (IX: 15).

g) Nádor választassék (XV: 6, 16), s horvátországi bán neveztessék (III: 50).

h) A király vagy helytartója törvényellenes parancsainak vagy leveleinek senki ne engedelmeskedjék (VII: 3). — Ezt azonban Ferdinánd nem erősítette meg, igérvén, hogy semmit az ország végzései, igazság, és idő körülményei ellenére nem fog rendelni.

i) Minden nemü uj, szokatlan, és száraz vámok töröltessenek el (III: 45,- II: 5,- IX: 49.- XI: 53,- XII: 67,- XIII: 35,- XIV. 27,- XV: 21,- XVI: 14,- XVII: 36,- XVIII: 17,- XX: 45).

k) Magyar és jó pénz veressék (III: 19,- IV: 25,- VII: 27,- VIII: 51,- IX: 48,- X: 24 sat).

l) Idegen nemzetüek mellett leginkább magyarokból fogadtassanak fel ő fölsége hadseregébe katonák (IX: 6).

m) E határozatok mellett nagyobb biztosítás végett Magyarország és alávetett részei minden szabadságai, bár már a fejedelem koronázásakor s trónraléptekor azok megtartására ünnepélyesen megesküdött, ujra megerősíttettek (IV: 29), minden ősi szabadalmak megtartása s megtartatása több izben sürgettetett (IX: 25,- XI: 22,- XIII: 30,- XIV: 19.- XV: 11), különösen a

nemesség harminczadtóli mentességeinek (V: 46,- XI: 55,- XII: 66,- XIV: 18,- XVI: 9,- XVII: 37,- XVIII: 16,- XIX: 44,- XX: 57), valamint a szabad- és bányavárosok régibb királyainktól engedményezett szabadságainak sérthetlenül megőrzése (III: 55,- IX: 50,- XII: 78,- XV: 23) majd minden gyülésen törvénybe igtattatott.

n) Mivel ő fölsége kapitányainak, katonáinak, magyar és idegen tisztviselőinek az ország szabadságai s jog és igazság ellenére az országlakosokon elkövetett erőszakai, jogsértései, zsarolásai a rendek számtalanszor fölterjesztett panaszaira nem hogy megszüntettek volna, hanem inkább naponta szaporodnak és végtelenre emelkednek, úgy hogy a nyomorúlt nép ezek miatt egészen tönkre silányíttatott, neki kegyetlenül összevert s félmeztelen testénél egyebe nem hagyatván, s miután azon rendeletek, hogy szabadjon az illy zsarolókat, kik a szegények könyeiből élnek, mindenkinek a maga jószágáról kiüzni, a falú biráinak megfogni, s a kapitányok vagy megyék kezéhez szolgáltatni, nem használnak; ujra meg ujra meghatároztatott, hogy ő fölsége ne engedje azokat, kik az ország védésére hivatvák, hivein erőszakoskodni, s azokat rabolni, fosztogatni, zsoldosait nemesek és egyháziak házánál szállásolni s pusztítni, hanem nevezzen birákat az illy kihágások megvizsgálására, büntesse azokat a törvény szigorával, fizesse rendesen zsoldosait, s mentse meg alattvalóit az örökös kártételektől, mert ha az ország elpusztul, ő fölsége vallja legjobban kárát, s azon kivül az isten haragja fölingerletetik, s az alattvalók ő fölségétől egészen elidegenülnek (III: 2, 3, 4, 26,- VI: 51,- VII: 23, 24, 25,- XV: 2, 5,- XVI: 10, 26,- XVIII: 19,- XIX: 2, 3, 4, 5, 6, 7, 10).

7) Az adó- és hadügyet illetőleg egyetlen egy gyülés sem múlt el a nélkül, hogy adónak, segélynek, katonának megajánlásával nem foglalkozott volna, bár, mint a rendek maguk mondják, „alig volt, mivel napról napra tengessék magukat, s a szegény jobbágyok gabona és kenyér hiánya miatt makkal éltek, és fegyver, dögvész, éhség által annyira megemésztettek, hogy soknak alig volt egyebe mint félmeztelen teste“ (IX: 5,- XV: 3,- XIX: 10, 11). Mind e mellett készségesen adták, a mit adhattak. Minden kapútól 2 forintot

legalább is 10—12 izben megajánlottak (I: 8,- III: 20,- IV: 1, 2,- VII: 9,- VIII: 40,- X: 8,- XI: 23,- XII: 22,- XV: 4,- XVI: 3,- XVII: 3, 4,- XVIII: 3,- XIX: 11), mit azon kivül a jobbágyok jövedelmei hatvanodával (V: 26, 28, 29, 30,- VI: 11, 12), majd a nemesség saját erszényéből fizetendő 20—60 denárral (IX: 5,- XI: 23), majd fél forinttal (XIV: 6,- XIII: 5), majd élelemmel s ingyen-munkákkal megtoldottak, majd 3—4 forintra emeltek, (XIII: 4,- XX: 2, 3), s behajtása iránt számos czikkekben rendelkeztek. A honvédelemre hasonlókép majd nem erejüket meghaladó ajánlatokkal áldoztak. Azon felül, hogy a nemesek a hon megmentésére, még jószágkobzás büntetése alatt is majd minden évben személyes és fejenkénti fölkelést (lovon vagy gyalog) határoztak (III: 23, 24, 25.- IV: 14,- V: 32, 33,- VI: 19, VII: 12,- VIII: 5,- IX: 17,- XIII: 2, 3,- XIV: 2, 3,- XV: 10,- 20,- XVI: 6,- XVII: 21,- XVIII: 2,- XIX: 13), sőt jobbágyaik ötödrészét is szolgálatra felajánlották (III: 23, 24, 25); a várak, erődök szaporítását, ellátását, erősítését számtalan törvényczikkekkel szorgalmazták (IX: 42, 44,- X: 3, 15, 21,- XII: 69, 71,- XVI: 11,- XVII: 4, 5, sat.- XX: 16, 18, 20, 22), az egyházakat katonák és várak tartására adóztatták, embereiknek, vagy jobbágyaikból kiállítandó (majd 36 jobbágyból 1 lovas, majd 100 jobbágyból 2, 3, 4, 10 lovas és 2, 3, 10 gyalog puskás) zászlóaljaiknak mindig készentartásáról (II: 8,- IV: 9,- V: 32, 34,- VI: 21, 22, 24, 25, 26,- VII: 11, 13, 14,- VIII: 11,- IX: 16,- X: 17.- XIII: 3,- XV: 10,- XVI: 4,- XVII: 19, 20), mihelyt parancsoltatik, azonnal táborba vivéséről, s az elmúlasztókra szabott büntetésekről többnél több törvényeket alkottak, úgy hogy néha egész végzemények csak adó, és honvédelem iránti rendelkezésekkel vannak megtöltve.

8) Az érintett tárgyakon kivül a többi néhány czikk indigenák bevételével, (VI: 50 sat), Erdély bekeblezésével (XIII: 1), alispánnak nem csak a főispán, hanem egész megye által választatásával (XI: 70), minden megyének saját pecséttel ellátásával (XII: 62), a hivatalt el nem fogadók büntetésével (25—50 gira, XIX: 54), az eddigi törvények egy könyvbe összegyüjtése sürgetésével (I: 3,- XI: 21,- XII: 11,- XIV: 15,- XX; 30), ő fölségének mint **Magyarország** igazi királyának teljesítendő engedelmességgel (XI: 14, 15), s mellékessen em

litve a rendeknek magokat ő fölsége örökösei uralmának örökre aláadásával (X. 5) foglalkozik.

II. A zápolyapártiak határozatainak törvénykönyvünkben nincs ugyan semmi nyoma, mert mint lázadónak tekintett párt végzései törvényteleneknek, s igy magokban semmiseknek tartattak; de közölök némellyeket több okmányok, s Erdély törvénygyüjteményei az utókor számára fentartottak. Illyenek:

1) Az 1526-i sz. fehérvári gyülés végzései, mellyek a megürült egyházjavak jövödelmeit országvédelemre fordíttatni, a Komáromba hirdetett gyülésen megjelenendőket hűtleneknek nyilvánítatni, a zsidókat számüzetni sat rendelik, de miket János nem erősített meg.

2) A zápolyapárti rendeknek 1527-i budai gyülésükből Ferdinánd levelére adott válasza (lásd a 474-dik lapon).

3) János királynak ez országgyülés több határozatait tartalmazó s biztositó 1527-i levele.

4) Ferdinánd és Zápolya közti nagyváradi egyezkedés 1538-ban (lásd a 484-dik lapon).

5) Az 1540-i rákosi gyülés végzése, melly szerint a zápolyapártiaktól János Zsigmond királynak választatik.

6) Az 1540 óta a Zápolyák által birt részekben majd Kolozsvárótt, majd Tordán, majd Maros-Vásárhelyen, majd Debreczenben, majd Gy. Fehérvárott, majd Szászsebesen, majd Enyeden, majd Medgyesen tartott számos gyülések rendeletei, mellyek közt nevezetesbek:

a) az 1542-i tordai gyülés végzései, mellyek szerint az erdélyi s tiszai rendek Izabellát királynéúl befogadják, Martinuzzit a 7 megyéből mellé adott 7 tanácsossal kormányzóvá teszik, s fölkelést határoznak.

b) az 1543-i tordai gyülés végzései, mellyekben a rendek Erdély függetlenségét kikiáltják, Izabellát mint fia nevében uralkodó fejedelmet fölségjogokkal felruházzák, a zultán felsőbbségét elismerik, neki adót küldenek, és szabad fejedelemválasztásuk biztosítására megkérik. Ugyan itt Martinuzzi erőfeszítése daczára a protestáns vallás ügye annyiban diadalt nyert, hogy hirdetői és hivői nem lőnek elkárhoztatva.

c) az 1544-i tordai gyülés végzései, mellyek által

a 3 nemzet mint régebben minden ellenség ellen egymással egyességre, közös védelemre lépett, a vallás dolgában ezentúli ujitások s egymás háborításai eltiltattak, s Martinuzzi országfőbirája czim mellett főkormányzósággal, minden országos jövödelem kezelésével, s adományozásjoggal ruháztatott fel.

d) az 1545-i debreczeni gyülés végzései, mellyek 31 czikkben a török császár- és basáinak fizetendő adó födözésére 1, az ország szükségeire hasonlókép 1 forint kivetését s behajtását, katonaállítást, igazságszolgáltatást, a javaknak törvényes birtokosaik részére visszaadatását határozzák, s a 26-dik czikkben azt rendelik, hogy senki jószágán lutheránusokat ne szivelljen meg, s szabadjon annak, kit a kincstárnok (Martinuzzi) vagy a kapitány erre fölhatalmaz, az illy lutheránusokat mindenütt üldözni és elfogni. — Ferdinánd Wormsban 1545-ben költ levelében ovást tett e határozatok ellen, s azoknak mint pártosok gyülekezete végzéseinek végrehajtását szigorún megtiltotta.

e) az 1545-i maros-vásárhelyi gyülés egyik rendelete, melly által Martinuzzi, hogy a szászokat, kik Medgyesen tartott ez évi zsinatjukban magukat már egészen az augsburgi hitvallás szerint szervezték, gyöngítse, azoknak templomaikat lerontatni s erődökké alakíttatni határoztatta, mi azért nevezetes, mert a szászok e rendelet által fölingereltetvén törvényeiket latinból németre fordíttatták, a magyaroknak városaikban házat venni eltiltották, s igy a vallási nyomásból keletkezett nemzeti különszakadást megkezdették.

f) az 1551-i kolozsvári gyülés, mellyen Izabella a magyar koronát Ferdinánd biztosainak átadta, s János király hütlenség cziméből tett adományozásai megsemmisittettek.

g) az 1552-i tordai gyülés, mellyen a vallásegyenlőség ki mondatott.

h) az 1553-i kolozsvári gyülés végzései, mellyekben a rendek követelték, hogy a 3 nemzet ős szokás szerint, mikor tetszik, összegyülhessen s a vajdaság hatásköre vissza állittatván országgyülést tarthasson.

i) a székelyek 1555-i udvarhelyi nemzeti gyülése 88 czikkei, mellyek magyar nyelven szerkesztve a székelyföld egész alkotmányát elönkbe állitják.

k) az 1556 i kolozsvári gyülés végzeményei, mellyek által a függetlennek nyilvánitott erdélyi fejedelemség szerveztetett, a kormány, mig János Zsigmond, kit a rendek uroknak ismertek el, nagy korú leend, Izabella kezébe adatott, a a kir. jövödelmek a papi javaknak világiakká tétele s az egyházi tizedekkel együtt a kincstár javára fordítása által elrendeztettek, a lengyelek hazafiusitása meg engedtetett sat. Ugyan ez évben Kolozsvárott Petrovics intézkedésére nagy zsinat tartatott, melly az urvacsora kenyér- és borbani vételét meghatározta, s intézkedett, hogy a képek nélkülözése, a barátok és apáczák eltávolitása, s a drága templomi edények pénzzé veretése által az uj vallást állandósítsa. — Politikai s egyházi reformja be volt végezve e szerint keleti Magyarországnak.

l) az 1557-i tordai,— az 1563-i tordai, és 1564-diki segesvári és tordai gyülések végzései, mellyekben a teljes vallásszabadság ujra megerősíttetett.

m) az 1559-i gy. fehérvári gyülés határozatai, melyekben a rendek a beteges Izabellától a trónkövetkezés fölötti rendelkezésre felszólittatván, János Zsigmondot ismét természetes uruknak és fejedelmüknek elismerik, s a tanácsosok kinevezését ő fölségökre bizzák.

n) az 1562-i segesvári gyülés czikkei, mellyek az ős székely szabadságot, különösen a köznépnek pénzadó és tized alá vevése által az erdélyi többi nemzetekéhez idomiták, mi által a 3 nemzet unioja teljesen végre lön hajtva.

Mind a két fél végzeményein hüven tükrözik vissza magokat az ellentétek, miknek a ketté szakadás ki folyása. Amazokon a fejedelmi hatalom erösbítése, az ezt korlátozó rendi szabadalmak és alkotmányosság megszorítása, a nemzet cselekvőségének leginkább csak katona- és adóajánlásra, nem pedig az ország minden ügyei vezetésére szorítása, tehát az ujabb, központosítóbb monarchiai alak megalapitására törekvés ömlik szét. Emezeken a fejedelemség korlátozottabb állásban meghagyása, a rendek és nemzet döntő hatalma, a kormányzat egyes ágainak s mindennek mi közügy, országgyülés elejbe vitele s ott elhatároztatása, és igy az eddigi alkotmányossághoz és törvényes állapothoz szigorú ragaszkodás tüntetik elő magokat. Amazok a külföldiség befolyásának sok helyen elárulják nyo-

mait; emezeket át meg át belföldiséget lehellő zamat, és nemzetiségi jellem lengi át. Amazok a catholicismus, a régibb egyházi intézmények csorbítatlanul fentartását sürgetik s minden reform elfojtására czéloznak; emezek teljes vallásszabadságot hirdetnek, s a protestantismussal párosult államintézmények foganotisátását határozzák. Amazokban a rendeknek könyörgő, ezekben azoknak parancsoló hangja uralkodik. Mind két nemzetrész végzéseiben azonban egyhangulag látszik az ősi alkotmányhoz ragaszkodás és nemzetiség féltése. Azon számos czikkek, mellyekben maga a ferdinándi párt keserüen jajdul fel, és könyörög az alkotmányon és nemzetiségen elkövetett sérelmek orvosoltatásaért, élő tanúi az összes nemzet e hangulatának, s eléggé mutatják, hogy az minden gyöngesége és külföldieskedése mellett is milly erélyesen igyekezett legalább határzataival az ősi intézmények és magyarság féktelen bántalmának ellene szegülni. Azt, mit a Zápolyapárt anyagi erővel, fegyveres ellenállással, erőszakos ketté töréssel őrizett és tartott meg, a Ferdinándhoz szitó fél a törvényességhez, a jogfolytonossághoz ragaszkodással, szóharczokkal akarta és birta megmenteni. Önfentartásáért e jogtéreni küzdés lesz majd ezentúl, ha a fegyveres ellenállás megszünik, a nemzeti törekvés jelleme, mire a Ferdinándpárt már itt szorítva volt.

III. A török uralom alatt lévő részek, mik hódoltságoknak szoktak neveztetni, valamint a koronától már elesett vazallországok a zultán és basák kényétől függöttek, s igy rendes jogfejlésről náluk szó sem lehete. A magyar megyék azonban folyvást fentartották Magyarországhozi jogviszonyukat, a magyar kormány hatósága alatt is állottak, s magyar törvényeket használtak.

IV. Slavoniát illetőleg lehetlen fel nem ismerni azon szétlhuzási irányt, melly különösen a mohácsi vész után már itt uralkodóvá kezde lenni. Horvátország rendei már 1527-ben Cetinben tartott egyetemes gyülésükben külön kiadott okmány által ismerik el, és választják meg Horvátország igazi törvényes királyának és természetes urának Ferdinándot. A horvát rendek 1527-ben külön feliratban könyörögtek a vajda és Frangepán Kristóf ellen küldendő segélyért, s külön követséget küldtek Ferdinándhoz, melly által elsoroltatván a nyomorokat, miket szenvednek, és a csábításokat, mikkel a törökök, a ve-

lenczeiek, a zápolyapártiak magokhoz édesgetik, ujra védelmet kértek. Ugyan ők 1537-ben kőrösi gyülésükben a visszavonások megszüntetéséről s az igazságszolgáltatás rendezéséről külön törvényt hoztak. Hasonlókép 1538-ban Körösön Slavonia urai és nemesei a királynak ajánlott adóról, haderő állításáról s élelmezéséről, javak visszaadásáról, a törvényszékekről, a jobbágyok szabad költözhetéséről, s a krajczárok és garasok értékéről s élelmek áráról külön végzeményt alkottak, melly 26 czikkben törvénykönyvünkbe is be van igtatva. Ferdinánd hasonlókép külön adott okmányban (1526 dec. 5.) biztosítja Slavonia régibb mentességeit, jogait, törvényeit és az ország védését. Külön válaszban felelt 1527-i feliratukra és követségükre. Külön leirattal hivta össze gyüléseiket s erősítette meg végzéseiket. Az illy különszakadásokon különben a pártoskodások, és önerővel védésre szorittatások olly világában, mint minőben akkor Magyarország élt, nem lehet csodálkozni, sőt természetesen folytak azok a haza viszonyaibol De minden esetre szomorú tanúi annak, minő szakadásokkal bomladoz lassanként Mátyás birodalma egysége. Az osztrák Habsburgok uralma megnyiltával t. i. azon ellentétek, mellyek kezdetben vezér és törzsfőnökök, később király és herczegek, utóbb fejedelem és olygarchák közt az egyetemesség és részlegességek, a külés belföldiség, a fejedelmi és néphatalom küzdelmeiül merültek fel, egyes személyek szétszakadásai helyett t a r t o m á n y o k s z é t s z a k a d á s a i v á mennek át. A vörös fonal még vastagabbá lett, s gyors léptekkel sietteté a hon hanyatlását.

69 §. **Belviszályok és török háborúk Maximilián alatt. Sziget ostroma.**

A Ferdinánd halálával kibékületlenül hagyott ellenséges elemek csatái fia s utóda **Maximilián** (1564—1576) alatt is tovább folytak. Azon nemes tulajdonok ugyan, mellyek a 37 éves Maximiliánnak, kit a magyarok már apja éltében bátor hadvezérnek, türelmes catholicusnak, nyájas, erélyes fejedelemnek ismertek, sajátjai voltak, mindenkiben reményt költöttek, hogy fölléptével a viszályok megtöretvén, a haza rég várt nyúgalma, békéje, jólléte

visszaállittatik; de a haza jelen viszonyai minden reményt meghiúsítottak. A keleti és nyúgoti Magyarországban, a Bécsben és Stambulban, a protestántismus- és catholicismusban képviselt ellentétek egyesek jósága vagy erélye által nem voltak többé kiegyenlíthetők. Innen Maximilián alatt sem János Zsigmonddal, sem a zultánnal, sem a maga pártjáni rendekkel nem jöhetett létre semmi állandó kibékülés. Állott ugyan névleg a még Ferdinánd alatt meg kötött török béke, s ezt Maximilián is 30,000 arany évi adó mellett ujra megerősítette; de azért egyre folytak a basák dúlásai, egyre ostromoltattak egyes erődök, egyre pusztittatott Horvátország. A Szolimánnali békében ki volt kötve a király és erdélyi fejedelem közti ellenségeskedések megállitása is; de, mivel János Zsigmond és Maximilián sem Szatmárott, sem Bécsben nem tudtak birtokaik határa, és a czimek fölött megegyezni, ujra kilobbant a háború a két párt közt. Amannak részén Báthori István és több vezérek Szatmárt, N. Bányát, Hadadot, Attyát, Nyir-Bátort, Ecsedet, Kis-Várdát, Jenőt megvették; emezén Schwendi Lázár fővezér Tokajt, Szerencset, Erdődöt hatalmába ejtette, Szatmárt, N. Bányát, Jenőt visszafoglalta; a török basák pedig János Zsigmond segitését vevén ürügyül, magok vagy ennek hadaival egyesülve Erdődöt elpusztitották, Pankotát, Kruppát (Unna partján), Novit bevették, s Horvátországban Körös- és Kapronczáig zsákmányoltak. Csak Siklós alól Zrinyi hadnagyainak, — Veszprém,- Tata,- és Esztergomból Salmnak,- Palota és Gyula alól a vitéz őrségnek sükerült őket visszariasztani, vagy végkép kiverni. Igy a béke csak vakítás, az alkudozás csak időnyerésül használt szembekötősdi volt. Valósaggal nyilt csata állt az ország minden részeiben. — Magánál a királyi pártnál sem álltak kedvezőbben a viszonyok. Maximilián kormánya bizalmatlanságával meghiusított minden szép reményt, s a várako-

zásukban csalódott rendeket ujabb ujabb jogbitorlásokkal keserítette. Panaszkodniok kelle ismét, hogy Schwendi az elfoglalt erődökbe német parancsnokokat alkalmazott, hogy Szathmárból Erdőd elestét, valamint Auersperg carnioliai főparancsnok a kruppai őrizet lemészároltatását, tétlenül nézte, hogy a magyar vezérek terveivel egészen ellenkezőleg dolgozott, hogy a győri püspökség idegen olasznak adatott, s hogy a német cancellária beavatkozásai, a hadvezérek hatalmaskodásai, a zsoldosok zsarolásai annyi sürgetésre sem szüntettek meg. Keserüen kelle mindjárt az első gyülésen, mit Maximilián 1566-ban Pozsonyban tartott, feljajdulniok, mert fejedelmük személyesen nem jelent meg köztök, mert előterjesztéseiben a nádorság, s országtanács betöltéséről, s a sérelmek orvoslásáról szó sem volt, mert adóajánlás, még pedig minden jobbágytelektől 3 forint, két évre követeltetett, mi országgyülésnek két évig nem tartasát gyaníttatá, s mert a magvaszakadt családok javai a kincstár részére kivántattak fordíttatni. Az adómegtagadás és gyülés oda hagyása fenyegetődzésével kelle a király képviselőjét Károl főherczeget békésb előterjesztésekre, s a már 100 ívre szaporodott sérelmek orvoslása végett még ez évben tartandó országgyülés megigérésére birni. Ide járult azon méltatlanság, melylyel ez alatt a német rendek a szegény magyar hazáról rendelkeztek. Maximilián t. i. az általa tartott augsburgi gyülésen a török ellen pénz- és hadsegélyt sürgetvén, ezek azt csak oly föltétellel ajánlották meg, ha a megszabadítandó Magyarország a német birodalomhoz kapcsoltatik, s az adót és katonaállítást a birodalom czéljára közösen viselendi. Maximilián e kivánatban megegyezett, s igérte, hogy azt mind maga valósítandja, mind utódai törekvésének czéljául fogja kitüzni. A hálátlan birodalom egyszeri segélye dijául önsemmisítését kivánta a

nemzettől, mely neki két századon át védfalúl szolgált. És a magyar király kész szivvel ajánlta segédkezeit a magyar korona ellen intézett csapásra. Ki veheté azért rosz néven, ha az elkeseredett hazafi német és török közt ingadozott, s igaz lélekkel nem tudá magát elhatározni, keresztyén vagy mohamedán zászlóhoz szegődjék-e? Mindenünnen egyaránt megsemmítő halál fenyegeté.

A haza e súlyos bonyodalmai közben a 76 éves Szolimán félrevetvén minden alkudozásokat, százezerei élén kiindult még egyszer a hitetlenek ellen, s 1566-i junius közepén Belgrádban központositá táborát. Itt fogadta el nagy kisérettel elejbe ment pártfogoltjának János Zsigmondnak kézcsókját és hódolatát. Itt készítteté el Gyula, Szigetvár, Eger és Bécs meghóditására irányzott hadi terveit. S innen küldé előre mind Jánost nagy ajándékokkal, mind török vezéreit nagy számú sereggel a hadjárat megkezdésére. A hadterv szerint Eger vala legelőször ostrom alá veendő, mert a minap Dobó által ott ejtett szégyent le kelle mosni. De Szolimán Zimonnál meghallá, hogy Zrinyi Miklós szigetvári parancsnok hadnagyai Siklósnál egy török sereget kegyetlenül megvertek, s a boszniai basát Kilargit megölték. Ezért tervét megváltoztatván, boszúját, 90 ezer fegyveresét, s 300 ágyuját egyenesen Sziget felé fordítá. Sziget őrsége 2500 magyar- és horvátból, maga az erősség a várból, s a hidak által együvé kapcsolt ó és uj városból állott. Augusztus elsőén már mind a 3 erődrész körül volt kerítve, s az ostromlóktól erősen lődözve, ugy hogy 7—8 nap alatt az uj város egészen rommá, felgyujtott épületei egytől egyig lángok martalékaivá lőnek. Az elfoglalt romokból tovább folytattatott az ostrom, melly 10 nap alatt az ó várost is a hivatlanok kezébe juttatta, mire a csekély őrizet mindenestől a belső várba huzódott. Innen verte vissza azon viharos

ostromot, mellyet maga a zultán vezérlett. Innen zuzta össze a betódult jancsárokat, s fogta el azok agáját. Innen szórta vasdarabokkal tölt ágyúi záporát a hidon rakásra dölt ellenségre. De a vitézség csodái sem mentheték meg a roskadó erődöt. A vár lakait, az élésházakat, a nagyobb ágyúkat a szüntelen égő tűz már mind megemésztette. A 400-ra olvadt hős csapatnak csak egyedül a vár közepéni őrtorony állott utolsó menhelyül. Zrinyi a parancsnok kiküldött kémei által kérte, és több izben kérte Maximilánt, ki 70—80 ezerrel állott Óvárnál és Győr alatt, a minél gyorsabbani segélyküldésre; de, bár a magyar urak eleget sürgették gyámolíttatását, segély nélkül hagyatott. Nem maradt azért egyéb hátra, mint, miután az iszonyú erőveli daczolást lehetlennek látta, fogadása és esküje szerint magát és társait az utolsó csepp vérig védendő vár romai közé temetni. E czélból, midőn már a végső menhely a torony is égni kezdett, s midőn a törökök a nagyvezér Szokoli fenyegetésétől neki bőszítve, végső ostromra rohantak, Zrinyi bibor dolmány- és mentében, nyakában aranyláncczal, fején gyémántos forgóú kalpaggal, kezében apja ős szablyájával, zsebében a vár kulcsai mellett 100 magyar aranynyal vitézei közé lépett, velök győzni vagy halni megesküdött, s egy elsütött taraczk füstje alatt a feltárt kapukon kirohant. Mellette s utána elszánt hősei. A harcz borzasztó, de rövid vala. Török és magyar összekeveredve öldösték egymást. Zrinyi jobbra balra osztogatta a halálos csapásokat, mig nem két golyó találván, összerogyott. Vele s körülte kevés vitézei (Juranics, Patacsics, Istvánfy, Csáky, Orsics, Bajony sat.) egytől egyig elhullottak. Feje a táborban körülhordoztatván, Salm Eckhardnak küldetett, teste pedig hadi pompával temettetett el. Emléke elfelejthetlenül él mai napig. A magyar Leonidas elestét september 8-dikán

minden évben megünnepli Szigetvárt a háládatos magyar nép. A porrá égett várt csak Zrinyi és társai hulláin keresztül, csak 25 ezernyi veszteséggel foglalhatta el Szokoli (1566 sept. 8).

Szolimán nem érte meg e diadal örömét. Hiában leste a kürtszót, mellyre a füstfészek megrohanandó vala. Egy szélhüdés, mit erőködései sükeretlen volta, s e miatti boszúsága idézhettek elő, a vár bevétele előtt harmad nappal véget vetett éltének. Halálát Szokoli eltitkolta, s még azon utolsó parancsot is, hogy, ha Szigetvár falain 3 nap múlva török zászló nem lobog, minden basa és tiszt halál fia leend, már megholt, de még élőnek hirdetett zultánja nevében adta ki. Ennyi varázszsal birt Szolimán élete. És nem ok nélkül. A török nemzetnek nagyobb embere nem volt nálánál. A 113 éves europai ozmán birodalom, mit 46 évig kormányzott, általa, alatta jutott fénye tetőpontjára. A mohamedanismus harczai benne, általa arattak legdicsőbb győzelmeket. A török padishák hatalma benne, általa emelkedett legfőbb fokára. Halálával hanyatlott a birodalom, meggyérült az izlam csatája, megritkult a nagy zultánok sora. Magyarország 40 éven át tőle kapta a legsúlyosb csapásokat; de keleti része az ő védpaizsa alatt tartotta meg függetlenségét. A habsburg-magyar királyok a magyar haza fölötti uralmon benne lelték legfélelmesb vetélytársukat; de egy uttal a velök küzdő nemzeti ellenzék benne lelte legerősb támaszát. Mert Szolimán nem csak hódított, de a vele tartó nemzetrésznek pártfogásával védurává küzdötte fel magát. E szerepet örökségül hagyta utódaira, kik ezután a haza minden küzdelmeiben majd pártfogók-, majd hódítókként részt vesznek. Másfél századon át a magyar és török keleti rokonok, Mohamed és a reformatorok hivei sokszor együtt harczoltak a külföldiség, a német-magyar királyság, s a hozzá csatlakozott catholicismus és magyarság ellen.

Szigetvárnál még előbb elesett Gyula, utánuk 10—12 erősség, s velök a királyi birtok egy harmada. És mind ezeket tétlenül nézte Maximilián, sőt, midőn meghallotta, hogy Szolimán megholt, s Szokoli Somogy és Zala feldulása után 80 ezer fogolylyal az uj zultánhoz II Sze-

limhez Belgrádba vitte seregét, 100,000-nyi táborát szétbocsátotta. A nagy erőfeszítéssel összetoborzott német, olasz, magyar csapatok a nélkül, hogy a hon megszabadítására csak egy lépést tettek volna, a nélkül hogy a Sz. Fehérvár körül duló 14—15 ezer törököt megtámadták volna, a fegyelmetlenség, hideg, eső és ragály által megtizedelve szétmállottak. Maximilián első és utolsó hadjárata eredménytelenül lett befejezve. A nagy reményt, mi hozzá volt csatolva, Schwendi, Salm, Kielmann, Harrach, Schvarzenberg, Ungnad, Hardeck vezérek és német tanácsosok sugallatai meghiusitották. A magyar honfiaknak azt kelle gyanítaniok, hogy Bécsben és Augsburgban nem annyira az volt kitüzve főczélúl, hogy a török kiirtassék, s jármából Magyarország kiszabadíttassék, mint inkább, hogy a nyomorban szántszándékosan benhagyott, s török, magyar, német zsoldosoktól egyiránt zsarolt országrész meghódíttassék, s a magyar ellenzék legyőzessék. A minthogy az uj zultánnal azon föltétel mellett, hogy „a magyar király szövetségesét a törökök fenséges császárját évenként 30,000 arany tiszteletdijjal fogja külön követség által meglátogatni“ 1568-ban 8 évre béke is köttetett, s minden rendelkezhető erő az ellenzék feje János Zsigmond ellen fordíttatott. Az erdélyi fejedelem Szolimán 1566-i hadjáratában Felső-Magyarország megtámadását, hol Schwendi fővezérkedett, vállalta magára, s e czélból 20 ezernyi török-tatár had élén Tokajt kezdte ostromolni. De Szolimán haláláról tudósíttatván, az ostromot félben hagyta, s hadait Erdélybe vonta vissza, mellyek ut közben a rabló tatárcsordákat kivervén Kővárt, és N. Bányát kezökbe ejtették. A törökök kitakarodta után Schwendi merészebben lépett fel ellene, s híveit nagy erővel megtámadván, azoktól Szádvárt és Munkácsot elfoglalta, mit azonban a benmaradt törökök azzal viszonoztak, hogy bár

folytak a békealkudozások, Hasszan temesvári basa Jánosnak segedelmére sietvén a királyiaktól Dédest, Putnokot, Monokot, Vadászt elvette, s a Torna, Kassa, Regécz, Eger, és Szendrő közt fekvő vidéket feldulván, magával 12 ezer lakost elhurczolt (1567).

70 §. Maximilián alatti belháborgások Magyar- és Erdélyországban. János Zsigmond halála. Báthory István.

A török- és ellenpárttali harczoknak a portával 1568-ban megkötött béke véget vetett ugyan, mert abba Erdély s a János Zsigmonddali fegyverszünet is, még pedig a mostan birt terület és szabad fejedelemválasztás biztosítása mellett bele volt foglalva; de a haza belháborgásai sem Maximilián, sem János Zsigmond birtokaiban nem aludtak el.

Maximilián pártján a bántalmak és elkeseredés mindig magasbra fokozódtak. A zsoldosok egyre rabolták a nyomorult népet, a jobbágyoktól halálfenyegetéssel pénzt, marhát, bort csikartak, s a lakosok gyermekeit orozva elfogták, és kéz alatt a törököknek eladták. A hadak kapitányai az urak és nemesek jószágain kényök szerint hatalmaskodtak. Schwendi a Tisza mellett több helyen vámhivatalokat állított föl, mellyeken az urak, nemesek, jobbágyok vagyonát terhes vámmal rovatta meg, s a városok- és faluktól adóképen nagy mennyiségü bort szedetett. A német cancellária szabadságsértő rendeleteivel naponta merészebben lépett fel. A bécsi kamara a bányavárosokat egészen hatósága alá vonta. A világi és egyházi méltóságok s magvaszakadtak jószágai németekre, olaszokra ruháztattak. Az országgyülés, mit Maximilián Pozsonyban 1567-ben személyesen nyitott meg, még tetézte a sérelmeket Mert a fejedelem német nyelven szóllott magyar

rendeihez, német iratban nyujtatta át előterjesztéseit, azokat, miket esküvel fogadott, nem teljesítette, sőt midőn a zugolódó rendek elejbe hivatván mindenek előtt sérelmeik tárgyalását, s a régi törvények és szabadságok visszaállítását sürgették, neheztelve kijelentette, hogy esküjétől, mire a tanácsban annyiszor emlékeztetik, felfogja magát menteni tudni,- a sérelmek miatt hozzá többé ne is irjanak, mert ő határozatában semmit sem fog változtatni. Leirhatlan fájdalom lepte meg e nyilatkozatokra a rendeket, mi némileg csak az által enyhittetett, hogy a király a válasz keménységére figyelmeztetvén, a német nyelveni iratot titoknoka tévedésének, s tudta nélkül történtnek nyilvánitotta, s fogadott esküjét megtartani s a sérelmeket minél előbb orvosolni igérte. És csak ugyan több kihágásaikról ismert kapitányokat meg is büntettetett, s a panaszok elintézésére magyarok- és németekből vegyes bizottmányokat rendelt. Az igérteknek és gyülés rendeleteinek azonban ezeken kivül nem sok foganatát lehete látni. A várkapitányságok ismét németekkel töltettek be. A kassai kapitány Schwendi helyét Rueber, a szatmáriét Teuffenbach foglalta el. A várakban tovább is német hadak ültek. A kir helytartóságra Oláh Miklós halálával a tehetlen öreg Bornemisza Pál (nyitrai püspök), a korlátnokságra a szász Liszti János (veszprémi püspök) neveztettek ki, mit a magyar eredetü püspökök olly zokon vettek, hogy Dudics András pécsi püspök Lengyelországba vonult, Forgács Ferencz váradi püspök pedig János Zsigmondhoz pártolt át. Ennyi önkény, ennyi jogbántalom lázas forrongásba hozta a kedélyeket, s számos magyar urakban azon gondolatot érlelé meg, hogy erdélyi rokonaikkal csatlakozzanak, s a német hadakat és Maximiliánt kiszorítván a magyar hazát János Zsigmond királylyá kiáltásával egyesítsék. A gondolatot örömmel karolta fel az

erdélyi fejedelem, s végrehajtására Szelimtől engedelmet és segélyt sürgetett. Cancellárja Csáki, s követe Békesi erősen szították a tüzet; legtitkosb hive Bocskay György pedig egész országot beutazván, szóval, irásban mindenfelé társakat gyüjtött. Bocskay működése nem volt egészen sükeretlen, s úgy látszik sógorai Balassa János és Dobó István több számosokkal együtt az ügynek már megvoltak nyerve. A szándok azonban, mi elött valósulhatott volna, kitudódott. Bocskay levelei, miket többekhez intézett, a kormánynak följelentettek. Balassa állítólag erdélyi társaihoz irt levele elfogatott. Szokoli megsugta Maximiliánnak a czélzatot, s több urak, a mint a terv fölfödözésének hire terjengeni kezdett, siettek Bécsbe magok igazolására. Maximilián, hogy az ennyire hágott ingerültséget lecsillapitsa, 1569-diki aug. elsőére országgyülést hirdetett, az alkotmányos jogok megtartását igérte, Balassát és Dobót kegyelmesen fogadta, s a többiekkel együtt, kik gyanú alatt álltak, bistosította, hogy csak ország törvényei szerint fog fölöttük itéletet tartatni. Az országgyülés azonban nem volt képes a bizalmat a nemzet és fejedelme közt helyreállítni. Maximilián német ezred födözete alatt jelent meg azon, mi ezentúl folytonos szokássá vált. Német tanácsosai a tervezett összeesküvést ürügyül használván, az egész nemzet iránt gyülöletet öntöttek keblébe. A gyülésen bizakodva megjelent Balassa és Dobó elfogattak, s bár a nemesség az egri hős szabadon bocsátásaért 200 ezer aranyat ajánlott, folyvást börtönben sinylettek. Bocskai György fölségsértésben elmarasztaltatott, s javai a feladó Rákóczy György és társainak adományoztattak. A rendeknek nádor, vagy legalább egy országos kapitány választása iránt tett kérelme visszautasíttatott. Azon panaszra, hogy a magyar ügyek a magyar országtanácstól a német hadi tanácshoz, s ettől a kamarai hivatalhoz küldetnek, olly válasz ada-

tott, hogy az igazságszolgáltatást s szabadalmakat illető ügyek a magyar tanácsban, de a hadiak a hadi-, a kamaraiak pedig a kamarai hivatalnál fognak ezentúl is tárgyaltatni. Illyesek miatt ismét csak a régi fájdalmas érzettel oszlott szét a gyülés, s Maximiliánnak az azt jellemző alázatos hang mellett sem lehete népe bizalma- szeretete- s nyúgalmára biztosan támaszkodni. E viszonyokhoz járultak a parasztság zavargásai, mellyeket Tiszántúl Karácsonyi György- a fekete ember-, Horvátországban pedig Gubecz Máté a Dózsalázadáshoz hasonló dulással és sorssal vezéreltek, és azon apróbb csatázások, mellyeket néhány török szandzsák Fülek, Nógrád s Dunántúl vidékén a béke daczára Maximilián magyar kapitányai ellen intézett. Sem a török, sem a rendek elégületlensége, sem a nép mozgalmai nem hagytak nyúgtot a 40 év óta háborgó hazának.

Erdélyben sem ment különben a dolog. János Zsigmondnak Szolimán holtával letünt csillaga a portánál. Szokoli nagy vezér, kit Zimonban meglátogatni méltóságán alólinak tartott, a tisztelkedés mellőzése által sértve érezvén magát, már jó ideje ellensége lett, s az uj zultán udvarában, hol csak lehetett, ellene dolgozott. Ezért követei Szelimnél soha sem járhattak sükerrel, s nagyobb támogatást Maximilián ellen nem eszközölhettek. A királyi magyaroknál sem lelt többé, miután a minapi összeesküvés elfojtatott, semmi rokonszenvre, sőt Erdélyben is kezdettek a kedélyek tőle elidegenülni. Mert higeszüségével más tanácsosait elkedvetlenítvén, egészen a fondorkodó Békes Gáspár karjaiba vetette magát. Ide járultak a székelyeknek, kik adományozásainak fegyverrel álltak ellen, lázongásai, a különbféle vallásháborítások, az ide is elhatott pórlázadás mozgalmai, s azon körülmény, hogy a törököknek most a velenczeiekkel kezdett háború miatt

majd minden erejüket ki kelle vonni, s ha akartak volna is, nem tudtak volna Erdélyen segíteni. Erdély ekkép két tüz közé szorult. Maximilián forradalomfészeknek tekintette. Szelim, és a török basák elpártolástól féltették. Beteges fejedelmét mindennap lehete félteni a haláltól. Szabad választása veszedelemben forgott, mert a basák, midőn az erdélyi követek a portától fejedelmüknek még János Zsigmond éltében megválasztására engedélyt kértek, a Szolimántól adott szabadválasztási oklevelet széttépték. Sőt a porta felől olly szél kezde fujni, mintha János Zsigmond halála esetére Erdélyt basasággá akarnák alakítani. Illy körülmények közt ismét a régebb követett politikát kelle elővenni. Békes megrettenvén a basák fenyegetődzésein, egészen Maximiliánhoz kezdett hajolni, s mind a rendeket a medgyesi gyülésen (1570), mind János Zsigmondot titkos tanácsában rá vette, hogy Maximiliánnal alkudozásba lépjenek. E végett a császárhoz Prágába és Speyerbe követség küldetett, s vele 1570 aug. 16-án a következő szerződés meg is köttetett: János Zsigmond lemond a királyi czímről, de Erdélyt fenséges fejedelemczímmel örökli, Máramaros- Bihar- Szólnok- Kraszna megyéket s az itteni várakat pedig magyarhoni részek ura czimével halálaig birandja; Maximilián onokahugai közől nőt kap, s azon esetre, ha a török e szövetséget, melly titokban tartandó megtudván, őt fejedelemségétől megfosztaná, Oppeln és Ratibor herczegségeket nyerendi örökségül; — a török ellen védszövetség köttetik, s végre az erdélyieknek jog adatik, hogy ha fejedelmük örökös nélkül halna el, vajdát szabadon választhassanak, ki azonban, valamint a rendek is a magyar királynak hűséget esküsznek. E szerződés pontjait János Zsigmond és a 3 nemzet főbbjei Gy. Fehérvárott esküvel megerősítették. Maximiliánnal az oklevelek kicseréltettek, s az erdélyi fejedelemség függet-

lensége jogilag elismertetett a magyar király által. A szentesített egyesség békét látszék deriteni a két magyar hazára. De a sors keze máskép intézkedett. Szelim az egyességet megtudta, s pártfogoltja árulását megboszulni 40,000 embert parancsolt Erdélybe. A nyavalyás és sociniánismust valló fejedelemnek sem egyik, sem másik herczeg nem adta nőül lyányát, s János Zsigmond az alatt, mig ez iránt az alkudozások folytak, borital és nyavalyatörés következtében megholt (1571 mart. 14). A „princeps Transylvaniae“ czimet csak véghagyományában használhatta.

Benne a Zápolyacsalád, és, mint koporsója e felirata: „in quo semen regium gentis hungaricae heu plane extinctum est, vereque cecidit corona capitis nostri, ac imperium ad externas gentes delatum“ hirdeté, a magyar nemzet királyi magva kifogyott. Nyolczvan évig e család volt egyik sarkpontja a magyar történeteknek. A Hunyadicsaládot Zápolyacsalád,- a Hunyadiakat Zápolyák, a Hunyadiak korát Zápolyák kora váltotta fel. Azok is, ezek is a belföldiségnek, a nemzetjogokért, alkotmányosságért, a haza megmentéseért vitt küzdelmeknek, a hatalmas aristocratiának, s a trónra emelt nemzeti fejedelemségnek voltak képviselői. És még is minő különbség a két család közt! Amazok Ázsia rohamát fegyvereikkel visszaverték; ezek meghajoltak előtte, s csak adóval, alávetettséggel, szineskedéssel tarthatták fenn ellene magokat. Amazok nyúgotot az ország beljébe furódástól visszariasztották; ezek beeresztették, s örökös fegyverben létük dacára trónra emelkedését gátolni nem birták. Amazok mind azt, mit a magyarnak uralma alá összpontosítni rendeltetése vala, megszerezték, megtartották; ezek szétfoszlani engedték, s az egydarabkát is, mit a sokból megmentettek, csak véduri kegyelem hagyta meg függetlenül a nemzetnek. Amazok az ország beljébeni visszavonásokat kiegyenlítették; ezek mérgessebben dúlni segítették Amazok mint a fényes, a központosított; ezek mint a hanyatló, a czivódó olygarchák olygarchái szerepeltek. Amazok az állam minden tényezői kibékítésén épitették fel trónjukat; ezeket nép és nemesség véres összeütközése, a csupa

pártviszály, a mérgesen felriadt ellenzék emelték fejedelmi székbe. Amazok az egységben fentartást; ezek a szétbomlást, amazok a pártösszehozást; ezek a pártraszakadást, amazok az egyesült elemekkel erősbülést; ezek a czivódó ellentétek általi gyöngülést mozditották elő. Amazok az egész ország, ezek csak pártok emberei, amazok országos, ezek pártszellem hordozói, amazok a nemzet összhangzó bizalmának, ezek széthúzó torzsalkodásának középpontjai voltak. Amazok mindent, mi pártcsinálásra vezetett, leverni törekedtek; ezek magok küzdöttek a mellett, nem válogaták az eszközöket, s mindent, mi a pártoskodások természetében fekszik, szenvedélyeket, önvágyat, fondorkodást, ide oda csapkodást felhasználni megkísérlettek. Szóval amazok az ország virágkorának megalapitói, betetőzői; ezek a hanyatlás korának megnyitói, a magyar középkort bontani kezdő szellemnek munkás eszközei valának. A Hunyadiak 50 éve hát végetlenül különbözött a Zápolyák 80 évétől. Természetesen. Mások voltak az idők, mások voltak az azokat betöltő eszmék. Mások voltak az eszközlő személyek működése eredményei. A Zápolyacsalád feltünte olly korban esett, mellyben egy részről a nyúgoti uj szellem, más részről kelet nyers ereje az eddig fenállót lerontani törekedett. E rohamra az eddigi hazát részint megkelle menteni az összeroskadástól, részint hozzá simítni az ujabb kor eszméihez. Az ide irányzott törekvés felkavarta, meghasonlította, megszakgatta még jobban a részlegességek uralma alatt magában is viszálkodó nemzetet. Egyik fél igy, másik amugy gondolta eszközölhetőnek a megmentés, és átalakitás kivitelét. A Zápolyacsalád azon félnek állt élén, melly a belföldiséghez ragaszkodva világi téren az eddigi alkotmányos nemzeti intézményeknek fentartásával, egyházi téren pedig utóbb a vallási ujitásoknak teljes befogadásával igyekezett megtartani a hazát, mi midőn máskép nem sükerült, a ketté szakasztástól, s a mohamedanismus és ozman erő segélyül vételétől sem irtózott. E volt a Zápolyacsalád jelentősége. Nem olly nagyszerü természetesen mint a Hunyadicsaládé, de mint a hon jelen viszonyainak szükséges kifolyása elég nagy fontosságú arra, hogy e családban ne pusztán lázadási szellemet, s hatalomvágyi viszketeget keressünk, hanem létezését, s általa az erdélyi fejedelemség megalapittatását igazi valóságában méltányoljuk.

János Zsigmond halálával füstbe ment a vele kötött szerződés, de szelidülni kezdett egy uttal a két fejedelem közt a merev ellenzék. Mert Somlyai Báthory István, (1571—1576), kit a rendek most Békes ellenében Gy. Fehérvárott fejedelmüknek (bár ő magát csak vajdának czimezte) választottak, mind II Szelim, mind Maximilián által méltóságában megerősíttetvén, a minapi egyesség értelmében hűséget esküdött a magyar királynak, s igy ez eskü Erdélyt, bár különállása mind két császár elismerésével szentesíttetett, s független fejedelemséggé alapítatása Báthory által bevégeztetett, közelebb hozá a magyar koronához, nem hagyván az ennek fölötte és hozzá való jogait soha elévülni. A törökökkel sem ment olly mérgesen az ellenségeskedés. Mert bár egyes csatázások különösen Slavoniában most is egyre folytak, s nehány nevezetesb erősség ismét török kézbe jutott; de II Szelim 1574-ben meghalván, az uj zultán III Murad 8 évre ujra békét kötött, mi ha a rabló kalandokat nem is, de a várvívásokat, és nagyobb támadásokat megállította. Az ország rendei is simulékonyabbak lettek fejedelmükhöz. Az 1572-diki gyülésen idősb fiát Rudolfot királylyá kiáltották, s még az évben az öreg Bornemisza helyett királyi helytartóvá nevezett esztergomi érsek Vráncsics Antal által, ki előbb Zápolyák szolgálatában állott, nagy pompával megkoronáztatták. Úgyan ekkor a haza védelmére s koronázási ajándokúl nevezetes összeget ajánlottak, mire viszonzásul alnádor neveztetett, Dobó és Balassa kegyelmet kaptak, s a sérelmek orvoslása megigértetett. Erdélyben is Báthory erélyes kormánya alatt rendén folytak a dolgok, s azon lázadás, mit a fondor Békes régibb s a vajdaválasztásnál megujult ellenségeskedésnél fogva a székelyek közt Báthory ellen támasztott, Békes megveretésével s a főbb büntársaknak lefejeztetésével szeren-

csésen elfojtatott. Csak a lengyel királyság ügye zavarta meg némileg Maximilián és Báthory közt a békés egyetértést. Lengyelországban t. i. a Jagellocsalád II Zsigmondban kihalván, a rendek először ugyan a franczia Henriket választották királyuknak; de ez egy év mulva franczia trónra emeltetvén, az uj választás alkalmával Maximilián egyik fia és Báthory István közt megoszoltak. Maximilián intette Báthoryt, ovakodnék a korona elfogadásától, sőt féltékenysége őt még a Báthory ellen harczoló Békes támogatására is vezette; de sem egyik, sem másik nem használt. Mig a lengyelek egyik pártja- a tanács követei Bécsben jártak, s Maximilián a választási föltételek elfogadásáról gondolkodott, a másik párt- a nemesség és tanács egy része ujra megválaszták Báthoryt, — s Báthory Jagjel Anna kezével együtt elfogadá az ajánlott koronát, mire 1576-ban Krakkóban lengyel királylyá koronáztatott. A vajdaságot a medgyesi gyülés választásával testvérének Kristófnak (1576—1531) engedte át; de az erdélyi fejedelmi czimet, a főhatalmat, a fontosb ügyekben határozásjogot, s a közjövödelmek egy részét fentartotta magának. Maximilián fegyverrel akarta meghiusult igényét Báthory ellen keresztül vinni. Máramarosba csapatokat indított, Regensburgba gyülést hirdetett, s a német rendeket a törökök és Erdély ellen segélyadásra hivta fel. De a halál, melly Augsburgban 1576-ban meglepte, minden készületeinek véget vetett. A gyanú szerint még ifjú korában beadott méreg alig engedte őt 49-dik évét 2—3 hóval túl élni.

71 §. Maximilián jelleme, s végzeményei.

Maximilián 12 évi uralkodása nem felelt meg a reménynek, mit megnyilta előtt, és megnyiltakor róla a magyarok te-

remtettek magoknak. A fejedelem mély belátású, eszélyes, szelid, igazságos, házi erényekkel s uralkodói tulajdonokkal felruházott és szeretett császára volt a németeknek; de a magyaroknál nem sok rokonszenvre talált. A hajlam, mit kormánytárs és koronaörökös korában a protestantismus, az udvarában tartott prot. papok, s minden ujítások iránt mutatott, nagy várakozásra jogosítá a szabad elvüeket az alkotmányosság terén is; de vallási türelmességén kívül sehol nem adá határozottabb jelét szabadelvüségének. Midőn a protestantismushozi vonzalmáért az öröködésből kizáratással fenyegettetett; midőn trónralépte után eszméit, miket a korszellemhez mérve szerete és terve vala kivinni, országai slendrianismusa által mindenütt gátoltatni tapasztalta; s midőn fejedelmi udvarát minden szabadabb mozgalmat gyülölő tanácsosok özönlötték el egészen, neki is csak a régi kerekvágásban kelle haladnia. Ezért reformjait abbanhagyta, s fentartása végett ismét csak a családi politika követésében keresett támaszt magának. E körülmények s a rajta diadalt vett ultramontan környezete magával egészen meghasonlították. Gyöngévé, ingadozóvá, habozóvá lett. Időzött, halogatott, minden súlyosabb összeütközéstől ovakodott, ezért tetteinek mindenütt csak fél eredményét aratthatta, fél rendszabályaival senkit sem elégített ki. Jellemgyöngesége csak a jelenről akará s tudá a vészt elhárítani, a jövővel nem sokat gondolt, mi természetesen az összeütközéseknek idővel mérgesebb kitörését idézte elő. E gyöngeségének, s e miatt rajta könnyen erőt vett környezetének tulajdonítható az is, hogy keblében a magyarok iránt örökös féltékenység, örökös bizalmatlanság uralkodott. Ő a magyarokat nem ismerte, nem szerette. Honukat egypárszor alig látogatta meg. Velük anyai nyelvükön nem beszélt. Minden országnagyban egy lázadót látott. Minden magyar városban forradalomfészket gyanított. Tanácsosai sugallatait nagyon is befogadta. S midőn a bizalmatlanság bizalmatlansággal, és keserü felriadással viszonoztatott, császári tekintélye kemény hangján szóllott, és bánt a magyarokkal. Alkotmányos jogaikat megnyirbálta. A magyar koronát, mivel az országból csekély rész, „pauculae regni reliquiae“ mint magok a rendek mondák, volt birtokában, csak mellékesnek, csak családi

vagyonnak tekintvén a többi koronákba beolvasztani törekedett. Nádort soha nem választatott. Az országot zsoldosaival rakatta meg. Vezéreinek a zsarolást, hivatalnokainak a jogcsorbításokat megengedte. A sérelmeket nem orvosolta; sőt gyakori sürgetésükön felmérgedvén egyes panaszokat elfogadni is vonakodott. Az illy tettek természetesen ellenszenvnél egyebet nem igen gyökereztèttek meg az országban. S akarmilly jó, kíméletes, engedékeny, felvílágosult volt is Maximilián mint ember; de bánásmódja, külföldisége, a' német elemhez szítása, apja utjáni haladása, császári s német és cseh uralkodói minősége nem ajánlhaták öt a magyaroknak. Ők nem mondhatták el róla mint a csehek, hogy t. i mint bölcs és igazságos fejedelem országhivatalokat és méltóságokat csak benszülöttekre ruházott, hogy semmi ujítást, mi a rendek elöjogaival ellenkezett, nem erőszakolt, és szokatlan ujításokat is csak nagy szükségben s csak az országlakosok tanácsa- és helybenhagytával hozott be sat. Az engedékenység, mit a nemzet kivánalmaira hajolva több tetteivel tanúsitott, nem annyira a magyarok iránti vonzalmának, mint régibb szabadelvüsége maradványának, az osztrák késedelmező politikának, s leggyakrabban a szükségnek volt eredménye.

Az országgyülések és törvények, mik uralkodása alatt tartattak és hozattak, legjobban kimutatják mind Maximiliánnak magyar fejedelemsége főirányát, mind az országnak ennek ellenében elfoglalt állását, mind a jogállapotot, melly az országban 12 év alatt kifejlhetett. Az eddig szerzettek megtartása, s ha lehete azoknak ujabb hódítmányokkal öregbítése levén főczélja a Habsburgoknak, minden törekvésnek az ide vezető eszközök felhajtására, tehát had- és pénzsegélyre kelle irányulnia. Ezért minden országgyülésnek katona, adó, élelem sürgetése volt főtárgya. A rendeknek szinte a haza megmentése és öregbitése levén feladatuk, az anyagi erőnek megajánlására, de egy uttal bántott jogaik védelmére kelle müködésüket fordítaniok. Ezért határozataik nagyobb részét adó,- és hadsereg ajánlása, és sérelmeik orvosoltatása kérése töltik be. S midőn az erélyesb felriadás nem használt, az ellenzéki hang siralmas, könyörgő hanggá változott át. Az ország joga hát csupán panaszokban, könyörgésben, az ország siralmas álla-

pota előterjesztésében határozódott. Ezen s némelly igazságszolgáltatási rendeleteken kívül egyebet nem tartalmaznak Maximilián végzeményei.

E végzeményekből 7 van törvénykönyvünkbe igtatva. Az I-sső 1566,- a II-dik 1567,- a III-dik 1569,- a IV-dik, és V-dik 1572,- a VI-dik 1574, a VII-dik 1575-röl. Czikkeik a következökről rendelkeznek:

1) A sérelmeket illetőleg: kérik a rendek ő fölségének eddigi sérelmeik, s elnyomott szabadságaik iránt további halogatás nélkül adandó válaszát (I: 28), — kérik minden régi, de különösen a szabad- és bányavárosok szabadságai megtartását (II: 40,- V: 2,- VII: 35), — kérik, hogy ő fölsége a régi szokás és végzemények rendelete szerint nagy részt köztök, vagy legalább szomszédságban s olly alkalmas helyen lakjék, hova könnyebben eljuthatnak (II: 46), — kérik, hogy a már királylyá kiáltott Rudolf Magyarhonban lakjék, s magyarokat vevén maga mellé szokja meg a magyar ügyeket kezelni és megismerni (IV: 2), — kérik, hogy magyar hivei dolgában egyedül magyar tanácsot használjon (III: 38), — kérik, hogy az ország jogait s szabadságait illető ügyekben egyedül magyar, ne német cancelláriából bocsáttassanak ki levelek (II: 40), — kérik, hogy a magyar hiveknek a lázadóktól visszavett, de a várkapitányoktól lefoglalt, vagy a kir- várakhoz csatolt jószágai tüstént adassanak át (II: 32, 33, 34, 35,- III: 45,- VI: 27), s az Osztrák- és Lengyelországokhoz elzálogosított várak és városok (Kőszeg, Fraknó, Kabold, Kis Marton, Szarvkö, 13 szepesi város sat.) azok által, kik tehetik, váltassanak vissza (II: 42, 43,- VI: 29,- VII: 5) s Magyar- és Horvátországnak Ausztria, Stiria, Karinthia, Morva- és Lengyelország felől való határai a gyülésen kinevezett magyar és német biztosok közbenjöttével vizsgáltassanak és igazittassanak meg (III: 42,- VI: 29,- VII: 5). Sürgettetik ezeken kivül az országnyomorok, károk, gyilkolások, förtelmek, erőszakok elszámlálása mellett a katonák által elkövetett kihágások megvizsgálása s büntetése (II: 2, 29), az ugyan azok által tett károk megtérítése (III: 44), a báróságok- és kir. fiscusra szállt javaknak idegenekre nem ruházása (III: 37), az igazságtalan és száraz vámoknak eltörlése, s azoktól és a har-

minczadoktól a nemességnek és városoknak mentessége (I: 11,- III: 17, 50, 51, 57,- VI: 25, 37,- VII: 6, 16), de mi a kereskedést üző nemesekre nem terjesztetik ki, a harminczadosok tulságos és törvénytelen sarczolásai megszüntetése (I: 12,- II: 36, 37), — a birtokosok magok természtette borainak, melyeket törvénytelenül csak a királyi felügyelő engedélyével akónként 6 forint fizetés mellett lehete eladni, szabadon eladhatása, sőt kicsinyben is kimérethetése (II: 38) sat. A kérelmeknek, a sürgetéseknek nem sok haszna lett. A sérelmek orvoslata csak igértetett, de soha nem teljesittetett. A magyar tanács használatát illető kérelemre az adatott válaszúl, hogy mind azok, mellyek az ország igazság- és szabadságait illetik, a magyar-, de a kamarai ügyek a kamarai, a hadi ügyek a hadi tanácsban fognak ezután is tárgyaltatni, a miért a magyar tanácsosok közöl legalább is kettőnek mindig az udvarnál kell tartózkodni, kikkel, ha a szükség kivánja, ő fölsége az ország hadügyeiről is értekezni fog, és azon kivül, hogy a telek hamarább végezhessenek s a költségektől, miket eddig a tolmácsokra kellett tenni, megkiméltessenek, mind az udvari kamaránál, mind a haditanácsnál 2 tolmácsot tartand (III: 38).

2) A d ó és s e g é l y ajánlásáról mind egyik végzemény elégségesen rendelkezik, bár a rendek sehol el nem mulasztták végzéseikbe bele igtatni, hogy a nép nyomorúsága miatt ennél többet nem ajánlhatnak. Eleinte 2 (I: 4,- II: 3), majd 4 for. 80 dénár (III: 6), majd ismét 4 forint (IV: 4,- VI: 1,- VII: 1) ajánltatott és szedetett a jobbágyi egész telkektől, ezek behajtására szigorú szabályok hozattak, a kapuk uj összeirása megrendeltetett, az adó alóli kivételek esetei pontosabban meghatároztattak, a hátralékok minden tekintet nélkül beszedetni rendeltettek (I: 4—8,- II: 4—16,- III: 7—11, 14, 15,- IV: 5, 6,- V: 8,- VI: 1—4,- VII: 2) sat. A kincstár-nyeremény szokás szerint, t. i. minden jobbágytelektől 20 denár most is rendesen és mindig fizettetett, s a megigért adóba majd bele számittatott, majd külön vetetett.

3) A h a d s e g é l y iránt majd minden 100 jobbágyból 3 lovas állitásáról, majd minden 5-dik jobbágy fölkeléséről, majd a lovasoknak állandón együtttartásáról, majd részleges

vagy egyetemes fölkelésről, majd a várak erősitéséről s az ezekhez szükséges ingyen munkák kiszolgáltatásáról minden gyülés végzéseiben czélszerü rendeletek hozattak, mint ezt a többek között az I: 14, 15, 18,- II: 20. 21, 23,- III: 22, 24,- V: 8,- VI: 10, 11, 12, 13,- VII: 10, 11 bizonyitják.

4) Az igazságszolgáltatásra nézve határoztatott: hogy octavalis székek egy évben kétszer tartassanak (Pozsonyban és Eperjesen, Slavonia részére Zágrábban), s ha azokban 2 főpap és 2 báró nem lehetne is jelen, azért az ország rendes birái, az itélőmesterek, s a megyéktől választott ülnökök által múlhatlanul megtartassanak,— hogy minden rendes, vagy rendkivüli, sőt helytartói itélőszékeken is legyenek jelen az oda rendelt rendes tagok, s ha főpapok, és bárók hiánya miatt oda illyenek nem kerülnének, a fölebbezések átvizsgálására legalább 2 főpap és 2 báró, ha nem czimzetes is, legalább egyszerü és mágnás és más nemesek minden esetre alkalmaztassanak, vagy a helytartó által kinevezett tagokkal pótoltassanak (I: 21, 22, 23,- II: 24, 26,- III: 39,- V: 4, 5, 6, 7,- VI: 16, 17,- VII: 3), — hogy az ülnökök tudományos, törvénytudó, és latinnyelvben jártas férjfiak legyenek (V: 4), — hogy a birák itélethozásban sem a királyi ügyek igazgatója, sem a kamara parancsai által ne gátoltassanak (I: 25), — hogy a hozott itéletek a fő- és alispánok,- s ha ezek elégtelenek, a főkapitányok által tüstént végrehajtassanak (II: 28), — hogy a kapitányoktól kirendelt hadbirók polgári ügyekben birtokjog fölött ne itéljenek, és mint szoktak, itéletüket erőszakkal végre hajtani ne merészeljék (II: 41), — hogy sz. széki ügyekben birák külföldiek ne legyenek és külföldi ügyvédek e székektől teljesen eltiltassanak (III: 41), — hogy a helytartó minden ügyekben mondhasson itéletet, kivevén a király, és országlakosok köztieket, mellyek törvény szerint a nádornak, s a slavoniai magszakadást illetőket és átküldötteket, mellyek az országbirónak köréhez tartoznak (I: 21, 22,- II: 24, 26,- VI: 18), — hogy az itélőmesterek a leiró hibáit saját tollukkal kiigazithassák a nélkül, hogy illy apró hibák miatt a per leszállittatnék (I: 24) sat. Ezeken kivül mindenféle perügyi dijak a régibb megszabás szerint meghatároztattak (III: 54).

5) Az egyházi ügyet illetőleg rendeltetett, hogy sz. székek, úgy mint régebben, rendesen tartassanak (II. 25), a megürült egyházi hivatalok alkalmas személyekkel betöltessenek (III: 36); az egyházak javai tüstént visszaállíttassanak és soha el ne idegeníttessenek, mert az illy visszaélések által az egyházi rend lassanként elcsenevészik, melly pedig ha zavarba jön, a többi rendeknek is zavarba kell jönniök (II: 31),— a főespereseknek Ulászló III: 53 szerint az egész egyházaktól 1, a felektől fél forint fizettessék (III: 43), — az egyházi nemesek vagy praedialisták a nemesekkel egyenlő vérdíjjal s eskühatálylyal birjanak, s az adózástól mentesek legyenek (II: 14),— a tizedek pontosan behajtassanak (VI: 22, 23, 24);— a ráczok, kik magok papjainak fizetnek, tizedet ne adjanak (III: 28-, VI: 4).

6) A jobbágyok szabad költözhetése ismét megengedtetett, de csak az ország határain belől, mert az Austriába, és Morvaországba költözöttek visszaadatni rendeltettek (I: 26, 27,- VII: 30). Hogy sorsuk javíttassék, a földes urak általi sanyargatás szígorúan megtiltatott (I: 26), kapáik, fejszéik, s minden házi szereik, mellyekkel élelmüket keresik, a rovásozás alól kivetettek, (I: 7), s boraikat uraik csak azon árért, mit mások adtak volna, vehették el tőlök (VI: 21).

7) Néhány idegenek mint Pixendorfi Rüber János' Lobkoviczi Poppel László, Laszki Albert sat honfiusíttattak' de Laszkira mint lengyelre nézve azon megjegyzéssel, hogy a Mátyás alatt hozott végzés ez után is érvényben marad, és csak ő nála ezen egy esetben tetetett az alól kivétel (IV: 10,- VII: 18).

Erdélyben János Zsigmond és Báthory István alatt a számos országgyülések jobbára a teljes vallásszabadság meg, erősítésével (1564 tordai,- 1571 m. vásárhelyi), az unit. vallásróli vitákkal (1556 fehérvári, — 1568 fehérvári), a pápás egyházi személyeknek, kik megtérni nem akarnak, kiutasításával (1566 mart. 10-i tordai), adók megajánlása- és törököknek megküldésével (1570 medgyesi, — 1570 tordai, — 1571 fehérvári), a haderő és fölkelés meghatározása- és szervezésével (1565 tordai — 1566 tordai), János Zsigmond házasságával (1569 tordai, — 1570 medgyesi), Békes és társai elitélésével (1574 medgyesi, — 1575 kolozsvári), Báthory István és Kristóf meg

választásával, s ezeknek az ország szabadságai megőrzésére fel esketésével (1571 fehérvári, — 1576 medgyesi) sat. foglalkoztak.

Horvátországban, mit a rendek törvényczikkeikben Croatia és Slavonia maradványának neveznek, Maximilián alatt az ez országot különösen érdeklő magyarországi czikkeken kivül (I: 5, 21,- II: 14, 17, 44. — III: 19, 40, 42, 55, 56, IV: 5, — V: 7, — VI: 2. 16, 25, VII: 15) több saját végzések alkottattak. Nevezetesbek a horvát karok- és rendeknek Zágrábban tartott négy (1567, 1568, 1569. 1571) egyetemes gyülése czikkei, mellyekben a rendek a hadvitelre szükséges adót (felényit minden kapútól mint Magyarországon), munkát, élelmezést és katonaságot kész szivvel meg ajánlják, de egy uttal kérik ő fölségét hogy a kimerült lakosságot kímélje, az albánt, az alitélőmestert, az alispánokat, a szolgabirákat a jegyzőket régibb szabadságaik szerint az adózástól mentse föl, a népet zsaroló, ölő s házokat gyujtogató katonákat büntettesse meg, szokatlan vámot csikaró harminczadosait távoztassa el, a világiaktól elfoglalt egyházi javakat adassa vissza, s a Stajer és Karinthia felőli határokat igazittassa ki. Meghatároztatott a főitélőszéknek Zágrábban, és évenként vizkeresztkor, sőt Jakabapostolkor tartása, mire a gyülésen ülnököket, ország itélőmesterét is magok választottak a rendek. Több sérelmeik közt nehezen vették ezek, hogy Maximilián magyarországi helytartója Károl főherczeg rendeletéből a magyar kamara Slavonia jogai ellenére a már törvényesen végrehajtott összeirás és rovásozás fölülvizsgálata végett biztosokat küldött, valamint azt is, hogy ő fölsége úgy mint Magyarországban magának tartotta fenn ez országok gyülése összehivását, és kihirdetését. Kérik azért, hogy a régi magyar királyok szokása szerint ezt ő fölsége a bánoknak engedje át, kik őt ugy is mindenkor tudósitják, mi okokért kell gyülést tartani. A határozatok fölterjesztése külön feliratban, megerősitésük külön kir. leirat által történt.

72. §. Rudolf s a törökökkel vivott harczai.

Maximilián 15 gyermeke közől az idősb, a már megkoronázott **Rudolf** (1576—1608) lépett apja méltósá-

gába A már születésénél fogva tétlenségre, érzékiségre, ingathatóságra hajló fiút 12 évéig egészen annya növelte gondjai alatt, ki őt gépszerüleg mind azon kegyességgyakorlatokra rászorítá, mellyek az asszonyos kedélyeknek nélkülözhetlen szükségei, s a lélek minden férfiasb mozzanatát megfojtják. Később apja, hogy a maga trónrajutását annyira megnehezített bajtól megmentse, de meg mivel nagybátyjának II Fülöpnek akkor még nem születvén fia, a spanyol trónra némi kilátás volt nyujtva, Spanyolhonba Fülöp udvarába küldötte, mellynek hatása eltörölhetlen nyomokat sütött Rudolf lelkületére. A vallási rajongás, a catholicismus szertartásaihoz túlbuzgó ragaszkodás, a gyóntató atyák és jezsuiták mindenható befolyásától függés, az eretnekség iránti gyülölet, a szabadabb szellem elfojtása, a népszabadság elölése, a föltétlen engedelmességet követelő korlátlan fejedelmi hatalomnak erőszakos meggyökereztetése voltak az akkori spanyol udvarnak, vagy inkább egyedüli mozgatójának Fülöpnek megrögzött államelvei. Ezeket csöpögtették be Rudolf keblébe jezsuita nevelői, bátyja példája, s Madridban tartózkodása, azon különbséggel, hogy mig Fülöp erélyével mind ezeket ki is vitte, a tevékenységtől idegen, a komor, a magába vonult, az élvet csak nehány tudomány és asszonyok iránti szeretetben találó Rudolfnál csak kedélye teljes meghasonlítására s szenvedélyei megrögzöttebbekké tételére szolgáltak azok. Innen ő az uralkodásra egy általában képtelenné lett. Annak gondjaitól egészen elvonta, alattvalóitól egészen elszigetelte, népének egészen férkezhetlenné tette magát. Prágai várába zárkózott. Minden idejét alchimiai s csillagjóslati kutatásokkal, ritkaságok gyüjtésével, föstészettel, kéjgyönyörökkel töltötte. Jezsuitákon, csillagászokon, jósokon, zenészeken, órásokon, föstészeken, lovászokon, asszonyokon kivül másokat nem türt környezetében. Az or-

ság dolgai egyedül miniszterei kényének lőnek átadva. Maga rövid időn végképen megholt a világnak. S midőn az e miatti elégületlenség füleibe hatott, mindenki iránti gyanakodás, mindenkitől rettegés, s bús komorság borítá el egész valóját. Kertjében födött csarnok alatt mert csak sétálni. A misét vasrostélylyal elzárt oratoriumban hallgatta. Több napokig nem szólt, vagy ha szólt, sokszor összefüggés nélkül beszélt. Sötét képzelődése tébolyodással határos szepegéssé, sőt később dühösséggé fokozódott. Fészket vert kórságos szenvedélyei tehetlenségében annak tették vak eszközévé, ki magányában befolyásával hozzá férhetett. Innen lett, hogy midőn kormánya utolsó évtizedében tétlenségéből cselekvésre izgattatott fel, a benne megrögzött vak buzgóság és környezete sugallatai egy második spanyol Fülöpöt idomítottak belőle. Az uj magyar király illy magánjelleme előre gyaníttathatja, minő lesz azon 32 év alatt, miket az Prágában ült le, a szerencsétlen haza állapota. A rá szabadított német és cseh tanácsosok jogtiprásaikban senki által nem fékeztettek. A magyar ellenzék mind Erdélyben, mind Magyarországon támasz nélkül állott, s naponta erőtlenebb, ingadozóbb lett. A török pedig gátolás nélkül üzhette félszázados rombolásait. Itt is, ott is e szerint meg lőn szakasztva az uj fejedelem fölléptével a Maximilián alatt megkezdett kibékülés. Künn és benn megsúlyosbultak az ország minden viszonyai.

A törökökkel, bár III Muraddal 1576-ban Rudolf is megujította 8 évre a fegyverszünetet, folyvást mentek az apróbb háboruk. A szegedi, szólnoki, esztergomi, pécsi, szigeti, pozsegai bégek egyre folytatták rablásaikat. A bosznyák basa Ferhád dúló haddal rontott Slavoniára, 152 helységet elpusztított, s a horvát végeket nagy részben kezére kerítette. A király Stájer- és Karinthiából

küldött vezérei Ungnad, Fernberger, Khevenhüller nem tudták gátolni beljebb nyomulását. Csak Batthyány Boldizsár, Zrinyi György, Nádasdy Ferencz, Czobor Márton, Révay Lőrincz Zsámbéknál, Nádudvarnál, Muránál, Gorbonoknál ütöttek fejére a zabolátlan ellenségnek, s fékezék a 6 évi (1576—1582) dulakodásokat. Rudolf drága ajándékokkal, az évi adó pontos megküldésével, s az 1583-ban 8 évre ujabban megkötött fegyverszünettel akarta a szakadatlanúl dúlt csátákat megállítani; de fáradozásai sükeretlenek maradtak. A török az adott igéreteket nem tartotta meg. A basák tartózkodás nélkül üzték a következett évtizedben is hol itt, hol ott támadásaikat. Hasszán szigeti bég a Muraközt Csáktornyáig pusztította. A szólnoki, koppányi, pécsi, mohácsi basák és bégek Kanizsa vidékét elözönlötték. A füleki törökök Gömör megyét egész hosszában feldulták. Szinán basa Abaujban harácsolt. A boszniai basa Horváthországban több várt kezére kerített, Petriniát erősséggé alakította, Sziszeket ostromoltatta, a szigeti bég pedig Kiskomáromot bevette. Az e harczok veszélyesb csapásainak ismét csak a magyarok, jelesen Erdődy Tamás az uj horvát bán, Nádasdy, Zrinyi, Pálfy, Rákóczy, Drugeth lőnek elhárítói. Azon győzelmek, mellyeket ezek Iwanicsnál (Slavonia), Koppánynál, Szőnynél, Gesztesnél, s Kanizsa környékén megnyertek, de különösen a szikszói (1588) összeütközés, hol 2500 magyar 12,000 törököt egészen semmivé tett, lemosták a magyar névre tapadt szenynyet, s nem hagyták a védetlen hazát féktelenül dúlatni. Mind e diadalok azonban terméketlenek maradtak. A német vezérek hanyagon vették a dolgot, s nem támogaták eléggé, hol kelle vala, a magyar parancsnokokat. Az idegen katonák fegyelmetlenül zsarolták a föld népét, s a velök együtt harczoló magyar vitézeknek inkább rontására, mint segélyére voltak.

A király nem sokat törődött Magyarországgal, s azt továbbra is csak lealázó, s 1592-ben ujra megkötött békével akarta a török csapások ellen megóvni, pedig 17 éven át megtanulhatta volna, hogy a török az annyiszor megadott fegyverszünetekkel csak szembekötősdit játszik. A minthogy most is Murad megadta Rudolfnak a békét; de nagyvezére, a harczszomjas Szinán a császárnak és a németeknek halálos ellensége Hasszán bosznyák basát alattomban Horvátországra küldötte, s midőn ez az ujra megtámadott Sziszeknél 12 béggel és 12 ezered magával Erdődy által teljesen megveretett s meggyilkoltatott (1593), azon ürügy alatt, hogy Rudolf a békepontokat megsértette, Muraddal a fegyverszünetet végkép felbontatta. Ennek következtében Rudolf konstantinápolyi követe békóba veretett, Magyarország ellen hadjárat határoztatott, s a 80 éves Szinán Drinápolyból 150 ezeret indított honunk határaira. Az aluszékonyságából fölvert prágai udvar és hadi tanács erre erélyesb hadviselésre szánta el magát, s összeszedte erejét a támadó ellen visszaverésére. Ezzel mind két részről megszakasztatott a béke fonala, mi eddig is valóságos hazugságot foglalt magában, s egy olly háboru nyillott meg, melly megszakadás nélkül 15 évig (1593—1608) sujtotta az annyi idő óta marczangolt országot. Változó szerencsével folyt e hosszas háború. Szinán Belgrádból s Eszékről Buda alá vonulván, innen Veszprémet és Palotát (1593), mellyeket parancsnokaik Speciacasa és Ormándy gyalázatosan elhagytak, elfoglalta, Tatát, Sz. Mártont és Győrt kapitánya gróf Hardeck feladása következtében, ki azért perbe fogatván lefejeztetett, megvette (1594), Komáromot ostromoltatta, Csalóközt tatáraival feldulatta, Pápát fia Hasszán által elfoglaltatta; de Oláhországban, hol az erdélyi fejedelem s az oláh- és moldvai vajdák is a török ellen fordultak,

Bukarest- és Gyurgyevónál (1595) megveretvén szégyennel Stambulba tért vissza, hol nem sokára zultánja III Murad után más világra költözött. Három évi hadjárata közben Rudolf vezérei Hardeck fővezérsége alatt Sz. Fehérvárt megtámadták, de, bár a védelmére sietö budai Hasszánt Pákozdnál (1593) kegyetlenül megverték, a külváros felperzselésével megelégedvén, a magyar vezérek sürgetése daczára ostromától elállottak. Erre Pálffy Miklós a tolvidéki megyékbe vitte táborát, s itt az e vidéki fővezérrel Teuffenbachchal és Báthory, Forgács, Rákóczy, Dobó, Homonnay, Majtényi, Pogrányi zászlóaljaival egyesülve Füleket, Divényt, Nógrádot az utánuk magokat feladott várakkal (Kékkö, Buják, Hollókö, Szécseny, Drégely sat.) együtt megvette, mig délen Erdödy és többen Csurgót, Babócsát, Sziszeket a törököktöl visszafoglalták. E szerencsés kezdeményekre Esztergom megvivása tüzetett ki. Az első ostrom, mit Mátyás főherczeg 50 ezernyi kevert táborával megkísérlett, ennek hirtelen elvonulta miatt eredménytelen volt ugyan; de midön a Belgiumból most érkezett uj fővezér a derék gróf Mansfeld Károl állott a 60 ezernyi sereg élére, midön Pálffy és Nádasdy országos kapitányok az átellenbeni Párkányban levő török őrséget felkonczoltatták, s midön a segélyre sietett budai basa és Szinán fia Hasszán 14 ezer veszteséggel visszaverettek, Esztergom, s röviddel utóbb Visegrád is megadták magokat (1595). Pálffy és Schwartzenberg Buda fele intéztek ezután egy erőszakos szemlét, minek visszafoglalása, ha valaha, most létesíthető lett volna; de az ostrom alatt elhalt Mansfelddel a fegyelem és bizalom is elhalván, az uj vezérek, mintha isten eszöket vesztette volna, sok pusztítással, és szegény Magyarország nagy nyomoruságával haza oszlának. Nagyobb erélylyel működött a 3 szövetségesült vajda (az erdélyi, oláh, és moldvai)

az Al-Dunánál, hol ezek a kozákok által is segítve, Musztafa basát megverték, több török várat elfoglaltak, Facsetet, Solymost, Lippát, Csanádot megvették, s végre magát Szinán nagyvezért Stambulba visszakergették (1595). Murad és Szinán halála után az uj padisah III Mohammed maga jött ennyi veszteséget megboszulni Magyarországra, s 180 ezerrel Egert megszállván, azt a magyarokkal meghasonlott vallonok s németek árulása miatt meg is vette (1596). Rudolf fővezére Maximilián főherczeg tétlenül nézte Eger ostromát, s midőn ennek eleste után az erdélyi fejedelem Zsigmond sürgetésére és csatlakoztával a zultán gátolására valahára megindult is, Mező Keresztesnél rútul megveretett (1596). Az itt elhullt 20,000 keresztyén elvesztése, s a fővezérnek ezután is folytatott tétlensége, mi közben Tatát a törökök akadályozatlanul visszavették, s Győr ostromát meghiusították (1579), a múltkor Vácz, és Hatvan bevételével, és nem rég Pápa visszafoglalásával nyert babérait egészen elhervasztották. A szégyent, mi e vereségből a királyi hadakra hárult, csak Pálffy Miklós és Schwarzenberg Adolf mosták le, midőn az erős Győrt, mellyről parancsnoka Aly basa bizakodva mondta, hogy előbb megszólal a vártorony érczkakasa, mint sem az a keresztyének kezébe jutand, a basa és török őrség lemészárolásával visszafoglalták (1598 mart. 28), s Tatát, Gesztest, Veszprémet, Palotát hatalmukba ejtették. Hogy dicső tetteiket Buda visszavételével nem koszoruzhatták meg, annak az uj fővezér Mátyás főherczeg erélytelensége volt oka, ki velök a vivást, midőn már a vizi város be volt véve, félbenhagyatta. A megtámadás, mellyet még egyszer petárda segélyével megkísérlettek, sem Buda, sem Pest, sem Fehérvár ellen nem sükerült. Azon iszonyú dúlásokat, mellyeket a törökök és tatárok Tiszántúl, s maga az ez alatt nagy

erővel beütött nagyvezér Ibrahim Vágvölgyén elkövettek, csak a harczos hajdúk által, kik Szegszárdnál, Tolnánál, Valpónál, Eszéknél az ellenség ezereit lekaszabolták, és nehány balaton- és sármelléki erősségek (Koppán, Ozora, Dombó) megszabadításával lehete visszatorolniok (1599). Ibrahim és a tatárok kitakarodtak ugyan Magyarországból, s a nagyvezér midőn ismét visszajött, Nagy-Kanizsánál (1600) egyebet nem tudott, vagy nem akart elfoglalni a királyiaktól; de rablásaival éhhalált s mirigyvészt hagyott maga után. Általános zürzavar lepte meg e közben a szerencsétlen országot. Az elszaporodott szabad hajduk, és féktelen zsoldosok, mivel zsoldjuk rendesen nem fizettetett, kíméletlen fosztogatásaikkal szegényt, urat, nemest egyaránt zsaroltak. A pápai franczia őrség fizetetlensége miatt lázadást ütött, s a várt a fehérvári basának szándékozott átadni. Nádasdy Ferencznek a hütlen őrség leölésével s erős vivással kelle azt magyar kézre juttatni (1600). Fejetlenség harapódzott el mindenüvé. A tábor lelkei Pálffy Miklós és Schwarzenberg elhaltak. A két fegyvertárs magával vitte az egyetértést, s a csaták szerencséjét. Erdélyben tornyosultak a zavarok. A törökökkel megkezdett alkudozás Ibrahim hirtelen halála miatt abban maradt. Rudolf fegyverei sem Erdélyben, sem Magyarországon nem arattak semmi nevesb diadalt. Ferdinánd főherczeg (az egykori magyar király) Kanizsa alól, mit tetemes olasz sereggel ostromolt, táborát s ágyúit ott hagyva futott el. Sz. Fehérvárt Mátyás fekete lovassága, Nádasdy, Forgács, Thurzó magyarjai, s a fővezér Mercoeur német- és vallonjai 10 napi ostrom után visszavették ugyan, s az őrség védelmére sietett uj nagyvezért Hasszánt a budai basa, és több szandzsák megöletésével visszaverték (1601); de 11 hó mulva a hadnagyai ellen fellázadt német őrség hütlensége miatt

ismét Hasszán kezére került az ős koronázási város (1602. aug. 29). A Rosswurm királyi vezér által megvett Pest, s vivni kezdett Buda, a Nádasdy és Thurzó által bevett Adony, Földvár, Paks, Tolna nem pótolhaták elvesztését. Hasszán Belgrádba vonulta sem állítá meg az ellenségeskedést. Mert a tatár khán Pécs- és Szigetnél, a pécsi, szigeti, kanizsai basák Slavonia,- Somogy,- és Baranyában irgalom nélkül égették, rabolták, pusztították a vidék falvait. Sem Draskovics, Zrinyi és Trautmannsdorf egy pár győzelme, sem Hatvan megvétele (1603) nem ütötték helyre a pécsi, szigeti, kanizsai basák és tatár khán irgalmatlan dúlásai által okozott károkat. Mert az e vidékeket lakó szerencsétlen nép, ha egy felől a töröktől megszabadíttatott, más felől a nyakára ment zsoldosok zsarolásainak volt kénytelen minden vagyonát oda vetni. Illy körülmények között nem vette kedvetlenül Rudolf azon békeajánlatot, mellyet most neki a megholt III Mohammed kiskorú fia Ahmed nevében a török kormány tett, s biztosait az alkudozás végett Pestre le is küldötte (1604). Minthogy azonban a törökök Győrt és Esztergomot, a királyiak Egert és Kanizsát kivánták a béke dijául, az alkudozás eredménytelen maradt, s a felek ismét fegyvert ragadtak. Mohamed az uj nagyvezér 70 ezer emberrel Rákosra érkezett, s miután hadnagyai Pestet és Hatvant megvették, Esztergomot szállta meg. Rudolf hadai az Erdélyből ide hivott Basta György vezérlete alatt Párkánynál szálltak táborba, s az ellenséggel több izben szerencsésen csatároztak. A nagyvezér nem boldogulván haza vitte ugyan seregeit; de ezzel nem szünt meg a háború. Mert a törökök az e közben Bocskay vezérlete alatt vallásszabadságukért fegyvert fogott magyarokkal szövetségesültek, s harczaikat a vallási harczokba szőtték

bele. Ezek közben Mohamed Esztergomot, Visegrádot elfoglalta (1605), s a budai, pécsi, szigeti, kanizsai, temesvári basák magok, vagy a felkelőkkel egyesülten súlyos csapásokkal szorongatták a királyiakat, mindaddig, míg nem Bocskayval béke köttetvén, Rudolf a törökkel is békét kötött. Ahmet 1606-ban Komárom alatt Zsitva torkolatánál a következő föltételekkel erősítette azt meg: a két fejedelem egymást apa- s fiúként fogadja, s egymást császár czimmel illeti; a békébe Bocskay és a felek minden alattvalói befoglaltatnak; mindenik fél békésen és szabad rendelkezéssel birja, mi kezén van; Rudolf ez alkalommal 200 ezer tallért küld Konstantinápolyba, ezentúl pedig minden 3-dik évben mindegyik fejedelem egymást tisztességes ajándokkal tiszteli meg; a foglyok kölcsönösen kiadatnak s minden rablás megszüntetik; a határokat a budai basa Ali, és Batthyány Ferencz rendezik el; a béke 20 évre szóll sat. E béke véget vetett egy időre a hosszas háboruskodásnak, s legelső példája annak, hogy kelet és nyúgot — mohamedanismus és keresztyénség az európai népjog szabályai szerint egymást törvényesnek elismerik.

73 §. A magyarországi belviszályok Rudolf kormánya alatt.

Rudolf 30 éves török háborujánál leverőbbek voltak azon viszályok, mellyek magában a pártján levő országrész beljében közte és hívei közt uralkodtak. A magyarok keblében az uj fejedelem megkoronáztatása vérmes reményt költött eddigi sérelmeik megszüntetése iránt. Azonban csak hamar csalatkoztak. Már mi előtt országgyülés tartatott volna, sérelmeik ujakkal szaporíttattak. A horvát végek t. i, (Likka, Otosacz, Ogulin, Szluin, Sz. György sat.) és több slavoníai erődök nem csak, mint eddig, né-

met zsoldosokkal és kapitányokkal rakattak meg, hanem egy udvari tanácskozmány nyomán e végek védését a stájer, krajni s karinthiai rendek vállalván el, a gréczi haditanácstól tetettek függőkké, s Rudolf által is a belső ausztriai kormányzó Károl főherczeg kormányzata alá adattak. A horvátokat nem kevéssé nyugtalanítá ez intézkedés, melly hazájuknak Karinthiához csatoltatását látszék czélozni, kivált miután a rendek által a Zrinyiek dubováczi uradalma megvásároltatván, Kulpa mellett Károlyvár építtetett, s nevezetes osztrák eröddé alakíttatott. A magyar rendeknek is nehezen esett a birodalomnak ekkép szándéklott csonkítása, s egy másik főherczegnek Ernőnek Magyarországban a hadi ügyek vezetésére lett kineveztetése. A miért e hadi rendeletek ellen az 1578-i pozsonyi gyülésen keserüen felszóllaltak. A felszóllalásnak azonban nem lett sükere. A gyülésen Károl és Ernő ő fölsége egyetemes helytartóiúl elfogadtattak, olly föltétellel ugyan, hogy Ernő magyar tanácsosokat használjon, Károl pedig a bánnal egyetértve intézze Slavonia ügyeit; de sem egyik, sem másik nem történt. Ernő német hivatalnokokat alkalmazott. Károl kapitányaival önkényesen parancsolt, gyülést a bán nélkül hirdetett, az e miatt lemondott bán helyében idegen bán, — Ungnad Kristóf — neveztetett, s Slavonia a stájer rendeknek jelzálogúl leköttetvén, egészen a gréczi tanács és várkapitányok befolyása alá esett. A régi sérelmek mind a mellett, hogy a gyülésen az adó, az ingyen munkák a kivánat szerint megajánltattak, illy ujabb visszaélésekkel tetéztetvén, nem csuda ha az elkeseredés annyira hágott, hogy a rendek az 1580-diki gyülésről, midőn Prágába egy csomóban felküldött sérelmeikre semmi orvoslat nem érkezett, minden segélyt megtagadván tömegestől szétoszoltak. Az elégületlenség elnyomására némellyek erőszakot javasoltak Rudolfnak; de győzött a mérsékeltebbek

tanácsa. Rudolf törvényes uton kisérlette meg a kiegyenlítést, maga lejött Pozsonyba, s ott az 1581-diki Márton napján megnyilt gyülésben személyesen jelent meg. A király jelenléte tiszteletet parancsolt, s féken tartotta egy darabig a háborgó rendeket; de sérelmeik tüsténti orvosoltatásától most sem akartak elállani, és a 2 forintnyi adót csak akkor ajánlották meg, midőn az egyházi és világi urak kezességet vállaltak Rudolfért, hogy a panaszpontok a legközelebbi gyülésen okvetlenül elintéztetnek. Rudolf a gyülést 1583-ban meg is tartotta; de a sérelmeket csak apránkint s idő jártával igérte orvosolni. A rendek puszta igéretekkel nem hagyták magokat elámittatni, s daczára a király nyilvános boszankodásának röglön és gyökeres orvoslást sürgettek. Az e fölött folyt 2 hónapi heves vitát ismét csak néhány főur közbenjárása csillapította le, kik becsületszavakat adták, hogy ő fölsége igazságos kivánataikat minél előbb teljesítendi. A rendek ekkor két évre meg ajánlották az adót, de azon kikötéssel, hogy ő fölsége e két év alatt minden kérelmeiket valósággal teljesítse, mert ha régi szabadságuk vissza nem állittatik, ők sem adót többé nem fizetnek, sem országgyülésre nem jönek. Ez erélyes nyelven mondott határozatokat Rudolf megerősíté; de a zárszóban boszúsan kijelentette, hogy a rendektől mást várt volna, és annyira sértve érezte magát, hogy 5 évig országgyülést sem tartott, sőt ezután soha többé Magyarországba sem jött. A magyar 25 évig nem látott ezen túl magyar királyt. Ez által természetesen még feszültebbé lett a nemzet és fejedelem közt a szakadás, gyakoriabbak a szabad kezet nyert idegen hivatalnokok erőszakai, sürüebbek a mind hiában várt orvoslatok iránti panaszok. A királyi adott, irott, megpecsételt szavaknak, mivel közölök egy sem foganatosíttatott, nem adott többé senki hitelt. Ezért az 5 év mulva 1588-ban Ernő

kir. megbizott által tartott gyülés is ép olly zajosan folyt le, mint az előbbiek. Meghozták itt is a rendek az 1583-diki határozat megújitása, az országgyülésnek minden évben, s az országtanácsnak évenként négyszer összehivása, nádorság helyett legalább országkapitányságok állitása, a magyar kamarának a némettől függetlensége, s a nyomorok, határok, és jövödelmek ügyében bizottmányok kinevezése iránti végzéseiket; de mivel sem a kormányzó Ernő, sem az országtanács magoktól semmit nem mertek tenni, a várába zárt királyhoz pedig férni nem lehetett, minden végzés füstbe ment, minden csak a régi nyomorban maradt. A fejedelem környezetének bedugultak fülei. A legtekintélyesb urak, a legjobb hazafiak süker nélkül fáradoztak Prágában. A magyarok belefáradtak a lármába, s ingerültségük, miután a legfőbb pontra csigázva sem vivott semmi eredményt, lassanként apathiává, ellankadt közönynyé lohadt le. Innen eddigi erélyes, fenyegető hangjuk az ujabb gyülésen, melly a meghatározott egy év helyett csak 5 év mulva, 1593-ban tartatott meg, már egészen alázatos könyörgéssé változott. Kezdetben ugyan az időközben ujra szaporodott jogsértések, a slavoniai követeknek, ha zaklatott országuk segedelmet nem nyer, a török felsőbbség elfogadásával fenyegetődzése, s a sérelmek mellőztével csupán adó- és kamarai ügyekről szólló kir. előterjesztések itt is keserü feleléseket idéztek elő; de mivel sem a szenvedélyes kitörések, sem a fenyegetődzések nem használtak, elnémultak utóbb a mennydörgő hangok. A rendek saját sérelmeiknél sürgetősbnek tartották a hazát a most nagy dühvel kitört török háború inségeitől megmenteni; azért nehány főur közbenjártára megadták a védelmi adót, Szlavonia ótalmára 10,000 aranyat ajánlottak, s régibb kérelmeiket megujitván, csöndesen eloszoltak. Igy folytak le az 1595-i,

1596-i, 1597-i, 1598-i, 1599-i, 1600-i, 1601-, 1602-i, 1603-i országgyülések is. A gyülések minden évben pontosan megtartattak. A rendek pontosan megjelentek azokon. Fölemlítették az országtöredékké aljasult haza nyomorait, az alkotmányon ejtett sebeket, a még mindig gyógyítás nélkül hagyott sérelmeket, az ezek miatti közelégületlenséget; de különben készen ajanlották az adót, az élelmet, a közmunkát, a katonát, hálát mondtak a királynak intézkedéseiért, s türelmet nem vesztve könyörögtek folyvást a szerencsétlen nemzet kérelmei, könyei, siránkozásai kegyes meghallgatásaért. Egyedül az 1602-i, és 1603-i gyülés tört ki keményebb kifakadásokba. Midőn t. i. kérelmeik elutasítása Prágából még gúnynyal is tetéztetett, midőn a német tanácsosok azon váddal álltak elő, hogy a magyarok csak szokásból és csak azért panaszkodnak, hogy kevesebb adót kelljen fizetniök, s midőn Rudolf előterjesztéseiben szemrehányólag minden bajnak okát egyenesen magokra a rendekre látszék háritani; elkeseredve, de szilárd önérzettel utasíták vissza a vádokat erélyes fölterjesztésükben. [9]) Hasonlókép nyilatkozott az

[9]) Az 1602-diki fölterjesztés, mellyet Kecskés Endre jogtudor készitett, körülbelől igy hangzik: „Magyarország rendei mély fájdalommal kényszerülnek Isten és király elött panaszt emelni, hogy kérelmeik, sérelmeik, előterjesztéseik orvoslás nélkül hagyattak, söt kinjaik, szenvedéseik napról napra növekednek, tovább harapódznak, mélyebb gyökeret vernek. Ha tán azt mondanák: a magyarok már megszokták országgyüléseiket könyükkel, panaszokkal, jajveszékléssel megnyitni, mig költségbe, szavakba belefáradva végre a fenforgó tárgyhoz fognak; nem tagadhatják a rendek, hogy ez ugy van. De lehet-e a megsebbzettnek, a csontvelejéig fölemésztettnek rosz neven venni a könnyeket? Meglehet e tiltani a gyermeknek, hogy fájdalmát szeretett szüléinek föltárja? — Az e hosszas háború elött Mátyás elnökletében tartott országgyülesek irományai telvék a kül- és belföldi fegyveres nép kicsapongásai fölötti panaszokkal; de köztudomású dolog, hogy semmi, épen semmi nem történt a baj enyhítésére, hogy nem csak törökök és tatárok, a keresztyénség esküdt ellenségei dulakodnak a hazában, hanem ezeknél még inkább a keresztyén segédhadak, kik a büntetlenség paizsa alatt a legborzasztóbban pusztitnak,

1603-diki gyülés, sőt ez a panaszok hosszú jegyzékével Prágába egy követséget küldött fel, melly miután Rudolf az esedező panaszokra csak biztosok küldésével, s más tartományok hasonló sorsa fölemlítésével válaszolt, még egyszer komolyan figyelmeztette a fejedelmet, hogy, ha a zsoldosok nem fékeztetnek, a kétségbe esett nép ma holnap fegyverhez fog nyúlni, minek következményeit előre nem lehet ellátni. De sem fenyegetés, sem könyörgés, sem készséges adakozás, melylyel a rendek mind e mellett a hon védelmére járultak, nem használtak. A zsoldosok és hajdúk egyre raboltak. A király nem jött hivei közé, nem hallgatott panaszaikra. Mindig mélyebben sülyedt féltékenységébe; sőt a magyaroknak a hozzájuk helyettesül nevezett Mátyás főherczeg iránti vonzalma is élénk gyanút gerjesztett remegő keblében. A bizalomnak legkisebb szikrája is ki volt nemzet és fejedelem közt alúva. Pálffyn és Ná-

---

rabolnak, gyujtogatnak, kinoznak, gyilkolnak. Mindenki tudja, 10 év óta mennyi zsoldoscsapat özönlötte el évenként ezen hajdan nagy és hatalmas ország szomorú romait. Most is egyre jönnek a világ minden részeiből összeszedett katonák. Itt táborba szállnak, itt haddá szerveztetnek, itt ingyen élelmeztetnek, itt a későn kezdett vagy eredmény nélkül végzett hadjárat után meghizlalják magukat, s azután részben hazatérnek, részben pedig a királytól megerősített törvények daczára az országban telelnek. Jelenleg is a fehérvári ostrom óta tizezer vallon és német zsoldos már öt hónapon át tartatik ingyen Pozsonyban és Nyitrában. Mennyiben kerülnek ezek, s mennyi alkalmatlanságot kellett és kell még a megyéknek szenvedni? mutatják a királyhoz felküldött emlékiratai. Szintannyit szenvednek Felső Magyarország, Slavonia, s a többi vidékek. A szemtelen zsoldosok városokat, falvakat, telkeket házakat foglalnak el, azokat mintha örökségük volna, magok közt fölosztják, a benszülötteket saját öldeiken nem mint gazdákat, hanem mint zselléreket, rabszolgákat tekintik. A szabad hajdukkal együtt nem csak a nép gúnyhóit, hanem urak, nemesek, papok javait, birtokait kiraboljak. A templomokat feltörik, a sirokat felszakgatják, a hullákat és csontokat kiássák, s rajtok talált ékeiktől megfosztják. Gazdáikat megverik, megsebesitik, s többször megölik. A férjektől hitveseiket, a szülektől gyermekeiket, az anyáktól nyolcz, kilencz éves lyánykáikat, a szülei házból a szemérmes szüzeket elrabolják, a gyalázat és bün odvaiba hurczol-

dasdyn kivül senkinek nem hitt a császári udvar. A német kamara, a haditanács, az idegen hivatalnokok egyre mellőzték az országtanácsot, a magyar kancelláriát, a magyar vezéreket, a magyar birákat; egyre tépték szakgatták az alkotmányt, egyre itélték, sőt fogdostatták a nagy hazafiakat. Illésházy István a dúsgazdag és protestans főudvarmester élesebb kifejezéseiért, miket Modor, Bazing, Sz. György miatt ellene támasztott pörbeni védelmében ejtett, fölségsértéssel terheltetvén, midőn a Prágába felhivott kir. helytartó Istvánfy Miklós itéletet törvényellenesen fölötte mondani nem akart, Bécsbe idéztetett, itt elitéltetett, s jószágai elkoboztattak. Jó János kir. személynök hasonlókép fölségsértési vád miatt Bécsben elfogatott s javaitól megfosztatott. Homonnay Györgytől Terebes, Magócsi Ferencztől Regécz elfoglaltat-

ják, ott — nagy isten! tekints le a magyar nép keserves szenvedéseire! — baromi kéjjel megfertőztetik, s aztán nagy váltságdijért adják vissza férjeik- és szüléiknek. A nemesek általuk házaikból kiüzetve a várakba kényszerülnek vonulni családjaikkal. A jobbágyok elfoglalt vagy felgyujtott hajlékaikból vad állatok módjára erdőkbe, barlangokba, sziklaüregekbe kénytelenek menekülni De még a hegyek- s erdőkben sem biztosok e rablóktól. Felkutatják ezek még ott is őket, hogy ruháiktól megfoszthassák. Dühök egyaránt kiterjed minden nemre, korra, osztályra; még az adószedőket is kirabolják s a kirablottakat verésekkel, sebekkel terhelik. S igy lőn hogy számtalanok, kik régi nemes vérből származtak, s egykor bőségben éltek, most kivetve, vagyonuktól megfosztva, kiéhezve, rongyokkal is alig takarva koldulnak házról házra kenyeret. Ez siralmas, s csak a kőszivüeknek nem szánalomra méltó állapota Magyarország maradványának Hajdan harczdicsőség, gazdagság, népei érdeme s hirneve magasra emelték azt; most mély gyászba sülyesztek nem annyira a törökök és tatárok elviselhető uralma, mint a büntetlen, féktelen, neki segélyére küldött katonák. Jól tudják a karok és rendek, hogy e zabolátlan népek jobbára zsoldjuk nem fizetése miatt dulnak illy borzasztón: de itélje meg bölcseségében a király, itélje meg elfogulatlanúl a világ, hogy az országlakosok büne e a nemfizetés, és kell e, szabad-e állitólagos vagy valóságos pénzhiány esetében az országot érzékenlenül oda vetni a fölmérgedt hadinép rablásának és dühének? Ezen észrevételek megfontolása után hozzávethet a király mit és mennyit követelhet az ország csekély maradványától, vagy inkább még füstölgő romaitól, mit és mennyit várhat előterjesztéseire a rendektől?"

tak. Homonnay Bálint fej- és jószágvesztésre ítéltetett. Bocskai István hűtlenséggel vádoltatott, s jószágvesztés- és fogságnak nézhete elé mindennap. A német tanácsosok ekkép daczolni látszának az elbúsult nemzettel, s annak jobbjai ellen elővett rémszabályokkal akarák elnémítani a panaszokat. Rudolf és kormánya tetőpontján álltak teljhatalmú önkényüknek. Magyarországban megbukni látszék teljesen a magyarság, összedülni a 600 éves alkotmány.

74 §. Erdély állapota Rudolf, s Báthory Kristóf, Zsigmond, és Endre alatt.

Az ellenzéki részen, Erdélyben sem mentek különben a dolgok, mint Magyarországban. Báthory Kristóf igazságszerető kormánya, és István lengyel király befolyása alatt békés napokat élt ugyan a kis haza; de a jó fejedelem 1581-ben meghalván, utódául elfogadott fia Zsigmond (1581—1599) ujabb zavarokba taszitá. Sem az e mellé, mig kiskorú volt, rendelt 12 férjfiú, sem a későbbi 3 gyám, sem maga az ez alatt (1589) nagy korra jutott Zsigmond, kit jezsuiták növeltek s most is jezsuiták környeztek, nem feleltek meg a nemzet várakozásának. Bántotta a jobbára protestans rendeket, hogy a jezsuiták mind a lengyel király, mind fejedelmük által túlságosan pártoltattak, s boszúságuk, midőn azok tisztöket túllépve az országot üldözésükkel, az udvart befolyásukkal egészen körül hálózták, annyira ment, hogy Zsigmond ellenére az 1588-i enyedi gyülésen egész Erdélyből számüzték őket. Ez, és azon körülmény, hogy Báthory István (1586) meghalván, az ekkor támadt lengyel trónviszályokban, a mikor egyik párt Zsigmond svéd herczeget, másik Maximilián osztrák főherczeget választotta, Erdély a Maximilián elleni pártnak küldött hadsegélyt, nem csekély bonyodalmakat idézett elő. Az Erdélytől támogatott

párt győzött ugyan, s Maximilián elfogatván csak követeléséről lemondás után bocsáttatott szabadon; de sem Ausztria, sem a jezsuiták nem felejthették a rendeknek ellenök nyilvánult hangulatát. Azért amazok a hozzájok szitó Zsigmondnak megnyerésével Erdélyt a török barátság megszakítására rávenni, s Rudolffal szövetkeztetni tüzték ki czélúl, igy reménylvén Erdélybe visszatérhetésüket. A rendek azonban nem akarván a hazát a már annyiszor igért, de soha nem teljesített német segélyért koczkáztatni, sokáig ellenálltak, sőt uj fejedelemválasztással fenyegetődztek, mig nem Zsigmond az ellenvéleményü uraknak — azok között saját onokabáttya- Báthory Boldizsárnak — lefejeztetésével vagy számüzetésével az ellenzéket teljesen elfojtotta. Nem állván igy többé senki utjában, Rudolffal azon föltételek alatt, hogy Erdélyt a magyar király fensőbbsége alatt fejedelemczimmel és öröködésjoggal birja, ha fiörököse nem marad az országot minden szabadságai fentartása mellett Rudolfnak és örököseinek hagyja, a király testvére Károl lyányai közől nőt kap, a törökök ellen Rudolffal együtt közösen harczol, s ha azok birtokából kiüznék, Rudolf által eltartatik, 1595-ben szövetséget kötött. A szerződést a Pozsonyban együtt volt magyar rendek is megerősitették, s 12 czikkben törvénykönyvükbe igtatták. A szövetségbe Moldva- és Oláhország fejedelmei is bele vonattak. Zsigmondnak Károl főherczeg lyánya Mária Krisztierna eljegyeztetett, s Bocskay István Zsigmond anyai nagy báttya kiséretében Grätzből Gy. Fehérvárra vitetett. A jezsuiták ekkép czélt értek. A fejedelem közbenjártára a fehérvári gyülésen visszavetettek. Erdély a török szövetségtől elfordult, s Rudolffal és Magyarországgal, mellynek törvényeiben (1595: 33) már pars Ungariae-nek iratik, eddigi védura ellen szövetkezett. Zsigmond szembetünő tekintélyre emelkedett. Czimeit

római sz. birodalmi herczeg czimével szaporitotta. Az országgyülést, melly a parancsára lefejezetteket honárulóknak nyilvánitván, az ő multkori itéletét megerősitette, egészen szolgájává aljasitotta. Fensőbségének a moldva- és oláh vajdákat hübéreskép alávetette. S midőn a zultán ellen fölkelt e védenczei támogatására Oláhországba nehány ezernyi sereget küldött, melly Bocskay vezérlete alatt a törököket kegyetlenül megverte (1595), a megfélemlett Muradtól Erdély, és Havasalföld adó nélkül birása mellett békével kináltatott meg.

E dicsőség azonban nem soká tartott. A törökök boszút venni Erdélyre ütöttek, számos falvait felprédálták, s a 40 év óta menten volt országnak rommá dúlását megkezdették. Zsigmond egy párszor (Tergovisztnál, Gyurgyevonál, Lippánál) diadalmasan visszaverte ugyan őket; de Mező Keresztesnél Maximilián hadával együtt megveretett, mi mind őt, mind Erdély fiait fájdalmasan győzé meg arról, hogy a boszút lihegő zultán fegyvereinek magoktól meg nem felelhetnek. E körülmény, vagy inkább Zsigmond beteges képzelete, lélekismerete mardosása, s a jézsuiták befolyása, kik csak a Habsburgcsalád alatt látták biztosítva jövőjüket, őt arra határozták, hogy nejétől elváljék, papi pályára lépjen, a fejedelemségről lemondjon, s Erdélyt Rudolfnak Oppeln, Ratibor herczegségekért és 50 ezer aranyért átadja. Ennek következtében Erdélybe kir. biztosok küldettek, kik a fenyegetéssel rávett rendektől a hűségesküt elfogadván, az országot Rudolf részére birtokba vették; Zsigmond pedig könnyezve távozott Erdélyből (1598). De az osztrák kormánytól irtódzó rendek, miután kivált Rudolf a kormány átvételét és szervezését napról napra halogatta, Bocskay titkos működése folytán Zsigmondot visszahivták. Zsigmond, mivel az igérttek nem fizettettek, s a prágai udvarban személye iránt bizalmat-

lanságot vett észre, örömmel fogadta a meghivást, s miután a rendeknek az 1598-i tordai gyülésen minden szabadságaikat biztosította s a jezsuiták kitiltását megerősítette, elfoglalta fejedelmi székét. A visszahelyezés uj bonyodalmakba keverte a nemzetet. Az uj nagyvezér Mohamed nagy erővel dúlt az alföldön, s a fejedelemnek, ki most ijedtében a régi barátságot megakarta ujítani, minden ajánlatát visszavetette. Rudolf boszús volt a fejedelem ingatagságáért, s Erdélyt, mit ő egyik osztrák főherczegnek szánt, visszaadni vonakodott. A jezsuiták nehezen vették kitiltatásukat, s Zsigmondot lélekismerete felkorbácsolásával ismét lemondásra nóggatták. S a vizeszü fejedelem a kelet- és nyúgotról várható vésztől különben is megrettenvén, hajlott sugallatukra, a fejedelemséget a rendek egyeztével onokabáttyának Báthory Endre bibornoknak (1599) engedte, maga pedig Lengyelországba s onnan „másod magával bujdosni méne a világra, mint Kain a sok ártatlan vérontásért bujdosik vala.“ E változások megint ujabb bajoknak lőnek forrásai. Mert bár Endre a törököket alkudozásaival egy darabig nyugton tartotta, a moldva- és oláh vajdákkal szövetséget kötött, s Rudolffal is a sz. széki követ közbenvetésére kibékülni igyekezett; de a hon felett függő fellegeket elháritani nem tudta. A hűtlen oláh vajda Mihály esküjét megszegte, s a Báthorycsaládot szabadságaik megcsonkításáért gyülölő székelyeket Endre ellen felláziotta. Rudolf nem fojthatta el soha Erdély iránti boszuját, s az oláh vajdát, midőn ez követei által tőle az erdélyi fejedelemséget és Endre megbuktatására adandó engedélyét kérte, felhatalmazással látta el. Mihály erre oláhjaival Erdélybe rontott, s táborát Brassóig vezette. Endre innen is, onnan is megcsalatva látván magát, miután semmi alkudozás nem használt, fegyverhez fogott, 9000 harczossal Mihály ellen indult, s vele a szebeni sikon megütközött. Sokáig kétes

volt az egyenetlen erő daczára a harcz fejleménye. Az oláh sorok már ingadozni kezdettek. Endre kis serege győzelemnek nézett elejbe. De lengyel zsoldosai az ellenséghez átpártolván, elveszett az ütközet. A bibornok megfutamodott, s midőn Csikszékben bolyongana, egy székely által megöletett (1599). Mihály vajda diadallal vonult Gyulafehérvárra. Rudolf udvara örömmel fogadta győzelmi követségét, magát ajándékokkal tisztelte meg, szolgálatait hizelgő levelekkel magasztalta, s mellé a kormány közös vitelére két biztost rendelt. A vajda azonban, ki magát már ekkor cs. k. helytartónak s főkapitánynak czimezte, maga akart uralkodni, a városokat és várakat nem a király, hanem a maga iránti hűségre esküdtette, a török vezérekkel, kiket a Báthoryak elrabolt kincseivel lekenyerezett, alkudozni kezdett, s az ez alatt Jeremiás-moldvai vajdán vett győzelmében még jobban elbizakodva Rudolftól ugyanazon czimet és birtokot követelte, mi előbb az erdélyi fejedelmeké volt. A prágai udvar nem volt hajlandó a követelések teljesítésére, gyanúval nézte a fenhéjazó vajda lépéseit, s ellenőrzése végett a biztosok mellett Basta György- magyar felvidéki kapitányt jókora sereggel Erdélybe küldötte. A kis ország ekkép két tüz közé szorúlt. Nemességét Mihály hóhérjai, oláhjai, székelyei mészárolták, a föld népét Basta zsoldosai zsarolták. A nemesség ezért Csáky István és Székely Mózes indítására előbb ugyan Basta táborával szövetkezve, Mihály ellen támadt, s táborát Miriszlónál szétvervén Erdélyből kikergette; utóbb pedig, midőn Mihály Rudolffal és Bastával kibékülve ujra vissza jönni készült, s Rudolfnál, mint igérve volt, Maximilián főherczegnek Erdélybe küldése, vagy a fejedelemválasztás megengedése hiában sürgettetett, a királyiak ellen fordulva Báthory Zsigmondot harmadszor is visszahivta. (1601) Basta előle Husztra kény-

szerült szaladni. Iszonyú haragra lobbantá az erdélyiek e hűtlensége a kedélykorságba már mélyen sülyedt Rudolfot. S hogy őket megboszulja, Mihály vajdát erdélyi helytartójává nevezte, 100,000 aranynyal Erdélybe küldötte, s parancsot adott Bastának vele szövetkezetten a pártosok megtámadására. Basta 20,000 labancz- vallon- és hajdúval rontott be Erdélybe. Mihály szedett vedett táborával hozzá csatlakozott. Zsigmond és fővezére Székely Mózes Közép-Szólnokban utjokat állták, s Goroszlónál velök megütköztek (1601). De a hely kedvezőtlen volta és vezéreik pörlekedése miatt megverettek, ágyúik elfogattak, s Báthory Zsigmondnak Moldvába kelle menekülnie. Leirhatlanok a kegyetlenségek, miket most a győztesek a bukott hazán elkövettek. A föld népére ráeresztett katonaság a barmokat elhajtotta, a házakat felgyujtotta, az erdők- és hegyekbe menekülteket felhajhászta, agyonkinozta, legyilkolta. A magyar papok rakásra ölettek. A sirok felszakgattattak. Az egyházak kiraboltattak. Torda, Enyed fölégettettek. Fehérvár rommá pusztíttatott, s régi becses emlékei összeaprittattak. A nemzetet koldussá csigázta a két vezér rémuralma. A féltékenység azonban nem sokára összeveszeszté a diadalmas párt. Mindegyik magának követelte a főhatalmat, Basta, mint Rudolf fővezére, Mihály mint Rudolf helytartója. A vajda nem engedett, s hogy magát Basta ellen fentarthassa, a hajdukat, a székelyeket maga részére vonta, s a török basákkal kezdett alkudozni. Basta erről értesülvén, őt vallonai által saját sátorában meggyilkoltatta. Igy maga lett Erdély mindenható zsarnoka, ki sarczokkal, gyujtogatásokkal, öldöklésekkel mindent elkövetett arra, hogy nevét a maradék előtt örökre átkozottá, irtózatossá tegye. Báthory Zsigmond ez alatt a hozzá menekült hazafiakkal Brassóban tanácskozott, s midőn folyamodásaira mind a török, mind a lengyel, mind a

moldvai fejedelemtől segédcsapatokat nyert, ezeknek élén Basta ellen indult. Basta tábora képzeletet haladó dulások között Kolozsvárig vonult, hol Székely Mózes és Borbély György elkeseredett csapataitól szorongatva végre is hódolni kényteleníttették vala, ha csak Zsigmond a jezsuiták rábeszélésére, kik vele a török szövetségben bünt láttatának, az ostromot félben nem hagyatja, Bastával hivei tudta nélkül fegyverszünetet nem köt, s Erdélyt Rudolfnak engedvén az országot örökre oda nem hagyja (1602). A fejétől igy megfosztott magyar tábor bomlásnak indult. Egy rész Székely Mózes és Bethlen Gábor vezérlete alatt fegyverben maradt; de megveretett. A többiek megadták magokat, s az árván hagyott rendek Basta parancsából hűséget esküdtek Kolozsvárott Rudolfnak. A temesvári baséhoz menekült Székely Mózes, midőn Erdélyt a béke daczára Basta hajdúi által dúlatni, s a rendek többjeit biztositéklevelük ellenére kivégeztetni hallotta, megkísérlette ugyan még egyszer kétségbeesett hazáját megszabadítani, s a zultán és rendek által fejedelemnek kiáltatván, török és tatár hadakkal 1603 tavaszán Erdélybe ütött; de szerencsétlenül. Sükeresen megkezdett hadjáratát, mellyben a hozzá csatlakozott magyarokkal egyetemben Karansebest, Gy. Fehérvárt, Kolozsvárt, Beszterczét, Medgyest, Tordát, Enyedet, Szászsebest, Szebent elfoglalta, a székelyek vonakodása, a hiteszegett Radul oláh vajdának átpártolása, s Bastának nagyobb erővel Erdélybe nyomulása a leggyászosabbá változtatták. Midőn Brassónál táborozott, az oláh vajda váratlanúl rajta ütött, megrémült seregét szétverte, magát a legvéresb tusa közben megölte, s oldalán Erdély virágát, a fő- és köznemesség számos tagjait legyilkoltatta (1603 jul. 17). A székely nép hite, melly e mezőt (Alabornak hivják) vérárral borittatni, s valaha Erdély temetőjévé lenni jövendölte, valósággá

változott. Erdély elvérzett, s mint az itt leölt és eltemetett honfiakra készült e sirvers: Quos genuit cives, hic Transylvania claudit: Heu parvo tumulo quanta ruina iacet!“ mutatja, minden nemesb erejét egy kegyetlen csapás sirba döntötte. Radul győzelme utat nyitott Bastának a tartomány teljes visszanyeréséhez, ki nem is késett zabolátlan csapataival minden várat megszállni, a jezsuitákat visszahelyezni, s az ország kormányát a mellé rendelt tiz, jobbára német biztosokkal egyetemben elfoglalni. A dévai gyülés, hol ajtókhoz állitott hóhérok kényszeriték a rendeket bocsánatkérésre, a számtalan befogatások, kivégzések, jószágkobzások, az elitéltek árvái s özvegyei siralmai, a féktelen hadak istentelenségei, s a kegyetlenségek, mik most tizszereztettek, eléggé mutaták, mikép vezette ő a kormány gyeplőit! A romok, a vérrel boritott földek, a felperzselt falvak, az élelemhiány, a hallatlan drágaság, s e miatt az éhség, a döghalál nagyon is élénken bizonyitották, mi sorsra jutott alatta Erdély! A kimerült nemzetnek nem maradt egyéb, mint könyörögve borulni hódítója lábaihoz.

Mind Magyarországon, mind Erdélyben hatalma delén állott ekkép Rudolf, sirja szélén állott a nemzet, miből csak a vallásszabadságért ezután megkezdendő küzdelme ragadta vissza.

75 §. Vallás és egyház, különösen a római cath-, görög, és husszita egyházak az első alkorszakban.

A vallás- és egyháznak sülyedése, mi már a múlt korszakban az egész keresztyénségnél annyira túlsulyúvá lett, Mátyás után még jobban előtérbe lépett. A tiszta bensőség kialudt a hivek kebléből. Helyette csudák, böjtök, vezeklések, külső

áhitatoskodások, s az érzéki mámor minél gépiesb kitörései vivék az állam vallási életében a főszerepet. Az ugyan, mit Bellarmini bibornok más országokról monda, hogy t. i. sajátkép nincs többé semmi vallás, nem illhetett egészen a magyar nemzetre, mert ez a szélsőségek illy uralma alatt sem vetközte le egészen régibb józan jellemét; de az egyház romolása, s az egyháziak visszélései itt is mint másutt, a vallás alábbsülyedését vonták magokkal. A főpapságnál az egyház főfeje példája után kiirhatlan szenvedélylyé lett a világiak utáni kapkodás. Nem oltárok előtt, nem szószékeken, nem isten házaiban, de inkább arany- ezüsttöl csillogó lovasaik élén lehete látni a népnek püspökeit, kik trombita- és dobszó közt vonultak be vagy ki kiséretükkel az udvarokhoz, gyülésekre, ünnepélyekre, lovagjátékokra, vadászatokra. Többen törvény ellenére több egyházi hivatalt és jövödelmet csatoltak össze. Bakacs Tamást az esztergomi érsekségen kivül alig lehete 20—25 kövér javadalommal kielégiteni. „Többen kereskedést, többen zsidókkal szövetkezve uzsorát üztek.“ Többen a zárdák- és apátságoktól javaikat elszedték, sőt a Margitszigeti szüzek vagyona, s az alpapság tizede sem maradhatott menten némelly püspökök kapzsiságától. Az egyháziaknak törvénynyel tiltva volt a főispánság, fekvő jószágok vétele, tizedekért senkinek átok alá nem vethetése sat. Mind e mellett többeket lehete látni, kik törvénynyel nem gondolva visszaéléseiket akadályozatlanúl folytatták. Szinte törvénybe volt igtatva, hogy az egyházak csupán tanult és erkölcsös papokkal láttassanak el. De „a kormány és a világi urak által gyakorolt kegyuri jog jobbára romlott erkölcsü rokonokat helyezett az egyház kormányára“ Sok oldalúlag müvelt főpapok most sem hiányoztak ugyan, s Broderics, Geréb, Vráncsics, Forgács, Oláh, Dudics bizonyosan háláját érdemlik müveikért az utókornak; de a nagy rész nem tudományosan, nem lélekpásztorilag munkálkodni, hanem világi ügyek után futkosni tartotta hivatásának. A papságnak e tulzott világiassága, pompája, kincsei fölélesztek a világi nagyok irigységét, kik e miatt örökösen üzték vele a viszályharczokat. A nép gyülölettel fordult el tő e s azt kit tisztelni kelle vala, telhetlenségeért utálta, gúnyolta, megvetette. „Az alpapság nem volt jobb főnökeinél. A zsinatok rendeletei tanuskodnak, miképen a lelkészek erkölcsei ál-

talában véve nem ollyanok voltak, hogy a népnek példányúl szolgálhattak volna.“ A szerzetesek élete, magatartása, erkölcsei ellentétben álltak a rend szabályaival. Zárdáikból minden fegyelem eltünt. Iskoláik árván hagyattak, vagy olly szellemmel árasztattak el, melly nem egyezett egészen az evangyéliom igazságaival. Illy körülmények közt lehete-e várni a vallás és egyház folytonos gyarapodását? — Ide járultak azon anyagi csapások, mellyek azt a mohácsi vész után érték. Rövid időn a török dulások, s nagyok foglalásai miatt a püspöki megyék, javadalmak, egyházak, zárdák száma majd egy harmadra olvadt le. Az esztergomi, a nyitrai, a győri megyék nagy részben, a kalocsai, a váczi, a pécsi, a csanádi, a veszprémi, a szerémi, a boszniai püspökségek egészen török iga alá kerültek. A benczések 92 zárdájának nagy része török fegyver által elpusztult. A cisterciek, s prémontréiek zárdái majd mind hasonló sorsra jutottak. A carthauziak Szepességen Podmaniczky- s társaitól elüzettek, s zárdájuk a lőcseiektől lerontatott. A pálosok kik a nép kegyében és tiszteletében legtovább megtartották magokat, a mohácsi ütközet után jobbára török uralom alá estek, vagy zárdáik, mint S. A. Ujhelyen, s Tokajban egyes nagyok által foglaltattak el. A ferenczieck, dömések, ágostoniak vagyontalanságuk ótalma alatt a törökök, a tábornokok, a kamara bántalmaitól menten maradtak, s csak ott, hol a protestansok ellen túlbuzgólag működtek, üzettek el, a mikor zárdáik, egyházaik lerontattak, vagy Luther s Calvin követőinek adattak át, mint ez történt Bártfán az ágostoniakkal, Szőllősön, Homonnán, Patakon, Jászberényben a ferencziekkel, Erdélyben az összes barát- és apáczazárdákkal.

A vallás- és egyháznak illy minden oldalról alászállása, s a javitás szükségének élénk érzete reformatiot hozott létre, de czélszerübb intézkedésről gondolkodtatá magát a cath. hitben megmaradt egyházat is. Tridentben e végett a pápák által egyetemes zsinat hirdettetett, s több megszakasztások után 1563-ban bevégeztetett. A magyar cath. papság már előbb Oláh Miklós érsek hirdetésére N. Szombatban zsinatot tartott, s több hitágazatok és a clerus magaviselete javításáról tanácskozott: a tridenti zsinatra pedig két jeles tagját Kolozsvári János

csanádi, és Sbardellati Dudics Endre knini, később pécsi püspököket képviselőkül küldötte, sürgetvén általuk a többi reformok között az urvacsorájának két szin alatti kiszolgáltatása és papok házassága megengedését. Ugyan ezeket sürgette Ferdinánd is követe Draskovics György pécsi püspök által. Az akkori pápa IV Pius, kire bizta az illy indítványokon s Dudics hatalmas beszédén zavarba jött gyülés az ügy eldöntését, megengedte ugyan, bár szigorú föltételek alatt, az urvacsora két szin alatti kiszolgáltatását, de utódja V Pius ismét eltiltotta. A nőtlenség eltörlése hallgatással mellőztetett. Ferdinánd el állott utóbb 72 pontban foglalt kivánalmaitól. A zsinat olasz és spanyol püspökei leszavazták a szabadelmübb tagokat. Az egyház főben és tagokban ohajtott javítása elmaradt. Igy a tridenti zsinat, bár az erkölcstant, a dogmákat, a fegyelmi szabályokat jobban megtisztította, de mivel különben a régibb tanok mellett jobbára meg maradt, nem eszközölhetett lényeges javulást, sőt azon határozatával, hogy a most megállapítottak örökre változhatlanok, a mozdulatlanság s megkövülés bélyegét sütötte a római egyházra. Általa ledönthetlenné lőn a választófal catholicusok és protestansok között, s a zsinat utolsó „átok az eretnekekre" felkiáltásának foganatba vétele a szakadást begyógyíthatlanná metszette. Magyarországon is a tridenti zsinat szelleme és határozatai lettek ez óta a cath. egyház és egyháziak irányadói. A papság munkássága majd nem kizárólagosan a megerősitett hitágazatoknak minden uj tan elleni védelmében, s az elpártoltak visszatérítésében határzódott, mi néha és néhol a máskép hivők üldözésétől sem rettent vissza. Oláh Miklós esztergomi, s Pethe Márton kalocsai érsekek, Draskovics György pécsi, s Martinuzzi váradi püspökök, sőt utóbb maga Vráncsics esztergomi érsek is kitünő buzgalmat fejtettek ki e működésben. A királyok pártolták törekvésüket.

Az egyházi rendnek nevezetes segélyt nyujtott a tridenti zsinattal csak nem egy időben támadt uj szerzet, mellyet Loyola Ignátz 1540-ben alapitott, s melly „Jézus társasága" neve alatt gépileg központosított szerkezetével 200 éven keresztül legerősb támaszául szolgált a római széknek. Azon elvek néhányai, mellyeket alkalmazásba vett, minők: „a czél szentesíti

az eszközöket", — „a kimondott szavak nem érvényesek, ha a lélek azokat belül máskép gondolja" sat. sokáig hatalmas gátot vetettek az uj kor javulandó szellemének. E szerzet Magyarországon is meghonosíttatott. Oláh Miklós 1561-ben N. Szombatba.- Draskovics György és Forgács Ferencz (nyitrai püspök) 1598-ban Thuróczra és Sellyére,- Pethe Márton 1604-ben Lőcsére,- Báthori István és Zsigmond ez alkorszak végén Kolozsvárra bevitték a jezsuitákat. Hogy az illy törekvések, mivel nem annyira a tanok tisztítására, mert azok változhatlanoknak nyilváníttattak, mint inkább a csonkult papi tekintély, és jövödelmek visszaállítására, visszatérítésre, s ez által a hegedni kezdő sebek ujra felvájására irányultak, sem a vallás bensőségének, sem a kibékülésnek nem voltak kedvezők, azok természetéből önkényt következett. Az ó és uj felekezet közti gyülölet a család, a társadalom, az állam minden rétegeibe bele furta magát, s egyik nevezetes tényezőjévé lőn az ország összes élete hanyatlásának.

A görög egyház müveltségben eddig is hátrább állt a rómainál, most pedig törökök uralma alá kerülvén még jobban alásülyedt. A nép iskolák nélkül, s papjaival együtt mély tudatlanságban maradt. Kedvezőbb állásuk volt azon egyházaknak, mellyek X Leo 1521-i bullájában kiadott rendszabályok szerint a florenczi egyezmény alapján a római egyházzal egyesülést elfogadták. Az ezzeli szorosb egybeköttetés szeliditett a nép erkölcsi vadságán. A nem egyesültek jóval számosabban voltak az egyesülteknél. Amazoknak (jobbára oláhok és szerbek) Arad megyében Jenőn voltak püspökeik, mig nem a törökök a temesi bánságot elfoglalván, akkori püspökük Szawa Erdélybe tette át székét, érseki czimet vett föl, s az erdélyi fejedelmektől megerősíttetvén az ottani érsekséget megalapitotta. Az egyesülteknek a Munkács melletti Sz. Vazulzárda volt középpontja, s ennek egyik tagja János bazilíta II Ulászlótól püspökké neveztetvén, azóta rendes, s mind a magyarországi, mind az erdélyi fejedelmektől egyenlőn pártolt püspökök kormányzata alatt állottak az egyesült görög egyházak. A villongások, mik a múlt korszakban a nyúgoti és keleti egyház hívei közt olly mérgesen dultak, lassanként elnémultak. A schismaticusok a törvényekben felszabadíttattak a cath.

egyháznak teendő tizedfizetéstől, nem azért, mivel nem tartattak igazi keresztyéneknek, hanem mivel saját püspökeiknek és papjaiknak tartoznak tizedet fizetni (Max. III. 28,- VI: 4).

A régibb patarénok (waldiak, bulgárok, picárdiak) most már elenyésztek, s a huszszitákkal olvadtak össze.

A husszíták e korszak elején súlyos üldözéseket szenvedtek. II Ulászló neje s a püspökök rábeszéllésére 1501-ben kemény parancsot adott ki ellenük, melly őket minden hivatalból kizáratni, bebörtönöztetni, s ha tévelygéseiket vissza nem vonják, halállal fenyíttetni rendelte. Második — 1508 i — rendelete hasonló értelemben nyilatkozott. De ekkor a husszíták hitágazataikat rendbeszedve folyamodást nyujtották be a királyhoz, mire az szelidebbekké tette kiadványait. A bekövetkezett pórlázadás, s a törökökkeli szerencsétlen háborúk más felé fordíták a kormány figyelmét, s nyúgtot szereztek a husszitáknak. Ezóta mind Magyar- mind Erdélyországban háborítatlanúl éltek, mig nem a protestantismus beszivárgásával részint Luther követőivel vegyültek össze, részint később Oláhországba vándoroltak.

76 §. Vallás és egyház, különösen a reformatio kezdete, s terjedése az első alkorszakban.

Azon mozgalmak kiegészítéseül, mellyekkel az emberiség szelleme középkori süllyedettségéből magát kiemelni törekedett, Wicklef, Hussz, és többek által megtört ösvény nyomain Luther Márton 1517-ben Wittenbergben, Zwingli Ulrik 1519-ben Zürichben, Calvin János 1536-ban Genfben uj vallást hirdettek a világnak, melly az eddigi állapot átalakitását tekintve reformatiónak, később, mivel Luther követői a speyeri gyülésen hozott végzések ellen ovást tettek, protestantismusnak nevezte tanukat. Az alapelvek, mikre e tant épitették, t. i. az eddigi külsőségek mellőztével a ker. vallás eredeti benső tisztaságára visszatérés, az isteni lélekkel felruházott embernek istennel egyedül szivben és lélekben, s egyedül maga

által eszközölhető kiengesztelődése, az ember akaratának egyedül szabad lelke általi határoztatása, tehát gondolásban, tettben teljes szabadsága, mindennek saját okossága által megvizsgálása s általánosság alávétele, tehát az egyház kizárólagos tekintélyének, csalhatlanságának, parancsolt dogmáknak megszünése, ezek következtében az egyházi és világi oldal kibékülése sat. fogékony keblekre találtak a felócsudott emberiségnél, s daczára az eddig fennálló egyház által elejbök vetett gátoknak sebesen terjedtek mindenütt. Magyarországban is hamar meghonosult a reformatio. E nemzet szelleme sokban összevágott az uj hit elveivel. A magyar soha sem volt érzékiségbe mélyen sülyedve; soha sem volt túlfeszített rajongó. Józansága nem osztá a román népfajok vallásos mámorát, s a catholicismus délszaki tulságait, mit a kereszthadaktóli visszavonulásával, a rajongásokkal tömött egyházi intézményeknek épen nem, vagy csak gyéren elfogadásával, a meddő, terméketlen feszegetések visszautasításával, hona önállóságának a sz. szék irányában mindenhai erélyes védelmével kézzel foghatólag megmutatott. Ezért nem esett neki nehezen az egyház külsőségeitől megválni, s az uj tanban hirdetett belsőségekre átmenni. A magyar továbbá mindig kitünő szabadságérzettel, s a szabad egyediségnek (bár ekkor még csak aristocratiai alapon) tért nyitó szabad alkotmánynyal birt. Nem volt hát neki szokatlan a teljes szabadságot hirdető reformatio, sőt, mivel nála a politikai oldal csak nem erősb volt mint a vallási, mondhatni az uj tannak államra ható igazságai voltak azok, mellyek nagy részét az elfogadásra vezérelték. S hogy az illy szabadságérzet a nép keblében sem volt idegen növény, megmutatta a kuruczháború, mellynek minden ferdeségei mellett a nép szabadságra ébredése volt egyik indoka. A magyar e mellett mindig sebes, tüzes, fogékony természettel birt, s minden ujdonságot, mi nemzeti jellemével megfért, hamar befogadott, hamar vérévé sajátitott, bár különben a nemzetiségével ellenkező külföldi eszméket makacson visszautasitotta. Innen lőn, hogy mivel a reformatio külföldről, németektől jött, a legszigorúbb végzésekkel, még pedig maga a féltékeny nemzeti párt lépett föl gátolására, mert általa, mint minden külföldi által belföldiségét veszélyeztetni gondolta. Mihelyt azonban átlátta, hogy a reformatio elvei a nemzetiséget nem koczkáztatják

sőt az istentiszteletnek nemzeti nyelven tartásával, a vallás igazságainak nép nyelvén tanításával, s az egyedi szabadságból folyólag a szabad, önálló nemzetiségek melengetésével annak felvillanyzóúl, s hatalmas támaszúl szolgálnak, keleti jellemét nyúgot uj vallásával hamar kibékitette, s nem sokára nemzetiség és protestantismus együtt, egy zászló alatt harczoltak a külföldiség nyomása ellen. Az illy jellem párosulva azon ohajtattal, melly a közösen érzett romlottságból szabadulás után sovárgott, párosulva azon belső megnyugvásra törekvéssel, mit sem a bünbocsátó levelkék, sem az egyház mostani intézményei nem eszközölhettek, támogatva azon ellenszenvtől, mellyet a főpapság világi fény- és javakbani telhetetlensége gerjesztett, támogatva azon viszálkodásoktól, mik e korszak elején az egyházi és világi rendek közt uralkodtak, támogatva azon küzdelmektől, mellyeket ez időben a nemzeti és udvari párt egymás ellen vivtak, hamar meggyökereztette magyar földön a reformatorok tanait.

Legelőször Luther iratai, miket a Némethonba járt kelt szász és szepesi kereskedők magokkal hoztak, majd a wittenbergi egyetemben, tehát közvetlen Luther és Melanchton alatt tanult magyarországi ifjak, majd a budai főiskola egy pár német tanára Grynaeus Simon, és Vinsheim Vid ismerteték meg őseinkkel az uj vallást. Az általuk széthintett ismeretek csak hamar megfogamzottak, s a magyar földön a wittenbergi esemény után alig 3—4 évre már számos követőt szereztek Luthernek. Erdélyben Szeben két plebános szónoklatára s az akkori szász ispán Pempflinger Márk pártfogása alatt, Szepességen Lőcse Mild Gergely birósága alatt, Zemplénben Sátorallya-Ujhely Szilvási Mihály lelkészségében, éjszakon Bártfa az úgy nevezett krakkói mester tanítása után már 1522—1525-ben szakitottak a cath. egyházzal. A királyi udvarban Lajos egyik gyámja Brandenburgi őrgróf befolyására, s Mária királynénak, kit udvari papjai Cordatus és Henkel János Luther tanaival megismerkedtettek, pártfogása alatt többen barátjai voltak az uj eszméknek. A budai polgárság meghiván 1522-ben lelkészül a Bécsből elüzött reformatort Speratus Pált, élénk rokonszenvet tanusitott a reformatiohoz. Hiában volt, hogy a nádor annak három, Verbőczi István nyolcz hivét megégettette. Hiá-

ban volt, hogy Szatthmáry György esztergomi érsek Luther tudománya kárhoztatását mindenütt szószékekről hirdettet-Mind ezek daczára olly számosan csatlakoztak mindjárt kezte. detben az uj hitmozgalmakhoz, hogy ellenük Lajosnak szigorú rendeleteket kelle kiadni, sőt a Luther ellen hozott wormsi határozat viszhangjául az 1523-diki országgyülés ő fölségét felhatalmazta, hogy a lutheranusokat, pártfogóikat, s mind azokat, kik e felekezethez ragaszkodnak, mint nyilvános eretnekeket s a Bold. Szüz Mária ellenségeit fej- és jószágvesztéssel büntesse. Azonban sem e végzés, sem Luther könyveinek megégettetése, sem az átkok, sem a budai tanárok és udvari papok elüzése, sem Lajosnak Szebenhez, Bártfához, Sárosmegyéhez intézett fenyegető parancsai nem használtak. Wittenbergbe még számosban mentek tanulni. A térítők és térítettek még jobban szaporodtak. A szebeniek még határozottabban lutheristákká lettek. A clerus panaszai még sürübben hangzottak. S bizonyosan e gyors szaporodás, és az eddigi tilalmak sükertelensége okozta, hogy az 1525-diki gyülés az uj érsek Szálkai indítására még keményebb végzést alkotott, melly az országból a lutheránokat kiirtatni, s akarhol találtatnak, nem csak egyházi, hanem világi személyek által is szabadon elfogatni, s megégettetni rendelte. Hogy e végzésnek azon vértanúkon kivül, kik Budán, Libetbányán, Esztergomban, Váradon sat. megégettettek, nem lettek több áldozatai, annak a magyarok nagy része józan jelleme, de leginkább az akkori viszályos állapot, mellyben a nemzet csak határozott, de végre semmi nem hajtott, és a törököktől hazánkra mért csapás, a szerencsétlen mohácsi ütközet voltak okai. A közhit, melly e csapást a vérszomjas végzésért isten itéletének tartotta, megrezzenté a fenekedők lélekismeretét, s vissza tartá a további máglyarakástól. A tehetlenség, és méreg tulsága, minek tulajdonítható egy részben a kegyetlen határozat, eltompitá a kihuzott fegyverek élét. A mohácsi vész ki vette a gyermekkirályú nemzet kezéből a kést, melylyel maga magát meggyilkolhatta vala. Nem mondjuk, mint Pázmán, hogy a protestantismus bejövetele egyedül a mohácsi veszedelemnek, az urak akkor uralkodó foglalási vágyának, a világiak egyházjavak birására sovárgó szenvedélyének, a gyülekezetek lelkészei megfogytának, s az akkori zavarok közben belopódzott

Luthertanítványoknak vala köszönhető, mert hiszen már a mohácsi vész előtt meghonosultak magyar földön a lutheránok, a megürült helyek Ferdinánd és Zápolyától mindjárt betöltettek, az egyház javait elfoglalók nem mind protestansok voltak s a javak nagy része hadiczélokra lőn inkább fordítva; de tagadhatlan, hogy a Szolimántól jött súlyos csapás háritóul szolgált azon mennykövek ellen, mellyek Luther ujításaira szórattak, valamint megfordítva, a protestantismus egyik megmentője lőn a nemzet életerejének, mellyet a török vihar, és saját hanyatlása csak nem egészen kioltottak. Csudálatosok az isteni gondviselés utai! Csudálatosok az események találkozásai! Épen akkor, midőn Magyarországra eddigi rendeltetése bevégeztével a hanyatlás bekövetkezett, hintetett el benne a reformatio magva. Épen akkor, midőn e mag tenyészte ellen a nemzet 1523-ban az első kiirtó végzést meghozta, alapitotta meg Zwingli Zürichben az uj egyházat, melly ős keresztyén egyszerű szertartásaival különösen megnyervén a magyarok vonzalmát, az áttéréseket még jobban sokasitotta. Épen akkor, midőn az ázsiai vad roham agyon verte az ország anyagi erejét, midőn saját türelmetlensége 1514-i, 1523-i, 1525-i végzéseivel agyon akart sujtani minden szellemet, s midőn ezek következtében a halálos itélet már ki volt rá mondva, lövellett bele a gondviselés egy uj életszikrát, melly a keblében maradt jobb részszel párosulva, uj lángot adott az erkölcsi erő haldokló tüzének. Ha nem egyedül, de minden esetre nagy részben ez igy fölkeltett életerő rántá vissza az enyészettől, s edzette meg önfentartási küzdelmeire. Mikor a szükség legnagyobb volt, akkor volt isten legközelebb.

A mohácsi ütközet után a közinség nyúgtot engedett a reformátio terjedésének. Az udvarnál Mária kincstárnokával Thurzó Elekkel együtt még nagyobb rokonszenvet mutatott iránta, gyásznapjait Luther iratai és a sz. irás olvasásával töltötte, Luthertől uj munkájának — nehány zsoltárok magyarázatának — neki ajánlását szivesen fogadta, s az uj tanhozi hajlandóságát holtáig meg is tartotta. Bodrog és Dráva mellékén a duzsgazdag koronaör Perényi Péter, Veszprém-Somogymegyékben és Debreczenben Török Bálint s neje Pemflinger Kata, — Körös és Maros közt Bihar- s Békesme-

gyékben a 3 Nadányiak, — a tömösi bánságban Perényi temesi gróf korában, Jaksich Péter özvegye Anna, s később Petrovics Péter, — Szilágyságban s Szatmármegyében Drágfi Gáspár János országbirónak fia,- Vasmegyében Nádasdy Tamás,- az éjszaki megyékben Thurzó Elek, és Révay Ferencz s más nagy urak terjelmes jószágaikon lelkészségek, iskolák alapításával buzgón pártolták az uj vallás ügyét, minek következtében S. Patak, S. A. Ujhely, Pápa, Debreczen, Siklós, Erdőd, Lippa, Temesvár, Szeged, Békés, Gyula, Becskerek, Galgócz sat. nevezetes gyülekezeteivé lőnek a protestansoknak. A felső magyarországi 5 szabad város Kassa, Lőcse, Eperjes, Bártfa, Kis Szeben, — Erdélyben Nagy Szebenen kivül Brassó, és a Bárczaság egészen Luther követőihez állottak, sőt amaz 5 szabad város és Sárosmegye Ferdinándnak már 1530-ban egy formulázott hitvallást nyujtottak be, melly 20 czikkben meghatározza az általuk vallott hitágazatokat. Nem maradt ugyan az uj egyház e növekedése most sem akadályozások, üldözések nélkül, mert Ferdinánd, mihelyt Budán a királyságot átvette, onnan 1527-ben a római cath. egyháztól elszakadásra súlyos büntetést szabó parancsot adott ki, s a buzgó catholicus Zápolya is, hogy a papokat megnyerje, szinte 1527 diki királyi parancsában azokat az uj tan kiirtására felszabadította, minek következtében Statileo erdélyi püspök a lutheránokat kegyetlenül üldözte, sőt egy papot, ki szószékről a husevést szabadosnak állította, kutyákkal szakgattatott széllyel; de ez ujabb parancsok sem gátolhaták a reformatio terjedését. A megalakulni kezdett egyházak annál jobban ragaszkodtak mestereikhez, minél jobban üldöztettek azok. Minden eddigi reformatioi mozgalmak azonban csak kísérletek, csak egyes vidékekre, vagy községekre szorítkozottak voltak. Az uj vallás terjedésének csak a 16-dik század 3-dik, 4-dik tizedében elővett munkálatok adtak országos lendületet, a mikor az eddigi buzgó hirdetők: Czirják Márton, Gálszécsi István, Linczi Dénes, Budai vagy Gleba Boldizsár, Uthmann János, Lányi Keresztély, Ziegler János, Szalay Mihály, Debreczeni György, Szilvásy Mihály (s. a. ujhelyi lelkész), Siklósy Mihály s Kopácsi István (Perényi papjai S. Patakon), Batizi Endre (Drágfi Gáspár udvari papja, később tokaji lelkész), Kálmáncsik Márton (Petrovics papja Munkácson), Ozorai Imre (békési), Gálszécsi

Tamás (gyulai lelkészek), Literatus (hihetőleg Thúri) Lukács (szinte Békésben a Nadányiaknál), Ramasi Mátyás, Surdaster János (szebeni lelkészek), Honter János (brassói lelkész) sat. mellett egy valódi magyar Luther, Dévai Bíró Mátyás, Luthernek, Melanchtonnak növendéke és 1531 óta kassai lelkész Lutheréhez hasonló tüzzel, és sükerrel fogott a reformatio megszilárditásához. Nem rettenté vissza a merész reformatort a papság, és hatalmasok haragja, melly őt mindjárt működése kezdetén Bécsben és Budán 3 évig togságban tartotta. Nem rettenték vissza a keserü szavak, mellyekkel Fáber bécsi püspök, és Szegedy Gergely ferenczrendi barát munkáira irt czáfolataikban ellene menydörögtek. Nem rettenté vissza némelly lelkésztársai kicsinykedése, melly őt, mint inkább Zwingli tanához hajlót megbuktatni törekedett. Mind ezek daczára magasztos erkölcsi erővel, vértanúi teljes elszántsággal, kitünő észtehetség- és tudományossággal folytatta apostoli munkáját. Művei kézi könyvek gyanánt jártak, és mohón olvastattak mindenütt. Egyik főmüködési helye Sárvár volt, Nádasdy Tamás birtoka, hol e buzgó moecenas a város mellett Ujszigeten (Neanesos) udvari papja Erdősi (Sylvester) János vezérlete alatt 1535-ben jeles *iskolát, és nyomdát állított*; de ezen kivül Felső-Magyarország, a feldunai s balatoni vidékek, és Debreczen, hol utóbb lelkész és esperes volt, tanúsíták apostolkodása nyomait. Dévayval nyilik meg egyszersmind azon szakadás, melly az uj egyházat Luther, vagy Zwingli és Calvin véleménye elfogadásával lassanként két felé — augsburgi, és helvét hitvallású felekezetté — metszette. Dévay a helvét értelmet pártolta, terjesztette, tanította, mit, ha egyéb nem mutatna is, az általa készitett, s a ref. egyház isteni tiszteletein használt énekes könyvben fellelhető ének (Minden embernek illik ezt megtudni sat, mellyben a versek kezdő betüiből ez jő ki: Mathias Dévai f. az az feit) eléggé bizonyít. Vele s utána a magyarok nagy része, mivel Zwingli és Calvin tanai jobban megfeleltek jellemüknek, lassanként ez értelemre ment át. Ide látszék már hajolni a protestans lelkészek legelső gyülése, az 1545-i erdődi zsinat, mellynek tartásával kezdődött az uj gyülekezeteknek a római egyháztól teljes elszakadása, és külön társulatokká szervezése, mert eddig még el sem szakadtak egészen a püspö-

köktől, fizették illetékeiket, aláadták magokat hatóságuknak, megülték a cath. ünnepeket, s több vagy kevesebb cath. szertartásoknak elhagyásával mutaták csak külön véleményüket. Ide irányult az 1552-i beregszászi zsinat. Ide működtek Dévayval vagy utána Kálmáncsehi Sánta Márton munkácsi, beregszászi, utóbb debreczeni lelkész több társaival, Sztáray Mihály a baranyai gyülekezetek első superintendense, s utódja Szegedi Kiss István, Huszár Gál pápai lelkész és dunántúli superintendens, Abádi Benedek szegedi, s Mélius (Juhász) Péter és Szegedi Gergely debreczeni lelkészek. Ide irányult az egri és egervölgyi protestansok vallástétele, mellyet azok a rájok fogott vádak elhárítása végett Ferdinándnak 1562-ben benyujtottak. Ide nyilatkoztak a tarczali (1562), a tordai (1563), a gönczi (1566), a debreczeni (1567) zsinatok, mellyek a Bullinger által kidolgozott genfi vagy helvétvallástételnek, Calvin katekhismusának elfogadásával egészen s határozottan megalapíták a helvéthitvallású felekezetet. Tiszáninnen és Tiszántúl, Erdélyben a magyarok és székelyek, Baranya, Tolna, Dunamellék és Dunántúl nagy része nyiltan e felekezethez állottak. Ellenben az erdélyi szászok, a szepességi németek, a felső megyék nagy része, az öt szabad város, Perényi- Thurzó-Révai-családok, s itt ott egyes gyülekezetek medgyesi (1545), szebeni (1552), szatmár-óvári (1554), kolozsvári (1556), bártfai (1564) zsinataik határozatai szerint a wittenbergi vagy augsburgi vallástétel mellett maradtak. Ezzel megszületett a kettészakadás és meghasonlás, melly az urvacsora, a megigazulás, a papöltönyök, gyertyák, képek, oltárok sat. fölött vitt keserü vitákkal olly sokszor összeveszeszté a két prot. egyház hiveit. S bizonyosan nem volt e czivódás befolyás nélkül azon határozat hozatalára, melly az 1548-i országgyülésen a sacramentariusokat (értettek a Zwinglianok) mindenki jószágából kiüzetni, s az ország határain belől be nem eresztetni rendelte. Mind e mellett folyvást gyarapodtak a prot. egyházak. Ferdinánd, bár bensőleg szivvel lélekkel a catholicismushoz vonzódott, de mivel pártján sok és hatalmas protestansok voltak, s hogy hiveit az üldözés által ne kevesbítse, eszélyes politikából engedékenyebb lett. De meg az országgyülések hangulata, mellyeken mindig szaporodtak a protestansok, nem engedé a teljes szigort használni. Az 1563-i

gyülés 30, 31-dik czikkei, mellyek az 1548i-, 1552-. s 1554-i gyülések eretnekség-gátló czikkeit ujra megerősíték, foganat nélkül maradtak, vagy legfölebb a cath. clérus nehányai üldözési szomjának adtak szivósb táplálékot, kik a fejedelemtől kieszközölt egy pár keményebb parancscsal, s a jezsuiták behozásával akarák itt ott a már szélesen terjedt vallást elfojtani. Ferdinánd német vezérei gróf Salm, Schwendi, Rueber sat mint magok is protestánsok szabad tért engedtek a prot. lelkészek működéseinek. Zápolyát is a körülmények szelidebbé hangolták, s bár oldalánál Statileo püspök, Czibak Imre, s később Martinuzzi mindent elkövettek a reformatio gátolására, de prot. tanácsosai Batthyáni Orbán, Petrovics Péter, Csáki Mihály, s az egyre szaporodó prot. rendek ellensulyozták e kiirtó törekvéseket, sőt halála s Martinuzzi elveszte után, midőn Izabella és János Zsigmond visszahozásával 1556-ban Erdélyt külön álló fejedelemséggé szervezték, azt a catholicismustól teljes elszakadáson, s a prot. vallás szabadságán állitották fel, mit az 1556-diki kolozsvári zsinat is állandósított. Ennek következtében az erdélyi cath. püspökség megszünt, az egyházi javak s tizedek államszükségre fordíttattak, de a szász földön a prot. papság kapta meg ezután is a tizedeket.

A török által birt részekben sem maradt hátra a reformatio ügye. Tolna s Baranya Ziegericus (Eszéki) Imrének, Thuri Pálnak, Sztárai Mihálynak, — Buda, Sz. Fehérvár, Czegléd Szegedi Kiss Istvánnak, — Szeged Abádi Benedeknek nagy buzgalommal vitt reformatori munkálkodása által csak hamar meg lettek nyerve az uj tudománynak. A törökök elsö berontásukkor törekedtek ugyan a mohamedanismus terjesztésére; de később vele felhagytak, türelmesek lettek, sokszor a prot. isteni tiszteletekben seregestől részt vettek, a prot. lelkészek működésének semmi gátot nem vetettek, sőt ezeknek a catholicusokkali pöreikben mindig inkább a protestánsoknak fogták pártját, — igy nem csuda, ha gyakran a másutt üldözöttek török uralom alá menekültek.

Maximilián, János Zsigmond, és Báthory István uralkodása alatt még jobban gyarapodtak a prot. egyházak. Maximilián vonzódása, és türelmessége, bár egy két parancsa a sacramentariusok ellen keményen hangzott, sem országgyülé-

seken, sem másutt nem engedé azok szabad tenyésztét háborgattatni. Oláh Miklós, Telegdy Miklós esztergomi prépost, a bécsi pápai nuncius, s a jezsuiták eretnekellenes föllépéseikkel nem sokra mentek, s még azt sem akadályozhaták, hogy Nagy Szombatban, mellyet, mivel benne volt most a cath. papság minden működése központosítva, kis Rómának szoktak nevezni, eretnek gyülekezet ne alakuljon. Illy engedékeny kormány alatt nem csuda, ha a királyi birtokokban annyira szaporodtak a protestansok, hogy a mágnási rendben alig volt 3—4, ki hozzájok nem tartozott volna, a nemesség, a polgárok, és jobbágyok nagy része pedig, mondhatni, egészen az uj vallás hiveinek vallották magokat. — Erdély- és a magyarhoni részekben János Zsigmond hajlama, és Báthory István türelmes mérséklete teljes vallásszabadságot engedett, sőt azt eszközlé, hogy Socinus tana vagy az unitaria vallás is Blandrata György udvari orvos, és Dávid Ferencz kolozsvári lelkész működésére Erdélyben meghonosíttatott. Azon vitatkozás, mellyet Socin zászlóvivői és több reformált lelkészek közt János Zsigmond 1569-ben N. Váradon tartatott, azzal végződött, hogy a socinianisták Dávid Ferenczet superintendensükké választván teljesen elszakadtak. János Zsigmond udvari emberei, Kolozsvár, s mások többen felekezetükhez tértek át. Magyarországban nem tudott e vallás meghonosulni. Itteni hirdetője Egri Lukács ellen a gönczi, a szikszói zsinatok erősen kikeltek, sőt azt az 1568-i kassai zsinat, mint sz. háromságtagadót s eretneket börtönre kárhoztatta, mellyben Schwendi rendelete szerint 5 évig sinylett. Ez ujabb szakadás a véleményeknek határozott tanokúl összeállítására s tömörebb szervezkedésre indította az eddigi két felekezetet A helvét hitvallásuaknál a csengeri — 1570-i — zsinat kiszabott vallástételt alkotott, — a felső és alsó baranyai lelkészek herczegszőllősi (1576) zsinata rendezett egyházszervezetet állapított meg, — a Borsod-Gömör- és Hontmegyei gyülekezetek szabályzó egyházi czikkeket létesítettek. Az ágostai hitvallásuaknál a felső magyarországi gyülekezetek 1568-i kassai, — az öt város bártfai — a bányavárosok körmöczi, — a murányi egyházvidék gyülekezetei murányi zsinataikban szinte meghatározott vallástétellel és szervezettel rendes egyházakká alakitották magokat. Igy e szervezésekkel az uj vallású magyar egyháznak alig félszázad

alatt már 3 egymástól külön vált uj felekezetre szakadását teljesen bevégezték. A kibékülési kísérletek nem sükerültek. A csepregi gyülés, melly gróf Nádasdy Ferencz indítására a barátságos kiegyezkedés végett 1590-ben tartatott, eredmény nélkül oszlott szét. A genfi és wittenbergi vélemény mellett harczolók vitái egyesülés helyett még nagyobbá tették a szakadást. A szász Formula Concordiae a magyar gyülekezeteken is veszélyes sebet vágott. Az egymás elleni türelmetlenség, a villongás mindig magasbra hágott, s még a külföldön sem hagyá nyúgton magyarjainkat, hol t. i. a wittenbergi egyetem mind azon magyar ifjakat, kik a Krisztus teste mindenüttségét el nem ismerték, 1592-ben magából számüzte, a mióta ifjaink Wittenbergből elmaradtak, és inkább Heidelbergbe jártak tanulni. Az unitariusoknál is meghasonlott Blandrata és Dávid Ferencz. Dávid a fejedelem által tartott gyülésen kárhoztattatott, s követőivel együtt börtönre vettetett, hol nyomorúltúl halt meg. Ennyire vitte a vak gyülölet a meghasonlott testvéreket!

Mig a prot. egyház magát ekkép szakgatta, s Magyarország trónját a világosodott lelkü Maximilán után egy jezsuiták-növelte fejedelem, Rudolf foglalta el, neki bátorodott a római clerus, s a tömörítés és jezsuiták által erősítve nyiltan, merészen, tüzetes terv szerint lépett föl az uj vallás ellen. Mivel azonban jól tudta, hogy országgyüléseken, s egészben még most nem lehet boldogulni, itt ott egyes gyülekezetek, lelkészek, vagy világiak ellen kezdé meg a csatározást. A kalocsai érsek és kir. helytartó Draskovics György a Gergelynaptárt el nem fogadó Sopronból lelkészeit s tanitóit elüzette, a város ellen kemény parancsot eszközölt ki, s ez által a benne és szomszédjában virágzó prot. egyházakat majd nem végromlásra juttatta. Telegdy Miklós most már pécsi püspök polemiai irataival lépett föl a protestánsok, különösen superintendenseik ellen. Basta legyőzvén az erdélyi ellenzéket a protestansoktól templomaikat, iskoláikat elszedette. A jezsuiták Erdélyben engedett körüket túllépve a nép közt zavarokat támasztottak, a váradi kerületben a fiscust illető javakat elfoglalták, a növendék ifjakat Kolozsvárt fegyverre szóllitgatták, s rágalmaikkal a fejedelmet a protestansok ellen bujtogatták. Magyarországban Kutasy János és Pethe Márton esztergomi érsekek pártfogása alatt hasonló merényletekre készültek. Rudolf ha-

tárzottan föllépett az eretnekség kiirtására. A római pápa gróf Belgiojoso Barbiano Jakab vezérlete alatt segélyére 10,000-nyi sereget küldött, mellynek élén a pápai tábornok az egri és pécsi püspökökkel egyet értve Felső Magyarország protestansait fék nélkül nyomta, üldözte, rabolta. A prot rendek részint saját czivódásaik miatt, részint mert biztak szerencsés haladásuk által nyert helyzetükben, készületlenek voltak a nem várt megtámadásokra. Catholicus vetélytársaik ellenben a sükertől neki bátorítva azt, mit egyeseknél megkezdettek, az egészen, egész Magyar- és Erdélyországon akarák országossn végrehajtani. E merény azonban felriasztá a protestantismust. Hatalmasan ellenállt. Vallásháborukat kezdett, s ezek által a jövő alkorszakban biztosabbá tette állását.

MAGYARORSZÁG
TÖRTÉNELME
KÜLÖNÖS TEKINTETTEL
A JOGFEJLÉSRE.

FŐTANODAI

S

MAGÁNHASZNÁLATUL

IRTA

BOCSOR ISTVÁN

TÖRTÉNET- ÉS ÁLLAMJOGTANÁR.

NEGYEDIK FÜZET.

PÁPÁN,

NYOMATOTT A REFORM. FŐISKOLA BETÜIVEL.

1864.

MÁSODIK SZAKASZ.

Az országnak a vallásszabadsági háborúk csatlakoztával nyúgot és kelet ellen tovább folytatott önfentartási küzdelmei 1604—1711.

77 §. A második alkorszak vázlata s jelleme.

Magyarország erős küzdelmeiben, miket kelet és nyúgot ellen vivott, a lefolyt alkorszak végén kimerülten lankadt el. Enyészet-környezte kórágyán mozdulatlan fásultságban látszék feküdni. De egy keble szentélyébe szúrt döfés felvillanyozta aléltságából. Vallásszabadsága, melly a protestantismus gátolásával már eddig is sokfélekép háborgattatott, a 17-dik század elején országosan megtámadtatott. A megtámadás uj horgonyt adott kezébe, s megfogyott, de nem megtört erejét uj küzdelemre kelté föl. A küzdelem, mivel a protestantismus a világi viszonyokba mélyen vágott, s most már nem csupán a lélekismeret-szabadság megvédésére, hanem a világi erőszak ellenében politikai létele kivivására törekedett, világi oldalra volt inkább irányulva, miből szükségkép háboruknak kelle felsarjadzniok. Reformatio és ellenreformatio a 17-dik első félszázadban, mint egész keresztyén nyúgoton, ugy Magyarhonban is véres harczokra szálltak egymással. E har-

czokkal életre kaptak az ország szúnyadó ellentétei, s e vagy ama vallási párt zászlója alatt megujták régi csatáikat, sőt, miután mint a haza, úgy a vallás megmentésénél külsegélyhez nyúlt a nemzet, kelet és nyúgot százados küzdelmei is ezekbe szövődtek bele. A catholicismus, a magyar királyság, az udvari párt, a teljuralom, a külföldiség, s a német császár és német segély a támadó, — a protestantismus, az erdélyi fejedelemség, a nemzeti párt, az alkotmányosság, a belföldiség s török segély a védő, az ellenzéki tábort képezték. Igy ismét két erős pártra szakadva, ismét sas és félhold között megosztva, ismét a régibb események fonalán haladva tovább folytatta a nemzet vallásháborúk által felfrissített önfentartási küzdelmeit.

Az alkorszak első felében kitünőleg vallási jelleggel birtak a küzdelmek. Vallás volt mindenütt a jelszó; a többi küzdő elemek csak ide sorakozott mellékteny ezőkként tüntek fel. Csatáik az ellenzék előnyére folytak le, a protestantismns politikai jogosultságát megszilárdították, s ha egészben az ország önállóságát nem állithatták is vissza, de az erdélyi fejedelemséget virágkorra emelték, az alkotmányt eddigi állásában megőrizték, s Magyarországot a külföld mélyebb behatásától megmentették.

Az alkorszak második felében fordulni kezdett a küzdelmek koczkája. A protestantismus hivei visszatérítésével, jogai csonkításával, s a támadók anyagi és szellemi fegyverével tetemesen meggyöngíttetett, a miért mint másutt, ugy itt is megszünt lenni a mozgalmak főrugójának. S ha nagy szerepet visz is azokban, de ezután nem annyira vallás-, mint alkotmány- és hóditásharczok képzendik a két párt küzdelmei sarkpontját. A wesztfaliai béke után t. i. a vallásharczokkal felhagyott Európában

világi irány lépett főszerepre, melly az államok életében a fejedelmi hatalmat nem csak minden más belhatalom elnyelésével, hanem külre fordítva, nemzetek, államok összehódításával is túlsulyú uralomra emelni törekedett. A kor ez absolutismusa nagyobb erőfeszítésre tüzelte a Habsburgok családi szellemét, s a német császár, miután a vallásháboruktól megszabadult, ez irány megtestesítése végett a magyar korona összes országait pálczája alá hajtani, belőlök a mohamedanismus és keresztyénség harczainak véget vetve a törököt kiverni, bennök a teljhatalmat gátolható alkotmányt átalakitni, s mind ezekből az eddig szerzettekkel együtt egy nagy örökölhető családi államot képezni most egész erejével megkisérlette. Kisérletei nem voltak eredménytelenek. Az ellenük támadt harczokban, miket a magyarországi ellenzéki elemekkel kelle vivnia, a Bourbonok örökös háborgatásai daczára diadalt aratott. Az ellentétek sorra legyőzettek. A magában összezilált erdélyi fejedelemség megbukott, s függetlenségét vesztve a magyar király koronájához csatoltatott. Az izlam harcza bevégeztetett. A török az országból kiveretett. Buda visszavetetett, s Magyarország minden részeivel együtt a Habsburgkirályok örökös országává tetetett. A magyar alkotmány átidomittatott, s az e miatt kelt Wesselényi- Tököli- Rákóczyféle mozgalmak hosszas csatázás után végkép elhalgattattak. Igy végződtek a harczmezőn vitt önfentartási küzdelmek. A hanyatlási jellem mindig jobban előtérbe lépett. A nemzet kelettől megszabadult: de nyúgot karjai erőt vőnek rajta. Elfáradva, elnémulva, önállóságát az uj europai államrendszerben egészen elvesztve adta magát öröklő dynastiája uralma alá. Az ország küzdelmeinek az érintett módon és eredménynyel lefolyása teendi e 2-dik alkorszak történetei tartalmát.

78 §. Az első vallásháború Rudolf végéveiben. Bocskay. Bécsi békekötés.

Rudolf a 17-dik század első éveiben hatalma tetőpontján állott. Erdélyben hadai teljesen legyőzték az ellenzéket, s Basta kormánya szétliport minden egyedi jogot. Magyarországban dülő félben volt az alkoimány, a nagy hazafiak egyre fogdostattak, a német tanácsnokok rémszabályokkal elnémitottak minden szabad szót. E szerencsés süker merészebbé tette a prágai udvart, s az ellenreformatióval szövetkezve arra bátorította, hogy az ellenzék utolsó támaszát és tényezőjét a protestantismust is egy országos csapással semmivé tegye. A protestáns elvek nem voltak kedvezők az államhatalom túlsulyú növekedésének. Előbb utóbb megbuktathattak vala minden ide czélzó törekvést. Meggyökerezésüket azért minden áron gátolni kelle Rudolf kormányának. Rudolf ezen kivül római császár volt, született védje a catholicismusnak, mellynek naponta apadó tekintélyét visszaállítani lélekismeretes kötelességének tartotta. Ugy látszik a Habsburgcsalád ez ága akará átvenni a szerepet, mit eddig a spanyol Habsburgok vittek, de kik lassanként mindig alább szálltak jelentőségükben. Kezet fogott e tekintetben vele a római cath. papság, melly ha a szellemi téren okozott csorbításokat eltürte volna is, de azon sebeket, miket a protestantismus világi viszonyokba hatásával, a hivek elvonásával, az egyházjavak világiasításával, a javadalmak elsajátításával, a haszonhajtó szertartások megszüntetésével az egyházi rend világi állásán, jólétén, tekintélyén vágott, nem akarta szivelni, s a mint, és a hol lehetett, törekedék az elveszetteket visszafoglalni. De meg magának a protestantismusnak fejlődése is szükségelte a küzdelmeket. Szélesen el volt az ugyan már Magyarországon terjedve, de még mindig

csak türetett. Államilag nem volt elismerve jogosnak. E hiányzó politikai lételt, a más egyházakkal egyenlő jogositottságot kivivni kelle lenni további feladatának. Az idáig folytatott csupán theologiai viták erre nem voltak elegek. Csak harczokkal lehete a világi jogosultságot ki eszközölni. E körülmények vallásháboruk kitörésére vezették a történetek folyását.

Már azon háborgatások, mellyekkel a papság nehányai, s a behozott jézsuiták egyes protestansok ellen eddig is föllépték, mutaták az ó és uj egyház harczai megkezdését; de csak most, midőn a pápa, a jézsuiták, Rudolf onokaöccse Ferdinánd (Stájer), Khlesl bécsujhelyi püspök, s több magyar püspökök a kedélykóros Rudolfot erőszakosb bánásra felizgatták, lettek azok tüzetesb s országos küzdelemmé. E czélból Rudolf, miután már Stájer- Tirol- Karinthiából néhány gyülekezeten kivül egészen kiirtattak az evangelicusok, Magyarországra a legbuzgóbb jezsuitabarátot, Barbiano Jakab- belgiojosoi grófot (előbb Romában a carthausiak guardiánját) nevezte ki főparancsnoknak, Erdélybe Bastának az istentelen eretnekségek kiirtását czélzó utasításokat küldött, a turóczi prépostságot a rendek ellenére jezsuitáknak adományozta, 1603-ban pedig rendeletet adott ki, melly az Eger elveszése által kiszoritott egri püspöknek és káptalannak a már 50 év óta protestánsok által birt kassai egyházat átadni parancsolta. A parancsot Barbiano, mivel a polgárság ellenállt, fegyveres erővel, a lelkészek kiüzésével, s a templom és a város birtokához tartozó 28 falú elfoglalásával végre is hajtotta. A kassaiak Prágába ment könyörgő követei gúnyosan elutasíttattak. E nem volt elég. A pozsonyi országgyülésre, melly 1604-ben megnyittatott, Mátyás főherczeg a király személyesitője titkon olly utasitással volt elbocsátva, hogy az evang. lelkészek számüzését, gyülekezeteik szétoszla-

tását, s a catholicusoktól elszedett templomok visszaadatását keresztül vigye, különben könnyen öröködésjoga forogna veszedelemben. Illy megtámadások az országgyülésen ellenhatásra rázák fel az elkeseredett. evangelicus rendeket, kik azért, hogy jövőre illyektől menten maradjanak, szabad vallásgyakorlatukat törvénybe igtattatni, s országosan biztosíttatni sürgették. A papság ellene szegült kivánatuknak. Mátyás, mivel már ekkor a magyar trónra volt kilátása, ideig óráig hajlani látszék ugyan hozzájuk, de különben ő sem volt idegen az ellenreformatiótól. Azért végzést nem hozatott, mert a protestáns rendek tevén a gyülésen a többséget, előre látta, hova ütött volna az ki, hanem közbenjárása igéretével az evangelicusok kérvényét Prágába küldötte. A kérvényre sokáig nem érkezett válasz, mit az evangelicusok elunván várni, és, mert a körülményekből a válasz kedvezőtlenségét gyaníták, adó és katonaság megajánlása után szétoszoltak; mi előtt azonban elmentek volna, Istvánffy- nádori helytartónál ovást hagytak hátra, mellyben minden a vallásszabadságot ne tán korlátozó rendeletnek előre ellene mondottak. Gyanújok nem sokára igazolva lőn. Rudolf figyelembe sem vette kérelmüket, sőt annak elutasításaúl, midőn eloszoltuk után az elejbe fölterjesztett 21 czikket megerősítette, ezekhez ön hatalmából egy czikket — a 22-diket — toldott, mellynek vége igy szóll: „minthogy ő cs. k. fölsége dicső ősei és elődei, a római császárok, és magyar királyok példájára a sz. római cath. hitet hiszi és vallja, s azt országai- és tartományaiban (különösen Magyarországban) a mindenható isten dicsőségére annyi hamis vélemények- és felekezetektől megtisztitva mindenütt virágoztatni, terjeszteni, s tartozott kormányi kötelessége szerint férjfiasan védeni kivánja; azért maga akaratából, s királyi hatalma teljességénél fogva Sz. Istvánnak a magyar nemzet apostolának,

és más dicső magyar királyoknak ő fölsége elődeinek az említett sz. catholicus hit és vallás javára akarmikor kiadott és közzétett végzeményeit, rendeleteit, czikkelyeit, szintugy mintha azok szóról szóra jelen leiratban beigtatva s bele irva volnának, ezen czikkével kegyelmesen megujítja és megerősíti. Hogy pedig ezután valaki (különösen köz és fontos ügyekben és gyüléseken) a vallás dolgát a közügyek késleltetése- és megszakasztásával akarmi szin alatt büntetlenül elő ne hozhassa, kegyesen rendeli és komolyan határozza, hogy az illyen nyugtalanok és uj dolgok után kapkodók a dicső magyar királyoktól végzéseik- és törvényczikkeikben kiszabott büntetéssel másoknak például tüstént és okvetlenül megbüntettessenek" (XV: 22). Lángra lobbantá e törvénytelen becsempészés az elégületlenség hamú alatt izzó parázsát. Több protestans főhivatalnok tisztéről lemondott. Erdély és Magyarország éjszaka felzúdult. A felső megyék nemessége, mellyet kapitánya Homonnai Drugeth Bálint a gyülés 2-dik czikke értelmében Gál-Szécsre hivott össze, egy emberként talpra állt, s Barbianohoz küldött követei által kinyilatkoztatta, hogy az álúl becsusztatott 22-dik czikk elrontván a többi czikkek törvényességét is, sem katonát, sem adót nem ad, és sem az ő, sem a király parancsának nem enged, míg ama czikk vissza nem vonatik. Az ország más részeiben is hasonló nyilatkozatok voltak hallhatók. A nagyok tanácskozásokra hol itt, hol amott összegyültek. A forradalom készen volt, — csak vezéréről kelle gondoskodni. Sok tétova után végre mindenek szemei Kismarjai Bocskay Istvánra (a 7 Miczbánfiak ivadékára) fordultak. Bocskay ekkor Sz Jóbi várában időzött. Előbb az erdélyi ügyekben Rudolfnak tanácsosa és hive a prágai udvarnál tartózkodott; de honnan, tapasztalván az udvari környezet cselszövényeit, magyarországi jószágaira távozott. Innen szem-

lélte Erdélyben Básta zsarnokságát, Magyarországon Illésházy, s benne és általa a magyar főnemesség ellen irányzott fondorlatokat, s a felföldön az ellenreformatio érdekében megkezdett zaklatásokat. A haza és vallás e csapásai nem lehettek közönyösök a nagy hazafi és buzgó protestans előtt. Erdély megszabadítása, és a fejedelemség visszaállítása végett, minek elnyerésére forró vágyat táplált keblében, levelezésbe is ereszkedett a kibujdosott erdélyi urakkal, különösen az őt erre felhivó Bethlen Gáborral, ki Székely eleste után Basta üldözései elöl a temesvári basához menekült; de tovább semmi lépéseket nem tett. Levelei azon alkalommal, midőn a temesvári basa Lippát megtámadni szándékozván a királyiaktól megveretett, s a zsákmány közt a jelen volt Bethlen holmije is elfoglaltatott, Barbiano kezébe kerültek, ki az árulással terhelt Bocskayt maga elejbe idézte, s midőn meg nem jelent, Sz. Jóbi várát elfoglaltatta. Barbiano támadása tettre határozta az eddig vonakodó Bocskayt. Engedett a felhivásnak Élére állt a mozgalmaknak. Somlyóköi várában sereget gyüjtött. A Barbiano zsoldjában levő gyalog önkényteseket, kiket akkor hajdúknak hivtak, magához pártoltatta, s velök Debreczennél egyesülvén egyre szaporodó táborával Barbianot Kassáig kergette. Kassa polgárai a tábornok előtt bezárták kapuikat, Bocskayt pedig szabadítóként vezették be városukba. Lőcse, Kézsmárk, Eperjes, Kis Szeben, Bártfa, hol Pethe Márton kalocsai érsek épen a prot. templomok elszedésével foglalkozék, Kassa példáját követték. A felvidéki nemesség Bocskayhoz csatlakozott. A török nagy vezér Mohammed, ki már előbb az erdélyieket Bocskayhoz állásra felszólította, most ezzel szövetkezve segélyt küldött táborába. A Szepesvárra szorított Barbiano, és az Esztergom alól segélyére sietett Básta, bár ez először két kisebb csatában megverte a gyakor-

latlan felkelőket, Pozsonyig szoríttattak. [10]) Táboraikból az átszökdösések naponta gyakoriabbak lettek; a felkelők hadsorai naponta öregbedtek. Kevés hét múlva fél Magyarország Bocskay pártján és kezében volt.

E szerencsés kezdeményre Bocskay István mint erdélyi fejedelem (1605 — 1607), mert ez alatt őt a magyar és székely megyék fejedelmüknek kiáltották, a tiszai részeket és Erdélyt országgyülésre hivta össze Szerencsre (1605), hol a megsértett nemzeti s vallási szabadság biztosításáról tanácskoznának. Urak, nemesek, városi követek nagy számmal jelentek itt meg. Eljöttek az erdélyiek is, köztök a 25 éves Bethlen Gábor; de elmaradtak a szászok, mert Rudolftól elállni nem akartak, s csak később a 3 nemzet medgyesi gyülésén ismerték el Bocskayt fejedelmüknek. A szerencsi gyülés mindenek előtt a római és prot. vallások gyakorlatát egyiránt szabadnak és törvényesnek nyilvánította, Bocskayt Magyarország és Erdély fejedelmévé kiáltotta, s a rendek szabadságai épentartására feleskelte, a háború folytatására minden füst után 2—2 forintot ajánlott, az országgal nem tartókat mint hűtleneket jószágvesztéssel büntettetni határozta, Homonnai Bálintot és Szécsy Györgyöt a hadak fővezéreivé, Kátayt cancellárrá választotta, a lengyel ki-

[10]) Basta után e gúnyversek hangzottak:

Ne fuge sta Basta, sta ne fuge, sta bene Basta,
Sed fugis, et vasta tua copia sternitur hasta.
Copia non casta, miserorum sangvine pasta.
Te pariter Basta perdat male fausta catasta!

Katonái, különösen a wallonok vadállat módjára dultak futtokban mindenütt, mi miatti elkeseredés szülte bizonyosan a császáriak ellen egy költőnek e drasticus sorait:

Hungara germano tradentur scepra tyranno? —
Sceptriger et Rheno subditus Ister erit? —
Ignibus unda prius, jungentur sidera terris,
Jupiter has gentes quam sociare queat. Schmalii Adversaria 196 és 200 l.

rályhoz barátságra kérő levelet, a római birodalom fejedelmeihez a fölkelést igazoló nyilatkozatot intézett, s több más intézkedéseket végezett. Bocskay hasonlókép a lengyel királyhoz és europai udvarokhoz leveleket, a zultánhoz követséget küldött, a morva és sziléz rendeket együttműködésre szóllította fel, s vezéreit a had folytatására szétbocsátotta. Szerencse kísérte mindenütt lépteit. Az „isten velünk, kicsoda ellenünk“ feliratú zászlói diadallal lobogtak mindenfelé. A tábori énekké választott „Erős várunk nekünk az isten“ czimű dicséret varázshatással lelkesítette katonái kebelét. A haza több nagy emberei (Báthory István országbiró, Illésházy István, Nádasdy, Rátkay, Hagymásy sat.) hozzá csatlakoztak. Vezérei Czobor, Bosnyák, Dengeleghi Hont, Nógrád, Zemplén, Máramaros, Szatmár több erődeit elfoglalták. Rhédey Nyitra, Pozson, Trencsin várait, a bányavárosokat, az egész Csalóközt megvette, s hadai nagy részét Czoborral és Bosnyákkal Morva dulására küldötte. Basta Pozsonyban sem lelvén fizetetlen népe háborgása miatt biztos maradást, Bécs felé vette utját, s később lakmározás közben székéről lefordulván megholt. Némethy Ferencz Dunántúl nagy részét elfoglalta, s a pécsi, szigeti, koppányi, kanizsai törökökkel egyesülve Ausztriát és Stiriát dulta. Homonnai Érsekujvárt kerítette kezére, mig a törökök Esztergom- és Visegrádnak jutottak birtokába. Maga Bocskay Erdélyben a királyi zsoldban levőket megverte, a szászokat, kik Rácz György vezérlete alatt folyvást ellene harczoltak, engedelmességre hajtotta, fejedelemségébe a medgyesi gyülésen magát beigtattatta, s az átvett országnak Rákóczy Zsigmondot Szerencs urát nevezvén kormányzójául, Magyarországba visszatért. Mert Budán Ahmet zultán athnáméje várta, mellyben ez őt Magyarország, és Erdély királyának elismerte, s a számos ajándékok között egy koronát (a monda szerint

egykoron a görög császárok koronáját) küldött, mit azonban Bocskay a királyi czimmel együtt visszautasított, a nagyvezérnek és kíséretének kijelentvén, hogy a királyi méltóságot csak az viselheti, ki a magyar koronával törvényesen koronázva van. ő nem a királyságért, hanem a hit- és szabadságért fogott fegyvert; azért a koronát csak ajándokúl, s a zultánnal kötött szövetség szorosb megerősítéseül fogadta el.

A Bocskaypárt illy szerencsés haladása zavarba hozta az udvari pártot. Mátyás főherczeg látván a vészt, melly a jelen mozgalmakból családjára hárulhat, több izben kísérleteket tett Rudolfot vagy erélyesb működésre, vagy kibékítésre indítani; de a kedélykórságba sülyedettel nem boldogult. Ekkor Bocskayhoz kezde fordulni, s őt kincstárnokának a Krakóból most visszatért Illésházynak közbenjártával az alkudozásra fel is szóllította. Bocskay nem sokat bizván a törökben, nem volt idegen a békekötéstől, annak föltételeit Mátyás megbizottjai által Bécsbe és Prágába felküldötte, s egyszersmind Korponára az érkezendő válasz fölötti tanácskozás végett országgyülést hirdetett (1605). A gyülést nem elégítette ki Rudolfnak a főherczeg utján leküldött királyi válasza [11]). Hevesb tagjai

[11]) A kir. válasz a Bocskay által fölterjesztett pontokkal együtt következő:

I. Az ágostai, helvécziai és római katholikus vallás gyakorlata egy iránt szabad legyen; a két első ellen hozott országgyülési végzések, névszerint az 1604: 22. törvényczikkely eltöröltessenek. — Válasz: A király eddig senkit sem sértett vallásgyakorlatában, s ezt ezentúl sem fogja tenni; de a vallás ne használtassék ürügyül zavargások előidézésére. II. A portával, Bocskay közbenjárása mellett, köttessék béke. — V. A király ezt nem ellenzi; jeleltessék ki a hely, hol a közös tárgyalás végbezmenjen; s egyelőre legyen fegyvernyugvás. III. Választassék nádor az alkotmány értelmében. — V. E tárgy a jövő országgyülés elébe való. IV. Az ország szent koronája őriztessék az országban. — V. A viszályok miatt, ez nem lehet; a korona biztos helyen, (Prágában) őriztetik. V. A kamara, e forrása annyi bajnak, eltöröltessék, s országos kincs-

értesülvén azon ujabb fondorlatról, mi szerint az udvari párt azon czélból, hogy Bocskay s a protestánsok magok maradván, könyebben megbuktathassanak, ez alatt a törökkel Bocskay belefoglalása nélkül békéről alkudozott, az egyezkedést végkép megszakítani akarták. De a mérsékeltek folytatták a békekísérleteket, követeléseik bővebben okadatolt előterjesztésével, mellyben előbbi kívánataikhoz állhatatosan ragaszkodtak, Illésházyt és Horvát Pétert Mátyáshoz küldötték, Bocskay, Rudolf, és a törökök közt fegyverszünetet kötöttek, s egyuttal leveleikkel a lengyel királyt és németbirodalmi rendeket ügyük előmozditása végett megkeresték, eleve gondoskodni akarván, hogy, ha a békét megkötni sükerül, az külföldiek által is biztosittassék. A korponai gyülés felküldött pontjai most sem fogadtattak el egészen. Mátyásnak szabadabb mükö-

---

tartó lépjen helyébe. Az egri püspök s kamaraelnök Szuhay István, számüzessék, (akassai főegyház, mint felebb láttuk, számára foglaltatott vissza), a nagyváradi (s volt kassai kamaraelnök) Migazzi Miklós maradjon fogságban. — V. Nem lehet. VI. A főpapok s általjában a clerus száma kisebbre szállittassék; megyék nélküli püspökök se egyházi, se világi hivatalokat ne viselhessenek. (Czélzás az imént meghalálozott Pethe Mártonra, ki a török kézben volt kalocsai főmegye érsekének czimeztetett, de ki a szepesi és jászai prépostságokat birtokolta; s 1602-ben királyi helytartóvá levén, mint illyes, a szepesi protestánsoknak s Illésházynak panaszra okot szolgáltatott). — V. Halasztatik a jövő országgyülésre. VII. A főpapok világi ügyekbe ne avatkozzanak; az egyházi törvényszék jogköre korlátoltassék. — V. E kivánságnak nem lehet helyet adni. VIII. A jesuiták számüzessenek örökre az országból; az adománylevelekbe egy idő óta becsusztatni szokott záradék: „de az egyház jogának épentartásával" hagyassék ki belőlok. — V. Az országgyülés elébe való. IX. Közhivatalokat egyedül született magyarok, hitvallásukrai tekintet nélkül, viselhessenek; hazafiusitott külföldiek csak a harmadik ivadékban — V. A kivánság utóbbik részét nem lehet megadni; de hivatalok osztogatásánál magyarnak elsőbbsége legyen külföldi előtt. X. A véghelyek csak a magyar országtanácstól függjenek, s ezen országtanács csak magyarokból álljon. — V. Megadatik, olly kikötéssel, hogy német hadak is szállittathassanak a véghelyekbe. XI. A király távollétében az országgyülés vezérlése a nádort illesse. — V. E kiván-

dés engedtetett ugyan, mert Rudolftól Magyarországon teljhatalmú kormányzóvá neveztetett; de a leirat egyes pontjai két értelmü szavakba burkoltattak, s igy a Kassára összehivott rendeknek ujabb fölterjesztést kelle tenni irántuk. Ez is azonban, különösen a vallásszabadságot és végvárakat illető pontjai Bécsben heves ellenzésre találtak, s mind addig sükeretlenül vitattattak, mig nem azon hir, hogy Bocskay vezérei megunván a haszontalan alkudozásokat, számos zászlóaljjal Ausztria felé indultak, a nagyvezér pedig jelentékeny haddal utban van, mind Mátyást, mind Rudolfot, mind biztosaikat engedékenyebbekké tette, a mikor végre 1606-i jun. 23-án megtörtént az egyesség, melly mind két féltől elfogadtatván, **bécsi békekötés** czime alatt törvénykönyvünkbe igtattatott.

---

ságban kevés hála rejlik Mátyás főherczeg iránt. XII. Azok, kik felségsértésről vádoltatnak, csak a törvények értelmében, a törvény rende szerint ítéltessenek el; Illésházy s a többiek, kik a kamra által megfosztattak jószágaiktól, nyerjék vissza birtokaikat. — V. A pont első része ellen nincsen kifogás, a másodikról hallgat a válasz. XIII. Teljes amnestia a jelen mozgalmakban résztvettek számára. — V. Igen, a kegyelemkérőknek s a magokat hüségre esküvel kötelezőknek. XIV. A Bocskayféle adományozások megerősítése. — V. Megtagadtatik. XV. Az ország egyéb sérelmei is orvosoltassanak a legközelebbi országgyülésen. — V. A királyi hatalom csorbitása nélkül; különben is, nem valószinü, hogy még egyéb sérelmei is volnának a nemzetnek, mellyek orvosolatlanul hagyattak. XVI. Bocskay Erdély örökös fejdelméül ismertessék. — V. Csak életének idejére; esküdjön hüséget a királynak, s évenkint hódolati dijt küldjön néki; Erdély követei vegyenek részt a magyar országgyülésen; véghelyei erősitessenek meg a török és szövetségesei ellen; Fogaras s a Mária Krisztiernának lekötött egyéb jószágok jövedelmei szolgáltassanak ki pontosan a főherczegné számára. XVII. Magyarország tiszai része Bocskayra szállitassék. — V. Erdélyen kivül egyebet ne birhasson. XVIII. A béke megalakulásának esetében két hónapi zsoldot kivan a fejdelem hadai számára; s jövendőre segédet pénzben, fegyveres népben a török ellen. — V. A kivánság első részét nem lehet megadni, a másodikat igen, ha okot a háborúra nem Bocskay adandott. Szal. VI: 445.

Tartalma e következő:

1. A mi a vallásügyét illeti, nem állván ellen az ország közvégzeményei, sem maga az 1604-diki utolsó czikk, (melly, mivel országgyülésen kivül és a rendek megegyezése nélkül igtattatott be, eltöröltetik) végzéssé tetetett, hogy ő cs. k. fölsége régibb leiratához képest, melly szerint ő senkit soha és sohol hitében és vallásában háborgatni, vagy mások által háborgattatni nem enged, a rendeknek összesen és egyenként az ország határain belül, a főuraknak, nemeseknek, szintugy mint a szabad városoknak, a koronához közvetlenül tartozó szabados mezővárosoknak, s a magyar végekben a magyar katonáknak vallásuk szabad használata, és gyakorlata megengedtik, mindazáltal a római cath. vallás rövidsége nélkül, és akképen, hogy a clerus, s a római catholikusok templomai és egyházai szabadon és bántatlanúl maradjanak, és mind azok, mellyek a legközelebbi zavarokban mind két részről elfoglaltattak, ismét visszaadassanak.

2. A magyarokkal és törökökkel egyszerre béke köttessék.

3. A legközelebbi országgyülésen régi szokás szerint nádor választassék. Mivel pedig ő fölsége nem lakhatik Magyarországon, ő magassága Mátyás főherczeg a már előbb ráruházott felhatalmaztatásnál fogva az ország minden ügyeinek a nádor és magyar tanácsosok által kormányzatára teljes hatalommal birjon; a mostani királyi személynök pedig maradjon meg, de jövőre országtörvények szerint választassék.

4 A magyar korona, ha lecsendesülendett a zavar, Pozsonyba hozassék,

5–6. A kincstárnok, vagy királyi jövödelmek kezelője, vagy akár hogy neveztessék, ne ártsa magát az ország kormányába, sőt ezután mindig született magyar és világi legyen. — Az egri és váradi püspökök — Szuhay és Migazzi — addig mig dolguk eldöl, az országtól távol legyenek. — Ő fölsége tetszése szerint nevezhet püspököket, de a tanácsba csak nemes és megyével biró püspököket ültessen Vajjon az egyházi személyek világi méltóságot viselhetnek-e? a jövő országgyülés döntse el; de prépostságok és apátságok magok álla-

potában maradjanak. Javak községeknek nem adományoztathatnak.

7. Az egyházi itélőszékek megmaradjanak, de visszaéléseik a jövő országgyülésen előhozathatnak, és megszüntethetnek, a hol a tizedekről is végzendnek az ország rendei.

8. A magyarok abban meg nem egyeznek, hogy a jezsuiták Magyarországon ingatlan javakat birjanak; Ő fölsége pedig ragaszkodik jogaihoz.

9—10. Ő fölsége Magyarországban s a hozzá kapcsolt Tót- Horvát- Dalmátországokban mindennemü országhivatalokat, még a külsőket s végparancsnokságokat is magyar tanácsából egyedül magyarokra, s Magyarországhoz kapcsolt nemzetbeliekre ruházzon minden valláskülönbség nélkül, a dunai részekben azonban két várparancsnokságot külföldi jól érdemesült, és szomszéd tartománybeli személyeknek adhat.

11. Egyes panaszkodók panaszaikat törvény utján keressék, és senki, ha csak törvényesen idézve és törvény utján elitélve nem volt, ne büntettessék. Az ország végzeményei, mellyek az ország régibb törvényeivel ellenkeznek, a legközelebbi gyülésen kijavíttassanak az 1550-i, 1553-i, 1563-i rendeletek szerint.

12—13. A bepanaszlott egyéni sérelmek (Illésházyé és nejéé, Dobóé, Homonnayé, Dersfyé, Bánfyé, Kassáé, Thelegdyeké, Rákóczy- és Balassa családé sat.) orvosoltassanak. Mivel azonban lehetetlen minden, a zavaros időkben elprédált ingó vagyont visszaállitani, az innen keletkezett károk felejtessenek el.

14. A Bocskay-féle adományok, beirások, nemeslevelek a jövő országgyülésen vizsgáltassanak, — s a magokban érvényesek álljanak meg. A Bocskaypártiaknak kassai azon határozata, hogy kik hozzájuk nem csatlakoznak, minden javaikat veszitsék el, érvénytelen legyen.

15. Külföldieknek beirt jószágok és erősségek a rajtok fekvő összegek lefizetése mellett, magyarok által kiválthatók. A szabad városok szabadalmai tartassanak meg, s ezután ezen szabadalmaikkal azok magyar, német, cseh lakosai egyenlőn élhessenek.

16. Bocskay személyét illetőleg: Bocskaynak Erdélyen és a magyar részeken kivül, mellyeket Báthory Zsigmond birt, még a tokaji vár minden járandóságaival, Ugocsa és Bereg megyék régi határaikkal, s Szatmár vára egész Szatmár megyével átengedtetnek, mellyeket ő a római sz. birodalom és Erdély fejedelme, székelyek grófja, s Magyarország némi részeinek ura czimmel s örökös joggal birand, de ha fiörökös nélkül hal el, mind ezek a magyar koronára szállnak, lyánymaradéka lyánynegyeddel megelégedni tartozván. Erdély rendei, kik a Bocskaynak tett eskütől feloldoztatnak, a magyar országgyülésre követeket küldenek. Egyetemes bocsánat hirdettetik. Ő fölsége e békét ünnepélyes oklevéllel megerösitendi, s ugyan ezt a csch, osztrák, morva, sziléz rendek és főherczeg Ferdinánd Stájerrel együtt biztosítandják; de Magyarország rendei is az ország közvégzése által kötelezik magokat, hogy (az ország jogai, szabadságai épen maradván) ő fölsége s utódai iránt hivek, engedelmesek lesznek, s jövőben minden lázadástól, összeesküvéstől, törökökkel, tatárokkal vagy más ellenséggel való czimboráskodástól tartózkodnak, sőt mind a magyarok, mind a szomszéd tartományok jó szomszédságban s költsönös szeretetben élnek. És ha a törökkel tisztességes béke nem köttethetnék, ellene mint a keresztyénség közös ellene ellen egyesült erővel fognak harczolni.

Ugyan ide vannak beigtatva a magyar rendeknek (Bocskay biztosain kivül 28 úr- és nemesnek), — és Csehország, Morvaország, Szilezia, s felső és alsó Lausitz követeinek oklevelei, mellyekben a bécsi békekötést s az egymással örökké jó szomszédságban, barátságban maradást költsönösen biztositják.

E békekötéssel nem voltak ugyan sem Rudolf, sem Bocskay pártfelei megelégedve, a honnét amaz a megerősítés után két nappal a vallást illető czikk ellen, melly lélekismeretét terheli, ovást tett, s isten és emberek előtt kinyilatkoztatta, hogy azt csak kényszerüségből a nélkül, hogy szándokában állt volna akaratát általa megkötni, erősítette meg; ezek pedig „a római cath. vallás rövidsége nélkül“ záradékot egészen kihagyatni, az amnestia pont-

jait pontosabban meghatároztatni sat. sürgették: de Mátyás közbenjárása, ki a ráruházott felhatalmazásnál fogva Rudolf ovását eltitkolta, s ama záradék iránt megnyugtatóbb nyilatkozatot adott ki, Bocskay betegeskedése, a hajdúk növekedő zabolátlansága, főleg pedig a kényszerüség, mert a török csak a Bocskayvali kibékülés után akart egyezkedni, azt utóbb mind a két féllel elfogadtatták. Az első valháború ekkép be lőn fejezve. Az első lépés a protestantismus államjogositottságára meg volt téve. A nemzet alkotmányos jogai, s a törökkeli harczszünet ideig óráig biztosíttattak. Fájdalom magyarnak magyar ellen, keresztyénnek keresztyén ellen, népnek kormánya ellen, magyar fejedelemnek magyar fejedelem ellen kelet és izlam segélyével kelle kivivní legszentebb jogait!

A kettős békekötést nem soká élte túl Bocskay. Ő már, mint hire járt, titoknoka Kátay által kevert méreg következtében, régóta betegeskedett. Utolsó napjaiban még egyszer magához gyüjté Kassára hiveit, kiknek, miután a vallás- és alkotmányos szabadságnak a bécsi békekötésben kétértelmüleg hagyott hiányai kivivását melegen ajánlotta, s ezek kivánatának megfelelőleg a jövő országgyülésen követendő utasításúl nehány czikket összealkottak, élte 49-dik évében 1606 dec. 29-én jobb létre szenderült. Teste Gy. Fehérvárott temettetett el.

Véghagyománya hiv tüköre volt jellemének. Hálát adván ebben istenének, hogy őt nemzete és hite megszabaditójául rendelte, a magyar és erdélyi rendeket, habár különböző fejedelmeik volnának, tartós egyetértésre intette, Erdélyben a fejedelemséget, valameddig a korona a hatalmasb németnél lesz, és a magyar királyság a németeken forog, fentartatni, utódjául (mert hitvesétől Hagymásy Katalintól nem voltak gyermekei) Homonnayt választatni, s a Rudolffali egyességet pontosan végrehajtatni ajánlotta, az erdélyi fejedelemséget több várak és birtokok hozzácsatolásával öregbitette, Rudolftól

és Mátyástól a nekik okozott alkalmatlanságokért bocsánatot kért, az erdélyieknek a székelyek szabadságai megőrzését, s ezeknek a magyar vérontástól tartózkodást szivükre kötötte, több jótékony czélokra s intézetekre szép összegeket hagyott sat. A protestantismus egyik főharczosát, az ellenzék egyik legfontosb vezérét vesztette benne.

Bocskay után nem sokára eltünt a magyar trónról ellenfele Rudolf is. Rudolfot koronként megujult kedélybajai a kormányra egészen alkalmatlanná tették, mit látván testvérei Mátyás, Maximilián, Ferdinánd, Ernő, Albert ősük I Ferdinánd rendelete szerint Mátyást 1606-diki april 25-én kiadott nyilatkozatukban családjuk teljhatalmú fejének választották. E lépés nem kis feszültséget idézett elő a testvérek és a hátra tett császár közt. A feszültség most még nagyobbá lett. Mert Rudolf a spanyol király és tanácsosai sugallatára sem a zsitvatoroki, sem a bécsi békekötést nem hajtotta végre, sőt hogy azt megtartani sem akarja, mind a kötés beczikkelyezése végett kihirdetett országgyülésnek, hol a rendek 2 hóig hiában várakoztak, meg nem tartásával, mind a bécsi kötés elleneinek, Forgácsnak esztergomi érsekké s törvény ellenére királyi helytartóvá, a gyülölt Szuhaynak kalocsai érsekké nevezésével, mind a regensburgi gyülésen a törökök és „rebellis“ magyarok ellen segélykérésével eléggé mutatta. Mátyás sürgető nyilatkozataira semmit nem adott, sőt megtudván a családtagok múlikori határozatát, őt onokaöccse- stájer Ferdinánd felfogadásával a trónról is kizárni akarta. Mátyás e körülmények közt, midőn már a törökök unván a halogatást fegyverre készültek, s a hajdúk általuk felbujtva Pozsony fele közeledtek, a magyar rendek felszólítására Pozsonyban 1608-i januárban országgyülést tartott, itt Rudolf letiltó rendelete s nehány főpap ellenmondása daczára a magyar és osztrák rendekkel a bécsi és zsitvatoroki kötések végre-

hajtása végett frigyet köttetett, magát örökös kormányzóvá kiáltatta, s midőn a morva s kassai rendek is a pozsonyi frigyhez állottak s Rudolf nem engedett, 20 ezer ember (köztök 6000 hajdú) élén Prága felé indult. Közeledése meg törte Rudolf makacsságát. A roskatag király Magyar-Osztrák- és Morvaországról Mátyás számára lemondott, a magyarokat a neki tett eskü alól feloldozta, koronájukat táborukba átküldötte, s ezzel magyar királyságát bevégezte 1608 jun. 25-én.

Erdélyben a rendek a derék Hommonnay mellőztével az eddigi öreg kormányzót Rákóczy Zsigmondot (1607—1608) választották fejedelmüknek, de ki látván, hogy a török elismerni nem akarja, még előbb, mint Rudolf, leköszönt. Ekkor az óriás erejü, de zsarnokságra hajló Báthoy Gábornak (1608—1613) adatott a fejedelemség, ki, miután Erdélynek a magyar koronához viszonyai fentartására, a mint azok a bécsi békében meghatároztattak, az erdélyi rendekkel együtt megesküdött, nem csak a zultán, hanem Mátyás által is megerösittetett. Mind Magyar- mind Erdélyországban ekkép uj választottak lépnek a történet szinpadára.

79 §. Rudolf alatti jogállapot Magyar-Erdély- Horvátországban.

Rudolf 32 évi kormánya, melly a régibb háborgó viszonyoknak megujult erővel folytatása, sőt magasb fokra emelése, nem volt kedvező a jogállapot fejlődésének. Ott hol a nemzet joga csak abban állt, hogy adót, katonát, segélyt, munkát ajánlhatott, vagy a jogcsorbításokért panaszt emelhetett, hol a szabad szó bástai erőszakokkal elnémíttatott, hol török, tatár, magyar, német s pártdulások minden perczben ingadozóvá tettek minden jogállást, nem lehete szó jogtökéletesbítésről. Elég volt az eddigit annyira mennyire megmenteni. Ezt mutatják Rudolfnak törvénytárunkba igtatott 15 végzeményei, mellyekben a sérelmek, a hadfolytatásra igért ajánlatok, s né-

melly magánjogi intézkedések viszik a főszerepet. A I-sö e végzeményből az 1578-i, — a II-dik az 1582 i, — a III-dik az 1583-i, — a IV-dik az 1588-i, — az V-dik az 1593-i, — a VI-dik az 1595-i, — a VII-dik az 1596-i, — a VIII-dik az 1597-i, — a IX-dik az 1598-i, — a X-dik az 1599-i, — a XI-dik az 1600 i,— a XII-dik az 1601-i, — a XIII-dik az 1602-i, — a XIV-dik az 1603-i, — a XV-dik az 1604-i — mind Pozsonyban tartott — gyüléseken alkottatott, de mellyeknek csak első hármában jelent meg Rudolf, a többieket Ernö, Maximilián, de leginkább Mátyás testvére által tartatta meg. Főbb pontjaik következők:

1) a sérelmeket illetőleg: a) az ország közszabadsága ellen már régen becsuzott visszaélések töröltessenek el, a káros behozásokkal elhomályosított országszabadságok és országlat alakja állittassanak visza, s ő fölsége 2 év alatt mind azt, mit a rendek a sérelmek orvoslata iránt kértek, az ország törvényei szerint, mellyekre ünnepélyesen kötelezte magát, valósággal teljesítse (II: 1, 8,- III: 1,- IV: 2, 11,- V: 1,- VI: 1). b) Ő fölsége jöjjön már valahára személyesen Magyarországba, s a sokféle informatiok és cancellániak elvetésével maga hallgassa meg hivei könyörgéseit, maga segítsen a bajokon, mert csak, ha személyesen megjelenik, orvosolhatja azokat (V: 8,- XIV: 1). c) A magyar tanács régi tekintélyébe (mert még most is idegenek voltak magyar hivatalokra alkalmazva) állíttassék vissza, s minden három hónapban ő fölsége- vagy helyettesével teljes számban összeüljön, és a magyar ügyeket vezesse. Ezen kivül mindig legyenek ő fölsége vagy helyettese mellett magyar tanácsosok, kikkel együtt mind a kamarai, mind a hadi ügyeket végezze (II: 1, 8,- IV: 3 8 9). d) Az ugynevezett kamarai sérelmek orvosoltassanak, tehát a kamarák törvény utján kivül senkitől ne szedjék el javaikat, ő fölsége királyi kezeiből a nem rég elhunytak javait senkinek ne adja, se törvénytelenül elvetetni ne engedje, se magának ne tartsa meg, hanem törvényesen jól érdemesülteknek adományozza; külföldieknek pedig magyar jószágokat épen ne adjon, az eddig adottakat is tüstént vegye vissza. Az önkényesen fölemelt só ára szállittassék le (VIII: 27,- IX: 39,- X: 31,- XV: 16). e) Senki egyszerü feladásra el ne fogassék, királyi parancscsal helytartó vagy biztosok elejbe ne idéztessék, s vagyona és javai a törvény rendje megtartása nélkül ne foglaltassanak el, sőt

a hamis feladók büntettessenek (XIV: 12,- XV: 17, 18). f) A nemesek régi szabadalmaik szerint minden harminczadtól mentek legyenek, saját földeik termései kivitelétől, vagy saját házi használatra behozottaktól harminczad ne vetessék, de a kereskedés végett behozottak fizetés a'á essenek (VII: 48, 56,- VIII: 35,- X: 34) g) Az ország határai rendeztessenek és a fölöttük támadt viszályok intéztessenek el (I: 18,- III: 6, 7.- IV: 33,- VII: 47.- V: 22,- VIII: 33, 34,- IX: 36.- X: 44,- XI: 24,- XII: 32, XIII: 23,- XIV: 13). h) A katonák és kapitányaik minden nemü féktelenkedései szüntessenek —, s az általuk okozott károk térittessenek meg. Mivel nádorválasztásra nincs alkalom, ország főkapitányai neveztessenek, de kik honfiak legyenek, a magyar tanács egyeztével jól érdemesültekből tetessenek, és szabják magokat az 1567: 41 czikkéhez. Az úgynevezett szabad hajdúk fékeztessenek s töröltessenek el (I: 5,- IV: 5, 6. 7,- VI: 31, 32, 39,- VII; 3, 14, 33, 46,- VIII 1, 9, 23, 24,- IX: 3, 29,- X: 2, 3,- XI: 19,- XII: 26, 27,- XIII: 19,- XV: 12, 14). i) A magyar katona a haza szokásán kivül más esküvel ne köteleztessék, mert a magyar katonának meg vannak régi saját hadijogai, mik szerint itéltetik, s egyedül magyar kapitánytól függ és büntettetik Általában a kapitányok minden nemzet joga és szokásai szerint kormányozzák katonáikat (VI: 40,- VII: 21-, VIII: 6,- X: 19). k) Slavonia szabadságában s a bán régi tekintélyében tartassék meg (XI: 27). — Mi sükere volt e sokszoros sürgetéseknek? meg mutatta a következmény. A rendek belefáradtak a sürgetésekbe. A gyülések eleinte fenyegető hangja utóbb kérelemmé, alázatos könyörgéssé változott. S midőn ez sem használt, az 1604-diki fölkelésnek kelle bekövetkezni, mi a bécsi békekötést eredményezte.

2) Az adót illetőleg: minden kaputól majd 2, majd 3, majd 9 forintot, minden jobbágyháztól majd 100, majd 150 dénárt hüven ajánlottak a rendek, miket magok részéről, és saját erszényükből, de nemesi szabadalmaik épen tartása mellett, majd kapunként 6, söt 9 forinttal, majd minden háztól 50 dénárral toldottak meg. A házok megszámlálása szokatlan volt ugyan Magyarországban, de kivételesen egynéhány esetben bele egyeztek a rendek. Ezen kivül a VI: 5,- VII: 10,- IX: 15,- X: 7 czikkekben kijelölt személyek, t. i. az armalis és egytelkes nemesek, szabadosok, praediálisták, papok, apátok,

szónokok, káptalanok, mellyeknek jobbágyai nincsenek, kereskedők, anabaptisták, zsidók, ruthenok, oláhok, szénégetők, fametszők sat. külön fejenként taxáltattak, s várak erősítésére ingyen munkák, élelem, fa, széna, szalma, zab, utcsinálás bőven szolgáltattak (I: 1—4,- 27—25,- II: 1, 2,- III: 1,- IV: 12, 14,- V: 3—14,- VI: 3—15,- VII: 5, 6, 9, 10,- IX: 4, 5,- X: 6, 7,- XI: 3,- XII: 2,- XIII: 2,- XIV: 3,- XV: 2

3) A hadsegélyt illetőleg: a tölebbi évek rendeletei (1557: 2,- 1556: 20,- 1553: 2, 3, 4,- 1567: 23,- 1552: 3,- 1555: 4, 5) megujíttattak, a katonák havi zsoldja (lovasnak 5—6, gyalognak 2—3 for.) meghatároztatott, lovasok, gyalogok (majd minden 10 kapútól 3 lovas 3 gyalog, majd egyszerre 10,000 fegyveres 6 hóra sat.), és személyes fölkelés, különösen ha a király vagy egyik testvére személyesen megy táborba, minden országgyülésen megajánltattak, sőt most már a rendek a személyes fölkelés helyett, mit magok sem igen hasznosnak tartanak, vagy bizonyos számú más katonaságot, vagy katonák fogadására minden háztól 50 dénárt igértek és adtak királyuknak (I: 7, 8, 10, 11, 12,- II: 2,- IV: 18, 19,- V: 2,- VI: 2,- VII: 7, 20,- VIII: 2, 7, 21,- IX: 20,- X: 6, 22,- XI: 12,- XII: 9,- XIII: 9,- XIV: 7,- XV: 2, 7). Nevezetes, hogy a magyar asszonyoknak kereskedés vagy más miatt táborba menni, vizbefojtás büntetés alatt el volt tiltva (VI: 34).

4) Az igazságszolgáltatást illetőleg: a nyolczados és helytartói székek tartása iránti régibb határozatok megujíttattak, hozzájuk valamint ő fölsége királyi táblájához s a fölebbvitelek átvizsgálásához tagok neveztettek, a perlekedőknek magok közt fegyverrel végezni ügyeiket eltiltatott, erőszakok, s hatalmaskodások esetében az eskületétel, ha tanúk hiányoztak, mind két félnek megengedtetett, s ha főispán nincsen, az alispán állíttatván a megye élére minden uj foglalások- s megtámadásokról ez hatalmaztatott fel tekintélyesb nemesek- s szolgabiróval együtt ítélni. A szolgabirónak csak 20 forintig adatott hatalom adóssági ügyekben. Az uj naptár bevetetett, s a régivel élés 1000 for. büntetés alatt eltiltatott; de a törvénykezési ügykezelések akár ó, akár uj naptár szerint tetettek, érvényeseknek határoztattak. (I: 4, 16, 17,- II: 3, 4,- IV: 25, 28, 30, 31, 32, 40,- VI: 36. 37,- VII: 49,- X: 45,- XII: 33, 34,- XIII: 22)

5) Az egyházi dolgokat illetőleg: a főpapoknak ingó, s szerzett javaikról végrendelkezhetése kéretett, a kétnejüség eltiltatott, az esztergomi érsek nemesei vámoktól menteseknek nyilatkoztattak, s a vallási ügyekben ujitók ellen a király önhatalmával a régi királyok végzései foganatba vetetni rendeltettek (IX: 40,- X: 36,- X: 41,- XV: 22).

6) Mivel sokszor megtörtént, hogy az országlakosok gyülésekről hazamenvén, a főkapitányokkal részletes s az országgyülések rendeleteit lerontani törekvő gyüléseket tartatnak, jövőre minden illy gyüléskedések eltiltatnak (VIII: 46,- X: 23).

7) A jobbágyokra nézve azon kivül, hogy a szegény népnek az ingyen munkákkal mód nélkül terhelése gátlására ő fölsége megkéretett, s a szabad költözködés fentartása megemlittetett (XIV: 8,- VII: 36), semmi sem történt.

8) Althan, Dietrichstein, Kollonics, Unverzagt testvérek és többen honfiusíttattak, az ország törvényeire teendő eskün kivül az is megkivántatván tőlök, hogy szabadalom- és bizonyítványleveleiket a magyar cancellariából kivenni kötelezetnek (I: 36,- III: 3,- IX: 41,- XI: 29,- XV: 19). Hasonlókép ő fölsége megkéretett, hogy Pálffy Miklóst s örököseit katonai érdemeiért örökös grófi czim mellett Pozsony várával, s pozsonyi jószágokkal ajándékozza meg (X: 48).

E végzeményeken kivül a törvénytárba igtatvák:

1) A VI-dik végzemény 56-dik czikkébe, és czikke után az erdélyi fejedelemmel Báthory Zsigmonddal 1595-ben kötött erdélyi egyesség 12 czikkei (lásd az 564-dik lapon).

2) A XV-dik végzemény után az 1606-i bécsi békekötés (lásd a 600-dik lapon).

3) A bécsi békekötés után a magyar,- és cseh, morva, sziléz rendeknek ama békét biztosító leveleik- s

4) Rudolf és a török zultán Ahmet között kötött zsitvatoki béke és szövetség (lásd az 556-dik lapon) 17 pontja.

Rudolf végzeményeihez számíthatók a dunán innen- és túli rendeknek Esztergomban 1594-ben Mátyás főherczeg által tartott gyülésében alkotott czikkek, mellyekben, mig a jelen háború tart, 1594-dik év mindegyik havára kapunként 1 forint ajánltatik, a zsákmányból élni szokott szabad hajdúk rendes kapitányok alatt rendes zsolddal ellátatni határoztatnak

sat. Az itt meghatározott segély a következett 1595-i pozsonyi gyülésen (VI: 42) eltöröltetett.

Erdélyben Báthory Kristóf, Báthory Zsigmond, Báthory Endre, Bocskay, és Rákóczy Zsigmond fejedelemsége alatt megtarták a 3 nemzet és magyarhoni részek alkotmányos jogaikat, mellyeknek kifolyásai voltak a számos gyülések, mellyek ez idő alatt Gy. Fehérvárott, Kolozsvárott, Tordán, Medgyesen, Enyeden, Marosvásárhelyen, Déván majd minden évben, sőt egy évben 3—4-szer, is tartattak. Főbb tárgyai ezeknek: fejedelmek választása s azoknak az ország politikai s vallási szabadságai fentartására megesketése (1576 tordai,- 1588 medgyesi,- 1598 tordai,- 1599 medgyesi,- 1601 kolozsvári,- 1605 medgyesi,- 1607 kolozsvári,- 1608 kolozsvári gyül.),-- az ország és fejedelem szükségeire adónak ajánlása s hadierő kiállitása (1576,- 1587 fehérvári és kolozsvári,- 1589 enyedi,- 1590, 1594 fehérvári, tordai, kolozsvári,- 1595, 1598, 1599 medgyesi, kolozsvári, fehérvári,- 1601 kolozsvári, 1602, 1603, 1604, 1605, 1607 fehérvári, kolozsvári s marosvásárhelyi),— a török barátsággal felhagyás s Rudolf biztosaivali alkudozások, egyezkedések, s ezeknek eskütétellel megerősítése (1594, 1595, 1598, 1599 fehérvári).— jézsuiták számüzése vagy visszavétele (1588 medgyesi,- 1595 fehérvári,- 1598 tordai, 1603 dévai), — az erdélyi cath. püspökségnek megszüntetése (1601 kolozsvári), — a szabad báróság eltörlése (1607 kolozsvári), — a szászföldi tizedeknek, mellyek magánosoknak nem adományoztathatnak, fiscus számára visszaállitása (1607, 1608), s azon szabadságoknak, miket Báthory Zsigmond saját tekintélyével a székelyeknek a nemesi szabadalmakkal ellenesen engedett, eltörlése (1595 fehérvári) sat. Nem volt ugyan az ország alkotmányos joga megtámadási kisérletektől menten, mert Báthory Zsigmond az 1595-i fehérvári tavaszi gyülésen, hol a múlt évben nehány úrnak általa végrehajtatott kivégeztetését, s rokonai István és Endre elitélését helyben hagyatta, (az illy törvényt az erdélyiek jus ligatumnak nevezték) egészen teljhatalmúlag intézkedett; de utóbbi rendeletekkel az illy jogbitorlások helyrehozattak, a jus ligatum örökre eltöröltetett (1607 kolozsvári gyül), s a visszaélések megszüntettek. Azon 2—3 év, mellyben Basta zsarnokoskodott, nem mondható alkotmányos életnek, mert az ez alatt

tartott gyülések (1602 medgyesi- 1602 fehérvári,- 1603 dévai,- 1604 kolozsvári) vagy csak adó, élelem, katonaság ajánlatával, vagy a katonák féktelenségei s nyomorúlt nép szenvedései megszüntetése iránt tett könyörgésekkel, vagy az elpártoltakra szabott büntetésekkel, sarczokkal, vagy hóhérok közbejöttével kicsikart eskü- s bocsánatkéréssel foglalkoztak. Az itt Erdély jogain ejtett csorbákat Bocskay fölkelésének kelle helyre állítni.

A szász nemzet ugyan ez idö alatt (1583) nyerte meg Báthory István- már lengyelkirálytól fölterjesztett municipális törvényei megerösíttetését.

Slavoniában az ezt illetöleg adóról, segélyről, katonaságról, országvédelemről, a kétnejü s gonosztevö nemesek büntetéséről, az ország szabadsága és bán tekintélye fentartásáról, törvényszékek tartásáról, benn született vagy magyarnak alávetett nemzetbeli hivatalnokok alkalmazásáról sat. szólló magyar országgyülési törvényczikkeken kivül (Rud. IV: 32, 34, 36,- V: 8, 9, 20,- VI: 16, 44, 54,- VII: 9, 22, 32, 36, 45, 46,- VIII: 8, 12, 15, 16, 19, 25,- IX: 33,- X: 6, 15, 30, 36,- XI: 6, 7, 27, 28,- XII: 3, 12, 26, 30,- XIII: 1, 7, 22, 25,- XIV: 6,- XV: 2, 4, 7, 14, 20,- Bécsi béke: 9, 10) alig találjuk egy pár gyülésnek nyomait. Illyen a slavoniai urak- és nemeseknek s más karok- és rendeknek Zágrábban tartott 1608-i gyülése, mellynek határozata szerint Mátyás felhivására a magyar és osztrák rendek közt a bécsi és zsitvatoroki békekötések fentartására kötött szövetséghez a horvátok is csatlakoztak. Illyen az 1604-i zágrábi végzemény, melly 10 czikkében hálásan fogadván, hogy Rudolf a pozsonyi gyülés határozata (1604: 22) szerint az orthodox vallást régi állapotában megőrizni törekszik, egyhangulag határozza, hogy minden eretnekek, különösen a Stajerböl kiüzött kóbor predikálók kiüzessenek, a dézmák a püspöknek s káptalanoknak még az oláhok által is egyházi büntetés alatt megfizettessenek, száraz és uj vámok eltöröltessenek, a törvényes uraikat elhagyó nök és az udvarukban illyeneket tartó urak a fö- és alispánok által pörbe idéztessenek sat. E végzemény mind Rudolf által helybenhagyatott, mind II Mátyás által ujra megerösíttetett. A bécsi békekötés elsö pontja, ugy látszik, nem lön Slavoniára kiterjesztve.

80 §. II Mátyás kormánya. Báthory Gábor. Bethlen Gábor és a protestantismus elleni működések.

Rudolf lemondása következtében Mátyás országgyülést hirdetett Pozsonyba (1608), hol megjelenvén, a számosan összegyült rendektől magát mindenek előtt királyúl elismertetni (a választás szó mindenütt mellőztetett), és megkoronáztatni kivánta. De ezek, most látván idejét sérelmeik végleges orvoslatának s kétségbe vont választási joguk érvényítésének, mind addig vonakodtak a megkoronázástól, mig Mátyás az általuk 3 heti élénk vita után megállapított választási föltételeket el nem fogadja. E föltételek leginkább a bécsi béke pontjait, de világosabban meghatározva illették. Bennök a vallás szabad gyakorlata a falukra is, tehát mindenüvé kiterjesztetett, a „cath. vallás rövidsége nélkül" záradék kihagyatott, mindegyik hitfelekezetnek saját felügyelőket választani megengedtetett, nádorságra két catholicus, két evangelicus kijelölése rendeltetett, s kir tanácsosokúl magyaroknak vallás különbség nélkül alkalmazása kivántatott. Továbbá a korona tüstént Pozsonyba hozatni, a horvát bán hivatala s tekintélye tüstént visszaállíttatni határoztattak, s a bécsi békének az egyházi méltóságokat, egyházi székeket, jezsuitákat, s több tárgyakat illető pontjai ujra megerősíttettek. Ezen kivül a rendek kivánták, hogy a király az ország szabadságait épen tartsa, közöttök lakjék, távollétében pedig a nádort és magyar tanácsot teljes kormányzati hatalommal ruházza fel sat. Mátyás látván, hogy a kormány küzdelme s a papság ellenmondása daczára milly szilárdan ragaszkodnak a rendek határzataikhoz, engedett kivánalmuknak, és, mert bátyja igéretei, ki minapi lemondását megbánván, a nevével jegyzett s a gyülésen szétosztott iveken akarmi föltétel elfogadására késznek ajánlkozott, többeket átpár-

tolásra csábíthattak volna, valamennyi határozataikat elfogadta. Igy, miután maga királyúl, Illésházy István (prot.) pedig nádorúl megválasztatott, **II Mátyás** (1608 — 1619) névvel a rendek nagy lelkesedése és szokott ünnepélyes pompája közben megkoronáztatott.

A koronázás és főbb hivatalok betöltése után tovább folytatta a gyülés tanácskozásait. Az országgyülés elrendezése volt ezek legfontosb tárgya. Mert ez kivált a mohácsi vész óta csak nem egészen kivetkeztetett ősi alakjából. Alig lehete tudni, kik jogos és szavazattal biró tagjai. A kormány kénye kedve szerint szaporította a szavazatokat, s nevezett és hivott meg szabad királyi városokat. A clerus a vallási czikk ellen tett ovásában azt nyilvánította, hogy törvények nem alkottathatnak, ha csak az egyházi rend is bele nem egyezik. E bizonytalanság megszüntetése végett a rendek most meghatározták, hogy az országrendi jog ezentúl 4 osztályt: főpapokat, főnemeseket, nemeseket, és szabad kir. városokat illetend. Ezeken kivül más nem hivathatik gyülésre. A további elrendezés akkorra halasztatott, mikor a törvénykönyv javítása, mi iránt az utasítások már e gyülésen meg is készültek, foganatba vetetik. Ugyanekkor több végzemények mellet a Báthory Gábor fejedelemmel már előbb megkötött egyesség megerősíttetett, s a béke Erdélylyel megszilárdíttatott.

Egy század óta ritkán oszolt szét országgyülés nagyobb megelégedéssel, mint az 1608-diki. A nemzet, melly 25 év óta nem látta fejedelmét, szinről szinre láthatá körében koronás királyát, visszanyerte 70 év óta vándorolt koronáját, megválasztotta 46 év óta hiányzott nádorát, megorvosoltatta sérelmei nagy részét, biztosította vallásszabadságát, s megerősítette Erdély- és törökökkeli békéjét. Az ős ellentétek kibékülésének nézett reménytelve mindenki elejbe. Azonban e remény kevés idő alatt szappan-

buborékként pattant szét. A clerus nem felejthette a protestantismus jogositottságával tekintélyén ejtett csorbát, s azon ovásával, mellyet a törvények szentesítésekor a jezsuiták mellett és vallásszabadsági czikkek ellen ünnepélyesen megujított, megmutatá, hogy nem gondolva a haza törvényeivel, nyúgalmával, békéjével, a megkezdett harczot ezután is elszántan folytatni van elhatározva. A bécsi udvarnak sem esett jól a korlátozás, mit a bécsi béke, és 1608-diki gyülés ellenében kivivtak; azt azért, ha nyiltan nem, de alattomban, hol csak lehetett, sükertelenné tenni, s a törvények erejét eltompítani tevé magának egyik feladatúl. Igy a catholicismus és a kormány teljhatalomra törekvése sokszor egymással kezet fogva, czéljaikat egymáséival összeszőve, terveiket egymáséiba burkolva tovább folytatták a küzdelmet. Mátyás e küzdelemben hol erre, hol arra ingadozott. A várandó császárságnak könnyen koczkáztathatása, s az ellenreformatio- és teljuralomhoz vonzódása, miután czélját elérte, könnyen elhagyta párologni az engedményeket, mellyeket a protestansoknak a trón elnyerésébeni segélyükért adott. S ugy látszik, hogy Khlesl bibornok befolyása nem volt sükertelen, midőn fejedelmének azt sugallá, hogy, ha külsőleg a protestansoknak és alkotmányosságnak tért engedett is, de belsőleg és csendben a catholicismus, és központosító hatalom érdekében folytassa fejedelmi törekvéseit. Mátyás, hol csak lehetett, valósítá is e törekvéseket, mit mindjárt kormánya kezdetén az osztrák, stájer, koronth, morva protestans rendekkeli bánása eléggé tanúsít. Midőn t. i. ezek a parancsolt hódolatot mindaddig, mig jogaik úgy, mint Magyarországon nem biztosíttatnak, teljesiteni vonakodtak, sőt a magyar rendekhez több izben levelet és követséget küldöttek, hogy ezek az előbbi pozsonyi szerződés szerint mellettök a királynál közbenjárólag lépjenek fel; Mátyás az alkotmánytalan örökös tartomá-

nyoktól föltétlenül kivánta a hódolatot, az urak- és nemeseknek engedett szabad vallásgyakorlatnál többet nem adott meg, s akkor is, midőn az 1609-diki pozsonyi gyülés a magyar, osztrák, és morva rendek közt Mátyás vezérlete- és egyeztével kötött szerződés fentartását végzései közé be sorozta, s az Illésházy után nádorrá választott Thurzó György (prot) közbenjártával őt némi engedékenységre birta, csak szóval jelentette ki, hogy a városokat és mezővárosokat is az urak- és nemesekkel egyenlő vallásszabadságban részesítendi. Magyarországon sem maradt megkisérlés nélkül a kormány és szövetségese illy nemü törekvése. Az 1609-diki gyülésen a királyi előterjesztés, mint hire járt, a clerus sugalltára, azt kivánta, hogy nádorválasztás végett a 4 egyént ne a király, mint a múltkor, hanem a rendek jelöljék ki, a király pedig válaszsza. Ennek szemlátomást a volt czélja, hogy a nádorság cath. vallású egyénre ruháztassék. A többséget tevő protestans rendek ellenszegülésén megtört ugyan e szándok, mert Mátyás visszavonta kivánalmát, s a rendek a kijelöltek közől Thurzó Györgyöt választották nádorúl; de nem szünt meg a protestantismus elleni további müködés. Midőn t. i. Thurzó nádor a prot. egyháznak nagyobb központosítása végett 10 dunáninneni megye ágostai vallású hiveinek Zsolnán 1610-ben zsinatot tartott, s ott a megyék az 1608: 1 értelmében 3 superintendenst választottak; Forgács esztergomi érsek e zsinat végzéseit, mert általuk azon kerületek a püspöki hatóság és szószéki adó fizetése alól kivetettek, országszerte törvénytelenneknek hirdette, még pedig olly indulatosan s lealázó kifejezésekkel, hogy a nádor első felindulásában őt törvény és béke háborítónak akarta kihirdettetni. Az ebből támadt keserü tollharcz, mit a tüzes jezsuita Pázmán Péter, és Lányi Illés superintendens vittek, és azon érseki zsinat, mellyet

Forgács a zsolnai, ugy nevezett zúggyülés ellenében 1611-ben N. Szombatban tartott, még magasbra fokozták a két felekezet ingerültségét. S midőn a zágrábi püspök és Erdődy Tamás bán a horvát gyülésen azt nyilvánították, hogy készek inkább országukkal a magyar koronától elszakadni, mint azt kormányuk alatt a lutheránusság lélekölő ragályaival bemocskíttatni látni; láthatta a protestans egyház, milly szellem uralkodik irányában, mint tartatnak meg a védelmére hozott törvények, mint működik ellene mindenütt az ellenreformatio. Mátyás, ki ez alatt ellene fondorkodott bátyját a cseh koronáról is lemondani kényszerítvén, cseh királylyá, sőt Rudolf 1612-ben meghalván, még azon évben német császárrá is megválasztatott, keveset tett a láng elfojtására, sőt az egészen prot. Zemplénbe az áttért és gyülölt Homonnaynak főispánná nevezésével, az 1613-i gyülésen panaszt tett evangelicusoknak adott elutasító válaszával, s több reformellenes rendeleteivel élesztette a tüzet. Annyit azonban eszközölt, hogy mig élt, a törvények homlokegyenest megrontására s háború kitörésére nem hagyta menni a dolgot.

Mint Magyarhon úgy Erdély sem maradt menten a reactio törekvéseitől. A bécsi udvar szerette volna a Bocskay fölkelése által kisiklott országot ismét magához rántani. Nem is mulasztotta el, hol csak lehetett, czéljára beavatkozását felhasználni. Jó alkalom volt erre az Erdélyben ekkor uralkodó zürzavar, mit Báthory Gábor garázda tetteivel támasztott. A ledér, az erkölcstelen, a zsarnok fejedelem ellen Kendy, Kornis, Sennyei és többen, kiknek nejeit, lyányait elcsábitotta, összeesküvést forraltak. Báthory megtudta a tervet, az összesküdtek többjeit kivégeztette, s mivel ezek catholicusok voltak, a szárnyuk alatt volt jezsuitákat Moldvába kergette, sőt a gy. fehérvári gyülésen (1610) az egész cath. papságot

törvénykivülinek s Erdélyből örökre kizárottnak nyilvánittatta. Az összeesküdtek egy része és papság Magyarhonba menekültek, kérvén itt a királyt a közben lépésre. Mátyás kormánya, mivel Báthory inkább látszék Stambulhoz, mint Bécshez hajolni, örömest föllépett ellene, s használván a jó ürügyöt, midőn Báthory mérgét a bécsi udvarral tartó szászokon, és Radul Serban moldvai vajdán akarván kiönteni, a szász- és moldva földet 3 hóig irgalmatlanul prédálta, Forgács Zsigmond kassai főkapitány vezérlete alatt tekintélyes hadat küldött fékezésére. De Báthory a magyar táborban levő hajdukat magához pártoltatta, a magyar csapatokat megverte, s midőn a zultán is, ki Erdélyt a németek elfoglalásától féltette, 30,000-el segélyére jött, Forgácsot anynyira megszorította, hogy ez éhséggyötörte serege maradványával csak a moldvai és lengyel erdőkön körösztül vergődhetett Kassára. A győzelem, és fegyverszünet, mit erre Mátyásnak kötni kelle, még elbizottabbá tette Báthoryt. Bőszültsége nem ismert többé korlátot, saját pártja ellen fordult, saját honfiait nyomta, sértette, üldözte. Dühe elől legmunkásb hivének Bethlen Gábornak a temesvári basához kelle menekülnie. Ez még magasbra fokozta haragját. Bethlent honárulónak nyilvánította, s midőn az ellene zúdult közvéleményt és törököt Bethlenhez látta hajolni, ennek megbuktatására Mátyással szövetséget kötött. De mind ez már késő volt. Ugyan akkor, midőn a magyar király és rendek a Báthoryvali szerződést és segélyadást megerősítették, Bethlen Drinápolyban Ahmet által Erdély fejedelmének nyilvánittatott (1613) s a fejedelmi szék elfoglalására 80,000 el küldetett Erdélybe. Utjában tárt karokkal fogadtatott mindenütt. Urak nemesek, szászok, elégületlenek tüstént hozzá csatlakoztak, s Kolozsvárra összegyülvén Erdély fejedelmévé választották (1613). Báthory Nagy Váradra futott, hol nehány nap mulva a hajdú hadnagyoktól meggyilkoltatott.

Benne, a bujdosó Zsigmond is 7 hóval elöbb Prágában meghalván, kifogyott a somlyói Báthorycsalád, melly a most már Erdélybe központosult magyar ellenzék vezérletében a Zápolyacsaládot felváltotta. Ez ellenzék, tehát Erdély két karöltve járt uj-vallási és politikai-eszmén, a török barátságon, és protestantismus uralmán lőn a Zápolyák alatt megalapitva. A Báthoryak 40 éven át tovább fejtették ez eszméket, de nem mindnyájan egy irányú szilárdsággal, hanem, mint minden magában nem eléggé erössel történni szokott, a török és német védhatalom, a protestantismus és catholicismus közt tétovázó ingadozással. Az öt fejedelem, kiket e család adott Erdélynek, épen ez örökös ingás képviselője. A család első fejedelmi tagja István, ki a fejedelemséget János Zsigmond alatti bizonytalan állásából mind a török, mind az osztrák udvar ellenében szilárdabbá emelte, még török, s bár catholicus, de protestáns irány felé hajolt. Kristóf fél török, fél osztrák, fél catholicus, fél protestans érzelmet mutatott. A jezsuita Zsigmond már egészen catholicus, egészen osztrák irányt vett elő, mi magát s Endre bibornokot megbuktatta, és Erdélyt német uralom alá juttatta. Gábor, az utolsó fejedelmi tag a Bocskay által vezérlett felriadás után elhagyta ösei vallását, s széke elfoglalhatásaért protestanssá lett. Ezenkivül szenvedélyei, érdekei előbb török, utóbb osztrák barátsághoz vezették, mi miatt trónját, életét vesztette. Igy küzdött alattuk egész 40 éven át a két vallási és politikai eszme, majd ez, majd amaz vergődvén túlsulyra. A derülni kezdő fényt, mit az első fejedelmi tagok képviseltek, a két utolsó tag jellemtelensége elhomályositotta, s az általuk képviselt elemek jelentőségét eltörpitette. A folytonos ingadozásnak folytonos zavarok, nyomor, inség lőnek veszélyes következményei. Soha Erdélynek viharosb korszaka nem volt, mint a Báthoriak kora. A bajokat, mikbe e kor ingatagsága a magyar ellenzéket keverte, sok véráldozattal és erőfeszitéssel kelle Bocskaynak és Bethlennek helyre ütni.

Bethlen Gábor (1613—1629), az iktári Bethlencsaládnak, melly a hagyomány szerint eredetét Sz. István korában fejedelmi vérből vette, ivadéka, fejedelemsége elején Medgyesen országgyülést tartott, hol az ország zilált vi-

szonyainak elrendezésével, minden hitvallás egyházai s iskolái iránti gondoskodásával, a vádolt és számüzött urak jószágai visszaadásával, a cselszövénykedők szigorú büntetésével, általában mély politikai bölcseséggel szentelte föl országlását. Tizenöt évi bujdoklásában meggyőződött arról, hogy Erdélyt függetlenségében csak a porta pártfogása tarthatja fenn. Ezért, s meg mivel ő, mint buzgó hazafi és protestans Erdélyből a magyar nemzeti és vallási szabadságnak erős bástyát szándékozott alkotni, határozottan török barátsághoz csatlakozott, fejedelmségre emeltetését különben is ennek köszönhetvén. De a magyar királylyal is békében akart élni. Nagy nehézségekkel kelle itt azonban küzdenie. Magyarországon sok ellenségei voltak. Bécsben személye iránt ellenszenvvel viseltettek, s mint a török hű barátját a keresztyénség ellenségének tartották. Követei Linczben, hol akkor Mátyás tartotta udvarát, szemrehányással fogadtattak. Mátyás nem akarta őt elismerni fejedelemnek, sőt Linczbe minden kormánya alatt levő országok követeiből közös diétát hivott össze a végett, hogy ellene, s a török, és Erdély ellen, ha másként nemlehetne, fegyveres erővel lépjenek föl. Khlesl és párthivei megbuktatására titkos tervet koholtak, minek kivitelére az oláhokat, a szászokat, a pápát, a spanyol királyt, az oláh vajdát segédül kérték föl, s az ellene vetélytársúl fölléptetett Homonnay zászlói alá már jókora sereget fogadtak össze. Hogy egyik fő támaszától a hajduktól megfoszszák, ezeket katonai minőségükből kivetkeztetni, s teljesen feloszlatni szándékoztak. E sok nehézségen csak szilárd és kényszeritő föllépéssel lehete keresztül vágni. Bethlen azért, midőn látta, hogy alkudozásai sükeretlenek, harczias készületeket tett. A törököt maga részére megnyerte, ki Erdélyből egy talpalatnyit sem akarván engedni Bécsnek, basáinak parancsot adott Bethlen támogatására. Khlesl tervét Thurzó

ellenszegülése, a hajduk el nem csábíthatása, s a Homonnayhoz toborzott felvidéki rendeknek minden békeháborítást tiltó végzése meghiúsitotta. A linczi diéta, különösen a magyar küldöttség nem akart Bethlen ellen föllépni, s a portával és Erdélylyel a békét minden áron fentartatni véleményezte. Sem a pápa, sem a spanyol király, sem a német birodalom cath. rendei nem küldöttek semmi segélyt. Igy megmenekedett Bethlen. Fegyveres készületei, Ahmet fenyegető levele, s a dugába dölt fondorlatok elnémitották ellenségeit. Mátyást a körülmények engedékenynyé hangolták, a miért mind Bethlennel N. Szombatban, mind Ahmet küldötteivel Bécsben alkudozásokat kezdett meg. Az alkudozások rövid időn mind kettővel egyességet hoztak létre. Bethlennel jobbára a bécsi kötés szerint a két ország egymáshozi viszonyai elrendeztettek [12]), s a portával a zsitvatoroki szerződés alapján 20 évre béke költetett (1615). Nevezetes e békeokmány, mert egyik pontjában a catholicus papoknak, különösen a jezsuitáknak török uralom alatt szabad működés engedtetvén, legelső jogalapja volt a török földön is szabadon gyakorolható keresztyén vallásnak, s az adóbehajtások, kereskedők,

---

[12]) Az egyezkedés pontjai ezek voltak: Az erdélyi rendek fejedelemválasztási joggal birnak. Fejedelem és rendek a tartományt s a hozzá tartozó részeket nem fogják a magyar koronától elvonni; ellene s az ausztriai tartományok ellen soha sem fognak támadólag vagy bármiként rendbontási czélzattal fellépni; az Erdélyhez kapcsolt részeket csak azon joggal fogják birni, melylyel azok a király elődei által adományoztattak. Mátyás és utódai kötelesek a választott fejedelmet s a rendeket, kérésökre, mindenki ellen megvédeni; viszont Bethlen és utódai s az erdélyi rendek, szükség esetében segédére kelnek a királynak és utódainak mindenki ellen, a portát kivéve; a körülményekhez képest, királyi hadakat is szállásoltatnak magoknál. A bécsi békekötést, mennyiben a fejedelemválasztási joggal nem ellenkezik, fenn fogják tartani, s ahozképest a vallásszabadság is megállapitatik. Huszt és Kővár az erdélyi biztosok kezéhez adatnak; Nagybánya egyelőre még a királyéban marad. A hajdúk mindkét részről féken tartassanak.

birtokterületek szabályozásával legelső nemzetjogi korlátja a török határtalan hódításvágynak.

A törökkel megkötött béke, és a bécsi török követeknek Bethlen ellen Lippa, Jenő mindeddig át nem adásaért, a hajdúk ellen rabolásaikért, a végvárak magyar kapitányai ellen az innen ki- kiütött hajduk nem fékezéseért emelt panasza ujabb lökést adott a Bethlen elleni fondorlatoknak. Azt hivén t. i. az udvari párt, hogy Bethlent most, mivel a rá és hajduira boszús töröktől segélyt épen nem várhat, egy csapással megsemmisítheti, régibb tervét ismét elővette. Homonnay a nagy szombati egyesség daczára Bethlen ellen hadat gyüjtött. Radul lengyel segélylyel Moldvába tört, s a cath. urak zsoldos csapatokat inditottak Lippa felé. Bethlen észrevette a czélzatot, melly az ő és Erdély buktatására volt számítva; azért, hogy egy pár várért ne koczkáztassa a zultán bizalmát, Lippát a temesvári basának átadta, az erre kibékült portától kapott segélylyel Radul seregét szétverte, s a felvidéki megyék által Homonnayt hadai elbocsátására kényszerítette. Ekkor sem nyúgodott azonban ellenfelei ármánya. Khlesl a régibb szerepvivőket ismét Erdélyre küldötte, kiknek beütéseit Mátyás kormánya az egyesség ellenére mindenütt, és mindenben segitette. Ennyi megtámadásokra elhagyta végre Bethlent a türelem, nagy haddal Magyarországba szállott, s egész Debreczenig hatalmába vette annak keleti vidékét. Forgács Zsigmond beütése hirére fölkelésre szóllította a felvidéki megyéket; de ezek, fájdalommal vevén a belháború ismét kiujultát, minden segélyt megtagadtak. A rendek illy hangulata s Bethlen fegyverei lehangolták a bécsi udvart, melly azért, mivel a most ajtó előtt levő királyválasztásnál szüksége volt a rendek és Bethlen jóakaratára, a nagyszombati pontokat megerősitette, s Bethlennel az egyességet N. Károlban véglegesen megkötötte (1618).

Erdélyben ekkép sem a kormánypárt, sem az ellenreformatio nem boldogult. Annál nagyobb erélylyel fogott Magyarországon czéljai kiviteléhez. Itt ez alatt a protestantismus eddigi támasza Thurzó nádor megholt (1616), s a cath. egyháznak Forgács után Pázmán prímássá nevezetésével olly férjfiú állittatott élére, ki már eddig is 30 nevesb prot. családot nyert meg a római hitnek, jövőre pedig a térítésnek még számosb fegyvereivel lépend ki a hódítás küzdhomokára [13]). Az udvarnál is nagy változások voltak készülőben. Mátyás naponta betegesebb lett, s mivel gyermekei nem voltak, s testvérei és a spanyol III Fülöp öröködésjogukról lemondtak, családja rendelkezése szerint a stájer ág egyik sarjadékát Ferdinándot fogadta fel utódául. Ferdinánd, a jezsuiták ingolstadti iskolájának növendéke, a lorettoi Szüz Mária előtt fogadást tett, hogy az eretnekséget mindenütt, hol szerit teheti, kiirtja, s fogadalmában a pápa áldása által megerősitve, apai örökségéből, Stajer- Krajna- és Koronthországokból a protestánsokat már ki is irtotta. Illyen fejedelem trónra emelése volt czélja az ellenreformationak Magyarországon is. E végett Mátyás még Prágából magyar országgyülést hivott össze, melly Pozsonyban 1618 tavaszán meg is nyittatott. Előterjesztése, melly Ferdinándot királyúl elismertetni s megkoronáztatni kivánta, nagy ellenállásra talált ugyan az alkotmányhoz ragaszkodó és protestans rendeknél, kik előbb nádort választatni, választási jogukat külön kiadandó kir. levélben elismertetni, mindenek előtt sérelmeiket or-

[13]) Pázmán Peter 1570-ben Nagyváradon született. Ivadéka volt egy ős nemes családnak, gyermeke reformált szüléknek. Tizenhárom éves korában áttért a r. cath. vallásra. Mint a jezsuita rend növendéke s utóbb tagja Krakóban, Bécsben, Rómában tanult; Gréczben bölcsészet- és hittant tanitott. Innen visszajött Magyarországba az ellenreformatio munkábavételére. Itt szerzett érdemei 1616-ban érseki székbe emelték. Előbb azonban a jezsuitarendből ki kelle lépnie, minek eszközléséhez a sz szék buzgó készséggel járult. Szal. IV: 476, 500.

vosoltatni, s Ferdinánd által az általuk készitendő felavatási oklevelet elfogadtatni sürgették. Midőn azonban Pázmán és Eszterházy Miklós Ferdinánd mellett a főrendeknél többséget vivtak ki, s midőn Mátyás azon törvényjavaslatot, mi szerint kijelentetik, hogy a rendek ő fölsége ajánlatára választják meg királyukat, elfogadta, s ezzel a választási vitát kiegyenlítette; Ferdinánd az elejbe adott választási föltételeket megerősítvén, közakaratul királylyá kiáltatott, s Pázmán érsek által ünnepélyesen megkoronáztatott (1618). El volt ezzel érve, mit a cath. párt ohajtott. A királyi szék egy lángbuzgalmú cath. fejedelemmel töltetett be. Az ország főbb hivatalai jobbára catholicusokra ruháztattak. Nádorrá Forgách Zsigmond választatott. Országbiróvá Homonnay György, kassai főkapitánynyá Dóczy Endre, alsó magyarországi király képévé Eszterházy Miklós, mind visszatért s annál buzgóbb catholicusok neveztettek. A vallásczikket illető vitában, mellynél a protestansok az 1608-diki „a vallásgyakorlata mindenütt szabad legyen“ záradék után e szócskát is „a templomokkal együtt“ a választási föltételekbe bele akarták tetetni, a catholicusok győztek. A sürgetett záradék kihagyatott, a prot. rendeknek ez ellen az országbiróhoz benyujtott ovása a catholicusoktól ellenovással viszonoztatott, s igy Ferdinándnak már választásánál el lőn vetve a viszályok keserü magva. Az udvar és cath. párt győzelmével el volt döntve a sérelmek orvoslata sorsa is. Legtöbbjei ezeknek az idők körülményeivel mentegettettek, vagy az orvoslás igéretével háríttattak el. Azt azonban, mit a kormány, mint Ausztria hatalma meggyökereztetésére nagy fontosságú tárgyat annyira sürgetett, hogy t. i. az 1608-diki végzeménynek az idegeneket a véghelyekből kizáró rendelete töröltessék el, nem lehete kivinni. A rendek szilárdan maradtak régibb határzatuk mellett, sőt

Komárom és Tata váraiban is, hol mind eddig idegenek parancsnokoskodtak, a várnagyságokat született magyarokkal betöltetni rendelték.

Mikor az országgyülés szétoszlott, lángra gyúltak már Csehországban a vallási zsurlódások üszkei. Alig ülte meg a reformatio létrejötte százados ünnepét, nyomban villámok sujtottak örömbe borult földére. A csehek Braunau és Klostergrab városkákban épitett templomaik elvétele- vagy lerontásával sértve érezték Rudolf fölséglevelében engedett vallásszabadságukat, s midőn a gróf Thurn hitvéd által egybehivott prot. rendek ezt panaszló feliratára Bécsből keserü válasz adatott, Prágában fegyvert ragadtak. Mátyás és Khlesl biztosok által akarák lecsillapítni a fölkelést; de Ferdinánd, fogadása ellenére a kormányba bele avatván magát, szigorúbb rendszabályhoz nyult, s a lázadás fegyverrel elfojtása végett Boucquoi és Dampierre tábornokok alatt osztrák hadakat küldött Csehországba. A hadak összeütköztével megnyilt a 30 éves vallásháború (1618 — 1648), megnyilt a magyar ellenzéknek, Erdélynek, Bethlennek uj szerepe. A megkezdett harczban az osztrákok megverettek, s a cseh forradalom Ausztriába is átcsapott. Válságos napok nehezültek a Habsburgcsaládra, — s a válság e napjaiban Mátyás élte 62-dik évében más világra költözött (1619 mart. 20). Mind a cseh háború, mind a többi országokban kitört mozgalmak súlya Ferdinándra maradt.

81 §. II Mátyás alatti jogállapot és végzemények.

II Mátyás 11 évi uralkodása alatt javulás látszott a nemzet jogállapotán. Az eddigi sérelmek nagy része orvosoltatott. Az országos hivatalok ujra betöltettek, s régi tekintélyükbe visszaállittattak. A vallás ügye szabadabbá tetetett. Az ország zavaraiban hanyatlott igazságszolgáltatás jobb lábra állíttatott

Szóval a fenálló ellentétek annyira mennyire kibékíttettek. Innen van, hogy az országgyülési végzések sérelmes voltukból kezdenek alább hagyni, mi különben annak is tulajdonítható, hogy a nemzet egy része, vallásszabadsága bántalmai által felingerülve az erdélyi ellenzékkel egyesülten hamar fegyvert ragad jogai kivivására, a puszta könyörgések, sérelemsürgetések helyét hamar harczi lárma foglalja el, a vita teréről hamar harcz mezejére vitetnek a tárgyak, s a jogi állapot nem kérelem és tanácskozás, hanem fegyver által határoztatik el. Mivel azonban az adott engedmények jobbára kényszerüség szüleményei voltak, s Mátyás testében, lelkében holtáig erőtlen, s jelleme-, trónrajutása-, s helyzeténél fogva örökké ingadozó maradt; valódi kibékülés nem jöhetett létre. A nemzet iparkodott a királyságnak vetett korlátokat tovább terjeszteni; a kormány pedig a kénytelenségből adottakat is lerázni akarta, s hol csak rés nyillott, nem mulasztotta el az eddigi politika nyomán az államhatalom korlátlanabb mozoghatását megkisérleni. Ezt mutatta Mátyás azon nyilatkozatával, melylyel az 1608-i gyülést bezárta, hogy t. i. a magyarok ne annyira a jó törvényektől, mint a jó fejedelemtől várják üdvösségüket. Ezt mutatta a 2-dik gyülésre előterjesztett kivánalmával, melly a nádort a rendek által kijelölendőkből a király által ohajtotta választatni. Ezt mutatta magyar ellenes tanácsosai sugallatának örömest befogadásával. Ezt mutatta törvény ellenére a véghelyeknek német katonasággal megtöltésével a végett, hogy Magyarország ekképen biztosabban hatalma alatt tartassék. Ezt mutatta a Bethlen ellen nyiltan vagy alattomban föllépett ármányoknak nem gátolásával. Ezt mutatta különösen a királyválasztásjog eltörlésére, s a Habsburgcsalád öröködésének föltétlenül elfogadtatására irányzott törekvéseivel. De a magyar rendek épen e jogukra voltak legféltékenyebbek. A választásjogot szabadságuk egyedüli palladiumának tartották. A választashoz mindig föltételeket szabtak, s ha választottak is, a koronázást, mig a fejedelem azokat el nem fogadta, nem vitték véghez. Igy lett ezután minden fejedelemváltozásnál a formaszerü felavatási oklevelek készítése a törvényhozásnak, az abban megállapított föltételek esküvel megpecsétlése a koronázási szertartásoknak egyik leglényegesb része. Az elfogadott föltételek törvény-

könyvbe is igtattattak. A nemzet szilárdan ragaszkodott hozzájuk, s ha más fegyvere nem volt, jogai esetleges megtámadásaiban választásjogával, az ehez csatolt föltételekkel, s a fejedelmeknek ezekre tett esküjével védte állandón magát. Mátyás illy, a koronázás előtt előre meghatározott czikkek és föltételek elfogadása mellett választatott meg királynak, — s szavait, ígéreteit, esküjét nyiltan és homlokegyenest minden ingadozása, titokban másképen érzése, s a kényszerüségszabta korlátokból kibontakozásra törekvése mellett soha sem szegte meg.

Az érintett viszonynak felelnek meg, s minden esetre a nemzet jogállapotának, mi 80 év óta annyiszor megnyirbáltatott, jobbra fordultát tükrözik előnkbe II Mátyás végzeményei, mellyek közöl az I-sö 1608-ban, a II-dik 1609 ben, a III-dik 1613-ban, a IV-dik 1618-ban alkottattak. Az I-sö végzemény koronázás előtti, és koronázás utáni czikkekre van megkülönböztetve, amazok a választási föltételeket foglalván nagy részben magokban. Főbb pontjaik a következökbe vonathatnak össze:

1) A bécsi béke némi bővítésekkel s kihagyásokkal megerösittetett akképen, hogy az I-sö pontra nézve a vallás gyakorlata zászlósoknak, mágnásoknak, nemeseknek, szabad városoknak, az ország minden karai- és rendeinek a magok és fiscus jószágain, a magyar katonáknak a határszéleken, a mezővárosoknak, és faluknak mindenütt szabadon hagyassék, senki abban ne akadályoztassék, s minden egyház maga felekezetü elöljárókkal, vagy superintendensekkel birjon, — a 2-dik pontra nézve, mivel a törökökkel a béke már megkötteteett, ő fölsége azt tartsa meg, s az ország egyezte nélkül semmi háborut ne kezdjen, sem idegen katonát be ne hozzon, —, a 3-dik pontra nézve ő fölsége nádornak két catholicust és két protestanst, kikből a rendek választanak, jelöljön ki, s nádor halála után egy év elforgása alatt uj választásra külön gyülést hivjon össze, mit ha nem tenne, az országbiró, vagy ennek nem létében a tárnok bizatik meg választó gyülés hirdetésére. Személynök is tüstént neveztessék, — a 4-dik pontra nézve a korona Pozsonyba hozatván választott magyar világi koronaőrök által az országban őriztessék, — az 5-dik pontra nézve a kincstárnok világi, s az udvari vagy ausztriai

kamarától teljesen független legyen, és külnemzetek ne avassák magokat az ország jövödelmeibe, — a 7-dik pontra nézve az egyházi törvényszékek maradjanak a bécsi határozat szerint, — a 8-dik pontra nézve a jezsuiták Magyarországon fekvő jószágot ne birjanak, s minden adományozás a régi szokás szerint történjék s a magyar cancellária utján adassék ki, — a 9—10-dik pontra nézve a magyar országtanácsnak méltósága s a cancellaria tekintélye visszaállíttassék, minden kisebb és nagyobb hivatalok, még a harminczadiak is egyedül magyarokkal s a kapcsolt nemzetbeliekkel töltessenek be, ő fősége valláskülönbség nélkül egyedül magyarok tanácsával éljen, a véghelyek parancsnokságai született magyarokra s kapcsolt nemzetbeliekre ruháztassanak, a végvárak Ferdinánd idegen seregeitől megtisztíttassanak, a horvát bán régibb teljes hatáskörével tüstént kineveztessék, a szabad városokban magyarok, németek, szlávok minden hivatalra egyenlőn alkalmaztassanak s egyenlő joggal birtokolhassanak, a koronára szállt jószágok ne pénzért, hanem ingyen és érdemesülteknek adományoztassanak, — a 11-dik pontra nézve az ország minden szabadalmai, szabadságai, szokásai, mentességei ő fölsége által épen tartassanak, s törvényei és végzeményei, a mint kijavítva, rendbeszedve, s a legközelebbi országgyülésen helyben hagyva leendnek, királyi oklevéllel megerősítessenek, — a 12-dik és többi pontok még ez országgyülésen végeztessenek el (I koronázás előtt: 1—17).

2) Az ország több k ö z j o g i i n t é z m é n y e i pontosabban meghatároztattak. Jelesen az országgyülés elrendeztetett, meghatároztatván, hogy országrendek neve alatt ezentúl az országlakosok négy osztálya t. i. főpapok, zászlósok s mágnások, nemesek és szabad városok értetnek, kik közől a főpapok, jelesen a megyével, székhelylyel, és saját káptalannal biró püspökök, a független prépostok s a pálos rend főnöke, nem különben a zászlósok s mágnások a főrendek táblájánál, vagy a főpapok és bárók gyülekezetében, — a káptalanoknak, a nemességnek, a szab. városoknak követei, de csak a II Ul. VII: 3 czikkében elősoroltaké (Buda, Pest, Pozsony, N. Szombat, Sopron, Kassa, Bártfa, Eperjes), továbbá a nemes tanácsosok, az ország rendes birái, s ezek helyettesei, az itélőmesterek, a királyi táblai esküdt

ülnökök, s a távollevő főurak helyettesei az országlakosok közt (az alsó táblánál) ülnek, és szavaznak a régi szokás szerint, ezeken kivül senki gyülésre meg nem hivathatván (I koronázás után 1). Továbbá törvénybe igtattatott, hogy ő fölsége Magyarországon lakjék, mit ha mindig nem tehetne, a nádornak teljes hatalmat adjon az országot a magyar tanácscsal egyetemben kormányozhatni (I k. e: 18), — hogy a nádornak régibb tekintélye visszaállittatván, mint eddig, ugy ezután is 32 telket adományozni hatalmában álljon, fizetése a telső részek borharminczadából is kiadassék, a kapitányok s akármelly nemzetbeli seregek parancsnokai töle függjenek, általában hatásköréről, választásáról hozott eddigi törvények (1555: 1,- bécsi béke 3,- 1608: k. e. 3.- 1613: 7,-) sértetlenül fentartassanak (II: 66,- III: 7, 29,- IV: 4), — hogy minden, 1604 óta tett bevallások érvényesek legyenek (I. k. u. 18, 19), — hogy a kincstárnok- és mellé adott tanácsosainak, valamint a magyar tanács- és cancelláriának tekintélye fentartassék, a harminczadi hivatalok, elnökségek, kapitányságok betöltésében a bécsi béke 9—10 és 1608: 11, 12-dik pontjai szem előtt tartassanak (II: 21, 22, 24,- III: 25,- IV: 8, 15), — hogy az országbiróság jól érdemesült személyre ruháztassék, s a czimeres levelek adásánál is jól érdemesültekre legyen tekintet; titoknokok, ügyvédek pedig semmi jószágot ne nyerhessenek (II: 31, 33, 36), — hogy a szabad- és bányavárosok szabadalmaikban háborítatlanúl hagyassanak meg, s az ezekbeni tisztségek és birtoklások vallás- és nemzetkülönbség nélkül magyarokra, németekre, csehekre egyenlön ruháztassanak (II: 34, 44,- III: 31,- IV: 27), — hogy az osztrák és morva rendekkel kötött szövetség érvényében örökre megtartassék (II: 42), — hogy a rendek által megerősités végett fölterjesztett törvényczikkekben semmi hozzáadás vagy elvétel ne történjék (IV: 28), — hogy az Ausztriához elzálogositott birtokok, valamint Lubló vára és a 13 szepesi város visszaváltassanak, s a határok megigazittassanak (I k. u: 19, 20,- II: 38, 40.- III: 26,- IV: 9, 12), — hogy a tizedek pontosan behajtassanak, s az ezeket illető ügyek megyék előtt tárgyaltassanak (I k. u: 5,- II: 16, 18,- III: 4, 19,- IV: 45), — hogy szokatlan tizedek, vámok, harminczadok ne vetessenek, az ezeket megrövidítők és csalók

büntettessenek, s a száraz vámokra nézve a régibb rendelkezések foganatba vetessenek (II: 16, 17,- III: 19, 21.- IV: 17, 18),— hogy gyülésrei meghivások, miket némelly mágnások, és nemesek szoktak tenni, jövőre szüntessenek meg, s érvénytelenek legyenek (IV: 68) sat. Ezeken kivül a törökökkeli béke fentartása s háborúnak az ország egyezte nélkül nem kezdhetése ujra meghatároztatott (IV: 2), az erdélyiekkel kötött egyességek megerősíttettek (I: k. u. 19,- III: 5), a magyar nemesek Erdélyben levő javai visszaadatni rendeltettek, s viszont az erdélyieknek Magyarországon jogaikat szabadon élvezhetni megengedtetett (I: k. u. 11,- IV: 72) sat.

3) Az igazságszolgáltatást illetőleg elvégeztetett, hogy a törvénytelen parancsok félrevettessenek, illyesekkel az ügyek folyamata ne gátoltassék, s az ország rendes birái által törvényes birói parancsokon kivül mások ki ne adassanak, hanem mindenki csak törvényes megidézés és a törvény szokott utjáni elmarasztás után itéltessék el (I: k. u. 6,- III: 34,- IV: 13, 14), — hogy a nagy és kis nyolczados székek a meghatározott időben és helyeken rendesen megtartassanak (II: 70,- IV: 64), — hogy a megyékben a törvény gyorsabb kiszolgáltatása végett a rendes táblabirákon kivül előkelőbb nemesekből ülnökök választassanak (III: 24), — hogy sem a főkapitányok, sem más hadi tisztek a főispánok hatóságába ne avassák magokat (IV: 20) sat. Ezeken kivül minden hivatalos kiadványok dijai esetenként megszabattak (II: 72, 73, 74, 75), s a zálogos, az osztályos, letiltási, visszaüzési, hatalmaskodási, és magszakadási perek folyamata pontosabban meghatároztatott (I: k. u 3, 4,- II: 4, 29,- III: 23,- IV: 60, 62, 65, 69).

4) A birtokbiztosság tekintetéből akár a magyarok, akár a törökök által birt földön mindennemü rablások tejvesztés büntetés alatt, mi a nádor, bán, vagy fő- és alispán által haladék nélkül végrehajtandó, eltiltattak (I k u 2), az elfoglalt, s még a Bocskay és pártja által elszedett jószágok is törvényes uraiknak tüstént vissza adatni rendeltettek (I k. u. 11,- III: 2), Bocskay adományozásai közől némellyek eltöröltettek, némellyek meghagyattak (II: 3, 8), ő fölsége őrseregei, tisztjei, zsoldosai által mások javai elfoglalása megtiltatott (II: 46, 56), az egyik megyétől a másikhoz csatolt

birtokok visszaállitása, és határok kiigazitása a nádor közbejöttével meghatároztatott (IV: 71) sat.

5) A pénz- és segélyügyet illetőleg adóúl kapunként (4 jobbágy és 10 zsellérház tevén egy kaput) majd 4, majd 3, a véghelyek tartására 1, korona őrzésére 1, a török békekötésre tett költségekre 2, ő fölségének menyegzői tiszteletdijul 1, a királynénak 1, a megválasztott Ferdinándnak 1 forint, az ország házára 60 denár ajánltatott (I: k. u. 14,- II: 62,- III: 9, 10,- IV: 36, 37, 38, 39, 40), a kapuk uj összeirásáról, az adók és hátralékok behajtásáról, megrövidités-ről, erőszakos lefoglalásáról szigorú intézkedések tetettek (II: 16, 17, 62, 63,- IV: 41, 42, 43), a királyi jövödelmek háboritóira halál szabatott (II: 16), ingyen munkák bőven adattak (I: k. u. 15,- III: 8, 16,- IV: 49, 50, 51, 52), a magyar pénz teljes értékben elfogadása, s tisztábban és finomabban veretése iránt számos intézkedések tetettek (I: k. u. 10,- III: 28,- IV: 19) sat.

6) A hadügyre nézve a véghelyek jókarban tartása s ellátása (I: k. e. 21,- II: 32, 61,- 6, 17,- IV: 34, 35, 53), s a katonák zsoldja (a régi szokás szerint lovasoknak 3 for. 20 denár, gyalogoknak 2 for. havonként) meghatároztatott, (II: 12), a parancsnokok, kapitányok, és zsoldosok ő fölségének hűségesküt tenni köteleztettek (II: 14,- III: 14), minden 4 kaputól 1 lovas ajánltatott (III: 65) s a személyes fölkelés ő fölsége, vagy távollétében a nádor mellé a régibb törvények szerint megrendeltetett (III: 18, 56).

7) A vallási s egyházi ügyben az 1608 koronázás elötti első, s a vallást illető czikk megujitatott (IV: 77) s meghatároztatott, hogy a szent székek az ország rendes birái parancsára átküldjék az ügyeket (kivevén a házasságiakat), és háború, szüret, aratás, vagy országgyülések és törvényszékek tartása alatt ne tartsanak üléseket (IV: 70.

8) A jobbágyokra nézve annál egyéb, hogy a jobbágyok felszabadítása, a hol eddig szokásban volt, ezután is megmaradjon, másutt pedig a megyék magán rendelkezésére hagyassék (1: k. u. 13), a visszaadandó javak jobbágyain kegyetlenkedők a főispán által szigorún büntettessenek (II: 5), ő fölsége a hódolt jobbágyok és helységek iránt a zsitvatoroki

béke pontját hajtassa végre (II: 26,- III: 35), a véghelyek körül hidakat épitő jobbágyok vámfizetésre ne kényszeríttessenek (II: 47), a szökevény jobbágyokat a végházak kapitányai és más városok visszaállitsák (III: 36,- IV: 48), nem végeztetett Mátyás alatt.

9) A hajdukat illetöleg rendeltetett, hogy nemesitésük és adományozott javaik iránt ő fölsége a nádor értesítése után rendelkezzék (II: 9), a kicsapongásokat, és szabad hajdúk kártételeit a nádor büntesse (I. k. u. 20,- II: 19), a szabad hajdúkat tartók hűtlenségi büntetéssel büntettessenek (III: 22), a felső Magyarországban lakó hajdúkatonák a megyékbe bekebeleztessenek, s más nemesek módjára a megyéknek alávettessenek (IV: 73).

10) Többek (Lichtenstein, Herbersteinok, Trautsohnok) hazafiusíttattak, s meghatároztatott, hogy a magyarok közé bevett német vagy más nemzetbeli urak évenként a kincstárba bizonyos összeget fizessenek (I: k. u. 27,- II: 51, 76, 77). A horvát születésü Kolonícsnak a véghelyek kapitányságában megerősítéséről szólló IV: 5 tanúsítja, hogy Horvát- Tót- Dalmátországok fiai minden jogokra nézve született magyaroknak tekintettek.

82 §. A vallási és politikai mozgalmak II Ferdinánd első éveiben. Bethlen és a nicolsburgi béke.

II Ferdinánd (1619—1637) trónra léptével égő vulkán volt fél Europa. A jezsuiták világszerte kifeszitett hálói, a pápának a cath. fejedelmekkel kötött szövetsége, a hugonottairtó franczia háborúk, a párizsi vérmenyegző, III-dik s IV-dik Henrik megöletése, az ángol lőporösszeesküvés, a német protestans unio és catholicus liga egymás ellen tömöritett szövetséggé alakulása, s legközelebb a Csehországban kiütött vallásháború olly fokát mutaták mindenütt a vallási izgatottságnak, melly Luther óta nem volt tapasztalható. Reformatio, és ellenreformatio, ugy látszik, élethalálharczra szánták el magokat. A

harczoknak legtüzetesb küzdtere volt Németország, azon ország, mellyben a reformatio vette eredetét, mellynek a catholicismus született védje a római császár volt főnöke, mellyben hát a két ellentét legmagvasb hordozói ütköztek össze egymással. A küzdelmeknek e szerint, mellyek ez összeütközésből keletkeztek, Ferdinánd által és ellen, mint ki az ellentörekvéseknek feje, mozgatója, képviselője volt, kelle legerősben folytattatniok. A minthogy egész életében akár mint császárnak Németországban, akármint királynak Cseh- és Magyarországban a vallási viszályok- és háborúkkal foglalkozás lőn legfőbb feladatává.

Uralkodása megnyiltával nem a legkedvezőbb volt e háborúk fordúlata. A csehek segítve a német prot. unio által győzelmesen mentek előre. Thurn Ausztriára csapott s Bécs kapujánál ütötte fel táborát. A morva és osztrák prot. rendek hozzá csatlakoztak, Ferdinándot a bécsi várlakba szoritották, s kevésbe múlt, hogy neje- és gyermekeivel együtt foglyukká nem tették. Kitartása, s Dampierre megérkezett vasasai kiszabaditák ugyan kinos helyzetéből [14]), de a harcznak nem vetettek véget, sőt annak üszkei Magyarországra is átröppentek. A cseh- morva- és osztrák rendek t. i. azon szövetségnél fogva, melly köztök és a magyarok közt 1608 óta állott, ezeket is együtt működésre, s a Ferdinánd által ellenük küldött magyar zászlóaljaknak visszahivására szóllitották fel. A magyar rendek, kik ekkor (1619) a Pozsonyba összehivott or-

[14]) Midőn a vár ablakai előtt „kolostorba Ferdinándot s gyermekeit, — kard élére a tanácsosokat és papokat" kiabáló nép Ferdinánd szobáiba tódult, s őt az elejbe tartott föltételek aláirására akará kényszeriteni, mit azonban a feszület előtt térdelt fejedelem makacson megtagadott; hirtelen megszóllalt Dampierre dandára hadikürtje, mi a már már czélt ért ostromlókat pár percz alatt szétriasztá. Ferdinánd meg volt mentve.

sággyülésen tanácskoztak, a felszóllításra közbenjártak Ferdinándnál; de sükertelenül. Mert ez Boucquoi ujabb győzelmétől neki bátoritva hajthatatlan lett, mire a pozsonyi gyülés sem további lépéseket nem tett, sem a csehekhez csatlakozásra nem ajánlta magát. Nem igy a protestansok. Ezek Pázmán nyilatkozata [15]), Homonnay s több túlbuzgók templomfoglalásai, s a gyülésen ujabban szőnyegre jött vallási viták által, mellyeknek ismét csak ovások, és ellenovások voltak eredményei, mindig jobban elkeserittettek. A kormány és cath. párt magatartásából gyaníthaták ők, hogy a más országiak legyőzetése után a sor rájok kerülend; mert ha a bécsi béke biztositói cserben hagyatnak s elnyomatnak, maga a béke is, mi pedig a protestantismus legelső jogalapja, könnyen összeomolhat. Ezért alattomban az europai közizgalombani részvételre, s szomszéd hitrokonaikkali szövetségesülésre gondoltak. Szemeik a kétes helyzetben Bethlen felé fordultak. Bethlen maga is vallásos kedélyü, szintén aggálylyal nézett a jövőnek elejbe. Látta, mire tör az ellenreformatio. Látta a csehek példájából, mit érnek a kötések és szentesitett törvények? Látta, mi végök lehet az alkotmányos jogoknak, mellyek a vallásszabadsággal együtt vivattak ki, ha emezt elfojtani sükerül? A kettő együtt él, együtt hal. Látta mind ezek fölött saját létele koczkáztatását. Őt a protestantismus, a nemzetiség, az alkotmányosság győzelmei emelték fel, ezek fennállása tartja fen, ezek dölte döntendi meg. Multja, jelene, jövője amazokkal teljesen összve volt nőve. A kiküzdött vivmányokat minden áron meg-

[15]) A nagy hirü érsek, midőn az 1619-i gyülésen a fölött folyt a vita, hogy a cath. földes urak nem engednek protestans alattvalóiknak templomot épiteni, mérgesen ki jelentette, hogy pusztuljanak el inkább jószágai és álljanak üresen, csak protestans templomok ne emelkedjenek bennök, s jobb, legyen farkasok és rókák barlangja az ország, mint sem eretnekek lakják.

őrizni mind a protestans, mind a hazafi, mind a fejedelem, mind a maga személye érdekei egyaránt igényelték. Ezek tudata nem maradt hatás nélkül Bethlen kedélyére; s midőn a bizalom, melylyel magyar testvérei hozzá fordultak, s a felszólítások, miket a cseh- morva- osztrák szövetségesek hozzá intéztek, ujabb izgatást adtak lelkének, elhatározta magát, ha szükséges, a magyar protestansoknál mély gyökeret vert keseredettségből ne tán előjövendő mozgalomnak élére állni. Nem volt titok e hangulat a bécsi udvar előtt, melly azért Bethlent, mivel erővel még most nem lehete, alkudozásokkal igyekvék nyúgton tartani, sőt, ha lehet, a cseh- és morva forradalmárok ellen szövetségeséül megnyerni. De az eszélyes férjfiu átlátta a czélt, az okokat, a szükséget, mik a kormányt erre indították, s mivel fortély volt ellene használva, fortély fegyvereivel felelt vissza hatalmas elleneinek. Egy részről a kormánynak olly választ adott, mellyből a csehek elleni fölléptét, s Ferdinánd segítésére készségét lehete kimagyarázni; más részről a magyar protestansokkal, a csehekkel, a törökökkel tervezgetett. S midőn Sztambulban, hol azon változások közben, miket Ahmet halála (1617) s fiai Musztafa és Ozmán trónralépte idéztek elő, egy iránta jóakaratú nagy vezér, Mohamed jutott kormányra, terve kivitelére az engedélyt, sőt segélynyujtást megnyerte; midőn a pozsonyi gyülés eredmény nélkül szétoszlott, s az itt elkeserített protestánsok már egészen készen voltak a fölkelésre; s midőn az udvartól ajánlataira adandó válasz helyett azt hallá, hogy a király tanácsosai őt fejedelemségétől megfosztani, s Homonnayt helyébe ültetni akarják: 18,000-rel Erdélyből kiindult, s a hozzá csatlakozott hajduk, és felsővidéki protestansokkal erősült táborának folytonos diadalai közt Kassára vonult (1619 sept. 17). A püspökök s más királypártiak dunántúlra fu-

tottak. Nehány nap alatt Felső Magyarország egészen kezében volt Bethlennek. Ezzel meg lőn kezdve a második vallásháború, melly, hogy szerveztessék, Bethlen Kassára országgyülést hirdetett (1619 sept. 20). Itt a rendek, mert Ferdinánd az esküvel kötelezett alkúpontoktól elállott, s a cath. főpapok a vallási és polgári szabadság alaptörvényeit megroskadtatták, fölkelésüket törvényesnek nyilatkoztatták, Bethlent fejükké s teljhatalmú kormányzóvá választották, Rákóczy Györgyöt főkapitánynyá nevezték, minden vallásnak egyenlő szabadságot biztositottak, a prot. felektől elvett templomokat tüstént vissza adatni rendelték, a zultán- és lengyelkirályhoz követséget küldöttek, s kapunként a fejedelemnek 1 forintot, a követség költségére 75 pénzt ajánlottak. A fölkelést igy elrendezvén, Bethlen 40,000-nyi hadával, miután N. Szombatból Rhédey Ferenczet 10,000 lovas élén Thurn segítésére Morvába küldötte, Pozsony felé indult. Pozsonyt Forgács nádor, Pálffy és Révai koronaőrök, s Tieffenbach német labanczai védelmezték, kiket azonban Bethlen hirtelen szétveretvén, a polgároktól feltárt kapúju várost minden akadály nélkül elfoglalta. A várba menekült nádor és urak szabadságukról biztositatván, meghajoltak a szükség előtt, s a várat és koronát a diadalpompával bevonult fejedelemnek átadták (1619 oct. 17). Bethlen erre a nádor által országgyülést hivatott össze, mellyen számosan jelentek meg a rendek. Ferdinánd tilalma csak a főpapokat, s Eszterházy Miklóst, Nádasdyt, és Frangepánt tartóztatta vissza. Megjelentek a csehek, morvák, sléziaiak, osztrákok küldöttei is. Mig az összegyültek tanácskoztak, a fejedelem Bécs alá vezette táborát; de, bár a külvárosokat már elfoglalta, mivel Ferdinánd vezéreit ütközetre nem birhatta, s Homonnay ez alatt Lengyelországban gyüjtött vad kozákjaival a felvidéken Rákóczy Györgyöt megverte, serege egy részét

Rákóczy segedelmére kellvén küldenie, Sopronba, és Pozsonyba visszatért. Visszatértekor a gyüléskedő rendeket meghasonlva, s a protestansok kedélyét Ferdinánd ellen rendkivül felizgatva találta. A nádor, kihez a rendek panaszaikat [16]) irásba foglalva benyujtották, hogy az ingerültséget lecsillapitsa, közbenjárói tiszténél fogva alkudozások utjára igyekezte vezetni a dolgot. Sükerült is neki, miután erre mind Ferdinánd, mind Bethlen hajlandóknak mutatkoztak, a rendeket békekisérletre megnyerni. Mig azonban Ferdinánd követei késedelmeztek, egészen megváltozott a helyzet, és a hangulat. Homonnay lengyel hada, még mi előtt Bethlen segélye megérkezett, Rákoczytól megveretett s dulások közt haza takarodott. A lengyel urak többjei Bethlen vezéreihez barátsággal közeledtek, s kijelenték, hogy a békét magyar és lengyel közt többé megháborittatni nem engedik. Maga Zsigmond lengyel király a rendeket biztositá, hogy ellenük semmi ellenséges szándokot nem táplál. A porta részéről követ — a gyulai bég — érkezett Pozsonyba, ki Bethlent a zultán jó indu-

[16]) A panaszpontok legiakább Ferdinánd személyiségét illették. Választása, mondatik ezekben, törvénytelenül történt. Pázmán s a püspökök a mult évi országgyülés előtt bejárták az országot, hogy szavazatokat szerezzenek számára, hogy követekül az udvarhoz szitó úri emberek küldessenek. Az országgyülés folyama alatt megvesztegetéshez értő kezek a protestansok sorából is többeket elnémitottak. Az ekkép megválasztott, megkoronázott király nyomban az ünnepély után Bécsbe sietett, a nélkül, hogy az ország sérelmeit orvosolta, a választási alkupontoknak megfelelt volna. A protestansok az ő tudtával, akaratával üldöztetnek a püspökök által; ha nyakukra vettetik a spanyol inquisitio járma, az az ő, Ferdinánd műve leend. Hogy a protestansokat végkép elnyomhassa, szövetségre lépett a spanyol királylyal, idegen zsoldosokat tart az országban, a magyarokat pedig kiviteli belőle a csehek és morvák ellen, kik a magyaroknak hitsorsosaik és szövetségeseik, kikre haddal menniök tiltja azon frigylevél, mellyet maga Ferdinánd is aláirt volt. Mennyi ok ellene, a király ellen felkelni, s e felkelés törvényszerü, mert II Endre arany bullája illyetén esetben, ellenállásra jogositja, felhatalmazza a nemzetet.

latáról biztosította, s a magyaroknak, ha az osztrák háztól elszakadnak, mindennemű segedelmet igért. Ferdinándot a csehek Prágában a trónról leszállitották, s Fridrik pfalzi választó fejedelmet léptették helyébe. E körülmények merészebbeké, s Homonnay kozák hadai dúlása ingerültebbekké tették a pozsonyi rendeket, kik azért Bethlent királyukká választani eltökéllették, s mire Ferdinánd követei megérkeztek, annak az elkészitett választási föltételeket el is küldötték. A királyi küldöttek minden ajánlatára „már késő!“ lőn a felelet. Látván Bethlen, hogy illy állapotban egyesség soha létre nem jöhet, miután a rendekkel a királyválasztást elhalasztatta, maga vette kezébe az alkudozások fonalát. És csak ugyan Ferdinánddal $^3/_4$ évre a fegyverszünetet azon föltételekkel, hogy ez nem csak Magyarországra és lengyel szélekre, hanem, ha csak lehet, a csehekre és szövetségeseikre is kiterjesztessék, hogy II Ferdinánd Bethlent, de ugy hogy a neki ajánlott koronát visszautasítsa, Erdély és Magyarhon fejedelmének ismeri el, hogy a ki mit most bir, azt megtarthassa, hogy máj. 31-dikén Beszterczén országgyülés tartassék, mellyen a fejedelem, a nádor, s a többi karok és rendek megjelenvén minden eddigi bajokat és nehézségeket teljesen kiegyenlítsenek sat, meg is kötötte (1620 jan. 16). Megerősítette egy hó mulva a pozsonyi gyülésen alkotott törvényczikkeket is [17]), mellyeket a rendek

---

[17]) A 34 czikk következőket tartalmaz: Bethlen felhatalmaztatik Magyarországnak azon részét, melly a fegyverszünethez képest kezében hagyatott, királyi teljes hatalommal, de a törvények értelmében, s az általa választandó országtanács és a nádor közbenjövetelével, kormányozni. A vallás szabadságnak; az angsburgi, helvéczíai és római hitvallások egymás melletti s egyenjogú békés állásnak biztosítására nevezzen ki a fejedelem külön mindenik országrész számára tizenkét tagból, még pedig harmadában katholikusokból, kétharmadában az augsburgi és helvétiai hitvallást követőkből álló biztosságot, mellynek köte-

nem Ferdinándnak, hanem neki, mint előlegesen is megválasztott teljhatalmú fejedelemnek nyujtottak be. Pázmán mind e czikkek, mind a fegyverszünet ellen ünnepélyes ovást tett.

A fegyverszünet megköttetett; de egyik fél sem a béke megalapítására, csak időnyerésül használta azt. Ferdinánd Homonnay által folyvást zsoldosokat gyüjtetett Lengyelországban, Boucquoinak Bethlen közbenjárása daczára parancsot küldött a cseheket megtámadni, a pápával, a spanyol királylyal, a német cath. fejedelmekkel vetélytársa Fridrik ellen Mühlhausenben szövetséget kötött, s igy mutatá, hogy békéről hallani sem akar. Bethlen meg a cseh- morva- és osztrák rendekkel ujította meg a szö-

---

lessége legyen, az illető kerületben a hitfelekezetek közt felmerülő viszályokat egyházak, temetők és harangok birtoka s használata körül elintézni, s névszerint az erőszakosan elfoglalt egyházakat előbbi birtokosaiknak visszaadni. Ollyas helységekben, mellyekben csak egyetlenegy templom létezik, de mellyeknek lakosai különféle hitvallásokat követnek, a templom birtoka a nagyobb számú hitfelekezetet, használata a többieket is illesse. Jesuitáknak Magyarországban tartózkodni tilos; senki, bár melly állásu legyen, ne merje őket, akár nyilvánosan akár titokban, magánál tartani, vagy épen egyházi, világi ügyekben alkalmazni. Az elkobzott egyházi javadalmak, kivévén a Bethlen által már egyeseknek beirttakat, a végházak fentartására fordittandók; e czélra azonfelül minden porta után egy mérő buza s egy mérő zab ajánltatik fel. A szent koronát Révay Péter és Pálffy István ezentúl is a pozsonyi várban őrizzék, magyar had oltalma alatt. A németbirodalmi fejedelmekhez, Fridrik cseh királyhoz vagy szövetségeseihez követség menjen, más meg a lengyelekhez, és ismét más a zultánhoz. Az ország oltalmára portánkint hat forint szedessék a jobbágytól, és szintannyi a földes úr erszényéből. A ki fejedelmi vagy főkapitányi engedelem nélkül idegen hadi szolgálatba lép, halált szenvedjen. Papok, urak és nemesek, kik a nemzet felkelése óta a hazából eltávoztak, maradjanak számüzésben a legközelebbi országgyülésig, mellyen kegyelmet nyerhetnek. Pázmán Péter s a vallási vitákban szóval, tollal társa, Balásfy Tamás bosniai püspök és pozsonyi nagyprépost, Homonnay György, Kendy István s a hozzájok hasonlók kirekesztvék a kegyelemből. A fejedelem, a nádor s az ország összes rendei szoros frigyben élni halni fognak a szabadságért, a vallásért, a hazáért.

vetséget, magát a porta igéretével biztosította, s mihelyt meghallotta, hogy Ferdinánd a cseheket ujra megtámadtatta, 800 főből álló lovas dandárt küldött a morva szélekre. Ezekből előre lehete látni, hogy az e közben megnyilt beszterczei gyülés sem sokra mehet a kibékülés dolgában. A rendek itt, miután Bethlen előadásából értesültek, hogy a fegyverszünetnek a csehekre is kiterjesztésében a császárral nem boldogulhatni, sőt a kozákok legujabb betörése a béke minden reményét elenyészteti, Bethlennel ujabb, 165 aláirással (köztök a nádoré is) megerősített frigyet kötöttek, s midőn Ferdinánd nagy későn megjelent biztosai őket a csehek ügyébe beleszóllástól eltiltották, s a gyülés eddigi és ezentúli végzéseit semmiseknek nyilvánítván Beszterczét oda hagyták, Bethlen Gábort magyar királylyá választották. Bethlen a választást elfogadta, s az elébe szabott alkupontokat, valamint a gyülésen alkotott 52 czikket [18]), megerősítette;

[18]) A beszterczebányai czikkekben a minapi országgyülésnek a vallás szabad gyakorlatát tárgyazó czikkelye megujitatott, s minden, bármely hitelekezethez tartozó papok javadalmaik vesztésével és számüzetéssel fenyegettetnek, ha szóval vagy irásban a törvényesnek nyilvánitott három hitvallás valamellyikét alázgatják, hitfelekezetet hitfelekezet ellen lázitanak. A zsolnai s az ennek nyomán 1614 ben tovább indult váralljai convent végzései megerősitettek. Az egyházi tizedben mindhárom hitfelekezet plebánosai osztozkodjanak. Katholicus püspök csak három legyen: Egerben, a keletéjszaki megyék számára; Nyitrában a dunáninneni, s Győrött a dunántúli papság betetőzésére; külön mindeniknek évenkinti zsoldja kétezer forintban állapitatván meg. Az egyházi javadalmak részben a végvárak jókarban tartására fordittassanak, részben a közkincstár javara eladassanak vagy zálogba vettessenek; az elővételi jog azon családokat illesse, mellyek e jószágokat annak idejében a clerusnak adományozták volt. A hiteles helyekül fenmaradó káptalanok és apátságok tagjai évenkinti zsolddal láttatnak el. Bethlen és a rendek közt felbonthatlan maradjon a frigy. Pénzsegélyül minden porta után tizenkét forintot fizetnek a jobbágyok, tizenhatot a földesurak. Az országgyülések ezentúl pontosan irassanak ki, de tiz napnál tovább ne tartsanak. Pázmán Péter esztergomi érsek és Balásfy Tamás bosniai püspök, mint gonosz rendbontók számüzetnek.

de a koronát fejére tetetni nem engedte „Reményei nem voltak vérmesek; az ár órájában készült az apályra.“, Ezzel el volt vetve a koczka a háború tovább folytatására. Bethlen hadnagyai Dunántúlra ütöttek, s azt egész Dráváig fejedelmük hüségére eskették. Ferdinánd vezére Dampierre Pozsony sükertelen vivása közben elesett, Collalto pedig Petronellnél össze meg összeveretett. Mig azonban Bethlen ekkép halad, szövetségeseit a cseheket Ferdinánd hadai Fehérhegynél Prága mellett kegyetlenül megverték, mire az uj király Fridrik koronáját oda hagyva elfutott, a fejüket vesztett csehek és morvák meghódoltak, alkotmányuk semmisíttetett, a szerencsétlen országok lakosai véres boszú áldozatául estek. A vereség e hirére Bethlen hivei ingadoztak. Szécsy, Balassa, Bosnyák, Pálfy, Pécsy, s később maga a nádor Forgács is Ferdinándhoz pártoltak. Több várak, és városok (Körmend, Kőszeg, Rohoncz, Óvár, Pozsony, N. Szombat, Nyitra, Fülek sat) visszafoglaltattak. Trencsén s a szomszéd megyék megfélemlve Ferdinándhoz áttérni készültek. Az eperjesi gyülésen, mit Bethlen az é. k-i megyéknek hirdetett, kevesen mertek megjelenni. A Haimbnrgban megkezdett alkudozások félben szakadtak. A török nem küldött segélyt. Bethlen és a protestansok ügye egészen elveszettnek tekintetheték. A mindezekre meg nem rettent fejedelem erélye, és megmaradt kapitányai tántoríthatlansága azonban rövid időn más fordulatot adott a háborúnak. A kapitányok Abafy, Egri az éjszaknyúgoti vidéket visszavették, Horvát István az Érsekujvárt ostromló Boucquoit elfogatta, megölette, s egész táborát minden készletei elfoglalásával szétriasztotta, Batthyáni Ferencz a dunántúlt ismét visszaragadta s a kiszorított Colalto, és Eszterházy üldözésére Ausztriába tört, maga a fejedelem pedig N. Szombatot, Szakolczát sat. visszafoglalván Mor-

váha csapott át. Majd az egész királyi Magyarország birtokában volt ismét Bethlennek. E szerencsés fordulat közelebb hozta az alkudozó feleket. Nicolsburgba mind két részről megbizottak küldettek, s az alkudozások megkezdettek. Hevesen folyt itt a vitatkozás. Bethlen tüzes követe a 21 éves Thurzó Imre majd egész Magyarországot, majd az ország éjszaki részét Duna határral, majd Ferdinánd és Zápolya módjára az egyik királyságot kivánta megbizója részére. Ferdinánd megbizottai ellenben Bethlen királylyá választalását okmányilag megsemmisíttetni sürgették, a vallásokat egyenlő joguakká tevő beszterczei törvényről hallani sem akartak, s olly kivánalmakkal álltak elő, mellyekben, mint Bethlen kijelenté, „a választott magyar király nem hogy Ausztria határán 70,000 főből álló hadak élén, de még fogságban“ sem egyezhetett volna meg. Végre azonban mind két fél engedett, s 1622-i januar 6-dikán a következő tartalmú egyesség — az úgy nevezett nicolsburgi békekötés — iratott alá:

I. Ferdinánd a Bethlennel szövetkezett magyar rendeknek teljes bocsánatot ad, az ország törvényeit, kiváltságait, vallásszabadságait, a mint ezek a bécsi békekötésben, az 1608-diki törvényczikkekben, s a maga által elfogadott választási föltételekben előadvák, szentül megtartja, s a sérelmek orvoslata végett 6 hónap alatt országgyülést hirdet.

II. Bethlen lemond a királyi czimről, a koronát s a dunántúl és — innen elfoglalt megyéket, városokat, erösségeket visszaadja, s a foglyokat váltságdíj nélkül szabadon ereszti.

III. Ferdinánd az átadottakért Bethlent németbirodalmi herczeggé nevezi, Oppelnt, Ratibort Sziléziában reá, s ha gyermek nélkül halna el, öccsére Bethlen Istvánra szállítja, Magyarországban Szatmár, Szabolcs, Ugocsa, Zemplén, Borsod, Abauj, és Bereg megyéket, úgy azonban, hogy ezek az országtól soha el ne szakasztassanak, hanem törvényes ügyekben a nádor és törvényes országbirák hatósága alatt maradjanak, hogy a magyar országgyülésen képviselve legyenek, hogy bennök a cath. lakosság teljes vallásszabadsággal birjon, hogy a

clerus jószágaiba visszaállíttassék, hogy a kegyuri jog gyakorlata s adományozások megerősítése a királyt illesse, neki életének idejére, Munkácsot, Ecsedet 400,000 forintnyi zálogként, Tokajt, Tarczalt, Kereszturt örök jogon átengedi, ezen és a többi várak fentartására a németbirodalmi segélypénzből évenként 30,000 forintot igérvén.

VI. Bethlen eddig tett adományozásait egy bizottmány vizsgálja meg; az általa elzálogosított jószágokról a legközelebbi országgyülés határozand.

Az egyesség következtében Bethlen kivonta hadait az ország dunai részéből, Ferdinánd pedig Sopronba (1622) gyülésre hivta össze a rendeket. Itt a nicolsburgi egyesség főbb pontjai s Ferdinánd felavatási oklevele beczikkelyeztettek, Ferdinánd és Bethlen adományai, miket párthivek édesgetése végett tettek, megsemmisíttettek, a Bethlen által zálogba vetett javak uraiknak visszaadatni rendeltettek, a régibb törvények a magyar kormány függetlensége, s hivataloknak belföldiekre ruházása sat. iránt megujíttattak, Thurzó Szaniszló (a Thurzók legselejtesbje), Forgács meghalván, nádorrá választatott, a korona Bethlentől átadatván, Pozsonyba vitetett, vele a királyné Eleonora megkoronáztatott, a cseh és több szomszédokkali költsönös béke helyre állíttatni határoztatott sat. Szerették volna még mind a király a trónöröködés meghatározása kérdését szőnyegre hozni, mind a rendek a német őrségnek a tót- és horvát végekből kizáratását elhatároztatni; de mind az, mind ezek felhagytak utóbb szándékukkal. A protestansok is azon kivánalmukkal, hogy a biztosított vallásszabadságot megsértő cath. papok a nádor által büntettessenek, elhallgattak. A gyülés békésen oszolt szét. A nemzet fejedelmével, Erdély Magyarországgal ismét kibékülni látszának.

83 §. Bethlen s a protestansok további mozgalmai. Pozsonyi, szönyi békék. Bethlen halála. Katalin, és I Rákóczy György. II Ferdinánd végévei.

A nicolsburgi béke nem volt állandó. Végrehajtásánál számtalan nehézségek gördültek elő. Ferdinánd a föltételeknek csak nehányait teljesítette. Oppeln és Ratiborn nem adattak át Bethlennek, a kötelezett pénzösszegek nem fizettettek. A fejedelem személye a királypártiak, s az ellene gyártott gúnyiratok, és gúnyképek által, miket jézsuitáknak tulajdonítottak, folytonosan sértegettetett. A porta rossz neven vette, hogy a béke hire nélkül köttetett. S midőn Ozman megfojtatván, a trónt I Musztafa (1622), a nagy vezérséget pedig Bethlen jó embere Huszain foglalta el, ez biztató igéretével sarkantyút adott a béke felbontására. Még jobban megérlelték ezt a bekövetkezett események. Ferdinánd hadai Tilly (egy kiöltözött jezsuita) vezérlete alatt a földön futó Fridrik pártolására kelt badeni őrgrófot, braunschweiczi herczeget, s az unio vezérét Mansfeldet megverték. Ennek következtében hátártalanná lett Ferdinánd kiméletlensége. Csehországban minden eretnek templom bezáratott, minden prot. pap kiüzetett, minden prot. tanácsos kivettetett, a cath. egyházhoz visszatérni nem akarók számüzéssel, jószágvesztéssel, wallonok és spanyolok sarczaival büntettettek. Magyarországban is már ismét illy nyomai mutatkoztak az üldözéseknek. Györből a prot. papok, s mind azok, kik áttérni vonakodtak, kiüzettek. Tilly Bethlent ijesztegette, hogy nem sokára rá kerülend a sor a megaláztatásban. S a protestánsok aggódva néztek mindennap egy csehországi jelenetnek elejbe. A czél ennélfogva, miért Bethlen fegyvert fogott, a prot. vallásszabadság biztosítása nem volt elérve a nicolsburgi béke által. Ennyi ok elég volt

Bethlennek, hogy ujra háborúra tökélje el magát. S midőn az ángolok, francziák, hollandok, velenczeiek, németek a fölkelésre ösztönözték s vele szövetséget kötöttek, a zultán felküldött törökjeivel 80,000-re szaporodott táborával kiindult Kolozsvárról. (1623) Az alkudozások, miket Ferdinánd egyezkedésre küldött biztosai Beszterczebányán követeivel megnyitottak, félben szakadtak, mert bennök Bethlen a nádor fejvételét, minden kötelezettség tüsténti teljesítését, a protestans jogoknak mind Magyar- mind Cseh- mind a szövetségesült országokban teljes helyre állítását, tehát ollyanokat követelt, miket Ferdinánd nem tartott elfogadhatóknak. Bethlen hadai ekkép tovább nyomultak, a bányavárosokat elfoglalták, s Osztrák, Stajer és Morva országokba csaptak át. Itt Ferdinánd vezérei Caraffa és Waldstein megverettek, s Olmütz, Brünn, Znaim, Igló vidékei irgalmatlanúl feldulattak. Erre a nádor és Eszterházy Miklós országbiró fegyverszünetet kértek a győztes fejedelemtől. Bethlen megadta azt, hadainak visszatérést parancsolt, sőt a magyar országtanács közbevetésére 1624-i május 8-dikán a szünetet egy Bécsbe megkötött békévé idomította. A bécsi békeszerződés a nicolsburgi egyességet megerősitette, s Bethlen egy külön titkos pontban megfogadta, hogy az osztrák ház ellen soha fegyvert nem fog, sem elleneivel szövetségre nem lép.

Az itt mutatott engedékenységre Bethlent különféle okok birhatták. A protestans lelkesedés lassanként elpárolgott, több nemes családok a cath. egyházhoz és Ferdinándhoz tértek át, s az uj hitet követők egy része személyes ellene — Thurzó Szaniszlótól izgatva bizalmatlansággal kezdett iránta viseltetni. Erdélyi hadai unni kezdék a harczokat. A basák és törökök kiméletlenül garázdálkodtak. A porta mindig követelőbb lett az adó dol-

gában; de egy uttal a sok trónváltozások miatt, mik közben az ismét börtönbe zárt Musztafa helyett a 11 éves IV Murad lett zultánná (1623), mindig szükmarkúbb a segélynyujtásban. E körülmények Bethlenben azon gondolatot támasztották, hogy Ferdinándhoz hajoljon, vele s a németekkel, és spanyolokkal a törökök kiüzésére szövetkezzék, s e frigyet, miután első neje Károli Zsuzsánna meg holt, Ferdinánd lyánya nőül vételével is megerősítse. Azt hitte, hogy ez által megmentheti a töröktől a keresztyénséget. Azt hitte, hogy ha sikerül a magyarok és Ferdinánd s minden szövetségesei erejét a 30 éves háború félbenhagyásával a török ellen fordítani, megmentheti a protestantismust. Azt hitte, hogy egy habsburgnőnek oltárhoz vezetésével, s a cath. vallásnak és jezsuitáknak Erdélyben melengetésével eltompítja a vallási viszályok fegyvereit. Azt hitte, hogy ujabb meg ujabb kötésekkel egészen biztosíthatja fejedelmi állását, sőt Erdélyből, a szomszéd magyar részekből, s a töröktől visszafoglalandó tartományokból leendő családja számára egy örökölhető birodalmat állíthat össze. De hitében csak hamar csalódott. Ajánlatai nem fogadtattak el. Ferdinánd nem tudott lemondani lelke forró vágyáról, melly előbbre valónak tartotta a protestantismus elfojtását, mint a törökök kiüzését. Udvara nem viseltetett bizalommal a protestans fejedelem iránt, s a helyett, hogy Bethlennel szövetkezett volna, Stambulba küldé követséget, melly a portával a békét, ha nem is Bethlen ellen, de Bethlen befoglalása nélkül megköttetni sürgette. A császári nő keze utóbb kereken megtagadtatott, a mikor Bethlen Katalinnal, a brandenburgi választó fejedelem húgával kelt egybe. A királyi tanácsban Pázmán és Eszterházy ellene szüntelen áskálódtak. Az 1625-i magyar országgyülés több vitái és czikkei maga, s támasza a protestantismus ellen ellenséges han-

gulatot árultak el. Itt, ne hogy Ferdinánd halála esetében Bethlen, mint választott ktrály a trónt magához ragadhassa, a király első szülötte Ferdinánd királyúl választatott s megkoronáztatott. Bethlen legtüzesb ellene Eszterházy Miklós nádorrá választatott. A sérelmek hosszú jegyzéke alig 17 pontra szállítva hiú igéretekkel elutasíttatott. A sürgető megyék követei, „sok riogató fenyegetésekkel, pirongatásokkal, voksoknak torkukba veregetésével“ elnémíttattak, A vallás és idegen őrségek kérdése nem csak hogy sérelemnek nem tekintetett, hanem a nádor és cath. rendek amazt egyszerüen kihagyatták, emerre nézve pedig végzéssé emelni törekedtek, hogy a végházakba minél több német őrség hozattassék be. Az egyetlen egy czikket, melly az 1608-i, és felavatási vallásczikket megerősíti, csak Pázmán szenvedélyes ovása mellett lehete beigtatni. Mind ezek felnyitották szemét a közeledni akaró Bethlennek. Látta, hogy a király, a primás, a nádor, az ellenreformatio e hatalmas triumvirei befolyása alatt, s a Németországban most pusztítva haladó császári vezérek Tilly és Wallenstein diadalai közben nem lehet őszinte a békepontok megtartása. Észrevette, hogy a fennálló barátságos viszony csak külmáz, csak a hamú alatt izzó gyülölet palástolása. Felhagyván azért elöbbi terveivel, ismét régibb politikáját vette elő. A szinlelés, ravaszkodás, kétszinüség, mit irányában mindenütt tapasztalt, őt is illy nemü magatartásra vezette. Egy felől a kötött békepontokat hüségesen teljesítette; más felől biztosai keleten, nyúgoton a császár és frigyesei ellen alakulóban volt szövetség életbe léptetésén munkálkodtak. Egy részről Ferdinándnak Gyarmaton a zsitvatoroki békét a törökökkel megerősíttetni (1625) segítette. Más részről a portánál Ferdinánd ellen fölléphetésre engedélyt, a budai basánál segélyt eszközölt ki, s Anglia- Dánia- Hollandiával

a Németországban müködő protestans vezérek (a dán király Keresztély, a weimari herczeg János Ernő, Mansfeld sat.) támogatására szövetséget kötött. Háborúra azonban, miután Mansfeld ez alatt megveretett, s a francziák az ángolokkal meghasonlva kiléptek a szövetségből, nem akart kelni, mert a harcz szerencsétlen kimenetét gyanítá. De, mivel már a töröknek szavát adta, s a többi szövetségesek folytonosan nóggaták, megindult mégis Gyulafehérvárról, s már az 1626-i september végén Füleknél ütötte fel táborát. Gyanitása s előérzete nem volt alaptalan. A dán királyt Tilly Brauschweigban megverte. Wallenstein 32 ezernyi hadával Érsekujvárig nyomult, s bár innen ragály, éhség, és fegyelmetlenség miatt visszavonulni kényszerült, s a fejedelmi előőrsök összecsapásai némi előnyt vivtak ki Bethlennek; de a Németországban elvesztett csaták, a török hadak rakonczátlankodásai, s a Magyarországba jött Mansfeld katonáinak fegyelmetlensége szomorú kilátást nyujtottak a had továbbfolytatására. Ezért, meg mivel a perzsákkal háborúba keveredett porta is örömest egyezkedett volna, elfogadta Bethlen az ajánlott békét, mi csak ugyan több alkudozások után mind vele Pozsonyban, mind a törökökkel Szőnyön 1627-ben meg is köttetett. Bennök a nicolsburgi, bécsi, zsitvatoroki, komáromi, gyarmati szerződések ujra megerösíttettek, közbocsánat adatott, s a német katonáknak bántás nélkül haza vonulniok megengedtetett. Kevesen tértek ezek azonba vissza honukba. Nagy részüket mirigy-halál emésztette föl. Számosan Bethlen, vagy a budai basa zsoldjába állottak. Vezéreik, Ernő weimari herczeg Turóczon, Mansfeld Zára mellett elhaltak.

E békekötésekkel Ferdinánd tetőpontjára jutott győzelmeinek. Erdély- és Törökország felöl biztosítva volt. A német protestansok ügyét a magára maradt dán király alig tudta tengetni. Csehország meghódolt, benne a trón-

örökös királylyá koronáztatott, s a visszaállítási parancs kihirdettetett. Ez előnyök nem kevéssé nyugtalanították Bethlent. Félt, hogy a szerencse Ferdinándot a protestantismus végelfojtására ragadja, — s félelme ismét szokott politikája szálai tovább szövésére vezette. A németországi dolgokat mindig éber szemmel kisérte, s ha tán azok jobbra fordulandnak, támogatásukra fegyvert fogni késznek mutatkozott. Ferdinándnál lépéseket tett, hogy ez a német protestansokkal békét kötvén, vele együtt a török ellen indítana hadjáratot. A portánál ellenben a szőnyi béke iránt bizalmatlanságot ébreszteni iparkodott, s azt a császár elleni készülésre nóggatta. Czélt azonban sem itt, sem ott nem ért. Pázmán szinleg hitelt adott ugyan szavainak, sőt a török elleni hadjárat tervébe is bővebben beereszkedvén, őt a visszafoglalandó Moldva- s Oláhországokból, és Erdélyből alakítandó dácziai királyság elnyerése reményével kecsegtette; de alattomban mind ő, mind a nádor, mind Ferdinánd elbizakodott udvara Bethlen megbuktatására dolgoztak. A szemes fejedelem mind ezeket észre vette, terveiket kijátszotta, s hogy okot az áskalódásokra ne szolgáltasson, folytonosan nyúgton maradt. Csak élte vége felé készité ismét hadait háborúra, melly által sógora- Gusztáv Adolf svéd királylyal, az elégületlen lengyelekkel, törökökkel, s muszkákkal szövetkezve a lengyel korona megszerzését akarta kivivni. Ezt azonban a húzamosb vizkorság, melly őt meglepte s élte 49-dik évében (1629 nov. 15) sirba vitte, megakadályozta. Végnapjait családi bajok keseriték meg. Ledér neje Katalin, kit az erdélyi rendek által utódául elfogadtatott, tiltott szerelmekkel mocskolta be a fejedelmi hir- nevet. Látta Bethlen, hogy az illy nő alkalmatlan, érdemetlen a fejedelemségre, mellé azért, hogy hibáját némileg helyre hozza, öccsét Bethlen Istvánt nevezte ki kormányzónak. E volt utolsó tette a nagy fejedelemnek, s „ha isten

velünk, kitsoda ellenünk?“ utolsó szava, utolsó bucsúja a világhoz.

Bethlen Gáborban a kivivott vallási, a megmentett polgári, a küzdő nemzeti szabadságnak megtestesültét, a magyar hazából kihasított uj hazának fénykorát, a magyar mint független nemzet küléletének utolsó jelentékenyebb feltüntét temette el Erdély. Nála a Hunyadiak óta nagyobb embere nem volt a nemzetnek. Létele, gondolata, tettei a magyar alkotmányossággal, nemzetiséggel, vallásszabadsággal, s ezek valósítására egy külön álló hontöredék függetlenségével elválhatlanúl össze voltak nőve Ő ezekben, ezek ő benne lelték meg kifejezésüket. Ezért egész élete ezek kivitelének, fentartásának, megszilárditásának volt szentelve. Hazafisága, mi keblében ugy látszik legelső helyet foglalt, osztatlan szeretettel ápolta a magyar nyelvet, magyar nemzetiséget, magyar intézményeket, hona boldogitását, nemzete virágoztatását. A lélekismeret- és vallásszabadsághoz ragaszkodása nagy lelkét a jelen türelmetlen kor félszegségein felül emelte. A mindegyik hitfelekezet iránti türelmességben mind a mellett, hogy a maga vallását, miben született, forrón szerette, egykorúi közt hijában keressük párját. Vallásos érzületéről huszonhatszor átolvasott bibliája, a „Gyakorta való buzgó könyörgést kiván az isten“ czimü dicséret, a számos megépitett, megsegitett gyülekezetek, a debreczeni régi nagy templom, a fejedelmileg adományozott gy. fehérvári (utóbb n. enyedi) prot. főiskola, a külföldi egyetemeken prot. ifjak számára tett alapitványok, s a 30 éves háborúbani részvét, mellyek mind az ő müvei voltak, fényes tanúbizonyságot tesznek. S bizonyossan mind azokat, kik őt a törökkeli szövetkezés miatt keresztyéntelenséggel vádolták, tiszta keresztyéniségével, magasztos erényeivel tetemesen felülmulta. Jog- és törvényességszeretete rendet, igazságot, tegyelmet vitt be a kormányzat minden ágaiba. Müveltségének a mezei gazdaság, ipar, bányászat tetemes fejleményei, a Gy. Fehérvárott, Radnóton, Alvinczen, Váradon sat. emelt fejedelmi épületek, az iskolák, a behivott külföldi tudósok, könyvtárak nem utolsó tanútételei. Magánjelleméről lelkesedve nyilatkozik a szüntelen körülte

forgolódott Kemény János. „Eszes vitéz — mondja ő — kegyelmes, liberalis, takarékos, munkában fáradhatlan, haszontalan dolgokban idejét nem töltő, külsőkép tekintetében oroszlán, conversátiojában nyájas, józan, életü, isteni szolgálatban nem külsőképen tettető, de buzgó, szegényeken, és könyörgökön könyörülő, egyházi rendeket tiszteletben tartó, tápláló — tudós emberek conversatiojokban, disputatiok hallgatásiban gyönyörködő, az hazafiaknak atyjok, a vitézlő rendnek mind jó tanitójok, s mind tükörök, de édes atyjok is; megharagudni tudó, de azt meg mértéklő, haragot nem tartó, nem kegyetlen s vértszomjazó, hamar megengesztelődő; künn a közönséges helyen magát nagy authoritással, benn pedig házában belső szolgái közt magát nyájas szelidséggel viselő; fő lovakban, fris öltözetekben, muzsikákban, épitésekben, fejedelmi vendégségekben s néha tánczokban is, de nem részegséggel, mértékletesen gyönyörködő“ A vádak, mik e jellemre hitetlenekkeli czimborálást, önzést, ravaszságot, kétszinüsködést, ide oda ingadozást sat sütöttek, ha a fejedelem feladatát, jelentőségét, helyzetét, körülményeit meg fontoljuk, önkényt vissza pattannak. Bethlennek a Zápolyák által megkezdett, s hagyománnyá lett ellenzéket, mit az utolsó Báthoryak annyira leszállitottak, Bocskay pedig a vallásügygyel felfrissitett, régibb erejében visszaállitani, győzelemre juttatni volt feladata, volt jelentősége. A hagyományos eszközök között, miket e végett használni kelle, főszerepet vitt a török barátság. Bethlent is, miután kis országa egészen a török torkában feküdt, elég anyagi erővel nem birt, az evangelicusok közt nem látott szilárd összetartást, s Ferdinánd pártján a protestantismus és alkotmányosság könnyen veszélyeztetheték vala, a török alatt pedig párttogásban részesült, a Zápolyák és Bocskay nyomán a kényszerüség a portávali tartásra vezette. Hányszor akarta ő Ferdinánddal s több keresztyénekkel szövetkezve e terhet lerázni nyakáról? s mind annyiszor az iránta mutatott bizalmatlanság, az ellene elkövetett fondorlatok, vallása, fejedelemsége, feladata féltése ismét csak a törökhez vezették vissza. — Önzést olly férfiú homlokára, ki a koronát hivei, a török és külfejedelmek unszolására sem fogadta el, bélyegzőleg sütni nem lehet. A dácziai királyságnak — ha ugyan igaz — és

lengyel koronának megszerzése is csak múlékony tervek voltak, s inkább a protestantismus ellen örökké működő lengyel király Zsigmond elleni boszúvételből származtak. — A fortély, ravaszság, kétszinüség, s jelleme több kétes vonásai, mik politikájában több helyütt tölmerülni látszának, helyzetének s körülményeinek voltak szüleményei, mikre hát őt az eszélyesség, szemesség, ovatósság, hasonlónak hasonlóval visszatorlása, ármánynak ármánynyal kijátszása vezették. Egész pályáján a leghatalmasb egyéniségek álltak ellentéteül, a vallásban Pázmán, a politikában Eszterházy, mind kettőben II Ferdinánd és német udvara. Mit tehettek s mit tettek ezek a rendelkezésükre nagy számmal készen állott titkos, és nyilt, erő- és diplomatiaadta fegyverekkel a kis országú, a kis erejü, a magánálló fejedelem ellen? a lefolyt 20 év történetei eléggé mutatják. Nyilt erővel mind ezeket vissza verni, nem állt hatalmában Bethlennek. A szükség sokszor terveinek titokba burkolására, őszinteséghiányra, titokban működésre kényszerítette. — A határozatlanságot, ide oda ingadozást hazájának kelet és nyúgot közé szoritott, s ezért libegő helyzete, s hagyományos politikája parancsolta a fejedelemnek. E helyzet okozta, hogy prot. testvérei segítésére nem tehetett annyit délről, mint sógora Gusztáv Adolf éjszakról. S bizonyosan egy teljesen független nagy birodalom élén a vele született buzgalomnál fogva döntő, s nem csak másodrángú tényezője lett volna a 30 éves háborúnak. Igy, mert két császártól függvén, hona veszélyeztetése nélkül két hatalommal daczolni nem volt ereje, mihelyt vallása, önállósága biztosítását kieszközölhette, vissza kelle vonni vitorláit. Ez vitte sokszor a hirtelen békekötésre, s szövetségesei oda hagyására. Különben az ő rendeltetése védszerepben, megtartásban, ellensulyozásban állott. Nála nélkül könnyen Csehországgá válhaték vala Magyarország, könnyen prot. temetővé a magyar föld, könnyen rommá az alkotmány, könnyen irtóhaddá a 30 éves háború. Ki mind ezt megtudta gátolni, ki csekély erővel, de elég nagy lélekkel, elmével, ügyességgel a neki jutott kis szintéren honát, vallását, önállóságát viragzásban fenn tudta tartani, nem lehet érdemetlen a nagy magyar nevére. „Hasonló magyar Mátyás királytól fogva és István királyon kivül nem hallatott, nem is remélhetni" — irja Kemény János.

Bethlen holtával eltünt Erdély egyetértése, eltünt az ellenzék eddigi nagysága. Már temetésén ármány szövetett rendeletei felforgatására. Neje Katalin (1630—1631), kit a jezsuiták titkon a cath. egyházhoz térítettek, és ennek cath. pártfelei nem szivelhetvén a kinevezett kormányzót, ellene alattomban hadat gyüjtöttek, melylyel őt a temetésen megtámadtatni, megbuktatni szándékoztak. De Bethlen István és a rendek észrevették a cselszövényt, a fondorkodók táborát szétverették, s Fehérvárra a fejedelemnő beigtatása végett összegyülvén (1630), annak csak a következő föltételek alatt tették hódolatukat: a fejedelemnő özvegyen marad, a közügyeket a kormányzó és 12 választott tanácsos által kezelteti, a 4 hitvallás gyakorlatát szabadon hagyja, a kiváltságokat szentül megtartja, sőt azon esetben, ha a köz béke máskép helyre nem állíttathatnék, fejedelemségéről is lemondani köteleztetik. Katalin kénytelen volt e föltételeket esküvel megerősíteni, uj vallásáról lemondani, s ennek megmutatására a ref. egyházban urvacsoráját venni. Első beléptével e szerint már el volt hintve a viszály magva, melly mivel, ugy látszik, Bécsből és Magyarországból folytonosan melengettetett, soha nem is irtathatott ki. A szigorú föltételek nem gátolták Katalint és pártját fondorlataik tovább füzésében. A kormányzót szüntelen háborgatták, Ferdinánd elleni lázitással vádolták, s midőn Katalin a nemzet idegenkedése miatt a hatalmat kezében meg nem tarthatni látta, egy Bécsben kedvelt nagynak, Prépostvárynak kezére akarták játszani a fejedelemséget. De a rendek sükertelenné tettek minden fondorlatot, Kolozsvárra összegyültek, Katalinnal lemondattak, s először ugyan Bethlen Istvánt, később ezzel felhagyván, a segesvári uj választó gyülésen (1631) Rákóczy Györgyöt (1631—1648) választották fejedelmüknek, kit nem sokára a fényes kapú is megerősített.

Rákóczy, a volt fejedelemnek Zsigmondnak fia a reformáltak, a hajduk, a katonák, a kormányférjfiak előtt kivivott tekintélyével, s neje Lorántfy Zsuzsánna keze után roppantra nőtt gazdagságával legméltóbb utóda lehete a nagy Bethlennek. Épen ezért fejedelemsége nagy szálka volt a bécsi udvar egyik felekezetének, különösen Eszterházy nádornak szemében, ki azért azon szava járása szerint „nem hagyom megtollasodni repülésig, hanem miglen csak pihes, addig előzöm meg“ mindent elkövetett már kezdetben Rákóczy megdöntésére. Azon ürügy alatt, hogy ez a hajdukat Erdélyhez törekedett rántani, s Ferdinánd hire nélkül foglalta el a fejedelmi széket, Ferdinándot rávette, hogy ellene azonnal hadjáratot indíttasson, a minthogy őt a király a felvidéken hadgyüjtésre, s az ottani megyéknek harczra szóllítására meg is bizta. De a felszóllitott megyék nem keltek föl. Eszterházy jelentéktelen hadát Rákóczy emberei megverték, a sürgetett német segély nem érkezett, s igy a nádor kénytelen lőn Rákóczyval egyezkedni. A béke Kassán (1631) meg is alakult. Ferdinánd Rákóczyt Erdély s a részek törvényes fejedelmének ismerte el, s a fejedelem megfogadta, „hogy soha ő fölsége, az ausztriai ház, s az alatta levő tartományok ellen semmi féle szin vagy ürügy alatt fegyvert nem fog“

E kibékülésre nem keveset tett a 30 éves háborúnak Ferdinánd részére kedvezőtlen fordulata. Németországban t. i. midőn már 12 évi küzdelem után a protestansok ügye teljesen elveszni, s Ferdinánd hatalma tetőpontján állani látszék, Gusztáv Adolf svéd király élükre állt hitrokonainak, s a franczia királytól is segítve szerencsével csatázott mindenütt a császári hadakkal. Hogy győzelmeiben még biztosabban haladhasson, Rákóczyban s a törökben is ujabb ellenséget kivánt támasztani Ferdi-

nándnak. De az ovatos Rákóczy, bár a protestansok ujabb győzelmei, s az erdélyi tüzes vérü ifjak és prédikátorság biztatásai a fölkelésre elég ösztönül szolgálhattak volna, mind a mellett, hogy a szilézekkel titkos összeköttetésben állott, nem csatlakozott a prot. szövetségesekhez. Mert nyomára jött, hogy Gusztáv Adolf kéz alatt Erdélyt Brandenburgi Katalin részére, Székely Mózes (az elöbbeninek fia) pedig a maga számára törekszik megszerezni. De meg a svéd király Lützennél (1632) történt halálával egészen más fordulatát várta a vallásháború ügyének. A helyzetet azonban, miben Ferdinánd volt, akkor midőn küldöttei Ferdinánd követeivel a kassai békekötésben eldöntetlenül maradt tárgyak megoldására Eperjesen (1633) értekezletet tartottak, igényei felcsigázására felhasználni el nem mulasztotta. Innen lett az eperjesi egyességnek rá nézve azon kedvezménye, hogy a bécsi, nicolsburgi, pozsonyi, kassai békekötések megujítása mellett neki s nemzetségének a munkácsi vár és uradalom 200,000 forintért örök birtokúl átadatott.

Ferdinánd és Rákóczy meg voltak ez óta békében. Amazt a vallásháború csapásai, ezt saját országábani viszályok foglalták el. Mert Erdélyben azon zsurlódások, mik a fejedelemválasztásnál Bethlen István családja s Rákóczy közt keletkeztek, nem aludtak el. Rákóczy minden Bethlenben vetélytársat látott, hol azért lehete, üldözte őket. Az üldözések elől Bethlen István, midőn indulatos veje Zólyomi Rákóczy által elfogatván, fej- és jószágvesztésre itéltetett, fiával együtt ecsedi várába menekült, s innen Budára menvén, az ottani basa pártfogásával Rákóczy megbuktatását sürgette a portánál. A porta már régóta elégedetlen volt Rákóczyval; a budai basát azért jókora sereggel küldte ellene. Bethlen és a nemesség nagy része, melly nem szerette a kapzsi, a sokszor ön-

kényü fejedelmet, a basához csatlakoztak. Rákóczy, bár sem a lengyel, sem a magyar királytól, kiket segélyért megkeresett, nem nyert kedvező választ, ellenállásra határozta magát, s derék hadával a török sereget zavarba hozván a basát békeajánlásra kényszerítette. Szászvárostt csak hamar meg is köttetett az egyesség (1637). A pártos erdélyiek közbocsánalot nyertek. Bethlen István Máramaros adója átengedésével kibékíttetett. Mind azok, mind Bethlenék Rákóczyt törvényes fejedelemnek ismerték el. — A Rákóczy-Bethlenügyben nagy része volt a ferdinándi párt két feje Eszterházy és Pázmán meghasonlásának. A nádor, és primás, mióta amaz aranygyapjas vitézzé, ez eminentissimus bibornokká neveztetett, rangban, állásban, elsőbbségi jogkövetelésben vetélytársai lettek egymásnak. Pázmán 1629-ben zsinatot tartván, ennek határozataiban az érsek jogait a nádorei fölé helyezte. Eszterházy ovást tett a jogbitorlás ellen, s kérte a királyt, hogy az érseket a nádori jogok tiszteletbentartására utasítsa. Ebből mérges viszály keletkezett. A két, különben rokonszellemü pártfő egymás ellen működött. A mit egyik akart, azt a másik ellenezte. A nádor Erdélyben Bethlen Istvánt pártolta, a primás Rákóczyt legyezgette, mi volt egyik oka, hogy Rákóczynak mind Ferdinánddali, mind Bethlenneli ügye rá nézve olly kedvezőleg fejeztetett be. A két főember versenygései ez ügy bevégezte után sem szüntek meg. Eszterházy t. i. a végekben szaporitott törökök gátolására, vagy inkább azért, mert Rákóczytól, ki a porta parancsára hadi készületeket tett, tartott, közfölkelést hirdetett. Pázmán, Rákóczy bizalmas embere rosszallotta a nádor tettét, mint kinek király megbizása nélkül fölkelést hirdetni joga nincsen. Ez a nádort annyira sértette, hogy ellene a nyitrai káptalannál ovást tett le (1634), mire Pázmán ellenovással válaszolt, sőt Eszterházyt a zsinaton, mit

1634-ben tartott, az egész papsággal együtt a cath. vallás elleni működéssel vádolta. Az ebből kelt ujabb feleseléseket csak az 1635-i soproni gyülés hallgattatta el egy időre. Mert itt a mind kettőjökkel közös czél, a cath. vallás érdeke össze hozta őket, s a vallásügynek sürgetett szőnyegre hozatalát egyesült erővel akadályozták. Mind e mellett itt is keserüen kelle tapasztalni Eszterházynak a papság által ellene irányzott nyilak hatását, s tanácsai mellőztetését, mit azon határozat, hogy ezután a király nyilvános parancsa nélkül senki fölkelni nem tartozik (1635: 88), s a végekbeni szükséges had szedése másra, nem a nádorra bizatik, mint egyenesen ő ellene intézett törvényczikk is eléggé tanúsit.

Ferdinánd két hatalmas támasza e villongásai közben közönyösen, s csak néha közbelépőleg viselte magát. Őt németországi háborúja vette egészen igénybe. Az itteni harcz egy ideig szerencsétlen folyamata, s jobb kezének Wallensteinnak Égerben, mint mondák, magának a császárnak tudtával történt megöletése nem kis zavarba hozták ugyan; de ügye szentségében rendíthetlen bizalma páratlan kitartásra aczélozta kebelét, mi ismét kedvezőbbé fordítá ügyeit. Fia Ferdinánd a habsburgház iránti ellenszenv daczára, császárrá választatott. Vezére Gallas a szövetségeseket Nördlingennél megverte (1634), s ennek következtében a szászok, s több német államok vele békére léptek. E körülmények Magyarországon szigorúbb magatartásra bátoríták kormányát. Innen a már említett soproni országgyülés az általa benyujtott 84 sérelmi pontok közől, azon kivül, hogy külföldi követség mellé magyarok is alkalmaztassanak, hogy minden 3-dik évben országgyülés tartassék, hogy a hivatalok, határigazitások, vámoktóli mentességek, harminczadok kezelése, s az udvari kamara iránt hozott előbbi törvények valahára foga-

natba vetessenek, nem nyerheté meg más pontjainak orvoslatát. Maga a nádor sem tudta több engedélyre birni Ferdinándot, mert ő iránta is mindig hidegebb, bizalmatlanabb lett a bécsi udvar, melly a Pázmánnali viszályok közben örömest fület nyitott az ellene emelt gyanúsításoknak. Ferdinánd rosz néven vette, hogy Eszterházy a pozsonyi kamara által elfoglalt Thurzóféle jószágok ügyében a fiscus törvénytelen eljárása ellen felszóllalt, — rossz néven vette, hogy a kiegyenlítésre több intézkedéseket tett. A nádor illy bizalmatlanságok láttára kénytelen volt leköszönni hivataláról, mit csak a királynak engesztelő közbenjártára vett ismét vissza. Ferdinándnak ekkép azon napokat is, mik még életéből hátra voltak, a magyarokkali zsurlódások közt kelle leélni. Midőn 1637-ben élte 51-dik évében Bécsben megholt, sem a vallásháború nem volt befejezve, sem a magyar szellem iránta kibékülve.

Egy hó mulva követte legbefolyásosabb embere Pázmán bibornok is, kiben a protestantismus ugyan legaczélozottabb ellenét, de a magyar cath. egyház legtevékenyebb apostolát, hanyatlásából legbuzgóbb ébresztőjét, Rómával szemben legerélyesb védjét, a magyar tanügy a bécsi papnövelde (Pázmáneum 1623) s a nagy szombati egyetem (1635) alapitóját, a magyar irodalom irálya tisztasága teremtőjét, a magyar politika egyik legeszesb államférfiát, a nemzet egyik nagy magyarját vesztette.

84. §. II Ferdinánd s kormányzata jelleme és végzeményei.

II Ferdinánd 18 évi kormányzatát két mereven ellentett elvnek, az ó és uj élethalál harczainak legmagasb fokra jutása bélyegzi. Ferdinánd az ó-t képviselte, benne lelvén az uj elfojtására felriadt ellenreformatio megtestesültét. Lorettoi fogadalma, mit Magyarországra nézve Mária Czellben megujított, s azon nyilatkozata, „hogy kész volna pallos alatt végezni életét, ha vérével az eretnekséget eltörölhetné," egy olly val-

lásérzetnek, egy olly belső erőnek vele születettségét árulják el, mellyet az idő könnyen megrögzött szenvedélylyé, szenvedélyes lángbuzgalommá, hajthatlan akaratttá, rendíthetlen meggyőződéssé, gátot nem ismerő elszántsággá, s ritka kitartássá érlelhetett. S midőn ez erős vallásérzetnek, e belső mély hajlamnak az ingolstadti iskola és jezsuitismus kivülről olly hatalmas lökéssel, támaszszal, rendszerrel sietett megedzésére; nem csuda, ha belőle a gondviselés egy olly közege növekedett fel, kinek egész élete, gondolatai, tettei egyedül amaz egy czélnak, a cath. vallás uralma visszaállításának lőnek szentelve, — nem csuda, ha V. Károl óta a Habsburgcsaládnak szilárdabb, erősb jellemü tagja nem volt nálánál, — nem csuda, ha még ellenségei szemében is olly férfiuvá emelkedett, kinek erélyétől győzelmei dicsőségében is tartott Gusztáv Adolf, s kit — mint Bethlen mondá — semmi balsors le nem ver, semmi szerencse elbizottá nem tesz. Illy tulajdonokkal vezette ő egész kormányzatát. A protestansoktól megtisztított Stájer, Tirol, Karinthia, a legnagyobb erőfeszítéssel folytatott vallásháború, a fehérhegyi győzelem után a kivégzett cseh urakon Lamormain gyóntatója sugallatára elkövetett kegyetlenség, a 3 millióból alig 780,000-re apasztott cseh lakosság, a vagyonából, vallásából, alkotmányából, jólétéből kiforgatott s elpusztitott Csehország, a fegyverrel vagy ijesztegetéssel visszatérített 100,000 magyar eretnek, a monarchia 1 millióv l megkevesített népessége, a jezsuitáknak alapított 30-nál több collegium, a véghagyomány, mellyben fiának a maga és jezsuiták munkája befejezését lelkére köti, sat. nagyszerüen tanúskodtak e tulajdonairól. Ő — mint mondá — inkább akart elpusztult, mint elkárhozott orszagokat birni. Népei vére, vagyona feláldozása, esküje mellőzése, az eszközök nem szabadossága, lélekismeretének, mit a beszivott jezsuitaelvek könnyen elaltattak, nyúgtalansága mind semmi volt előtte, csak hogy czélját, miért olly buzgón hevült, népeinek, s ha lehetne az egész keresztyénségnek egy egyetemes római egyházzá alakitását keresztül vihesse.

Politicáját hasonló egyetemesitési törekvés vezette. A büszke németbirodalmi herczegeket pálczája alá vetni, a német-római császárságot régibb tekintélyébe visszaállítni, népeiből

ősei nyomán egy vallású, egy öntetű, egy központú birodalmat alakítni, az államhatalmat úgy, mint az egyházban egy főbe, egy kézbe egyetemesíteni, s mind ezek által a Habsburg-család europai nagyságát megszilárditani voltak államelvei. Olly elszánt akarattal, mint Ferdinándé, olly erővel, mint minővel ő, miután német, spanyol, olasz, lengyel, magyar catholicusok, tehát majd az akkori összes cath. világ mellé sorakoztak, rendelkezhetett, nem lett volna nehéz, nem is volt hihetetlen a nagyszerű elvek foganatositása. Az óval csatára kelt ujkor szelleme azonban meg hiusitá Ferdinánd törekvéseit. Minden irányban hatalmas ellenei támadtak. A magyar vallási és polgári szabadság védelmére Bethlen, és ennek segitésével a porta fegyvert fogott. A cseh protestantismus- és alkotmányért a csehek véres háborút kezdtek. A német protestántismus és császárságtól elszakadó önállóság ügyében több német fejedelmek, s ezek segitői, a dán és svéd királyok Anglia, Hollandia szövetkeztével harczra szállottak. A Habsburgok európai nagysága gátolása végett a franczia Bourbonok és hatalmas ministerök Richelieu diplomatiai fogásokkal, pénzzel, szövetségekkel Ferdinánd megdöntésén dolgoztak. A belerőt a pénzügy gyöngesége nagyon elzsibbasztotta. Igy Ferdinánd s a zászlója alá központosult germán, román, szláv, magyar catholicus elemek ellen a germán, román, szláv, magyar, jobbára protestáns elemek (sőt még a mohamedán is) küzdésre keltek, mi által e háborúk előpéldányai lőnek az ezután majd mindig Europa összes erejével viendő, s mindig egyetemességi jelleggel birandó háborúknak. Illy nagyszerü ellentétek ellenében, mik az uj elv képviselőiül léptek fel, Ferdinánd minden szilárdsága s a pártján küzdő elemek erős volta mellett sem viheté keresztül keble forró vágyait. Vallási s politicai terve bevégezte nélkül halt el. Az ónak az uj elött hátrálni kelle, s idővel is csak ott és akkor leend kitüzött irányának kedvezőbb sükere, a hol, és a mikor az itt fölkelt ellentétek lassanként elnémulnak, mi leend épen a Habsburgok örökös országainak jövendő sorsa. Ferdinánd különben hüven teljesitette a császárok és Habsburgok I Ferdinánd által megalapított feladatát. Ő rendelte meg 1621-i végintézetében örökös országaiban a fiág elsőszülöttségi öröködését.

Ferdinánd vallási és politikai iránya nem volt hatás nél-

kül a Magyarországban vitt politikára, s a magyar jogállapotnak e politika befolyása alatti fejlődésére. Igazak voltak e a vádak, mellyek a Bethlenpártiak által a király személyisége ellen a választási alkúpontok meg nem tartását, a sérelmek orvoslatának minden áron ellenszegülést, a püspökök által elkövetett üldözéseknek az ő tudta- s akaratával történtét, a protestánsok elnyomása végett a spanyol királylyal szövetkezését, idegen zsoldosok tartását, az alkotmány sértegetését sat. illetőleg ellene felhordattak, s mellyekért ők magokat II Endre bullája által a fölkelésre felhatalmazottaknak tekinték? nem vitatjuk; de annyi tagadhatatlan, hogy Ferdinánd és udvara nem viseltettek vonzódással a magyar rendeknek eddigi, különösen a fejedelmi hatalmat korlátozó jogai iránt, miket azért, hol csak lehetett, legalább a gyakorlatban elzsibbasztani törekedtek. Ezt Ferdinánd az által, hogy már az első gyülésen az öröködést megállapittatni, a másodikon a nádori hivatalt helytartóság által pótoltatni s fiát királynak csak kikiáltatni, nem egy uttal megkoronáztatni, — mert a megkötést, mit a koronázási hitlevél szabott, nem örömest vette, — szerette volna, hogy a német őrséget számos sürgetések daczára a végvárakból nem vezette ki, hogy az alkotmányon ejtett régibb sérelmeket nem orvosolta, hogy külföldi követségekre magyar ügyekben is németeket alkalmazott sat, — udvara pedig az által, hogy a nádorhoz alkotmányellenes parancsokat küldözgetett, hogy minden suttogásoknak, még a hü, de az alkotmányhoz ragaszkodó nádor elleni vádaknak is örömest fület nyitott, hogy a pártok közötti tüzet szitogatni örömest engedte sat. eléggé kimutatták. Mivel azonban az ellenzék majd örökösen fegyverben állott, s Eszterházy és Pázmán a királyi párt fejei a legnagyobb eszélyességgel, s egy uttal, mint nagy hazafiak az alkotmányhoz ragaszkodással vezették uralkodójuk lépteit; az alkotmányjogok Mátyás alatt megerősített állapotán semmi szembeszököbb bántalmak, ha a bécsi udvarnak erre hajlama volt is, nem követtettek el. Innen a jogállapot fejlése, ha nem haladt is előre, de a régiben megmaradt II Ferdinánd alatt. Mind a gyüléseken, mind a végzeményeken, a vallási ügyeket kivéve, szelidebb hangulat ömlik szét. A nemzet adóját, katonai illetékét, várerőditésekre, háborukra segélyét híven megajánlotta, régibb vallási, közjogi, birtokbiztositási

határzatait megujitotta, fejedelmét megválasztotta, a koronázási hitlevéllel jogait biztositotta, egy két kisebb rangú sérelmét orvosoltatta, az igazságügyet bővebb határazataival rendezte. Ennyit tartalmaznak II Ferdinánd végzeményei:

Közölök 4 van törvénykönyvünkbe igtatva, az 1-sö 1622-röl, — a II-dik 1625-röl, a III-dik 1630-ról, — a IV-dik 1635-röl. Tartalmuk következő:

1) A koronázási hitlevelet, melly 17 pontban foglalva az I: 2-be beigtattatott, illetöleg: a) Ő fölsége az ország minden szabadságait, jogait, szokásait, s a bécsi békében és az 1608- és 1609-hen Mátyás által meg erősített czikket sértetlenül megtartja s mások által is megtartatja, — b) az eddigi sérelmeket az első, trónraléptétől 6 hónap alatt hirdetendő országgyülésen, az uralkodása alatt támadható sérelmeket pedig a többi, minden három évben legalább egyszer tartandó országgyüléseken teljesen megorvosolja, — c) az 1608 k. e. 9, 10 és 1559: 8 czikkek szerint a magyar ügyeket csak magyarok által tárgyaltatja — d) a véghelyek parancsnokságait, kapitányságait, s az ország, és kapcsolt részek más hivatalait az 1608 k. c. 11-dik czikk szerint tölti be, — e) az igazságszolgáltatás végett nyolczados törvényszékeket béke idején folytonosan tartat, a királyi táblához és fölebbezésekhez birákat vallásküloönbség nélkül nevez, a karokat és rendeket törvényszékek idején kivül törvényt állani nem kényszeriti, a törvényes végrehajtásokat sem maga nem akadályozza, sem mások által akadályoztatni nem hagyja, törvénytelen itéleteket, és törvénytelen végrehajtásokat tetetni pedig nem enged, a mint czeket az 1609: 70, — Hármas könyv 1 r. 9 cz. — 1546: 30, — bécsi béke 11, — 1471: 12, — 1566: 25, — 1613: 34, — 1563: 80, — 1608: 6 rendelik, — f) a vallás gyakorlata a bécsi és koronázás elötti czikkek szerint mindenütt szabad, sértetlen, és ihletetlen marad, senki abban ő felsége vagy mások által nem gátoltathatván, — g) ő fölsége a nádor választása- és hatáskörében a bécsi béke 3, koronázás elötti, 1608: 11, 1613: 7, 1555: 1 czikkekben kijelelt módot megtartja, s ugyanazon 1608: 11 czikket a bánságról, s az 1604: 14, 1608: 9, és 1613: 39 czikkeket az oláhokról foganatba veteti, — h) az 1608 k. e. 21, és 1609: 32 czikkek szerint a határszélekről gondoskodik, — i) a szabad és bányaváros-

kat jogaik —, szabadalmaik —, s mentességeikben meghagyja, — k) a koronát az országból soha semmi szin alatt ki nem viteti, hanem örökül választott, mind két vallású világi személyek által az országban őrizteti az 1608 k. e. 4, és k. u. 16, Ulászló hitlevele s Ulászló 1492: 3 szerint, — l) Magyarország és alávetett részei határait el nem idegeniti, sőt a szomszéd népekkeli határvillongásokat minden módon kiegyenliti, — m) Csehországgal s más szomszéd népekkel és Erdélylyel kötött szövetségeket a bécsi béke és 1609: 42 szerint épen fentartja, és fentartatja, — n) azokat, miket az ország köz békéje fentartása, háború nem kezdés, és idegen katonaság be nem hozása iránt az 1608: k. e. 2 rendel, sérthetlenül megtartja és megtartatja, — o) Borostyánkő, Kabold, Kőszeg, Fraknó, Kismarton, és Szarvkő várakat járulékaikkal együtt az osztrákoktól ingyen visszaállitja, ha ingyen nem lehetne, a rajtok fekvő összeg letételével visszaváltja az 1608: 7, 1609: 62 szerint, — p) Lublyó várát és a 13 szepesi városokat az országhoz csatolja, — q) a hajdú katonákat nyert szabadságaikban megerősiti és meghagyja, — r) a rendeket biztosítja, hogy magát, mig a mostani királyi felség él, ő felsége nyilvános akarata és az országlakosok egyezte nélkül az ország semminemű kormányzatába nem avatja (I: 2). — E 17 pont volt az rendesen, melly az ezutáni hitlevelek tartalmát képezendi.

2) A nicolsburgi békekötésnek a Bethlennek átadott 7 magyar megye viszonyait, a korona visszaadatását, s őrzésére 50 magyar, 50 német katona alkalmazását, a közelebbi zavarokban akarmellyik párttól elfoglalt javaknak tüstént visszaállitását, Ferdinánd és Bethlen pártszerzés végett tett adományainak megsemmisítését, a Bethlen által átirt vagy elzálogosított jószágoknak visszaváltását, a Bethlen alatt levő részekbeni birtokosoknak Magyarországban is birtokolhatás- és lakhatásjogát, közbocsánatot (lásd a 641-dik lapon) illető pontjai megerősíttettek, s a békeokmány az uj nádornak átadatott (I: 4, 6, 7, 8, 29, 30, 74, 76,- II: 26.

3) A vallásügyet illetőleg az 1608: k. e. 1, és koron. hitlevél 6-dik pontja érvényben maradása 3 országgyülésen megerősittetett (II: 22,- III: 33,- IV: 29).

4) Birtokbiztosság végett ő fölsége serege által elfoglalt javak, a zavarok közben lefoglalt, vagy mások által elsajátított birtokirományok visszaadatni; a jószágbevallások megujittatni, rablók s más gonosztevők szigorún büntettetni rendeltettek, az erőszakok- és foglalásokról, s a tulajdonos, de nem együtt szerző nőkről szólló törvények megujittattak (I: 13, 14, 60, 64, 66, 67, 75,- II: 13, 46,- IV: 16).

5) Közjogi szempontból a cancellaria tekintélyéről az 1608: k. e. 9, 10 és 1618: 8 czikkek (I: 17,- III: 29), a magyar kamarának az udvari kamaráhozi viszonyáról az 1608: k e. 5, s 1609: 21 czikkek (I: 18), a magyar ügyek kormányzatára s az ország közjövedelmei kezelésére idegeneknek nem alkalmazásáról az 1608: k. e. 9, 10 czikkek (I: 24), a szabad és bányavárosok jogai fentartásáról, s a nemeseknek ezekben birtokolhatása- és terményeiknek szabad bevihetéséről az 1618: 27, — koronázási hitlevél 9, — 1563: 62, — 1608: k. e. 13, — 1609: 44 czikkek (I: 25,- II: 43,- III: 21, 28,- IV: 21, 22, 53), a fiscusra szállt javak adományozásában a régi királyok szokása és 1608: 15 czikk (III: 31), s a határok kiigazításáról a régibb intézkedések (I: 56, 57,- III: 22, 23,- IV: 19, 20, 54, 55, 56, 57, 58) megujíttattak, a szomszédokkali békét zavarók, — és lázadást indítókra hütlenségi büntetés szabatott (I: 19, 20), a nemesités és czimerlevelek adása módja meghatároztatott (I: 17,- III: 30), azon törvények, mellyek a H. K. II r. 3 cz. és III r. 2 czikke ellen vannak, mert törvényeket csak király és ország alkothatnak, érvényteleneknek nyilvánittattak, (IV: 18), s a többek közt megrendeltetett, hogy a cseh- és más szomszéd országokkali barátság állandón fentartassék (I: 26), a véghelyeken házat biró egyháziak és nemesek az 1618: 58 szerint katonaszállásolástól mentek legyenek, s az ott lakó nemesek a megyék hatóságától függjenek (IV: 46, 75), az ország ügyei kezelése végett az udvari cancellár mellett állandón 2 magyar tanácsos tartassék (III: 29,- IV: 28). a portához követségekre az 1618: 37 szerint magyarok is alkalmaztassanak (II: 36), országgyülések minden harmadik évben tartassanak (IV: 94), azok csendesen folyjanak, bennök senkin semmi erőszak el ne követtessék, a távollevők oda küldött követei nemesi családból eredettek le-

gyenek, kik pedig meghivatván, ott sem meg nem jelennek, sem helyetteseket nem küldenek, az 1497: 1 szerint büntettessenek (II: 62- IV: 79). Ezen kivül a szárazvámok eltörlése és a nemességnek ezektöli mentessége iránt alkotott régibb számos intézkedések megujitattak (II: 34,- IV: 72), a szomszéd tartományok Ausztria, Slezia, Stájer, Morva harminczadosai és vámosai ő fölsége által oda utasíttatni határoztattak, hogy a magyar nemesek és szab. városok saját terményeitől semmi vámot vagy harminczadot ne szedjenek, a kereskedelmi czikkektől pedig a régi szokott, és ne a fölemelt dij vetessék (II: 32,- III: 17,- IV: 70).

6) Az igazságszolgáltatást illetőleg a nyolczados és más törvényszékek és fölebbezések rendes és folytonos tartásáról az 1618: 64 czikk (I: 43, 44,- II: 50, 51, 52,- III: 45,- IV: 14, 65), s a királyi parancsok megtartásáról és törvénytelen birói parancsok eltiltásáról az 1556: 23, és 1563: 78, 79, 80 czikkek (II: 4, 5,- III: 10) megujittattak, s meghatároztatott, hogy fölösleges birói parancs csak ritkán és ugyan azon biró által, declinatorium épen ne, s általában minden birói parancs ezután mindig illy záradékkal „a dolgok úgy, mint előadatik, állván és levén" adassék ki (III: 12, 13,- IV: 12, 13), — hogy az első folyamodású birák törvényszolgáltatásban felsőbb, törvénytelen vagy fölösleges parancs által ne gátoltassanak, rendkivüli törvénykezéssel pedig a fiscusiakon kivül, mellyekben, ha a nádor érdekelt volna, az országbiró, s ha ez sem lehetne jelen, a király által kinevezett biró elnököljön, semmi ügy ne végeztessék (IV: 12, 13, 15), — hogy zálogperekben s világos adósságokban a megyék 600 forintig itélhessenek, figyelembe vetetvén mindig a záloglevelekben megirt föltételek (II: 53, IV: 90), — hogy a széksértési büntetés tüsténti még a gyülés alatt kisebb, különben pedig nagyobb összegben vetessék meg (IV: 89), — hogy a hatalmaskodás ne 25, hanem 100 forinttal büntettessék (II: 55) — hogy az anya- nő- gyermekgyilkosok és több nejüek magok tisztviselői által, nem tekintve nemességre, tüsténti elfogattassanak s hütlenségi büntetéssel büntettessenek (II: 6,- III: 40), — hogy véghelyeken az itélet végrehajtása a kapitányok vagy más tisztek által ne gátoltassék, a nemesek el ne fogathassanak,

s az esküt tenni vonakodók 16 nehéz gira büntetésben az alispán által minden késedelem nélkül elmarasztassanak (IV: 48, 49, 50) sat. A jogelévülésre nézve a közelebb letolyt 18 háborúévek t. i. 1596—1614 nem számittattak a törvény szerint elévülésre kitüzött évek közé, tehát az időmúlás alól kivetettek (I: 58).

7) A pénz- és segélyügyet illetőleg, adóul kapunként majd 3, majd 5 forint (I: 32,- II: 8,- III: 5,- IV: 1, 3), — az ujonnan megkoronázott királynénak, és királynak ajándokúl 1 for. (I: 33,- II: 9), — koronaőrök dija- s koronaőrzési költségekül külön pénztárnok kezéhez fizetve a nemesek saját erszényéből javaik minden kapui után majd 1½, majd 1, majd ½, forint, a hódoltságokbani javaiktól ezeknek fele (I: 34,- II: 28,- III: 6,- IV: 4), — ország házára és különféle biztosságok költségei födözésére szinteigy majd ½, majd 1 forint (III: 6,- IV: 5) ajánltatott, segélyül számos ingyen munkák (I: 36, 37,- II: 19,- III: 3,- IV: 92), a véghelyi örségek élelmezéseül számos gabona (I: 38,- II: 11,- III: 7,- IV: 2, 3) adattak, a kapuk uj összeirása az 1609: 62 szerint megrendeltetett, világosan kiköttetvén, hogy 4 olly jobbágy tegyen egy kaput, kik közől mindegyik saját ekéjével állhat ki (IV: 8), a hátralékok behajtása és királyi jövödelmek kezelői számoltatása iránt rendelkezések tetettek (I: 35,- II: 27,- IV: 9). Ezeken kivül a pénz értékéről, veretéséről, javításáról, arany ezüst ki nem viteléről (I: 77,- II: 39, 40, 41, 64,- III: 9,- IV: 69), bányákról (I: 46), harminczadok-és vámokról (I: 47, 48, 68,- II: 30, 31, 33,- III: 15,- IV: 25, 70) számos határozatok hozattak.

8) A hadügyet illetőleg az egyetemes fölkelés mindegyik országgyülésen megrendeltetett, de nyiltan kijelentetett, hogy a karok és rendek ő fölsége világos parancsa nélkül senkinek másnak felszólitására nem kötelesek fölkelni (I: 21, 22,- II: 10,- III: 41,- IV: 88), — a katonaszedés módja meghatároztatott (IV: 10), — a várak erősítése, ellátása iránt az 1618: 34, — 1609: 32 czikkek megerősitettek, s ujabb rendeletek tetettek (I: 41, 55,- II: 20,- III: 2,- IV: 6, 7), — az azokbani örségeknél a benszülött katonák száma szaporitatni, s az idegen katonaság kivezettetni határoztatott, addig is mig

ez megeshetnék, minden idegen hadcsapat a nádor s magyar kapitányok hatósága és magyar törvények alá adatván (II: 24,- III: 4,- IV: 59), — a kóborló lovasok és gyalogok zsarolásai eltiltattak (I: 39), — a katonák erőszakai s az őrségek parancsnokai háborgatásai ellen az 1608: 2, — 1609: 19, 56, — 1618: 3, — és beszterczei 1542: 2 czikkek megujittattak, s ujra végzéssé tetetett, hogy minden fő- és alkapitányságok vallás különbség nélkül egyedül magyarokra ruháztassanak (I: 53, 54,- II: 16,- III: 37, 44,- IV: 62) sat.

9) A szabadalmazott hajdúvárosokon kivül másutt létező hajdúk jobbágyokként minden adó, munka, dézma teljesítésére szoríttattak (IV: 68). A Sz. Gáliak az 1618: 24 szerint, mint más nemesek, Veszprém megye hatósága alá tartozóknak nyilvánittattak (I: 52).

10) A jobbágyügyre nézve a szökevény, vagy a véghelyekre át szökött jobbágyok visszaállitásáról (I: 27, 28,- II: 54,- IV: 51, 52), a törököknek teljesitendő munka végett a véghelyeken átmenő, vagy uraik dolgában utazó jobbágyok vámmentességéről (II: 35, 66), a jobbágyoknak csak földesuraik egyezte- s megye ajánlatával történhető megnemesitéséről (III: 30), a vesztes parasztok pereinek nemesek ellen csak földesuraik által lehető megujithatásáról (IV: 17) alkotott czikkeknél egyebet nem találunk a 4 végzeményben.

11) Eggenberg, Tieffenbach, Sdenko, Königsberg, Rothal, Trautmansdorf, Paar, Löbl a magyarok közé bevetettek, meghatároztatván az is, hogy idegenek csak 3 tanácsos és egy megye ajánlatára nemesittethessenek (I: 78, 79,- II: 66,- III: 30).

Erdélyben azon 40 év alatt, a meddig Báthory Gábor, Bethlen Gábor, Katalin és I Rákóczy György uralkodtak, állt teljes erejében az eddigi alkotmány, álltak sértetlenül mind a 3 nemzet jogai, s virágzott az ország jogállapota. A visszaélések, miket tán egyes fejedelem engede vala magának, a talpra állt és mindig résen levő rendek által hamar visszatoroltattak. Az országgyülések minden évben kétszer- ha csak háború nem jött közben,- Kolozsvárott, Gy. Fehérvárott, Medgyesen vagy másutt pontosan megtartattak. A fejedelemválasztások, a fejedelmeknek tett választási föltételek, az ugyan

ezektől vett eskük, belföldi kormány, apróságokig menő határozatok (lásd alább III Ferdinánd alatt), s szigorú végrehajtás által féltékenyen biztosította magát a nemzet jogai csonkitása ellen.

Horvátországban II Mátyás és II Ferdinánd korából a rendeknek egyetlen egy nevezetesb végzeménye létezik, mellyben 1609-től 1635-ig tartott több gyüléseik végzései 29 czikkben összefoglalva, és II Ferdinánd által 1636-ban megerősitve vannak. Az 1-sö czikk az idegen vallások gyakorlata meg nem engedéséről szólló előbbi rendeleteket megujitja, mit tesz a 24-dik és 26-dik czikk is, bennök az eretnekek Horvátországba bevétele, megtelepedése, jószágvehetésjoga teljesen eltiltatván, s ezt végrehajtani a zágrábi püspökre bizatván. Az 5-dik czikkben a túrmezei, minden egy telkes nemesek régibb és ujabb szabadságaikban a haza iránti kitünö érdemeikért megerösittetnek. A 14-dik czikkben a zálogviszszaváltás módja elrendeztetik. A 16-dik czikkben a czigányok mint eddig, úgy most is számüzetnek. A 21-dik czikkben minden mágnás, ki igaz ok nélkül a gyülésről elmarad, 100 forint birságnak vettetik alá. A 22-dik czikk szerint az egy telkü s maga termékeivel kereskedő nemes ember minden vám- és harminczadfizetés alól fölmentetik. A 23-dik czikkben a gyüléseken fegyveres megjelenés, — a 25-dikben a vasárnapi adásvevés, — a 27-dikben az egyház javai elfoglalása eltiltatnak, s az elfoglalt jövödelmek rövid uton visszaadatni rendeltetnek. Az 1620-ban Zágrábban, az 1621-ben Varasdon, az 1622-ben szinte Varasdon tartott gyülések leginkább csak a rendeknek ő fölsége és Stájerország küldötteivel a határszélek erősítése-, s fölkelés elrendezéséről értekezésével, bánjuk Frangepán Miklós elleni panaszaikkal, a királyi biztosok által a segély, az adó ügyében előadott kivánalmak teljesítésével, s II Ferdinánd koronázási hitlevelének, mellyben a horvát- és slavoniai rendek által a bécsi határozatokban, s az azokat követő évek czikkeiben elsorolt sérelmeknek tüsténti orvoslata, a báni véghelyek visszaállitása, a végek kapitányságai betöltésében ez országok lakosaira a többi tartománybeliekkel egyenlő tekintet, a parancsnokoknak a földesurak és szabad városok hatóságaiba avatkozása eltiltása igértetnek, beczikke-

lyezésével foglalkoznak. A többi, Horvátországot különösben érdeklő határozatok a magyar országgyülések végzeményeiben foglaltatnak. Illyenek: a) minden hivataloknak Slavoniában, a hadi tisztségeknek is, egyedül született magyarok s Magyarországhoz csatolt nemzetbeliek által betöltése (1608: k. e. 10, 11, — 1622: 24, — 1609: 27, — 1618: 31, — 1635: 31), — b) a bán tekintélyének Drávától Adriáig visszaállitása (1608: k. e, 11, — 1609: 28, — 1613: 38, — II Ferdinánd hitlevele 7-dik föltét, — 1603: 25, — 1635: 32) — c) az idegen katonaságnak Slavoniából kivitele (1608: k. e. 12, — 1609: 27), — d) Horvát- Dalmát- Tótországok végházi katonáinak szaporitása, s a stájer, karinthiai és carnioliai rendek által rendesen fizetése (1608: k. e. 12, — 1630: 4), — e) a zágrábi nagy prépostnak magyar országgyülésre meghivatása, hol a mágnások közt bir helylyel és szóval, s ugyan itt ül Slavonia egy követe is, mig a többiek a rendek közt foglalnak helyet (1625: 61), — f) a törvényszékek idejének maghatározása (1609: 70, — 1613: 9, — 1618: 64, — 1625: 51, 52, — 1630: 45, — 1635: 14), — g) régi szokás szerint csak felényi adó fizetése (1608: k. u. 14, — 1609: 62, — 1618: 36, — 1622: 32, — 1625: 8, 9, 28), — h) az urak és nemesek földén letelepült oláhok viszonyai szabályozása (1608: k. u. 9, — 1613: 39, — 1618: 32, — 1630: 24, — 1635: 33, 40), — i) a horvátországi harminczadok- és minden jövödelmeknek nem az ausztriai, hanem a pozsonyi kamarához leendő befizetése (1622: 24, — 1625: 33, — 1630: 15) — k) a végházakbeli tiszteknek rendre utasitása (1635: 39), — l) az országok minden szabadságainak épen tartása (III Ferdinánd hitlevele I-ső pont, — 1622: 49) sat.

A végzeményeken kivül nevezetes jelentőséggel birnak még:

a) Az $16^{19}/_{20}$-diki pozsonyi gyülésen alkotott és Bethlen által megerősitett 34 czikk (lásd a 637 dik lapon), —

b) Az 1620-i beszterczebányai gyülés 52 czikke, mellyeket szinte Bethlen szentesitett meg (lásd a 639-dik lapon); —

c) Az 1622-i nicolsburgi egyesség (lásd a 641-dik lapon), —

d) A II Ferdinánd által Sopronban 1625-ben a magyar clerusnak adott oklevél, melly a főpapoknak ingó javaikról való rendelkezhetési jogát, mit a kir fiscus régóta ostromolt, meghatározza.

e) A törökökkeli gyarmati, szőnyi békekötések.

85 §. III Ferdinánd kormánya. I Rákóczy György s a protestansok mozgalmai. Linczi béke. II Rákóczy György.

Azt, mit II Ferdinánd megkezdett, **III Ferdinánd** (1637—1657) apja szellemének, buzgalmának örököse folytatta. Folytattattak hát alatta, még pedig, mivel az udvar eszélyes támaszai elhaltak, vagy elkedvetlenittettek, kiméletlenebbül a vallási háborgatások, s a kormánynyali zsurlódások. Pázmán utódja Lozsy Imre, észben, kitartásban, mérsékletben épen nem hasonmása nagy elődének nem hitte magát kötelezettnek a nicolsburgi egyesség által, s ennek ellenére a turóczi prépostságot jezsuitáknak adományoztatta. A magokat megfészkelt jezsuiták izgatására Nagy Szombatban, és Léván az evangelicusok imaháza kijavitása fegyverrel megakadályoztatott, Szakolczán a temetkezés megtiltatott, több helyen földesuri joggal a templomok elvetettek, bezárattak, s a lélekpásztorok kiüzettek. Illy nyilt törvénytapodás mód nélkül elkeseríté ismét a magyar protestáns rendeket, kik azért, midőn Ferdinánd 1637 végén Pozsonyban országgyülést hirdetett, s királyi előterjesztéseit benyujtatta, azok tárgyalásába semmikép nem ereszkedtek, mig sérelmeik orvosolva, különösen elszedett templomaik visszaadva nem lesznek. Sokáig erősen küzdött a két — cath. és prot. — fél, s mivel a rendek a förendekkel, kik közt már kevés protestáns ült, nem egyezhettek, ezeket mellőzve „Magyarország evangelicus rendei“ nevében külön feliratban nyujtották be panaszaikat a királynak. A cath. és förendek ellensérelmekkel álltak erre elő, s a király is törvénytelennek állitván a prot. rendek, mint külön testület fölléptét, őket e tárgy vitatásával felhagyni parancsolta, sőt azzal fenyegette, hogy a gyülésen a többi rendekkel náluk nélkül is intézkedendik. De a rendek hajthatlanok maradtak, s az udvart végre is,

mert a király hitvesét koronáztatni akarta, engedésre kényszeritették. Ferdinánd azon országgyülési tagokat, kik evangelicus karok és rendek sérelmei czime alatt kérvényt nyujtottak be, leiratában biztositotta, hogy a bécsi béke, s 1608 első s 3-dik czikkeit épen tartja, ezekhez képest a panaszolt helyeken a templomok visszaállitását megengedi, a többi elvett szentegyházak, jezsuiták, s földesuri védjog iránt pedig nyomozást rendel és intézkedendik. Ezzel lecsillapittatott egy előre a zajlongás, s a királyné megkoronáztatott; de a koronázás után ujra kitörtek a feleselések, úgy hogy a rákosi és hatvani gyülések sorsára jutástól lehete az országgyülést félteni. A zavart még növelte Eszterházy nádornak lemondása, mire őt nem csak a Thurzó-jószágok ügyében, és a főpapság által rajta elkövetett méltatlanságok, hanem, mint irá, azon nádori tisztével összeütköző törvénytelen rendeletek indíták, mellyek ő fölsége udvarából hozzá küldetnek, s mellyeknek végre nem hajtásaért pártütéssel rágalmaztatik, sőt néha élte is veszélyben forog. A hű tisztviselő lemondása nem kis csapás volt az udvarnak, melly azért őt javakkal, igéretekkel kiengesztelni törekedett, mi sükerült is. Eszterházy visszavette lemondását. Kiengesztelése csudát müvelt az országgyülésen. Általa a főrendek a nemesség iránt engedékenységre birattak, a nádorság hatalomköre minden csonkítás ellen biztosíttatott, s a többi tárgyak is majd nem egészen a királyi előterjesztések kivánalma szerint döntettek el. A vallásügyben egyetlen egy czikk sem ment törvénybe.

A lefolyt gyülés vallási vitái, s a leküldött királyi igérvényeknek sem be nem czikkelyezése, sem nem teljesítése mutaták, hogy a hitszabadságra ismét borús fellegek kezdenek nehezülni. Nem volt csuda azért, ha a mind hiában váró protestansok szivük mélyében elégület-

lenséget tápláltak, s azon diadalokat, miket az ez alatt tovább folyt 30 éves háborúban ennek hősei Banner, és Torstensohn svéd vezérek Ferdinánd hadain nyertek, titkos örömmel, részvéttel, segitésvágygyal szemlélték. A protestánsok védje Rákóczy fejedelem is, elvesztvén Pázmánban támaszát a bécsi udvarnál, az őt gyülölő Eszterházy, Lozsy, Lippai (egri püspök és cancellár) működéseinek aggódva nézett elejbe, s gondolatai nem egyszer fordúltak az őt hivogató német harczosok felé. Kezdetben ugyan mellőzte a svéd vezérek és franczia király felszólításait. Agg kora, nehézkessége, a portávali viszonya, maga és fia György sorsának könnyen koczkáztathatása ovatossá tették. Később azonban, midőn a Ferdinánd ellen szövetkezett hatalmak konstantinápolyi ügyvivői folytonosan bujtogatták, midőn Ferdinánd egyik küldöttének, kit figyelmeztetett, hogy a magyar királynak a békekötések szellemében kellene kormányozni, azon feleletéből, hogy ezt a császár a cath. clerus miatt nem teheti, magyar hitrokonai kétes állapotát sajnosan értette, midőn a magyar és erdélyi protestánsok hozzá ragaszkodását észrevette, s midőn a magára, nejére, egész házára faragott gúnyiratok, miknek ő Ferdinánd főtisztviselőit tartotta szerzőiül, boszúvételre ingerelték; határozottabban kezdett Ferdinánd elleneihez hajolni. Átlátta Eszterházy a lappangva terjedő vészt, s tiszténél fogva sürgetőleg irt a királynak, hogy adja meg a nemzet kivánalmait minél gyorsabban, mi előtt az erdélyi fejedelem mélyebben merülne fondorlataiba. De Ferdinánd nem hallgatott az őszinte tanácsra. Az 1642-ben öszehivott országgyülést, mert a nagy számmal odagyült, s nagy többséget tevő protestáns rendek győzelmétől tartott, a nélkül, hogy a bajok gyógyitására valami határoztatott volna, eloszlatta. A részletes gyüléseket, miket a rendek a honvédelem és sérelmek orvos-

lata végett tartatni kértek, eleinte megengedte, de utóbb, mert a sérelmek orvoslására nem volt hajlandó, visszavonta. A nehézségek kiegyenlítését folytonosan jobb időkre halogatta. A nádort a Rákóczyvali egyezkedéstől eltiltotta. S Rákóczy ellen, nem hallgatván tanácsosai ismét egyezkedést ajánló figyelmeztetésére, fegyveres ellenállást határozott. Rákóczy erre, miután e közben a svédek- és francziákkal formaszerü frigyet kötött, meginditotta hadait, mellyekkel 1644-diki februar elején várába Patakra vonult be. A nyilatkozvány [19]), mit Kállóban kiadott, Fer-

[19]) Rákóczy nyilatkozványa elsorolja az okokat, mellyekért a fegyverfogás történt. „A clerus, ugymond, örökös országává akarja tenni Magyarországot az ausztriai háznak, s a maga vallásán lévő világiakon is, mind lelki mind testiképen akar uralkodni. A végrendeleteknél a jószágokat elidegenitik; a véghelyekben is a főtiszteket magok kezdék bitorolni, s a világi státusoknak eddig megmaradt kicsiny elöjogait is kivenni annak kezéből. Az ország jövedelmei eltékozoltatnak; a végek fogyatkozásai miatt az ország veszélynek tétetik ki. A jezsuita szerzet az ország szabadságának romlására, az evang. religio elnyomására minden módon törekedik . . . A nádor tekintélye annyira elvétetett, hogy e tisztnek még csak a neve maradt fenn; ha sürgeti is az ország javára nézö dolgokat, szava hatástalan, sőt szólnia is tiltatik . . . Az evangelicus statustól számtalan templom s paplak vétetett el. Az evang. vallásúak a tisztségekből kizáratnak; kereseteikben, ha igazságuk van is, czélt nem érnek; az is megtörtént már egynémelyen, hogy jogát követelvén jószágához, élete is csaknem elfogyott. A 13 vármegye 1640 óta évenként megkereste a császár ő felségét és a nádort, de minden haszon nelkül: dorgálással, feddéssel, pirongatással eresztettek vissza . . . . Immár tovább ő sem türheti hivalkodó szemmel hazája veszedelmét, nemzete elnyomatását. Bizonyságul hivja az Istent, hogy nem magán ok miatt nyul fegyverhez; hanem csak az ország statutumit akarja helyreállitani, a haza s vallás szabadságát megvédeni. Horv. III: 689.

Az erre kiadott ellennyilatkozványban Ferdinánd előadja, mi szerint ő nem szolgáltatott okot Rákóczynak, hogy a svédekkel és francziákkal ártalmas szövetségre lépjen, melly a magyarokat az erdélyiekkel tüstökbe bocsátja, és mintha a magyar nemzet még nem sanyarittatott volna eléggé, azt egymásra uszitja s magok vérével kezöket és fegyveröket fertőzteti a hazafiaknak. Elsorolja továbbá, mennyi kegyelemben részeltette a fejedelem eleit az ausztria ház; s e kegyelmek daczára Rákóczy az isteni s emberi törvényekről megfeledkezve eskűjének is meg-

dinánd ellennyilatkozványa daczára megtette hatását. A felvidék egész nemessége zajosan üdvözölte. A hajdúk táborához állottak. Zemplén, Borsod, Ung, Bereg, Ugocsa, Abauj hozzá csatlakoztak. Kassa polgársága ünnepélylyel kisérte be városába. Szendrő, Putnok, Ónod, Diósgyőr, Szatmár önként kapút nyitottak, a bányavárosok, Fülek, Szepes, Liptó, Árva meghódoltak. Még a szelid Bethlen István is a fejedelem mellé bocsátá Péter fiát, miből látszik, milly mélyen gyökeredzett a király, az udvar, a papság elleni gyülölet. Rakóczynak e győzelmei után az előleges terv szerint a morva határszélen Torstensohn seregével vala egyesülni szándoka. Ez azonban meghiusult. Mert a dánok időközben Ausztria indítására a svédekkel háborút kezdvén, Torstensohnt Holsteinba vonulni kényszeritették, Eszterházy pedig a dunántúli megyékkel, a horvát végezredekkel, Götz és Puchaim 12 ezernyi hadával a magára hagyott Rákóczyt hátrálásra szoritotta, minek következtében több várak visszafoglaltattak. A Rákóczyak ősi fészke Szerencs is a királyiak kezébe esett, hol az idegen zsoldosok Rákóczy apja temetemeit a városi templomból kihányni, a sirokat felvagdalni, a koporsókat kifosztogatni sem tartották szentségtörésnek. Hol erre, hol arra fordult ez után a had szerencséje. Rákóczynak hadai folytonos hátrálása, Homonnay lengyel haddal beütése, Muránynak urnője Szécsy Mária

---

szegésével, melylyel a királynak s a magyar koronának magát több izben lekötötte volt, ollyatén szövetsegre lépett, melly a királyi méltóságot sérti, s Magyarország nyomorúságára, és szabadságának megrontására, sőt még Erdélynek is talán végveszedelmére néz. Megsértette a királyt, mert az ő birodalmára tört. Megsértette Magyarország szabadságát, mert a nemzet hire s akarata nélkül beirta a szövetségbe. Megsértette Erdélyt, mert ezen tartományt a rendek szabad választási jogának ellenére örökévé ügyekszik tenni. A király csak kényszeritve nyúl fegyverhez, de czélja egyedül a lázadás lecsillapitása s az ország minden rendeinek szabadságukban megtartása sat. Szal. IV: 589.

(Gyöngyösi murányi Vénusa) összejátszásával Wesselényi Ferencz által lett elfoglalása, s a török segélynek mind eddig elmaradása nem kis hátrányára voltak. De Ferdinánd ügye sem állott jobban. Vezérei meghasonlottak, seregei Rákóczy legtevékenyebb vezére Kemény János által Szepesen, Liptón, Turóczon át Bajmóczig üzettek, Homonnay lengyel zsoldosai szétverettek, s az elfoglalt várak ismét vissza vetettek. E mind ket oldalróli csapások mind két félben vágyot gerjesztettek az egyezkedésre, mit a beteges nádor a csaták tartama alatt is folytonosan sürgetett a fejedelemnél. De a békekisérlet eredménytelen maradt. A királyi párt kivánalmát a kezdetben szerencsés hadjárat, a papságét az eretnekség kiirthatása, a bécsi udvarét nagyobb nyeremények kivivhatása magosra hangolták. A N. Szombatban ujra megkezdett alkudozások sem sükerültek. Rákóczy teljes vallásszabadságot követelt. Lippay (most már esztergomi érsek) s a clerus makacson ragaszkodtak a templomok elszedhetéséhez, s a birtokosok kegyuri jogához. Rákóczy Magyarországból 14 vármegyét kivánt. Ferdinánd biztosai hetet sem akartak átengedni. A nádor erélyesen tiltakozott az országnak Zápolya- módra leendő felosztása ellen, annak együtt és az ausztriai háznál maradásától várván egyedül a nemzet üdvösb jövőjét. A költsönös követelések illy merevsége tovább hagyta folyni a háborút, melynek körülményei azonban hirtelen megváltoztak. Torstensohn az osztrák tábornokot Gallast Elbáig üzte, Csehországba nyomult, s nem sokára Rákóczyval vala egyesülendő. Puchaimnak ennek következtében tábora egy részét Csehországba kelle küldeni. Rákóczy a svédek győzelmeitől s a szerencsés hadfordulatoktól felbátoritva félben szakasztott minden alkudozást, Nyitrát, N. Szombatot hatalmába ejtette, s fiát Zsigmondot és Kemény Jánost a Brünnt vivó Torsten-

sohn segedelmére küldvén, maga is Morvában ütötte fel táborát. Ferdinándot meglepte a véletlen fordulat, s mivel a dánok, és szászok a svédekkel békét kötöttek, s fővárosa, trónja, családja, ha Rákóczy tovább kitartja, könnyen veszélybe esheték vala, a had kétes kimenetele ujabb békekinálásra tette hajlóvá. Rákóczy minden előnye mellett, miután más hangon szóllottak hozzá, készneknek nyilatkozott az alkudozások fonala fölvételére, annyival inkább, mert a töröktől a háború félbenhagyása iránt fenyegető parancs érkezett, mert szövetségesei nem fizettek, mert Puchaim és Leopold főherczeg őt hátul fogni, a törökök pedig Erdélyt megtámadni készültek. E mind két részről szükség könnyebbé tette az egyezkedést. Rákóczy személye 7 megyével, Tokajjal, Tarczallal, Regéczczel kielégittetett. A vallás és alkotmány ügyében Linczben folytattattak az alkudozások, mik végre Lippai s a jezsuiták mesterkedése ellenére egy 1645-i december 16-án végkép megállapitott, — az úgy nevezett linczi-békévé alakultak.

E nevezetes okmány pontjai következők:

1) Az 1608-ki k. e. végzemény 1-sö czikke, a koronázási hitlevél 6-dik pontja, s más e tárgybani rendeletek épségben hagyatván, az ország minden karai- és rendeinek, szabad városoknak, szabadalmazott mezővárosoknak, határszéleken a magyar katonáknak mindenütt templomok, harangok, temetkezés használatával szabad vallásgyakorlat engedtetik. 2) Ugyanez az ország béke kedveért megadatik a jobbágyoknak is a nélkül, hogy azok akár a véghelyekben, akár városokban, akár falukon földesuraik vagy akarki által vallásuk gyakorlatában háborgattathatnának, vagy vallásukkal ellenkező szertartásokra kényszeríttethetnének 3) A gyülekezetek lélekpásztorai vagy szónokai városi, vagy falusi egyházaikbol senki által el nem üzettethetnek, az eddig elüzöttek tüstént visszahelyeztetni rendeltetnek. 4) A régebben fölterjesztett, vallásügyet és templomok elfoglalását illető sérelmek a legközelebbi országgyülésen

az evangelicusok megnyugtatásával végkép megszüntetnek Ezen túl templomfoglalások nem történendnek, a jelen zavarok alatt mind két részről elfoglalt templomok pedig tüstént visszaadatnak. Az ezután támadható vallási vagy más sérelmeket ő fölsége a 17 pontok értelmében minden országgyülésen tökéletesen megorvosolandja az evangelicusok rövidsége nélkül. 5) A vallásügyi rendeletek megszegőire a jövő gyülésen vagy II Ulászló 6-dik végzeménye 8-dik czikke alkalmaztatik, vagy más méltó büntetés szabatik. 6) Az előrebocsátottak a minél előbb tartandó országgyülésen a rendek által megerősittetnek, s az ország köz rendeletei közé beigtattatnak. 7) A többi, ez egyekedés alatt tárgyalt ügyek, millyenek a szent székek állapota, a jezsuiták kitiltása, a tizedek bérbevétele, az ősi javaknak el nem idegenithetése, az idegen katonaság kivitele, az országos hivataloknak vallásküloubség nélkül betöltése, Magyarországnak törökökkel vagy más szomszéd nemzetekkeli szerződéseiben, s minden az országot és lakosai szabadságát illető ügyekben született világi magyarok alkalmazása sat mindjárt a legelső gyülésen elintéztetnek. 8) Ő fölsége 3 hó-, nap mulva országgyülést tartand, mellyen az eddig végre nem hajtott czikkek is az 1638: 72 szerint valósággal végrehajtatnak 9) Mindenkinek teljes bocsánat adatik, még pedig akképp hogy a mostani zavaros időkben elvesztett birtokok birtokosaiknak tüstént visszaadassanak.

A béke végleges megkötését Eszterházy Miklós [20]), a férjfiú, ki, egyik, az azt előidézett eseményekben főszerepet vitt, nem érte meg. Vele ki dölt az akkor 3 nagy magyarnak nevezett férjfiak utolsója. Közölök mindegyiket a magyar hazának, a magyar nemzetiségnek, a magyar alkotmányosságnak, a magyar nemzet szabadságának élénk szeretete jellemezte; de e drága kincsek megőrzésére különbözők voltak utaik. Bethlen a külföldiség ellen egy erős ellenzék alakításával, az egy hazá-

[20]) Galanthai Eszterházy Miklós, Eszterházy Ferencznek Illésházy Zsófiától 10-dik gyermeke 1582-ben Galanthán jött világra. Gyermekké szülői házánál, ifjúvá a nagyszombati jézsuiták iskoláiban, hol 19 éves korában evangelicus szülei halála után a római hitre tért, férjfiúvá anyai nagy bátyja Illésházy István (főudvarmester utóbb nádor) oldalánál növekedett fel.

nak ketté szakasztásával, különálló erdélyi fejedelemséggel, tökéletes vallásszabadsággal, s teljesen magyar intézményekkel — Pázmán a catholicismus egyedüli uralmán alapuló politikával, legyen az ország egy vagy két darabban, kül- vagy belföldi fejedelem alatt, — Eszterházy az egész magyar fajnak a catholicismus és Habsburgcsalád hatalma alatt egyesítésével törekedtek hazafias czéljaikat valósítani. Mindegyik érezte, hogy a hanyatlásnak indult ország magától, függetlenül, más hatalom segélye nélkül megállani nem képes, úgy annyira, hogy Eszterházy még röviddel halála előtt is e bucsúszavakat irta Bethlen egyik biztosának: „eszeveszett bolond, a ki azt tartja, hogy valami magánosan való magyar fejedelemség ezt a nemzetet, és hazát megtarthatná"; de a fentartás és más hatalom segélye iránt szétágoztak véleményeik. Bethlen a mohamedan-török barátságot, Eszterházy a keresztyén Ausztriával szövetkezést tartották egyedüli üdvös segélynek. Innen voltak, mint vallásban, ugy politikában egész éltükön át olly nagy ellentétei egymásnak. Az idők folytán Eszterházy iránya nyert diadalt. Az önálló erdélyi fejedelemség a török védhatalommal együtt megbukott. A catholicismus egyedüli uralma visszaállítása nem volt többé elérhető. De a két hazának a Habsburgok alá jutása bekövetkezett. A legelső magyar, ki magyaroknál, magyarok közt a Habsburgok örökös uralkodását erélyesben, hatályosban, végczélképen sürgette, Eszterházy nádor volt. Az ő, mint ez irány megalapítójának föllépte óta lőn az osztrák dynastia öröködése a királypártiaknak, utóbb majd az egész nemzetnek tüzetesb iránya, mit később a nemzetségben, a méltóságban egyik utóda Eszterházy Pál nádor valósággá is lenni segített. Amaz ez érdemeiért grófi, ez herczegi czimet nyert családja számára.

A linczi pontokban kikötött igéret szerint Ferdinánd $164^{6}/_{7}$-ben országgyülést tartott, mit a nádorválasztás is szükségessé tett. Megujultak itt a béke daczára a szokott villongások. Midőn Draskovics nádorrá választatása után a fejedelemtől leküldött linczi okmány felolvastatott, Lippai az összes papság nevében ovást mondott ellene. Csáky, Révay, Balassa, Viczay, Majthényi hozzá csatla-

koztak. A visszadandó templomok ügyében a legingerültebb vita keletkezett. A protestansok 400-t követeltek. A catholicusok ezt a kegyuri jog megsértésének állították, s egyet sem akartak átengedni. Az uj nádor mérgében kardot rántott, s annak, ki a római egyházon csorbát ejtene, fejét széthasítni fenyegetődzött. A horvát követek zajosan támogatták egykori bánjukat. Igy folyt 7 hóig a gyülés. A megegyezésnek már reménye is füstbe ment. Mig nem a királynak erélyes közbeszóllása elnémítá a keserü harczot. Ferdinánd leiratában a linczi békelevelet egész terjedelmében és változatlanúl törvénykönyvbe igtattatni rendelte, mi ezen záradékkal „a clerus és nehány világi catholicus ur ellenmondása ellen nem állván, sőt. örökre érvénytelen maradván“ meg is történt, a protestansoknak 90 templomot visszaadatni határozott, s azoknak még e gyülés folyama alatti visszaállítása végett biztosokat küldött szét. Megengedtetett egy uttal, hogy azon helyeken, hol a szentegyházak a catholicusok birtokában maradtak, az evangelicusok templomot, iskolát, paplakot, temetőt, mikhez a földes úr alkalmas telket adni köteles, szabadon épithessenek, s hogy egyik fél se fizessen a másik papjának. Meghatároztatott végre, hogy a vallásszabadságnak akarmikép háborítói — legyenek azok egyháziak, vagy világiak, — ha alispán megintésének sem engednének, mind annyiszor 600 forintra büntettetvén a teljesítendők teljesítésére kényszerittessenek. Ugyan ekkor a király a visszaadandó templomok miatt jövödelmükben károsult cath. lelkészeknek 5000 forintot utalványozott. Ezzel egy időre vége szakadt a viszálynak. A rendek Ferdinád előzékenységét azzal viszonozták, hogy 13 éves fiát Ferdinándot utódává kiáltották, s miután ez a linczi pontokkal megszaporított hitlevélre esküt mondott, megkoronázták. Igy, miután még a Rákóczynak átadott 7 me-

gye jogviszonyai szabályozására, s más tárgyakra nézve több- összesen 155- czikket összealkottak, a hosszú gyülésről haza oszoltak. Egy időre nyúgalom volt reménylhető. A linczi, s ezen országgyülési pontok tisztábban meghatározták, s törvényileg legalább biztossabbá tették az evangelicusok jogi állását.

Ferdinánd Linczben és Pozsonyban kibékült Rákóczyval, kibékült a prot. magyarokkal. A kibékülés még jobban érlelte benne a vágyat, hogy a hosszas német háborúnak is végét szakítsa. Öt évi alkudozások után 1648-ban Osnabrück- és Münsterben meg is köttetett a világhirü westfáliai béke, melly a 30 éves háborúnak véget vetett, a protestantismus államjogosultsagát X. Incze szenvedélyes ellenmondása daczára teljesen elismertette, Európában uj államrendszert alakított, s a világnak uj eszméi tovább fejtésére békés utat tárt fel. Ugyan ez évben meg holt Rákóczy, megfojtatott a török zultán Ibrahim is. Amaz utolsó éveiben Ibrahimmal majd nem háborúba keveredett, mert ez a fejedelem szaporodott birtokaiért ujabb, nagyobb évi adót követelt, mit Rákóczy megtagadott. Csak mind kettő halála, s a Rákóczy fia és utóda II Rákóczy György (1648—1657) által utólagosan megküldött 20 ezer tallér háríták el a háború kiütését. Ferdinánd az uj trónváltozások közt sem bontá fel a két országgal a jó egyetértést, sőt az uj zultánnal IV Mohameddel az előbbi szőnyi békét 22 évre megujította (1649) Török, magyar, német, svéd, cseh, franczia elleneivel ekkép ki volt békülve. Trónja háborítatlanul állott. Birodalma békés nyúgalomnak örvendett.

Nem igy Magyarország. Erre sem a linczi okmány, sem a lefolyt országyülés határozatai, sem a megujított szőnyi egyesség, sem a wesztfáliai béke nem hoztak üdvöt, nyúgalmat. A törökök egyes dulakodásait,

s a vallásfelekezeti gyülöletet semmi kötések, törvények nem fojthatták el. A clerus és cath. barátai, mivel most sehonnan nem lehete háborútól tartani, merészebbek lettek, s mivel a wesztfáliai béke különben sem volt Ferdinánd örökös országaira kiterjesztve, ez által nem korlátozva szabadabban folytathatták ellenreformatioi működésüket. Több földesurak erőszakkal akadályozták a törvények végrehajtását. Draskovits György győri püspöktől katonai hatalommal kelle kicsikarni a győriektől el vett templom visszaadását. Nádasdy Ferencz el szedte a prot. lelkészektől jövödelmeiket, s evangelicus alattvalóit a római szertartásokra börtönnel kényszerítette. Lippai a jezsuitákat egyre szaporította, őket a magyar egyházi rend jogos tagjainak nyilvánította, s az 1649-i országgyülésen, midőn a mult gyülés óta ejtett sérelmek szőnyegre jöttek, kinyilatkoztatta, hogy lélekismerete nem engedi prot. templom építésére földjéből csak egy talpalatnyit is kiszakasztani. A protestansok sem e gyülésen, bár mind az itt választott uj nádor- Pálfy Pálnak, mind magának a királynak nem egy tárgyban tapasztalák igazságszeretetét, sem a következett 1655-in nem tudtak egyebet kivivni, mint azt, hogy 3 templom visszaadatása beczikkelyeztetett, s panaszaik az 1647: 4 czikk értelmében a megyékhez utasíttattak, és az országgyülés után ő fölsége által elháríttatni igértettek. Minden törekvés oda volt most már irányozva, hogy a vallásügy országgyülésekből egészen, ki- és egyedül a fejedelem kegyelmére szorittassék. Igy mig a westfáliai béke másutt emelkedését, nálunk alábbszáltát eredményezte a protestantismusnak.

A vallásügyi ellenzék gyöngültével nyiltabban kezdének az alkotmányos jogok hátrább szorítására czélzó teljuralmi kisérletek is feltünni. Az 1649-i gyülésen Ferdinánd a végvárak ellátását egészen magára vállalta, miből

természetesen folyt, hogy a bécsi hadi tanács még jobban beleavatkozott ügyeikbe. Ezt midőn a magyarok nem gátolhaták, azt végezték, hogy a hadi tanácsban 2 magyarnak ülés adassék, mi által mintegy szentesítve lön ama tanácsnak Magyarország ügyeibe szabadosb befolyása. Az 1655-i gyülésen, midőn Pálfy halála után nádort kelle választani, nehány főpap által azon ajánlat tetetett, hogy nádor most ne választassék, hanem ő fősége Lippai személyében egy helytartó kinevezésére kéressék meg. Ugyan ezen gyülésen, midőn a multkor megválasztott IV Ferdinánd meghalván, ismét királyválasztásról kelle gondoskodni, ismeretlen kéztől a nádornál egy irat [21]) tetetett le, mellyben a nemzetnek a választásjogróli lemondás, s a koronának öröködés utján a mostani uralkodó család részére leendő átadása sürgetőleg volt javasolva. Sem ez, sem amaz indítványnak nem lett ugyan e gyülésen sükere, mert a rendek szilárdúl ragaszkodtak mind

---

[21]) Az irat szerzője elsorolván Magyarország tehetlen s csupán török önkénytől függő állapotát, következőkben adja elő kérdés- és feleletekbe foglalt inditványát: Vagyunk mi magyarokul képesek, egyedül az ország erejével hazánkat a török zsarnokság alól felmenteni? Felelet: nem. Kitől függ tehát üdvünk és megváltásunk? Istentől, és az ő kegyelméből az ausztriai háztól. Mellyek tehát az eszközök, a mi szabaditásunkra birni az ausztriai házat? „Esedezzünk alázatosan ő felségének, hogy bennünket és országunkat oltalma alá vegyen és rólunk atyailag gondoskodjék, ügyekezvén a német birodalom ügyeinek elintézése után a keresztyénség természetes ellenét, legyőzni és minket az elviselhetlen török járom alól felszabaditni. Részünkről pedig, ebbeli kegyelmes hajlamát látván, válaszszuk őt, s fiutódait egyenes ágon háladatosságból valóságos és örökös királyainkká, de olly feltétel alatt, hogy magát a felség valamennyi jogaink és szabadságaink fentartására — kivévén az egy választási szabadságot — kötelezze.“ Tanácsos-e ezt tennünk? Igen is tanácsos, mert úgy is csak nevét birjuk a választási jognak, nem valóságát; s mert jobb magunktól lemondanunk róla, feltételek mellett, mint kényszeritve s nem általunk szabott feltételek alapján, mi okvetlenül bekövetkezendik, mihelyest a törökön erőt fogott venni az uralkodó ház. Szal. V, 13.

két jogukhoz, s Ferdinánd 2-dik fiát Leopoldot királyuknak, Wesselényi Ferenczet nádoruknak szabad akarattal s szokott törvényes modorban választották meg; de a kisérlet előjátékaúl szolgált azon fordulatnak, melly nehány év tized mulva bekövetkezendik. Leopold választása utolsó szabad királyválasztása volt a nemzetnek. Wesselényi után sokáig betöltetlenül állt a nádori szék. A végvárak örökre a császárok kezében maradtak. A bécsi hadi tanács nem ereszté ki soha kezéből a magyar hadügy kormányzatát. Zrinyi Miklós (a költő) „Siralmas panasz" a, melly az országgyülés eloszlása után iratott, nem volt, úgy látszik, költői látás nélkül.

A magyar és prot. ellenzék kevés támaszt lelhetett az erdélyi fejedelemben. Mert a szeszélyes II Rákóczyt hirteleni betegsége, mi miatt a rendek fiát a 8 éves Ferenczet fejedelemnek előre megválasztották (1652), elzsibbasztotta, midőn pedig abból kigyógyult, túlfeszített dics- és birtokvágya kigázolhatlan bonyodalmakba keverte. A moldva- és oláh vajdák viszálkodásait előnyösen tudta ugyan hasznára fordítani, mert fegyverével köztök itélőbiróúl lépvén föl, a moldvai vajdát elüzte, helyébe a bojárok egyikét ültette, s ebben hű szövetségest és a hadjáratból gazdag zsákmányt szerzett magának; (1655) de másik vállalata, mire a lengyel dolgokba elegyedés vezette, csak nem végveszélyre juttatta. A lengyel korona Báthory István óta hagyományos törekvése volt az erdélyi fejedelmeknek. Bethlen és I Rákóczy meg kisérlették annak megszerzését; de mind ketten bele haltak. Az ifjú György is öröklé az apai vágyat, s azon kilátással, hogy ezt végre megtestesítheti, örömest ragadta meg az ide vezethető alkalmat. A mostani lengyel király Kazmér, és a svéd király Károl Gusztáv harczba keveredtek egymással. Rákóczyt mind kettő szövetségesül

hivta meg, még pedig azon igérettel, hogy jutalmúl a lengyel királyságot (ha maga nem, fia Ferencz) kapandja. A fejedelem Károl Gusztávhoz állott, s a svédek- és kozákokkal szövetségre lépvén a rendek és porta engedélye nélkül 28 ezer embert indított meg Lengyelhonba Kazmér ellen (1657). Hiában volt Ferdinánd lebeszélő, a porta fenyegető követsége. Rákóczy tovább ment, s a bevett Varsónál ütötte fel táborát. Ez alatt azonban egy lengyel csapat magyar urodalmait elhamvasztotta, a svédek Dániától megtámadtatván honuk védelmére haza vonultak, Rákóczy magára hagyatott, s táborát Kazmérnak ausztriaiakkal egyesült hadai s a portától ellene parancsolt krimi tatárok két tüz közé szorítván, olly veszélyes helyzetbe sodortatott, hogy csak nagy nehezen, csak lealázó föltételek elfogadásával, csak Kemény János alatti seregének tatár fogságba estével, s fejedelemsége eljátszásával tuda abból kimenekülni. A lengyel koronát várt fejedelmet, midőn haza érkezett, a zultán és parancsából a gy. fehérvári rendek székétől megfosztották (1657).

A magyar király Ferdinánd már ekkor nem volt az élők között. Őt két év óta folyvást sulyosbuló nyavalyája élte 49-dik évében 1657 április 2-án sirba vitte.

86 §. III Ferdinánd kormánya jelleme s végzeményei. Magyar-, Erdély-, Horvátország jogállapota. Approbata constitutio.

III Ferdinánd vallásához, elveihez való ragaszkodásban, bár kevesebb szivóssággal, szakasztott mása volt ugyan atyjának; de értelmes belátása, melly a vallást a vallás szolgáitól megkülönböztetni s magát a jezsuita befolyástól erélyesben felszabadítani tudta, lélekismeretessége, melly az adott szóvali játszást nem egy könnyen engedte meg, szelid természete, melly erőszakosb lépéstől irtózott, s békére hamar hajlóvá tette, élénk igazságszeretete, melly nem igen hagyta magát egyol-

dalúlag eltántoríttatni, jóval fölülemelék elöde korlátoltságán, szeretettebb fejedelmévé tették népeinek, s hol csak lehetett a merev ellentétek kibékítésére vezérelték. Mind e mellett uralkodása 20 évét, mert csak a II Ferdinánd alatt megkezdetteket folytatta, ugyan azon szellem, ugyan azon politika, ugyan azon küzdelemfolyamat bélyegzik, mellyek elöde alatt uralkodók voltak. Természetesen. A mellette működő hagyományos elvek, befolyásos tagok, ellenreformatioi közegek a régiek maradtak, s ezek bilincseiből nem lehetvén egészen kiszabadulnia, a dolgok mentek a régi kerékvágásban. A haza történelme hát, majd mindenütt ugyan azon körülmények, okok, tényezők működvén, az előbbi mederben vitte tovább folyását A haza viszonyai nem változtak, s csak Ferdinánd utolsó éveiben, a midőn a békés fejedelem a küzdésbe szinte belefáradt elemekkel bezárta a régibb vagy elöde által megkezdett harczokat, s egy egyetemes rend- és kibékülésre akará vezetni országait, kezdenek azok egy ujabb fejlődés előcsarnokába átlépni, melly némi előjátékaúl tünik fel a Leopold alatt megkezdendő fordulatnak. Illy körülmények közt az ország jogállapota is maradt a régi. A szokott ellentétek harczoltak ennek mezején is majd szóval, majd, ha a szó nem használt, fegyverrel. Mindegyik párt iparkodott szokott eszközeivel győzelmet aratni. A magyar rendek, a magyar protestansok megalkották jogaikat védő czikkeiket. Az udvar és papság, mert Németország fegyverben állott, mert az erdélyi ellenzék fegyverrel felelt vissza, törvénybe hagyta igtatni határzataikat; hol azonban rést talált, nem tartotta szabadtalannak alólok kibujni. Az egyik fél szüntelen ujitgatta jogbiztositékait; a másik fél szüntelen nyesegette végrehajtásuk szárnyait Papiron irva meg volt a jog: az alkalmazásban néhol alig lehete látni halvány árnyékát, mi különösen a fejedelem lelkébe szüntelen mérget hinteni törekvő catholicus párt miatt a vallásszabadság ügyében volt érezhető. Mert az alkotmány más intézményei, ha előbbre nem vitettek is, legalább a régibb állapotban meghagyattak. A fejedelem hitleveli esküje, s a rendek ebbeli közegyetértése azokat nem engedte olly könnyen, mint a vallási jogokat, megbéníttatni. E nyomok mutatkoznak Ferdinánd végzeményein, mellyek adókon, segélyeken, egyes helyi s időszerinti rendelkezéseken kivül jobbára a többször meghozott, megszentesített, de ujra

meg ujra megsértett, vagy nem foganatosított törvények megujításával foglalkoznak.

Mint II-dik, úgy III Ferdinándnak is 4 végzeménye van törvénytárunkba igtatva, az I-sö 1638-ról, a II-dik 164⁶/₇-ről, a III-dik 1649-ről, a IV-dik 1655-ről. Tartalmuk következő:

1) A koronázási hitlevél, mellyre III Ferdinánd megkoronáztatásakor esküt mondott, ugyan azon 17 ponttal, mint II Ferdinándé törvénybe igtattatott (I: 1).

2) Az 1645-i linczi békeokmány (lásd a 675-dik lapon) ezen záradékkal: „a clerus és más nehány világi catholicusok ellenmondása ellen nem állván, sőt örökre érvény nélküli maradván" egész terjelmében megerősíttetett, s az országgyülési czikkek közé igtattatott (II: 5).

3) A vallásügyet illetőleg a linczi békekötés ezt tárgyazó 6 első pontja megerősítésén kivül az evangelicusoknak az 1638-i sérelmeik közt elsorolt s az óta is elfoglalt templomaik közöl 90 visszaadatott, de csak az elszámlált fiókgyülekezetekkel együtt, az itt nem érintett fiókgyülekezetekben is azonban megengedtetvén, hogy az evangelicus jobbágyok saját lelkészt tartsanak, vagy templomba máshova járjanak, — e templomoknak még a jelen országgyülés alatti visszaadása megrendeltetett, — továbbá, mivel az elfoglalt templomok közöl sokkal több, mint az evangelicusoknak visszaadandó volna, maradt a catholicusok kezénél, az illy helyeken is engedély adatott az evangelicusoknak templomokat, paplakokat, iskolákat, mellyekhez egészen adótól mentes helyet három hónap alatt a földesurak adandnak, épiteni, s a temetkezést és harangokat a catholicusokkal egyenlő díjért használni —, egyik fél sem köteleztetett a másik fél papjának semmi fizetésre, csak ott, hol a plebánusoknak a személyes vagy telki fizetéseknél egyéb jövödelme nem volna, engedtetett meg, hogy a catholicus és evangelicus lakosok által tett fizetések két egyenlő részre osztassanak, s egyik rész a catholicus, a másik az evangelicus lelkésznek fizettessék, de a stolát mindegyik lelkész csak a maga hallgatóitól szedhesse, — az e rendeletek áthágóira először alispánok általi megintés, s ha ez nem használna, annyiszor mennyiszer 600 magy. forintnyi büntetés szabatott, mit az alispánok, szolgabirók, s a megye

közönsége által mind két felekezetből egyenlő számmal nevezett tehetősb nemes kiküldöttek hajtandnak végre, a végrehajtásnak ellenszegülőkre, ha a nádori vagy országbirói megintésnek nem lenne sükere, II Ul. VI: 8 czikkébeni büntetés szabatván. A szakolczai, nagyszombati, győri, lévai, tihanyi, r. komáromi, holicsi prot. gyülekezeteknek hasonlókép megadatott a szabad vallásgyakorlat és templomépithetés, s a N Szombatban és másutt lakó s czéhbe állt mesteremberek vallásukkal ellenkező szertartásokra kényszerités alól fölmentettek. A prot. házassági ügyek az eddigi szokásban, és 1608 k. e. I czikk szerint meghagyattak (II: 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 12, 13, 14). Mind ezek a III: 10, és IV: 18 czikkekben ujra fölelevenittettek, s minden az óta történt sérelmek ezek szerint orvosoltatni rendeltettek.

4) Számos régibb közjogi intézkedések vagy megerősittettek, vagy ujakkal pótoltattak. Jelesen a cancellaria, a nádor, a bán régibb tekintélye épentartásáról (I: 16, 32,- III: 8), a magy. kamara függetlenségéről (II: 146,- III: 46,- IV: 11), az idegen katonaságnak kiviteléről és országegyezte nélkül be nem hozásáról (I: 46,- II: 65,- IV: 19), hadi tisztségeknek egyedül benszülöttekre ruházásáról (I. 17,- II: 62,- III: 9,- IV: 20), a kapitányoknak az országtörvényei alá vetettségéről, nemesek hatóságába nem avatkozásáról, különösen a végházi tisztek kihágásairól (I: 19,- III: 8, 81, 82), a szabad városok mentességei fentartásáról úgy azonban, hogy azok a bennök lakó nemeseket ne háborgassák, rajtok erőszakoskodásokat, törvénytelenségeket ne gyakoroljanak, boraikat le ne tartóztassák sat. (I: 35,- II: 26, 78, 80, 81, 86, 87, 93,- III: 15, 16, 17, 18, 19, 20, 91), a portához követségeknél német mellett magyar, s a magyar tanács utasitásaival ellátott követnek alkalmazásáról (I: 3,- II: 74,- III: 7,- IV: 50), lengyelek által magyar földön nem szerezhető birtokjogról (II: 94), több egyházi javadalmaknak egybe nem csatolásáról, s idegeneknek nem adományozásáról (II: 98), száraz vámok eltörléséről (II: 91, III: 77, 78,- IV: 29), országgyüléseknek minden 3-dik évben meg- és két hón túl nem tartásáról (II: 154,- III: 44,- IV: 49, 61), s oda követekül ügyvédeknek és harminczadosoknak nem választhatásáról (III: 44), határigazitásokról (I: 37, 41,

42,- II: 50, 70, 71, 72,- III: 26, 27, 28, 29, 32, 72,- IV: 30), a véghelyeken házat biró egyháziak, és nemesek mentességeiről (I: 44), székkel vagy birtokjoggal nem biró püspököknek tanácsba nem bocsáttathatásáról (II: 99) sat. a régibb törvények megujíttattak, és az 1608 óta végrehajtatlanúl maradt czikkek késedelem nélkül végrehajtatni sürgettettettek (I: 72). Ezeken kivül megrendeltetett, hogy ő fölsége hadi tanácsába legalább két magyar tanácsos alkalmaztassék (III: 8), hogy főispánságok csak nagy korúaknak és a megyében birtokosoknak adassanak (I: 33), hogy a nemesítésnél a régibb intézkedések szorosan megtartassanak, (III: 36), hogy a nemesek, ha urak földén birnak, ezek uri széke alól egészen kivetessenek (II: 22), a városokban minden más idegen előtt elövételi joggal birjanak, (IV: 34), ha a véghelyeken zsoldban állanak, katonai ügyekben ugyan a hadi tiszteknek, de ezen kivül a megyék hatóságának legyenek alávetve (IV: 7), hogy eddigi szabadalmaikban ugyan bántatlanúl megtartassanak, de a gonosztevő nemesek, kiknek házuknál egyéb jószáguk alig van, tüstént elfogathassanak. s a börtönből idézve fogassanak perbe (IV: 38), hogy, ha országgyülési követek, a követi díjfizetésbeni részvétre ne kényszeríttessenek (II: 134) sat. Sz. György, Bazing, Kőszeg, Kismarton, Kézsmárk, Breznóbánya szabad városokká tetettek, és országgyülésre meghivandóknak nyilvánittattak (I: 63,- III: 39, 40,- IV: 65). Rendelkezés tetetett az országgyülési szállásokról is (II: 123,- IV: 88).

5) A birtokjog biztosítására a hatalmaskodásokról, erőszakokról, az ellenmondás daczára tett jószágfoglalásokról, az elvett javak visszaállításáról, zálogbaadások- és zálogkiváltásokról, kártérítésekről, s mind ezek pontos végrehajtásáról a régibb törvények megujíttattak (I; 27. 29,- II: 23, 125, 130, 148,- IV: 52), a Rákóczynak átengedett megyék viszonyai és föltételei szabályoztattak (II: 20), a cancelláriából adományleveleknek szokatlan záradékkal leendő kiadása eltiltatott (II: 122), a javak öröklése, nőhozomány, jegybér, osztályok, véghagyományok, beigtatás, gyámok, gondnokok iránt pontosabb, czél szerübb intézkedések tetettek (II: 126, 135, 136,- IV: 24, 32, 46, 54) s meghatároztatott, hogy ö fölsége ezután sem az ország megyéit, sem magános urak és nemesek várait és uradalmait el ne adományozza (II: 21).

6) Az igazságszolgáltatás tárgyában a nyolczados és más törvényszékekről, törvénytelen parancsokról, a törvényes perek és végrehajtások gátlásáról, a nyomozásról, a szeksertésekről, elhárító parancsokról sat. az eddig alkotott törvényczikkek ujra megerösittettek (I: 23, 31, 60,- II: 15, 92, 137,- III: 76, 94,- IV: 51, 52, 55), a véghagyományt, a birtokjogot. kisebb és nagyobb hatalmaskodást, nyelv- és fejváltságot, szeksértést, nöhozományt, jegybért, negyedet, tizedet, s a H. K. 1 r: 9 czimében elsorolt eseteket illető ügyek számos régibb törvények szerint világi törvényszék itélete alá tartozóknak határoztattak, csak a végintézeteknek külső alakja miatt támadható perek hagyatván meg a sz. széki bíróságnál (II: 15. 16), a letéteményektől a gondviselésért a törvényszékeknek azok egyhuszada rendeltetett (I: 31), s a törvényszékek tartására nézve az határoztatott, hogy csak országgyülés előtt 30 nappal szünjenek meg, a gyülés végezte, és a követek jelentéstétele után pedig mindjárt ismét megkezdessenek (IV: 49). A megyei székek hatósága zálog- és világos adossági perekben 1200 forintig terjesztetett (III: 41) Az 1622: 58 czikben elévülés alól kivett 18 évhez most ismét uj 7 év t. i. 1642—1649-ig adatott, ugy hogy most már 25 év nem számíttatott olly évek közé, mellyekben folyik az elévülés (III: 93).

7) A pénz- és segélyügyet illetőleg a rendek adóúl kapunként 5 forintot ajánlottak, mit magok részéről egy párszor saját erszényükből fizetendő 5 forinttal toldottak meg (I: 5,- II: 25), egy párszor adó helyett katonaállítást határoztak, mellynek zsoldját felében az urak erszényéből, felében a kapúk adójából rendelték födöztetni (III: 3,- IV: 5), ezenkivül szinte a haderő fentartása végett, a szokott harminczadi díjt felével fölebb emeltetni megengedték (I· 6, II: 27, 28, 29,- IV: 4), a megkoronázott királyok- és királynéknak kapunként 1 forintot (I: 9,- II: 150,- IV: 13, 14), koronaőrzési költségekre szinte egy, majd ½ forintot ajánlottak (II: 33,- III: 96,- IV: 15), a régibb tartozások behajtása, számvétel, és kapuk uj összeirása iránt ujabb rendeleteket tettek I: 8, 10, 47,- II: 39, 151,- III: 5, 99,- IV: 40), a véghelyeki katonaság és erődök fentartásához számos ingyen munkákkal és gabonasegélylyel járultak (I: 11, 70,- II: 31, 153.- III: 86, IV: 116, 117). Ezeken ki-

vül a pénzhasználattól 6-os kamat határoztatott (II: 144), a pénzverésre, s annak elfogadására, a vámok és harminczadok kezelésére számos czikkek alkottattak (I: 50,- II: 34, 89, 90,- III: 47,- IV: 80, 83), a harminczadosok visszaélései, zsidóknak vámkezelésre alkalmazása eltöröltettek (III: 46, 79), a folyadék és száraz mértékek egyenlő mekkoraságra- a pozsonyi mértékre- szabattak (IV: 31), sat.

8) A hadügyről mind a személyes fölkelés megrendelésével, mind a véghelyeknek mindenben ellátása, a nádor által időnként megvizsgálása, s az ott fogyatkozó magyar katonaság szaporítása sürgetésével, mind katonafogadás- és állításróli intézkedésekkel eléggé gondoskodtak Ferdinánd végzeményei (I: 5, 15, II: 24, 61. 67,- IV: 3, 10).

9) A szabad és koborló hajduk a végházi őrségeknél, vagy jobbágykép földmivelésre alkalmaztatni rendeltettek, különben a szabadalmas és nem szabadalmas hajdú városokra nézve a régibb rendeletek, jelesen az 1635: 68 megujittattak (II: 41, 68.- III: 43.- IV: 43) A sz. gáli szabadosok is, kik eddig Veszprém megyéhez semmi közadót fizetni nem akartak, adó alávettettek s birótételre utasittattak (II: 128).

10) A jobbágyokat illetőleg most is csak a szökevények visszaállításával, a jobbágyoknak túlságos munkákkal, vitelekkel nemterhelésével, a törökhez önkényt átmenetelük eltiltásával, nekik földesuruk tudta s egyezte nélkül semmi féle szabadalom nem adományozhatásával, s az 1550: 36-ban megengedett bormérés megujitásával (II: 133,- III: 45,- IV: 22, 31, 41, 42. 43, 44, 48, 77, 107) foglalkoztak a végzemények nehány czikkei.

11) Számos idegen urak (Khevenhüller, Puchaim, Horeczky, Stahremberg, Tattenbach, Traun, Kufstein, Kaunitz, Kuen, Hoditz, Souches, Auersperg, Merode, Montecuccoli, Pucher, Tarnowsky, Páár, Windischgrätz sat) honfiusittattak (I: 73,- II: 155, III: 100, 101, 102,- IV: 118, 119).

Erdélyben III Ferdinánd korában nevezetes intézkedéssel gyarapult az ország jogállapota. II Rákóczy György a rendek régi ohajtásának megfelelendő, mint ezt már atyja s Bethlen is részben megkezdették, az eddigi erdélyi végze-

mények összeszedésére, s a kötelező erővel biró törvényczikkelyeknek egy egész rendszerbe öntésére szakértő férfiakból Kemény János vezérlete alatt bizottmányt nevezett ki, mellynek elkészitett munkálatát, miután ez a tanács és 1563-i fehérvári gyülés által megvizsgáltatott, ugyan azon gyülésen ünnepélyesen megerősítette. Igy jött létre Erdélynek Approbata constitutiók neve alatt egy latin mondatokkal tarkázott, magyar szövegü törvénykönyve, melly 5 részre, a részek czimekre, a czimek czikkekre osztva 1-sö részében a vallást és egyházat, 2-dikban a fejedelmeket, polgárzatot, és fiskust, 3-dikban a hon lakosait, 4-dikben a törvénykezést illető dolgokat, 5-dikben az edictumoknak nevezett törvényczikkeket (mik folyó számmal vannak jelezve) tárgyazza. Magában foglalja az 1540-től 1563-ig tartott országgyüléseken kelt, s most megerősitett, vagy ujakkal megtoldott törvényczikkelyeket. Főbbek, s a már itt ott érintetteken kivül nevezetesbek közölök:

1) A vallás- és egyházügyi rendeletek, mellyek szerint az ország 4 törvényesen bevett vallásának (reform. ágost. r. cath. és unit.) teljes szabad, és mindenütt megengedett gyakorlata megerősittetik, mig az oláh vagy görög felekezeten levők csak a fejedelem és országlakosok tetszéseig türetnek, a judaismus pedig megtiltatik, s a judaizánsok vagy szombatosok az 1622-i czikk szerint javukat, és fejüket vesztik, — a 4 bevett vallás hitágazataiban minden ujitás vagy szakadozás tiltatik, de a szertartásokban és kormányzatban szabadon lehet javitani, — azon helyeken, hol csak egy templom van, de több felekezetek léteznek, ezen egy templom a nagyobb számmal levő felekezetnek adatik át,— a reform. ágost. és unit. valláson levők püspökök, a r. catholicusok vicariusok által, kiket a köz egyházi gyülések választanak, de a fejedelem erősít meg, igazgattatnak, — az ekklézsiai jövedelmek, a parochiális régi örökségek sértetlenül hagyatnak, — a papoknak való fizetésből jószágtalan nemesek sem vonhatják ki magokat, — a földesurnak az alatta levő községet, jobbágyokat maga vallására kényszeriteni, oda azok ellenére maga vallásán levő papot vinni, a más hitvallású helység templomát elfoglalani nem szbad, — akarmelly

vallásbeli papnak más vallásbeliek dolgába, tisztébe avatkozni, mágnásnak az örökösök károsításával ingatlan vagyonát eklézsiáknak adni vagy hagyományozni, a jobbágyoknál a papságra, tanítóságra, tanulóságra vállalkozást akadályozni, sátoros és más ünnepnapokon dolgozni vagy dolgoztatni, nagy kényszerüség nélkül utra indulni, vásárokat, lakodalmakat tartani, s korcsmákban kidugott czégérrel bort mérni büntetés alatt tiltatik, — a jezsuiták kirekesztéséről szólló törvények megujittatnak, — az oláhok püspökei a fejedelem és ország javára teendő eskü mellett erősitetnek meg, papjaik pedig földes uraiknak évenkint mérsékelt díjt fizetnek, — a Bethlen által alapított fehérvári collegium jó karban tartatni s az ennek számára tett 20,000 forintnyi alapítvány az ország által biztosíttatni rendeltetik (A. C. I. R. 1 czim: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10 czikk; — 2–3-dik czim 2 cz. — 4-dik czim, 5-dik czim 3, 4 cz. — 6-dik czim 1,2 cz. — 8-dik czim 1, 3 cz. — 10-dik czim 1, 2, 3, cz. — és V. R 46, 51-dik edictum) sat.

2) A választási föltételek, mellyek választáskor a fejedelmeknek (Rákóczy Zsigmond, Báthory Gábor, Bethlen Gábor, Katalin, I és II Rákóczy György, I Rákóczy Ferencz) elejbök szabattak, s mellyek jobbára ide mennek ki: a fejedelmek a 4 bevett vallás teljes szabadságát, a nemzet szabad fejedelemválasztásjogát, az ország minden végzeményeit, urak, nemesek, keritett és mezővárosok, székelység, szászság régi és törvényesen adott szabadalmait, a 3 nemzet uniója föltételeit fogyatkozás nélkül megtartják és megtartatják, a minemü vallásban megkereszteltettek, abban megmaradnak, tanácsban, gyülésben a rendeknek szabad szavazatot, szabad szóllást engednek, kedvezés nélkül törvényt szolgáltatnak s az itéletek végrehajtását nem gátolják, tanácsosokat magok mellé mind a 3 nemzetből választanak, kiknek hire és tanácsa nélkül semmiféle belső és külső országos dolgokat, szövetségkötéseket, derekas adományozásokat, főtisztosztogatásokat nem tesznek, az ország szabadsága és végzeményei ellen tanácslókat és cselekvőket számüzik és hütlenségi büntetéssel büntetik, a fényes portától elődeik dicséretes példája szerint el nem szakadnak, de a keresztyénséggel, a római császárral, Magyarországgal is békében élnek, mostani czimeiket az or-

ság hire nélkül nem öregbítik (A. C. II R. 1 cim: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, cz.) sat.

3) A hódolati esküt, mellyet a fejedelmek iránt minden nemes, vitézlő és városi rendek vagy országgyülésen, vagy a székeshelyeken s városokban a fejedelem biztosai előtt jószágvesztés büntetés alatt teljesiteni kötelesek. Azok is, kik succesive külön kenyeres gazdaságba szállanának, 20 esztendőt elért idejökben tartoznak illy esküt letenni (A. C. II R. 2 czim: 1 cz).

4) A 3 nemzet uniojának az 1613, 1630, és 1649-i rendeletek szerinti megujitása e föltételekkel: a) az ország 3 — magyar, székely, szász - nemzetből áll, — b) a 4 bevett vallás szabadon gyakoroltatik, — c) ha valamelyik nemzet szabadságaiban háborittatnék, ez a másik kettőt megkeresvén ezek tartoznak országgyülésen, a fejedelemnél és tanácsánál annak ótalmára fölkelni, mert mind a 3 nemzet köteles egymást védeni, — d) ha valamelly magán nemes személynek, városnak, községnek a fejedelmektől lenne bántódása, ez megkeresi a megyét vagy széket, a megye vagy szék a fejedelmet és tanácsát, s ha ez sükeretlen volna, a többi megyéket, a székelységet, a szászságot, mellyek gyülést nem várván a fejedelem- és tanácsnál haladék nélkül lépést teendnek, s a tanács köteles a panaszt tüstént orvosolni, — e) országgyülésen mindenki a haza békességét, törvényei megtartását, és javát illető dolgokban a nemzetiség és szabadság, sőt egy magán személy méltó igazsága mellett is, hátra tevén a maga hasznát, egy értelemben lenni tartozik, — f) a hamisan vádlók vagy valaki elfogatásában, elitélésében, javai elfoglalásában végrehajtást eszközlők örök hütlenségi büntetésbe esnek sat. Az esküben, mit ezek megtartására a törvényes kort ért országlakosok tenni köteleztettek, az is ki volt kötve, hogy valamint a fejedelmek a haza java ellen árulkodóknak az ország és tanács elejbe följelentését hitök szerint biztositják, ugy ők is kötelezik magokat e hitre, s tartoznak magokat ehez tartani valamig a fejedelmek is ehez, és hittel tett egyéb igéretükhez tartják magokat. A ki ezt telbontaná, örök hütlenségi bünbe essék (A. C. III R. 1 czim 1 cz).

5) A tanácsosok kötelességei, kik jó és közhaszonra néző tanácsokat tartoznak adni, kik törvénytelen

dolgokra tanácsolnának, hütlenségi bünbe esnek (A. C. II R. 3 czim).

6) Az országgyülések iránti határozatok, mellyek szerint azok nem, mint eddig, Sz. György- és Sz. Mihálykor, hanem csak egyszer egy évben Sz. Györgykor fognak tartatni; végzéseik pedig az elnök és itélőmesterek pecsétje és aláirása alatt mind addig ezeknél maradnak, mig a fejedelem pecsétje és aláirásával ki nem nyomatnak, a mikor az elnök kezénél levő eredeti példány a gy. fehérvári káptalanba, az egyik itélőmesternél levő a kolozsmonostori conventbe, a másik itélő mesternél levő a nagy váradi káptalanba lesz beteendő. Az országgyülésen meg nem jelenő, vagy későn menő, vagy a bevégzésnél hamarább elmenő akár regalissal meghivott, akár választott tagok 200 forintra büntettetnek (A. C. III R. 12, 17 czim). Országgyülésen a fejedelem udvara népén és azokon kivül, kiket a fejedelmek meghivatnak, szállás senkinek nem adatik (A. C. V R. 21-dik ed).

7) A nemesember szabadalmainak, hogy t. i. csak saját birája elött tartozik törvényt állani, hogy sem egyházhelyi, sem egyéb rendbeli nemes postalóadásra, gazdálkodásra nem szorittathatik, hogy csak törvényes megidézés, és elitéltetés után fogathatik el vagy károsittathatik meg, hogy kényszerítésből senkit nem tartozik szolgálni, hogy hadvállalatra csak fejedelme parancsából köteles fölkelni, hogy semmi vitelre vagy terehhordásra nem szorittathatik, hogy minden adó- és maga terményeiből minden dézma — vám — harminczadfizetéstől ment, hogy a fiscus jószágiban lakván is megtartja szabadalmait sat. megujitása. A nemes a maga nemes levelét nem csak országgyülésen, hanem a maga megyéjében vagy székében is tartozik kihirdettetni (A. C. III R. 6, 7, czim).

8) A székelységnek eddigi szabadságaiban, mentességeiben megtartása. A székelységen kapitányokat a fejedelmek neveznek, a főkirálybirókat és más tiszteket pedig magok a székelyek szokott módjok szerint választják. A székelyek semmi törvénytelen végrehajtásokkal, ingyen munkákkal, Fehérvárra gyalog állitással, sószállitással, fiscus számára való dézmaadással, egyenesen táblára idéztetéssel (kivevén bizonyos eseteket) nem terheltetnek, de az ország végzései

szerint rendelt hadvállalatokra minden halogatás nélkül felülni s mustrákon megjelenni tartoznak, örökségeiket szabadon birhatják, örökölhetik, és a nemesek vagy főrendek ugyan szabadon adhatják, vehetik (megtartatván a szomszédok és vérek vételi elsőbbsége), a többiek pedig csak zálogba adhatják, jószágaikba a birtokosok vagy törvényes örököseik egyezte nélkül, sem fiscus sem senki királyi jogot be nem vihet, jobbágyaiktól senkinek örökséget venni nem szabad, a földjükön levő sóaknák 1567-óta fiscus számára foglaltattak el ugyan, de azokból só nekik elegendő adatik sat. Azon edictum, mit I Rákóczy György a lófő- és gyalog- vagy drabantszékelyeknek a köztök levő nemesség általi bántalmazása és viszonyaik pontosb elrendezése iránt 1638-ban kiadott, megerősíttetik (A. C. III. R. 76 czim 1—21 cz. és V R. 62, — 64—75-dik ed.) sat

9) A szászságra nézve hozott némelly határozatok, hogy t. i. az ingyen szállásolás, fejedelmek lovai tartása, pénz nélkül való borfoglalás, vármegyei tiszteknek szász földön czirkálása vagy gonosztevők hajhászása eltöröltetnek, a szászok magyar megyékbeli jószágaikat más nemesemberek szabadalmaival birhatják, de az ezekben megfogott gonosztevőket a megyei tisztek ítélete alá adni tartoznak, a királyföldről elbujdosott jobbágyok, ha vissza akarnak menni, akadályozás nélkül visszabocsátandók, a szászságról fölebezett ügyek mind gyülések mind nyolczados határidők alatt sor szerint elöveendők sat. (A. C. III R. 80 czim, és IV R. 15 czim).

10) A hajduk állapota rendezése, miszerint a hajdú városok, azok t. i. mellyeket Bocskay telepitett s fegyverszolgálatért nemességgel, s némelly szabadságokkal megajándékozott, (minők voltak: Szalonta, Ürögd, Sz. Márton, Tamási, Harsány, Körösszeg, Komádi, Vekend, Sass, Régen, Félegyház, Bagamér, Mike-Pércs, Bagos, Konyár, Derecske, Berettyó-Ujfalu, Kaba, Sáránd, Tépe) a fejedelem iránt s a haza hü szolgálatára leteendő eskü mellett eddigi szabadalmaikban megtartatnak, azon jószágot, mit területükön kivül birnak, vagy vesznek, más nemesekével egyenlő joggal birhatják, de az Erdélyből közikbe ment jobbágyokat be nem fogadhatják, kapitányaik a törökökkel nem czimborázhatnak, s a már meglevőkön kivül több hajdúvárosok nemtelepittethet-

nek, a szabad hajduság neve teljesen eltöröltetvén (A. C. III R. 86 czim 1—5 cz.) sat,

11) A tisztségeknek megyékben, várakban, székes helyeken, végekben, és egyebütt zálogos és becsületes hazafiakra, nem idegenekre ruházása, melly tisztek, ha hanyagok, s igaz törvényt nem szolgáltatnak, vagy a gonosztevőket pártfogolják, szigorúan büntetendők. A főispánokat a megyék- vagy székekbeli zálogos és jószágos emberekből a fejedelmek nevezik, az alispánokat a főispánok jelölik ki, de a megye választja, valamint a fő- és alszolgabirákat is együtt a főispánokkal. A megyék alispánjai, fő- és alszolgabirái s jegyzői évenként tartoznak bucsúzni. A megyei tiszteknek kötelességök legalább három évben egyszer czirkálást vagy a gonosztevőknek egyetemes nyomozását tenni, mi alól senki jószágait ki nem vonhatja. (A. C. III R. 42, 43 czim) sat.

12) Keritett, szabadalmas és kulcsos városokban (fiscusi városok) a fejedelmeknek egész udvarukkal szabadon lakhatása, s ugyan itt akármellyik nemzetbeli országlakosoknak szabad birtokolhatása, lakhatása, a város mentességeivel élhetése (A. C. III R. 81 czim) sat.

13) A jobbágyokról, azoknak elszökése és visszaadásáról, ingó örökségeikről, mert az ingatlanok teljességgel a földesuraké, nemesítésükről, lyányaiknak istenesen való férjhez mentükben földes urak által nem akadályozásáról sat. szólló számos határozatok. A paraszt ember gyanúba esvén, akarmi nemes által elfogathatik, dézmát akarmi földből adni tartozik, lovat s egyéb vonó marhát csak földes úra engedélyével tarthat, s posztó ruhát, nadrágot, csizmát, dupla és forintos süveget, gyolcsinget nem viselhet (A. C. II R. 10 czim,— III R. 30, 31, 47 czim, — IV R. 6 czim V R. 47 ed.) sat.

14) A fiscusi javaknak épen tartása, az elfoglaltaknak visszaállítása, a fiscusra szállt jószágok és jogok iránt rendeletek (A. C. II R. 8 czim 1—8 cz).

15) A czigányok vajdaságának, vagy is azon intézkedésnek, hogy a czigányoknak egész Erdélyben egy vajdájok legyen, kinek esztendőt át adófizetéssel tartoznak, végképen eltörlése (A. C. III R. 58 czim).

16) Az adónak közgyülésileg meghatározása, kapukra

(10 ember tevén egy kaput s jelenleg 20 forint fizettetvén egy kaputól) kivetése, beszedése, a hódoltságon levő falukra csak féladó rovása sat. (A. C. III R. 2 czim: 1–12 cz).

17) A hadállapotról, különösen a személyes fölkelésről, szemlékről, szállásolásokról, élelmezésről hozott törvényczikkek (A. C. III R. 19, 20, 21 czim).

18) A harminczadokról, vámokról, dézmákról, (mik a fiscust de néhol negyedrészben a papokat illetik, s borból, hüvelyes veteményekből, bárányból, méhből szoktak adatni), ezeknek a földbirtokosok által haszonbérben birhatásáról, jó és csupán csak ország és fejedelem czime, czimere, képe alatt, s kikötött minőségben kiállítandó pénznek veréséről, arany- ezüst- réz- só- kénkőbányáknak- bányadij mellett- szabad müvelhetéséről, mértékek egyenlőségéről kelt számos rendeletek (A. C. II R. 10, 11 czim, — 12 czim 1–9 cz. — 16 czim, 1–5 cz. — III R. 39, 45, 55).

19) A latrok, rablók, tolvajok, orgazdák, mindennemü gonosztevők, erőszakoskodók, hatalmaskodók, nősparáznák szigorú fenyitését, árulók, haza kárára összeesküvők büntetését (melly esetben a jószágtalan, residentia nélkül való nemesek törvény elött is elfogattathatnak), s a gonosztevők kinyomozására intézendő egyetemes czirkálást illető határozatok (A. C. II R. 7 czim, — III R. 46, 47, 48, 49, czim).

20) A müves emberek szabadalmainak megerősítése azon föltételekkel, hogy jó müvet müveljenek, hogy a várost és vidéket müvekből meg ne fogyatkoztassák, s hogy a teendő árszabásokat megtartsák (A. C. III R. 85 czim).

21) A kereskedés szabaddá tétele úgy mindazáltal, hogy minden rendek az ország rendeleteihez alkalmazzák magokat, az igaz harminczadott megadják sat. Görögöknek, örményeknek, ráczoknak, bolgároknak, dalmatáknak, s egyéb nemzeteknek szabad kereskedése a fejedelem és tanácsa rendelkezésére bizatik olly föltételekkel, hogy azok tilalmas utakon ne járjanak, a harminczadot megfizessék, az igaz kereskedésen kivül kémlelésekbe, levelek és izenetek hordásába, s egyéb dolgokba ne elegyítsék magokat (A. C. III R. 51, 52 czim).

22) Az oláhokat illető néhány rendeletek, mik sze-

rint az oláhság, kivevén bizonyos eseteket, puska, tegez, kard, pallos, csákány, dárda s egyéb fegyverek viselésétől elvétel és elfogás büntetése alatt eltiltatik, s a nemeseket az ő ünnepein való dolgozásban nem háboríthatja, mert az oláh nemzet, melly csak közjó kedveért bocsáttatott be a hazába, a magyar natiónak nem praescribálhat. A melly oláhok az előtti rossz szokásuk szerint tolvaj módon ragadnak el feleségeket magoknak, halállal büntettetnek. A lézengő oláhok, oroszok, muntyánok és más uratlan emberek elfogatnak s szolgaságra vagy örökös jobbágyságra kényszerittetnek sat. (A. C. I R 9 cz. — V R. 38, 43, 44 ed).

23) Az igazságszolgáltatásra nézve alkotott számos törvényczikkek, mellyek közt nevezetesbek: a) az 1619-ben összeállított törvénykezés és pörfolyamat rende, melly itt egész terjelmében megerősittetett s beczikkelyeztetett - b) a törvényszékek szokott idejének mindegyik nemzetnél (nyolczados székek ideje: Erdélyben Sz. Lukácstól 8-ad nap Medgyesen vagy Beszterczén, — a székelységnél: vizkereszt után 8-ad nap Segesvárott vagy Marosvásárhelyen, — a magyar részekben karácson hava 1-sö napja Kolozsvárott) a fejedelem által pontosan megtartása, — c) a törvény folyamatának törvénytelen parancsokkal nem gátolhatása, — d) a székelységnél való törvény folyásának módja, — e) a tábla rendezése, mi szerint oda ülnökök az elnök és itélő mesterek mellé a fejedelem által elegendő számmal — mintegy 12 — a haza törvényeit értő, jólelkiismeretü emberekből neveztessenek, s fizetéssel elláttassanak, — f) a fiscalis direktorok széken, táblán ülhetése, de a melly ügyekben érdekeltek, nem biráskodhatása, — g) a káptalanokba (gy. fehérvári, váradi, kolosmonostori konvent), mint hiteles helyekbe egyháziak helyett világi, jó lélekismeretü embereknek (legalább 3 egybe) nevezése s ezek teendői, — h) az ügyvédek kötelessége, megesketése, s vallása, — i) a jus ligatum eltörlése sat. (A. C. IV R, 1, 9, 14, 16, 17, 18, 19, 20 czimek).

Horvátországban azon törvényczikkeken kivül, mellyek a magyar országgyülési végzemények között az ország szabadságai épentartása, a bán tekintélye, szabad városok szabadalmai, adó- és katonaállítás, határok igazítása, a

német őrségeknek magyar kapitányok és hatóságok alá adása. az ott levő oláhok, a német katonaságnak a varasdi várból kivitele, s visszaélései eltörlése, törvényszolgáltatás, törvényszékek tartása, a sérelmek megvizsgálása végett kinevezett varasdi bizottságnak megujitása, és sürgetése s több tárgyak iránt ez országot különösen illetőleg alkottattak (I: 1, 7, 8, 18, 22, 32, 35, 42, 44, 45, 51, 52, 53, — II: 29, 34, 46, 47, 50, 51, 52, 54, 56, 57, 65, 103, — III: 8, 15, 30, 31, 32, 33, 36, 76, 96, — IV: 4, 9, 15, 30, 66, 67, 110), semmi külön végzemény nem erősittetett meg III Ferdinánd által.

87. §. I Leopold uralkodása első 7 éve. Erdély gyöngülte. Vallási viszályok. Török háború. Vasvári béke.

A 17 éves **Leopold** (1657—1705) Porcia és Lobkovicz miniszterek vezérlete alatt foglalta el a kormányt. Trónralépte azon fordulatpont kezdete, melly az ellentétek harczaiban beálland. Idáig a magyar király és erdélyi fejedelem között, a német császár és török zultán között, a kül- és belföldiség között, a teljuralomra vágy, és alkotmányosság között, catholicismus és protestantismus között élénken, erősen, mind két fél hatalmas ellenállásával, leginkább a vallásszabadság zászlója alatt folytak a küzdelmek. Mostantól kezdve világi érdek inkább, mint vallási vezérli a harczokat. Mostantól kezdve az ellentétek egyik csoportja, a nemzeti, a vallási, a török, az erdélyi ellenzék jobbára magában is meghasonlva, mindig gyöngébbé lesz, egyenetlen erővel és sükerrel folytatja küzdését, s naponta gyorsabb léptekkel siet a jövő alkorszakbani teljes elnémulásra.

Megnyilik e gyengülés Erdély hanyatlásával. Itt a boszús porta, és boszús rendek II Rákóczy Györgyöt oktalan hadjárata, és a foglyok kiváltásábani fukarkodása miatt letették, s helyébe a szelid Rhédey Ferenczet, majd ennek lemondásával Barcsay Ákost választották fejedelemmé (1658). De II Rákóczy nem akarta feje-

delmi székét elhagyni, sőt egy pár győzelmében elbizakodva, a portával és elleneivel fegyveresen is daczolni tökélte el magát. E makacsság iszonyú inségbe keverte Erdélyt. A felbőszült nagy vezér Köprili Mohamed nagy tábort indított ellene, az oláh és moldva vajdákat, mert Rákóczy szövetségesei voltak, uj vajdák által elüzette, ezeket és a tatár khánt rabló hadaikkal Erdély nyakára küldötte, s a budai basával pusztító hadjáratot kezdetett Rákóczy ellen. Jenő elvesztése, Erdély nagy részének romokká pusztítása, s 100,000 lakos legyilkolása vagy rabszijra füzése voltak a vad nép beütéseinek szüleményei. Drinápolyban 7 éjjel égtek az örömtüzek a győzelemért, mig Erdély hamúvá perzseltetett. Ez inséghez járult a két fejedelem, Rákóczy és Barcsay közt lobbot vetett meghasonlás. Egy időre ugyan mind ők, mind a rendek akkép egyeztek meg, hogy a háza közerővel megmentése végett mind kettő mondjon le a fejedelemségről, s Rákóczynak krimi rabságból most visszatért vezére Kemény János vegye át a kormányt; de mivel Barcsay utóbb nem hajolt a lemondásra, sőt behelyezéséért a portához folyamodott, ismét török csapatok rohantak a két felé szakadt Erdély nyakára. A budai s egri basák Rákóczy embereit Gyalú és Fenes közt megtámadták, s hős védelmük daczára, mert alig voltak 5—6 ezeren, teljesen szétverték (1660). Sebet vett maga a vezér Rákóczy is, mellyben pár hét mulva Nagy Váradon megholt. A gyalúi csata következtében N. Várad, a keresztyénség egyik legfontosb végháza is az ez alatt ázsiai s europai hadaival megérkezett Ali szerdár 40 napi vivása után török kézbe került. Leopold vezérei a rakomázi sánczból tétlenül nézték elestét. Itt azonban nem szakadt vége Erdély szenvedéseinek. Hadköltségül, és Barcsay fejedelmül elismertetéseért 500,000 tallér, s az eddigi 15,000 forint adó helyett 40,000 arany ro-

vatott rá, mellynek előteremtése végett Barcsay irgalmatlanúl kezdé zsarolni zsirjából kiszivott népét; a többi Barcsayak pedig féktelenül zsarnokoskodtak Rákóczyhoz ragaszkodott lakosain. Ezért ezek Leopold és a magyarok segélyében bizakodva ellenállásra egyesültek, Kemény Jánost vezérüknek meghivták, s őt, miután a megrémült Barcsay lemondott, fejedelmükké választották (1661 elején). De Barcsay megbánván lemondását titkon Kemény ellen izgatni kezdett, midőn azonban a törökhözi árulásai napfényre kerültek, testvérével együtt üzőbe vetetvén, meggyilkoltatott. Tüzzel vassal rontottak erre be Hátszegvölgyébe a budai vezér Ali szerdár, és a tatárok, s miután Maros kies völgyét lángtengerré perzselték, az erdélyiekkel Kemény helyett Apaffi Mihályt (1661—1690) választatták fejedelemmé. Kemény, ki már előbb Leopold véduralma alá adta magát, az ez által küldött 15 ezernyi hadra és hiveire támaszkodva fegyverrel lépett föl vetélytársa ellen, s vele, bár a német seregek hirtelen visszavonattak, s a bécsi pártfogásban nem bizó rendek őt lemondásra nóggatván, Apaffihoz hajoltak, Segesvárnál megütközött. Itt azonban, mert az erdélyi uraktól nem támogattatott, csak hamar megszalasztatott, s lováról leesvén, agyontapostatott (1662). A sokszor győztes vezér a nélkül, hogy hullája valaha megtaláltatott volna, hiretlenül elveszett. Igy multak ki rövid időn Erdély versenyfejedelmei, mi gyászhirnöke volt a hon bekövetkezendő pusztulásának. A fejedelmi széken 3 év alatt 5 fejedelem tilódott meg, mindegyik egymás ellen müködve, mindegyik ellenséges pártokra darabolva a nemzetet, mindegyik ujabb örvénybe sodorva a szerencsétlen országot. Erdély kimerültségében két védur szárnya alá bocsátá magát. Vérét, vagyonát áldozva küzdött e vagy ama pártfogója érdekében; de önerejét, saját jólétét soha többé vissza nem nyerte.

Erdély ügyei, s a törökkeli bonyodalmak ujabb mozgást hoztak a magyarországi dolgokba is, mert a kettő mindig szoros összefüggésben állt egymással. Leopold kezdetben közönyösen viselte magát Erdély hánykódásai közt, mert a bécsi udvar vagy nem akart a törökkel háborúba keveredni, vagy nem bizott a fejedelmek és erdélyiek hűségében, vagy csak véginségükben szándékozott rajtok segíteni. Az 1659-i magyar országgyülés is, bár rokonszenvvel viselteték az erdélyi testvérek iránt, idegen volt a török háborútól. Ezért mind itt, mind amott Rákóczy ajánlatai s Erdély folyamodása csak közbenjárás igéretével, csak tanácsosztogatásokkal utasíttattak el. Midőn azonban Rákóczy megholt, az ezzel kötött szerződés végrehajtása erélyesb beavatkozásra indította Leopoldot. A kikötött egyesség szerint a magyar királyra szállott Szathmár és Szabolcs megyéket, Tokajt, Ecsedet, Ónodot elfoglaltatta, a magyar országtanács ajánlatára Montecuccolit 15 ezerrel Kemény támogatására, bár a tábornok hirtelen visszafordulván, minden eredmény nélkül, Erdélybe küldötte, Erdély több várait Kemény fia, Simon kérelmére német őrséggel rakatta meg, s azokat, bár kiüritésük Apaffytól eléggé sürgettetett, folyvást megrakatva tartotta. Ezzel el volt vetve a mag a török háború kiütésére. Mi előtt azonban Leopold végkép elhatározta volna magát, a magyar rendeket akarta meghallgatni, kiket azért 1662-ben Pozsonyba országgyülésre hivott egybe. A rendek nem hajoltak a háborúra. Mert részint a labanczok kicsapongásai, részint Montecuccoli múlt évi eredménytelen hadjárata, részint az ujra felmerült vallásügyi zavarok elvették kedvüket minden háborúkezdéstől. Daczára t. i. a linczi béke által ujra megerősített törvényeknek a protestansok háborgatásai ismét megkezdettek. Miattuk már az 1659-i gyülésen foljajdultak az evangelicus rendek; de azon igéretre, hogy panaszaik a legközelebbi

gyülésen minden bizonynyal el fognak, még pedig megelégedésükre, intéztetni, elhallgattak, egyelőre megelégedvén, hogy a jezsuitáknak országos állást biztosító törvényjavaslatot a fejedelem visszavonta. Ez igéretre támaszkodva, a mostani gyülésen ismét szőnyegre hozták sérelmeiket, még pedig azon kijelentéssel, hogy mig ezek meg nem szüntetnek, s különösen az 1659 óta elszedett templomok vissza nem adatnak, semminemü tárgyhoz hozzá nem szólnak. Elkészítették egy uttal sérelmeiknek, s az azokat elkövetőknek (gróf Eszterházy Pál, Nádasdy Ferencz, Cziráky, Kéry, Forgács, Draskovics Sára, Báthory Zsófia, Lippai, Szelepcsényi érsekek, Széchenyi, Pálfay püspökök, jezsuiták sat.) hosszú jegyzékét, s mert a gyülésen több hónapig vitt feleselések sükerre nem vezettek, az ország két harmada nevében könyörgő folyamodásuk mellett a fejedelemhez benyujtották. De, bár 6—7 izben megujíták folyamodásukat, s a nádor és pártja melegen ajánlotta a kiegyenlítést, soha kedvező választ nem nyertek. Porcia, s utóbb egy pár udvari rendelet az eddigi törvényekre, különösen az 1647: 10-re utasíták őket, kijelentvén határozottan, hogy a fejedelem ennél egyéb választ nem adhat. E kerek elutasításra a nádortól és Zrinyi Miklós bántól bucsút vevén, elhagyták az országgyülést. Az ott maradt catholicus rendek tovább folytatták azt, 55 czikket alkottak, s szentesítés után haza oszoltak. A czikkekben a sérelmek orvoslata a jövő gyülésre halasztatik, a garázda zsoldosok az országból kiutasíttatnak, s ha török háború lenne, személyes fölkelés rendeltetik. Ez utóbbi határozat hozatalára nagy befolyással volt Zrinyi Miklós, ki egy „a török áfium ellen való orvosság“ czim alatt készített röpiratában a magyart a török elleni nagyszerü hadviseletre hivta fel. Csak hamar nagy szüksége is lett az országnak illy buzdító lelkesítésre. Mert a porta béke-

szegésnek vevén Leopoldnak Erdély ügyeibe avatkozását, s Zrinyi Miklósnak Mura és Dráva közt egy erődnek — Zerinvárnak — építésére adott engedélyt, a most nagy vezérré nevezett fiatal tüzes Köprili Ahmednek — a vén Mohamed fiának — izgatására háborút határzott ellene. E végett a nagy vezér 1663-i julius közepén Budára, innen Esztergomba vezette hadait, honnan, miután Forgács Ádám érsekujvári parancsnok ellene ment seregét Párkánynál szétverte, Érsekujvár vivására indult. Ujvár sokáig daczolt az ostrommal, de döledező falai a számos rohamokat nem állhatván ki, midőn sohonnan segély nem érkezett, feladta magát. Vele Nyitra, Léva, Nógrád, Szécseny, Palánk, Buják, Komjáti, Galgócz török kézre kerültek. A nagy vezérhez csatlakozott tatárok iszonyú dulások közt Pozsonyig nyomultak, sőt Morvába átcsapván Brünn és Olmücz vidékét teljesen elpusztították, lakosait leöldösték, s az életben hagyottakat ezer számra vitték magokkal rabokúl. Apaffy Erdélyben a török részére közfelkelést hirdetett. A magyarok elégületleneit, különösen a 13 éjszaki megyét, mellyek a kihirdetés végett leküldött törvényeket, mint hozzájárultuk nélkül hozottakat érvényteleneknek nyilatkoztatták, a törökhöz pártolástól lehete félteni. A minthogy Apaffynak a nagy vezér parancsából a megyékhez intézett felszóllítása sokakat ingadozókká is tett.

Megrémültek Bécsben a vad ellenség közeledtén, annyival inkább, mert a folyton folyt alkudozásokba bizva semmi készületet nem tettek. Zrinyi Miklós ugyan Drávánál és Csallóközben, öccse Péter pedig Horvátországban diadalmasan visszaverte a törököket; de, mivel a császáriak bizalmatlan vezére Montecuccoli a magyar vezérekkel együttes működésre nem volt rábirható, s a hátu fogatástól félvén, a hozzá sietö Heister, Spork, és

Schneidau hadaival folyvást kifelé vonult az országból, kevés eredménye lehetett elszánt csatáiknak. Igaz, hogy Apaffytól nem lehetett nagyon tartani, mert titokban maga is a keresztyénekhez szított, a miért az erdélyiek fölkelését nem igen sürgette, a magyarokhoz intézett felszólítását pedig Wesselényinek erre Murányból szétküldött körlevele [22]) minden hatástól megfosztotta; de a vallási viszályok és zsoldosok gyülölete miatt a nádor zászlói alá sem sietett a felszóllított nemesség, Apaffy a töröktöli féltében semmi határozottabb lépést tenni nem mert, s Németországból is, hol az udvarnak az evangelicusokkali bánása rosz vért csinált, elmaradtak a segédcsapatok. Ezért Köprili nagy vezérnek 1664 tavaszán minden akadályozás nélkül lehete megujitani tavaly kezdett hadjáratát. Hiában volt Zrinyinek ernyedetlen működése, ki, hogy az ujabb beütést meggátolja, addig mig testvére Péter Boszniát és Herzgeovinát rettegtette,

---

[22]) A körlevélben Wesselényi ekképen irt a megyékhez: „Kegyelmetek biztosításáról gondoskodik Apaffi fejedelem: miért nem gondoskodik Erdélyéről, a magáéról? „két jó bokor karmazsin csizma elviseléséig s koptatásáig hetedik erdélyi fejedelmet nem értünk-e?“ Az öreg Rákóczy Györgyöt halála mentette meg a kincseit szomjuzó török düh elől; vitéz fiát török kard emésztette meg; Rhédey Ferenczet a török ültette fejedelmi székbe; Barcsai s a jóemlékezetü Kemény János halála után Apaffit kaptatta fel, s maholnap más hűbérest ültet helyébe. A mit fogadott, kinek tartotta meg a török? nemde, embertizedet szednek pribékei az országokon, melyeket oltalma alá vett. De szóljon helyettünk Erdély. Bethlen halála óta mennyire növekedett az adó? hova lett a fejdelem-választás szabadsága? vallja meg maga Apaffi, mily vigadalmas szabad életet él Erdélyben. Rajtunk szánakodol Apaffi fejedelem? sirj magad felett és gyermekeid felett. Erdély maholnap Moldva, Havasalföld, Bolgárország sorsára jut. S Erdély fejedelme azt tanácsolja neked, hogy hódolj a töröknek? Eddig nemes nemzetes és vitézlő tekintetes s a t. állott nevünk előtt, „ha behódol kegyelmetek, kit Isten ne adjon, leszen illyen titulusa kegyelmeteknek: Te N. N. disznó lélek, beste lélek, kurva fia, hódolt jobbágy, hagyjuk, parancsoljuk: ez úri czimeres levelünket látván, mindjárt hozd ezt, hozd amazt, ha arra a

az egész múlt télen át az ellenség földjén csatázott, 500-nál több behódolt falvat elpusztított, Kanizsát ostromolta, s diadalmas körutjából csak Ahmed közelgetésére tért vissza. Őt senki sem támogatta, Montecuccoli s a német vezérek ellenséges indúlata minden terveit dugába döntötte, s igy Köprili bátran haladhatott előre. Utjában Zerinvárt a bán előnyös fekvésü erődét a bele rakott német őrség hanyag védelme miatt megvette s földig lerontatta, Kis Komáromot, Kemendet, Kapornakot, Egervárt, Pölöskét légbe röpíttette, Egerszeget elfoglalta s egy hitehagyott magyar, a kanizsai Alajbég kalauzlata mellett egyenesen Körmendnek indult, onnét Rábán átkelve akarván Ausztriába átvezetni dúló hadait. Illy veszteségekért Souches tábornoknak Garan vidékén kivivott nehány győzelmei, mellyekben Nyitra, Léva visszafoglaltattak, Szent Keresztnél Kucsuk Mohammed, Szent Benedeknél Ali basa (de egy magyar

---

napra itt nem leszen, anyád édes szopta teje keserűvé válik a szádban." De mi nem fogunk elszakadni az általunk törvényesen választott királytól, megmaradunk hűségében, ha bár szenvednünk kellene miatta. „Kegyelmeteket kegyelmes uram s királyom nevével intem, s mint kegyelmetek igaz magyar vére, nádorispánja s főbirája tiltom legkisebb gondolatjától is kegyelmes urunk hűségének elállásától, tudományt tevén a felséges Isten trónusa előtt: valaki kegyelmes királya hűségétől elál, soha az kegyelmet fejének ne reméljen, mivel im ezennel meglátja kegyelmetek, mint az vizi buborék elolvad ez a hatalmas fényesség, egy az: adott az Isten Ázsiában a töröknek ügyet, bajt; más az: ezennel ihon jön a keresztyénségnek földnehezen-viselő rettenetes tüzes hada, nem hagy Isten bennünket, noha bűnös fiai megérdemeltük az ostorozást. Azonban kardot, kardot köss s vonj édes nemzetem a magad oltalmára, s jobb, dicsőségesen kezeden veszteni gyermeked, feleséged szabadsága nyerésében, mint öszvetett kézzel gyalázatos puha hirnévvel a töröknek véredet, lelkedet, szabadságot, minden jódat kiszopó igája alá adnod. . . . Erdélyi fejedelem névvel biró Apafi Mihály úr fordítsa máskép a dolgot. . . . Erdélyt szabadítsa meg attól a nyavalyától, a kitől Magyarországot féltí. . . . s ha fejedelem, ne tegye ő kegyelme a pogány nemzetnek hódító iródeákjává magát." Szal. V: 79.

dandárnak jeles kapitányával Koháry Istvánnal együtt elvesztével) megverettek, s Párkány megvetetett, nem sok kárpótlást nyujtottak. A vésznek Ausztriához közeledése komolyabb ellenállásra birta végre Montecuccolit. Értesülvén Köprili mozgalmairól a németek- és francziáktól küldött segédcsapatokat táborával egyesítette, s lehető legsebesebben Rába balpartjára sietett, hogy a nyomúló törököknek utjokat állja, kik épen az nap ügyekvének a folyó túlpartjáról átjutni. Köprili visszaveretett s Sz. Gotthárd halmain ütötte fel táborát. Montecuccoli átellenben a nagyfalvai sikságon. Dühösen csapott itt össze a két tábor. A tusa véres és sokáig kétes volt, mig nem délután 4 órakor Montecuccolié lőn a győzelem (1664 aug. 1). Köprili hada szétporlott. A harczmezőt vagy Rába hullámait tizezer török hulla boritotta. A túlparton máradt utóhad őrjöngve futásnak eredt. Nádasdy magyarjai ebből is sokat leapritottak. A nagy vezér alig tuda szétmállott hada romjaival Vasvárra menekülni. Régóta nem volt illy diadala a keresztyén fegyvereknek az ozman derék had fölött, — s még is Montecuccoli, mivel, mint mondá, lőpora elfogyott, hüvelyébe dugta fegyverét, a vert hadat tovább nem üldözte, s Köprilivel Vasvárott nagy titokban békét kötött. A béke pontjai meghatározák, hogy Erdélyből mind a német, mind a török kivonják hadaikat, az erdélyiek fejedelemválasztási és minden jogaikban meghagyatnak, Szatmár, Szabolcs és az ehez tartozó sz. hajdukerület Leopoldéi maradnak, Székelyhid lerontatik, és soha többé, valamint Zerinvár is, föl nem épittethetik, Rákóczy és Kemény fiai Erdélyre jogot nem tarthatnak, közbocsánat adatik, a béke 20 évig tart, Leopold a zultánnak 200 ezer forint értékü ajándékkal kedveskedendik, mit ez illendőleg viszonoz, a zsitvatoroki békekötés ágazatai módosítatlanúl érvényben maradnak. Leopold a ponto-

kat september 27-én változás nélkül megerősítette. Köprili Sümeg, Sz. Fehérvár érintésével Érsekujvár alá szállott, s innen téli szállására ment. Montecuccoli gyönyörü serege haza bocsáttatott. Sz. Gothárd megfordította az ozmán fegyverek szerencséjét. Az első lökés a zultán hatalma megdöntésére az itteni ütközettel lőn megadva. Ezen túl folyvást hanyatlik a török uralom, és hanyatlanak vele együtt az ellenzéki elemek.

88 §. Leopold uralkodása második hét éve. Wesselényi- összeesküvés.

Leopold kormányának lefolyt 7 éve alatt megkezdetett a magyar ellenzéki elemek rendszeres gyöngitése. Erdély árnyékfejedelemséggé sülyesztetett. A protestantismus minden oldalról zsibbasztó nyomásokkal hálóztatott körül. A török uralomnak Rábánál „ne tovább“ vettetett, — s most a vasvári béke megkötésével a magyar korona jogainak, az alkotmányosságnak rendittetett meg egyik sarkköve. Száz tizennyolcz év óta létezik a törvény, mit maga Leopold is szentesitett, hogy t. i. minden magyar ügynek egyedül magyar tanácsosok közbejöttével kell elintéztetni; s még is a vasvári béke a magyarok tudta nélkül köttetett meg. A török Sz. Gothárdnál meg volt verve; még is a vele kötött egyesség szégyent, veszteséget hozott a hazára. Magyarország elrabolt földéből egy talpalatnyit sem nyert vissza Nagyvárad és Érsekujvár, a keresztyénség két hatalmas előfoka oda volt veszve. Zerinvár és Székelyhid rommá tetettek. Erdélyt a le nem szállitott adó s a töröknek N. Váradról üzött dulásai csak nem véginségre juttatták. Alig volt terület, melly a török iga sulyát ne érezte volna. Csuda e, ha mind ezek miatt leirhatlan elégületlenség szállta meg a haza minden rendeit? Hiában volt, hogy Leopold az ingerültség lecsilla-

pitása végett több magyar nagyokat idézett fel Bécsbe, hol minisztere Lobkowicz őket a békének europai szempontból, s az örökös tartományok kimerültsége és a külsegély bizonytalansága által szükségelt megkötése felöl igyekezett meggyőzni. A nádor minden szép beszéd daczára a béke törvénytelensége iránt emlékiratot nyujtott be a királynak. Hiában volt, hogy később maga Leopold Pozsonyba jövén az ország ide gyüjtött főbbjeinek további ovástételét elhárította, a koronát Bécsből Pozsonyba visszahozatta, s Érsekujvár pótlásaúl Galgóczczal szemközt Leopoldvárt emeltette. A zugolódó közhangulatot, a 13 éjszaki megye ellenmondását nem lehete elnémítani. Sőt, midőn az eddigi sérelem ujabb sérelmekkel tetéztetett, midőn igéret ellenére a magyar őrségek elbocsáttattak, a várak németekkel rakattak meg, az országban teleltetett zsoldos katonaság a föld népét agyon zsarolta, a török Érsekujvárból a békekötés óta 200 falunál többet behódoltatott, s Konstantinápolyba ismét csupán idegen követ küldetett; azon köz hir terjedt el az országban, hogy a béke titkon csak ugyan nem a nemzet javára, hanem mind a két udvar által szabadon zsaroltathatására köttetett meg, s hogy a német őrségek nem a török féken tartására, hanem a magyar alkotmány és nemesség lenyügzésére marasztatnak az országban. E közhit-élesztette gyúanyaghoz járultak a magyar urak ellen köz szájon forgott gúnyok, az Erdély elleni titkos müködések, s ujabb vallási viszályok. Bécsben az udvarhoz járatos urak ajkáról uton ut félen lehete hallani: „itt az ideje letépni a lázongó magyarok kucsmáiról a forgókat, féken tartani a szilaj legényeket, dolmányaik arany- s ezüstgombjait ólomgombokkal cserélni föl, cseh nadrágba szorítani száraikat, s igát vetni kevély nyakaikra.“ Az erdélyieknek, midőn a vasvári békében kikötött biztosításoknak semmi

sükerét nem látván, azok sürgetése végett mind Leopoldhoz, mind a zultánhoz követséget küldöttek, álmélkodva kelle megérteni a császár stambuli követe titkárától, hogy nem csak az, hogy semmi nem történik ügyükben, hanem a kegyvesztett Apaffy letétele, s helyette a catholicus Rákóczy Ferencznek felültetése volna czélba véve. A protestansoknak is keserüen kelle tapasztalniok a szentesitett törvények haszontalanságát. Báthory Zsófia, férje II Rákóczy halála után fiával Ferenczczel együtt catholicussá levén, a jezsuiták ösztönzésére a pataki tanodára tett alapitványokat lefoglalta, jószágaiból a prot. lelkészeket kiüzte, jobbágyait római hitre kényszeritette, s bár a 13 éjszaki megye az elüzöttekért, Apaffy a véghagyomány visszaállitásaért Leopoldnál közbenjártak, az udvar rendeletéből a kassai kapitány által folyvást támogattatott üldözéseiben. Szelepcsényi György, az 1666 elején elhúnyt Lippaynak utóda, hasonlókép neki eresztette üldözése nyilait, mit kir. leirat következtében az eperjesi lyceum bezáratásával nyitott meg. Ennyi, s az ország kicsinyét, nagyját, catholicust, protestánt, magyart, erdélyit egyenlön égető sérelem, lehetlen volt, hogy lángra ne gyúlaszsza a magyar keblében még megmaradt nemzetiségi szikrát. A nádor Wesselényi, az érsekprimás Lippai, az országbiró Nádasdy Ferencz, a horvát bán Zrinyi Péter (bátyjának, a vadászat alkalmával egy vad kan által megölt (1664) Miklósnak utóda), tehát az ország legelső férjfiai gyakran tanácskozának együtt, mit tevők legyenek a haza illy aggasztó állapotában? S midőn Lippainak, a korona egyik hü tanácsosának kidöltével még merészebben léptek elő a bécsi miniszterek magyarellenes törekvései, a tanácskozások mind sürübbek lettek, a nevesebb és gazdagabb családok, (Zrinyi Péter egyik lyánya, Ilona Rákóczy Ferenczczel, másik lyánya Nádasdy

fiával kelt egybe) egymással szorosban összefüzettek, catholicusok és protestansok összetartásra egyesültek, Wesselényi, Zrinyi, Nádasdy, Rákóczy hiveikkel egymás el nem hagyására frigyet kötöttek, az ellenállásra tervek kovácsoltattak, XIV Lajos a magyar ügy pártolására kerétett föl, sőt Apaffy közbenjártával a szövetkezettek murányi, s beszterczei gyüléseiben, miután az itt tett kibékülési kisérlet, és udvarhozi felirat eredménytelen lőn, segélynyujtás végett a porta is megkeresteini határoztatott. Ennyire vitte a nemzeti jogok megtapodása az elkeseredett kedélyeket! „Szörnyűködve fogja megérteni a világ — monda Wesselényi — hogy keresztyén urunktól elpártoltunk, s hogy annak szárnyai alá adtuk magunkat, kinek eddig legmérgesebb ellenei voltunk: de nincsen más mód segitenünk magunkon és a közügyön.“

A szövetkezettek tervei azonban gonosz fejleménynek indultak. XIV Lajosnak nem volt kedve Leopolddal háborúba keveredni, s csak szép szóval, igéretekkel biztatta a magyarokat. Apaffy követei kedvezőtlen választ hoztak a nagy vezértől, ki a császárral kötött békét gyalázatnak mondá megszegni. A franczia is, a török is halasztást javasolt. Az avatottak egyike Vitnyédi restelvén az ügy lassú fejleményét, oktalan merénynyel Leopoldot, midőn arájának IV Fülöp spanyol király lyányának fogadására indult, elfogatni akarta, s bár terve Zrinyi által meghiusíttatott, de a szándék, és elterjedt hir gyanút ébresztett Bécsben. A szövetség eddigi lelke Wesselényi hirtelen megholt (1667), s mintha holtával ketté vágták volna az összetartás szálait, visszavonás ördöge csapott be vezértagjai közé. Szelepcsényi- a nádor holta után kir. helytartó-ellene volt minden erélyesb mozgalomnak. Nádasdy, Zrinyi, Apaffy nyomban meghasonlottak egymással. Nádasdyt csak a nádorság elérhetése csatolta az elé-

gületlenekhez. Zrinyi magát Magyarország, vejét Rákóczyt Erdély fejedelmévé czélozta emeltetni. Apaffy boszús volt Zrinyi czélzata miatt. Mind hárman ez óta csak külsőleg jártak együtt, belöl sziv szerint gyülölték egymást. A többi elégületlenek fejeik czivódása közben, mint fej nélküli lábak ide oda tántorogtak, s mindent, mi a sükert koczkáztathatta, oktalan cselekményeikkel elkövettek. Ide járult, hogy a porta tolmácsa Panajotti, ki előbb az osztrák követségnek volt tolmácsa, és zsoldjában állott most is, a szövetkezetteknek Stambulban tett lépéseit tüstént följelentette Bécsbe, mi, ha nevek nem voltak is tudva, kétségtelenné tette az udvar elött az idáig csak gyanított összeesküvést. Leopold egy tanácskozmány által, mit biztosai s a 13 éjszaki megye és 7 szabad város követei Eperjesen (1669) tartottak, kisérletet tett ugyan a bajt elfojtani, s különösen Apaffy panaszait kiegyenliteni; de minden kisérlet füstbe ment. Sem Apaffynak igényei, sem a megyei s városi követeknek országgyülést sürgető kivánata nem elégíttettek ki. Az ingerültség még nagyobb fokra hágott. S mivel az elégületlenek csak fegyverrel gondoltak magukon segíthetni, egy minden pillanatban kitörhető forradalom szélén állott az ország. A kitörés nem is késett soká. Zrinyi Péter boszúságában, hogy vádja, mit a szövetség viszás fejleményén és Leopold szigorúbb intézkedésein megrettenvén, Bécsben Nádasdy és a felső magyarországi pártütők ellen emelt, hitelre nem talált, s tiszteletlenül elútasíttatott, a portátóli segélykéréssel 1670 tavaszán kitüzte Horvátországban a forradalom zászlóját, mellyhez sógora Frangepán Ferencz, veje Rákóczy, a stájer kormányzó gróf Tattenbach, és a felvidéki rendek szövetségesekül csatlakoztak. A bécsi udvar, miután mind Nádasdytól, ki az ellene emelt vádról értesülvén benyujtott védiratában teljesen fölfödözte az összeesküvést, mind a zágrábi püspök és több horvát nagyok följelentéséből,

mind Konstantinápolyban székelő követe értesítéséből, mind a felvidéki rendek és Rákóczy harczias mozgalmairól küldött tudósításokból, mind Tattenbach szolgája elárulásából körülményesen megtudta a forradalom működéseit, az összeesküvőket tüstént elfogatni, s összetoborzott seregeiket tábornokai által megtámadtatni határozta. Mivel azonban az elfogatás nehezen sükerült volna; Lobkovicz, Hocher, Montecuccoli Zrinyit, Frangepánt szép szerivel Bécsbe hivni, s bocsánat igéretével kelepczébe keverni kisérlették meg. A kísérlet sükerült. Zrinyi Frangepánnal együtt a zágrábi püspöktől hozott kegyelemlevél és Lobkovicz biztatására Bécsbe ment; de, miután a miniszterium kivánata szerint levelét vejéhez a fegyverletétel végett megirta, mind ő, mind Frangepán, mind az ez alatt elfogatott Tattenbach börtönbe zárattak. Zrinyi levele, a 3 vezér elfogatása, s a lázadásnak e közben Horvátországban elnyomatása villámcsapásként hatott Rákóczyra, és pártfeleire, kik azért, mert illy körülmények közt semmi sükert nem várhattak, Leopold kibocsátott hirdetményének engedve fegyverüket lerakták. Rákóczy hadait elbocsátotta, s Munkácsra annya szárnya alá menekült. A fölkelés legterheltebb részesei Bocskay, Kende, Petróczy, Szuhay, Vay, s később a gyanúba hozott Tököli István fia, Imre is Erdélybe futottak. A császári tábornokok sorra fogdostatták a gyanusokat, sorra foglalgatták a várakat, Murányt asszonyával Szécsi Máriával, Wesselényi özvegyével együtt kezükbe ejtették, s az itt zsákmányúl esett irományokat, és Weselényi hajdani titoknokát, Nagy Ferenczet Bécsbe küldötték. Az elfogott irományok s a vérpadra vont titoknok vallomásai földeritették az udvar előtt az összeesküvés azon részleteit is, mellyek eddig tudva nem voltak. Ezek nyomán többen elfogattak. Elfogatott a már kegyelmet nyert országbiró Nádasdy Ferencz is, s

Zrinyivel, Frangepánnal, Tattenbachchal együt a Hocher elnöklete alatt 12 udvari, hadi, és alsó ausztriai tanácsosból Bécsben összealakitott rendkivüli törvényszék elejbe állíttatott. Hiában volt, hogy több megye az elfogott grófoknak magyar országgyülés által leendő elitéltetése iránt felszólalt. Hiában volt, hogy a pápa Zrinyi- és Nádasdyért, mint buzgó catholicusokért közbenjárt. Hiában volt, hogy a magyar tanácsosok kérelemmel, a rokonok esedezéssel járultak Leopoldhoz. Sem a közbenjárások, sem a könyörgések, sem a kegyelemlevelek és bocsánatigéretek felmutatása, sem Nádasdynak mentségében az önmegadás, és császár kegyelmeért esedezés, sem Zrinyinek a jogra, törvényre, s érdemeire való hivatkozás, sem Frangepánnak az őszinte vallomás és jobbulás igérete nem használtak. A vádlottak személyes ellenei Lobkowicz, és Hocher vesztöket akarták. Vesztöket akarta a spanyol követ Spinola, ki veszélyt jósolt a keresztyénségre, ha a pallos kivetetik az igazság kezéből. Mind négyen ekkép jobb kézelvágásra, s jószág,- hivatal,- nemesség- és fejvesztésre itéltettek. Az itéletet az államtanács és a császár (de a jobb kar csonkitása elengedésével) helyben hagyta, — s az itélet 1671 april 30-án Nádasdyn Bécsben, Zrinyin és Frangepánon Bécs-Ujhelyben, Tattenbachon dec. 1-sőén Grätzben végre is hajtatott. Összes javaik elkoboztattak, s az elkobzottakból Leopold 2000 misét szolgáltatott mindegyik bünös lelkeért. Frangepánban kifogyott a nemzetség fiága, melly 400 évig virágzott Magyarországon. Az első Frangepán Bécs-Ujhelyben Ausztria első dynastiája utolsó férjfiát végezte ki. Az utolsó Frangepánnak 4 század mulva szinte Bécs-Ujhelyben ausztriai bárd adta meg a végcsapást. Frangepán nővére Anna, Zrinyi hitvese lyányával együtt kolostorba záratott, hol tébolyodottan holt meg. Zrinyi egyetlen fia

Boldizsár utóbb szinte börtönben veszett el. Szécsy Mária és több családok nőtagjai holtig apáczazárdában őriztettek. Rákóczy Ferencz annya érdemeiért és fiatalsága tekintetéből kegyelmet kapott, de 400 ezer forintot kelle fizetnie, váraiba német őrséget bocsátnia, s trencséni jószágait a kormány kezében hagynia. A többi részesek, mintegy 300 nemes és prot. lelkész előbb ugyan egy Lőcsén összeült, később pedig egy Rothal elnöklete alatt Pozsonyban egybeszerkesztett bizottmány által ítéltettek el, többen halálra, többen csehországi börtönökre, de mindnyájan e mellett jószágvesztésre, mi alól a már elhunyt Wesselényi, Csáky Ferencz, Tököli István, Bori Mihály, Vitnyédi István, Dobay Endre örökösei sem vetettek ki. Igy végződött a Wesselényi-összeesküvés. A teljuralmi kisérletek ellenében, mellyek az eddig harczolt ellentétek zsibbadtával egész súlyukkal kezdenek nehezülni az országra, magában a királyi pártban támadt ellenzéknek alkotmányosság melletti küzdelme vette föl az ellenállási szerepet. Ez ellenzéknek legelső nagyszerűbb feltünése volt a Wesselényi-összeesküvés. Magában meghasonlása, aristocratiai szinezete, mozzanatainak oktalanúl s egyesek szenvedélyei, érdekei által vezéreltetése, ingadozása, szalmatüze, eszélytelenül fogott, de még eszélytelenebbül elhányt fegyverei, egy központosított hatalommal az erők megfontolása nélkül daczolása, mindenünnen magára hagyatottsága, s más körülmények lehetlenné tették küzdése sükerét; de magvául szolgált egy olly ellenpártnak, melly belőle kelve itt ott a régibb ellentétek belevonásával ezután még 40 évig folytatandja alkotmányharczait. A Wesselényi-, a Tököli-, a Rákóczymozgalmak egy forrásnak voltak kifolyásai.

89 §. A gyászos évtized Leopold alatt. Protestansok üldözése. Az alkotmány felfüggesztése. Kuruczok és labanczok harczai. Apaffy. Tököli. Az 1681-diki gyülés vallási, és politikai vitái.

Hét év folyt le ismét Leopold uralkodásából. Gyönge kisérlete volt e hét év azon mozgalomnak, mit a török, az erdélyi, a vallási ellenzék elgyöngítése után az alkotmány ellen intézett csapás Magyarország nagyjai közt támasztott. A kisérlet szerencsétlenül ütött ki, s eredményeiül a hét évet egy olly gyászos évtized váltja fel, melly a küzdő elemek legborzasztóbb harczai között egyidőre a nemzet polgári és vallási szabadságát hullámok közé temette.

A Wesselényi-összeesküvésben részt vett egyesek vétke az egész hazának bünül rovatott fel. Ezért Leopold, még meg sem pihentek jól a bárdok, császári teljhatalmánál fogva egy udvari rendeletet bocsátott ki (1671), mellyben olly merénynek, minő legközelebb rajta elkövettetni szándékoltatott, további meggátlása végett a várakat számos katonasággal megrakatni, s ennek minden szükségeit az országlakosok által födöztetni parancsolja, nemesre, nem nemesre pénzben vagy termesztményben egyiránt adót vet, minden font hus után, minden pint bor, ser, pálinka után, minden lábon eladott sörtés s más barom után fogyasztási adót fizettet, s szigorún meghagyja mindenkinek, hogy istentől nyert, s legujabban fegyverrel is érvényesített hatalmának parancsai pontos teljesítésével hódoljon. Megdöbbenté e rendelet az ország minden rendü lakosait, s midőn Kollonics Leopold bécsujhelyi püspök s a pozsonyi kamarának most kinevezett elnöke kimélet nélkül hajtatta be mindenütt az adókat, még az egyháziak

is (köztök Széchenyi György kalocsai érsek) keservesen jajdultak fel a rendelet visszavételeért, Mind hiában. Föl-jajdulások, könyörgések, folyamodások, röpiratok nem használtak. A bécsi miniszterek elzárták a kegyelem minden utait. A kérelmekre kiadott közbocsánattal, a kivetett adó felényire szállításával, de mellynek felét a nemesség tartozott fizetni, s a parasztság panaszainak földesuraik ellen ótalomba vételével inkább a nemességet, s vele az egyedi jogokat akarák elnyomni, mint az ország állapotát enyhiteni.

Legsúlyosban nyomattak a protestansok. A tényekből az irományokból, az elégületlenségi hangulatból azt vették ki az uj hit ellenei, hogy a lefolyt mozgalmaknak ha nem is fejei, de legszámosabb, legmakacsabb párthivei kálvinisták- és lulheránusokból teltek ki. Ez elég ok volt az üldözéseknek megnyitni a kapukat. Mindenki, ki érdemet akart szerezni, a király iránti hűség ürügye alatt szabadon dúlt a protestansok ellen. Báthory Zsófia a fiát felmentő kormány és jezsuiták iránti háladatosságból uradalmaiból kiüzte a ref. lelkészeket, s a pataki iskolából növendékeikkel együtt a tanárokat, kiket előbb fia a mozgalmak alatt visszahelyezett. Spankau, most Felső-Magyarország kapitánya elvette a kassai főtemplomot, bezáratta az eperjesi collegiumot. Kéry és Batthányi grófok távozni kényszerítték valamennyi jószágaikból az evangelicus papokat. Sopronban, Szakolczán, Kőszegen, Selmeczen, Rozsnyón, Trencsényben minden templom el szedetett az evangelicusoktól. Leopold miniszterei, kik előtt váratlan volt az egyháziaknak az adóügyben bátor föllépése, hogy ezek nyúgton maradjanak s figyelmük a politikai ügyektől elfordítassék, ügyes fogással szabad kezet engedtek nekik a protestansok elleni működésre. A fogás sükerült. A kormány felszabadító, s bátorító szavai tüzetes

üldözési rendszert nyiltattak meg a clerussal. Bársony György váradi püspök és szepesi nagy prépost „veritas toti mundo declarata“ czimü iratában megmutatta, hogy a király nem köteles megtartani a protestansoknak biztosított törvényeket, 9 szepesi községből kiüzte a lelkészeket, elvetette a templomokat, s bár a néptől csak nem agyon veretett, vak szenvedélylyel üzte mindenütt térítéseit. Széchenyi György a Hegyalján horvát zsoldosok kiséretében foglalgatott. Kolozsvári Imre egri nagy prépost Bártfán, Szegedi Ferencz egri püspök Eperjesen, Pongrácz György váczi püspök Nagyszombatban, Szelepcsényi és Kollonics Pozsonyban katonacsapatokkal szedtek el templomot, iskolát, s fogattak el több lelkészeket. Trencsén, Selmecz, Beszterczebánya, Tokaj, Keresztur, Liszka, Mád, Tálya, Szántó, Samarja, Nyitra, Komárom hasonló sorsban részesültek. Lobkovicz nem rossz szemmel nézte a maga magát tépő nemzet romoltát. A neki uszított fanatismus hatalmas kart nyujtott az ország tervezett leigázására. Ennyi megsértett egyházi és világi érdek nem maradt ugyan most sem visszatorlás nélkül. Az Erdélybe menekült bujdosók testvéreik megszabaditására minden követmég a portánáli segélykérést is- megmozdítva, Apaffi pártfogása mellett 15 ezer fegyverest összegyüjtöttek, velök Teleki Mihály erdélyi cancellár, Petróczy, Szuhay, Szepesy, Wesselényi sat. vezérlete alatt Tisza vidékére beütöttek, Kállót, Bélteket, N. Bányát, Ónodot, Tokajt, Füleket. Putnokot, Bártfát, Kis Szebent, Eperjest, Kézsmárkot elfoglalták, Spankau ellenük küldött seregét Enyiczkénél (1672) megverték, s költsönt költsönnel fizetve papok és szerzetesek öldözése között mindig tovább nyomúltak Felső Magyarországba. De a vivó szerekbeni hiány, a töröktől nem támogatás, s főkép az egyenetlenség, mi erejüket nem engedte egy fővezérbe központosíttatni, csak

hamar romba döntötték minden erőködésüket. Teleki Szathmár előtt, a többi vezérek Györkénél, az evang. tótok, Pika Gáspár vezérük karóba huzatván, Árvában meg- és szétverettek, az imént elfoglalt erődök visszafoglaltattak, s a szétszórt fölkelők részint Erdélybe, részint a n. váradi törökök földére menekültek (1673). Apaffy a császár és nagyvezér fenyegetésétől visszariasztva nem segitett ügyükön. A vallási szint öltött harcz ekkép elfojtatott. A győztes kormány és clerus kétszeres erővel ujíthatá meg irtó merényeit.

Illy körülmények közt, midőn minden felzúdult elem leveretett, Apaffy és a török hallgattak, a clerusnak a szabad üldözhetéssel el volt némítva felszóllalása, a protestantismusnak el zsibbasztva ellenszegülése, Leopold és miniszterei eljöttnek láták az időt, mellyben régi tervüket Magyarország alkotmánya és kormányzata átalakitása iránt teljuralmi szellemben valósággá tegyék. A kisérletek erre már előbb meg voltak kezdve. A pozsonyi és kassai kamarák elnökségei, a kapitányságok, az adó-s vámszedői, és más apróbb hivatalok mind idegenekre ruháztattak. Wesselényi, Nádasdy, és Zrinyi halála után a nádori, a báni, az országbirói méltóságok csak helyettes, csak ideiglenes tisztekkel töltettek be. S most Bécsben azt határozták, hogy a nádorság eltöröltetvén, a császár teljhatalmánál fogva az ország élére egy helyettes kir. kormányzót állítson, ki a mellé adandó tanácsosokkal együtt a bécsi udvar utasitása szerint vigye Magyarország s a bekebelesített részek összes kormányzatát. E végett Szelepcsényivel a kir. helytartóságról (csak a jogügyekbeni hatóság maradván nála) lemondattak, a német rend nagy mestere Ambringen János helyettes királyi kormányzóvá neveztetett, mellé 4 német és 4 magyar (Szelepcsényi, Kollonics, Forgács és Majthényi) tanácsos adatott,

s az uj magyar kormány 1673 tavaszán fényes vendégségek, s a jelen volt urak eskületétele közt Pozsonyban beigtattatott. Megnyiltak ezzel az önkény kebelrázó erőszakai. A durva, az önhaszonleső, az eszemiszom- szomjas helytartó s hozzá méltó tanácsosai minden nemesben egy összeesküvőt, minden csoportban uj forradalmi tömeget, minden szóban uj fölségsértést láttak és költöttek magoknak, s hogy érdemet szerezzenek, a motszanni is alig merő népen égbekiáltó borzasztóságokat követtek el. Nemestől, nem nemestől kíméletlen szigorral szedetett a fogyasztási adó. A német tábornokok zsoldosai vad féktelenséggel barangoltak széllyel, s bünöst nem bünöst egyiránt fogdoztak, raboltak, kinoztak, öldöstek. Rablánczok, jószágkobzások, számüzések, egyszerü halál a kisebb büntetések közé tartoztak. A leigázott lakosságnak minden falatjánál idegenek véruralmára, minden harácsnál elrablott beleszóllási jogára, minden végrehajtásnál elveszett szabadságára, minden rája szórt gúnynál elnyomott nemzetiségére kelle keserüen emlékezni. Mivel a protestansok közt találtattak legtöbb elégületlenek, ezekkel kelle legjobban éreztetni a vérkorszak csapásait. Nem is maradt adós a neki szabadított cath. párt. Gróf Volkra, a kassai kamara elnöke, Bársony és Szegedi püspökök által gyámolítva, jezsuitákkal és dragonyosokkal barangolta be a felvidéket, kik Eperjesen, Zsolnán, Kézsmárkon, s más számos helyeken a prot. egyházakat betörték, elszedték, az iskolákat elfoglalták, a lelkészeket elüzték, a városi tanácsokból a protestansokat kihajtották. Kollonics a nyúgoti részeken hasonló buzgalommal üldözött. Szelepcsényi megunván az egyes működéseket, mint törvényes ügyekben kir. helytartó, Pozsonyban törvényszéket állított fel, hova a lefolyt mozgalmakbani részvét ürügye alatt a Leopoldtól adott közbocsánat daczára előbb ugyan (1673) az

ágostaiak 3 superintendensét s a bányavárosi kerület lelkészeit s tanítóit, később pedig (1674) az ország minden prot. lelkészeit és tanítóit, „mint a közelebb mult években ő fölsége ellen nehány gonosz ember által szervezett lázadás részeseit“ megidéztette. Két izben mintegy négy százan jelentek meg az idézettek. A többiek Erdélybe vagy Németországba menekültek. A vádak, mik ellenök emeltettek, ide mennek ki: Vitnyédi elfogott levelei szerint a túl a dunai s felvidéki superintendensek, lelkészek, tanitók az összeesküvés ügyének mind meg voltak nyerve, az idézettek a catholicusokat s az uralkodó ház tagjait bálványimádóknak czimezték, a szenteket, a boldogságos szüzet, a feszületet gyalázó kifejezésekkel illették, Petróczit és társait támogatták, a császár külelleneivel ármányt szőttek, a szószékről a néphez izgató beszédeket mondottak, a budai basának, ha minél több pápista papot elfogat, 50,000 tallért igértek sat. A vádlottak koholtaknak mondották Vitnyédi leveleit, és tartalmát, — koholtaknak minden vádirományokat, s vétkünknek csak azt ismerték el, hogy protestansok, ha ugyan vétek nem catholicusnak lenni. A birák nem adtak hitelt mentségüknek, s valamennyit, „mint az isteni és földi fölség sértőit“ fej- és jószágvesztésre itélték. Leopold ez itéletet kegyelem utján oda módosította, hogy vagy legyenek catholicusokká, vagy bünös voltukat elismerő térítvény által kötelezzék magokat, hogy tisztökről lemondván, nem csak örök hűséget fogadnak, hanem a gyanúsokat fel is adják, mit ha megszegnének, a császár javaikról, életökről rendelkezhessék. Egy kettő catholicussá lett, majd három százan téritvényadásra vagy kivándorlásra határozták magokat, a többiek Leopoldvárba, Komáromba, Sárvárra, Berencsbe, Kapuvárra, s Ebenhardba foglyokúl küldettek. Olly kinzások, minőknek e foglyok szennyes, büdös börtöneikben alávet-

tettek, a legnagyobb gonosztevőkön sem szoktak elkövettetni. Más foglyok csak legnagyobb szükségben hajtattak kényszermunkákra; a prot. lelkészek nem tekintve korra, betegségre, télen, nyáron, hidegben, melegben, kenyéren, vizen, bilincsbe verve, hústszaggató korbácsokkal kinozva folytonosan dolgozni, s a legaljasabb munkákat véghez vinni kötelezettek, sőt, mig mások ünnepeken pihentek, ezek ásókkal és kapákkal hajtattak a várárkok tisztogatására. Velök közlekedni, rajtok szánakozni, az éhezőknek egy falat kenyeret nyujtani iszonyú büntetés alatt tiltva volt. Ide járultak a gúnyos boszantások. Mikor a börtönökbe a catholicus foglyokhoz a szentség vitetett, vagy mise tartatott, e foglyok szakálnál fogva hurczoltattak oltár elejbe, s szúronyokkal hajtattak a misén megjelenni, mig ellenben a maguk szokása szerint énekelni. imádkozni, könyörögni eltiltattak. Ennyi gyötrés után, midön már a szabadulást várták, mintegy 61, vagy 70-en azon alkalommal, midőn a spanyol királynak Ausztria-Stájer- és Morvaországokban toborzott katonái elvitettek, spanyol hajókra Triesztbe, Nápolyba gályarabságra küldettek. Rablánczaiktól csak két év mulva (1676) szabadíttattak meg, a mikor mintegy harminczan, kiknek életét a bánat és szenvedés még meghagyta, Szászország, Brandenburg, és Ruyter hollandi admiral közbenjártára haza bocsáttattak [23]).

Ennyi csapás sem törte meg egészen az ellenzék táborát. Az Erdélybe vagy török földre bujdosottak a pallos elől menekültekkel naponta szaporodtak, a fényes kaput ismét segélyért ostromolták, s daczára a nagy ve-

---

[23]) Szabadulásuk éve, napja emlékére e chronosticont készítették:
LVX fVerat LVnae rVtiLans VnDena seCVndae
VInctVs qVa VICtor soLVItur ILLe Ioseph.

zér titkos biztatásai meghiusultának, daczára az ellenük használt nagy erőnek főgyülhelyökből Debreczen- és N. Várad vidékéről egyre folytatták a német zsoldosok elleni megtámadásaikat. Hajmeresztők azon mészárlások, melyeket a két párt — az ekkor úgy nevezett kuruczok (fölkelők), és labanczok (királyiak) — a most megkezdett csatákban egymás ellen véghez vitt. A kuruczok az ellenük küldött Pálffy horvát dandárát Ónodnál összevagdalták. A labanczok vezérei Kobb, Pálffy, és Barkóczy testvérek Nánásnál 500 kuruczot felkonczoltak. A kuruczok az elfogott cath. papokon, szerzeteseken, németeken visszatorló szigorral boszulák meg hitfeleik üldöztetését. Kobb a fogoly kuruczokat csoportosan karóba vonatta, nyársra huzatta, keréken törette, elevenen süttette, elevenen nyuzatta meg. Igy ment szakadatlanúl a véresebbnél véresebb embervadászat. Irgalomnak, kegyelemnek, könyörületnek szikráját is kioltotta a felcsigázott vérszomj. Veszett emberként emészté föl a két párt egymás százait, tatárnál vadabbúl riasztá ki lakából az agyonsujtott föld népét, vandaloknál irgalmatlanabbúl dulta rommá Tisza vidékét. A lefolyt 4—5 évnek (1673—1677) emléke is megrendíti a hazafi kebelét. S magyar alig tudja elhinni, hogy testvérei kiirtásában a vérengző Kobbóknak saját honfiai is segédjobbot nyujtottak. Az ennyi vérengzés kovácsa Lobkovicz császára elleneivel való czimboráskodásaiért elüzetett ugyan, s Leopold értesülvén a hallatlan kegyetlenségekről, Kobbot visszahivatta, s a tiszteknek szelidebb eljárást parancsolt; de fájdalom! a nyársakvájta sebek már sokkal mélyebben hatottak, mint sem mérgüket illy szabályokkal el lehetett volna fojtani. A háborgások, kegyetlenségek tovább mentek. A hadi törvényszékek, mellyek elitélésére bizattak most a bünösök, épen úgy mint eddig, kerékkel, bárddal, ka-

róval, nyárssal hajtották végre drácoi itéleteiket. A Kobb helyébe kinevezett Spankau, s ennek halála után Strassoldo kassai kapitányok nem ugyan kerékkel, nyárssal, de börtönnel, rablással, s más eszközökkel szintugy irták, mint elődjük a magyarokat. Szelepcsényi és Bársony ép olly hévvel, mint előbb üzték téritéseiket. Amaz — mint X Kelemen pápának irá — 63,000 lővel növeszté a catholicusok számát. Ez 6768 lelket nyert meg a római egyháznak, s Leopoldnak a lázadás elfojtása egyetlen egy módjául még halálos ágyán is a kálvinisták és lutheranusok teljes kiirtását ajánlta. A kuruczok szintugy, mint eddig véresen torolták vissza az ujabb csapásokat. Leopoldnak az erőszakkali térítést tiltó parancsai, a menekülteknek, ha zászlóikat oda hagyják, közbocsánat és szabad vallásgyakorlat iránt tett igérete, a gályarabok hazabocsátása, a magyar urakkal Bécsben tartott tanácskozások, Ambringen körlevelei, Strassoldo hirdetményei nem használtak. A minisztereket megrögzött gyülöletük nem engedte a magyar urak tanácsára s engesztelőbb rendszabályokra hajolni. A püspökök és jezsuiták nem engedtek. A kapitányok nem szelidültek. A kuruczok sem adtak hitelt a mindig kijátszott igéreteknek. Igy tovább folytak mind két oldalról az irtóháború kíméletlen csatái. Strassoldo a kuruczok főhelyét Debreczent feldulatta s táborukat Kállónál keményen megverte. A kuruczok visszatorlásúl Szatmárnál, Ónodnál, Kállónál Colalto, Strassoldo, Barkóczy, Schmidt ezredeit megtámadták s megverték, Nánást földig lerontották, Hegyalját, különösen a Leopoldhoz visszapártolt, de ez alatt 31 éves korában (1676) megholt Rákóczy Ferencz urodalmait tüzzel vassal pusztitották, Kassát körültáborolták, Kézsmárkot elfoglalták, s Szepességen mindig előre nyomulva, Bécsben olly aggodalmat gerjesztettek, hogy az udvarnak ismét Kobbot kelle

küldeni ellenük. S a vérengző hős körleveleiben tett fenyegetése szerint nem is késett hivatásának megfelelni. Négy nemesnek, kik a tiszai megyéket lázítgaták, megégetése vagy felnyársoltatása, a kuruczoknak naponta karóba vonatása, a kassai piaczon 3 hó alatt kivégezett 62 magyar, s a népre nehezült iszonyú zsarolás mutaták mindjárt, hogy az átkos emlékü Kobb vette kezébe ismét a boszúállás ostorát. De ez uttal a kuruczok sem maradtak adósok. A Tokaj és Ónod közt megvert német ezred foglyait karóba huzatták, Pávia ezredes labanczaiból Kereszteshez közel a Vérhalmon 32 tisztet felkaróztak, Szatmárnál másfélezer labanczot leöltek, s egy pár ezer lengyeltől támogatva győztesen haladtak mindenütt előre. Kobb — mert magyar zsoldosai egyre szökdöstek — előlük hátrálni kényszerült, s midőn a keresztesi napot fényesen megboszúlni készüle, másod izben is elmozdíttatott tisztéből.

A kitartás és kedvezőbb fordulat, melly a kuruczok harczait most sükeresbekké tette, a körülmények némi változatainak volt nagy részben köszönhető. Leopoldnak t. i. XIV Lajos-franczia kiralylyal Németalföld miatt kezdett háborúja szerencsétlenül folyt, s Francziaország mindent elkövetett, hogy ellenfele elleneit mindenütt szaporítsa. A minthogy az uj lengyel királyhoz Sobieszkyhez küldött, s Erdélyben is megjelent követe által, a bujdosók ügyét felfogván, velök s Apaffyval szövetséget kötött (1677), sőt Sobieszkynél azt is kieszközölte, hogy a kurucz erő növesztésére lengyel földön toborzót járathasson, mellynek eredményeül kétezer lengyel érkezett a szatmári kurucz táborba. Erdélyben, miután a hadak fővezére Bánfy Dénes, ki Ausztriához szítva a bujdosók pártolását eddig élesen ellenzette, mint pártütő kivégeztetett (1674), Teleki Mihály, a bujdosók meleg barátja jutott az udvarnál döntő

befolyásra, melly Apaffyt a menekültek nyiltan vagy titkon támogatására hangolta. Stambulban is megholt Köprili, s az uj nagyvezért Kara Musztafát könyebben reménylték a bujdosók részükre megnyerni. Némi előnyükre volt az is, hogy a törökök a béke daczára Horvátországban, és Érsekujvár körül folyvást nyugtalaníták a császáriakat, s a végekbeli basák több rendbeli betöréseket intéztek Leopold birtokaiba. E körülmények szelidebb hangulatra birták a bécsi udvart. Az aggódó Leopold hajolván Gubasóczy (váczi püspök) tanácsára, hiveit Pozsonyba hivatta (1678), hogy ott Hocher vezérlete alatt a béke helyreállításáról tanácskozzanak. Mivel azonban a magyar urak egyhangulag tett ajánlatait, hogy t. i. a törvénytelen kormány és adó eltöröltessék, tüstént országgyülés tartatván ott nádor választassék, a templomok a protestánsoknak vissza adassanak, a német sereg kivezettessék sat. a minden magyart pártütőnek szidalmazó Hocher és német miniszterek gúnyosan elutasították, a tanácskozmány ingerülten és eredmény nélkül szétoszlott. Leopold, midőn a bujdosók mostani fővezére, az ifjú tüzes Tököli Imre 20 ezer főre növesztett s franczia-tól is támogatott hadaival ősi várait s a bányavárosokat elfoglalta, ismét megkísérlette ugyan az alkudozásokat; de a költsönösen magosra hangolt követelések miatt ezek sem vezettek békére, s igy 1679 tavaszán még nagyobb erővel ujult meg a bujdosókkali háború. Változó szerencsével folytak ebben mind két fél dolgai. Leopold vezérei több helyen megverettek, elestek, elfogattak; de még is a bányavárosoknak birtokába jutottak, s megkötvén e közben Leopold a franczia-kkal a nymvegi békét, a most kezük alá adhatott nagyobb erővel számos elveszett várakat vissza foglaltak. Az elégületleneknek kezdetben a kanonokból kuruczvezérré lett Józsa Istvánnak Sárosban,

Szepesben tett dulásai, s Tökölinek Caprara ellen vezetett hadjáratában nyert foglalmányai nevezetes előnyt szereztek; de mivel a nymvegi béke miatt a franczia-lengyel csapatok visszavonattak, sőt, mi legnagyobb csapás volt, Tököli és Wesselényi közt a fővezérség miatt, majd Tököli és Teleki között a Teleki lyányának Tököli által visszaküldött jegygyürü miatt keserü viszályok támadtak, a meghasonlott pártnak nem lehete nyert előnyeit gyümölcsözőkké tenni. Ide járult az 1679-diki döghalál, melly tavasztól télig tizedelvén a föld lakóit, a háborút nagyobb hatálylyal folytatni nem engedte. A mind két oldalon ekkép ingadozó szerencse ismét egyezkedési kisérleteket idézett elő, mikre a háborgó haza kibékítése közohaján kivül Tökölit Rákóczy özvegye, Zrinyi Ilona kezének s vele jószágainak a császár engedélyével megnyerhetése, Leopoldot pedig azon körülmény is vezette, hogy a francziákkal uj háborúra volt kilátás, s a porta a nem sokára eltelendő békekötés meghoszabbítására nem volt hajlandó, sőt a bujdosókat szemlátomást pártfogolván, Leopold ellen naponta nagyobb hadkészületeket tenni látszék. Hogy e fenyegető vésznek a belerő megszilárdításával eleje vetessék, Leopold Tökölivel fegyverszünetet kötött, Tökölinek békeajánlatokat tetetett, s magyar és német tanácsosait ujabb tanácskozmányra gyüjtötte össze. Ez előzmények nem voltak most egészen eredménytelenek. Mert Leopold, midőn megértette, hogy Tököli a békére hajlandó, a magyar urak pedig a kibékülésre egyhangulag az országgyülés és alkotmányosság utját tanácsolák, sőt maga Ambringen is a ragálytóli félelmében kiköltözvén az országból, a törvényes kormányzat visszaállítását ajánlotta, nem törődve miniszterei megrögzött ellenzésével, 1681-diki april 28-dikára Sopronba országgyülést hirdetett. A királyi levél nagy számmal seregeltette össze a

rendeket. S midőn Leopold a 20 év óta nélkülözött gyülést megnyitotta, midőn beszédében a belbéke és alkotmány helyreállítása iránti szándokát nyilvánította, s midőn ennek megkezdéseül gróf Eszterházy Pált 14 évi szünet után nádorrá választatta; öröm derült az elbusított nemzet arczára, s nagy reménynyel várta mindenki a tanácskozások malasztait. Bizalommal járultak a gyüléshez a bujdosók is, s „az isten dicsősségeért, hazájok szabadságáért fegyverben levő magyar urak, nemesek, és vitézlő rendek“ egy Kaposvárott költ levelükben minden testi és lelki szabadságaik, különösen a prot. vallás jogai visszaállítására s a hatalmas török szomszéd kielégítésére, mert isten után csak ennek kedvezése tarthatja fen a szegény hazát, kérék az egybegyült rendeket. De fájdalom! a szép reményeknek nagy részben meg kelle hiusulniok. A rendek hidegen válaszoltak a bujdosók üzenetére, s a nádor nekik előre is megizente, hogy a vallásügy nem országgyülésbe való, hogy a török jó kedve kereséséről szó sem lehet, s hogy ők nem a velök való alkudozás, hanem a királyi kegyelem megszerezhetése végett hivattak meg gyülésre. Nem elégité ki e válasz a jobbára prot. párthiveket, nem elégité ki vezérüket Tökölit, ki azért biztatva a zultán segélyét igérő budai, váradi, temesvári basáktól, biztatva a porta által megbizott Apaflytól, izgatva az ujra fondorkodó franczia udvartól a rendek és nádor levelére elégületlenségét, panaszait tudató választ iratott, a felei nélkül hozandó végzések ellen előre tiltakozott, s a fegyverszünet meghoszabbítását nem fogadván el Leopoldnak ujra háborut üzent. Igy az elégületlenekkeli egyezkedésnek utja mindjárt kezdetben el volt vágva.

Nem egyengették, sőt jobban megszakasztá ezt magában a gyülés keblében megkezdett vallási küzdelmek.

Semmit nem okulva, semmit nem felejtve ujitotta meg itt a cath. és prot. párt a régi szenvedélyes vitákat. Mivel már ekkor az evangelicus rendek alig tették felét az összes gyülés tagjainak, a clerus inspirálta catholicus többségtől, mint ezt az ellenséges czélzatú viták mutatták, épen nem lehete várni a vallásszabadság és törvények helyreállítását. Ezért az ország ev. rendei egyenesen a királyhoz folyamodtak, kit panaszaikkal tölt feliratukban [24]) kértek, és

---

[24]) A felirat ekkép szól: „Emlékezhetik kegyesen Fölséged, minő sérelmeket terjesztettek föl Fölségednek még 1662-diki könyörgő levelükben az evangelicus rendek, kik az ország köz törvényein és fölséged kegyelmes oklevelén alapitott szabad vallásgyakorlatukban háborgattattak, akkor is az iránt esedezvén, hogy fölséged a mult és különösen akkor előadott vallássérelmeiket királyi tekintélyével kegyelmesen és a háborgatottak megelégedésére elintézni, s azokat, kik megvetvén az ország köztörvényeit, az evangelicusokat önkényük szerint háborgatni s minden mesterséggel elnyomni nem átallották, megfékezni méltóztassék. Mivel azonban azon úgy akkor nem csak régi zavart állapotában hagyatott, hanem ama vallásháborítók, és példájok után más számosak mindig általánosb szabadságot vettek magoknak a szegény evangelicusokat üldözni; annyira ment a sujtott evangelicus rend insége, hogy előbbi jólétének s az ország alkotmánya és királyi oklevél által meg erösített vallásgyakorlata sérthetlenségének alig maradtak idomtalan romai.“ Mert az evangelicusok által békésen és törvényesen birt templomok, parochiák, gymnásiumok, iskolák, kórházak s az ide tartozó jövedelmek kevés kivétellel mindnyájan fenyegetésekkel, ijesztésekkel, fegyverrel, vagy más szin alatt erőszak utján elfoglaltattak, némellyek tőből kiforgattattak, ólakká s egyéb világi czélokra átidomíttattak; a halottak csak tetemes dijért temettettek el; az evangelicus lelkészek és tanitók mindenféle ürügy alatt egyházi s világi urak, káplalanbeliek, plebánusok, jezsuiták, végtisztek, s egyéb rendbeli emberek s a külföldi katonaság által összes vagyonukból kifosztogattattak, azután egyházaikból kiüzettek, bezáraltak, vasra veretlek, az országból kihurczoltattak; közölök nehányan keresztvassal falhoz, földhöz lánczoltattak; mások török foglyokként botoztattak; mások csak váltságdijért bocsáttattak szabadon; a többiek pedig nehány iskolamesterrel, diákkal s szegény inasokkal egyetemben lázadás örve alatt szokatlan törvényszék elejbe állíttattak; némellyek számüzettek, mások gályákra küldettek, hol többen elhaltak, egy épen a hohér háromszori kinzása után elevenen megégettetett (Baki János ekeli lelkész); a többiek térítvény csikarása

ingathatlan hűség igérete mellett kértek vallási jogaiknak előbbi törvényes állapotába visszahelyezésére. A fejedelmi biztosok csak a catholicus fél meghallgatása után igérék

---

mellett tiszteiktől elmozdittattak. a miért is az egyházak nagyobb része istentiesztelet nélkül maradt, a nép isten dicsőitése nélkül barom módra élni kényszerült, nem kevés gyermek keresztség nélkül elhalt, és most is elhal. Nemesek, pórok minden féle szin alatt börtönbe vettettek, bilincsekben egyházba czipeltettek, felnyitott szájukba az ostya erővel beletolatott, javaikból, egy botocska adatván kezükbe, kivettettek; némellyek, mert evangelicus lelkész adta össze őket, vagy máskép annak szolgálatával éltek, sz. szék elejbe idéztettek, megbüntettettek, s gyakran vallásuk elhagyására, cath. lelkésznek fizetésre kényszeritettek; mások, még nemesek is, midőn magánházaikban istenhez imádkoztak, vagy sz. zsoltárokat énekeltek, idegen katonaság tisztei által gonosztevőkként elfogattak, s csak kezesség vagy dij kicsikarása mellett bocsáttattak el. Több végházakban ő fölsége külön oltalomleveleinek ellenére a tisztek nem eresztették be az evang. lelkészeket. Nehány megyékben az evang. nemesek a hivatalokból kivettettek, a miért az evangelicusok közől országgyülésre sem küldethettek szokott módon követek. Nehány kir. városban és szabadalmas mezővárosban a tanács egészen vagy nagyjából eloszlattatott, s helyébe nem a polgárok szabad választásából, hanem magyar kamarabiztosok és végtisztek által uj hivatalnokok igtattattak, kik aztán az evangelicusokat a tanácsból kirekesztették; sőt ámbár fölséged kegyelmes kir. levelét nem csak a tanácshoz, hanem az összes községhez intézte, még is csak a catholicusok hivattak együvé, s az evangelicusok kizárásával követek a szokott mód ellenére csak a catholicusok közől küldettek. Az evangelicusok, bár valódi benszülöttek, polgárokúl vagy épen nem, vagy csak nagy nehezen fogadtatnak be, s fekvő jószág vételétől eltiltatnak. Némelly városok evang. tisztikara. mert a catholicusok közt alkalmas egyéniségek nem levén, polgári hivatalokra catholicusokat nem alkalmazott, fölséged kir. fiscusa folyamodására birságban marasztatott el. Más városok templomai a parochiákkal s egyéb házakkal együtt a véduri és tulajdoni jog rövidségével a jezsuitáknak adattak át, kik azokba magokat a polgárok ellenmondásai elmellőztetvén, vagy kamarailag megsemmisittetvén, ünnepélyesen beigtattatták. A mesteremberek szokatlan szertartásokra kényszeritettek. Némely czéhbeliek régi szabaditékai elszedettek s elszakgattattak, helyettük erővel ujak, az evangelicusok elnyomására czélzók adattak, kik azért csak, ha vallásukat megváltoztatták, vetettek be a czéhbe. Sok helyütt az esketők, keresztelések, vagy más szertartások nem hajtattak végre mind addig, miglen az illetők vallásukat oda nem hagyták, vagy az áttéréshez reményt nem nyujtottak. Az evangelicusoknak szabad vallásgyakorlatuk fentartására

e feliratra ő fölsége válaszát. És a catholicusok benyujtották a velök közölt feliratra ellenfeliratukat [25]), melly-

---

rendelt kegyes hagyományai igazságtalan perrel vagy erőszakkal elfoglaltattak, a véghagyó czélja ellen más czélra fordittattak, s más számos tettek követtettek el, mellyeket egyenként itt nem számlálunk el, hogy fölségednek a hoszas előadással végetlenre terjedő sorok mindjárt kezdetben unalmat ne szerezzenek. „A miért is — így végzi a felirat — ismételvén előbbi sérelmeinket s azokhoz könyörgő levelünket hozzá csatolván, alázatosan folyamodunk ujra fölséged trónjához az isteni könyörület beljéből kérvén fölségedet, méltóztassék még e gyülés folyama alatt kegyelmes hitlevelének értelmében közbajainkat királyi hatalmával kegyelmesen megorvosolni; a sértetteket, és kárvallottakat jogaikba visszaállittatni, s a szabad vallásgyakorlat háborítóit érdemükhez képest megbüntettetvén, az elnyomott evang. rendet előbbi szilárd biztosságába, mellyben törvények es hitlevelek szerint volt, visszahelyeztetni. Melly kegyelmét fölségednek nem csak fölséged boldogságaért s a dicsőséges ausztriai ház örök fenmaradásaért istenhez küldendő bőséges imádságunkkal, hanem tántoríthatlan jobbágyi hűségünkkel is alázatosan kiérdemelni minden erőnkkel törekedendünk.“ Fölségednek legalázatosb s örökké hű jobbágyai Magyarország evangelicus karai és rendei.

[25]) A hosszú ellenfelirat tartalma következő: „Alázatosan köszönjük fölségednek, hogy az ág. és helv. hitvallásnaknak fölségedhez benyujtott kérelemlevelében foglalt sérelmeit velünk közölni méltóztatott. De méltó fájdalommal sajnáljuk, hogy azok, különben e szerencsétlen ország tagjai, inkább azt veszik ujra elő, mi a múlt idők tapasztalata szerint a közjót gátolta és sok inséget okozott, mint sem az ingadozó haza veszélyei között az annyira ohajtott béke visszaállitása, és az országnak a keresztyénség ellensége ellen megerősitése eszközein munkálkodnának. Ne hogy azonban azok kikeresett panaszai fölséged és a ker. világ előtt hallgatásunkkal súlyt nyerjenek, s a cath. rend ellen támasztott üldözések elhallgattassanak, s a szentséges valláson még nagyobb sebek üttessenek, mi is még nagyobb és számosabb sérelmeink elsorolására és benyujtására kényszerittetünk.“ Az evangelicusok 1662 óta összekeresgélt sérelmei első pillanatra ugyan némi súlylyal látszanak birni, de ha összehasonlittatnak azon hallatlan méltatlanságokkal, mellyeket a szentséges cath. és apostoli vallás ama hitvallások első kezdete óta szenvedett, épen semmiseknek fognak mutatkozni. Ugyan is, miután ama dicsőséges, római catholicus, s valóban keresztyén vallás az ország dicső alapitói és királyai egyhangulag megerősitett rendeletei (Sz. István I: 2, — I Ferd. 1563: 31, 32; 1548: 5—10; 1550: 12—14; 1552: 7; 1553: 7; 1554: 7; 1556: 25, 26; 1557; 10, — 1604: 12) ellenére nem az isteni ige hirdetése, hanem belháboruk és vérengző fegy-

ben a vádak czáfolata mellett a rajtok elkövetett erőszakokat a protestánsok sérelmeinél sokkal nagyobbaknak

---

verek által több századi virágzása után erőszakkal megcsonkittatott: nem volt e szabad az igazhitü hazafiaknak ősi örökségöket, az az templomaikat s egyházaikat, mellyeket hajdan catholicus kezek épitettek és alapitottak s csak a bekövetkezett zavaros idők erőszakai foglaltak el és törvénytelenül birtak, a közigazság szava szerint is visszafoglalni? Ugy de — mondhatják némellyek — a később az evangelicusok javára hozott törvények, királyi hitlevelek, s a hosszas gyakorlat tiltják ezen eljárást. Nem tiltják fölséges császár mert ama törvények fegyverek erőszakai által csikartattak ki, mert az összes egyházi rend és számos világi úr és nemes catholicus folyvást ellene mondott e törvényeknek és szokásnak, s mert az annyi izben emlegetett hitlevélalap magok az acatholicusok által renditteteti meg. Ugyan is a bécsi békekötés 1606: 1 czikke, melyre valamennyi későbbi királyi hitlevél (1622, 1638, 1647, 1659) a 6 dik föltételben vonatkozik, azt rendeli; hogy a vallásgyakorlat ez országban szabad legyen, de a cath. vallás rövidsége nélkül; hogy a clerus, s a római catholicusok templomai, egyházai illetetlenül maradjanak, s azoknak mind az, mi a zavarok alatt elfoglaltatott, viszszaadassék. De semmi vissza nem adatott, sőt a békekötés s az erre következett kir. hitlevelek megvetésével, s olly sok lélek és az egész catholicismus nyilvános romlásával az erőszakos foglalmányok még erőszakosban visszatartóztattak. Innen, ha azoknak szabad volt templomainkat, iskoláinkat, egyházainkat, miket erővel, sőt pogány fegyverek segélyével foglaltak el, a királyi hitlevelek első alapja daczára visszatartani; neküuk is szabad volt sajátainkat visszakivánni, s békésb eszközökkel, de nem török fegyverek segélyével visszaszerezni. Igy hát a magok által idézett hitlevél ellen vétők nem élhetnek annak jótéteményével. — Aztán isten kegyelméből más most, mint előbb volt, ez országban a vallás állapota. Mert van e, ki nem tudná, hogy előbb a hatalmas nádorok és főurak a Thurzó- Illésházy- Perényi- Nádasdy- Széchi- Batthányi- Rákóczi- s más nemzetségekből majdnem az ország nagyobb részét birtokolták, alattvalóikat, uradalmaikat saját hitvallásuk fölvételére késztették, s telkeikkel együtt az ide épitett templomokról kényök kedvök szerint rendelkeztek? De most, midőn a főurak nagyrésze szent egyházunk keblébe visszatért, s midőn csak nehány úr és nemes, s jobbára csak a parasztság, még pedig catholicus urak hatalma alatt levő parasztság ragaszkodik ama hitvallások maradványaihoz; melly ok, melly rend parancsolhatná, hogy a jobbágyok állása jobb legyen földesuraikénál, hogy a melly földeken az ország törvényei értelmében munkabérén kivül egyéb nem illeti a jobbágyot, ott övéi legyenek a rá épitett templomok, a földes urak pedig sajátjukból kiszoritva

rajzolván, ők is elégtételadásra kérték a fejedelmet. A költsönösen emelt vádak, feleselések, sértegetések kel-

---

vallásuknak magán házaik falai közti gyakorlatára szorittassanak? A mi nekik szabad volt a dolgok előbbi, az nekünk is szabad a dolgok mostani állásában. — Továbbá, hogy ha a többi panaszaik tekintetbe vetetnek, könyü volna azokra pontonként felelni. De nem szükség mindeu ellenünk felhozottakat, mint részben ismeretleneket, részben egészen másképen történteket, részben elégséges ellenokokkal (mert a lelkészek nem mint illyenek, hanem mint lázadók és köznyugalom háborítók büntettettek s amaz egy lelkész is gyujtogatásaért, s nyilvános fölségsértéseért saját vallásabeli 3 ülnök jelenlétében égettetett meg) eloszlathatókat egyenként megczáfolni. Elég ez egyet emliteni, hogy mi az acatholicusoktól sokkal iszonyatosbakat szenvedtünk, mint ellenfink felhordatnak. Valójában horzadna a lélek az agyonromlott haza gyászos szinhelyére leszallani, ha csak az igazságos fájdalom kiöntésének is tért nem kellene engedni, nem azért, hogy megujitassék, hanem hogy fölséged üdvös rendeletei által meggyógyittassék. Azért ki kell mondanunk, hogy a bujdosók, valamint a fennérintett vallások benmaradt követői, söt magok a lelkészek is, előbb is, de kivált a mostani zavaros időkben mindent elkövettek, mit a catholicus vallás sérelme- s meggyülölletésére, s a nyomorult haza megrontására gondolni lehet. A mi vallásunk olly gyülöltté s megutálttá tetetett, hogy mind a megyékben, mind a szabad városokmezővárosok és falukban a legérdemesebb catholicusokat is kirekesztették a hivatalokból, ki a czéhekből, sőt szolgául sem fogadták fel, hanem ha előbb hitűket megtagadták. Az evang. alispánok lelkészeik legkisebb bántalmazásaért a catholicusokat legkeményebben fenyitették; a mieinknek, bár mit s mennyit szenvedtek elégtételt nem adtak, hanem őket a superintendensek elejbe utasitották, való pereinket magok széke előtt tárgyaltatták, hiveiket a mi szentségeink- és sz. beszédeinktől eltiltották, minket közönségesen bálványimádóknak czimeztek. A superintendensek, br[illegible] fölséged birtokain kivül laktak, fölséged birtokaiban is gyakorolták hatóságukat, a mieinket, bár saját plébánussal birtak, a magok lelkészeik számára fizettették, a mezőkről az eleséget elraboltatták, a catholicusokat a köztöki jószág- és házvételből kizárták, a házasodásban akadályozták, a házasulókat egybeesketni nem akarták, a törvénytelen házasságokat megengedték, a megholtakra harangozást megtagadták. Némelly fő fő családok halottjainak cathol. szertartással eltemetése fegyveres kézzel akadályoztatott. Más nagyhirű családok testei felásattak s fejük- és drága ruháiktól megfosztatván ki hányattak. A jobbágyok saját uraik és más catholikusok ellen lázittattak. A megyék birái, a káptalanok bizunyságai, a királyi emberek, midőn közügyben jártak, gyalázatos szidalmakkal illettettek, őreik leöletteк. Fölséged biztosai eljárá-

lemetlenül hatottak a kormányra. Leopold a magán ügyekkel felhagyásra, biztosai, miniszterei, a hollandi követ

---

sukban fegyveres kézzel akadályoztattak, fölséged más tisztei megveretlek, kinoztattak, utczára dobattak, lovakra, köttettek, falhoz vágattak, vallásunk megvetéseül homlokaikra vésett keresztekkel ebek- és vadaknak vettettek martalékúl Fölséged katonái közeledésének hirére akkor is, ha békés járatban voltak, zászlók emeltettek. A töröktől még ez előtt nehány hónappal is a cath. lelkészek ellen segély kéretett. Nemesek leborotvált szakállal, hajuszszal, hajjal közcsufságra kitetettek; nehánynak nyelve levágatott; mások curiáikon elfogatván a töröknek rabokúl eladattak, kinoztattak, s csak hosszú börtönzés után nagy dijért bocsáttattak el; sokan pedig, még zászlósok is, kegyetlen halálnemmel és iszonyú kinzásokkal kivégeztettek. Számos városok és falvak felgyujtattak s bennök tüzzel fegyverrel sok száz ember fölemésztetett. Mind ez nem elégitette ki a telhetlen üldözési szomjat, meliy az egyházi, és szerzetes személyek ellen még lángolóbban dühöngött. A plébánosok mindenükből kifosztattak, mindenfélekép gúnyoltattak, súlyosan megveretlek, megsebesitettek, befogattak, a leghidegebb télben egy ümögben lovak mellett hurczoltattak, miziielenen faluról falura czipeltettek, szemérem testükre kötött félmázsányi kövekkel, testeikre vetett farkasbőrökkel utczáról utczára hordoztattak, tánczolásra, tüzön átugrásra korbácscsal kényszeritettek: csalánba, bogácsba, tüskékbe göngyöltettek, kutakba vettettek, megnyuzattak, lábaikon, kezeiken megpatkoltattak, a török végekben eladattak, pelengér alatt felkonczoltattak, agyon lövettek. saját szobáikban meggyilkoltattak, lefejeztettek, vagy karddal átütttettek. A többek közt egy cath: lelkész az egyházban a lerombolt oltárhoz kötteivén a karjaira kötözött darabokat ott mind addig tartani kényszerittetett, mig a prot lelkésznek a képek és szentek tisztelete ellen feje fölött mondott beszéde bevégződvén, a piaczra vitetett, a felgyujtott oltár töredékei közé dobatott, hét fején vágott sebbel hajánál fogva a városból kihurczoltatott, mellbe lövetet, s félholtan eltemettetett. Mások méreggel, hátukon dohányt vágva, fejöket fához verve, s minden nemü hallatlan módon kinozva vitettek a legkegyetlenebb halálra. És itt nem allapodott meg a féktelen bőszültség, hanem oltárok, szentegyházak ellen a legkegyetlenebbül dühöngött. A harangok a tornyokból lehányattak; a feltört templomok kiraboltattak; az oltárok összezuzattak; a szent ruhák és készületek elragadoztattak; a kelyhek megszentségtelenittettek; a csuklyák és előfüggők csufságul széthordoztattak; a sz. edényekből az ostya kiszóratott s lábbal tapodtatott; még meg nem szentelt darabjai lovak elejbe vettettek; a szentek ereklyéi szétszórattak; az isten annya neve karomoltatott; annak, más szenteknek, sőt magának keresztre feszitett urunknak képei is

magok közti békés elintézésre intették a rendeket. De semmi nem használt. A protestánsok ujabb feliratukban [26]) feleltek a catholicusok vádjaira. A multakat feledni ké-

---

szétvagdaltattak, szemük kiszuratott, orruk lemetszetett, fejük elvágatott, más tagjaik megcsonkittattak, a kereszt nyárson süttetett meg; álarczos ruhákban mise mondatott, a sz. menetek a pap megtámadásával megháboríttattak, ellenünk rágalmazó könyvek és iratok adattak ki, szóval a sz. cath. vallás annyira megcsonkittatott s kiirtatott, hogy Liptóban a catholicusoknak csak két egyházuk van, holott a protestansok 46-al birnak. Szatmárban, és Szabolcsban, ha a szatmári, ecsedi, és böszörményi erősségeket kiveszszük, catholicus papot, egyházat seholsem találhatni, Zemplénben, Ungban, Beregben, Ugocsában, és Abaujban vajmi kevés a pap, vajmi számos a predikator; Szepesben, Tornában, Gömörben, ha elvonatkozunk a kir. városoktól, ritka a plébános, és a kik vannak, azok is rejtekben kénytelenek lappangani; Veszprémben, Szalában, ha kiveszszük a végeket és Muraközt, csak 5 plébános van, prédikator 16; Somogyban egyetlen egy plebános sincsen, predikátor körülbelől 100; Baranyában szintén nincs plebános, a predikátorok száma 50 re megyen. „Midőn azért-ezek az ellenfeliraf végszavai — alázatosan előterjesztett, s ha szükség, bővebben előadandó és bebizonyitandó sérelmeink az acatholicusokéinál sokkal többek, nagyobbak, és suylosbak; a legalázatosban könyörgünk fölségednek mint legkegyelmesebb urunknak, hogy atyai kegyelme szemeit ránk fordítani, s nekünk anyira bántalmazottaknak, sujtottaknak, kárositottaknak méltányos elégtételt nyujtani legkegyelmesebben méltóztassék" Fölségednek leglekötelezettebb káplánjai, legalázatosb, legbüvebb jobbágyai Magyarország főpapjai, zászlósai, mágnásai, nemesei s szabad városai összes catholicus karai és rendei.

[26]) Ez emlékiratukban hosszasan czáfolák az evang. rendek a catholicusok ellenfeliratát. „A vádat, hogy a vallási reformatio nem Isten igéjének hirdetése, hanem a véres szablya által terjesztetett legyen az országban, nehezteléssel utasitották vissza. Ezen állitásnak — folytatja az emlékirat — ellenmond a mult század története, s midőn a jelen század elején a közszabadság nehány rendbontó katholikustól csorbát vett, szintakkor vette volt kezdetét az evangelicus hitvallás üldözése. Az sem áll, hogy a királyi hitlevelek fegyver által csikartattak ki, mert ő felsége koronázásakor, 1659-ben, midön hitlevele törvénybe igtattatott, nem volt háború, valamint Mátyás, II és III Ferdinánd hitleveleik is ellenkezőt bizonyitanak, melyekben olvasható, hogy ő felségeik nem félelemből, hanem atyai szeretetből és hiv alattvalóik alázatos kérelmére kötöttek békét. A clerus ellenmondására sem hivatkozhatnak joggal a catholicus rendek, mert az 1647. 5. t. cz. ezen ellenmondást a király

szeknek nyilatkoztak, de a jövőre nézvest ki jelentették, hogy törvényes jogaikból hajszálnyit sem engednek, miket azért, mint fejedelmi eskük, hitlevelek, országgyülések által szentesített törvényeket hiány nélkül visszaállíttatni követeltek. Ötödik feliratukra érkezett végre a fejedelemnek egy 15 pontú leirata, mellyben válaszúl adatik, hogy

---

megegyezésével érvénytelennek nyilvánítja. És feltéve, de meg nem engedve, hogy a catholicus rendeknek bizonyos egyházakat, melyek erőszakkal foglaltattak el tőlök, meg vissza kellett volna adnunk, e miatt korán sem válik érvénytelenné a bécsi oklevél, mert ilyetén esetben a catholicusok ezen egyházakat a következett országgyülésen visszakövetelhették volna. De ilyesmit nem csak állitani kell, hanem bebizonyitani Minthogy azonban az 1608. k. e 1. t. cz. nem emliti az egyházak ezen visszabocsátását, sőt 1647 ben és 1649-ben kiralyi hitlevél nem csak templomaik birtokában megerősitette az evangelicusokat, hanem azonfelül még kilenczvent visszaadott nekik: semmi vád sem érheti az evangelicusokat a templomok letartóztatása miatt. A katholicusok számának növekedését mi illeti, — e kérdés feszegetésébe nem akar ereszkedni az evangelicus státus; de annyit nem hallgathat el: hogy a pórságon kivül még a nemesség tetemes része, még számos városok, mezővárosok és véghelyek az evangelicus hitvalláshoz, de ő fölségéhez is ragaszkodnak. A catholicus rendek azon állitása, hogy a vallásukbeli földesurak jószágain épült templomokhoz jobbágyaiknak semmi joguk, arra mutat, hogy ők megfeledkeztek az 1646 ki nagyszombati szerződés s az utána következett országgyülés intézkedéseiről, mellyek a szóban forgó ügyet kimerítik. A catholicusok vádjára, hogy ők sokkal kegyetlenebbül üldöztettek, mint a panasztevők, ez a megjegyzése az evangelicus státusnak: vegyenek tehát minél szigoruabb büntetést mindazok, kik a törvények s a királyi hitlevelek ellenére bánalommal illették a catholicus egyházat. Különös, hogy a catholicus rendek egyes emberek vétségeit az összes evangelicus státusra fogják, holott ez a clerus kihágásait soha sem tulajdonitotta általában a catholicus rendekuek. A dolgok ez állásában nincsen hajlama az evangelicus státusnak szerződésre lépni a catholicus rendekkel s e czélra biztosokat választani kebléből, — nincsen hajlama azért, mert visszaijeszti az 1647-ki példa, midőn négyszáz templom helyett, melyekre a királyi hitlevél értelmében joga volt, csak kilenczvent nyert vissza; mert a clerus most is ellenmondana; s végre, mert a barátságos egyezkedésnek az a természete, hogy az illető felek jogaikból valamit elengednek, az evangelicus státus pedig szorosan ragaszkodik a királyi hitlevél tartalmához, s kéri a felséget: intézze el fő-fő hatalmával még a jelen országgyülés folyama alatt ez ügyet. Szal. V: 105.

a bécsi kötés megerősíttetik, az ennek pontjai ellen vétők szigorún büntettetnek, a vallás gyakorlatát illetőleg a földes urak jogai fentartatnak, mindegyik felekezet az 1670 óta birt templomok, gyülekezetek, jövödelmek birtokában meghagyatik, több helységek- és megyékben a protestansoknak templom építésére hely adatik, a catholicusok sem jelenben sem jövőben nem háborittathatnak, az ezután ne tán felmerülő sérelmek nem fegyverrel, hanem a király által intéztetnek el sat. Mind ez engedmények azonban csak olly föltétel mellett adatnak meg, hogy az evangelicus jobbágyok is, mint más jobbágyokhoz illik, hűséggel viseltessenek a király iránt. A királyi leiratot sem a protestánsok, kiknek csekélynek, sem a catholisusok, kiknek soknak tetszett az engedmény, nem fogadták el, s mind két párt ujabb feliratot intézett a fejedelemhez. Leopold ismét engedett valamit, s nagyobb biztosításért engedményeit törvényczikkekbe igtattatni kivánta. Most meg ez ellen tiltakoztak az evangelicus rendek, ne hogy mintegy az ő beleegyezésük által is szentesitendő törvényekkel a régi szerződések megsemmisittetni láttassanak. Tiltakozásuk azonban, valamint 7-dik, 8-dik, 9-dik feliratuk semmit nem használt. Leopold és a catholicusok többet nem engedtek, s nem törődvén az evangelicusok ünnepélyes ovásával, a fölebb érintett leirat pontjait a többi végzésekkel együtt törvénykönyvbe igtatták (Lásd 1681: 25, 26 czikkeit). A protestáns jogok fejleménye ekkép, miután sem a koronázás előtti 1608-i, sem a nicolsburgi, sem a linzi kötési határozatok figyelembe nem vetettek, miután az eddigi törvényekkel biztosított vallásszabadság csak nehány helyre, templomra, vidékre szoríttatott, s miután „a catholicus vallás sérelme nélkül“ záradéknak, és földes uri jognak fentartásával a vallásgyakorlat ismét a hatalmasok önkényének vettetett

alá, a helyett, hogy biztosb szilárdulást nyert volna, visszafelé ment, s egyedül a minden pillanatban változható fejedelmi kegytől tetetett függővé. Szomorú képét nyujtja e vallásügyi czivódás a bomladozott hazának. Mély fájdalom szállja meg a hazafi kebelét, midőn a gyülés irataiban a szeretetlenség, gyülölet, visszavonás e keresztyénietlen okmányait olvassa. Hazafi a hazafit marczangolja, és semmi világi szék elejbe nem vonható lélekszabadságért marczangolja, akkor, midőn a sirszélre hurczolt nemzet életét összhangzó egyetértéssel kelle vala feltámasztani. Ki kivánja egy idegentől a jog tiszteletét, midőn maga a magyar lábbal tapodja szentesített törvényei érvényét? Bizony, bizony a hanyatlás bélyege nem méltatlanúl volt nyomva a nemzet homlokára, mellyet százados inség, legközelebbről 10 évi nyomor sem tanított meg az összetartásra!

Valamivel szerencsésben folytak le az alkotmány fölötti viták, és kormánynyali egyezkedések. Sajnosan érezvén a rendek a 10 évi kormányzat jogbitorlásait, az előbbi alkotmányalakot egyhangúlag visszaállíttatni akarták. Többszöri viták után egy terjelmes feliratban rakták össze kiválólagos sérelmeiket. Elpanaszlák mindazokat, miket a hitlevél 1, 3, 4, 7, 13 pontjai, és az 1608: 3, 18, — 1622: 23, — 1655: 16, 50, — 1659: 13, 26, 30 czikkek s több határozatok ellenére a bécsi kormány az ország kimondhatlan kárával a magyar alkotmányon elkövetett. Könyörögtek azért ő fölségének, hogy a helytartóság eltöröltetvén a nádori méltóság egész hatáskörében visszaállitassék, a törökkeli alkudozásokra magyar tanácsosok alkalmaztassanak, az idegen katonaság, mihelyt a belháborunak vége lesz, az országból kivezettessék, az idegen s törvénytelen birák általi elitélések, elfogatások, térítvénycsikarások megszüntessenek, a törvénytelen adó,

harács, és jószágkobzások eltöröltessenek, a kapitányok zabolátlanságai fékeztessenek, minden hivatalra született, jólérdemesült magyarok, még pedig valláskülönbség nélkül neveztessenek, a fiscus jogbitorlásai korlátoztassanak, s a most nem orvosolható sérelmek megszüntetése végett egy év alatt országgyülés tartassék. Meglepte a fejedelmet a keserü panaszoknak, különösen a vasvári béke óta elkövetett erőszakoknak hosszú sora A kérelmek egy részét azonnal teljesíttetni igérte; de a többiekbe beleegyezni nem látszék hajlandónak. Végre azonban 3—4 üzenetváltás után, midőn a rendek állhatatossága és neje Eleonora fényes megkoronáztatása által engedékenyebbé lőn hangolva, ezek iránt is megtörtént az egyesség. A nádori méltóság a horvát bánsággal együtt minden róla szólló törvények megerősítésével régi jogkörébe visszaállíttatott, a nádorválasztás által a helytartóság tettlegesen megszünvén, mind a kormányzói, mind a helytartói pecsétek és kiadványok érvényteleneknek nyilvánittattak, a behozott adók eltöröltettek, a nemesség és ország szabadalmai megerősítteltek, a törökkeli béke és minden magyar ügy magyar tanácsosok közbenjöttével végeztetni rendeltetett, az elkobzott jószágok visszaállíttatni s a végekbe magyar őrségek alkalmaztatni határoztattak, a magyar kamara függetlensége, élére világi elnöknek állítása, s az ide vágó visszaélések eltörlése ujra kimondatott, a hütlenek közől mindazoknak, kik két hónap alatt hűséget esküsznek, bocsánat biztosíttatott, az igazságnak egyedül hazai törvényszékek általi kiszolgáltatása törvénybe igtattatott, Dalmát- Horvát- és Tótországok külön felterjesztett sérelmei elintéztettek, s egy év mulva országgyülés tartatni igértetett. De az országban tartózkodó idegen katonaság, miután kivitelét a jelen körülmények nem engedik, továbbra is benn hagyatott, a vallásügyben az eddigiek-

nél egyéb engedmény nem adatott, a sz. királyi városok sérelmei csekély figyelemre méltattak, s a fölségsértés esetei szorosabb meghatározása, a fiaknak apáik büne miatt nem bünhesztése, a rendkivüli törvényszékek előtt folyt perek megsemmisítése, miket a rendek szinte sürgettek, helyben hagyás nélkül maradtak.

Igy végződött a nagy reményü országgyülés. Igy végződött vele a gyászos évtized. Az alkotmány, a kormányzat, a nemzet jogai legalább szóval, igérettel, papíron, formaságaikban vissza állíttattak. A sinylődő haza a lefolyt évek sulyához képest a királyi kegyelem e gyönge nyilvánulatait is nyereményeknek tekintette.

90 §. Leopold és a Tökölipárt megujult harczai. Török háború. Bécs ostroma. Alkudozások. A török- és Tökölipárt hanyatlása. Buda visszavétele.

A szomorú tiz év sebeit behegeszteni, a megrögzött ellentétek csatáit elcsöndesíteni törekvő kísérletek nem vezettek kibékülésre. Az 1681-diki országgyülésen a nemzet számos sérelmei érintetlenül hagyattak. A protestánsok a czélszerütlen orvoslattal nem elégittettek ki. Leopold jó szándokú igéretei füstbe mentek, s azokat is, miket törvénynyé szentesített, egy részről udvara hagyományos elvei, daczoló miniszteriuma, az országban élődő hadcsapatai, s a végrehajtás rossz akaratú kezelői, más részről a nemzet mélyen megingatott hite s a túlcsigázott szenvedélyek meghiusították. Ide járult, hogy a porta hoszasb készületei után 16 évi harczot kezde meg a czászárral. Tovább kelle ekkép folyniok a szinleges kibékülés daczára az ellentétek harczainak.

A hidegen elutasított elégületlenek és vezérük Tököli már az 1681-diki országgyülés folytában további el-

lenállásra határozták magukat, s miután a nyilvánosan pártolásukra kelt porta Apaffyt a moldvai s havasalföldi vajdákkal egyetemben, és a nagyváradi basát támogatásukra küldötte, Tökölinek ezek 17—18 ezerével Debreczennél egyesült dandárai ujra megkezdték Leopold zsoldosai ellen a háborút (1681). A hadjáratnak azonban sovány eredménye lett. Az összejött sereg három- négyféle állatékai, az Apaffy által fővezérré nevezett Teleki és Tököli közt megint kitört viszályok, a törökök kétes és boszantó magatartása, s a főbbek szerencsétlen féltékenysége csak hamar felbonták a jó egyetértést. Kálló, Böszörmény bevétele, s Szatmár sükertelen vivása után a törökök erődeikbe tértek, Tököli vissza ment a Tiszán, Apaffy Erdélybe vonult, s Teleki által felbujtva tétlenül nézte a kuruczok működéseit. A gyönyörü tábort eredmény nélkül szétszórta a visszavonás. Mind e mellett Leopold udvara aggodalommal nézett a jövőnek elejbe. XIV Lajos ujra háborut kezdett. Stambulban nem voltak hajlandók a béke meghoszabbitására; sőt a mindig nagyobb hadkészületekből a háború kiujultát lehete gyanítani. Ennyi megtámadás ellen nem birtak elég erővel a császáriak. Ezért Leopold, mihelyt ama hadjáratnak vége lett, békeajánlatot tetetett Tökölinek. Tököli, bár szorosabban volt már a törökökkel szövetkezve, mint sem tőlök könnyü szerrel meg válhatott volna, Leopold fényes igéreteire gondolkodóba esett, s tekintetbe vevén Apaffy egykedvüségét, Teleki fondorlatait, s a tiz év óta számüzöttek hazatérhetés után sovárgását, a béke kieszközlése végett Leopolddal fegyverszünetet kötött. Midőn azonban az ez alatt bevégzett országgyülés végzéseiből az udvar eljárását Leopold igéreteivel ellenkezőnek tapasztalta, midőn a bécsi udvar késedelmező válaszadásából, s a portánáli alkudozásaiból azt vette észre, hogy a

tanácsosok csak huzni vonni akarják az ügyet, midőn a francziák izgatásai, a török biztatásai, s nehány hadnagyainak rábeszélése által a fejedelmi fénykör elérhetése reményére lőn feltüzelve, s midőn végre Zrinyi Ilona kezével a Rákóczi ház hivei és kincsei birtokába jutván képesebbé, az attya és nagybátyja halálát megboszulni ohajtó nő befolyása által hajlandóbbá tetetett a harcz erélyesb folytatására; felmondta a fegyverszünetet, s a budai basa-Ibrahimmal szövetséget kötve ismét sikra szállt a császári hadakkal (1682). Süker koszorúzta hadnagyai működéseit. Ibrahimmal egyesült serege szerencsésen nyomult előre. Kassa feladta magát. Fülek parancsnoka Koháry István makacs ellenállása daczára bevetetett. Eperjes, Lőcse, Szádvár, Tokaj, a bányavárosok meghódoltak. Tököli rövid időn a Vágvonalig egész Felső-Magyarországnak urává vivta ki magát, s midőn Ibrahim a táborába gyüjtött erdélyi és felső magyarországi rendek előtt a zultán nevében Magyarország királyává kiáltotta (mit azonban visszautasított, Magyarország fejedelme s kormányzója czimével megelégedvén), a 25 éves ifju tetőpontjára jutott szerencséjének.

Kassa, Fülek, s Felső Magyarország elveszte még jobban megrémítette Leopold hiveit. Strassoldo, a mostani császári vezér folytonosan hátrálni kényteleníttetett. Leopold, mert hadai derekát Rajnánál a francziák foglalkodtatták, nem segithetett rajta. Eszterházy nádor felszólításának, mit a nemességhez intézett, mert a sopronyi törvények minden sürgetése mellett végrehajtatlanúl hagyattak, sovány eredménye lett. Pénzhiány, bizalmatlanság, a nádor tanácsainak mellőzése, a stambuli osztrák követnek a török háboru megnyilandásáról értesítő tudósításai szomorú kilátást nyujtottak a királyiak ügyének. A Tökölitől indítványozott, s ismét megkötött fegyver-

szünetet sem a Tököli által 1683 elején Kassára összehivott országgyülés, sem ennek eloszolta után a két fél biztosai nem tudták békekötéssé idomítani. Leopold pártján sokallták Tököli követeléseit, neki a herczegi czimet, s Felső Magyarország birását megadni ellenzették, s midőn XIV Lajost iránta, mert magát egészen török pártfogás alá adta, meghidegülni, s több önkényes tettei miatt saját pártjánál népszerüségét tünedezni észrevették, vele minden alkudozást félben szakasztottak. Tököli ellenben szerencséjétől elragadtatva, mióta kivált tudta, hogy a zultán drinápolyi palotájára a Leopold elleni hadjárat jeleül ki vannak tüzve a lófarkak, sokkal elbizakodottabb s nagyravágyóbb volt, mint sem vivmányaiból engedett, s a büszkén beszélni kezdő bécsi udvarral tovább alkudozott volna. Igy ujra megnyiltak Leopold és Tököli közt az ellenségeskedések, mellyek egyébiránt ezen túl csak másodrendüek leendnek a küzdelmek lánczolatában. A főszerepet azon háború viendi, mellyet IV Mohammed, s pénzés harczszomjas nagy vezére Kara Musztafa a keresztyénség előtt, és Magyarországon sülyedni kezdő zultáni hatalom fölemelésére, egy uttal belellenségeik, az ulemák és janicsárok ellen intézendő csapás reményéből a német-római császárnak, és magyar királynak még a vasvári béke letelése előtt üzentek. Ujabb, s ez idő szerint utolsó feltünése leend ez a mohamedanismus és keresztyénség küzdelmeinek. A szokott magyar ellentétek mind e háborúba szövődnek bele, s vele kezet fogva, vagy ellene harczolva, vele dölve vagy emelkedve folytatják tovább régi szerepöket. A 16 évig tartó háború, úgy látszik, az ellentétek mind két csoportjának élethalál viadala leend, mit addig meg sem akarnak szüntetni, mig egyik, vagy másik végkép meg nem döntetik.

Az 1683-i nagy pénteken iszonyú zápor és zivatar

közben indult meg IV Mohammed e viadal megnyitására, s miután Nándorfehérvárott Kara Musztafát teljhatalmú szeraszkerré nevezte, a próféta szent zászlója alatt utnak bocsátotta 250 ezerét. A nagy vezér Bécs vivását, és tőből kiforgatását tüzvén ki czélul, egyenesen Ausztria felé intézte hadjáratát. E végett Tökölit 15, Apaffyt 6, az oláh- és moldvavajdákat 4, a tatár khánt 2 ezer emberrel Duna balpartjára rendelte, maga pedig a jobb parton nyomult föl felé, előre küldvén kiáltványait és Tököli biztosait, kik a magyarokat, ha a portához állanak, minden vagyonuk és szabadságaik iránt biztositották. Hadai Zalát, Somogyot elözönlötték, egyes csapatai Veszprémet, Pápát, Tatát, Pannonhalmát elfoglalták, tatárai Óvárig, Nezsiderig, Morváig pusztitottak, jancsárai Győr külvárosait fölégették, s derék serege csak hamar Ausztria szélein ütötte fel táborát. Leopold, bár Sobieszky 40 ezeret, a bajor, a szász választó fejedelmek s a frank és sváb kerületek nevezetes segélyt igértek, alig tuda e tömegnek sógora Károl lothringeni herczeg vezérlete alatt 60 ezeret ellenében állítani, — s e sereg is, midőn Érsekujvár vivását abba hagyván folytonosan Bécs felé hátrált, naponta kisebbre apadt. A magyar urak, megyék, városok, zászlóaljak, midőn Magyarországot védetlenül hagyatni látták, s a nádornak ez iránt tett panasza és előterjesztése Bécsben puszta szóként hangzott el, magok s javaik biztosítása végett jobbára Tököli biztosainak hódoltak. Innen lett, hogy az egész felvidék Tökölinek birtokába jutott, Dunántúl meghódolt, a nádor sereg nélkül maradván a koronával Bécs-Ujhelybe menekült, nehány erődön kivül alig maradt valami a császár kezében, a török zászlók Ausztria mezein lobogtak, s Leopoldnak a tatárok elől Linzbe kelle távozni. E szerencsés előhaladás után Kara Musztafa egész erejével Bécset táborolta kö-

rül. Mit Szolimán, mit Köprili nem tudtak kivinni, ő Bécs tornyaira szándékozék vala a félholdat feltüzni. Bécs Stahremberg Rüdiger védelmére volt bizva. Tiz-tizenkét ezernyi őrsége példás elszántsággal tartotta az ostromot. Az ostromlók, mivel nem ismerék a helyzetet, a legerősb oldalról támadták meg az erődöt. Nehéz lőszereikkel a kőfalakon több rést csináltak ugyan, s a külső vármüveket többször hatalmukba ejtették; de az éber őrség mindanyiszor visszaverte beljebb nyomulásukat, huszonnégyszer kiütött, s kiütéseiben legalább 48 ezerrel megritkította a támadók sorait. Mind e mellett örvény szélén állott a város. A huzamos ostromot nem lett volna képes tovább kiállni. Ha egyéb nem, a dühöngő ragály nehány nap alatt feladásra kényszerité vala. Ekkor érkeztek meg a régvárt segélyhadak. A bajorok, szászok, frankok, würtembergiek 31,— Sobieszky 26 ezer harczosaikkal Kremsnél egyesültek Károl herczeg német s magyar dandáraival, s september 12-dike reggelén megtámadták Musztafa vivó hadait. Makacs, véres harcz után a törökök visszanyomattak, futásnak eredtek,—s esti 7 órakor Bécs meg volt szabadítva; a keresztyénség az izlam uralmától örökre megmentve. Hatvanezer török a csatamezőn maradt. A nagy vezér zászlója és serege romjaival csak Rábczánál állapodott meg, s ott Ibrahim budai basát, mint kinek tulajdonította az ütközet elvesztét, megfojtatván, Budára távozott. A szövetséges seregek utána siettek, s Párkányt és Esztergomot megvevén Nándorfehérvárra huzódni kényszeriteték, hol az ennyi vereségért boszús zultántól küldött selyem sinór óltotta el életét. Tököli Bécs ostromakor Pest körül táborozott, s midőn a török kudarcz hirére urak, nemesek, városok, megyék, mellyeket előbb az önfentartás ösztöne pártjához hajtott, sorra szakadoztak el tőle, Leopolddal alkudozni kezdett; de minden süker nél-

kül. Sem Sobieszky, és János György szász választó fejedelem közbenjárására megkísérlett alkudozásai, sem a visszatérők ügye vizsgálatára Pozsonyban összegyült bizottmány rendeletei ellen kiadott tiltakozása, sem a római pápához a közbenjárásért irt alázatos levele, sem a tőle elpártoltakon ijesztésül elkövetett kegyetlenségek nem használtak. A győztes bécsi udvar föltétlen hódolatot kivánt. Tököli elvesztette népszerüségét. Igéreteibe többé senki nem bizott. A magyar nép a török szövetséget és örökös beharczot megunta. A fegyveren alapult uralom, mihelyt ama tompulni kezdett, roskadásnak indult. Tököli és a porta magyar pártja most csupán a kuruczokra olvadt le.

A bécsi győzelem, a török futása, Esztergom és több felső vidéki vár megvétele, s Tököli pártja bomladozása a török végképeni kiüzése reményére ébresztették, s a kezdett háború erélyesb folytatására sarkalták Leopoldot. E végett ő, hogy a török három felől támadtassék meg, Velenczével s Lengyelországgal szövetséget kötött, s 1684 nyarán fővezérét Károl herczeget 85 lovas századból, 39 gyalog zászlóaljból, s 70 ágyuból álló főssereggel, mit a felvidéken és a Drávánál egy egy mellékhad födözött, egyenesen Buda visszavételére inditotta meg. Károl utközben Visegrádot megvette, az uj szerdár Musztafa 20 ezerét Váczon felül szétverte, Váczot, Pestet hatalmába ejtette, s Budát 34 ezer emberrel körül táboroltatta. Buda alsó városa egy bátor, de sokak éltében került roham következtében csak hamar a leopoldiak kezébe esett, s Musztafa Érdnél táborozo serege, melly az ostromlókat hátulról megtámadni igyekvék, nagy veszteséggel szétfutamtatott; de a török őrségnek rohamot rohammal visszaverő erélyessége, a szövetséges vezérek egyenetlensége, az eleséghiány, a

ragály, a katonáknak fizetetlenség miatti elégületlensége, s ez okból a tábornak felényire olvadása nem engedték tovább folytatni az ostromot. Károl october végén elvonta hadait a vár alól, — s Musztafa diadallövések közt vitte be jancsárait Budára. Nem pótolta az itt ejtett csorbát a két mellékhad szerencsésb működése, mellyben délen nehány vár elfoglaltatott, éjszakon Tököli Eperjesnél megveretett. A meghiusult ostrom félénk elcsüggedést, a téli szálláson benhagyott katonaság tartására kivetett 180 ezer portio (melly 5 milliora forintra rugott) iszonyú inséget árasztott az egész országra. Nemesek, parasztok falvaikból kibolygatva, mindenükből kiélve kutyáik, macskáik husával kénytelenittettek több helyen tengetni éltöket. De a zultánnak sem termett babért a Budánáli összeütközés. Ő is érzékeny kárt vallott, a miért Musztafát szerdarságától megfosztotta, s mind Apaffy, mind az uj szerdár Ibrahim budai basa által Leopoldnál békét szorgalmazott. Leopold azonban minden ajánlatot visszavetett, sőt a porta e szorultsága a következett 1685-dik évben őt nagyobb készületek elővételére inditotta. A német birodalomból 25—26 ezer zsoldost fogadott össze, s a 20—30 ezer magyarral együtt száz ezerre menő fegyveres erőt adott Károl herczeg vezérlete alá. Károl Érsekujvár megszállásával nyitotta meg ez évi hadjáratát. S a 22 évig ozmán kézben volt erőd, mig Károl az ide sietö budai basa Ibrahim-Sátán táborát Nyerges-Ujfalunál szétverte, 5 heti erős ostrom után az ott hagyott Caprara dandárainak kezébe esett (1685 aug. 19) A felszabadítására ismét megindult basának Budára, majd Eszékre kelle szaladni. Hasonló szerencsével harczoltak a Tiszánál Schultz, Scherffenberg, Veterani, Barkóczy leopoldi vezérek Tököli ellen, ki a tavaszszal nyert egy pár diadala, s Ónod, Eperjes, Tokaj, Kálló elveszte után kevesed magával N.

Váradra volt kénytelen vonulni. De N. Váradon, mig a folytonos vereségen megdöbbenve követe Szirmay által a Leopoldhozi csatlakozás iránt Bécsben alkudozott, Ibrahim parancsára elfogatott, s vasra verve Eszékre küldetett [27]). Mondják, hogy a szerdár ezt azon okból tette, mert Tökölinek törökellenes ajánlatait a bécsi udvartól megtudta, mert a jelen évi hadviselés szerencsétlen fejleményét Tökölinek tulajdonitotta, s mert a létrehozandó békét, melly iránt most Bécsben ő is alkudozott, Tököli fejével és kiadásával szándékozott megvásárolni. Tököli elfogatása fölbőszíté párthiveit. A kuruczok, mihelyt a gyalázatos hitszegésről értesültek, csoportosan szakadoztak el a töröktől. Petróczy, Petneházy, Szücs János, Deák Ferencz a kuruczok legmunkásb vezérei ezredeikkel Leopoldnak hódoltak, s a császáriakkal szövetkezve ezen túl legdühösebb ellenként zaklatták a török basákat. Leopold nekik köszönhette ujabb nyereményeit. Kassa, s példája után Patak, Regécz, Ungvár Petróczy és Petneházy rábeszélésére feladták magokat. Szólnok, Szarvas, Arad a kuruczok segélyével visszafoglaltattak. Közbenjártukkal az egész felvidék Leopold hatalmába jutott. Tököli egész birodalma csupán Munkácsra, mit neje Ilona utolsó emberig védni volt eltökélve, szoritkozott. Igy emésztette föl a Tökölipárt maga magát. Igy ásta magának a török uralom a vermet, mellybe eddigi hü harczosai magok segitik bele dönteni. Tököli neje panaszára, s mert egy pártvezérre szükség volt, szabadon bocsáttatott ugyan, s el fogatója a 80 éves Ibrahim halált szenvedett; de sem ő elöbbi pártját, tekintélyét, szerencséjét, sem a török a

[27]) Az ismeretes közmondás: „hátra van még a fekete leves“ mint tartják, Tököli elfogatásánál vette eredetét, ki, miután pompásan megvendégeltetett, a jancsár-aga ama szavai, és fekete kávéivás közben veretett vasra.

kiábrándult magyarok rokonszenvét soha többé vissza nem nyerték.

Illy körülmények között könnyen félben szakadtak a békealkudozások. A divánban XIV Lajos ujabb izgatására a háborúpárt kerekedett felül, s ennek feje a körmönfont uj nagy vezér Szolimán a legnagyobb erőfeszítéssel készité hadait a harcz tovább folytatására. Leopold hasonlókép mindent meg tett ereje öregbitésére. A lengyelek- és velenczeiekkeli szövetségébe a muszka czárt, a brandenburgi választó fejedelmet Fridrik Vilmost, s kéz alatt a már több év óta hozzá hajló Apaffyt is bele vonta, s ezek segédcsapataival majd 100 ezerre növesztette táborát. Mind a két fél ugy látszik az 1686-ik évet döntő évévé ohajtá vala tenni küzdelmeinek. Leopold Budát tüzte ki ismét megindított seregei munkálkodása czéljának. S e hirre varázserővel lelkesedett fel egész Europa. Mint ez előtt 300 évvel az izlam és keresztyénség első nagyszerübb összeütközésekor Nikápolyhoz, ugy most Buda alá csoportosan tódult a keresztyén világ minden nemzete. Ángolok, francziák, spanyolok, olaszok, németek, köz és magán rendüek ábrándos rajongással nyultak fegyverhez, s csapatonként seregeltek össze a magyar főváros szabadítására, mig Stambulban a szerencsétlenség előérzete imákat, szent meneteket tartatott Mohamed haragja megengesztelésére. Buda alá két főseregre osztva érkezett a keresztyén tábor. Az egyiket (42 ezernyit) Károl lothringeni herczeg, a másikat (26 ezernyit) Maximilián bajor választó fejedelem vezérelte. A kicsinált terv szerint Károl herczeg éjszakról (Svábhegytől Felhévvizig, vagy a mai császár fürdőig), a választó fejedelem délről (a Gellért hegy felől) táborolta körül Budát, mig két magyar dandár Pálfy, Batthyány, Bercsényi vezérlete alatt Adony és Fehérvár felé küldetett a ne tán segélyül jövő

török hadak gátolására. Budában a 70 éves basa Abdurrahman parancsolt, kinek nem volt ugyan több mint 15 ezernyi őrserege; de mellynek a város helyzete és jól megerősítettsége nevezetes előnyül szolgáltak. Mert Buda nem csak kül kerületében volt több köröndökkel szárnyékolt fallal és árokkal körítve, hanem az alsó várost is (a mai országut és ujváros) vastag kőfal fogta körül, a tabánt (mai rácz várost) és vizi várost pedig a meredekség és viz keritetlenül is biztosították a könnyen bevehetés ellen. Fenn a tetőn a vár 3 erős kapúval (zsidószombati- pesti, vagy ma fehérvári- bécsi- vizi) ellátva büszkén daczolt az ellenség támadásaival. Károl herczeg junius 21-dikén megnyitotta az ostromot, s 3 napi erős tüzeléssel az alsó város falain számos rést töretvén, e városrészt egészen hatalmába ejtette. A törökök a felső várba vonultak. Ennek falai és a belső város vetettek most ostrom alá; de, bár a vivók rettenhetlen bátorsággal másztak fel a falakra, s ágyuik tüze ezeket sok helyen bedöntötte, Abdurrahman tüzaknái, mellyek felgyujtatván légberöpítették a rohanókat, a várból leszórt kövek és lóporral töltött zsákok, s a bástyákra tódult törökök vakmerősége megtörtek minden erőködést. A rések körül másfélezer keresztyén elhullott, s Károlnak visza kelle vonni vivó csapatait. Maximilián szerencsésebb volt. Ő, mig Károl a bécsi kapunál ostromolt, Gellérthegy felől rohamot parancsolván, a királyi kastély bástyája árkát kevés erővel, és kevesek elestével elfoglalta. A rohamoknáli érzékeny veszteség csak ágyuzásra, faltörésre, aknák vetésére szorította ezután egy darabig a vivókat. S ágyútelepeik, miket a lőszerek nagy mesterei Gonzales spanyol, és Gábor magyar ferenczrendi barát (közönségesen tüzes Gábor) igazgattak, olly sükerrel működtek, hogy egy a várba küldött tüzes golyó a Dunára néző hadszer-

tárt betörte, s a meggyúlt szomszéd lőportárral együtt légbe röpitette, mire másfélezer ember agyon zuzatott, Pestre súlyos kődarabok hultak le, Duna hullámai kicsaptak, s a közellevő bástya 60 lépésnyire beomlott. Károl herczeg e rombolás hatására számítva Abdurrahmánt feladásra szóllította fel; de mit ő büszkén utasított vissza, a miért a vezérek 8–10 ezer emberrel uj rohamot intéztek ellene. Négy fellobbant tüzakna, s az őrizet kénnel és szurokkal béllelt égő zsákai visszasodorták ugyan a felnyomulókat; de a badeni őrgróf Lajos, testvére a lelkes capucinus Aviano, s Eugen savoyai herczeg megfordíták a futamodókat, kik a lelkesítő példától s az utánuk küldött uj uj erőtől neki bátorítva, 4 órai gyilkos tusa után a külbástyákat mind éjszakon, mind délen elfoglalták. Négy ezer közvitéz és 200 tiszt életével kelle a bástyák birtokát megvásárolni. Abdurrahman mind e mellett makacson megtagadta a vár feladását, mert várta, és naponta várta a segélyt, mit az Eszékről 50 ezer emberrel megindult nagyvezér neki hozni fog. Meg is érkezett Szolimán, s Érd és Budaörs közt táborozó seregével a várba be lopódzni törekvék. Károl herczeg a budai hegyek lejtőin 40 ezer emberrel elejbe állt az ellenségnek; de mellyet derék ütközetre birni nem lehetett. Szolimánnak meg meg ujított mozdulataival csak az volt szándoka, hogy ezek közben minél tetemesb segélyt küldhessen be Buda várába. Egy párszor meg is kisérlette azt; de jancsáraiból, kik a keresztyéneken keresztül vágni törekedtek, csak 300 tudott a fehérvári kapun bejutni. A vivók ez alatt szakadatlanúl folytatták az ostromot, igazították rontsolt műszereiket, töltötték a sánczokat, építették a mellvédeket, tüzeltették ágyútelepeiket. Augusztus 22-dikén ismét általános roham intéztetett a törökök ellen, mellynek eredménye az lett, hogy Károl herczeg a

bécsi kapúnál a falakon is erős állást fogott, Maximilián pedig egy a viharos éj zápora- és zivatarában megujított rohamával a kir. kastélyból is jobbára kiszoritotta a várbelieket. A basa helyzete mindig kétségesbé vált. A nagy vezér nem tudott rajta segiteni. A török dandárból, mit ó Buda felől hozzá inditott, alig jutott el 4—5 ember a várba. Az őrség naponta szükebb térre szoríttatott, s a vár miután az Erdélyből is ide rendelt császári dandárok megérkeztek, egy a város nyúgoti részével szemközt, Ó Budától Gellérthegy déli aljáig fútó félkörben, tehát minden oldalról szorosan körül kerittetett. A $2\frac{1}{2}$ hó alatt ennyire vitt vivásnak végre jobbra vagy balra eldölését akarván a vezérek, haditanácsot tartottak, mellyben Budának september 2-dikán egy végső rohammal leendő megtámadása lőn végzéssé. E végett éjszakról 6, délről 3 ezer ember állíttatott fel az ostromra, a többi sereg egy része az ostromlók födözésére, másik a nagyvezértől jöhető támadás gátolására rendeltetett. Az ostrom 6 ágyulövés közt délután 3 órakor megkezdetett. A jobb szárny Maximilián vezetése alatt a kastélynál, a bal szárny Károl herczeggel élén a bécsi kapú körüllevő réseknél támadta meg az őrizetet. Ritkán volt dühösebb csatája két egymásra bocsátott ellenségnek, mint a jelen összecsapás. A vivókat a remény, a vivottakat a kétségbeesés kimondhatlan erőfeszitésre sarkalta. Nem volt egy tenyérnyi föld, mit vér nélkül megnyerni lehetett volna. Abdurrahman serege javával konczolá a fal omladékai közt betoluló keresztyének sorait; de az elseprett sorok helyében ismét uj csapatok állottak elő, s a jancsárokat már kar karra kelve kaszabolák a balszárny vitézei. Nem volt többé erő, mi a királyiak benyomultát visszatartóztathatta volna. S alig telt el egy véres óra, Petneházy Dávid — egy év előtt még kurucz ezredes — föllépett

a vár vizfelőli fokára, s 800 hajdúi élén a zsidó (uri) utszában dühös oroszlánkét mindent, mi ellent állt, levervén, első tette lábát hona fővárosa szabaddá lett földére. Példája neki tüzelte a lankadni kezdő németeket, kik utána ellenállhatlan erővel rohantak a basa jancsáraira. Abdorrahman jancsárai között összerogyott. Védői égy lábig összeaprittattak. Az őrség többiei a kastélyban makacson védték magokat Maximilián bajorai ellen; de most hátulról is megtámadtatván részben irgalom nélkül felkonczoltattak, részben a jancsársággal, muftival, nőkkel, gyermekekkel egyetemben megadták magokat. Budavár 5 órakor már ki volt viva. Szolimán tétlenül nézte elestét s egy pár cseles mozdulatai után hanyat homlok rohant Fehérvár felé. A vár lángjai, mellyek maga a hátrált őrség által felgyujtott épületeket egész éjjel emésztek, örömtüzül szolgáltak a diadalában tomboló, zsákmányló tábornak. A 214 löveg és nagy mennyiségű eleség, mi benne találtatott, gazdag jutalmat nyujtott az ostromában elvesztettekért; de gazdagabbat az erkölcsi hatás, mit visszavétele teremtett. A magyar keblében remény lobbant fel, hogy királyai 145 évig bitorolt székhelye visszanyertével régi nagyságát ujra feltámaszthatja. Leopold táborába a kezdettek tovább vitelére neki hevült lelkesedés áradt szét; a törökséget pedig félénk csüggedés lepte meg. Stambulban az imámok, és sheikek böjtöt, bucsukat, alamizsnaosztásokat rendeltek, hogy a kapott csapást Allah jobbra fordítsa. A birodalom kulcsának, a „próféta előházának“ elveszte elvette az ozman hadak bátorságát. Innen midőn Buda bevétele után Károl herczeg Duna két partján utánok eresztette harczszomjas vitézeit, Szolimán tábora egész Belgrádig hátrált, az erősségek pedig csekély harcz után megadták magokat, minek következtében Simontornya, Pécs, Siklós, Dárda,

Kaposvár, Kalocsa, Hatvan s a visszafordult Szolimánnak Zentánál lett megveretése után Szeged a győzők kezeibe jutottak. Szolimán Belgrádból békét ajánlott, még Tököli kiadásával is hajlandónak nyilatkozván annak eszközlésére; de mi Bécsben nem fogadtatott el. Leopoldnak diadalai közepette nem volt többé szüksége sem Tököli fejére, sem a zultán jó akaratára, sem egy két erőd megnyerhetésére. Ő egész Magyarországot akarta;— azért hadi tanácsa ujabb támadási parancsot küldött a vezéreknek. A porta is megtudván a császár elutasító válaszát, minden erejét összeszedte a harcz tovább folytatására. Szolimán Belgrádban ujonnan szervezte csapatait, s ezekkel Eszék alá vonulván, az ott levő 30,000 törökkel egyesülve akará megujítani magyarországi hadjáratát. Károl és Maximilián egyesülve siettek elejbe Eszék alá; de őt sánczaiból nem tudták ki csalni, a miért futamlást szinlelve Dráva bal partján Mohács és Harsány felé vonultak. Szolimán csakugyan futásnak vevén a visszavonulást, utánok irámlott; de visszafordult a 60 ezernyi szövetséges tábor, s a Karasicza folyó mögött álló nagy vezér 50 ezerét kevés óra alatt semmivé tette (1687 aug. 12). A tábor rommaradványa hanyathomlok rohant Eszékre. Huszezer török veszett el a csatamezőn, engesztelő áldozatúl mintegy azon 22 ezer magyarért, kik 161 évvel ezelőtt 1526-ban körül belől ugyan e tájon török kéz által elhulltak. Mohács vidékét Szolimán nagy zultán a magyaroknak, Szolimán nagy vezér a törököknek tette gyászos emléküvé. Az itt kapott vereségen megrémülve rend nélkül szakadoztak széllyel a zultán csapatai, minek következtében nem sokára Eszék, Pétervárad, Valpó, Vukovár, Baranya, Karlovicz, Pozsega megadták magokat, s pár hó mulva az ország más részében is Slavonia,

Palota, Eger, Munkács visszafoglaltattak. Illy nagy fordulatot eredményezett a budavári diadal!

91 §. Leopold győzelme következményei. Megujult vallási üldözések. Eperjesi vérszék. A Tökölipárt bomladozása. Erdély meghódolása. Az alkotmány változása. Az öröködés behozatala.

A császári fegyverek győzelmeivel nem derült háboritatlan öröm a magyar nemzetre. Mert azok éle a török hatalom megingatásával mind azon elemek ellen kezde lassanként fordulni, mellyek régibb állásukért eddig attól támogatva küzdöttek. Protestánsok, bujdosók, Erdély, alkotmányosság sorban a győzők fenyítéke alá kerültek. Minden ellentétnek meg kelle érezni a győztes hatalom szövetségesei önkényét, s a török kiszoritásától nem maradhata messze azon szomorú napoknak előidézése, mellyeket a történész szeretne ki szakítani a nemzet borus élete emléklapjaiból.

Alig lőn Budából a török kiszorítva, ismét megujult a közinségben egy időre háttérbe szorult vallási üldözés. Bécsből az 1681: 25, 26-dik czikk végrehajtása végett 1686 őszén utasitás ment Csáky István kassai főkapitányhoz, ki megbizását teljesitendő Eperjesen, Lőcsén, Kézsmárkon, Bártfán, Nagy Bányán el szedte a protestánsoktól templomaikat. Érzékenyen sértette e kegyetlen bánás a felső megyék lakosait annyival inkább, mert ama városoknak, midőn a múlt évben magokat feladták, szerződésekkel biztosittatott vallásszabadságnk épen tartása. Ide járultak a téli szállásra ismét nyakukra küldött zsoldosok zsarolásai, mellyek a kuruczok és labanczok csapásaiból még ki sem épült vidéket majd nem véginségre juttatták. Nem lehetett a vallásukban, személyükben, va-

gyonukban ennyire zaklatottaknak hangosan fel nem jajdulniok. E feljajdulások lázadási merényeknek, Tökölivel czimborálásnak, s pártütő összeesküvésnek tekintettek, mik, hogy gyökerestül kiirtassanak, Caraffa Antal, a felsővidéken tanyázó zsoldosok tábornoka emberi érzést sértő rémszabályok alkalmazására, s a vélt összeesküvés kinyomozása végett egy rendkivüli törvényszék állítására hatalmaztatta fel magát. A felhatalmazás Kinsky és Strattman miniszterek ajánlatára azon utasítással adatott ugyan meg, hogy a nyomozás csak a már kiadott amnestia után történt büntényekre szoritkozzék, az eljárás magyar törvények szerint történjék, s az elmarasztás csak saját vallomásra alapittassék; de Caraffa túl tette magát minden törvényen és utasításon. Mind azokat, kikre legkevesebb gyanúja volt, elfogatta, vallató kinpadra vonatta, s egy Eperjesen a maga elnöklete alatt 1687 elején felállitott törvényszék által elitéltette. Hajmeresztő volt az eljárás, mit e vérszék hóhérbirái a legártatlanabb polgárok ellen elővettek. A nyomozás kinpadon kezdetett. Egy vallomás, mit a kiállhatatlan gyötrelmek kicsikartak, egy pár koholt levél, melly azonban soha elő nem mutattatott, a szék egy tagjának szóbeli vádja, egy elvetemedett s e végre kibérelt nőnek — a közönségesen úgy nevezett Tábori Erzsóknak — tanutétele, s az elnöknek hatalomszava elég alapul szolgált, hogy a vádlottra halálos itélet mondassék, mellyet azután Caraffa jobb kéz elvágásával, testek felnégyelésével, fejek pelengérre szegeztetésével saját ablakai előtt emelt vérpadon, zöldbe öltözött bakók által szokott végrehajtatni. Igy végeztettek ki Kéczer Endre, Kéczer fia Gábor, Kéczer vejei Zimmermann Zsigmond, és Sárosi Márton, Raucher, Baranyai, Fleischacker, Medveczky, Féja, Schönleben mindnyájan Eperjes birái vagy tanácsosai, és rajtok kivül még több számos polgárok.

Mind ezek a protestántismusnak buzgó védői, s Tökölinek előbb munkás párthivei voltak ugyan; de az 1685-i feladáskor Leopoldtól kegyelmet nyertek, s azóta folyvást nyugton maradtak. Most azzal vádoltattak, hogy Tökölivel üzeneteket váltottak, hogy a templomépitésre szedett pénzt forradalmi czélokra gyüjtötték, hogy Tökölinével Munkácsra levelczlek, hogy a törökök s tatárok segedelmét kivánták sat; pedig a vádak közől csak egyetlen egy sem bizonyult be tisztán ellenök. Sokan csak azért hurczoltattak be, és itéltettek el, mert gazdag kincsek birtokosai voltak, miket aztán a pénzszomjas olasz saját erszénye megtömésére foglalt le. Hiában riadtak fel egyesek, hiában szólaltak fel a vármegyék. Caraffa hóhérlataiban senki által nem gátoltatott, sőt munkálkodása sükerétől jobban neki bátoritva vakeszközei, a vérszék birái által nem csak az evangelicusokat, hanem minden személyes elleneit megsemmisíteni igyekvék. A nádor Eszterházy, a bán Erdődy, az országbiró Draskovics, a kassai kapitány Csáky, sőt a főhaditanács elnöke badeni Herrmann ellen is némellyekből olly vallomásokat akart ki csikarni mellyek e magas személyeket Tököliveli czimboráskodásról vádolnák. Midőn azonban már ennyire ment volna, a nádor és a bádeni őrgróf Lajos közbeszólltára Leopold a vérszéket felfüggesztette; de Caraffa hatalmas pártfogói kegyéből nem csak büntetlen maradt, hanem jutalmául mintegy 10 havi kegyetlenségeinek tábornagygyá, titkos tanácsossá, felsőmagyarországi főkapitánynyá, sőt nem sokára arany gyapjas vitézzé nevezletett. Igy szennyezte be a kivivott győzelmek fényét a protestáns honfiakra kiöntött boszú vak dühe!

Az ürügy, mi e véres üldözésekre használtatott, leginkább a Tökölipárttali titkos egyetértés volt;

pedig e párt most már alig létezett. Feje Tököli a fogságból szabadon bocsáttatván, midőn az ujabb török háború és Buda ostroma megnyílott, Szolimántól nehány zászlóaljjal Erdélybe küldetett az oda vonult németek és Leopolddal szövetkezett Apaffy fékezésére, de honnan Teleki által csak hamar visszaszoríttatott, s Jenőre vonulván, tétlenül és részvét nélkül nézte Buda ostromát. Minden ügyekezete Leopold zászlóihoz pártolt hiveit a törökhez visszaédesgetni, s magát a császáriak előtt félelmessé tenni meghiusult. A török hanyatlásával földönfutóként kelle hol ide, hol oda vándorolnia. Neje Ilona nem követte barangolásában, hanem gyermekeivel Ferenczczel és Juliával együtt Munkács várába zárkózott. Munkács, a terjelmes lápok és rengeteg erdők közt fekvő sziklavár minden ostrom ellen szilárdan tartotta magát még akkor is, midőn csak ez egyetlen erőd maradt egész felvidéken Tököli birtokaiból. Ilona megtartotta férjének adott szavát, s magát Caprara és Caraffa támadásai ellen utolsó emberig védeni eltökélve volt. Midőn azonban bizalmat vesztett férjétől egy levelet kapott, mellyben ez őt a pápa közbenjárása eszközlésére kérte föl, sőt, ha a közbenjárás sükerülne, a római hit fölvételére s a lutheránusok elleni működésre is fel ajánlta magát; s midőn pártfelei e levélből vallásukat és személyüket veszélyeztetni látván mindig jobban ingadoztak; végre Caraffa felszólítására közbocsánat, és árvái s ezek javai biztosítása mellett feladta a várat (1688 jan. 14). Ezzel utolsó támasza is elesett Tökölinek. Neki semmi birtoka, semmi pártja nem volt többé Magyarországon. A dúzsgazdag pártvezérnek a török parányi évdijából egy pár török és tatár zászlóalj élén kelle tengődnie Gyula környékén. Az ingerült hangú nyilatkozvány, mit a haláláról költött hir meghazudtolásául a magyar néphez intézett, mutatá elhagyatottsága mélyen

érzését, de egy uttal bizalmát, hogy minden még jobbra fog fordulni. A szép, a biztató, az izgató szavak azonban, ott hol a fegyverzörej más hangon szóllott, semmit nem használtak.

A törökön és Tökölipárton vett diadal hatását Erdélynek is éreznie kelle. Itt, mióta a török Bécs alól visszaveretett, s a Tökölipárt bomladozni kezdett, azon gyanú és hidegség, melylyel Apaffy, vagy inkább mindenható tanácsosa Teleki Mihály a török barátság, a bujdosók, és Tököli iránt viseltetett, a fejedelmet kéz alatt mindig jobban jobban Leopoldhoz hajlította. Innen lett, hogy a császárnak, midőn 1686-ban a török ellen az eddiginél nagyobb haderőt készült kiállítani, nem volt nehéz Apaffyt a következő szerződés mellett szövetségesül megnyerni: Leopold elfogadja Erdély pártfogását, s védelmére, mihelyt felhivatik, elégséges hadat küld, a miért Erdély évenként 25 ezer aranyat fizetend, — a 4 vallás s az ország jogai sértetlenül maradnak, — Apaffy és fia, ki utódául már megválasztatott, háborítás *nélkül* uralkodnak, holtuk után Erdély szabadon választ fejedelmet, — a szerződés a török előtt titokban tartatik, de Erdély kéz alatt fegyverrel, élelemmel segíti a közelében működő császári hadakat, s ezek egy részét Dévába és Kolozsvárba befogadja sat. E szerződés következtében Scherffenberg és Veterani tábornokok 10—12 ezer embert Erdély földére vezettek, s a császáriaknak Kolozsvár- és Dévába bebocsátását sürgették; de mivel a még alá sem irt szerződés és németek befogadása ellen a lakosság minden rétegeiben éles ellenszenv nyilatkozott, s egy hasa 40,000 főnyi segélylyel biztatta Erdélyt, a fejedelem megtagadta a várak átadását, s a tábornokok, különben is az utolsó ostromra Buda alá parancsoltatván, elvonultak Erdélyből. A megtagadás nem vált üdvére

Erdélynek. Mert Károl herczeg, mihelyt a portától többé tartani nem lehetett, a mohácsvidéki ütközet után Erdélynek, melly magát olly kétesen viselte, fordította győztes hadait, szinleg ugyan csak téli szállásolás végett, de valósággal, hogy azt is hódolatra szorítsa. Apaffy és a rendek a herczeg közeledése hirére követséget küldöttek a császárhoz, de ki őket olly válaszszal, hogy ha szépségesen hódolnak, vallásuk, törvényeik biztosíttatnak, különben az ellenállás fegyverrel fog megtöretni, Károl herczeghez utasította. A herczegnél sem tudott a követség kedvezőbb választ kieszközölni, s Apaffynak, akarmint szabadkozék, a Kolozsvárra ünnepélyesen bevonult Károllal Balázsfalván következő szerdődésre kelle lépnie: Szeben, Kolozsvár, Besztercze, Gyula-Fehérvár, Szászsebes, Déva, Szamosujvár sat. császári hadakat fogadnak be, mellyek tartására Erdély elégséges élelmet, és 700,000 forintot szolgáltat, a 4 vallás, a rendek, városok jogai, javai épen tartatnak, Apaffy és fia a törvények szerint uralkodandnak, s az ország jogaiba, kormányzatába, gyüléseibe avatkozás ellen biztosittatnak, általános bocsánat adatik, ha a törökkel béke lesz, Erdély is bele foglalttatik sat. Mind ezek ekkép végre is hajtattak (1687). A kitüzött várak császáriakkal tömettek meg. Apafly mint árnyékfejedelem Szebenből Fogarasba tette lakását. Erdély alig $1\frac{1}{2}$ hóra Buda visszavétele után tettleg osztrák katonák kezébe volt adva. „Soha könnyebben sem pogány, sem keresztyén — mond Cserey — egy országhoz nem juta, mint akkor a német Erdélyhez; egy korbácslás nélkül fejet hajtának.“ Az Erdély hódolandására itt megkezdett lépés a következett évben még határozottabbá alakult. A bécsi udvar t. i. miután már Magyarország viszanyerése félig, meddig biztosítva volt, s Erdélyben az örökös tivornyában elaggott Apaffynak minden órán

halálát lehete várni, eljöttnek látta az időt, mellyben Leopold uralma Erdélyben is megszilárdíttassék. E végett Caraffa, Károl herczeg távozta után minden magyarországi és erdélyi hadak fővezére azon megbizással küldetett Erdélybe, hogy itt a kitüzött tervet szép szerivel végrehajtsa. S a ravasz ember igéretekkel, ajándékokkal, ijesztegetéssel megnyervén Apaffy tanácsosait, különösen a mindenható és dicsszomjas Teleki Mihályt, velök olly értelmü nyilatkozatot fogadtatott el, mi szerint Erdély magát Leopold uralma alá vetvén, őt és utódait, mint magyarországi örökös királyokat uraiúl ismeri, a török oltalomról, összeköttetésről, adófizetésről lemond, alávetés jeléül a kővári, huszti, görgényi, brassai erősségekbe császáriakat fogad be, s könyörög ő fölségének, hogy az ország szabadságai épen megtartassanak, s tegközelebb a lothringeni herczeggel kötött szerződés érvényben maradjon. A nyilatkozványt Apaffy, sőt a Fogarasra egybehivott rendek is megerősítették (1688 jun. 1); de egyuttal jogaik biztosítása végett egy folyamodványt intéztek a fölséghez, melly 13 pontjában a 4 bevett vallásnak, az ország törvényei- és szokásainak, minden fejedelmi adományoknak s Erdélyhez tartozó részeknek sértetlenül, illetetlenül fentartását, fejedelmüknek s már megválasztott fiának szabadon uralkodhatását, haláluk után egy fejedelemnek, ki mindenütt és mindenha Magyarország nádorát rangban megelőzze, szabadon választhatását, a szállásolási és adózási teher megkönnyebbítését, a törökkel kötendő békében Erdély jövendője biztosítását, a katonaságnak az erődökből kivonását, egyetemes bocsánat adását sat. kéri, és tartalmazza. Leopold a nyilatkozványt kegyelmesen fogadta, de a folyamodvány pontjaira csak általánosságban válaszolt, atyai oltalmát, a vallás és lelkiismeretszabadság védelmét, a katonaságnak szigorú fe-

gyelemben tartását, kegyelmessége legbőségesebb osztogatását igérvén a hódoló rendeknek. E hódolattal Erdély el lőn egészen a portától szakasztva, s ellenzéki állásából ki emelve. A kikötött várak készséggel tárták fel kapuikat; csak Brassó állt ellen, de melly Veterani beröpített golyójára hasonlóan megadta magát. Teleki 12 ezer forint értékű ezüst edényt és grófi czimet nyert hű szolgálata jutalmául. „Illyen olcsón adák el — mond Cserey — a szegény Erdély országot!“ Bethlen Miklós Leopoldhoz intézett emlékirata (Moribunda Transylvania ad pedes S. S. Imperatoris proiecta) szerint a haldokló Erdély a szentséges császár lábaihoz lőn borulva!

Az ozmán uralomnak, a Tökölipártnak a protestántismusnak, az erdélyi fejedelemségnek ekkép erőtlenültével a magyar alkotmánynak sem lehete sértetlenül maradnia. Leopold annyi milliókba, annyi ezerek vérébe került hadviselései jutalmául a magyar koronának minden országaival együtt családjában örökölhetővé tételét, s ez által a Habsburgok százados törekvése megtestesítését ohajtotta, mit megnyerni most látta legalkalmasb időpontnak. Mert Buda visszavételeért, az országnak török igából kiszabadításaért méltán számolhata a nemzet hálájára. Nem hiányoztak ugyan fülbesugók, kik elfelejtvén, hogy Magyarország legtöbb birtokai idegen befolyás okozta meghasonlás, bizalmatlanság, és erélytelenség miatt vesztek el, s hogy a nemzet $1\frac{1}{2}$ százados kimerültsége daczára vére, vagyona áldozásával nem kis mértékben járult a visszaszerzéshez, Leopoldnak a maga akaratát Magyarország, mint meghódított ország fölött erőhatalommal érvényesíteni tanácslák; de a fejedelem választási esküjét szem előtt tartva csak a nemzet egyeztével, csak törvényes uton akarta szerzendő jogait biztosíttatni. E végett 1687-i october 18-dikára Pozsonyba országgyülést

hivott össze, mellyen személyesen megjelenvén előterjesztéseiben első szülött fiát, Józsefet királyul megkoronáztatni kivánta, olly világos kikötéssel, hogy bár jogában állana az országot, mit fegyverrel szerzett meg, a hadjog alapján magának örökül megtartani, s egészen uj törvényekkel kormányozni, de a haza jogait, törvényes szabadságait minden csorbítás nélkül fentartatni, azokra a megkoronázandó király által az I Ferdinándi esküt letetetni, s e hitlevelet törvénybe igtattatni akarja, úgy mindazáltal, hogy abból a II Endre bullája 31-dik czikke kitöröltessék, és az öröködésjog a rendek nyilatkozata és törvénybe igtatás által örök időkre biztosíttassék. Leopold előterjesztései meglepték némileg a nyomott hangulatú rendeket. József királyúl elfogadása egyhangúlag keresztül ment. A koronának a Habsburgcsalád férfiágára — ide értve a spanyol ágot is — örökölhetőleg átszállítása, miután a választásjog fentartásához ragaszkodó országbirót, Draskovics Miklóst ráijesztés következtében a szél megütötte, kevés vitával elfogadtatott. De a bulla 31-dik czikke eltörlése heves ellenzésre talált. A nádor Eszterházy, az uj primás Széchenyi György, a cancellár s nyitrai püspök Korompay, s a személynök Orbán István azonban itt is, mint az öröködésügyben kifejtett fáradhatlan buzgalmukkal egyetértést eszközöltek, s az ellenmondás- és ellenállhatásjog kitöröltetett a magyar törvények sorából. József, midőn december 9-én, mint Magyarország legelső örökös királya megkoronáztatott, felavatási esküjében [28]) e módosítással erősitette meg a nemzet sza-

---

[28]) Az eskü igy hangzik: „Mi József isten kegyelméből Magyarország örökös királya esküszünk az élő istenre, ennek szentséges annyára szüz Máriára és minden szentjeire, hogy mi isten egyházait, az egyházi és világi urakat, nemeseket, szabad városokat, s a hazafiakat általán kiváltságaikban, jogaikban, szabaditékaikban, és régi jó

badságait. Leopold viszonzásúl kivánalmai elfogadásaért a fölterjesztett sérelmek orvoslása végett mindeneknek (Tököli és a még most is vele levők kivételével), kik a legközelebbi mozgalmakban részt vettek, s ha időközben elhunytak, örököseiknek teljes bocsánatot adott, az eperjesi vérszéket megszüntette, az Eperjesen kivégzettek vagy máskép kárvallottak özvegyeit, árváit javaik, jogaik visszanyerése iránt biztosította, a magyar udvari kanczelláriát, és horvát bán jog- és hatáskörét a régibb törvények szerint visszaállította, Horvát- Szlavon- Dalmátországok municipalis törvényeit megerősitette, a sz. királyi városok számát csak kiválólag nagy érdemekért, és törvényhozás utján szaporítatni igérte, Eszterházy Pál nádort német birodalmi herczeggé nevezte sat; de az evangelikusoknak semmi vigaszt nem nyujtott. Midőn ezek a soproni gyülés óta összehalmozódott sérelmeik orvoslataért kérelemmel járultak királyaikhoz, s midőn ennek ellenében a clerus szinte folyamodványt küldött fel, mellyben a jogok és törvények, mellyekre a protestansok hivatkoznak, pártütésük, s Tököli hatalmaskodása idejében a papságon elkövetett kegyetlenségük miatt eljátszattaknak mondatnak, s tőlök az evangelicus név megtagadtatik; Leopold nekik e választ adta: ámbár a vallásügyben a legközelebbi soproni gyülésen hozott 25 és 26 törvényczikkekkel tiltako-

---

s megerősitett szokásaikban, valamint czeknek értelme és alkalmazása iránt király és rendek egymással országgyülésileg megegyezők lesznek, megtartandjuk; mindenkinek igazságot szolgáltatandunk; néhai fölséges Endre király végzeményéhez (kizáratván azonban és elmellőztetvén ugyan ezen végzemény 31-dik czikkének záradéka, e szavaktól: „hogy ha pedig mi“ e szavakig: ‚hatalmat adunk örökre‘) alkalmazkodandunk; Magyarországunk határait s mi bármilly joggal vagy czimmel hozzá tartozik, el nem idegenitendjük, s nem kisebbitendjük, és mindent egyebet tevők leszünk, mit a közjóért, s valamennyi rendek és összes Magyarországunk becsületeért és előnyeért igazságosan tehetendünk. Isten minket úgy segéljen, és minden szentei.“

zásuk által visszaélvén, ezen tettöknél fogva megszüntek ama czikkek jótéteményében részesülni, mindazáltal e czikkeket ő fölsége még most különös kegyelméből érvényeseknek nyilvánítja, s ha azok időközben egyik vagy másik fél visszaélése által megsértettek volna, minél előbb végrehajtatni, s a történt el- és visszafoglalásokat helyrehozatni rendeli. Ezzel azonban semmit nem nyert a protestántismus, sőt a még szócska odatoldásával, a jezsuita szerzetnek, mint állandó testületül befogadottnak Magyarországon meghonosításával, s Horvát-Szlavon- és Dalmátországokban a nem catholikusoknak minden jószágbirtoklásból kizáratásával (1687: 20, 21, 23) előmentében még jobban megszoríttatott, s ujabb háborgatásoknak nézhetett elejbe.

A királytól adott engedmények törvényekké szentesítetvén, biztosíttatott némileg a régi alkotmány fenmaradása; de a választás- és ellenálhatásjog elestével két olly lényeges sarkkövétől fosztatott meg, mellyek idáig, akarmi sok vészt hoztak is más részről, a jöhető viharok ellenében elhárító palladiumokul tartattak. Döltökkel roskadoz a középkori *jogállapot*. Az ujabbkor egyetemessége mindenütt ujabb diadalt vesz a merev részlegességeken, rendre szakadoznak az egyedi kiváltságok szálai, s az államhatalmat érvényitni törekvés naponta közelebb vezet a teljuralom központosításához. A kor ez irányától Magyarország sem maradhatott érintetlenül. Az államhatalom mindig nagyobb egyetemesítésével a részlegességek kiváltságai megtérhetlenekké lettek. A kettőt szép szerrel kibékíteni, mint ezt a haladás kivánta volna, nem tudta a nemzet, mert az államhatalom élén idegen család állt, mellynek adandó korlátlanabb hatalom az egyediséget könnyen veszélyeztethette, a nemzetiséget könnyen idegenbe olvaszthatta volna. Innen keltek az örökös zsurlódások, innen a nemzetnek középkori intézményeihez, különösen ama két sarkjoghoz makacs ragaszkodása. Hogy e kibékítést az ország magában egy nemzeti fővel tegye meg, arra azt részint saját hanyatlása, részint saját honfiai viszályai, részint két háromfelé daraboltsága, részint a két szomszéd hatalom benyomulásai, részint az ezek

csatáiban kimerített ereje tehetlenné tették. Ezért, midőn a hosszas küzdelmekbe belefáradt, s az eddigi ellentétek düledezésével saját lételét is enyészet fenyegeté, meghajolt a szükség előtt, önfentartási kényszerüségből, miután többi jogai biztositattak, feláldozta ama két jogát, s nyúgalom végett magát örökösen a győztes Habsburgok szárnyai alá bocsátá. Ezzel még jobban eltünt europai önállósága. Az első mohácsi ütközet és Buda elvesztése hazája egységétől fosztotta meg a magyart. A második mohácsvidéki ütközet és Buda visszavétele vissza adta hazája egységét, de nem többé állami függetlenségét. Szakadozott részei egyesittettek, de csak azért, hogy együtt, egyszerre, egy füst alatt menjenek a Habsburg-család örökös uralma alá. Innen, miután Erdély is hódolt, csak mint e család örökös országa, Ausztria képviselősége alatt jön elő Magyarország a világ államrendszerében.

92 §. Leopoldnak a törökökkel folytatott háboruí. Zentai ütközet. Karloviczi béke. A Tökölipárt és erdélyi fejedelemség megszünte. A protestantismus szomorú sorsa. Az alkotmány átalakítására tett kísérletek.

Leopold eddigi győzelmei, mellyek előtt az ellentéti elemek rendre düledeztek, sükeresek bár, de még nem teljesen biztosítottak voltak. Egyrészről amaz elemek még nem vesztették el egészen vierejöket, s gyúanyagot az ellenállásra, támkarokat a küzdelemben még mindig találtak. Más részről a német szivósság nem akart féluton megállapodni, s életkérdésévé tevén a monarchiának az ellentétek elfojtását, teljes diadallal törekvék a megkezdetteket befejezni. Ezért a következő 15—20 éven át is egyre folynak a küzdelmek a fejlődés ugyan azon fonalán, mellyet Leopold kormánya uralkodása óta kezébe fogott.

A folytatott küzdelmekbeni főszerepet most is, mint előbb, a török háború viszi. A stambuli udvar, mióta

Leopold és a velenczeiek csapásra csapást halmoztak az az ozmán fegyverekre, zavarok, czivódás, sőt forradalom székévé lett, mellyben Szolimán nagy vezér megfojtatott, IV Mohammed börtönbe záratott, s testvére II Szolimán emeltetett trónra helyébe (1688). De sem az uj változatok, sem az uj zultán, sem az uj nagyvezér Musztafa nem tudták a keresztyének diadalait megállítani, mellyek 1688 óta is ujabb koszorúkat tüztek Leopold zászlóira. Leopold 1688-ban Maximilián bajor választófejedelem fővezérsége alatt megindított hadai szerencsésen mentek mindenütt elő. Batthyányi Ádám az ős koronázó várost Sz. Fehérvárt maj. 19-én visszavette. Caprara és Veterani Solymost, Lippát, Lugost, Karansebest feladásra kényszerítették. A fősereg Eszéknél egyesülvén Nándor-Fehérvár vivásához fogott, s az izlam ez erős székét az árkokban, sánczokon, falakon véghez vitt iszonyú mészárlással megvette (1688 sept. 6). Magyarország hajdani keleti kulcsa ismét vissza volt nyerve, mi a török vezért Jegen Ozman basát annyira megfélemlítette, hogy Szendrőt, Galamboczot felgyujtván Sofiáig vonult vissza. A zultán pedig, midőn e közben badeni Lajos Boszniában diadalmasan harczolt, s Veterani Erdélyből Havasalföldre át csapván az oláhvajdát Szorbánt hűséget esküdni kényszerítette, alkudozás végett Bécsbe követeket küldött. De a béke a magasra szabott követelések miatt nem köttetett meg, s a most fővezérré nevezett badeni Lajos Szervia- és Boszniában további működésre utasittatott. Az alig 23—24 ezernyi sereg, mellynek élén Lajos Belgrádból hadjáratát megujította, diadalt aratott most is mindenütt. Morava partján Redzseb basát — az 1689-i szeraszkért — megverte, Nisszát megvette (1689 sept. 24), Widdint feladásra kényszerítette (1686 oct. 14), a Balkánon átkelve annak hosszában — Rumeliától Herzegovi-

náig — minden nevesb szorost, helyet, erődöt elfoglalt, s a Tökölihez pártolt oláh vajdát Brakovánt ismét engedelmességre hajtván, 5 havi fáradalmai után pihenni vonult Havasalföldre. Leopold e hódítmányokkal ura lett az al-Dunának Nikápolyig. Szervia meg volt hódítva, Bosznia hódoló félben, Havasalföld megszállva, Magyarországon Szigetvár visszanyerve. Növelte e vivmányok értékét a szerbek Piccolomini tábornok kedves bánása által megnyert rokonszenve, kik az ipeki patriarcha Csernovics Arszén és a kalandor Brankovics György (Rácz György ivadéka) vezérlete mellett tömegesen keltek föl a török iga ellen, s csatlakoztak a császári hadakhoz. A két évi folytonos vereségtől kényszerítve ismét békét kért II Szolimán, mind azokról, miket még Magyarhonban bir, lemondani ajánlkozván; de Leopold tanácsosai büszkén visszautasítottak minden alkudozást. Fölkelt ekkor az elkeseredett zultán minden erejével, a tüzes, erélyes Köprili Musztafát – Ahmednek fiát – nagyvezérré nevezte, hiveit a próféta és izlam védésére felszólította, s miután értesült a rossz hangulatról, mellyet Piccolomini holtával az al-Dunához nevezett vezérek zsaroló bánása a szerbek- és földnépénél a császáriak iránt támasztott, nagy számú török és tatárhadat küldött Balkánhoz. A lelkesedésnek mindjárt kezdetben érezhető volt hatása. A törökök Strasser ezredest Rigómezőn megverték. A tatár khán Balkánon átüzte a császáriakat. Oláhország oda veszett. Tököli Erdélybe rontván, Zernyest mellett Teleki és Heissler egyesült magyar- német táborát magának Telekinek s valamennyi vezértisztének elvérzésével, teljesen tönkre tette (1690 aug. 21). A ruméliai basa Widdint elfoglalta, s maga a nagyvezér Nisszát, Galamboczot, Szendrőt, Orsovát, Lugost, Karansebest, s végre a magyar hódítmányok sarkkövét Belgrádot, miután annak a törökök tüz-

gömbe vagy árulók által felgyujtott 4 lőportára a falakat az alattuk agyonzuzott őrséggel együtt romokká döntötte, bevonult csapatai féktelen ujongásai közben megvette (1690 oct. 8). A magyar király nem soká örülhetett országa keleti kulcsának. Orsova, Bród, Pozsega Belgrád után elestek. Ennyi veszteségért nem sok kárpótlás volt a királyiaknak, hogy Kanizsa feladta magát, hogy badeni Lajos Tökölit Erdélyből kiszorította, s ez országot a császár birtokában megtartotta, hogy Starhemberg Eszéket vitézül megvédte, s hogy Csernovics Arszén a török boszujától félvén 30,000 szerb és álbán-családdal együtt Magyarföldre vándorolt, s Leopold biztositéklevele mellett Szeremség- és Slavoniában letelepült. A császári hadak sorai annyira meg voltak a kapott sebek után zilálva, hogy ha Köprili siet, a hanyagul erősített Budát is könnyen kezébe ejtheté vala. Ő azonban további hadviselés nélkül Konstantinápolyba visszatért. Visszatérte, s zultánja II Szolimán halála után nem sokára bekövetkezett eleste kedvezőbb fordulatot adott Leopold hadviselésének. Midőn t. i. Köprili a padishah uralmának Magyarországon visszaállítása végett hadjáratát nagyobb erővel megujítandó 1691 közepén Magyarországra tört, s midőn 120 ezernyi tábora az akadályozására küldött badeni Lajos 50 ezerével Zalánkeménnél (1691 aug. 18) összeütközött, az egész nap vivott gyilkos csatában 12 ezer emberével s számos basáival együtt maga is halál áldozata lett. De nem adta olcsón a győzelmi babért. Elszántan vivott harczosai a leopoldiakból 3,000-et (köztök 3 tábornokot, több ezredest s a Zrinyiek utolsóját, Zrinyi Ádámot) leöltek, 4,000-et pedig veszélyesen megsebesítettek. A láz és mirigyhalál szinte több ezeret elragadott. És e lehetett oka, hogy bár az ozmán tábor egyedüli lelke elestével minden bátorságát elvesztette, a vert hadak maradványai nem ül-

döztettek, sem Belgrád felszabadítása nem kisérltetett meg. Nehány erőd visszafoglalásánál, Erdély kulcsa Nagy Várad megkezdett vivásánál, s végre 1692-ben bevégzett megvételénél nagyobb eredményei nem lőnek a zalánkeméni ütközetnek. Még meddőbb volt hadi tettekben a következett (1693, 1694, 1695) 3 év. Veterani folytonosan csak Erdély védelmére szorítkozott. A fősereg Croy herczeg, majd Caprara vezérlete alatt egy két erődöt (Jenőt, Világost, Gyulát) megvett, Nándorfehérvár vívását egypárszor megkísérlette, de különben tétlenül Péterváradnál állomásozott. A török tábor Belgrád sánczai közt vonta meg magát, s bár innen maga – az uj zultántól, II Musztafától Erdélybe vezettetvén, Lugosnál a főseregtől elhagyott Veteranit s vele serege egy harmadát hősies védelme daczára semmivé tette is (1695 sept. 21): de Erdélyt elfoglalni nem birta s Dunán átkelve hazatakarodott. A leopoldiak sem voltak serényebbek. Az élükre állított Fridrik Auguszt szász fejedelem, ki inkább értett a poharazáshoz, mint a vezénylethez, Temesvárt haszontalanúl vivatta, a zultántól Béga és Temes közt megveretett (1696), s minden babér nélkül távozott Lengyelországba, hol királynak megválasztatott (1697). Távozta más fordulatot adott a hadviselésnek. Mert most a fővezéri bot Eugennek, a már eddig is több diadalkoszorút nyert savoyai herczegnek adatott át, ki az immel ámmal huzódott háborúnak valahára véget akarván vetni, a legnagyobb erélylyel fogott hadai szervezéséhez. Miután Musztafa jöveteléről, ki már Páncsovánál Dunán átkelt, s Tiszántúlra szándékozék áttenni a harczmezőt, értesült; minden erőt, melylyel rendelkezhetett, magához csatolván, gyorsan sietett Titel felé, hogy a törököt megelőzze. Alighogy azonban Zentához érkezett, hirül vette, hogy az ozmán tábor Tiszán már átkelt, Titelt megvette s a

keresztyén hadat Tiszánál hátba fogni, s Pétervárадot ostromolni indult. Ekkor hirtelen megfordult, a legnagyobb forróságban a római sánczokba vonult, s Pétervárad előtt állította fel csatasorait. Musztafa ezáltal meghiusulva látván szándokát, mivel a keresztyén hadat pétervárади erős sánczaiban megtámadni nem merte, daczára Tököli és basái véleményének, kik a Dunáni visszahuzódást tanácsolták, Tisza jobb partján fölfelé indította seregét ismét olly tervvel, hogy azon Zentánál átkelve hátulról támadja meg Eugent. De a herczeg hirtelen utána iramodék, s midőn már a folyam kanyarulata táborhelyül magas sánczokkal el volt árkolva, midőn már a török lovasság és lőszerek a balparton valának, s midőn már a gyalogság a hidon huzódék keresztül, sebes rohammal megtámadta táborát. Zsebre tette a bécsi haditanácsnak ütközést tiltó parancsát, melly a megtámadás pillanatában hozzá érkezett. Hatalmas ösztöne, melly biztos volt a győzelemről, túltett minden szükkeblüségen. Az első rohamot a sánczból jött könnyü és nehéz lőszerek tüze meggyengítette ugyan, de mi nem soká tartott. A törökök ellenállás helyett a hidfelé tódultak, vagy uszás által menekülendők a vizbe ugráltak. De a hid a tolongók sulya és a neki szegezett ágyuk rombolásai alatt összeroskadt, a rajta volt tömeg vizbe hullott, Eugen balszárnya az ellenségnek hátulról került, s a török tábor két tüz közé szorítva irgalmatlan kaszabolások között napnyúgotra teljesen semmivé volt téve. A túlpartra alig menekültek ezeren. Tizezer a hullámokba veszett. Huszezer — köztök a nagyvezér és számos főtiszt — a sánczok közt lelte halálát. A zultánnak segélynyujthatás nélkül kelle a túlpartról nézni harczosai elestét, s maradványhadával Temesvárra, onnan Belgrádba szaladni. Hátrahagyott podgyásza, szekerei, lovai, tevéi, ökrei, ezüstszerei, pénz-

tára, háreme, kardja, sőt a birodalom pecsétnyomója is (most van a bécsi kincstárban) a győztesek martalékául estek (1697 sept 11). A zentai ütközet teljesen összezuzta a porta bátorságát. Érezte a zultán, érezte divánja, érezték az ulemák, érezte a nép közhangulata a vereség nagy voltát. Isten ítéletét látták a csapások egymást érő menyköveiben. Ezért mindenki béke után sovárgott; de mit kieszközölni nem volt könnyü feladat. Leopold büszke volt diadalaira, s várni lehetett, hogy mivel ez idétt a riswicki béke francziákkali háboruját megszüntette, minden erejét a törökök ellen fordítván, nem hagyandja félben, míg teljes diadalt nem arat, a harcz tövíses, de koszorus pályályát. E kilátások soká kétesen hagyák a háború folyamatát. Utóbb azonban Bécsben is általános lett a béke kivánata. Leopold a megürülendő spanyol trón miatt uj franczia háborúnak nézett elejbe. A 16 év óta folyt harczok iszonyú áldozatba kerültek, a kincstár üres lett, az adósság öregbedett, az országok kivoltak merítve, a hadi zsold több helyen kifizetetlen maradt, a katonaság értte már lázangott vagy a föld népét zsarolta, szóval a mennyi rózsái voltak a győzelmeknek, annyi tövisek nőttek másunnan a dicsőség koszorúi alá. A mind két féleni békehangulat végre békealkuvá érett. A Stambulban székelő ángol és holland követek közbevetették magokat, s egy éven keresztül folyt alkudozások után végre Karloviczon a következő, 20 pontba foglalt egyességet eszközölték: Erdély, a mint jelenleg van, a császáré, a temesi bánság a zultáné marad; Karansebes, Lugos, Lippa, Csanád, Becse, és Becskerek erődei lerontatnak; Titel és Bácska Leopoldé leend; a Tiszán és Marosoni hajózás mind két félnek nyitva áll; a határokat a Titeltől Boszút folyó torkolatáig huzandó egyenes vonal, s a Száva, és Unna képezendik; e határok szentül megtartatnak s mindennemü

ellenséges betörés tiltatik, egyik fél sem nyujt a másik fél pártütőjinek menedéket; Tököli és mind azok, kik a császártól elpártoltak, ezután török alattvalóknak tekintendők, de nehogy a békét megháborítsák, a véghelyektől távol eső részekbe elhelyezendők; a foglyok mind két részről szabadon bocsáttatnak; a béke 25 évig tart sat. A békepontok 1699 elején mind két féltől megerősíttettek. – Igy végződött a 16 éves török háború. E volt utolsó küzdelme, a zentai csata utolsó csatája a portának Magyarország birtokáért A zentai leáldozott nappal leáldozott annak uralma Magyarországon. Megszünt egy uttal az izlam rémíteni a keresztyénséget. Soha többé a félhold zászlói nem lobogtattak diadalt keresztyén földön. Kelet háttérbe vonul nyúgot előtt. A 300 évig makacson küzdött ozmán hatalom Európa gyámságától leend függővé!

Az ozmán hatalom buktával sorra hullnak el a többi ellenzékek. Tököli pártja magában összeroskadt. Tököli, midőn 1690-ben a nagyvezér Musztafa által Erdélybe küldve Zernyest mellett megverte Teleki és a császáriak hadait, s az öreg Apaffy is megholt, a zultán által fejedelemmé neveztetett, s Szeben melletti táborában tartott országgyülésen a hozzá csatlakozott 3 nemzet által fejedelemmé választatott ugyan; de nem sokáig viselheté uj méltóságát. Mert Erdélyből a császári hadak fővezére bádeni Lajos által csak hamar kiszorittatott, s a bozai szoroson át Havasalföldre menekülni kényszerült. Ezóta mindig a török táborban időzött A zalánkaméni ütközetből (1691) dandáraival szerencsésen megszabadult, s Fehértemplom és Ujpalánk tájára vonta magát, lesve itt az alkalmat, melylyel Erdélybe betörhetne, mit azonban a szemes Veterani mindig meg tuda akadályozni. Uj Palánkán egyesült vele neje Ilona, kit a bécsi kormány Heisler tábornokért, a zernyesti ütközet óta Tököli foglyáért

7,000 arany ráfizetéssel kicserélt, a mióta mindketten együtt bujdosának a számkivetésben. Tököli részt vett a zentai ütközetben is, hol a holtak közé rejtőzve várta be az éjet, a mikor a Tiszán át uszva a zultán táborába menekült. Mióta a portának balúl folytak dolgai, s Tököli és a bujdosók ügye akadálynak látszék lenni a béke megkötésére, Tököli kevés pártfogásban részesült, sőt Musztafától némileg fogolykép tartatott Drinápolyban. Innen a karloviczi egyességben sem tetetett részére, akármint törekvék, semmi kedvező kivétel. Magyar katonái szétoszoltak, s maradványaik erdőkben, barlangokban kóborolva tengődtek a Tisza vidékén. E kóborlók s egy két hajdú csapat felhasználva a nép hangulatát, melly a zsaroló németek ellen vérig ingerült volt, s hangoztatva a kurucz és Tököli nevet, melly még mindig mesés varázszsal hatott a pórok között, Tokaji, Szalontai s többek vezérlete alatt 1697-ben még egyszer lázadást (Tokaji-támadás) támasztottak ugyan, Tokajt, Patakot a németőrség felaprításával elfoglalták, s egész Tiszántúl vidékét nem kis rémülésbe ejtették; de lázadásuk a dühös katonaság és megyei nemesség által csak hamar elnyomatott. A lázadók irgalom nélkül felkonczoltattak. Az életben maradtak Moldvába, Moldvából az al-Dunához, Tökölihez menekültek.

A török pártfogás megszüntével Erdély sem tarthatta tovább fen magát önállóságában. Innen már az 1688-ki szerződés óta egészen Leopold kezében, egészen Leopold pártján állott és harczolt. Tökölinek nem sükerült azt magához ragadni. Midőn fejedelme az öreg Apaffy 1690-ben megholt, a rendek támaszkodva az 1688-i szerződésre kérték Bécsben a már előbb megválasztott ifjú Apaffy Mihálynak s a még mindig függőben levő 1686-i szerződésnek megerősítését; de Leopold már ekkor eltökélve levén Erdélyt a fejedelmi méltóság mellőztével

közvetlenül a maga kormánya alá vonni, az ifjú kiskorúsága ürügye alatt folyvást halogatta a megerősítést, csak gyámnoksággal vitetvén Erdély kormányát. Halogatta az 1686-i szerződés kiadását is, mert ha a hadi szerencse kedvez, nem szerződéssel, hanem fegyverrel meghódított tartományként szereté vala Erdélyt országaihoz csatolni. Midőn azonban Tököli betörése, s az ország nagy részének hozzá csatlakozása elszakadás veszélyével fenyegeté a bécsi udvart, nem látszék tanácsosnak tovább is megtagadni az erdélyiek kérelmeit. Azért Leopold azoknak Bécsbe küldött követe Bethlen Miklós eszközlésére, az ország számára 1691 decemb. 4-én ünnepélyes alakban kiadta a rég sürgetett biztosítéklevelet. Ez ama nevezetes leopoldi hitlevél [29]), melly Erdély alkotmányának

---

[29]) A diplomában Leopold előre bocsátván, hogy miután azokat, miket Erdély küldötte Bethlen Miklós előadott, s miket az 1686-diki oklevél megerősítése tekintetében esedezve kért, kegyesen megértette, Erdélyt magához ölelni s minden ellenségtől megvédeni legfőbb királyi tisztének ismeri, de a 14 éves Apaffy Mihályt, mert törvény szerint 20-dik éve előtt a kormányra érettnek nem tekinthetik, a fejedelemségben nem erősítheti meg, kir. szavával a következő czikkeket biztosította:

1 Az ott bevett vallásoknak, a templomoknak, iskoláknak, parochiáknak vagy más mint a mostani papság és egyházi személyek bevitelének ügyében semmi sem másíttatik meg, bármely ellenmondások, akár papi, akár világi részről, soha az ellen nem nyomván semmit is; ugy mindazonáltal, hogy a catholicusok, önköltségökön, és igy minden más vallások terheltetése nélkül, Kolozsvárt, ájtatoskodások jelen helyén magoknak templomot épithessenek; ugy Gyula-Fehérvárt is a kisebb templomot, melly hajdan Báthori Kristóf által emeltetett, s el van pusztulva, ujra felépithessék; ugyanazon catholicusok minden helyen, ha kevesen vannak, és jövevények, magánlag, ha pedig sokan, vallásuk nyilvános gyakorlatával és templomépités jogával birjanak ugy, mint más, Erdélyben bevett vallások birnak oly esetben, ha t. i. valamely helyen számra nézve erősebbek.

2. Megerősitjük a hüséges karoknak minden magyar királyok, hasonlóképen Erdélynek Magyarországtól különválása óta, fejedelmei adományleveleit, jószágadásait, kiváltságait, nemesitéseit, az általok adott czimeket, tisztségeket, méltóságokat, dézmákat, s végre minden-

legujabb időkig egyik alapúl szolgált. Benne a 4 hitvallás jogai, a fejedelmek adományai, az eddigi törvények (a bulla 31-dik czikke kivételével) biztosíttatnak, a főkormányszék, a belsőtanács, a főtörvényszék s több hivatalok elrendeztetnek, az előbbi vajda helyett a kormány élére főkormányzó (gubernator) rendeltetik, az adó béke

---

nemű javadalmakat és jószágokat, akár magánosok, akár városok és községek és czéhek, akár a bevett vallások közül bármely egyház, parochia, vagy iskola részére adattak, mind Erdélyben, mind Magyarország részeiben, a székelyföldön és Debreczenben, habár egykor valamely egyházhoz, conventhez vagy káptalanhoz tartoztak is; ugy, hogy ezenki, ez alkalommal jószágaiban se mi általunk, se bármely más egyházi vagy világi rendű férfiutól, megtámadás vagy pör által ne háborgattassék, hanem, hogy mindenki azt, mit most vall és bir, jövendőben is vallhassa és birhassa, az említett királyok és fejedelmek adománylevelei szerint; kivévén, ha valamely adományaikat azon fejedelmek saját végzeményeik által eltörölték volna.

3. Azon haza Approbata és Compilata Constitutióit, Verbőczi hármaskönyvét (kitudva mégis ebből András király kilenczedik czikkét, mely az utolsó poszonyi országgyülésen eltöröltetett), a constitutiokat, a szász nemzet hatóságjogát sérthetlenül megmaradóknak nyilatkoztatjuk ugyan... De minekutána magok a rendek mind a vallás-, mind végzeményeik- és kiváltságaikra nézve egymás közt egyet nem értenek s a catholicusok a fennirt 1. és 2. czikkelyekben magokat sérelmezetteknek tartják; a szászok pedig régi kiváltságaikat s azok használatát és szokásos jogukat a 3-ik czikkben jobban oltalmaztatni kérelmezik; magoknak a rendeknek érdekében levőnek tartjuk, hogy ama három czikkely körül forgó nehézségeiket barátságos kiegyenlitéssel és egyezkedéssel, cs. királyi helybenhagyásunk mellett, elintézni törekedjenek; ez pedig nem sikerültvén, a felekezetek meghallgatása s erdélyi tanácsosaink e feletti véleményök megértése után, magunkra háramlik császári királyi tisztünk szerint elhatározni, a mi jogosnak és igazságosnak fog találtatni,

4. A bevett szokást, melyet tudnillik a legfőbb hatalomnak nem itélünk kisebbségére szolgálnia, a kormányszékre, titkos tanácsra, országgyülésre, véleménynyilvánitás rendjére és szabadságára; a törvényes tábla, az itélő mesterek és közbirák, úgyszinte az alsóbb és felsőbb törvényszékek tekintélyére, az igazságszolgáltatás szokott rendjeés gyakorlatára nézve (fennmaradván azonban a fontosabbakban a királyhoz folyamodhatás) sértetlenül fenntartatni rendeljük. A gazdagságiakban is, a királyi haszonvételekre és fiskust illetőkre nézve, a hűséges ren-

idején 50 ezer tallérra, háború idején 400 ezer rajnai forintra szabatik sat. A rendek e hitlevelet egész országúl elfogadták, annak értelme szerint a főtiszteket, — köztök kormányzóul Bánffy Györgyöt, országkapitányúl Bethlen Gergelyt, kincstartóul Haller Jánost, cancellárúl Bethlen Miklóst — megválasztották, a catholicusok és

---

dek előleges őszinte értesítése nyomán, olly okkal és móddal élünk, hogy kamarai bizottmányok által vagy egyéb uton senkit a nemesek, polgárok vagy magánosok közül terhelni ne lehessen vagy kelljen.

5. Minden, akár a közrend, akár az igazságszolgáltatás vagy a gazdaság ellátására szükséges hivatalokban erdélyi születésüekkel, magyarokkal t. i. székelyekkel, és szászokkal fogunk élni, vallásukat nem tekintve, sem külső nemzetek, vagy a melyek velünk együtt azok által külsőknek és képteleneknek fognak ismertetni, méltóságokban és tisztségekben, valahányszor olyanok megüresülni találnának, nem nyernek elsőséget, fenmaradván mindazonáltal az ő bele egyezésök mellett azoknak az anyakönyvbe fel vagy fel nem vétele végett ajánlási jogunk.

6. Magszakadás vagy hűtelenségi vétekből a királyi fiskusra szállandó jószágokra hajlandók leszünk érdemeket szerzett erdélyieket u. m. magyarokat, székelyeket és szászokat méltatni. Magányosok azon jószágai pedig, melyek a mi fegyverünkkel szereztettek vissza az ellenségtől, régi birtokosaiknak vagy azok maradékainak csupa királyi kegyességből vissza fognak adatni. Mely végre valamely Erdélyben levő törvényszéket, vagy hadvezérünket fogjuk, e külön esetben, királyi megbizással kegyesen utasítani, hogy az okmányok megvizsgálása után, a mint igazságosnak fog láttatni, ugy intézkedjék.

7. Legfelsőbb állam-igazgatónkat, kit régente vajdának neveztek, vagy annak helyettesét, Erdély benszülött nemesei és főrendeinek sorából fogjuk kiszemelni, nem tekintve catholicus-e vagy más ott bevett vallású, ha hűséggel és érdemmel tündöklik. Ugyan az tartatik meg az erdélyi hadak parancsnoka, a főcancellár, a belső tanácsosok, a főispánok és székely kapitányok, az itélőmesterek, és más az előtt divott méltóságokra nézve is. És ezeket

8. Oly módosítással adjuk meg legkegyelmesebben, hogy a kormányzó, az erdélyi hadak parancsnoka, a cancellár, a belső-tanácsosok hivatalaira s az itélőmesterségre kijelölteket, valahányszor azok betöltendők, megerősítés végett elénkbe terjeszszék; hogy a különböző nemzetek állása annál csendesebb maradjon, a veszedelmes ármányok és tisztvadászások távol legyenek, s mindenek elméjében egyező kivánsággal a közboldogság, a kormányzás legjobb czéljául, melly felé kell törekedni minduyájoknak, begyökeredzve maradjon . . . A mi pedig a más

szászok által a hitlevél egy két pontja ellen támasztott nehézségek eloszlatása végett Szebenben 1692 elején országgyülést tartottak, s ott a szászok nehézségeit ugyan kiegyenlítették (szász accorda), de a vallást illető 1-ső és 2-dik pontra nézve nem tudtak megegyezni. Azért Leopold egy 1693 april. 9-én kiadatott pótléklevelében

---

tiszteket illeti, ugymint a királybirákat a szászok és székelyek közt, a szolgabirákat, alispánokat a vármegyékben, a birákat, polgármestereket és hasonló tiszteket a városok- és mezővárosokban, melyek a községek szabad választása által szoktanak nálok betöltetni, ezek ugyanazon szabadságban és törvényes szokásban maradjanak meg jövendőre is; a mi megerősitésünk mindazáltal, valamint az elébbeniekben, ugy hasonlókép a mondott esetek mindenikében kikérendő lévén.

9. A közboldogság tetemes öregbedését hittük kegyelmesen onnan következhetni, ha a tizenkét személyes belső tanácsban legalább három catholicus leszen, a tizenkét-személyes királyi tablánál hasonlóképen három catholicus, a többiek más bevett vallásból vétetvén; és pedig a belső tanácsban legyen a szebeni királybiró is a bevett törvények szerint a szásznemzetből. Az itélőmesterek közül pedig egy catholicus legyen, a mostaniak közől mindazáltal mindenik hivatalában megmaradván.

10. A közügyek tárgyalására, az igazságszolgáltatásra, s a királyi előadásoknak, ha volnának, meghallgatására szükséges esztendőnkénti országgyüléseknek; nem különben az octavalis törvényszékeknek kihirdetését kormányzónknak és belső tanácsunknak hagyjuk meg, fentartván magunknak mindazoknak, mik itt történnek, királyi megerősitését.

11. Legfelsőbb államigazgatónknak legyen meg a különben is tartozott hatósága, állapotja és elsőbbsége, a tartományban mindig jelen, s mind az egyházjakban, mind a világiakban szokott esküvel a hazai törvényekhez kötve legyen; illő évdijakat is rendelünk kegyesen neki, és a belső tanács- és királyi táblabelieknek királyi kincstárunk- és fiskusi jövedelmeinkből. Hahogy a közhaszon, s a különféle ott lakó nemzetek csendes állapotja annak évenkénti változtatását javasolná, a rendek szabadságában áll mielőbb másra adni szavazataikat, azt a mi további legkegyelmesebb elhatározásunk alá terjesztvén.

12. Béke idején (melyet a béke istene mielőbb hozzon meg) 50 ezer tallérnyi adóval, Magyarország és Erdély ellen folyó háború idején pedig 400 ezer rajnai forint adózásával, a termésbelieket is ide tudva, megelégszünk, a kivetés és beszedés módját a tartomány hűséges rendei és tiszteinél hagyván, mely általok részrehajlás nélkül helyes arány szerint leszen intézendő; a többiek, mik a mondott summákon felül béke vagy háboru idején, a haza védelmére szükségeltetnének,

maga intézte el a vallásügyet, a 4 vallás szabadsága mellett a catholicusoknak is mindenütt szabadon egyházat építhetni megengedvén. E mellett ugyan ez év május 14-én egy más, — a rendek bécsi követének Alvinczy Péternek nevétől „Alvinczy félének" mondott — oklevelet is adott ki Leopold, melly válaszúl a rendek egyéb kivá-

---

a hűséges rendek szeretetétől, s az összes nép könnyítésétől vezettetve, a királyi és fiskusi jószágokból, nem különben a sóaknák- és többi érczbányákból, harminczadokból, szászok tizedeiből, a vármegyei tizedek haszonbére, — s más jövedelmeinkből pótlandók.

13. Ajándékokat és más nálok szokatlan adózások nemeit nem hozunk be, a vámokat és harminczadokat fel nem emeljük.

14. A székelyek, e legvitézebb nép, minden adó, minden téli és nyári szállásolások alkalmatlanságai, a tizedek s felkelés terhével járó birtokaiktól való fizetendőségek alól valamint eddig, ugy jövendőre nézve is, ki legyenek véve. Ellenben a haza védelmére saját költségökön katonáskodni maradjanak kötelesek, mindazonáltal ide nem értve a székely parasztokat és jobbágyokat.

15. Minden áruk szabad adás vevését, vagyis azokkal kereskedést engedünk, miképen az a fejedelmek alatt volt, kegyesen akarván, hogy a nemesek előjogai és kiváltságai is e részben megtartassanak.

16. A nálok eddig szokásban volt haszonbérlés által megváltatni szokott dézmákat is a földesuraknál meghagyjuk, a haszonbért mindazáltal a fiskusnak fenntartván.

17. Nagy és nem szükséges őrségekkel, részben tartományi katonaságból kiállitandókkal, s a mi kincstárunkból fizetendőkkel, a tartományt nem fogjuk terhelni. Parancsnokot mindazáltal és főnököt németet adunk nekik, a kinek is, a kormányzóval, az állam tanácsával s az erdélyi hadak parancsnokával minden hadi ügyekben közlekedése leszen: egyéb, az emlitett állam- vagy kormányszékhez tartozókba magát be nem avatandja.

18. Leveszszük a szász nemzet, és mindenütt a szegény nép nyakáról a visszaéléskép megrögzött, ingyenes élelmezését mindennemű, vagy állapotú utazóknak, a lovak és mindennemű igásmarha szolgáltatását, és szállásolásokat, ugy más egyéb hasonló, főkép a nevezett szász nemzeten az utazók által eddig gyakorlott visszaéléseket; legkegyelmesebben ajánlván és parancsolván, hogy a posták udvarunkhoz előleg felterjesztendő értesités után, az állam tanácsától, a fogadók pedig, a barátságosan elfogadandó, illő pénzen és áron élelmezendő utazók számára, a földesurak és városok által rendeltessenek el.

Mi tehát, kik legkegyelmesebb királyi tisztünk teendőit teljesi-

nataira Erdély összes ügyeit szabályozza, egy Bécsben állítandó külön erdélyi cancelláriát igér sat. Erdély meg nyerte ekkép maga részére a biztosításokat; de Apaffy fejedelemsége megerősítését többszöri sürgetésére sem tudá kieszközölni, miből látszék, hogy a bécsi udvarnak egészen más tervei vannak Erdélylyel, mi nem sokára napfényre is jött. Midőn Leopold a törököket magyar földről jobban jobban kiszorította, midőn Veterani halála után, ki az erdélyieket jó bánásával csendben tudta tartani, Apaffy és a rendek megunván Leopold megerősítésére a várakozást, közhir és gyanú szerint a Temesvárnál táborzó zultánnal titkos értekezletbe ereszkedtek, s midőn Apaffynak neje, Bethlen Gergely lyánya utáni rokonai őt már mindenfelé fejedelemnek hiresztelni kezdették; a bécsi udvar elvetette az idáigi titkolódzást, Erdélyt katonasággal rakta meg, s a kormánynak Apaffy ügyében tett előterjesztésére kiadta végre határozott nyilatkozatát (1696). E szerint a fejedelemség megszüntetik, Apaffy fejedelmi czim helyett, miről lemondani tartozik, római sz. birodalombeli gróf-czímet viselend, Husztot s családi várait megtarthatja, de többi uradalmait 100 ezer tallérért a kincstárnak tartozik átengedni, a háború alatt Erdélyen kivül kell laknia, de a háború után a telet Erdélyben

---

tendők, összes és egyes híveink boldogságát, közjavát, az országos nyugalmat, a keresztyénség öregbedését, s e drága Erdélyországot, az Isten segedelmével soha többé a török Minotaurus labyrintusába be nem bonyolitandót, szivünkre vettük, látván és megvizsgálván a mondott czikkelyeket és pontokat, azokat a karok, rendek és minden lakosok, ugy az összes keresztyén egyetem becsületére, nyugalmára és javára szolgálóknak tartván, azokat minden részeikben és fejezeteikben helyeseljük, és örökkétig érvényes törvényül szentesitjük ezen sorainkkal, igérvén királyi szavunkkal, s az általunk és fenséges házunk által soha meg nem sérthető hitünkkel, hogy azokat szilárdul és bántatlanul megtartjuk, mind nagyobb és nagyobb jótéteményeket hajlandók levén e leghűségesebb nemzettel éreztetni. Költ Bécsben dec. 4-én 1691.

töltheti. Apaffy nem fogadta el a leirat pontjait, a miért katonai őrizet alatt Bécsbe kisértetett, Bécsben marasztatott, s egy aláirt okmányban Erdélyről végkép lemondani kényszeríttetett (1696).

Vége lett ezzel a 1½ századig külön állt erdélyi fejedelemségnek. Erdély és a magyar részek a magyar korona birtokosába olvadtak össze. A haza ketté szakadása a török uralommal megkezdődött, a török uralom döltével bevégződött. Apaffy 1713-ban mag nélkül elhalt. Benne kifogyott az erdélyi dynastiák utolsója, — megszüntek Erdély önállólag uralkodó fejedelmei, kik közől a Zápolyák megalapitották, a Báthoryak részint megszilárditották, részint ingásba tasziták, Bocskay visszaállitotta, Bethlen virágzatra emelte, a Rákóczyak erélyesen fentartották, az Apaffyak enyészetbe sülyeszték a fejedelemséget. A magyarországiak irányábani jelentőségüket Pázmán bibornok Bethlen hozzá küldött követének Kemény Jánosnak tréfásan igy adta elő: „noha im látod, édes öcsém! nekünk elégséges hitelünk, tekintetünk van most a mi kegyelmes keresztyén császárunk előtt; de csak addig tart az a német nemzet előtt, miglen Erdélyben magyar fejedelem hallatik virágzani, azontúl mindjárt megvetésbe jutván, gallérunk alá pök a német, akár pap, barát, vagy akárki legyen.“

Erdélylyel együtt a protestántismusnak is éreznie kelle a megváltozott viszonyok hatalmát. Az 1687-diki gyülés 21-dik czikke, mint előre féltek tőle, ujabb csapást hoza fejére. Mert az ennek végrehajtására kiküldött kir. biztosok hallatlan erőszakkal szedték el a templomokat, iskolákat, mellyek 1681 óta visszafoglaltattak. Igy történt Gömörben, Zólyomban, Patakon, a bányavárosokban. Rákóczy uradalmaiból ennek gyámja Kollonics csapatonként üzette ki az evang. papokat, és hiveket. A panaszló küldöttségek kérelmei semmit nem használtak. Az előterjesztéseikre kiadott 1691-i kir. leirat, melly a prot. lelkészeknek beczikkelyezett egyházaikból a fiókgyülekezetekbe kijárását eltiltja, az ev. iparosokat sz. menetekre

kényszeríti, a véduri jogot a jobbágyok egész istentisztelete szabályozására kiterjeszti sat. a soproni végzemény értelmét inkább elferdítette, mint a protestansokat védte volna. Még tágasbb kaput nyitottak az üldözésre Leopold 1701-diki rendeletei. Ezek szerint a töröktől visszafoglalt részekben a papi jövedelmek tizenhatoda, bár azt a protestansok is egyenlően fizették, csak catholicus lelkészeknek adatni, s a véduri jog prot. földesuraktól egészen elvonatni parancsoltatik. Továbbá, mivel az ágostai és helvét hitvallások gyakorlata Magyarországnak csak azon részeiben, mellyek 1681-ben tettleg ő fölségét uralták, és a törvényekben megnevezett több helyeken csak azért, mert azok akkor véghelyek voltak, engedtetett meg, ez mind a minap vissza foglalt részekben, mind azon helyeken, mellyek megszüntek végvárak lenni, végkép eltiltatik, s a cath. vallást elhagyók mint hitszegők ellen kereset indíttathatik. E rendeletek következménye lett, hogy Rhadonai pécsi püspök Simontornyáról a kálvinista lelkészt kiüzette, s Baranyából az ev. híveket végkép kiirtani törekedett, hogy a veszprémi alispán Pápából a ref. lelkészeket kitiltotta [30]), hogy Szécsenyi Pál kalocsai érsek Hodosi Mihály veszprémi superintendenst elfogatta,

[30]) A nádori levél, mellyben ez az alispánnak meghagyatott, ekkép szóll: „Mivel ő fölsége, legkegyelmesebb urunk által a végvárak már megszüntettek, a pápai erősség is megszünt illy végvár lenni. E várban pedig ő fölsége csak addig engedte meg az eretnekek vallása gyakorlatát, míg végerősség volt; ez lenni megszünvén, a vallásgyakorlatnak is meg kell szünnie. A miért nádori tekintélyünknél fogva uraságodnak komolyan parancsoljuk, hogy a kalocsai érsekkel (ez egyszersmind veszprémi püspök is volt) egyetértve a fölebbi oknál fogva a calvinista predikátorokat kitiltsa, még pedig ugy, hogy azoknak Pápán többé maradása s istentisztelete ne lehessen. Irtunk e tekintetben öcsénknek, Eszterházy Antalnak is, hogy parancsolja meg tiszteinek, miszerint e szándékunkat elősegiteni igyekezzenek . . . Uraságod ebben máskép ne cselekedjék, mire uraságoduak, mint alispánnak teljes hatalmat adunk. Költ Kis Martonban junius 16 dikán 1702. Eszterházy Pál nádor."

hogy Pest városának régibb szabadalmai csak azon kikötéssel erősitteitek meg, hogy ott azt, ki nem az igaz rom. cath. vallásnak hive, megtürni vagy polgárúl bevenni nem szabad, hogy Korponának régebben adott jogai viszsza vonattak, s a tisztviselőségből minden protestans kizáratott, szóval, hogy a cath. párt a vallásszabadság teljes elfojtására mindent, mi hatalmában volt, szabadon elkövethetett. Midőn maga az udvar adott erre némi feljogosítást, s midőn az ország két főembere, Kollonics Leopold, Széchenyi György halála — 1695 – óta esztergomi érsek, és herczeg Eszterházy Pál nádor, amaz protestantismus-ellenes parancsok kieszközlésével s fondorlataival, ez terjelmes falúi áttérítésével, túlbuzgalmával, s a fő- és alispánokhoz szétküldött nádori leveleivel állt az üldözések élére; nem lehetett az illy munkálatoknak sükert nem aratniok, s nem volt csuda, ha, mint a jezsúiták hirelztelék, csak egy évben 18 ezer lélek téríttetett vissza az ős egyházhoz, az elszedett templomok száma pedig megmondhatlanná növekedett. A protestánsok javára lépést tett idegen udvarok követei előterjesztései a gyenge Leopoldon erőt vett udvaronczok hatalmán megtörtek. Apaffy halála óta Erdélyben is érezhető volt a törvény ellenére becsuszott jezsuiták és Kollonics befolyása. A leopoldi hitlevél biztosításai több utóbbi rendeletekkel megcsonkíttattak. Erdélybe a törvényes vicarius helyett püspök neveztetett, a fehérvári collegium hatalomkarral lefoglaltatott, a ref. lelkészek- és iskoláktól a királyi kamara által a fizetések megtagadtattak, Leopold 1702-diki rendelete a protestantismust kétes helyzetbe juttatta, s ha rendszeres üldözések nem vetethettek is foganatba, de egyes sérelmek naponta nagyobb számmal halmozódtak rakásra. A protestantismus ekkép mind Magyar- mind Erdélyországban, ha nem nem nyomathatott is

el egészen, de a mindennapi csapások súlya alatt szomorú jövőnek nézett elejbe.

Leopold császári kormánytanácsa a kivivott győzelmekkel alkotmány- ellenes törekvéseiben is teljes diadalt akart aratni. Mert úgy vélekedett, hogy a választási alapról öröködésire szállított korona, s a töröktől visszafoglalt részek berendezése most egészen uj, s az egész birodalommal összhangzásba hozandó átalakítását kivánja a magyar közigazgatás- és törvényhozásnak. Most látta idejét az összbirodalom megalapításának, mellybe olvasztandók, mellyhez idomítandók a most már örökös országok alkotmányai. A múlt gyülésen némi csonkításokkal visszaállított alkotmány még mindig megférhetlennek találtatott az uj viszonyokkal, mellyet azért az udvar terve szerint teljesen átidomítni vala szükséges. Már az 1687-i gyülésen nyilvánította Leopold ez iránti szándokát, s mivel tapasztalata szerint e tekintetben a nemzet összes képviselőivel nehéz, vagy épen lehetlen volna boldogulnia, országos bizottmány kiküldetését indítványozta, melly különösen az ujra visszakerült részek közigazgatása iránt az udvar által szabandó elvek szerint ujabb szervezetet dolgoznék ki, mit az országgyülés megerősítene. De a gyülés attól tartván, hogy ez fogás akar lenni állandó bizottmánynak az országgyülés helyébe léptetésére, nem fogadta el az indítványt, ha mi javítások szükségeltetnének, azokat alkotmányos uton, a jövő országgyülésen határozván elővetetni. A miniszteriánács azonban nem hagyott fel szándokával, s az igazgatási reformok kidolgozására Bécsben Kollonics elnöklete alatt német tanácsosokból bizottmányt nevezett ki. A bizottmány leginkább Kollonics javaslata szerint terjelmes munkát készitett (1689), mellyben több, a magyarnak annyira kedves, de nem lényeges formaiságok megtartása mellett Magyarország kormányzatát a többi örökös

országokéval egyenlővé tenni tüzte ki feladatúl A terv (Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn) az igazságszolgáltatásra, a törvényszékek szervezésére, a közterhek egyenlőn viselésére, az elpusztult részek benépesítésére, ipar, kereskedelem élesztésére, egyetemek, jó tanodák állítására nézve kor- és czélszerü javaslatokat foglal magában; de a rajta szétömlő teljuralmi szellem, melly az uj törvényszékekhez magyarok mellé német tanácsosokat ajánl birákúl, a benépesítést németekkel és catholicusokkal kivánja, a protestansok jogait mellőzi, a várakat német őrségek, a tanodákat jezsuiták kezére bizatni tervezi, az adót minél magasbra emeltetni akarja, a töröktől német katonák vérével visszafoglalt javakat kegyelemkép ugyan és adó, katonatartás, s más közterhek mellett hajdani birtokosaiknak, ha jogaikat világosan bebizonyítják, visszaadatni, de ha a fizetésekre képtelenek, vagy jogaik kétségesek, kül- vagy belföldinek árverésen eladatni s adóalapul lefoglaltatni indítványozza, s mind ezeket a köztehervíselésen kivül, melly országgyüléssel lenne közlendő, a fölség teljhatalmánál fogva octroikép kiadatni s végrehajtatni javasolja, nem felelhetett meg az alkotmányos érzelmü magyarnak [31]). Gyaníták ezt magok

[31]) E terven kivül Nizzából Bécsbe szakadt ferenczes Gábor is „Magyarország kormánya" czim alatt nyujtott be egy emlékiratot, melly azon föltevésre alapitva, hogy vagy oldoztassa fel magát ő fölsége apostolilag a szabadalmak megtartására tett esküje alól, vagy helyeseltesse az országos rendek által e szabadalmak megszüntetését, vagy végzést hozasson, mi szerint, miután az eltörlött ellenállási jog daczára is a nemzet többjei fegyveresen ellen állottak, az egész ország felségsértésbe esett és elvesztette szabadalmait, a miniszteriumnál egy udvari tanácsnak, mellytől minden más magyarhatóság függjön, felállitását, a hazában egy országtanács összeszerkeztését, melly a király és udvari tanács utasitása szerint a kormányt vigye s az országgyülést is pótolja, az országnak kormányzat végett 6 kerületre, mellyekbe kül- vagy belföldiekből kormányzó neveztessék, felosztását, a megyei nemesség gyüléseinek, mellyek szövőszékül szolgálnak a lázadásoknak, megszüntetését, minden

a miniszterek is, azért tervük foganatbavételét mind addig, mig a körülmények kedvezőbben fejlődnek, halogatták. Midőn azonban a következett évek folytán a török, a Tökölipárt, az erdélyi ellenzék mindig tehetlenebbekké tetettek, midőn a terv fökovácsa Kollonics bibornok prímássá neveztetett, ki „faciam hungariam captivam, postea mendicam, deinde catholicam“ elvénél és nagy hatású tisztjénél fogva hatalmas eszközül szolgálhatott Magyarország lenyügzésére, s midőn már a tervnek Eszterházy nádor is meg volt nyerve; megérettnek láták az időt a keresztülvitel megkísérlésére. Ezért az ország főbbjeit 1696-ban Bécsbe idézték, a magyar alkotmánynak ujjal fölcserélése, mint ő fölségének eltökéllett szándoka iránt Kollonics által értesítették, s a tervezettek elfogadására felszólitották. Halálcsend lepte meg Kollonics előadására [32]) az urakat. Az ajánlottakba bele

---

tisztviselőnek nemzetiségre tekintet nélkül ő fölsége által kineveztetését sat. ajánlja. Ez azonban az eddigi viszonyok teljes felforgatása miatt tulságosnak tetszvén, nem fogadtatott el, s meg sem kisérltetett.

[32]) „Semmi sem bizonyitja világosabban ő felsége atyai kegyelmességét — monda Kollonics — mint azon határozata, miszerint ezután Magyarországgal is oly módon fog bánni, mint Ausztriával és egyéb örökös tartományaival. Szükség tehát, hogy, mennyire csak lehet, az ország is alkalmazza magát az örökös tartományok szokásaihoz, igazgatási elveihez, erkölcseihez és törvényeihez. Magyarország törvényeiben végtelen sok a megigazitandó, mi hogy könnyebben sikerüljön, legtanácsosabb lesz eldobni a hagyományos törvénykönyv köteteit, s belőlök csak azt tartani meg, mit ügyes személyek kiválogattak, s ezek mellé elfogadni azokat, miket ugyanazon személyek fognak kidolgozni, s azután könyörögni ő fölségénél, méltóztassék azokat az ország örökös törvényei gyanánt megerősiteni, s kihirdettetni. A nagyszámu nemességnek kiváltságai a közterhek viselése alól minden jó kormány elveivel ellenkeznek. A valóban nemesi származásuak élvezhetik ugyan az őket megillető előnyöket; illő mindazáltal, hogy ők is lemondjanak némely tulságos követelésekről. Mind azok, kik elég javakkal birnak fényesebb lábon élhetni, grófi, bárói, lovagi czimekkel fognak feldiszittetni, hogy az ország nemessége új fényt s oly tekintélyt nyerjen, minővel ő felsége többi örökös tartományainak nemessége dicsekedhetik. Hogy végre

egyezni a nemzet elárulása, bele nem egyezni az udvar haragja tiltotta. Ezért eredmény nélkül és kétes aggály közt vitatkoztak 5 hétig. Végre Széchenyi Pál kalocsai érsek bátor föllépte elhárította a fejök fölé borult förgeteget. Ő magára vállalván a hon jogai védelmét, Leopoldnál magán kihallgatást kért, mit megnyervén a fejedelemnek őszintén előadá, hogy a mód, melylyel miniszterei tervüket elfogadtatni akarják, országon kivül, országgyülésen kivül, a megyék felhatalmazása nélkül teljesen törvénytelen, s a szabad ember elnyomásából és alkotmány felforgatásából keserü következmények eredhetnek. A király osztá a bátor hazafi nézeteit, s nem sürgeté részéről miniszterei tervezetét. Az értekezlet értesülvén a fejedelem hangulatáról, Kollonics indítványa ellen nyilatkozott, s miután adókulcsúl egyszer mindenkorra 8 ezer portát megállapitott, megkönnyülten szétoszlott. Ezzel azonban sem a boszús Kollonics, sem a miniszterek nem elégedtek meg, azért tovább füzték kísérleteiket. Bécsbe 1698 őszén ismét értekezletet — most már nem csak urakat, hanem megyék és városok követeit is — hivtak össze, mellytől nem ugyan az egész alkotmány átidomítását, hanem az adónak 4 millio forintra emelését, s a 4 millio egyharmadának a nemesség által elvállalását követelték. De az összehivottak látván, hogy illy tárgyalásokkal az adóügy egészen elvonatik az országgyüléstől, s egyik nemesi sarkjoguk teljesen koczkára van téve, nem

---

az adók és más közterhek felosztásában minden igazságtalanság és rendetlenség elkerültessék, s abból származható minden panasznak eleje vétessék, állandó s örökös adót szükség megállapitani, melly igazságosan s azon arányban fogna kivettetni, mellyben azt ő fölsége egyéb országai s tariományai viselik. Ő ugy hiszi, hogy a rendek hálával és örömmel magukra vállalhatják egy hsrmadát azon adóösszegnek, mellyet az ő fölsége alatt lévő többi országok a szükséghez képest fizetni fognak.“ Histoire des rév. I köt. 139 l.

hajoltak egészen a miniszteri követelésekre, az ügyet országgyülés elébe való tárgynak mondották, az adó ötvenedét el vállalni igérték, de egy uttal emlékiratukban ő fölségének elpanaszlák, hogy a rájok vettetni szándéklott teher alatt mind ők, mind jobbágyaik összefognak roskadni, a miért azt alább szállítatni kérték. Boszúsan oszlatta szét erre a minisztertanács a gyülést, az országra 4 millió adót vetett ki, s a fejedelemmel, miután a nádor is egy folyamodást intézett Bécsbe, 1698 dec. 24-én a megyékhez egy leiratot bocsáttatott, mellyben a rendek és nádor emlékirata megczáfoltatik, s a kivetett adó beszedése ujra megparancsoltatik [33]) Ismét két sarkköve

---

[33]) „Akarván — igy kezdi a leirat — az ország tanácsával és megegyezésével, kivált a szegény köznépen segiteni, és a közterhek méltányos kivetését eszközleni, számos főpapot és világi urat, a főispánokat, s a megyék és szabad városok követeit udvarunkhoz hivatluk, hogy az ügynek érett megfontolása után, végzés majdan, törvényes szokáshoz képest, az ország valamely városában, névszerint Pozsonyban, mindenkinek tudásával és hozzájárulásával hozassék. Reményünk és fáradságunk meghiusult, és szándékunk ellenére, melyről annyi izben kinyilatkoztattuk, miszerint az csak a közjó előmozditására czéloz, melynek elérésére tehát velünk közösen kellene működniök a rendeknek, történt: hogy a mondott főpapok, világi urak, főispánok s a többi követek által, vagy legalább ezeknek nevében emlékirat nyujtatott be nekünk, melyből kivilágolt, a mit eddig rejtve szivelkben tartottak, mert annyi szemfényvesztő szóból s a törvények annyi idézgetéseiből tünt ki a törekvés, hogy magok vethessék ki, magok hajthassák be az adót, hogy a hatalmasok magoktól a kisebbekre s kivált a köznépre hárithassák a terhet. Látván pedig, hogy mi ebben ellentartók vagyunk, az értekezlet összes idejét hivságos, s mint a következés bizonyitja, álnok szőrszálhasogatásokkal töltötték, azon levén, miszerint az elnyomottak felsegitésére csélzó szándékunkat kijátszván, magokat a törvények őrei gyanánt tüntessék fel, a szenvedések kútfejét pedig bennünk kerestessék. Felségünk méltóságához nem illik jobbágyainkkal czivakodni, vagy azoknak, kiktől a közjó érdekében bizodalmasan tanácsot kértünk, czélzatunk tisztaságáról számot adni; miért is amaz emlékirat szerzőit válasz nélkül hagyván, elbocsátottuk őket, de hiv és általunk kedvelt megyéinknek összesen és egyenkint tudomásul akartuk adni, mit tartalmazott amaz emlékirat, s milly véleménynyel vagyunk

volt ezzel megtörve a magyar alkotmánynak; az adó országgyülés nélkül vettetett ki, s a nemesség egyik sarkalatos joga az adómentesség megcsonkíttatott. Azon ürügy, hogy az adó kivetése nem kiván ujabb országgyülési tárgyalást, mert az a hadszerkezet változtával a nemesi személyes fölkelés helyett, mi pedig fenálló törvényeken

---

mi felőle, kivánván, hogy a közjó valamennyi hivei szándékunk tisztaságáról meggyőződést szerezhessenek magoknak." — Elmondja itt a leirat, hogy a felhivottak a rendeknek Bécsbe hivását, a köznépnek egyenesen az ő rovásukra történt legyezgetését, az adóügynek az országgyüléstől elvonatását panaszolták be, hogy az időt néhány hónapig elterelvén a véginségre jutott közrépet segély nélkül hagyták, hogy a hatalmasok a szabadságot ezen tul is csak magok javára ügyekezvén kibányászni azt akarták, mi szerint az ország bajai még erősben növekedjenek, mint azt, mi szerint a fejedelem atyai szándoka támogatásával javulást nyerjen a hazának figye, hogy a katonaság téli szállásolásának sulyát egyedüli e makacsságnak köszönheti a nép sat. A Bécsbe felhivatásra törvényes ok volt, mert Magyarországon a közjó elhanyagolása, a magánhaszon vadászata, az igazság és rend tapodása, a visszavonás nagyon elharapództak, s a királynak kötelességében állt az ország javáról gondoskodni. A Bécsbe felhivatás csak tanácskozás, nem törvényalkotás végett történt. A köznép és kisebb nemesség állása azért olly szomorú, „mert — igy folytatja tovább a leirat — az adó kivetésének, felosztásának és behajtásának jogát önkényesen bitorolták a hatalmasbak, kik miután magokat tehermentesekké tették, megfeledkezvén a törvényről, mely a népet elnyomó tiszttől mindenét elszedetni rendeli, szükségképen azt akarták, hogy az összes teher a köznépre és azokra, kik a gazdagabbakkal hatalomra nem mérkőzhetnek, háramoljék, s hogy ezeket oly állapotra juttassák — valamint juttatták is valósággal, — mellyet orvosolnunk semmi törvény nem tilthatja, mert a szegényeken és elnyomottakon nem segiteni, ellenkezik mind a természet mind Isten törvényeivel, melyeket a rendek semmi végzeménye — hirdetvén ezt maga az ország törvénye is — meg nem semmisithet. Ezt tehát közelebb beállandó országgyülésig — tartván Istennek hamarabb bekövetkezhető igazságos boszuállásától — nem mertük elhalasztani; s nem maradt más mód hátra, mint a szegények és elnyomottak felsegitésére, főpapot, világi urat és nemes embert tanácsba hivni az adófelosztás arányairól és módjairól, s a katonai terhek egy részének általuk való elvállalásáról. S ezt senki se merje törvénytelennek nyilatkoztatni, mert ugyan azon törvény, melly a nemeseket az adók alól felmenti, ugyanaz a haza oltalmának összes terhét reájok veti, még

sarkallik, van behozva, nem szolgálhatott alapúl az eljárás törvényességére. A kiadott s valóban keserü szemrehányásokkal tölt leirat soraiban van egy uttal nyiltan megkezdve a bécsi kormány azon iránya, melly a nemességet és köznépet egymással meghasonlítani, s a teljuralmi átalakitásban még mindig akadályúl szolgáló aris-

---

pedig oly szigorral, hogy a teher alól kibúvni akarók felkonczoltatását vagy örökös pórságra vettetését rendeli egyúttal. Miután pedig az ország oltalma nem eszközöltethetik fegyver nélkül, és fegyvert nem szerezhetni hadi zsold, hadi zsoldot nem szerezhetni adó nélkül, ezen terhet a magyar szabaditékos osztályok, a főpapok, a zászlós és egyéb urak s az összes nemesség elvállalták mind személyes felkelés, mind zsoldosfogadás, mind pénzfelajánlás képében, mit a történet és törvénykönyvek egyiránt bizonyitanak. Állván tehát a közoltalom ezen kötelessége, s levén annak nem csak a köznép, hanem kivált a nemzet, a rendek alávetve: erről a felhivottakkal vitatkoznunk felesleges lett volna, az ország oltalmának pedig a jelentől különböző módjához visszatérnünk, épen veszedelmes. Az általunk eddig követett módot maga az isteni bölcseség és jóság, annyi diadalt adván nekünk, helyesnek nyilvánitotta; a katonáskodás és hadviselés ama másik módja pedig, s a közjóról való megfeledkezés, nem az ellenség hatalma, juttatták régebben Magyarország nagyobb részét végveszélyre, s terjesztették az egész keresztyénség nagy fájdalmára és csúfjára, Ausztria, Morva széléig a török birodalmat. Lévén tehát urak és nemesek a tettleges katonáskodás terhe alól igen helyesen felmentve, s lépvén ennek helyebe az adók, mellyek nélkül, mint mondatott, fegyvereseket nem szerezhetni, kétség sem lehet, hogy a jelen katonáskodási és országoltalmazási rendszer költségeit aránylag az ország összes lakosai, 1598-tól ez ideig hozott számos törvényczikkelyek értelmében is tartoznak viselni.“— Előadván ezután a leirat, hogy, mivel a felhivottak gyülése a közteher felosztása arányát igazság szerint nem csinálta ki, az udvari bizottság véleménye szerint az országra nem állandó adókép, csak ideiglenesen, csak a nehéz szükségtől kényszeritetve 4 millio vettetett ki, mellynek 16-odát a királyi városok, a többit egy részben a clerus, a világi urak és nemesek, két részben a köznép, a porták viseljék, e sorokkal végződik: „Mi végre a diétának az országból felhivottak általi sürgetését illeti, az nekünk ujabb tanujelül szolgált, hogy ők csak kibúvó ajtó után néztek. Mert áll ugyan a törvényben, hogy segélyt országgyülésen kivül tilos felajánlani, de e tilalom megszünik, ha a haza felszabadítására szentelt foglalkodások, minők, bizony, a mieink, nem nyujtanak alkalmat országgyülés tartására. Nem is kiván további országgyülési tárgyalást, mi or-

tocratiát a népelem korszerü pártolásával elzsibbasztani tüzi ki feladatúl. Jövőben ez leend egyik vezérelve a kormánynak központosító törekvéseiben. Az udvar ezután, midőn kivált a törökök és Erdély egészen elhallgattattak, nem sokat törődött a létező törvényekkel, elméletekkel, ellenszólásokkal. Terveit, Kollonics javaslatait tettleg foganatba vetette. A töröktől visszafoglalt részekben az igazgatást önkénye szerint rendezte. Pozsega- Szerem- Verőcze- Valkó megyéket egy ideiglenes báni helytartó kormányának rendelte alá, még pedig azon utasítással,

---

országos végzeményeken és törvényeken sarkall, t. i. a személyes felkelés helyébe léptetendő helyes katonáskodási rendszer. Mivelhogy tehát egynémelyek éretlen és törvénytelen buzgalomból nem pirultak állítani: hogy segélyt országgyülésen kivül felajánlani, annyi mint a hűtlenség bünébe esni, s tehát a hűtlenség büntetését vonja maga után: intjük őket, ha nem akarják királyi felségünk neheztelését érezni, hagyjanak fel ilyetén, a szabadság némi viszketegét, nem pedig a józan és rendezett, s általunk is pártolt szabadságszeretet ízét magokon viselő beszédekkel; mert nagy különbség van oly valaminek felajánlása közt, mit a törvény tilt, s a törvényes kötelességnek betöltése között; nem is szükséges ott felajánlás, hol az országos végzemények parancsolják, hogy mindenki, főpapok úgy mint világi urak és nemesek, a közterhek viseléséhez járuljanak. Három dolog jüttatta, a történetirás tanutétele szerint, ezen egykor dicsőségesen virágzott országot mostani nyomorúságára, bukására: a szabadsággal és a kiváltsággal való visszaélés, honnan a szegények elnyomatása ered; a főbbek közti viszálkodások; és a hadi intézkedések tökéletlensége és késedelmezése; ezeket még táplálni, az isteni és emberi törvények tiltják, és bizony, lehetlen megmenteni a végveszélytől az országot, ha a nemzetből kivész hozzá az akarat, s ha a királyban nincs meg hozzá a hatalom. De mind a mellett nem vagyunk idegenek teljes országgyülés tartásától, mihelyest azt az eszélyesség tanácsló, s a hadviselés nem akadályozó leszen; mert az ország szabadságain nem engedünk csorbát üttetni, de más részről azon is leszünk, hogy fegyver és törvény által kedves örökös Magyarországunkat, mintegy vashorgonyokkal a hullámok között megszilárditsuk, s elvégre azt a nyugalmat szerezzük neki, melylyel hogy a természet és a szerencse annyi adományai között egymagával nem birt, elődeitek fájlalták, s mit hogy utódaitok is ne fajlaljanak, mindnyájatok megegyezésével és Isten segedelmével eszközleni törekedendünk." Szal. VI. 37—46.

hogy ott semmiféle eretnek emberek meg ne sziveltessenek. A visszaszerzett megyékben (partes neo-acquisticae) az ugynevezett ujraszerzési bizottmányt (commissio neo-acquistica) Kollonics terve szerint Bécsben felállitotta, mellynek itélete következtében több birtokok beiratkép eladattak, mint ez történt Kiskunsággal, melly 500 ezer forintért zálogkép a német rendnek, — mint ez történt a Frangepánok magyar- és horvátországi uradalmaival, mellyek a gréczi kamarának adattak oda. Több megyéket, mellyek előbb a töröknek egészen alávetve vagy adózói voltak, váltságbérül külön adóra kényszerített. A birtokos nemességet 1699-ben jövedelme tizenhatodának adóúl fizetésére kötelezte; 1700-ban pedig a kisebb nemeseket mindenben a jobbágyokéval egyenlő adózás alá vetette. Az országra 1701-ben ujabb adót rovott, sőt 1702-ben a már egyszer eltörölt fogyasztási adót is ujra életbe léptette. Erdélyben hasonlókép működött az idegen kényuralom. A kormány csak név szerint maradt a kormányzó és tanácsa kezében; tényleg a főhadi parancsnok Rabutin volt a korlátlan úr, kinek egyezte nélkül semmi nagyobb ügyben nem intézkedhetett a kormánytanács. A leopoldi kötmény pontjai csak annyiban tartattak meg, a mennyiben a miniszterium önkényének nem voltak ellenére. Az ott kikötött 50 ezer tallérnyi adó helyett, bár folyvást béke volt, 8—9 száz ezer forint szedetett a leigázott néptől, melly szintugy mint Magyarországon a só magasra emelt ára miatt inségében sótlan ette kenyerét. De mind e törvénytelenségeket felül multa a karloviczi béke megkötése módja. A béke egyenesen Magyarországot illette. Minden visszafoglalt darab föld, határ, rész Magyarország földét, határát, részét képezte. Minden uj foglalmány a magyar korona hatósága alá tartozott. A király megesküdött, hogy a korona minden visszafoglalt

birtokait Magyarországba kebelesíti. Számos törvényekkel ki volt kötve, hogy minden magyar ügynél, különösen a portávali alkudozásoknál magyar tanácsosok alkalmaztassanak; s még is a béke a magyarok tudta nélkül köttetett meg, benne a határok császári határoknak, a birtokok császári birtokoknak, a magyarok császári alattvalóknak neveztetnek, az országról, mint Magyarországról, a fejedelemről, mint magyar királyról szó sem fordul elő, a megkötés csak a császár nevében történik, s az egész ország úgy tekintetik, mintha a német birodalom része, mintha a császár meghóditott tartománya volna. Hiában volt, hogy illy sok törvénytelenség megszüntetése végett számos panasziratok, és követségek küldettek Bécsbe. Hiában volt, hogy a nádor végre 1703-ban erélyes emlékiratot intézett a királyhoz, s neki kinyilatkoztatta, hogy, „ha az önkény kormányrendszere meg nem szüntetik, kétséges, marad e Leopold Magyarországnak továbbra is királya, ő maga pedig nádora? A bécsi udvart győzelmei hajthatlanná tették. A lesujtott ellentétektől nem lehete többé tartani. Fölöttük sok küzdés után a Habsburgok uralma háboritatlanúl megalapítottnak látszék.

93 §. Az ellentétek megujult csatái, s a Rákóczymozgalom Leopold utolsó éveiben.

Leopold fegyverei legyőzték egy időre a százados ellentéteket, de egyet, a közérzületet, megmásítani nembirtak. Megmaradt a jog- és szabadságszeretet szikrája, melly, ha minden más kialudt is, kiolthatlanúl égett a nemzet keblében. A két sarkalatos jog elvesztése, a protestantismus jogai bántása s üldözése, a bécsi értekezletek, a kir. leiratban a nemesség ellen nyiltan emelt súlyos vád, a karloviczi béke sérelmes megkötése, Kollonics

terveinek önkényleg foganatbavétele, a roppant adó s ennek törvénytelenül kivetése, behajtása, az ujraszerzési bizottmány birtokjogsértő munkálkodása, a fogyasztási adó ujra életbeléptetése, a magyarság beolvasztására czélzó kormányirány, a benhagyott katonaság évről évre öregbedő zsarolásai, minden kérelemnek Bécsből zordonúl visszautasítása nem nyomhatták el ez érzetet, sőt ujabb gyúanyagúl szolgáltak élesztésére. Miattuk titkos elégületlenség szálta meg a vesztett jogokért epedő kedélyeket. Az elégületlenség elkeseredéssé, az elkeseredés ingerültséggé, az ingerültség itt ott hangos kifakadásokká, a kifakadások, midőn a kormány szigora egyesek elfogatásával kezde hozzá azok elfojtásához, ellenállás lángjává fokozódtak. Innen lőn, hogy a nemzet egy része, midőn már minden más ellentét elnémíttatott, sértett jogérzete zászlója alatt még egyszer fegyveres küzdelemre szökkent fel.

E küzdelem a Wesselényi-összeesküvés folytatásaúl a magyarországi elégületlen párt soraiból pattant ki. Élére azért amaz összeesküvés egyik fejének ivadéka, II Rákóczy Ferencz került, kit az egybefüződés lánczolata, „a dolgok természetes lejtősége" inkább, mint saját akarata jelöltek, és hivtak e szerepre. A most alig húsz s nehány éves ifjú 12 éves koráig nagy anyja Báthory Zsófia és anyja Zrinyi Ilona oldalánál, később Bécsbe vitetvén Kollonics bibornok gyámsága alatt a neuhausi és prágai jezsuitáknál neveltetett. Kollonics őt szerzetessé tenni ügyekvék; de szabad lelke ősei hirnevére vágyván, sógorának gróf Aspermontnak, nővére Júlia férjének segélyével a zárdát oda hagyta, külföldre utazni ment, s magát ősi javai visszanyerése mellett nagykorúnak nyilváníttatván, Károl hessen-rheinfelsi herczeg lyányával Carolina Amáliával házasságra lépett, a mikor ifjú nejé-

vel magyarországi jószágain telepedett meg. Itt, midőn a jelen szomorú állapotot saját szemeivel látta, s a hozzá járatos magyar hazafiaknak, kik közt gróf Bercsényi Miklós ungi főispán foglalt első helyet, ingerült panaszait saját füleivel hallotta, érett hazája megszabadítása forró ohajjá lelkében, mellyet különben is nagyatyja s nagybátyja szomorú története, atyja viszontagságos élete, anyjának s mostoha apjának számkivetésben epedése, több ősi javai visszatartóztatása, és saját maga sorsa sok keserüséggel, apái fénye büszkeséggel, családja rendeltetése örökség szerint rá maradt utánzásvágygyal, s vele született hajlamai szabadság- és honszeretettel töltöttek el. Mivel azonban kora érettsége a bécsi kormány irányában, melly lépteit mindenütt őrszemmel kísérte, ovatosságra intette, Magyarországból hirtelen Bécsbe távozott, folyvást Bécsben lakott, német köntösbe öltözött, jószágait, hogy a magyar viszonyokból egészen kibontakozzék, német tartományokban fekvőkért cserébe adni ajánlotta, magyarúl nem beszélt, sőt, mint hire járt, nemzetét mintegy megtagadva gyakorta mondogatta: „ha tudná, mellyik oldalcsontja vonja a magyarokhoz, kiráncaná s onnan elvetné.“ Ez álarcz sem menté meg azonban a gyanútól. A bécsi udvar magaviseletében merő képmutatást látott, a fejedelem előtt gyanúsította, s cselszövényeivel mindenütt, hol lehete, sértegette. A hátratétel és az udvar cselszövényei Bécs elhagyására, s ismét hazájába térésre indították őt, a mióta (1700) folyvást sárosi kastélyában Eperjeshez egy órányira tartózkodott.

Leopoldnak e közben a francziákkal uj háborúja ütött ki (1701). Spanyolországban a spanyol-Habsburgok utolsó férfi ivadéka, II Károl mag nélkül megholt, s a végintézetében örökösül nevezett anjoui Fülöp, XIV Lajos onokája Madridban elfoglalta az üres királyi széket (1701).

A Habsburgok ifjabb — ausztriai — ága, melly sajnosan vette az öröködésből kizáratását, fegyvert fogott jogai védelmére, s ezzel Leopold és XIV Lajos, s mind két fél szövetségesei között háború — az úgy nevezett spanyol öröködési háború — nyílott meg. XIV Lajos ellenei gyöngítésében megszokott mesterfogásával, értesülvén a magyarországi ingerült hangulatról, mint 30 évvel előbb Wesselényit és társait, mint 20 évvel előbb Apaffyt és Tökölit, úgy most az ismét mutatkozni kezdő elégületleneket, s különösen azoknak, ha tán a mozgalom kiütne, gyanítható fejét, Rákóczyt Leopold ellen fellázítani igyekezett, mi végből neki még a háború kiütése előtt bécsi és konstantinápolyi követei által kecsegtető ajánlatokat tetetett. Rákóczy környezetének, különösen a magát nála behizelgett Longueválnak, az eperjesi őrség egyik hadnagyának ösztönzésére választ irt XIV Lajosnak biztató ajánlataira. A válasz némelyek szerint — mert a levél mind eddig nem látott napvilágot — csak határozatlan kifejezésű s udvarias bókokat, az utóbb kihirdetett ítélet szerint pedig az iránti biztosítást tartalmazott, hogy Rákóczy, s vele együtt Magyarország összes rendei a mostani elégületlenség miatt örömmel készek a honszabadság mellett fölkelve a franczia korona ügyét előmozdítani, ha tőle támogatást nyerendnek. A levelet és szóbeli üzenetet Longueval ajánlkozott elvinni a franczia udvarhoz; de ki, egyike levén a Rákóczy fölött felsőbb meghagyásból őrködő kémeknek, mind e levelet, mind a franczia külügyminiszternek erre adott válaszát, mind Rákóczynak pénz és tisztek küldését szorgalmazó ujabb iratát, bár ezt a herczeg tettét megbánván elégettetni parancsolta, Bécsben megbizóinak adta át. A miniszterium, hogy Longueval a szándékos árulás gyanujától megmentessék, tovább hagyta menni a hadnagyot; de Linzben letartóztatta, s

vádjaira Solári tábornokot rögtön Eperjesre küldötte, ki császári parancsnál fogva Rákóczyt elfogatta, s az ugyanakkor elfogott Szirmay,- s Vay Ádám, László, Mihály testvérekkel együtt Bécsujhelyre vitette, hol a fogoly ugyan azon börtönbe záratott, mellyből nagyapja vérpadra vitetett (1701). Az összeesküvés többi, gyanított részesei Szluha, Okolicsányi szinte ide idéztettek. Bercsényi a veszélyt szerencsésen kikerülte, és Lengyelhonba menekült. Rákóczy Longuevallal szembesittetvén a német cancellár által levelei iránt kérdőre vonatott; de Longueval vádjait hazugoknak állítván, érdemileg sem a cancellárnak nem felelt, sem az elitélésére különféle német törvényszékek tagjaiból alkotott biróság vádiratát nem fogadta el, mert mint német birodalmi fejedelem és magyarországi főur, csak ama két állam valamellyikének törvényszéke által mondotta magát elitélhetőnek s feleletre kötelezettnek. A per mind e mellett megkezdetett; de az eddigi eljárásból méltán következtethette Rákóczy, hogy, bár mellette az ángol,- a poroszkirályok s a májnzi, és braunschweigi választófejedelmek közbenjártak, abban semmi kíméletre nem számolhat, s kétségkivül veszve van, ha csak börtönéből meg nem szabadúl. Szabadulása nem is késett soká. Lehmann Gottfried kapitány, ki egy dragonyos csapattal őrizetére volt rendelve, börtönéből szerencsésen kiszöktette (1701 nov. 7), a mikor ő a felső megyéken át Lengyelországba menekült. Börtönében 3 levelet találtak, egyet a császárhoz, egyet a császárnéhoz, egyet az ifjabb király Józsefhez. Fogolytársai az ellenük mondott vád nem bizonyulván be, szabadon eresztettek; de szabadítója fejvétellel lakolt és fölnégyeltetett, magára pedig 1½ év mulva halálos itélet s jószág- és méltóságvesztés mondatott ki.

Ekkor már javában folyt a spanyol öröködési háború,

mi miatt Leopold a Magyarhonban feküdt német ezredek nagy részét Rajnához küldötte, sőt ereje öregbítése végett uj magyar hadakat szedetett, s ezeket is külföldre szállíttatta. Mivel a kiszállítás következtében a magyar korona egész területén alig maradt 15—16 ezer császári katona, ez a kormány részéről nyugtalanságot idézett elő, a miért Érsekujvár, Sz. Fehérvár, Pápa, Veszprém, Kanizsa, Eger, S. Patak s több apróbb vár erősségei, hogy azok a ne tán kitörendő lázadásnak támpontjaiúl ne szolgáljanak, lerontattak, az elégületleneket pedig a jó alkalom magragadására serkentette. Tiszavidék népe az adó- és hadszedőktől majd nem kétségbeesésig zaklattatván, itt ott lázangó csapatokba gyült össze, s Esze Tamás (sókufár), Kiss Albert (kurucz hadnagy), Pap Mihály (orosz pap), Bige György, és Nagy Márton — mindnyájan a besorozás vagy börtön elől erdőkben bujkáló czimborák — vezérlete alatt a sóházakat, vámszedőket, nemeseket bántani, pusztítni, rabolni kezdette. Az igy forrongó tömeg, hogy magát rendszeres ellenállásra szervezze, Rákóczyhoz és Bercsényihez, kik akkor Lengyelföldön XIV Lajos megbizottjával és nehány lengyel urral szövetség iránt alkudoztak, követséget küldött, s őket a várva váró népnek vezéreiül hivta meg. Rákóczy nem volt hajlandó kezdetben élére állni a pórtömegnek; de, miután beküldött megbizottjai által értesült, hogy a hozzá ragaszkodó nép ezerenként tódul „istenért és szabadságért“ feliratú zászlói alá, felingerülve levén különben is az ez alatt ellene kimondott itélet által, nehány lengyel lovas kíséretében megindult a forradalom vezérletére. Szomorú volt a fölkelt csapatok állapota, mikor Rákóczy Bereg megye szélére érkezett (1703 jun. 16). A vezér nélküli tömeget Károli Sándor szatmári főispán kegyetlenül megverte, s a vert hadból 200 rossz puskájú

parasztnál s 50 lovasnál egyéb alig menekülhetett Rákóczyhoz. A fővezér azonban tüzelve lelke hevétől rendezte a fegyelmetlen csapatot, s kevés nap múlva már, különösen a munkácsi uradalmából hozzá sereglett rusznyákokkal, majd négy ezerre szaporította seregét. Munkács alól ugyan, hová e sereget vezette, nagy veszteséggel visszaveretett, de több lovas csapatoknak, a jászoknak, a kunoknak hozzá csatlakozásával ujra helyre állította táborát. Megjött Bercsényi is franczia segélypénzzel, s néhány lengyel úr segéddandáraival. A parasztság erre még jobban tódult a fölkelőkhez. A hajdú városok, a máramarosi, szabolcsi, ugocsai, szatmári nemesség, miután Kálló, Húszt, Somlyó megvetettek, s N. Károl, N. Bánya feladásra birattak, zászlóik alá állottak. N. Várad környéke lakosai Rákóczy mellett fegyvert fogtak, s 3000 rendes lovassal szaporíták seregét, kiknek segélyével a váradi és olaszii ráczok, kik előbb őket megtámadták, Kis Balázs vezérükkel együtt kardra hányattak. Erdély, hol az ott őrködő német hadak daczára a kurucz hadnagyok B. Szólnokot, Dobokát, Kolozst, Zarándot, Kővárt bebarangolván Gy. Fehérvárig vitték fegyvereikkel a rémülést, nagy részben a fölkelőkkel tartott. A közép Tisza táján az Arad és Szeged felől feltódult ráczok megverettek, vezérük Kiba megöletett, Szólnok megvetetett, Szathmár városa porrá égettetett. Tisza és Duna köze Rákóczy hatalma alá hajtatott. Károli Sándor az udvartól kapott bántalom miatt Rákóczy zászlóihoz esküdött, s Bercsényivel együtt legmunkásb vezérévé lőn a kurucz tábornak. A felvidéken több német csapatok megverettek, számos várak, és városok feladták magokat, s Turócz és Trencsin több várai forradalmi zászlót tüztek ki. Gróf Schlick tábornok ugyan a Passauból ide parancsolt hadtesttel, s Forgács Simon, Koháry István, Bottyán János

(közönségesen, mivel félszemű volt, vak Bottyán) a dunavidéki fölkelt magyar hadakkal a Vág- és Garannál működő Ócskay hadtestén győzelmet vettek, s több helyet visszafoglaltak; de Bercsényi és Károli Lossoncznál egyesülvén Forgácsot, Kohárytot, Bottyánt Zólyom előtt megverték, s Schlickkel együtt Pozsonyig visszanyomták. Ennek következtében a bányavárosok megadták magokat, Nyitra, Bars, Nógrád nemessége, s Pozsony, Trencsén számos várai meghódoltak, a n. szombati diákság seregesen a kuruczokhoz állott, az egész tótság fegyverbe öltözve Károli és Bercsényi táborához csatlakozott, a magyar labanczok ezerenként átszökdöztek, a korona Pozsonyból Bécsbe vitetett, sőt Károli karácsony előnapján Morván átkelvén már Bécs felé lobogtatta a nemzeti zászlókat. Igy, „azon dolog, — mint Bethlen Miklós irja — mit Kiss Albert 70 talpassal indita aprilisben, májusban 700, juniusban 7000, deczemberben 70,000 számra nőtt," s II Rákóczy Ferencz, miután vezérei Erdélyben Bonczidánál s másutt ujabb győzelmeket vivtak ki, az 1703-dik év végén Dunáig Magyarország urának tarthatta magát.

Leopold részén kezdetben keveset törődtek a mozgalommal. Károli Sándornak, midőn a lázadóktól elvett nehány Rákóczyféle zászlóval Bécsbe sietvén, ott mind a császárnál, mind a miniszteréknél a mozgalom veszélyes voltát előadta, nem hittek, sőt hazafias előterjesztéseit gúnyosan elutasították. A lázadás elfojtására azon kivül, hogy közfölkelés és közbocsánat hirdettetett, s az önkényes adók $^3/_4$-edre leszállittattak, semmi intézkedést nem tettek. Gróf Schlick nehány magyar vezérrel elküldetett ugyan a felkelőket tovább nyomultokban gátolni; de csak hamar visszaveretett. Rabutin Erdélyben a „pöködelem guberniummal" együtt minden közjó iránti érdekeltséget elölt, az urakban nem bizott, tervüket a lá-

zadók visszaverésére haraggal elutasította, a kuruczok betörésének semmi gátot nem vetett, s e helyett a lakosságot, melly életét, vagyonát megoltalmazandó, a kuruczoknak magát feladta, ölte, vágta, égette, rabolta. Az udvar oltalom nélkül hagyta hiveit. A császár tanácsosai egész figyelmét az öröködési háború foglalta el. A magyar trónnak megtartásáról, a magyar kedélyek megnyeréséről senki sem gondoskodott. Midőn azonban Rákóczy zászlói már Bécs felé lobogtak, midőn 1704 elején Károli Csallóközből Pápára átkelvén, a dunántúli megyékből számosan hozzá tódult gyalog és lovas hadakkal majd az egész Dunántúlt, sőt egy Sümegen kötött szerződés mellett a ráczokat is Rákóczyhoz hódítá, s midőn Eugen a császárnak egyenesen kinyilatkoztatta, hogy, ha erélyesben föl nem lép, az egész birodalom veszendőbe megy; komolyabban kezdett gondolkodni Leopold a nemzetnek szép szerivel, mert a katona- és pénzhiány miatt erővel nem lehetett, kibékítéséről. E végett a nádort, s midőn ez ellen országszerte bizalmatlanság mutatkozott, Szécsenyi Pál kalocsai érseket Rákóczyvali alkudozásokra bizta meg. Szécsenyi buzgalommal járt el megbizatásában. Mind a királyt a forradalom okai és sérelmek őszinte elsorolásával, mind Rákóczyt a franczia szövetség és nép állhatatlansága rajzolásával a hon boldogsága nevében kérte a költsönös engedésre. De hazafiui törekvései eredménytelenek maradtak. Rákóczy, mivel Leopold békekövetei a fölkelés okát tudakolák, Miskolczról egy terjelmes nyilatkozványt — a „recrudescunt inclytae gentis hungarae vulnera“ név alatt ismert oklevelet [34]) —

[34]) A hosszú s keserű hangon szólló nyilatkozvány röviden összevonva igy hangzik: „A ker. világ fejedelmeinek s országainak, ugy egyéb akarmelly rangú és rendű karoknak és rendeknek. Mi Felsővadászi Rákóczy Ferencz isten kegyelméből fejedelem, sárosi főispán sat

bocsátott ki, s az alkudozások alapjaúl mindenek előtt külországok kezességét kiványa, sőt többen pártjából általa összehivandó országgyülést sürgettek. Leopold ellenben mind kettőnek élesen ellenszegült. Sem egyik sem másik félen nem volt a bizodalomnak legkisebb szikrája; ezért tovább folyt a háború. Leopold uj vezéreket Heistert, és

örök emlékül: „Megujulnak a nemes magyar nemzet sebei, s e sebek, miután félni lehet, hogy az ausztriai ház végzetes uralkodása alatt a lankadó tagok még ép részén is elhatalmasodnak, fegyverreli kivágatást igényelnek. Bámulnak sokan a lázangó ország sokszoros mozgalmain, s tévedésből, tudatlanságból e nemzetet a király iránti hütlenséggel, és vele született lázadási viszketeggel vádolják. Ti, kiket előitéletek vagy a magán gyülölet zabolátlan heve illy érzelemre vezettek, engedjetek helyet a panasznak és fájdalomnak, s mig fölkelésünk ügyét előadjuk, legyetek igazságos birák! — Századok folytak le, mióta az ausztriaiak a kir. fölség jogait magoknak sajátitották. De ha visszamegyünk az idők során, mind az évkönyvek, mind a későbbi kor azt hirdetik, hogy ők az ország ősi szabadságát mindig aláásni törekedtek. Mi indította a Báthoryakat, mi Bocskayt, mi Bethlent, mi a Rákóczyakat, mi Tökölit az e ház elleni fegyverfogásra? tudja az egész világ. Az ország igazságos sérelmeit semmi ármány nem semmitheti meg. Az annyi és olly nagy mozgalmaknak fő kutfeje, mindig a hazai törvények felforgatása volt. Mert több magyar vérű nemes család kiirtása, erőszakos jószágfoglalások, külföldi törvények behozatala, s elviselhetlen adók kivetése után az ország arany szabadsága, melly annyi századokon át a királyok szabad választásában érvényét sértetlenül fentartotta, rettegtetéssel, szolgai változtatással örökös uralkodássá idomitatott, és hogy a korlátlan hatalom annál inkább öregbittessék, ama nagy királynak Jeruzsálemi Endrének nagy törvénye, melly a rendeknek a nemzet dicsőségére jelen időkig fenállt sarkszabadságait magában foglalta, s nekik törvénysértés esetében a királyoknak ellenállani örökös hatalmat tulajdonit, magán önkénynyel, és a főrendek kényszeritett megegyezésével eltöröltetett. És noha az elvett szabad választási, és ellenállási jogon kivül az ország minden egyéb törvényeit épen tartani számos hitlevelek szentül fogadták, még is az összes hazai intézmények, jogok folyvást és szabadon tapostatnak. Fájdalmasan esik a harczias nemzetnek, melly vérével, vagyonával sok éveken át az egész keresztyénséget minden ellenség ellen vitézül védelmezte, hogy hadi méltóságából kivetköztetik, s ez a mellőzött magyar bátorság csufjára (az országtörvényeinek, jelesen az 1658: I czikkbe foglalt kir. hitlevél 4-dik pontja; — 1608: 10, 11, — és 1659: 28 czikkeknek ellenére) idegen nemzetre ruháztatik olly ál-

a horvát bánná nevezett Pálffy Jánost, s alattuk uj német, magyar, rácz, horvát csapatokat küldött Lajtához és Horvátországba. De ezek sem voltak szerencsésbek az előbbenieknél. A kurucz erő hátrálni kényszerítette őket, minek következtében Károli az egész Fertővidéket Rákóczy hódítmányaihoz csatolta. Másutt is hasonló szerencsével

---

talánossággal, hogy alig láthatni egy, két erősségben magyar főtisztet, s a magyarnak, elzáratván minden előmeneteli alkalom, nem marad egyéb, mint sohajtozni a honfiakra, — saját hazájukban számkivetett honfiakra súlyosult iga fölött. Az ország tele van zürzavarral: uj kormányforma hozatott be; az udvari tanács minden közügy igazgatását negédesen bitorolja; s az ország főbbjei kizárásával mind az, mi az ország köz állapotát illeti, a hazai törvények, név szerint a már említett hitlevél 3-dik pontja, 1681: 4, — 1655: 50, — 1659: 14 czikkek tilalmának daczára (mint ezt a karloviczi béke is bizonyitja) rólunk nélkülünk végeztetik. Van-e ki ne tudná az udvari kamara féktelen eljárását? Az ez elleni panaszok az egeket verdesik, s az özvegyek és árvák isten bosszúálló igazságaért esedeznek. Az uj szerezményi jognak csak említésénél is borzad az elme. Mennyi kár tetetett e kincsszerzés jogtalan módja által, az országnak törvényes uraiktól elvett, s a honfiak hátratételével idegen nemzetnek (II Endre 26, — II Ulászló V: 10, 1599: 31 ellenére) adományozott nagy része nyilván bizonyitja? Bizony semmi sem lehetett igazságtalanabb, s a magyar nemzetnek Ausztriától elidegenitésére alkalmasabb, minthogy a törvényes birtokosok olyas jószágokról, melyeket századok óta török uralom alatt is békésen birtak, egyedül a töröknek kiüzetéscért (mire hitlevele erejénél fogva köteles volt a király) megfosztassanak, s azok, kik magokat, jószágaikat vitéz tetteikkel vérük, vagyonuk árán megváltották, keresztyén király alatt gyalázatos igának vettessenek alá. Sem okok, sem könyörgések nem használtak itt semmit. Sőt egyházi és világi urak egyiránt, mielőtt idéztettek, és elitéltettek, már elmarasztattak és javaiktól megfosztattak. A megyék nagy része az uj szerzeményi jognak pénzzel megváltására kényszeritetett. Itélethozási bizottságok állittattak fel, melyek noha az ország világos törvényei, jelesen 1608; 12, 1618: 14, 1638: 26, 1649: 41 által komolyan tilalmaztattak; mindazáltal a csuffá tett hazafiakat rendetlen eljárás utján országon kivül (az 1636: 41 s az 1659: 1 czikkbe foglalt kir. hitlevel 5-dik pontja ellenére) okleveleik előmutatására s jogaik bebizonyitására idézvén, nem csak súlyos s a tárgy értékét gyakran felül muló költséggel terhelték, hanem végezetre (az udvari kamara levén az 1681: 37 ellenére vádló is, biró is) mind jószágaiknak tömérdek kárral járó elcserélésére kényszeritették, mind a rendes törvényszékek és birák mel-

működtek a kurucz fegyverek. A szegedi és aradi német parancsnokok, kik az aradi ráczokat és váradi őrség egyrészét magok mellé vevén a kuruczok bihari táborát szétverték, s Belényest ostrom alá fogták, Bóné Endre lovasaitól visszaszalasztattak Aradra. Földvár táján Deák Ferencz, nem levén tudomása a ráczok s Károli közt Sümegen

---

lőzésével egyedül a kir. fiscus véleményezése nyomán elmarasztották, úgy hogy az elitélteknek, mert az országba újabb újabb német vendégek érkeztek, csak ezen szomorú ítéletet maradt hátra hallani: takarodjatok régi lakosok! Sohajtva nyög a kunok és jászok dicsőséges kiváltságokkal ékesített ősi szabadsága, melly a német rend szokatlan uralma alá vettetett. Sohajtva nyög a jogaiból kivetkőztetett magyar kamara, s míg az udvari kamara által minden hatáskörétől csúfos megfosztatását panaszolja, méltán fájlalja, hogy az 1622: 18, 1647: 146, és 1681: 13 nyiltan felforgattatnak, mellyek a függőséget nyilván kirekesztik. Maga az isteni gondviselés gazdája a természet vádolja az udvari kamara iszonyú fösvénységét, melly, bár isten ritka kegyelme kimerithetlen sóbőséggel áldá meg az országot, azt mindazáltal oly drágán adatja, hogy a lakosok nagyrésze sótlanul enni kénytelen mindennapi kenyerét. Elhallgatjuk a koronajavak elidegenítését, mellyet II Ul. VII végz. tilt, a harminczadok megkettőztetését s a bérbe adott egyedáruságokat; egyedül a portiók elviselhetlen zsarolását panaszoljuk be. Mert, miután az udvari miniszterium az országra számos milliókat vetett, a szabad ország szabadsága pedig (mint ezt Mátyás III: 2 s Ul. V: 1 tanusítják) teljes országgyülés nélkül semmi adókivetést nem enged; olly nagy romlása keletkezett ebből az országnak, hogy a kedves haza ritka gazdagsággal virágzó állapota után a hajdani boldogságnak ma már csak árnyékát láthatjuk. Resteljük elmondani a minden vagyonából kifosztott pórnép kétségbe esését, mellynek néhányai törrel végezték életüket, mások török szolgasággal enyhitették sorsukat, mások fejeiket a harácsoló katonáknak, gyermekeiket a törököknek zálogba adták. Ó keserves szolgaság, mit szabad nemzetnek türni nem lehet! A nép még ma is azt mondja, hogy a félhold uralma alatt jobb sorsa volt, s nyilvánosan bebizonyitották, hogy egy évi osztrák adó többre megy 50 évi ozmán adónál. Nem is szünt meg e kielégithetlen vágy, mig az ország minden rendeire egyenlőn ki nem terjesztetett. A főpap, a főur, a nemes, a szabad városok adózás alá vonattak, s miután számos igéretek daczára a sulyos teher naponta öregbült, uj adónem, — az accisa — hozatott be, katonai végrehajtások, tömlöcz, verés alkalmaztattak, s egész országon át egyre sokasultak a titkos sohajok; nem volt nehéz következtetni, hogy a szolgaság örökös igáját czélozzák a nemzet szabad nyakára ráerőszakolni. Az ország rendes törvényszékei vagy eltö-

kötött szerződésről, Monasterli bácskai és drávaparti ráczait egyre öldöstette. Baranyában a kuruczok Pécset földulták, s több mint 800 ráczot és németet kardélre hánytak, melly események a ráczokat és magyarokat végképen meghasonlították. Dunáninnen Bercsényi egyre foglalgatta a várakat. A keletéjszaki megyék most már egészen Rá-

röltettek, vagy (mint a nyolczados székek) már félszázad óta nem tartattak. Bő magva nőtt ebből a zürzavarnak. A törvények kijátszattak, uj peres eljárás hozatott be, a ragadományok bekövetkeztek, a hatalmasbak féktelensége nőtön nőtt, az árvák elnyomattak, az özvegyek kifosztattak, s midőn a hazafiak saját törvényeikkel nem élhettek, idegen bíróságot pedig elfogadni vonakodtak, számüzetvén az igazság, összevissza zavarodott minden. Ki ne tudná ezen kivül a vallásháboritás körüli szinlelt fogásokat? Bizonyára mind a hazai, mind a birodalmi törvényektől megengedett vallásnak gátot vetni, hogy ez által az elzsibbasztott vallásszabadság kijátszassék, régi, s már a csehekkel szemben is gyakorlatba vett szokássá vált Bécsben. Megoszlatják a nagy folyókat és patakokká törpitik. S mig az ország rendei szivét meghasonlitván a vallás ürügye alatt egyenetlenség magvait hintenek szét, veszendőbe megy a lassan emésztett ország. Számos szószék panaszt emel, hogy benne főpapjai idegen nyelven szólanak. A legbusásabb javadalmak az 1681: 37 ellenére idegeneknek adományoztatnak, kik, midőn csak a pompás jövedelmek után kapkodnak, a magyar nemzet lelki épitését elhanyagolják. Egészen a kormány kényétől függve hevernek az ország törvényei, s a közgyülések hajdani arany szabadsága egy udvari tanácsnak udvarol. Mi remény lehet a további épitéshez, ha ledölt az alap? Nincs bizonyosb jele a zsarnokság megalapitásának, mint egy szabad országot teljes gyülések tartásától elvonni. Kielégithetlenné nőtt ez által a nagyobbat merő önkény. S minden, mi csak magán tanácskozással végeztetett, törvénynyé erőszakoltatott. Innen gyülések helyett dicasteriumok adattak az országnak, mellyek a haza lakosait önkényük szerint igazgatják. De miért időzünk tovább ezekkel? Elég bizonyságát adák az ausztriaiak e nemzet iránti gondolkodásuknak, midőn 4 évvel ez előtt az országon kivül törvénytelenül összehivott főrendeknek a haza szabadsága sülyesztésére czélzó pontokat (az adó megajánlása, a kisebb nemességnek parasztsorsa juttatása, a nagyobbnak szabadságában szoros korlátok közé vetése, a magyar törvénykezésnek osztrák mintára vonása) terjesztettek elejbök. Ide mutat az eperjesi mészárlás is, melly az öröködés utja előkészitésére találtatott fel. De itt nem állapodott meg a határtalan hatalomvágy. A mi, és velünk együtt 82 előkelő honfi vérét szomjuhozza. Mi, szabad fejedelmek örököse, csendes ma-

kóczynak hódoltak. — A fölkelők e szerencséje ujabb békekísérleteket idézett elő. Szécsenyi 1704 tavaszán Gyöngyösre utazott, s a szinte ide érkezett Rákóczyval, Bercsé-

gányban éltünka hazában. Egyszerre azonban idézés nélkül elfogattattunk, szoros őrizet alá adattunk, szennyes börtönbe zárattunk, fölségsértéssel vádoltattunk, idegen delegált bíróság elejbe állíttattunk, hamis tanuk fogadtattak ellenünk, leveleink értelme meghamisittatott sat. Az isteni jóság, mint hajdan Dánielt, kiragadott bennünket az éhes oroszlán torkából, börtönünkből csudásan kiszabaditott, s biztos révpartra vezetett Ránk mind e mellett távollétünkben itélet mondatott, melylyel azon állitás nyomán, hogy egy ausztriai fejedelem irányunkban nincs kötelezve magát a jog szigorához szabni, minek azonban az ország minden törvényei, a hitlevél s különösen az 1536: 41, 1687: 4, H. K. II R. 5 cz. nyiltan ellene szóllanak, önkényesen, igaztalanúl, s az 1687: 6 czikk legujabb határozata ellenére idegen eljárással, illetéktelen törvényszék által minden ellenünk emelt vádakban elmarasztattunk, mig fogolytársaink fölmentettek, és szabadon bocsáttattak. Számüzve van ott az igazság, hol az elfogult lélek vakdühe határoz. Az ausztriai kormány hajói sokáig usztak a nagyravágyás vitorláival: de az isteni boszú charybdise vesztünkre törő futásukban azokat is ugyan azon vész hullámaival boritja el. Nem engedi az isteni kegyelem, hogy e szabad ország továbbra is idegen martalék legyen. Minket igazságos fegyverei élére állitott, s bennünket idegen fejedelmek keresztyéni segélye által a kimért csapástól megszabaditni akar. Természetében fekszik a magyaroknak, hogy nemes kebleik a boszantásokat nem türik, s a szabad országnak szabadságban született polgárai a szolgaságot elviselhetlenebbnek találják a halálnál. Tudja meg azért nyiltan a ker. világ a magyar nemzet igazságos fegyverfogását, s az előrebocsátottakból elfogulatlanúl megitélvén az ősi szabadságnak szőtt veszedelmes hálókat' nyujtson segédjobbot a szabadságaiban jogtalanúl megcsonkitott nemzetnek! Mi édes hazánk megszabaditására örömest feláldozzuk éltünket, vagyonunkat, s utolsó csepp vérünket, és isten, angyalai, szentei, s a ker. világ előtt tiszta lélekismerettel kijelentjük, hogy e fegyverfogásunkban semmi uralomvágy, semmi nyerekedési czélzat, semmi magán dicsszomj nem rejlik. Maga az ég is mellettünk harczoland. S istenben vetjük reményünket, hogy midőn igazságos ügyünk annyi baj közt hánykódó hajóját a jövő tettek nagy tengerére bocsátjuk, a gondviselés kedvező szele azt a hajdani boldogság biztos révébe vezetendi, és győzelmeinket valahára örökös nyúgalommal, békével koronázza. Költ munkácsi táborunkban jun. 7-dikén az úr 1703-dik évében. — Kat. XXXVI: 287—301 k. Hist. des Rev. de Hongrie 165—181 l. — A nyiltatkozvány kelte, mint Ráday Pál, ki azt szerkeztette, önéletirásában bizonyitja, inkább 1704 diki január első fele.

nyivel, s több megyei nevesb személyiségekkel alkudozásba ereszkedett. Megjelentek a dunavidéki protestánsok követei is, s szabadságaik visszaállítását már ez alkalommal kieszközölni kivánták. Rákóczy, miután kivált észrevette, hogy a protestansoknak a fölkelés catholicus vezetői és szövetségesei ellen felbujtásával hivei közt konkoly hintegettetik, esküvel fogadván a jövő országgyülésen minden vallássérelem orvosoltatását, a protestansokat lecsillapította; de alkudozásaiban most sem boldogult. Szécsenyi közbenjárókul az ifjú királyt Józsefet s az ángol és holland követeket ajánlotta. Rákóczy és társai Józsefet nemfogadták el, Anglia és Hollandia közbenjárása iránt, mert Leopold szövetségesei, bizalmatlansággal viseltettek, s ujonnan a svéd- és lengyel királyok kezességét, és a szabad választás helyreállítását kivánták. Szécsenyi megirta a királynak az elégületlenek kivánalmait, s melegen ajánlotta a korona méltóságát nem sértő föltételek mellett a kibékülést, mert Rákóczynál már franczia és török követek mutatkoztak, sőt ez egy lengyel párt követei által a lengyel koronával is megkináltatott. De a bécsi miniszterium sükertelenné tette az érsek fáradozását. Mig ő legjobban alkudozott, mig Leopold fegyverszünetet sürgetett; addig miniszterei Heistert német, Pálffyt horvát, Herbersteint rácz, Rabattát stájer, Ricsánt morva hadakkal a kuruczok megtámadására parancsolták. Igy lehetlen volt a harczoknak megszünniök. Mind két fél, bár változó szerencsével, tovább folytatta azokat. Károli, hogy az ellene parancsolt hadak egyesülését meggátolja, derék seregét ketté szakasztván, egyik felét Muraközbe küldötte, másikkal maga Ausztria felé Heister elejbe igyekezett. De hadnagyai Muraközben megverettek, kismartoni lovas csapatai szétugrasztattak, saját táborát pedig Heister üző hadai annyira megfélemlítették, hogy a vezér meztelen

fegyverrel sem tudá a futásnak eredetteket lecsendesíteni, a miért búsan és sereg nélkül menekült Rákóczy táborába. E vereségek következtében a Herberstein alatti szerémi ráczok Pécset kirabolt templomaival, lerombolt kolostoraival, legyilkolt szerzeteseivel, leöldözött vagy szétüzött lakosaival együtt irgalmatlanul feldulták, Fehérvár, Veszprém feladták magokat, Pápa az amnestiát elfogadott 10,000 nemessel együtt az ide vonult Heisternek adta kulcsait, szóval Rákóczytól egész Dunántúl elesett. Sem a horvát bánság el nem nyerhetése miatt boszús Forgács Simonnak kuruczczá levése, sem később gróf Eszterházy Antal pápai kapitánynak átpártolása, sem Heister Csallóközben vonultára a dunántúliak nagy részének ismét Rákóczyhoz állása nem birták eléggé behegeszteni az itt ejtett sebeket. Mert, bár egy részről Bercsényinek Károli által vezetett lovassága Ricsán tábornok hadát a szomolányi hegyszorosban tönkre tette, bár az ismét erőre kapott Károli Rabatta stájerjeit Sz. Gothárdnál tökéletesen szétverte, bár Bercsényi Ausztria- és Morváig, Károli Stájerig vitték a dulakodások üszkeit, bár Erdély tömegesen Rákóczyhoz állván őt a gy. fehérvári gyülésen fejedelemmé választotta (1704 jul. 6); de más részről Heister ismét Dunántúlra sietvén a kétszer hütlen dunántúliakat agyonsarczoltatta, Eszterházy Antalt Csikvárnál megverte, Veszprémet egyházaival, kincseivel, papjaival, lakosaival egyetemben vandal módra felprédáltatta, Pápát kifosztatta, fölégettette, s Forgács táborából, ki vele Károlit be nem várva Szemere és Koronczó közt megülközött (1704 jun 13), másfél ezeret lekaszaboltatott. A stájerek és horvátok Károli Stájerben tett dulásait megboszulandók Vasban, Szalában számos helységet elhamvasztottak. Eugen és Marlborough, osztrák és ángol vezérek győzelmeikkel, miket a francziákon Hochstädtnél és másutt nyertek, a felkelőknek a bajor választó fejedelem-

meli egyesülhetését megsemisitették. Rákóczynak Koronczónál legjobb gyalogsága oda veszett, s a hochstädti ütközet által egyetlen reménye, mellynek alapján a hadviselést megindította, teljesen meg lön hiúsulva. Ide járult, hogy vezérei Bercsényi, Károli, Forgács egymás iránti féltékenységükben ritkán működtek összevágólag. Bercsényit csipős, gunyolodó, kíméletlen modoraért, szegénységeért lenézte a főnemesség. A nemesség a hadak most leglényegesb tényezője – a gyalogságnál szolgálni, a néppel összeelegyedni szégyennek tartotta. A dandároknak jobbára Tökölitől viszszaszálangott kalandorok álltak élén, kik némellyikének az ujabb hadviselésről fogalma sem volt. A fővezérnek a hadvezetők, a néposztályok, a nemzetiségek egyenetlenségeivel, a nemzet minden vállalatot, ha a való ábrándjának nem felelt meg, hamar abban hagyó jellemével, a tanulatlan felkelők tapasztalatlanságával, fegyelmetlenségével, ember – fegyver – és pénzhiánynyal szintugy kelle küzdeni, mint hatalmas elleneivel.

Illy körülmények közt kivánt alkalom volt Rákóczynak Széchenyi felhivása, mellynek következtében az érsek és a fejedelem alkudozás végett Gyöngyösön ismét összejöttek. Itt, miután a vágvidéki protestansok, kik a cath. francziák és bajorok szövetsége miatt is izgatottak voltak a Rákóczypárt ellen, ujra lecsillapíttattak, october végeig ideiglenes fegyverszünet köttetett, s ez alatt az alkudozásoknak Selmeczen mind két fél oda küldendő biztosai és a közbenjáró ángol és holland követek által folytatása határoztatott. De a béke Selmeczen sem eszközöltethetett ki. Az udvar hochstädti győzelmében elbizakodva súlyosb föltételeket szabott. Biztosai nem csak minden körültáborolt erősséget ostrom alól fölmentetni, nem csak egész Dunántúlt átadatni, hanem Dunáninnen és Tiszántúl nagy részét is a fölkelőktől kiüríttetni kivánták. A föl-

keltek látván, hogy e föltételekkel; s a szőrszálhasogató huzavonással a császáriak csak időt akarnak nyerni, és sem az általuk kivánt kezesség, sem a béke létrehozása iránt Leopold nyilatkozatai daczára semmi őszinteséget nem mutatnak, felbontáták az értekezletet, s az ideiglenes fegyverszünet eltelte után ismét fegyverhez fogtak. Heister különben sem ügyelt a fegyverszünetre, s ennek tartása alatt is egyre foglalgatá Dunántúl a várakat. Rákóczy a megnyilt táborozásban Érsekujvárt megvette, Bercsényit Morva szélére küldötte, s uj erővel Leopoldvár vívásához fogott, mit azonban félbenhagyni kényszerült. Mert Heister Bajorhonból jött friss hadakkal N. Szombat felé nyomult, s gátolására Rákóczynak Bercsényit és Eszterházyt magához vevén a karácsonyi hideg fagyban és éjben N. Szombat alá kelle vonulnia. N. Szombat nyúgotról egy meredek árkú pataktól körítve jókora magaslaton feküdt; de ócska falai, tornyai s keritetlensége a védésre semmi előnyt nem nyujtottak. Előtte nyilt sik terült el. Rákóczy e sikot akarta vala csatahelyül. De elkésett, a helyet eléggé nem kémlelhette ki, a patak létezését nem tudta, s mire oda érkezett, az ellenség már a patakon túl csatarendben volt állítva, s mérgesen kezdett a domboldalról leereszkedő magyar táborra ágyúzni. Rákóczy megtámadtatta a németeket, s mind a mellett, hogy a dühös szél- és hóban értelmetlen tisztei miatt a lovasság és gyalogság mozdúlatai összhangzólag nem hajtattak végre, jobb és balszárnyával győzelmesen törte meg az ellenség sorait. De Heister a magyar lovasság és gyalogság közt támadt hézagba berontott, a rablásnak esett katonákat oldalba fogta, Scharody egy 500 német szökevényből alakult zászlóaljnak kapitánya elpártolván, a magyar gyalogságnak ellene fordult, s e váratlan események Rákóczy táborát felbomlásba ejtették. Igy a nagyszombati ütközet

elveszett (1704 dec. 25); de Heister nem merte üldözni a futamlókat, mert serege a győzelem daczára is nagyon meg volt rongálva. Mind e mellett az 1705-dik év győzelmesen haladva találta a felkelők seregeit. A tiszai részen Kassa, Eperjes, Szatmár, Eger feladták magokat. Erdélyben a császár több lovas ezrede tönkre tetetett, Medgyes Forgács által megvetetett, Rabutin Szebenbe szoríttatott, s az ország egy kormányzó tanács igazgatása alá bizatván Rákóczynak meghódolt. Az alvidék egészen az elégületlenek pártjához csatlakozott. Károli tiszántúli legényeivel Bécsig száguldozott, s bár visszajötte után Heistertől Kilitinél megveretett, de a Duna másik partjára átkelvén ismét rendbe szedte seregét. Vak Bottyán, ki már korábban Leopoldtól a fejedelemhez pártolt, 24 zászlóhuszárral a morva szélekig barangolt. Bercsényi Eszterházyval N. Szombatból, Bazinból, Modorból Heister téli nyugalmat élvező csapatait kiugrasztotta s mind a 3 fehérhegyaljai várost ismét kezére kerítette. Rákóczy megtanulván N. Szombatnál, első nyilt csatájából, hogy mennyire hiányzanak táborában a tactika értése, s lelkes legénységénél a vezényletre képes tisztek, Egerben testőrhadai (a palotások) rendbeszedésével, a szökevény német ezredek czélszerübb rendezésével, franczia granátosok s vadászosztályok összeállításával, egy tatárcsapat alakításával, a nagy számmal hozzá tódult önkénytesek szervezésével, s a zsold pontos fizetése végett rézpénzveretéssel [35]) hadait (45 — Rákóczy szerint 75 ezeret) jobb lábra állította, s ezekkel Dunántúl visszahódítására

[35]) E réz- vagy kongópénz kétféle: a poltura, s a libertas. Amaz egy drachmát nyom s 40 poltura félezüst tallér értékével bir; emez 5 drachmát nyom s értéke 10 poltura. E két pénznem egyik lapján Magyarország czimere, másikán csak e két szó: pro libertate szemlélhető. Szal. VI: 230.

készült. Egerben azonban Leopold utasításából Szécsenyi által ismét alkudozásra hivatott fel. Az ángol és holland követek hozzá, s társaihoz nyilatkozatot bocsátottak, mellyben előadván, hogy Leopold a már eddig kiadott nyilatkozatán kivül a nádori hatáskörnek, a cancellariának, a kamarának, az adóügynek, a jezsuiták elleni panaszoknak, a jászok, kunok, hajduk sérelmeinek országgyülésen eligazítására, az ország törvényei- és szabadalmainak, de a már egyszer elhatározott örököds fentartásával, megörzésére, Józsefnek a magyar ügyek vezetése végett Magyarországba küldésére, a prot. vallás jogainak a pozsonyi és soproni országgyülések értelme szerint biztosítására, közbocsánatadásra, a sóár alábbszállítására, a katonai kihágások megbüntetésére sat. ujra kész szivvel ajánlkozik, öket Anglia és Hollandia közbenjárása mellett az ajánlott engedélyek elfogadására szóllították fel. De az egyesült rendek a Bocskaival, Bethlennel, Rákóczy Györgygyel kötött, de megszegett békepontok példája után nem bizván az igéretekben és puszta közbenjárásban, most is mint eddig, az angol, a holland, a svéd, a lengyel hatalmasságok formaszerinti kezességét kivánták, melly nélkül semmi egyezkedésbe ereszkedni nem voltak hajlandók. Szécsenyi mind a császárnál, mind minisztereinél buzgón szorgalmazta a kért külbiztosítás elfogadását; de mire levele Bécsbe vitetett, Leopold már halállal viódék, s a nélkül, hogy az egri alkudozásokat, a forradalom elfojtását bevégezhette volna, viharos élte 65-dik évében 1705-diki május 5-dikén örök nyúgalomra költözött.

94 §. A Rákóczymozgalom folytatása I József alatt. Szécsenyi gyülés. Nagyszombati alkudozások. Megujult harczok. Ónodi gyülés.

Leopold halálával nem fordultak jobbra a haza bonyodalmai. Az uj királynak **I Józsefnek** (1705—1711) nemes jelleme, s jó akarata, mit a nádor szétküldött körlevelében kijelentetett, mindenkivel azt reménylteté ugyan, hogy trónraléptével tüstént kiegyenlittetnek a háborút előidézett viszályok; de, mivel Heister visszahivatásán, nehány miniszter elbocsátásán, határzatlan igéreteken, s aluszékony alkudozásokon kivül a békére semmi komolyabb lépések nem tetettek, s a felkelteket a franczia udvar egyre ellenállásra tüzelte, megint csak harczsikra szálltak a két küzdő fél csapatai. Rákóczy téli terve szerint a dunántúli részekbe indult meg, hova az átmenet előkészítésére Vak Bottyánt előre küldötte. Midőn azonban már Ócsánál táborozott, hirét vette, hogy Bottyán Földvár alól Duna balpartjára átnyomatott, s a Heister utáni uj fővezér Herbeville a bukófélben levő Leopoldvárt fölsegíteni, s ezután uj erővel Erdélybe betörni készült. Hadait azért, hogy a Csalóközből már megindult Herbevillenek útját vágja, Vághoz vezette; de terve meghiusult. Bercsényi, és Eszterházy kiküldött dandárai elkéstek. Herbeville másfelé fordult. A megtámadás, mit ellene Rákóczy vezérei rábeszélésére Pudmericznél (1705 aug. 11) intézett, roszúl ütött ki. A fölkelők lovasságát az erős szél és por rendetlenül szétfutamtatta. A császáriak, mit magok sem reménylettek, győztesek maradtak. Herbeville akadályozatlanúl vonult Leopoldvárra. Leopoldvárból akadályozatlanúl indult később Erdélybe.

Erdély elvesztése miatti félelem, s a balúl végződött támadás ujabb ok volt Rákóczynak, hogy a békealkudozások,

mellyek a csata közben sem szüntek meg egészen, komolyabban tárgyaltassanak, s valahára kivánt eredményre vezettessenek. E végett, de meg hogy a protestánsoknak adott szavát beváltsa s pártja ügyeit rendezze, Szécsénybe országgyülést hirdetett, mire mind a magyar rendeket meghivta, mind Szécsenyit a császár biztosai s a közbenjáró hatalmak követei ide küldése iránt felszóllitotta. A magyar rendek számosan jelentek meg Szécsenyben, hol Rákóczy mezön emelt sátorokban september 12-én (1705) nyitotta meg a gyülést. Beszédét, mellyben a multra nézve eddig tett működéséről számot adott, jövőre pedig minden lépteit mint egyszerü polgár a gyülés akarata szerint intézni nyilvánította, nagy lelkesedéssel fogadták a rendek, s mindenek előtt pártjuk szervezése fölött tanácskoztak. Pártjuk egyértelmüleg a lengyelek példájára szövetséggé alakíttatott. A párthivek magokat szövetséges rendeknek, gyülésüket Magyarország szövetséges rendei conventjének nevezték, Rákóczyt vezérükké választották, feleskették s az összes politikai — had — és pénzügy kormányzatával felruházták (Szécsényi gyülés I czikk), mellé saját kértére 25 tagú tanácsot, s az ország jövedelmei kezelésére egy kisebb választmányt rendeltek (2 cz.), s hogy a szövetséget tartós fenmaradás iránt biztositsák, eskü mellett mindnyájan egy szövetségi okmányt [36]) irtak alá, mellynek 3 példánya közöl egy a

[36]) Az okmány ekkép hangzott: „Mi alólirt magyarországi Statusok és Rendek adjuk tudtára mindeneknek, a kiknek illik, ezen levelünknek rendiben: hogy mineknutána a szabadságos uraságra vágyódó ausztriai ház a királyi diplomákat hiti megszegésével általhágván, minden törvényeinket megvetvén és a földre tapodván, hazánkat, nemzetünket minden szabadságitól nem csak megfosztotta; hanem feltalált minden kegyetlenséggel üldözte, és sokakat közölök rettenetes kinokkal e föld szinéről eltöröl ni nem irtózott volna: Istennek csodálatos vezérléséből azon kegyetlen uralkodás rabságából Méltóságos fejedelem Rákóczy Ferencz, kegyelmes urunk kiszabadulván, és azon hazánk szabadságait eltörlö, ár-

vezérnek adatott, egy a lengyel prímás levéltárába tetetett, egy a hannoveri választó fejedelemnek Györgynek (utóbb ángol királynak) kezéhez küldetett (1 és 12 cz). Az egyetértés, mi a szövetség ekkép megalákításában mutatkozott, nem volt illy általános a vallásügy elintézésében. Az evangelicusok eddigi áldozataikra hivatkozva a linczi békekötés pontjainak végrehajtását követelték. A clerus, különösen a visszaadandó egyházakhoz kapcsolt tetemes javadalmak miatt ellene szegült követelésüknek. A vita mérgessé, sértővé, keserüvé fajult. Nyilt meghasonlás látszék kitörni a párthivek között, mi a szövetséget könnyen romba dönthette vala. Rákóczynak azonban sükerült végre a kényes ügyet barátságos egyezkedésre vezetni. Mind protestánsok, mind catholicusok kötelezőknek ismerték el az egyesség szerint megállapított pontokat, melyekben az 1608-i, 1647-i törvények, s az 1659-i hitlevél szerint a 3 vallás gyakorlata teljesen szabadnak nyilvániltatott, az 1681-i törvényekben érintett földesuri

---

tatlan vérünket szomjuhozó ausztriai ház ellen velünk együtt fegyvert fogván, és már harmadfél esztendőtől fogva hadakozván, a végre, hogy ezen ügy dolgában közönséges akaratból tovább is annál jobb rend vétethessék, e folyó 1705-dik esztendőnek september havának 1-ső napján, ide a szécsényi mezőben generalis Conventusra bennünket hivogató levelei által összegyüjtött volna: közönségesen itéltük, hogy mindeneknek előtte egy olly fejet válaszszunk magunknak, a ki velünk együtt hittel confoederálván, ezen hazánk ügyét, valamig Isten által régi szabadságink helyrehozásának megnyerésével kivánt czélját el nem éri, nem csak a hadi dologban, hanem a törvényes, egyházi, bellicum, oeconomiai állapotokban is igazgassa, kormányozza, és velünk együtt oltalmazza; tetszett közönségesen és egyenlő akarattal a praetitulált méltóságos Fejedelmet, minékünk is Confoederalt statusoknak, Vezérlő Fejedelmünknek választanunk, a minthogy választottuk is. Mellynek hogy nagyobb ereje és állandósága légyen, a következendő két rendbeli esküvésnek módjával (lásd Hist. des Rev. I köt. 257, 258 l.) ratificáltuk, stabiliáltuk, sőt annak világig való megtartására nemcsak magunkat, hanem maradékainkat is sub poena notae infidelitatis et perduellionis in patriam (hűtlenség és honárulás büntetése alatt) obligaljuk és obstringáljuk." Horv. IV. köt. 358 l.

jognak akkép értelmezése, mintha az a lélekismereteken való uralkodásra adna hatalmat, eltiltatott, az áttérés mindenkinek szabad tetszésére hagyatott, (13 cz.), a versenygés alatt levő templomok ügye mindegyik megyében a fejedelem elintézésére bizatott (14, 16 cz.), a jelen egyezkedés a clerus mostan tett, vagy tán ezután teendő ovása által le nem ronthatónak, sőt a szövetséglevél erejénél fogva a cath. világi rend által is védendőnek nyilvánittatott (15 cz.), a jezsuiták az ifjuság tanítása végett bizonyos helyekre szorítva, de úgy, hogy az osztrák jezsuitáktól külön váljanak, s az elfoglalt javakat az illetőknek visszaállítsák, meghagyattak (6 cz.) [37]) sat. — A béke ügyében József őszintesége iránt közbizalom mutatkozván, az ángolok és szövetséges belgák közbenjárása elfogadtatott, de mivel követeik a gyülés folyama alatt nem jelentek meg, a tanácscsal egyetemben Rákóczy hatalmaztatott fel, hogy midőn az ausztriai ház a békesség alkuvását folytatni akarja, az alkudozásba ne csak beleereszkedhessék, hanem mit a közügy javára hasznosnak itél, végezhesse is, csak a megerősítés tartatván fen a szövetséges rendeknek (4 cz). Ezeken kivül határoztatott, hogy Tököli Imre minden lefoglalt javaiba visszaigtattassék (8cz.) [38]), az eperjesi vérszék által vagy akarmi más időben

---

[37]) Rákóczy a kiegyenlités örökitésére emlékpénzt veretett, mellynek egyik lapján 3 áldozár közösen rakja a szeretet oltára tüzét e felirattal „concurrunt, út alant;“ másik lapján pedig e szavak olvashatók: „Concordia religionum animata libertate anno MDCCV in conventu Szécséniensi.“

[38]) Tököli nem vehette hasznát e határozatnak. Ő épen ezen napokban (1705 sept. 13) Kis Ázsia partjain, hol Nicaeában, a tengerőböltől 2 órányira feküdt kies villájában, mit a törökök „virágmezőnek“ neveztek, 2½ évvel előbb (1703 febr. 18) elhunyt nejével Zrinyi Ilonával együtt élte számüzetése napjait, élte 47-dik évében megholt. Ilona tetemei Konstántinápoly Galata nevü külvárosában a jezsuiták kis templomában takaríttattak el. Tököli végrendeletében Rákóczyt fiává s főörökösévé fogadván szivére kötötte, hogy testét Erdély vagy Magyarország valamelly nagyobb városa lutheranus templomába temettesse el, s

a hon szabadsága védelme miatt elitéltek javai örököseiknek visszaadassanak (7 cz.); a költséges követségek elkerülése végett a fejedelem mellett mind egyik megye és város két alkalmas tagot tartson (3 cz); azok, kik ok nélkül a gyülésből elmaradtak, vagy hir nélkül elmentek, személyes fölkelésre kényszeríttessenek (9 cz.), a szövetségbeli hit a megyékben is mindenki által letetessék, kik esküt tenni vonakodnának, mint hazaárulók büntettessenek (10 cz.); Magyarország és Erdély egymással költsönös szövetkezésre lépjenek (11 cz.) sat.

A szécsenyi gyülésen nyilvánult bizalmasb hangulat sem hozá meg azonban a béke olajágát. Mert Herbeville azon mozdulataiból, mellyeket Leopoldvár és Buda alól még a gyülés alatt Szeged felé intézett, világosan vala látható, hogy Erdélybe törni szándékozik, s hogy a bécsi udvar minden békés nyilatkozata mellett folytatni akarja a háborút. Ezért Rákóczynak még a szécsenyi gyülésből Forgácsot Erdélybe kelle küldeni, s magának is, mihelyt a gyülésnek vége lett (oct. 3), Herbeville gátolására Erdélybe vonulni, annyival inkább, mert a Szebenbe szorult kormány és rendek a szászok indítására Rabutin parancsából az ő fejedelemmé választatását semmisnek nyilatkoztatván, egész Erdélyt a Józsefhez átpártolástól lehete félteni. A császáriak már ekkor, a vidéknek, mellyen átvonultak, elpusztítása előhaladtukban őket nem akadályozhatván, Szilágy-Somlyóra érkeztek. Rákóczy Meszeshegyekben a jól besánczolt karikai szorosnál, a merre menendők valának, akarta utjokat állni. De Herbeville egy oláh kémtől vezetve a csak hézagosan megerősített zsibói szorosnak fordult, Rákóczynak itt levő csapatait véletlenül megtá-

tűzessen zászlót és irasson nehány sort emlékül sirja fölébe; de mi, a török kormánynál nem levén kieszközölhető, a nicaeai örmény temetőben porladt el hullája.

madta, s mert a magyar tábor meg volt oszolva s hátulról Károlitól, mint neki maghagyatott, nem támogatva, mire Rákóczy oda ért, szétverte (175 nov. 10). A vereség nem volt ugyan jelentékeny, de fontos következményü. Mert ugyan ekkor Rabutin Szebenből, s a brassói német őrség Brassóból kitörvén, a fékezésükre küldött fölkelteket visszanyomták, megfutamtatták, s számos magyar családot moldva és oláh földre költözni kényszerítettek. Herbeville akadály nélkül Kolozsvárra vonult. Rákóczy összeszedett ezredeit Szamosujvárra, Bethlenre, s utóbb téli szállásra Ecsedre vezette. A diadalkapuk, és magasztaló feliratok, miket számára a győzelem biztos reményében Kolozsvárott a jezsuiták előre készittettek, de Herbeville bevonultakor leromboltak, nem hirdetheték a magyar fegyverek diadalát. A megrémült Erdély egészen a császáriak kezébe esett. Benne minden mozgalomnak, minden forradalomnak vége szakadt. Károlinak a német hadak ellen egész télen át üzött csapdosásai nem birták felélesztení vagy visszahódítni az elcsüggedt országot. Csak Dunántúl egyrésze, Szeremség, és Dráva, Száva köze, mellyeket a zsibói ütközet után Bottyán Rákóczy pártjára hódított, pótolták némileg a szövetségesek erdélyi veszteségét.

Mig a háború ekkép folyt, folytak a szécsenyi gyülés intézkedéséhez képest az alkudozások is N. Szombatban, de kevés szerencsével. Az értekezlet tárgyaúl mindenek előtt fegyverszünet kötése volt kitüzve, mi azonban nem jöhetvén létre, a közbenjáró hatalmak követei egyenesen a végleges békekötést sürgették. Itt azonban még több nehézség fordult elő. A szövetségesek nem akarták ugyan többé kétségbe vonni József királyságát; de a behozott öröködésből, az endrei záradék eltörléséből, az ez óta önkényüleg kivetett adókból, ujonczsze-

désekből, uj szerzeménynyel tett foglalásokból s más teljuralmi rendeletekből azt következtették, hogy a király Magyarországot is olly önkénynyel akarja igazgatni, mint más örökös országait, mig azért ez iránt tett előterjesztésükre az udvar határozott és nem, mint eddig, csak általános biztosítást, nem ad, alkúba ereszkedni nem akartak. Az udvar örömest mellőzte volna a nyilt, és további vitatást; de, miután a szövetséges rendek hajthatlanok maradtak, megnyugtatásukra végre a közbenjárók ünnepélyes iratában kinyilatkoztatta, hogy ő fölsége — mint ezt 1706-i jan. 20-i leiratában kijelentette — a magyar nemzetet saját jogai, törvényei, kiváltságai szerint fogja kormányozni, hogy a trónöröklés joga alatt egyáltalában nem ért korlátlan önkényes uralmat, sőt hogy Magyarország minden karait, rendeit, s országlakosait ugyanazon ország törvényei s alkotmánya szerint az ő jogaik- és szabadságaikban fentartani akarja. Ezzel előlegesen legalább elhárittattak az akadályok, mik az alkudozást komolyabban megnyilani eddig nem engedték. Rákóczy azért, midőn e biztosítások a miskolczi tanácsgyülésre, mellyet ő ujabb 2 millio rézpénz kibocsátása s más ügyek végett tartott, megvitettek, bár gyanitá, hogy nem egészen őszinték, s megnyugtatók az udvar igéretei, beleereszkedett az alkuba, biztosait visszaküldötte N. Szombatba, a császáriakkal két hóra fegyverszünetet kötött (1706 máj. 8), s tanácsát a béketerv elkészitése végett Érsekujvárra hivta össze gyülésre. Huszonhárom pontban állapította itt meg a tanács a béke föltételeit, mellyeket, miután azokban az eddigi közbenjárókon kivül Svéd- Porosz- Lengyelországok és Velencze kezessége, Erdély szabad fejedelemválasztása, az 1687-i kierőszakolt törvények, adók, adományok eltörlése, az öröködésnek alkura bocsátása, minden méltóság hatásköre visszaállítása, a bevett vallá-

lások szabad gyakorlata, jezsuiták kitiltása, teljes amnestia, az ország törvényei sérthetlenül fentartása iránt tett kivánalmait kifejtette, biztosai által József felhatalmazottaihoz megküldött. Jó sokára a császári bizottmány is megadá e pontokra válaszát [39]), de melly azok nagyobb

[39]) A 23 békepont s a rájok adott válasz következők: 1. A szerződési egyezkedés a közbenjáró hatalmasságokon kivül Svéd-Porosz-Lengyelország és Velencze kezessége által biztosittassék. — Válasz: A szerződés leghatalmasb garantiája a belső biztosság, mi a törvényeknek király és rendek által megtartásában s költsönös bizalomban fog állani. Külkezességről csak az ügy befejezésekor lehet szó. 2. Erdély ügye szabad fejedelemválasztása, az osztrák uralkodástól egészen elkülönítése, s minden szabadságai fentartása által intéztessék el. — V. Erdélyt mint eleitől fogva a magyar koronától függő, és a királytól nevezett vajdával birt országot, miután ő fölsége győztes fegyvereivel visszaszereztetett, s a karok és rendekkeli egyességben és karloviczi békekötésben meghatározott állással megelégszik, a fölséges ház uralma alól kivonni nem lehet. 3. A kierőszakolt pozsonyi és sopronyi törvényczikkek mint minden baj forrásai töröltessenek el, az endrei záradék állittassék vissza, a trónöröklés kérdése alkúra bocsáttassék. — V. Az, mi az ország karai szabad egyeztével történt s helybenhagyatott, nem mondathatik erőszakoltnak. Ha mindazáltal valamelly czikket király, és ország hasznára módositani kellene, az a jövő országgyülés teendője leszen, addig mindennek épségben kell maradni. A kir öröködés és jog iránt már nyilatkozott a király. 4. Az idegen katonaság menjen ki az országból. — V. Ezt sem az ország, sem a német birodalom biztossága nem engedi; kevesbitéséről azonban az országgyülésen lehet majd végezni. Az 1609: 11 és 1546: 19 a királyt felhatalmazzák magyarok és idegen katonákból álló hadakat tartani. 5. A nádori, országbirói, báni, koronaőri, cancellári, és más alkotmányos tisztségek s az országtanács törvényes hatásköre a H. K. II R. 39 cz. Mátyás 1485 — Ulászló IV: 10, s 1518: 39, 40, 1608: 3 szerint állittassék helyre. — V. Megadatik. 6. A törvényszabta főkapitányságok (1526: 18 szerint) élesztessenek föl. — V. Ez ellenkezik a fölebbi ponttal, mert a király után legfőbb vezér a nádor, különben határozzon fölötte az országgyülés. 7. A törvénytelen kamarai és kir. fiscusi igazgatóság helyébe a törvényes kincstárnokság (1526: 3, 4, 5) állittassék vissza, melly az országgyülésnek tartozik számot adni. — V. Kamara vagy kincstartóság neve alatt kezeltetnek e a jövödelmek, mind egy, csak becsületesen kezeltessenek. A tisztán kir. jövödelmek kezelése I Ferdinánd 1545-i válasza szerint egyedül a királytól függ. Csak az ország adózásai s jövedelmei illetik a kincstárnokságot s a rendek előtti számadást. Erről intézkedjék az or-

részét megtagadván, ismét csak a régi feszültségbe sodorta vissza az országot. Hiában volt, hogy Rákóczynak, ha a szövetségtől el áll, és az erdélyi fejedelemségről le mond, József emberei által a német birodalomban souverain fejedelemség ajánltatott. Hiában volt, hogy hozzá lebocsátott neje, s nővére őt Erdély átadására, s József-

---

országgyülés. 8. A korona visszahozatván a többi jelvényekkel s kirá.yi könyvekkel együtt választott világi örök által Murányban őriztessék. — V. A korona helye Pozsony, tehát törvényesen választott őrök által tartassék ott; a királyi könyvek a magyar udvari cancellariánál maradjanak. 9. Az ujszerzeményi vagy török, vagy fegyverjog II Endre 1222: 2, — H. K. I. R. 9 cz. rendeletéhez képest töröltessék el, az ennek örve alatt elfoglalt jószágok igaz tulajdonosaiknak adassanak vissza, a törökjog megváltására kényszeritettek elégittessenek ki, az ujadományosok vagy vevők a bécsi kamarától kártalanittassanak. — V. A király kész az uj szerzeményi bizottmányt eltörölni, s a kir. lappangó jog, és magányosok követelései iránt más, az országgyülés által megállapitandó módba bele egyezni. 10. Megszüntetvén az udvari, hadi, kamarai s más akarmi idegen tanácsok magyar ügyekbe avatkozását, mindezek a magyar cancellár által kezeltessenek, ki felváltva egyszer egyházi, egyszer világi legyen. — V. A király nem ellenzi. 11. Miden hazai, egyházi és világi méltóságok vallásküloubség nélkül érdemes hazafiakra ruháztassanak. — V. Ezek betöltésénél mindig tekintet leend a jólérdemesült honfiakra, de az idegenek se zárattassanak ki. 12 A bevett vallások szabad gyakorlata s jogai a szécsenyi barátságos szerződés által megállapitott állapotba helyeztessenek, s templomok, javadalmak ezen túl semmi szin alatt el ne foglaltassanak, és mind ezek a garantirozó hatalmasságok és jövő gyülésen hozandó törvények által elégségesen biztositassanak. — V. A szécsenyi határozatok ismeretlenek. Különben a vallások jogairól eléggé gondoskodtak az ország törvényei, mellyeknek megtartását szentül igéri ő fölsége, ki „a földes urak jogai épen maradásáról szólló záradékot is az országgyülés által helyes értelme szerint fogja megmagyaráztatni, s meg nem engedni, hogy vele visszaélés történjék. 13. A jezsuiták, mert nem alkalmazkodtak a rendek üdvös rendeleteihez, menjenek ki az országból s javaik a clerusnak vagy az illető családoknak adassanak vissza — V Mivel a jezsuiták országgyülés által vétettek be (1687: 20), ügyüket döntse el az országgyülés, melly javaikra nézve is az 1486: 11, 1498: 35, 1504: 1, 1560, 1647: 17 sat. czikkekhez képest fog intézkedni. 14. Az igazságszolgáltatás törvényes rende (1659: 5, — H. K. II. R. 39 cz. sat.), mellynek a kir. fiscus is alávetve legyen, tartassék meg mindenütt. — V. Megadatik. 15. Az udvar,

nek hódolásra rábeszélni törekedtek. Sem Rákóczyt önzetlen hazafisága önérdekének a hon érdekeit feláldozni, sem az udvart előnyei és eltökéllett akarata a kijelentett válaszpontokon változtatni nem engedték. Igy a békealkú rögtön megszakadt. A letelt fegyverszünet meghosszabbítását az udvar kereken megtagadta, ugy hogy idő sem

---

a kamara, a fiscus által törvénytelenül (1222: 2. — H. K. I R. 9 cz. — 1613: 34 ellenére) kárositottak elégtételt nyerjenek, s javaik és irományaik állittassanak vissza. — V. A jogtalanul károsultak elégtételt fognak nyerni. De azokról, kik a Tököli féle mozgalmak alatt szenvedtek rövidséget, már végzett az 1687: 7. 11 czikke; a többiről rendelkezhetik a jövő gyülés. 16. Az ország törvényei és lakosai sérelmével, különösen az elhunyt Leopold idejében kiadott adomány —, kiváltság —, kegyelem — és záloglevelek semmisnek nyilvánittassanak. — V. A legközelebbi pont szerint igazság fog tetetni, ha bebizonyittatik, hogy azok törvényellenesen adattak ki. 17 A rézpénz értéke, miután veretése égető szükségből történt, mostani állapotában maradjon, beváltására évenkint a bányatermelés fele fordittassék, s ezen túl országgyülés egyezte nélkül rézpénz ne veressék. — V. A rézpénznek alkalmas eszköz által kiirtásáról, s a bajról, mit okozott, a jövő országgyülés gondoskodjék. 18. Fájlalják az országlakosok, hogy a karloviczi béke az 1546: 4 ellenére nálok nélkül köttetett meg, azért kivánják, hogy ezentúl nádor, tanács, vagy erre felhatalmazottak nélkül — mint ezt az 1659-i hitlevél 3 pontja rendeli — a király semmi szerződést ne kössön. — V. A mennyiben itt a jövőről van szó, e tárgy fölött rendelkezzék az országgyülés 19. Bár a szövetkezettek összesen és egyenkint, hazájuk, szabadságuk igazságos védelmére fogván fegyvert semmiféle bűnt nem követtek el sőt dicséretes dolgot cselekedtek, mit a külnemzetek is megismernek; ne hogy mind az által e dicső tettük valaha balra magyaráztassék, mind nekik, mind a soraikban harczoló idegeneknek, mind a ne tán jövőre a szövetségesekhez állóknak teljes amnestia adassék, sőt a szövetségesek a haza, a törvények, s a szabadalmak hű őreinek is nyilvánittassanak, kiterjesztetvén az a korábbi mozgalmakban részvettekre és meghalálozottakra is. — V. Az itt felállitott elvet, úgy mint előterjesztetett, elismerni igen veszedelmes s minden államrendet feltorgató következményt foglalna magában. Az amnestia azonban megadatik. Az, hogy itt a szövetségesekhez jövendőre állókról is van szó, nem mutat őszinte kibékülési hajlamra. 20. A szövetségesek vezére Rákóczy Ferencz fejedelem, és főtábornok gróf Bercsényi Miklós ellen hozott törvénysértő itéletek semmisittessenek meg. — V. Ez az 1608: 23 példájára országgyülésre utasittatik; egyébiránt a

maradt a császári válaszra adandó feleletre, a miért Rákóczynak „Veracius Constantius“ álnév alatt kinyomatva kelle e feleletet a világnak tudtára adni. A szövetségesek biztosai a közbenjáróknak küldött ovástételükben kijelentvén, hogy „a bekövetkezendő ujabb vérontásért isten előtt felelőssé teszik azt, ki féktelen nagyravágyásában rajtok zsarnokoskodni akar“ táborukba távoztak. Sem a nádornak és több magyar tanácsosoknak előterjesztménye, mellyben ő fölségét a béke megkötésére, és, mivel Erdély képezte a főnehezséget, arra kérték, hogy ne engedje egyedül Erdély igazgatásának alakja miatt a hajdan olly virágzó országot elveszni, hanem összekapcsolván Magyarországgal Erdélyt mint annak elválhatlan tagját hitlevele és esküje szerint vajda által igazgattassa, sem Rákóczynak az alkú eredménytelenségéről a nemzethez intézett kiáltványa, sem az udvarnak erre kiadott ellen-

---

fejedelem kegyelmétől minden jót reménylhetnek, kivált ha őszintén mozditják elő a kibékülés művét. 21. A nemesek, jászok, kunok, hajduk előjogai, s mindazok, mik országgyüléseken szabad szavazattal végeztetnek, *sértetlenül fentartassanak; országgyülés pedig minden* 3-dik évben tartassék. — V. Megadatik; de a jászok, kunok, s más kiváltságolt mezővárosok ügye fölött a legközelebbi gyülés határozzon. 22. Valamenyi törvények, szabadságok, végzemények, intézkedések, szerződések vágy hitlevelek minden pontjaikkal s a királyi esküvel együtt *megerősittessenek s szentül megtartassanak*; adóval *pedig a rendek* országgyülési beleegyezése nélkül sem nemesek, sem parasztok (1222: 3, — Ul. 1504: 1 szerint) ne terheltessenek. — V. Megadatik. 23. Mind ezek a szövetséges rendek összeségétől megerősittetvén a garantirozó biztosok jelenlétében hajtassanak végre, s a *fők mind két részen az* 1446: 3 *módjára tiszteikről leköszönvén s egy* e végett összehivandó országgyülésen ujak választatván, a törvényszerű kormány alakittassék meg, és a többi, itt nem emlitett sérelmek orvosoltassanak. — V. Ha a békekötés megtörténik, 3—4 hét alatt helybenhagyása is fog következni. Hogy ő fölsége hivei hivatalukat letegyék s *helyökbe ujak választassanak, sem az igazsággal, sem az* 1606-*i* békekötésben felhozott példával nem egyezik meg. Ő fölsége egyébiránt nem mulasztja el e szent mű befejezésére az országgyülést haladék nélkül összehivni.

nyilatkozványa s közbocsánat igérete nem használtak. A tanácskozás termeiből ismét a harcz küzdterére szállt a kétes ügy eldöntése.

Rákóczy Esztergom vivásával, József Stahrembergnek Rába- és Csallóközbe, Rabutinnak a magyar fölvidékre küldésével nyitották meg a harcz folyamát (1706 aug. elején). Rákóczy Esztergomot megvette ugyan, s karvai táborában örömlövésekkel ünnepelte meg győzelmét; de eltávozta után Stahremberg ismét visszafoglalta. Az ott hagyott franczia ezredes erélytelensége, az őrség német és magyar részének meghasonlása, s Rákóczy kiadott parancsainak végre nem hajtása, mert sem Bezerédy Sopron alól, sem Forgács Pozsony felől — már ekkor, mint gyanitva volt, a császáriakkal összejátszva — nem siettek a vár felszabadítására, veszni hagyták a fontos erődöt, mellyből közép Dunán uralogni lehete vala. Másutt sem igen voltak szerencsésbek a kuruczok fegyverei. Mert, bár Kassa Rabutin ellen erősen tartotta magát, ugy hogy ez Rákóczy közeledésére Debreczenbe vonulni kényteleníttették; bár Károli sokfélekép háborgatta Rabutin visszavonult hadait; bár Forgács Pozsony alól Morvába átcsapván, egy pár helyet elfoglalt; s bár Dunántúl Bezerédy, Balog, Kisfaludy dandárnokok az ifjabb Heister serege megverésével Egervárnál némi sükert arattak: de a Károli által elmulasztott erélyesb megtámadások, mellyekkel könnyen semmivé lehete vala tenni a fagy, éhség, ragály által megritkított császáriakat, egyesülni hagyák Pestnél Rabutint Stahremberggel, Forgács engedetlensége, mi miatt elfogatott s a háború végeig fogságban tartatott, elrontotta Rákóczy minden terveit, s a szövetségeseknél magát megtészkelni kezdett visszavonás és elkedvetlenedés fojtó zsibbadást öntöttek a hadviselés egész folyamatába. Rákóczy azért, hogy az igy vetyengő ügynek va-

lahára biztosb eldöntését eszközölje, külföldi szövetséggel akarta pártját megerősíteni. XIV Lajos már régóta biztatta illy szövetséggel; de fényes igéretei mind eddig csak szavakban, nehány ezernyi segélypénzben, s izgató biztatásokban állottak. Rákóczy ezzel nem elégedett meg, hanem formalis frigyet szorgalmazott. E végett már a n. szombati értekezlet előtt, de még jobban alatta és és utána, midőn kivált a francziák és elleneik kibéküléséről hirek szárnyaltak, s a Párizsban levő magyar követ Vetési a franczia barátságot ollyannak rajzolá, „mint a nádból csinált botot, mellyre ha támaszkodunk, nem csak eltörik, hanem darabja még a kezet is megsebesíti," sürgetőleg lépett fel a franczia udvarnál, s a frigyet irásban megköttetni, és a Lajos és József közt ne tán létre jövendő békébe a magyarokat is, mint rendes szövetségeseket belefoglaltatni kivánta. De Lajos, úgy látszik, nem sok kedvet mutatott a szövetséghez. Válaszában Rákóczyval ugyan, mint erdélyi fejedelemmel, mihelyt e méltóságot ünnepélyesen birtokba veendi, frigyre lépni késznek ajánlkozott; de a magyarokkal a szövetséget csak azon föltétel alatt mondotta megköthetőnek, ha ezek előbb megszüntek más hatalmasság alattvalói lenni. A fejedelem nem akarván maga e fontos ügyben határozni, az országtanácsot Rozsnyóra összegyüjtöte (1706 dec. 18), hol a Lajos által szabott föltételeket őszintén elöterjesztette. A tanácsban senki sem volt, ki miután a bécsi udvar a magyar szabadsággal egyező béke megkötésére annyi kisérletek után sem nyujtott kilátást, a föltétel elfogadására, tehát az elszakadás és függetlenség kimondására hajlandó nem lett volna. Hogy azonban ez az összes szövetség által szentesítessék, a rendeknek 1707-i május 1-ére Ónodra összehivása határoztatott. A gyülés kihirdetése, s a tanácsban nyilvánult elszakadási szándok

a harczoló feleket még mérgesebbeké tette, Rákóczynak az erdélyi fejedelemségbe ünnepélyesen történt beigtatása, (1707 april. 5) s Svéd- és Lengyelországgal is tervezett szövetkezése még távolabb vitte egymástól. Hiában voltak az ángol és holland követeknek a harcz folyamata alatt is békét szorgalmazó üzenetei. Hiában voltak a nádornak, az uj prímásnak Keresztély Auguszt szász herczegnek, s a királyi párton levő magyar uraknak magánosan vagy bécsi összejövetelükből (1707 mártius) tett előterjesztései, mellyek a szövetségesektöl kivánt kezesség elfogadásaért, Erdélynek szabad fejedelemválasztása fentartásaért, idegen hadaknak csak határszélekben tartásaért, s a pozsonyi és sopronyi vallásügyi czikkek pontos végrehajtásaért esedeztek a királynál. A javaslatok sem a felkelőknél, sem a császári udvarnál nem találtak visszhangra, annyival kevésbé, mert Károli Marosnál, Eszterházy és Bottyán Dunántúl, Bercsényi Leopoldvár vidékén, Pekry Lőrincz Erdélyben változó szerencsével harczoltak, a császári hadak pedig mind Német- mind Olasz- mind Spanyolországban e közben a francziákon többszörös győzelmet vivtak ki. Illy körülmények közt nyílott meg az ónodi gyülés. József a megtérőknek kegyelmet igérő körlevelében eltiltotta a gyüléseni megjelenést, s annak határozatait előre megsemmisítette. Mind e mellett május végén 10,000 fegyveres, számos úr, 31 szövetséges megye küldöttei, nemesei seregeltek össze Ónodon. Maga Rákóczy „ebben a magyar világban nem sokszor látott pompával“ vonult be a gyülésbe, mit a körömi mezőn (mert Ónodot árviz boritotta) lelkes szónoklattal nyitott meg. Heves vita támadt itt mindjárt kezdetben az általa előadott javaslatok, sérelmek, és békeügy fölött. A meghasonlás magvai buján ütötték fel fejöket, s a fellázított szenvedélyek véres jeleneteket idéztek elő. Az emésztő

had inségeit, fáradalmait, kártételeit számosan únni kezdették. Többen a rézpénz forgalma ellen tiltakozó ovást mondottak. József körlevele, igéretei, fenyegetései sokakat megtántorítottak. Turócz megye a többi megyékhez körlevelet bocsátott szét, mellyben a magyar hadak kicsapongásai, adók, terhek, megsértett nemesi szabadságok ellen túlságosan kikelvén, azokat e bajok orvoslatára hivta föl, Rákóczyhoz pedig emlékiratot intézett, mellyben a békének bármilly föltételek alatt megkötése mellett buzgón apostolkodott. Élesen bántotta Rákóczyt mind a két irat, mert személye ellen látszának irányozva lenni. S midőn ezek miatt Turócz követei Rakovszky és Okolicsányi a gyülésben feleletre vonattak, s előadásaikra mélyen hallgatott a gyülés; elkeseredvén a rendek méltatlanságán vezéri tisztéről lemondott és távozni akart. De a végszavai által felvillanyozott rendek visszavezették, Rakovszkyt összevagdalták, Okolicsányit lefejeztették, több turócziakat elfogattak, Túroczmegyét a többi megyék közől kitörölték, részeit a 4 szomszéd megyébe kebeleztették, pecsétjét lefoglaltatták, s zászlóját Rakovszky hullája fölött összetépették. A túlszigorral vett véres elégtétel lehütötte Rákóczy felizgult érzékenységét; de mutatá egy uttal, milly hangulat uralkodott a gyülés ingerült kedélyű tagjain. Turócz merényletében ujabb okot találtak ezek, hogy hasonló ármányok megelőzése végett a függetlenség ügyét valahára végkép eldöntsék. Azért felolvastatván a gyülés előtt a franczia király üzenete, a n. szombati alkudozásokról tett jelentés, és a tanács véleménye, az ausztriai háztól elszakadást egyhangúlag kimondották [40]), a trónt megürültnek nyilvánitották, a kor-

[40]) „Eb ura fakó" kiálták a tüzesebbek, „Józsefet mai napságtól fogva nem ismerjük el királyunknak, ellene mondunk uralkodásának,

mányt addig, mig a jövő gyülésen a királyválasztás megtörténik, a vezérlő fejedelem kezében megerősítették, s a függetlenségi nyilatkozatot aláirván alkotott törvényczikkeik közé igtatták [41]). Ezenkivül 24 tagú főtörvény-

készebbek vagyunk egy óra alatt mindnyájan meghalni, mint örökös jobbágyok maradni" sat.

[41]) A függetlenségi (a végzeményben 2-dik) czikk igy szól: Az ausztriai háznak, olly csalárd alattomban való alánk áskálásával, veszedelmünk munkálódása és álnokul velünk báuása, s nem egyébre, hanem hogy maga kegyetlen uralkodása és utálatos igája s erőszakos hatalma alá hajthasson bennünket, czélozása avagy csak onnan is bővségesen kitetszik, hogy ő királyi hatalmával s authoritásával gonoszúl élvén, s nem lévén maga kötelességére, melly hazánk irott törvényeiben és a hittel megerősitett diplomákban bőven ábrázolva, semmi tekintete: különb-különbféle szinek alatt nyilvánvaló erőszaktételre, vérontásra és ezen magyar nemzetnek feltett eltörlésére kifakadott, úgy hogy már többé nem a királyi igazgalói és oltalmazói hivatalban foglalatoskodott, hanem az ország lakos rendeinek és azok szabadságinak nyilvánvaló ellenségévé változtatta magát annyira, hogy sok rendbeli mély alázatossággal, nem különben mint isteni felségnek, mind az előbbeni ausztriai királyoknak s mind az első Leopoldnak nyújtott esedező suplicatiókra is, a panaszoknak, a gravameneknek soha semmi orvoslását e haza nem nyerhette, söt hovatovább naponként nagyobb s nagyobb gonoszba merült állapotja. Méltán fordítjuk tehát azon nehéz iga és kegyetlen tyrannusi uralkodásra nézve szemeinket mindazokra a gonoszokra és szabadságaink kiforgatására, mellyeket kegyetlen tyrannusi országlásának kezdetétől, és derekasabban pedig a mi időnkbeli emlékezetünktől fogva, mindenféle szinek alatt elkövetett és elkövetni ugyan szokásba vett vala; mellyeket máskint is ennekelőtte kibocsátott s nyilvánvalóvá tett közönséges irásinkkal a keresztyén világ ítéleti alá bocsátottunk. És noha azon sok gonoszságoknak temérdek voltától indittatván, avagy csak igazságos fegyverkezésünknek felfogásával is és kegyetlen tyrannusi uralkodási ellen való szövetségkötésünkkel s az által tett vezérlő fejedelmi guberniumunknak megerősitésével hozzája való kivánt engedelmességünknek s nem jól folytatott királyi országlásának azonnal ellene mondottunk és magunkat azáltal felszabadultaknak lenni kijelentettük: mindazonáltal tovább is éles és megért elmével vizsgálván és meggondolván a mostani országló első József császárnak a magyar koronához képzelt jussát és álnokul koholt praetensióját, vagy ahoz jutásra való kivánságát, kit a pozsonyi országgyülésében az ország státusi és rendei által magának örökös jussal adatottnak lenni allegált, minthogy azon országgyülésbeli decretumnak rendi igy szól: Mi Leopold sat. Midőn

széket, „törvénytevő országtáblát“ alkottak, a háború folytatására 3 millio adót ajánlottak, a harminczadot fölemelték, a sóárt leszállították, a hadfogadást és hadügyet szabályozták, (10. 20 cz.), a még forgásban levő rézpénzt 2,200,000 forintra határozták, további veretését pedig megszüntették, az erdélyieknek a

---

elménknek több szorgalmatossági között eleinkről reánk szállott Magyarországunknak hajdani boldog állapotjának helyrehozásában fáradoznánk, ezen hasznos orvoslás is juta eszünkben, hogy e folyó 1687. esztendőbeli szent Lukács napjára szabad királyi Pozsony városában az egész egyházi és világi, nemesi és több említett magyarországi és hozzája tartozó részekbeli státusoknak és rendeknek közönséges országgyülését hirdetvén, a hol magunk is jelenlévén, felséges herczeg József első szülött fiunk nekiek jövendő királyokká s urokká koronáztatnék' sat. A honnét nyilván kitetszik, fennlévén épen akkoriban valóságosan az eperjesi mészárlásnak vérontó theatruma, annak rettentő s kegyetlen hóhérlásiból, mellyekre magunk is jól emlékezünk, bizonyosan tudjuk s kitanultuk az országnak abban az időben nagy szorongatásban s inségben lévő főlő rendei életünknek s jószágaiknak veszedelemben forgásával, minden előrelenni szokott választás nélkül Józsefnek a királyi székben erőszakoö és tyrannusi kegyetlenséggel való betolását, fenntartott álokokkal lett hiti letételének semmirevalóságát, erőszakos voksolásoknak törvénytelenségét, annak felette tyrannusságának tovább is folytatását, melyiyel annyi sok álnok trakták által is, nem hogy az országot elöbbeni szabadságában helyreállitani ügyekezett volna, sőt inkább atyja gonosz cselekedetinek helybehagyásával maga is hason tyrannusi kegyétlenséget űzvén, az ország raboltatásitól, pusztításától s rajtavaló fenyegetésétől, mellyek mind a gyalázatos tyrannusi szolgálat alá való hajtásunkra czéloztanak, vérontó fegyverének dühösködése által eddig is meg nem szünt. Mivel pedig ezen mi országunknak még a legelső fundátora is, szent István király I-sö decretumának 4 dik részében, maga fiának szent Imre herczegnek és következendőképen minden magyar királyoknak kiadott parancsolataiban való sententiáját e következendő szókkal jelentette ki: ‚Ezekből pedig — t. i. a fejedelmekből, ország báróiból, hadi főrendekből s nemesekből — senkit szolgálatra ne kényszeritsz vagy szolgának ne nevezz sat. Ha szelid erkölcsü leszesz, királynak mondattatol és a király fiának, és szerettetni fogsz minden vitézlő rendektől; ha pedig haragos, kevély, irigy, és békételen leszesz és a grófokon és fejedelmeken nyakaskodó, kétségkivül a vitézlő rendnek erössége a királyi méltóságnak megtompulására és csökönésére válik, és idegeneknek adják a te országodat.' Mely sententiát a meg-

két haza szövetségesülését tárgyazó marosvásárhelyi végzését, mit egy ide küldött követség hozott meg, elfogadták s megerősítették, (3 cz.), a mostani interregnum idejére Bercsényit Rákóczy helyettesévé nevezték (5 cz.), s miután mind ezeket 24 törvényczikkbe összefoglalva aláírták, megpecsételték, szentesitették, vezérüknek hon-

holt Leopold császár is, az ország több urvendeinek és státusoknak nyakokra ülésével, és a szabad nemzetnek gyalázatos szolgálat és jobbágyi sors alá való hajtásával magára báritotta; József is nem királyi guberniumbeli, hanem valósággal tyrannusi successiót, minthogy nem választatott, hanem az atyjától erőszakosan belétaszitatott, követelhet méltán magának. Minekokáért ezen mi mindnyájunk közönséges akaratjával végezett s megerősített artikulusunkkal magunkat említett első József császár és ő általa az egész ausztriai ház rajtunk követelt királyi engedelmességétől s tiszteletitől, és minden magának tulajdonitatni kivánt jussától magyar koronánkhoz, országunkhoz s annak igazgatásához most avagy jövendőben akármimódon való ragaszkodásától felszabadultaknak s megmenekedetteknek lenni végezvén, nyilván mondván s declarálván: mindazoknak abrenunciálunk és ellene mondunk; és ekképen régi dicső szabadságunknak s legfelső törvényes jussunknak erejével és authoritásával, melly mind isteni s mind emberi törvények szerint reánk szállott és származott, — senki arra bennünket nem kényszeritvén, sem abban ellent nem tartván, hanem teljes jó kedvünkből és szabad akaratunkból hazánkban interregnumot lenni vallunk, tudniillik, országunkat király nélkül lenni jelentjük és hirdetjük. Declaráljuk azonkivül és kiadjuk, hogy mindazokat az hazánk fiait publikus és nyilvánvaló ellenségünknek fogjuk tartani, valakik ezen artikulusoknak datumjától avagy kiadásától fogva két hónapok elfolyása alatt confoederatiónkba vagy szövetségünkbe beállani nem akarván, a megirt ausztriai háznak hűségében, engedelmességében akármi módon és akárhol megállapodnak, és országunknak törvényesen tartozó egyességére s hűségére vissza nem térnek; úgy hogy a megmondott idő eltelvén, azoknak minden javai s jószági azonnal, mindjárt közbenvetés nélkül, ezen artikulusunk erejével az ország fiskusára szálljanak örökösen, úgy azoknak tisztességök, méltóságok, szabadságok félbenszakadtaknak és semmirevalóknak tartassanak. A szerint az egyházi rendek is mindnyájan valakik ezen végzésünknek eleget tenni nem akarnának, jószágokuak avagy beneficiumoknak birására érdemetleneknek és nem méltóknak tartassanak, és minden politicai activitas vagy külső világi tartósságbeli jóknak velök közlése s affélékben való változások nélkül ellegyenek." Szal. VI köt. 434—438 l.

szeretetre emlékeztető végintései közt haza oszoltak (1707 jun. 22). Ezzel el volt vetve a koczka, a kibékülés utja elvágva, a visszatérés hidja lerontva. Sem a franczia udvarnáli követ Vetési ellenkezőt tanácsló irata, sem a nádornak a függetlenségi nyilatkozatra kiadott ellennyilatkozata nem tudták többé a megszakadt lánczot összeforrasztani. A két mereven, függetlenül egymás ellenébe állitott elvnek csak az értök küzdő egyik vagy másik félnek döltével lehete most már megnyugvásra jutniok.

95 §. A Rákóczymozgalom megfordulta I József alatt. Erdélyi s trencséni vereségek. A külszövetségek és pozsonyi gyülés meghiusulta. Vadkerti ütközet. Szatmári egyezkedés. A mozgalom vége.

Az ónodi gyülés fordulatpontja volt a Rákóczymozgalomnak. A milly szerencsésen ment elő annak első 4 éve, olly szerencsétlenül gördült le a 4 utolsó év. A harczmezőn, a diplomatiai téren, a külszövetségeknél, a belalkudozásoknál, a közvélemény előtt rendre kapott csapások szomorúan igazolák a sors e balra fordult játékát.

A függetlenség kimondása mérgesebben ujította meg most az eddigi polgárháhorút, mellynek folytatására a császári főhaditanács Stahremberget Csallóközbe, Pálffy Jánost Dunántúlra, Rabutint Erdélybe rendelte. Stahremberg, Eszterházytól nem akadályoztatván, Leopoldvárt eleséggel ellátta, Ocskaynak a fehérhegyekben zsákmányló 8 ezerét megszalasztotta, Detrekőt, Sasvárt megvette, s az egész Vágon túl való földet hatalmába ejtette. Nyitra vivásával azonban, mert 2 ezrede Ocskaytól megveretett, s Dunántúlról aggasztó hirek érkeztek, felhagyni kényszeríttetett. Pálffy t. i. nem volt képes ellenállani az itt portyázó 10 ezer kurucznak, kik dudulakodásaikkal már Stájert és Ausztriát fenyegették. Stah-

rembergnek, hogy Ausztriát a vésztől megmentse, Csepregre kelle hadait küldeni. Rabutin még szerencsésebb volt, mint Stahremberg. Ő Erdélybe, miután utjában sem Károli, sem Pekry nem birták eléggé akadályozni, győzelmesen eljutott, minek következtében Erdély Rákóczytól elveszett. A nemesség szine Pekryvel Magyarországba vonult. A magokra hagyott székelyek jobbára Moldvába menekültek. Illy előzmények után, miket ügyes vezérek, pénz, és buzgalom hiánya még aggasztóbbakká tett, látván Rákóczy, hogy a szövetség saját erejében elég védvet nem talál, külszövetségek, és diplomatiai müködések által igyekezék pártját fölsegíteni. E végett az erdélyi rendek kivánságára, bár saját idegenkedése ellenkezőt javasolt, a portához követeket küldött, kik azt segélynyujtásra igyekeznének rábirni. A franczia udvarnál, miután már a függetlenség kivolt mondva, ujra meg ujra sürgette a frigykötést. A francziák szövetségesét Maximilián bajor választó fejedelmet, kit a francziák és magyarok a magyar trónra szántak, több izben felszóllította, hogy tegyen lépéseket a királyiszék elfoglalására, s müködjék erélyesben a császár hadai ellen. Angliát és Hollandiát ujra fölkérte a buzgóbb közbenjárásra. Azon czivódások közben, mellyek Lengyelország trónja fölött a két pártkirály Szász Auguszt és Lescinszky Szaniszló közt, és az ezeket pártoló svéd király XII Károl s orosz czár I Péter között állottak, majd a svéd király barátságát kereste, majd Péter czárrali szövetkezés iránt alkudozott Varsóban, utóbb még a czár és egyik lengyel párt által neki ajánlott lengyel korona elfogadására is kötelezvén magát, bár különben azt, a nemzetnek tett esküjét megszegni nem akarván, kereken visszautasította. A porosz udvarnál, melly már előbb a protestánsok ügye miatt, most pedig, mivel a francziák egyik porosz herczegnek a magyar trónra nyujtottak ki-

látást, támogatni kezdette a magyarokat, hasonlókép lépéseket tett szövetkezés és hatályos közbenjárás iránt. Sem egyik sem másik tervének nem lett azonban kedvező sükere. A török nem segített, vagy csak nagy árért, Eger és más várak átadásaért segített volna. A franczia-áktól mézes igéreteknél most sem érkezett egyéb, a határozott válasz mesterséges fogásokkal kikerültetett, s Lajosnak ujabb győzelmei után adott biztatásai is haszontalan tollkoptatásokká olvadtak össze. A bajor választófejedelem, mert maga sem bizott a franczia segély sükerében, egészen vissza vonta magát. A lengyel és oroszszövetség is szétmállott. Rákóczy látván a lengyeleknek majd Auguszthoz, majd Szaniszlóhozi ragaszkodását még kevésbé volt hajlandó az idegen királyságra, s örömest felhagyott a különben is csak kénytelenségből vállalt szereppel. Péter ezután is megtartotta iránta jó indulatát, de csak némi, érette tett közbeszóllásokra szorítkozott A porosz udvar a prot. vallásszabadságért közbenjárását nem tagadta meg, de, miután Rákóczy fegyverei hanyatlottak, a trón ügyében az osztrák ház ellen föllépni nem mutatkozott hajlandónak. Itt is, ott is e szerint dugába dőltek a külről várt támasz nagy reményei.

Benn a hazában sem voltak kedvezőbbek a szövetségesek dolgai. A függetlenségi nyilatkozat s a külsegély ingatagsága megdöbbenté a nemzet nagy részét. Számosan unni kezdették a hosszas polgárháborút. Azok, kik csak félig meddig csatlakoztak a mozgalompárthoz s a szép szerivel kibékülésbe teljes reményt vetettek, látván, hogy ennek utja most egészen be van vágva, elvesztették bátorságukat, a veszélyes állásból minden áron kibontakozni vágyódtak, s várva várták az alkalmat csak némileg igazolható ürügy alatt is letenni a fegyvert. A függetlenség keresztül vitelére kevesen éreztek elég el-

szántságot. Félelem, csüggedés foglalta el az erély, az elhatározottság helyét. Észrevették e hangulatot a József-párti magyarok s a nádorral és primással egyetemben az udvarnak egy országgyülés egybehivását ajánlották. Mert csak igy, csak törvényes uton, csak szép szerével, csak szelid szabályokkal, csak a sérelmek megszüntetésével vélték lehetőnek a forradalmat gyöngíteni, vagy egészen elnyomni. József maga is czélszerübbnek látván a szelid bánásmódot, hajolt kérelmükre, s 1708-i február 29-ére Pozsonyba országgyülést hirdetett, mellyre a nádor Rákóczyt s a pártján levő megyéket is meghivta. Nem sokan jelentek meg ugyan Pozsonyban, mert az annyiszor megingatott bizalom most is gyanakodókká tette a rendeket, s Rákóczynak a gyülés ellen nyilatkozott körlevele sokat visszatartóztatott; de a megjelent kevesek elég erőt, hazafiságot, jó indulatot fejtettek ki a nemzet jogai védelme- és sérelmei fölterjesztésében. Egy szivvel s lélekkel kivánták ők, hogy József 1687-i hitlevele szerint a királyi öröködés mellett az ország minden szabadságai sértetlenül fentartassanak, az önkényes adók, fegyverjog, újszerzeményi bizottmány eltöröltessenek, országgyülés minden 3-dik évben múlhatlanul tartassék, minden hivatalok minden idegen hatóságtól függetlenül született magyarokra ruháztassanak, a vallásgyakorlat az 1608-i, 1681-i és 1687-i törvények szerint teljesen szabad legyen, a nádor, az országbiró, a bán s más zászlós méltóságok hatósága visszaállittassék, a korona az országban őriztessék, a minden törvényt tapodó idegen katonaság kivitessék, az ország elszakasztott részei tüstént visszakapcsoltassanak sat. E határozatok, mivel a királyválasztást és Erdély elszakasztását kivéve a nagy szombati alkúpontoktól semmit nem különböztek, s mind a király, mind a Rákóczy pártján levő magyaroknak, tehát az egész

nemzetnek egyező akaratát tolmácsolták, azt hagyák reményleni, hogy meghozandják az ohajtott kibékülést. De a szövetséges rendek bizalmatlansága, s Rákóczy körlevelében tett azon nyilatkozata, hogy ők Józsefet nem ismerik többé királyuknak, bevágta az egyezkedés útját. Az ismét szőnyegre került vallási czivódások és a clerusnak a protestánsok jogos kivánalmai ellen tett ovása felháborították a nemzet egy részét. A bécsi udvar sokallta a nemzet kivánalmait, azokat válaszra sem méltatta, s a gyülést eredmény nélkül szétoszlatta. Igy, szelid eszközök nem használván, megint csak fegyverek erőszakának kelle a kétes ügyben döntőül föllépni. E végett mind két fél megfeszített erővel ujitotta meg az 1708-i hadjáratot. A bécsi udvar ismét az öreg Heistert, a kuruczok ellen eddig leghatalmasb támaszát nevezte fővezérül s nehány dán ezreddel erősítve Csallóközbe küldötte. Rákóczy, hogy az 1707-i veszteségeket visszaszerezze, jól felszerelt, jól ruházott, jól szaporított sereggel indult meg vetélytársa ellen. Mivel azonban a küludvaroknál folyamatban volt alkudozások eredményét be akarta várni, ovatosságból a nyáron át minden nagyobb összeütközést került, s Eger mellett csak csapatai gyakorlatával töltötte az időt. E mozdulatlanság nem tetszett a vérmes reményüeknek. Katonák, tisztek, mert a szép erővel a gyöngéknek hitt császáriakat nem merte megtámadni, árulást kezdtek rebesgetni, s vezérüket támadásra nóggatták. Rákóczy azért meggyőződése ellenére ütközetre határozta magát. Midőn meghallá, hogy Heister egyik tábornokát Viárt Ocskay elüzésére a Morva folyamhoz küldötte, s ez Morva mellől a Vág mellé Bánkra hátrált, a zajgók kivánsága szerint Viárt megtámadtatta, ki azonban lovassága jobb részét Szakolcza előtt megszalasztotta. Alig hogy e vállalat meghiúsult, tisztjei ismét arra késztették, hogy ujabb

támadáshoz fogjon. Rákóczy két napi viszályos hadi tanács után meggyőződése ellenére ismét engedett a többség akaratának, s táborát Viár akadályozására Trencsén alá vezette, hol mély utak- és szakadásoktól vagdalt térségen állitotta fel sorait. Súlyos csapás érte itt, mint előre gyanítá, a fejedelmet. Mert a hirtelen ide vonult Heister és Pálffy csapatától megtámadtatván (1708 aug. 4), részint kedvezőtlen táborhelye miatt, részint Pekry által vezetett jobb szárnyának ügyetlensége s hirtelen megfutamodása miatt, részint a magán történt szerencsétlenség miatt, mert nyakaszegett lováról leesvén eszmélet nélkül rogyott a földre, 30,000-nyi szép seregét, ágyúit, podgyászát teljesen elvesztette. Gyalogságából 6000 a csatamezőn maradt. Lovassága az erdőkbe, hegyekbe szétoszlott. A tábor magva oda volt. A fejedelem alig tudott 2 lovas dandárral Kis Tapolcsánba s onnan Egerbe eljutni. „Soha gyalázatosabb s következményeiben gyászosb csatavesztés nem volt a trencséninél" — irja maga Rákóczy. E miatt a Sléziába tervezett átcsapás és poroszokkal szándéklott összeköttetés elmaradt. Rákóczy terve, mi szerint ő egy ujra szerkesztendő sereggel Erdély védelmére vala indulandó, a most kapott vereség miatt két sereget Heister és Rabutin ellen lehetlen lévén fentartani, végkép meghiusult. Heister a nem is reménylett győzelem által felbátorítva tovább vitte hódításait. Dunántúl a Stájer- és Ausztriába bebecsapkodó Eszterházyt Muraközbe szorította, Érsekujvárt körültáborolta, környéke falvait fölégettette, Bercsényit Garan mellől visszanyomta, a bányavárosokat meghódította, s az éjszak-keleti megyéket fenyegetni kezdette. Tovább haladásában csak a kemény tél és dögmirigy állította meg darab időre.

A trencséni vereség letüntette a szövetségesek szerencsecsillagát. A császáriak előnyomulása bódulást, le-

vetséget, szédelgést okozott az egész nemzetnél. A megfélemlett felkelők nagyobb csapatokban átpártoltak. Ocskay Pálffyval titkon megegyezvén, ezeredét a császáriak kezébe játszotta. Bezerédy egész dandárával a császáriakhoz csatlakozni igérkezett, de mi kitudódván elfogatott, s lefejeztetett. Az éjszaknyugoti megyék nemessége Tisza vidékére bujdosott. Ellenállásra többé senkisem gondolt, csak azt igyekezett megmenteni, mi neki legkedvesb vala. Rákóczy gyalogsága, lovassága szánandó állapotban volt. Tisztei, katonái az ellenség legcsekélyebb mozdulatára rémülten, csüggedten tétovaztak ide, amoda. Rákóczy illy körülmények közt S. Patakra közönséges gyülést hirdetett. Itt az összes nemesség fegyverre kelése megrendeltetett, adóúl minden megyére bizonyos összeg rovatott, a sereg létszáma 75 ezeredre határoztatott, Isten segélyül hivása végett minden péntekre napi böjt fogadtatott, sőt Rákóczy tanácsosaival tartott értekezlet után a békealkut is ujra megkísérlette, mi végett fegyverszünet ajánlatával Bécsbe, közbenjárás kérésével a porosz, az angol, a hollandi udvarokhoz küldötte követét, amoda az udvar előbbi megbizottját Tolvaj Gábort, emide Klement Mihályt. De fáradozásai eredmény nélkül maradtak. A megkeresett udvarok utóbb határozottan kijelentették, hogy a császárt Erdély odaadására rávenni nem birják; tanácsolák azért Rákóczynak, hogy Erdélylyel felhagyván e helyett Magyarországból kiszakítandó valamelly rész kérésével (mi tán Szepesség lehetne) béküljön ki minél előbb Józseffel. Rákóczy hajlandónak nyilatkozott a tanácsra. De a bécsi udvar, melly a trencsényi csata után már fegyverrel is elnyomhatónak vélte a roskadó fölkelést, többé közbenjárásról, és föltételekről hallani sem akart. József a minap elnapolt országgyülést összehivatván (1709 máj. 15), ott a rendek multkori feliratára küldött válaszában Ma-

gyarország iránti rendelkezését (öröködés, alkotmány, nemesi szabadságok, pozsonyi és soproni vallásczikkek fentartása, magyar kamarának bécsitől függése, az adónak szükség esetében egy rendi választmány által is megajánlhatása sat) határozottan kijelentette, a rendeknek ez akaratával nem egyező kérelmeit visszautasította, Rákóczyt és Bercsényit felségsértőknek nyilvánította, s Péter czár felszóllítására a muszka követ által olly föltételeket üzent a szövetségeseknek, mik fölött ezeknek csak alkudozni is lehetetlen volt. Igy az egyezkedés reménye teljesen ketté lőn metszve, mi a fölkelőket ismét a fegyver fölvételére kényszerítette. Harczaik az eddigieknél most sem voltak szerencsésebbek. Heister az 1709-dik év nyarán ujra kezdett hadjáratával Eszterházy és Balog dandárait szétverte, Sümeget, Simontornyát feladásra kényszerítette, s rövid időn egész Dunántúlt engedelmességre szoritotta. Dunán innen Pálffy és Viár Bercsényit Liptóból kiszorították, Sickingen altábornagy Nógrádig nyomult, s a dunántúlról ide átjött Heister Szécsényt, Gácsot megvette, miknek következtében Nógrád, Gömör, Heves hűséget esküdtek a királynak. Rákóczy, ki ez alatt a németek, és dögvész által megritkított táborával a felső Tiszánál időzött, látván ellenségei előnyomultát, hogy őket akadályozza, uj erővel támadásra határozta magát. E végett maga mellé vevén Károli hadmaradványait, s azon lengyel csapatokat, mellyek a Pultawánál Péter czár által megvert svéd király és Lescinszky táborából Magyarországba menekültek, Mátra födözete alatt Vadkert felé vonult, hol Sickingen dandárát meglepni szándékozék. A meglepés azonban nem sükerült. Az ellenség jókor értesült jöveteléről, s magát rendbe szedve Vadkerthez közel Romhánynál harczra szállt vele. Az összecsapás eleinte kedvező volt a felkelőknek. Sickingen

egyik szárnyán a lovasok és ráczok Vadkert felé visszavettettek. De a másik szárnyon az előre vágtatott tartalék seregtől neki bátorított császáriak győzelmesen nyomultak előre, s a prédának esetteket oldalba fogván, Rákóczyt visszavonulni kényszerítették. A csatavesztés rendre vonta maga után az anyagi és erkölcsi csapásokat. Rákóczy szétküldött hadai nem teljesíték úgy, mint kelle vala feladatukat. A menekült lengyelek és svédek a magyar táborból szökdöstek. Bercsényi a ragálytóli féltében Zemplénben faluról falura kóborolt. A tisztek haboztak, mérges szavakkal sértegették egymást. Andrási Lőcsét feladta s József szolgálatába állott. Eszterházy tétovázása miatt eljátszatta a bizalmat. Csak Károli helyes tapintata és kitartása tartá még ez idén a szövetségesekben a lelket. Rákóczy Lajosnál, és Péternél most még jobban sürgette a segélyt, a küludvaroknál a közbenjárást, s addig mig innen segély vagy válasz érkeznék, a császáriak gátolására egy pár vezérét Dunántúlra küldötte. De az itteni hadjárat is, mert a megfélemlett néptől nem támogattatott, bár Balog kuruczaival Sopronig, és Kőszegig portyázott, szerencsétlenül végződött. Balog megveretett s elfogatván lefejeztetett. Érsekujvár feladta magát. Szepesvár, Murány, Krasznahorka, Bártfa, Eperjes a császáriak kezére kerültek. Eszterházy hada Liszkánál szétveretett. A Szepességből lenyomult császáriak Kassát elzárolták s az egri őrséget az ide menekült kanonokok eszközlésével megadásra kényszerítették. Cusani ezredes az erdélyi hadak egy részével Szólnokot kevés nap alatt megvette. A fölkelők mindig kisebb kisebb térre, a Tisza és Beszkédek közé szoríttattak. Számuk mindig jobban ritkult; mert a Józseffel kibékült pápának XI Kelemennek az esztergomi érsek által kihirdettetett bullája, melly minden, a szövetséggel tartó egyházit, ha egy hó alatt a királyhoz nem tér, átok-

kal fenyegetett, a papságot, a catholicusokat, s utánuk a nép nagy részét elszakasztotta tőlök. Rákóczy palotásai- és gránátosaival majd Szerencsre, majd Ungvárra, majd Patakra, majd Munkácsra huzódott. Vele s utána az alés Vágvidékről kibujdosott asszonyok, hidegtől didergő gyermekek, sirva, zokogva élelmet kérő hazafiak, és sárba fagyott, töredezett szekereik hosszú sora.

A dolgok illy állása, miután sem a francziáktól nem jött segély, sem Péter czár, mert a törököket ellene felbujtó francziák miatt Rákóczy, mint ezek szövetségese ellen bizalmatlanná lett, nem küldte a muszka hadakat, mik iránt a Lengyelországba e végett kiküldött Bercsényi olly vérmes reménynyel kecsegtette a felkelőket, sem az ángol és hollandi követek közbenjártukkal nem tudtak semmit eszközölni, sőt utóbb kereken megirták, hogy a felkelők előtt nincs más ut nyitva, mint a császár kegyelméhez folyamodni, Rákóczyt még egyszer a békés kiegyenlítés megkísérlésére vezérelte. Kedvező alkalom volt erre, hogy József, hihetőleg a porosz udvar befolyására szinte szelid eszközök elővételére határozta magát, s a gyülölt Heistert visszahiván, a hadak főparancsnokságára és kibékítésre Pálffy tábornagyot nevezte ki. Pálffy — maga is magyar — nemzetét nem fegyverrel, s tömegestől, hanem a fölkelők jelentékenyebbjeinek egyenként rábeszélésével ohajtotta királyához visszatéríteni. E végett Károlit hódolatra szóllította fel, ennek kértére rövid fegyverszünetet engedett, s Rákóczyt is, hogy vele sükeresben értekezhessék, személyes találkozásra kérette. A találkozás Vaján megtörtént. Pálffy itt a császár nevében a fölkelteket biztosította, hogy József, ha neki hűséget esküsznek, mind Rákóczyt az egy Erdélyen kivül minden más kegyelembe részesítendi, mind Magyar- és Erdélyország törvényes szabadságait helyre állítandja;

felszóllította azért a fejedelmet, hogy a jóakaratot megragadván szerződés által vessen véget a háborúnak, mert különben Csehország sorsától lehet félteni a nemzetet. Rákóczy, mert időt akart nyerni, s ne hogy valaha a haza békéjére kinálkozó alkalom elszalasztása szemére lobbantassék, hajolt a kérésre, a császárnak egy levelet irt [42]), s előtte a szövetség nevében igazságért és

---

[42]) A levél igy szóll: „Császári királyi Felség, legkegyelmesebb uram! Miként a nemzet hét éves hadakozása és egyessége szabadságaink sérelmét jelzé, ugy most, miután a megyék többsége visszatért felséged hűségére, magán boszu- és megátalkodásról vádoltathatnám, ha elmulasztanám keresni a béke helyreállásának módját, mely mind a polgári vérontásnak véget vessen, mind a haza végpusztulásának elejét vegye. Tudom, Felséges császár, lesznek sokan, kik e hódolatomat akként magyarázandják, hogy reám vetvén e hadakozás okait, az ellenem kihirdetett itéletet tovább is érvényben tarthassák. De engedje Felséged, alázattal kérem, ismételnem a védelmemre felhozható érveket. Emlékezni fog kegyelmesen felséged, miképen én udvarában több évig időzvén, semmi egyebet nem kerestem, mint felséged kegyelmét, mig titkos ellenségeim üldözése következtében börtönbe vettettem. Mi okból kénytelenittettem keresni szabadulásomat, a börtönben hagyott levelem . . . megfejtheti, mellyben valamint ugyanonnan irt, előbbi folyamodásaimban is semmi mást nem kértem, mint hogy a hazai törvények szerint szolgáltassék ki nekem az igazság. S még akkor is, mint fogoly, nem gondolkodtam előbb menekülésemről, mint midőn a hazai törvényekkel ellenkező megbizott bíróság elejébe állittattam; és midőn kiállván a két évi számüzetés és üldözések nyomorait, azon törvénytelen bíróságtól elitéltettem, ki mástól remélhetém üdvömet, mint a nemzettől, mellynek szabadságai személyemben megsértettek?

Hazámba tehát, nem idegen hadaktól, hanem egyedül az igazságtól támogatva, visszatérvén, a rajtam s az országon elkövetett sérelmeket nyilt levelekben tettem közzé, melyekben semmi egyéb nem foglaltatik, mint a mi a folyó pozsonyi diéta által is fölterjesztetett. Át volt attól hatva az egész nemzet, s minthogy a közbajok egyességet szoktak eszközleni, fegyvert ragadt, mellynek jogosságát a felséged boldog emlékezetü atyjától is eskűvel pecsételt országos szabadalmak és törvények szentesitették. A fegyverzaj közt, mihelyt látám, hogy a nemzet velem egyértelmü, a Szécsénybe összehivott közönséges gyülésen letettem minden hatalmat, mellyet addig a fegyver jogánál fogva birtam, alávetettem magamat a karok rendelkezésének. Ezektől közakarattal a

kegyelemért esedezett. A levél, mert hangja nem volt elég alázatos, nem tetszett ugyan Pálffynak, s a bécsi miniszterek nagy része egyáltalában ellenzé a békés kiegyenlítést; de József engedékeny lelke, Eugen herczeg befolyása, s az ángol udvarnak sürgetése, melly a Lajossali háború sükeres bevégzésére mulhatlanul szükségesnek tartotta a kibékülést, hajlékonyabbakká tették az eddig ellenszegülteket is, minek következtében Pálffy az egyezkedés keresztülvitelére teljhatalommal bocsáttatott el. Rákóczy az alatt, mivel Pálffyval alkudozásaiban a végelhatározást egyedül

---

szövetség vezérévé választatván, a szabadság védelmére s a rendek iránt kölcsönös hűségre köteleztettem, s igy aztán a háboru jó és bal szerencsével folyt viszontagságai közt a közügyet védve, esküimnek és kötelmeimnek megfelelni ügyekeztem és tartoztam is.

Hányszor ügyekeztem helyreállitani az ország nyugalmát, mind a megválasztásom előtt Gyöngyösön és Selmeczen, mind azután a Nagyszombatban s a Tolvay Gábor által megkezdett alkudozások tanusitották, hogy mellőzzem azon kisérleteket, mellyeket a tengeri hatalmak követei s Muszkaország, mint közbenjárók által tettem, de mindig annyira sükeretlenül, hogy maiglan a háboru minden nyomorainak kitéve kénytelenittetem látni a fegyverétől s váraitól jobbára megfosztott hazát, ugy hogy mint mondám, inkább boszut lehelni, mint hitem szerint védeni láttathatnám a közügyet, ha azokkal, kiket velem együtt még az eskü kötelez, halasztanám oda forditni ügyekezetemet, hogy megindithassam Felséged kegyes szivét, vessen véget e nyomornak.

Ha tehát a felhozott okok Felséged szemei előtt igazságosoknak látszandanak, Felséged igazságáért, — ha különben, atyai kegyelméért könyörgünk, hogy mi is, kik eddig fegyverben állani kénytelenittettünk, ezen országnak Felséged által, s hittel erősitett törvényei s szabadságaival békén élhessünk visszaadandó javainkon mind Magyarországban mind Erdélyben. Ezek s egyebek iránt is alázatos tisztelettel kivántuk értelmünket kijelenteni tekintetes nagyságos báró Károlyi Sándor tábornagy által, kit kegyelmesen meghallgattatni könyörgök. Inditsa erre Felségedet az igazság és kegyelem, a trónok e támaszai, inditsa a jövendők előrelátása s az országnak különben romba dülése és a háboruszülte ezerféle nyomor, miknek felelőssége alól magamat, e levelem következtében fölmentetni kivánom. S ezek után Felséged igazságáért s kegyelméért ismét és ismét esedezvén, maradok cs. kir. Felségednek legalázatosabb és engedelmesebb szolgája Rákóczy Ferencz fejedelem. Kelt Munkács várában 1711 diki február 3-án." Horv. VI köt. 484 l.

a szövetséges rendek akaratától függesztette fel, tanácsosait Szalánkra összegyüjtötte (1711 január vége felé), hol az eseményeket őszintén előadván két kérdést intézett hozzájuk: vajjon a béke föltételeiül kikötött n. szombati 23 pontból a mostan alakulóban levő kibékülés végett hitök megszegése nélkül hagyathatik e ki valami? — és vajjon, ha a harcz megujítatnék, Munkácsba zárkózzék e, vagy Péter czártól segélyt kérni Lengyelországba menjen? A tanácsosok, bár sem félelem — mert Rákóczyval semmi sereg nem volt —, sem hatalomszó, sem kecsegtetés nem lehetett rájok nyomással, az elsőre egy hangúlag nemmel, az utolsóra igennel válaszoltak. Ugyan igy nyilatkoztak az erdélyi tanácsosok is, midőn előttük a fejedelem, hogy személye a kiegyenlítésben akadályúl ne szolgáljon, fejedelemségéről lemondott. Ő azért, látván a feszült hangulatot, rögtön Lengyelországba indult, s a határszéleken összes csapatai főparancsnokságát Károlira ruházván kiment Magyarországból, hova többé vissza sem tért. Pálffy ekkor még nagyobb buzgalommal folytatta Károli áttérítését, ki is az ügyek e reménytelen állapotában csak hamar elfogadta a császári kegyelmet, és szabott föltételeket. A föltételek (a törvények helyreállítása, hadak elbocsátása, várak átadása, hűségeskütétel, amnestia sat.) Rákóczynak is elküldettek, ki akkor Bercsényivel, Eszterházyval, s a szabadon bocsátott Forgácscsal együtt Stryben tartózkodott; de ő sem a várakat átadni, sem a hadakat elbocsátani a rendek egyezte nélkül nem érezte magát felhatalmazottnak, a miért Károlit azoknak Husztra összehivására bizta meg. Károli össze is hivta a gyülést, de nem Husztra, hanem N. Károlba, hova a meglevő hadakon kivül a béke után sovárgás a tiszai, az éjszakkeleti, az erdélyi megyékből számos fölkelteket gyüjtött egybe. A gyülésen a megadási föltételek kihir-

dettettek, s Rákóczyhoz azon kéréssel, hogy vagy jöjjön haza minél előbb a béke megkötésére, vagy ha nem jönne, a szövetségeseket a neki tett eskü alól oldozza fel, követség küldetett. Rákóczy a gyülés küldötteit egy, különösen Károli ellen menydörgő, s a csalékony föltételek- és hanyathomlok rohanástól ovó nyilatkozattal bocsátotta vissza; melly azonban már ekkor keveseknél talált viszhangra. Károli 15,000 harczosa, s a többi fölkeltek 1711-diki april 30-án szatmári táborukban hűségesküt mondottak, zászlóikat földre sülyeszték, fegyvereiket lerakták, s ünnepélyes téged isten dicsérünkkel másnap a 151 aláirással ellátott békeokmány köztök kihirdettetett.

Tartalma következő:

I. Rákóczy Ferencz fejedelemnek életére s minden Magyarországban, kapcsolt részeiben, vagy másutt levő ingatlan s ingó javaira — kivéve azokat, mik a várak erődítéséhez tartoznak, — kegyelem biztosittatik, ugy mindazáltal, hogy három hét lefolyta alatt a hűségesküt letegye, a kezén lévő várakat a császári őrségnek átadja, s a maga őrségeit elbocsássa. Ha a fejedelem az országban lakni nem akarna, a hüségeskü letétele után Lengyelországba távozhatik. Mihelyt a feltételek végrehajtatnak, fiait is visszanyeri.

II. Hasonló amnestia adatik a már említett határidő alatt éltükre és javaikra nézve minden alsóbb, és felsőbb rendü, rangú magyarországi s erdélyi egyházi, világi, katonai Rákóczypártiaknak, kik jelenleg az országban vagy a fejedelem mellett az országon kivül vannak, s mind azoknak is, a kik már elébb visszatértek a király hűségére. Javaikat mind ezek, ha bár adomány vagy vétel utján mások kezein volnának is, azonnal visszanyerik. Az uj szerzeményi bizottmánytól vagy más jószágháboritástól, s idővel veendő bosszútól senki se féljen, mert ezen őszinte békekötés kizár minden hasonló cselfogásokat. A fegyverletétel alatt is csak az ellenségeskedés megszünése értetik, az urak, nemesek és szolgáik szokott fegyvereiket a nemzeti szokás szerint ezentúl is hordozhatván. A közrendü vitézek szintén valamennyien kegyelmet nyernek,

a nélkül, hogy császári szolgálatba állni kényszeríttetnének. Az idegeneknek utlevelek fognak kiszolgáltatni, mellyekkel hazájokba visszatérhessenek; a császári ezredekből átszökötteknek sem leszen bántalmok, kötelesek mindazáltal ezredeikbe visszatérni. Ha nemtelen sorsúak idáig szabadosokká tettek, ezután is azoknak fognak tartatni.

III. Ő felsége a vallások szabadságáról szóló törvényeket mind Magyarországban mind Erdélyben hiven megtartandja; senki előtt nem záratván el az út sérelmeit ő felségénél vagy az országgyülés előtt előterjeszteni.

IV. A mozgalmak alatt elhaltak özvegyeinek, árváinak s törvényes örököseinek mindazon javak szintén visszaadatnak, mellyek másoknak még el nem adattak vagy adományoztattak, nyiltan kijelentetvén, hogy jövőre e mostani királyi kegyelemből semmi következmény és példa ne vonassék.

V. A kik az országtól távolabb levén, a kitüzött időre vissza nem térhetnek, ha magukat, mihelyt lehet, az udvarnál, vagy Pálffynál, vagy, ha erdélyiek, Steinville tábornagynál jelentik, s késedelmök alapos okát adhatják, a II-dik pontban biztosított kegyelmet szintén megnyerhetik. Hivatalaik, méltóságaik visszanyerését azonban mind ezek, mind a többiek is csak ő fölsége külön kegyelmétől várhatják. Az előbbi mozgalmakba bonyolódottaknak, ha még élnek (a karloviczi béke 10-dik pontja fentartásával) személyükre nézve bocsánat adatik. A jászok, kunok és hajduk kiváltságai, a törvények tartalma szerint a jövő országgyülésen tárgyaltatnak, és meghatároztatnak.

VI. E kegyelem hasonló módon kiterjesztetik a hadifoglyokra is, letevén előre a hűségesküt

VII. Az utolsó fegyverszünet ideje alatt történt károk költsönösen helyreüttesenek.

VIII Hogy minden félelem s bizodalmatlanság elfojtassék, e békekötés ő fölségétől mennél elébb megerősíttetvén, kihirdetés végett a vármegyéknek haladéktalanúl megküldessék.

IX. Ő felsége mind Magyarország mind Erdély jogait, szabadságait s törvényeit szentül és sértetlenül fentartandja, s nem türendi, hogy az adott kegyelem ellenére akárki is ujabb üldözéseknek s bántalmaknak tétessék ki.

X. Az ország lakosainak fenmarad joguk, a jövő országgyülésen minden sérelmeiket előterjeszthetniök, s azok orvoslatát ő felségétől teljes szabadsággal kérhetniök, mi szerint senki se kételkedhessék, hogy ő felsége a magyarországi és erdélyi törvények hűséges megtartása, s a hivatalokban benszülöttek alkalmazása által az egész világ előtt tanusítani kivánja, miképpen Magyarország s Erdély iránt valóban atyai indulattal viseltetik; valamint ő is megvárja viszont a nemzettől, hogy illy törvény- s alkotmányszerüleg kormányoztatván, semmi más nemzet által nem engedi magát túlhaladtatni királya iránti hűségében.

A hódolat után Pálffy Ecsedet, Somlyót, Kővárt, Husztot, Ungvárt, mint az egyesség tartá, átvette, de a magát megadni nem akaró Munkácsot csak egy hónapi ostrommal hódíthatta meg. Munkácscsal elesett a fölkelés utolsó védvára, — megszünt a Rákóczi mozgalom. Jelentékenyebb fejei, tanácsosai, vezetői jobbára Lengyelhonba menekültek.

József már ekkor nem volt az élők között. Őt még a szatmári kibékülés előtt 13 nappal 33 éves korában a himlő sirba vitte, a miért az egyességet is testvére s utóda Károl nevében annyuk Eleonora irta alá. József halálát a bécsi miniszterium nehányai s több magyar főur, kivált Eszterházy nádor, és Illésházy cancellár felhasználni akarták, hogy az adott engedményeket, különösen az általános bocsánat erejét elzsibbaszszák. De Károli buzgalma, ki jutalmúl grófságra, s a hivatalokban magas állásra emeltetett, a prímás és Trautsohn miniszter segélyével keresztül vágott fondorlataikon. A kormánykörökben uralkodó illy hangulat s a miniszterium iránti teljes bizalmatlanság volt egyik oka, hogy Rákóczy, József halálát megtudván sem a részére tett ajánlatokat, sem a szatmári egyesség többi pontjait nem fogadta el. Őt különben is pártfelei változékonysága nagyon elkeserítette.

Nem bizott többé a nemzet kitartásában, s félt, hogy ez még azt is, mit jelenleg nyert, ha, mint bizonyosan hitte, felülről megtámadtatik, minden mozgalmat megunt nyugalomvágyának könnyen feláldozandja. De meg fejedelmi büszkesége az eljátszott fényes szerep után rá nézve sértőnek tartotta az előirt kegyelem föltétlen elfogadását. Innen hévvel ragadott meg minden alkalmat, melly előbbi állása visszanyerésére reményt, kilátást nyujthatott. A biztatások külföldről most sem szüntek meg. S Rákóczy ezek fonalába kapaszkodva Lengyelföldön is ujra felfogta a diplomatiai működések szálait. A bajor fejedelem magyar trónra emeltetését ujra szóba hozta, Péter- és Auguszt lengyel királylyal ujra terveket szött, XIV Lajosnak ujra kérelemleveleket irt, s közbenjárás eszközlése végett követét Klement Mihályt ujra az angol- és holland udvarokhoz küldötte. De mindenütt meghiusult reménye. A szatmári egyezkedés a bajor, a franczia, a szövetséges hatalmak nézeteit egészen megváltoztatta. A bajor hallani sem akart többé a magyar királyságról. József halála egészen uj fordulatot adott a franczia háborúnak. A bécsi udvar szövetségesei, miután Leopold kisebbik fia Károl császárrá, osztrák fejedelemmé, magyar- és cseh királylyá lett, nem voltak többé hajlandók, hogy a spanyol korona is Károl fejére tetessék, nem ellenzék tovább Lajos onokája Fülöp spanyol királyságát, s igy az ok, a miért a háború kezdetett, nagy részben megszünvén a háború megszünése is naponta volt várható. A minthogy az nem sokára meg is szünt, melly esetben a magyar forradalomra sem a franczióknak többé szükségök nem volt, sem a bécsi udvar és szövetségesei előtt nem lehetett az, ha kiütött volna is, félelmes; mert a másutt el nem foglalt összes erővel könnyen elnyomathaték vala. Miután a nemzet Szatmártt fejedelmével kibé-

külte; Rákóczyval magával senki sem gondolt. Innen lett, hogy az utrechti congressuson, melly a közönséges béke előzményeivel foglalkozott, s mellyen Rákóczy, mint igérve volt, az erdélyi fejedelemségbe visszaállíttatását, Erdély szabad fejedelemválasztását s a mozgalomba részt vetteknek minden méltóságuk élvezetébe visszahelyezteté-sét biztosíttatni szereté vala, senki szót sem tett ügyé-ről. Az angol, a holland, a porosz udvarok a protestáns vallás ügyében ugyan erélyes sürgetéssel léptek fel Bécs-ben; de a vallásügyet a politikától különválasztván Rá-kóczyért semmit nem tettek. Mindenütt, mint maga irja, úgy bántak vele, mint a kinyomott narancscsal, melly-nek héját eldobják. A nem rég még ezerek élén állt fejedelemnek, kit Europa legnagyobb udvarai barátságra méltatták, fényes szövetségtervek helyett siralmas pa-naszlevéllel [43]) kelle elhagyatottságában XIV Lajoshoz

---

[43]) „Könyektől áztatva látná e levelet Fölséged — igy irt 1713 april 27-én Passyból Lajos királynak — könyektől, mellyeket ügyeim szomoru helyzete folyatna szemeimből, ha a vallás elvei s életem kü-lönféle viszontagságai nem tanitottak volna meg imádnom az isteni gond-viselést, mellynek utai megfoghatatlanok. Ez mérsékli némileg fájdalma-mat; de esküm kötelmei kényszeritenek, hogy szivemet Felséged előtt feltárjam s némi dolgokat előadjak, mik bizonnyára megillethetik Felsé-ged kegyeletességét. — Tudva van, Sire, hogy azon háborúk, mellye-ket őseim Felséged és a svéd király, mint szövetségeseik közös ügyé-ért viseltek, forrásai azon gyülöletnek, melylyel a bécsi udvar azóta nem szünt meg nemzetségem ellen agyarkodni. Már atyám is érzé en-nek súlyát, mihelyt a kath. vallásra térés miatt erdélyi fejedelemségét elvesztette; anyai nagyatyám a vérpadon mult ki; nemzetségem örökös várai elfoglaltattak, s részben lerontattak; kincseink, levél- és fegyver-táraink legjobb tartalmokkal kiraboltattak, mert a bécsi kormánytanács elhatározta vesztünket, hogy Magyarországot megigázhassa. Utóbb ma-gam is gyülöletök tárgyává lévén, életem a munkácsi capitulatio óta merő üldözések lánczolata. De mindezen igazságtalanságoknál még ha-talmasabban indított ellentállnom hazám elnyomatása, nemzetségemben való bizodalmam s a Francziaország iránt öröklött ragaszkodásom. A levelek, mellyeket Felségednek e nézetből irni szerencsém vala, bár a

járulni, s kevés híveivel együtt franczia kegyelempénzből lengyel, majd franczia földön a számüzetés keserü kenyerén tengődni.

II. Rákóczy Ferencz Lengyelországból, hol életét veszély fenyegette, gróf Sárosy név alatt 1713 elején Francziaországba, „a bukott fejedelmek e kórházába“ hajózott. A király, a királyi család, a királyi udvar Párisban kitünő szivességgel fogadták. Lajos halála után Grosboisba, a camalduli vagy néma barátok zárdájához tartozó házba vonta magát, hol a legnagyobb egyszerüségben bünbánóként töltötte idejét, s honnan csak 1717-ben távozott Madridba, s a zultán meghivására Kon-

magyar törvényekkel nem ellenkezők, okaivá lönek elfogatásomnak, s az osztrák birák ama törvényekkel ellenkező eljárása, megszökésemnek. Felséged jótékonysága vigaszt hozott lengyelországi számüzöttségembe, s ezérti hálám, kapcsolatban a magyar nemzet nyögdécselésével, arra inditott, hogy fegyver, hadak s pénz nélkül is megkezdjem a háborút. Az egész nemzet, s kivált azok, kik most velem együtt szenvednek, szeretetet, bizodalmat tanusitának irántam. Seregeimet 75 ezer emberre látám szaporodni, hogy ellentálljak a legjobb császári ezredekből szerkesztett hadaknak, a horvátoknak, a ráczoknak, a nagyszámu fölfegyverzett népnek, s elzároljam és megvegyem az ellenség valamennyi várait. A szükséges pénzerő hiánya, terveimnek, mellyek szerint Horvátországon keresztül segedelmet s más utakon fegyverszállitásokat kértem volt, el nem fogadása, s végre ellenségeim felsőbbsége a nemzetet ugyan megfosztották törekvéseim gyümölcsétől; de maguk ellenségeim azt vetik szememre, hogy hadaik elfoglaltatása s másfelé fordithatásuk meggátlása, élelem- s pénzszállitmányaik elfogása, s a folytonos becsapások által az osztrák örökös tartományokba, felette megnehezítettem s meghiusítottam Franczia- és Spanyolország elleni czélzataik sikerültét. Ez keményité meg a bécsi udvar szivét azok ellen, kik velem közreműködtek a háború folytatásában, s kik két év előtt ezen udvarnak Pálffy által tett ajánlatait is visszautasitották, mivel akkoron még ezt úgy kivánták Felséged érdekei.

„Milly szomorú volna az én helyzetem, Sire, ha nem állanék olly méltányos és nagylelkű uralkodó pártfogása alatt, mint Felséged; s ha miután mindenemet a világon feláldoztam, nőm inségben, gyermekeim fogságban vannak, s mindenfelől hallom ellenségeim szemrehányásait az általam nekik tett károkért, még barátaimnál sem találnék vigasztalásra.“ Könyörög ezek után, hogy Lajos a közönséges béke végmegkötésekor működjék értte s szegény száműzött pártfeleiért, a pénzsegélyt ne tagadja meg tőlük, s a 20 ezer frank havi pénzt jövőre is tartassa meg s a t.

stantinápolyba. A magyarok felizgatása terve, minek kivitelére öt részint a spanyol udvar, részint a császárral háboruban volt porta felhasználni akarta, Rákóczy óvatosságán hajótörést szenvedett; de III Ahmet ezután is megtartotta iránta jóindulatát, az ő és társai kiadatását Ausztriának kereken megtagadta, s őket Rodostóba belebbezve rangjukhoz illő hópénzzel látta el. Itt, a propontis partján olvasással, irással, asztalossággal foglalkozva élte le Rákóczy hátralevő napjait. Sem a lengyel és porosz királyok által visszatérhetésére tett közbenjárások a bécsi kormány ellenszegülte miatt, sem a lengyel trón fölött támadt európai háborúban hona megszabadítása végett a törököt Ausztria ellen felizgatni törekvő tervei a porta bátortalansága miatt nem sükerültek. Igy minden szabadulási reményről lemondva 13 évvel előbb Párisban megholt neje, és eltemetett több bajtársai (Eszterházy, Bercsényi, Horváth Ferencz sat.) után maga is viharos élte 59-ik, számüzetése 24-ik évében 1735-iki april 8-kán örök nyugalomra költözött. Szive a grosboisi camalduliak zárdájába, tetemei anyja Zrinyi Ilona porai mellé, a konstinápolyi jezsuiták (ma benczések) templomába szállíttattak. A nagypéntek, melyen kimulása történt, benne, mint St. Simon irja, egy vallásos, de türelmes érzelmü, egy istenfélő, de nem tulzott kegyességü, egy méltóságteljes, de keresettségnélküli modorú, egy nyájas bánású, egy szerény, egyszerü, szeretetre méltó, engedékeny, de e mellett szigorú pontosságot, erkölcsiséget követelő, egy nem szikrázó, s bethleni teremtő erővel biró szellemü, de okos, müvelt, óvatos, következetes, bátor férfiút rabolt el a hazától. A szerepnek, mire volt hivatva, kedvezőtlen kiütése, a mennyire neki beszámitható, inkább gyönge, odaadó, a többségnek magát alárendelő, mint nagyra, hatalomra vágyó egyediségének rovathatik fel. Fiai György és József idegen név alatt, — mert atyjuk nevét viselni nem engedtetett meg — Bécsben őriztettek és neveltettek. Később, miután őket magához vitetni Rákóczynak nem sükerült, mindketten megszöktek Bécsből, s atyjukat Rodostóban meglátogatták. Ezután nyom nélkül eltüntek. Bennök kifogyott a felsővadászi Rákóczy-család, melly 2 századon át a magyar aristocratiának egyik legfényesb tagja, 40 éven át a magyar nemzeti ellenzéknek egyik legfényesb képviselője volt.

A szathmári egyezkedéssel bevégződött a 8 éves polgárháború, melly majd 90 ezer honfit emésztett föl. Kelte s enyészte a haza és idő körülményeiből önként állt elő. Ez idő szerint utolsó erőszakos fellobbanása volt ez az ős ellentéteknek, utolsó kitörése a középkori részlegességek és ujabbkori egyetemesség fegyveres harczainak, utolsó szele a majd öt százados aranybullának, utolsó daczos föllépte a vallásszabadság, nemzetiség, alkotmányosság mozgalmaival párosult belföldiségnek, utolsó erőfeszítése a legalább részben visszanyerendő önállóságra törekvésnek, utolsó viharosb kisérlete a hanyatló haza önfentartási küzdelmeinek. Egyesek személyisége, egyesek érdekei, egyesek forradalmi viszketege csak eszközei, nem szülő okai voltak a fölkelésnek. Hogy a mozgalom sükert nem aratott, s olly kibékülést, mint minőt a nemzet várt volna, nem eredményezett, azt részint a mindkét oldaloni merevség, részint a nemzet tömbének politikailag, vallásilag, nemzetiségileg, néposztályilag, tartományilag megszakadása, részint a még most is aristocratiai úton haladás, részint az eszközöknek, a hadjártasságnak, a fővezérben bethleni lélekerősségnek, a többiekben ügyességnek, egyetértésnek, bizalomnak, kitartásnak, hideg megfontolásnak, határozottságnak hiánya, részint a kor iránya, részint Európa körülményei s államai állása okozták. A hazában a hanyatlás jellege a szétbomlás már sokkal jobban erőt vett, mintsem szivvel, lélekkel összetartás volt volna eszközölhető. A nemzet egy része nem akart az 1687-ben megállapított legitimitás elveitől távozni, s egyedül csak az Ausztriávali egyesülésben találta a senyvedő haza fentarthatását. A nemzet más részét a keserű csalódások, a hosszas háború unása, az anyagi veszteségek, a roszabb jövőtöli félelem szinte illy véleményre, s így a mozgalompárttól elszakasztva a győztes félhez csatlakozásra han-

golták. Egy pár nemzetiség már ekkor erősen el volt idegenítve a magyartól. Rákóczy felszólítása sem a szerbeket, sem a horvátokat nem birta részére hajtani. Az aristocratia most sem olvasztotta magát egybe a lakosság más rétegeivel. A nép jogosultságaért a fölkelés sem tett semmit; s hadseregén is meglátszott a nemesi férkezhetlenség. A nemesség nem birt túlemelkedni a középkoron, hozzá most is szigorún ragaszkodott, s állását nem tudta beleilleszteni az uj kor mindig egyetemesbítőbbé vált államgépezetébe. A protestansok a két felekezet közt ki nem oltható bizalmatlanság miatt, nem csatlakoztak határozottan a mozgalom catholicus vezetőihez, s miután kivált a bécsi udvar felülről szítogatással, József uralkodói szelidséggel s 1709-, és 1710-iki kedvezőbb rendeleteivel részben megnyerék az egyházi villongások iránt különben is tompulni kezdő nép szivét, sokan odahagyták Rákóczy táborát, mi nevezetes támaszától fosztá meg a fölkelést. A kor jelen iránya nem volt kedvező az egyedi szabadságért támasztott mozglmaknak. A most uralgó absolutismusi szellem nem szerette az oly alkotmányosságot, minőért a fölkeltek harczoltak. A külhatalmak, ha örömest felhasználták is elleneik megdöntésére a népfölkeléseket, de azokat állandó uralomra segíteni, saját országukban veszélyeztethető érdekük szempontjából nem voltak hajlandók. Lehetett-e reményleni, hogy a maga tüzhelyén teljuralmú XIV Lajos a néppel megosztandó uralmat, hogy a maga népeinél önkényű Péter czár a nép befolyását, hogy a szinte központosító uralomra törekvő uj porosz királyság az aristocratiai alkotmányosságot, hogy a protestansból catholicussá lett lengyel király a protestantismut, hogy a legitimitas elveihez ragaszkodó Anglia az elszakadást, hogy az Ausztriával szövetségesült Hollandia szövetségese ellenlábasait komolyan pártolják? A külszövetségeknek e

szerint, mikhez a jóhiszemű Rákóczy olly mohón ragaszkodott, teljesen hiú ábrándokká, üres kecsegtetésekké, vagy legfölebb a szerencsétlenek iránti részvétté, s a vallásügyben komolyabb közbenjárássá kelle kicsinyülniök. Európa egy csöpp vért nem áldozott soha a magyarfaj függetlenségeért. Illy körülmények közt lehetlen volt a Rákóczy-mozgalomnak kivánt czélra jutnia. A nemzetnek, midőn minden küzdő ereje kimerült, midőn külről semmi kar nem segítelt, midőn a győztes királyi hatalom az ország vallási és polgári szabadsága fentartását biztosítani igérte, nem maradt egyéb hátra, mint eddigi állásának annyira mennyire lehetett, megmentése végett elfogadni a szatmári egyezkedést. Elnémultak ezzel az ős ellentétek harczmezőn vitt csatái. A nemzet más téren kisérlendi meg önfentartási küzdelmeit.

96. §. I Leopold és I József jelleme, feladata, s a kormányuk alatti jogállapot Magyar-, Erdély- és Horvátországban.

Leopoldot, hihetőleg mert a magyar korona örökölhetőkép megszerzésével s keleti győzelmeivel a család ingani kezdő európai nagyságát helyreállitotta, Ausztria nagynak nevezte, bár különben sem magát, sem hosszas uralkodását nagyszerű tettek nem bélyegezték. Ő ugyan mint ember sokféle lélektehetséggel, élénk emlékezettel, jó férji, gyöngéd apai, könyörülő kegyúri tulajdonokkal, több tudományban jártassággal, ember- és igazságszeretettel, tiszta, szigorú erkölcsösséggel volt felruházva, miknek családi viszonyai boldogvolta, a szegények iránt gyakorolt jóltevősége, a tudományok ügyében tett intézkedései csalhatlan bizonyitékai; de melly tulajdonok inkább zárdai életre, mint fejedelmi pálcza hordozására voltak alkalmatosok, s inkább kis körű családapává, mint nagynak nevezett uralkodóvá minősíthették Leopoldot. A hirdetett nagyságot inkább Ausztria legnagyobb hadvezérének, az átalakított hadseregnek s a Habsburgok példabeszédes szerencsecsil-

lagának, mint saját tevékenységének köszönheté. Pappá növeltetvén azon elvektől, miket jezsuita-tanítói belegyökereztettek, soha sem tudott szabadulni. Egész éltében ezek, s minden szabadabb ujitástól irtózás uralkodtak kedélyén, mi okozá épen, hogy II Ferdinánd őseként minden vallási üldözésnek oly szabad menetet engedett. Alázatossága, elvonultsága, magányélet szeretete ellentétbe állottak büszkeségével, melly az udvari, kivált spanyol szertartásokhoz mereven ragaszkodott, udvarában a fényt és pompát pazarlásig üzette, az ország jövedelmeit az udvar szolgacsoportja kezei közt eltékozoltatni engedte, s a külnagyságnak mindenütt annyira tömjénezett. Korlátoltsága, és saját nézetekbeni szegénysége egészen gyóntatói és fondor miniszterei bábjává tették, kiknek befolyása alul magát felszabadítni elég erővel nem birván, sokszor olly tettekre vezéreltetett, mellyek trónjától a népek szeretetét és bizalmát nagy mértékben számüzték. Hogy a hibákat, miket a nevelőitől belecsepegtetett elvek vele elkövettettek, maga is élénken érezte, megmutatta azzal, hogy fia nevelését nem jezsuitákra bizta. S a nemes hajlamú Józsefre nem volt sükeretlen az apa e bölcs intézkedése. Midőn 27 éves korában trónra lépett, világosodott lelke egészen felszabadította magát a jezsuiták uralma alul, a szabad szellemnek tágas kaput nyitott, a vallásügyeket elődeinél nagyobb türelmességgel kezelte, a kincstárt kimerítő udvari pazarlásokat kevesbítette, s bizonyosan uralkodásában megkezdett erélye ifjusága s tüzes vérmérséklete megrótt hibáit nagyobb tettekkel felejteté vala el népeivel, ha a sors tovább hagyta volna a kormányon. De az uralkodása alatt örökösen folyt háborúk, Európa akkori zavaros körülményei, a magyarokkali folytonos bonyodalmai, családja hagyományos elvei, s a 6 év rövidsége csekély hatáskört engedtek tevékenységének, s igy alatta is csak az előbbi mederben kelle folynia országai kormányzatának.

Leopold és József különben hűven képviselték a családi, s az akkori szellemet, hűven teljesítették családjuk feladatát. Ötvennégy évi uralkodásuk a vallásharczokból világi irányra fordult küzdelmeknek kora volt, mellyekben a fejedelmi absolutismus magát nem csak az államok belsejében, hanem külhódításokkal, más államok fölött kivivandó elsőbbséggel, s igy

az állami súlyegyennek, mit a westfaliai béke biztosított, megháborításával érvényre emelni törekvék. Mivel Európában két dynastia volt, mellynek illy törekvés volt szelleme, t. i. a Habsburgok és Capetek, amazok császári praepotentiájuk- s családi roppant birtokaiknál fogva, emezek családjuk szétágazásánál, fegyvereik szerencséjénél, s a franciák Európa minden más nemzetét túlszárnyaló müveltségénél fogva; a két családnak természetes vetélytársainak kelle lenni egymásnak. Aminthogy azon háborúkban, melyeket a koronáikat féltő fejedelmeknek a súlyegyen fentartásaért kelle viselniök, e két család vitte egymás elleu a küzdelmi főszerepet. E szerep volt egyik feladata Leopold- és Józsefnek is. Korukban XIV Lajos, a teljuralom legnagyobb képviselője hódító harczokkal lépett föl a súlyegyen megrontására. Föllépése legjobban érinté a Habsburgokat, mert nem csak császári tekintélyük, hanem családi vagyonuk, érdekük is meg volt általa támadva. A két császárnak azért egész éltükben és erejükkel küzdeni kelle a franczia liliomokkal. A harczok XIV Lajosnak váltak előnyére. A Habsburgok nyúgoton befolyásukból, várandóságukból kiszoríttattak, s a családi nagyság tetemesen megingattatott. A kiszoríttatás kényszeríté mintegy a Habsburgcsaládot kelet felé terjeszkedni, hogy, mit nyúgoton elvesztett, keleten szerezze viszsza, hogy a megingatott családi nagyságot keleten nyerendő birtokokkal, befolyással, elsőbbséggel állítsa helyre. Innen életkérdésévé vált a császárságnál fogva a mohamedanismus legyőzése, — családérdeknél fogva a törökök- és pártoktól megtisztítandó egész Magyarországnak örökölhetőleg megszerzése, — az örökölt absolut elveknél fogva ezeknek a más országaival összeolvasztandó uj örökségben is megszilárdítása. Lepold és József a két elsőt elérték, a Habsburgokat keleten, mint a Bourbonok nyugoton, nagy hatalmi supremátiára juttatták; de az absolutismust úgy, mint másutt, meggyökereztetni Magyarországon nem birták. A nemzet közérzületén megtörött a fegyver és politika hatalma. A tett kisérletek a népbefolyás sarkköveit összezúzták ugyan, de a romokból még mindig hagytak meg annyi maradványt, hogy a nemzet arra támaszkodva ősi szabadságai egy részében, sajátságában, különállásában magát az összeolvasztás ellenében fenntarthatta.

A bécsi udvar teljuralmi törekvése, s a nemzetnek e törekvés ellenében intézett visszahatása adá meg a jogállapot félszázados fejlődésének is azon fordulatot, mellybe az Leopold és József kormánya alatt lépett. Az örökös harczok között, mellyeket e két ellenkező törekvés idézett elő, csak fegyver döntötte el a jogot, csak katonai önkény dictált sokszor törvényeket, csak szorultság és kegyelem adta vissza e vagy ama szabadságot, csak erőszaktól függöttek a magánosok jogai, csak pangani kelle minden jogviszonynak. Ezért soha nagyobb válságon nem ment át, soha zavarosb nem volt a magyar jogállapot, mint a két király uralkodásában. Az alkotmány majd figyelembe vétetett, majd felfüggesztetett, majd átidomíttatott. Országgyülések nagy ritkán tartattak, vagy ha tartattak, sokszor eredmény nélkül szétoszlattattak. Fejedelmek és pártfönökök közti egyezkedések lőnek inkább, mint a rendek országgyülésileg hozott törvényei a jogok szabályozói. Csak Erdélyben, csak az ellenzéknél, mig ezek önállólag müködhettek, lehete látni az alkotmányos jogok teljes gyakorlatát. A királyi párton csak annyi adatott meg belőlök, a mennyit a fejedelmi kegyelem, az udvar érdeke, a miniszteri önkény, a fegyverek szerencséje vagy hanyatlása megadhatónak talált. A megigérttek, megirttak is jobbára csak megigért, megirt malasztok maradtak. S hogy a megadottaknak is mi hitelt lehete adni, mutaták 1687 után a Kollonicsféle tervek Bécsben megkisérlett kereztülvitele, az önkényüleg kivetett adó és katonaállítás, a megcsonkitott nemesi szabadság, a felállított ujszerzeményi bizottmány, a visszafoglalt részek szétszakasztása, s az önkény több nyilvánulatai. A végzemények, mellyek 54 év folytán csak Leopold alatt (mert József korából nincs semmi végzemény), és csak 4 számmal t. i. az 1-ső 1659-ről, a 2-ik 1662-ről, a 3-dik 1681-ről, a 4-dik 1687-ről vannak törvénykönyvünkbe igtatva, épen illy képét adják Magyarország jogállapotának, mit azok következő tartalma bővebben tanusít.

1) Leopold koronázási hitlevele ugyanazon 17 föltétellel mint II és III Ferdinándé, s az első örökös magyar királynak Józsefnek az ország szabadságai fentartására letett esküje (lásd a 762-ik lapon) törvénybe igtattatott (I: 2,— IV: 1.).

2) A legközelebbi mozgalmakban megháborított vallásgyakorlat az 1608: k. e. 1. czikk szerint mindenütt és mindenkinek (de a földesurak joga épen maradván) ismét szabadnak nyilváníttatott, a számüzött vagy hivataluktól megfosztott lelkészek- és tanitóknak, téritvényeik megsemmisittetvén, a visszatérés és vallásuk szabad gyakorlata megengedtetett, az ág. és helv. hitvallásuaktól épített s cathol. szertartással még nem íhletett templomok visszaadattak, több helységek- és megyékben a protestansoknak templom, iskola és paplak épitésére hely rendeltetett, a melly templomoknak birtokában vannak, abban továbbra is meghagyattak, jövöre minden templom-, iskola- vagy paplakfoglalás s vallásháborítás II. Ul. VI: 8-ban szabott büntetés alatt eltiltatott, s hogy egyik fél papja se fizessen a másik papjának, az ág. és helv. hitvallásuak semmi hitükkel ellenkező szertartásra ne kényszeríttessenek, s követeléseiket a jövő országgyülésen szabadon előadhassák, meghatároztatott (III: 25, 26). Mindezek az 1687: 21. czikk által, bár, mint a czikk szól: az ág. és helv. hitvallásuak az 1681: 25, 26. czikkek ellen tett tiltakozásukkal visszaélvén, tettleg megszüntek azok jótéteményében részesülni, még most ő fölsége kegye- és kegyelméből megujíttattak, megerősíttettek, s ha végre nem hajtattak volna, minélelőbb végrehajtatni rendeltettek (IV: 21.). Horvát-, Dalmát- és Slavonországoknak azon helyhatósági törvénye, hogy ott jószágot csupán catholicusok birhassanak, a magyar országgyülésen is megerősíttetett (IV: 23.).

3) A jezsuiták társasága Magyarország- és kapcsolt részeibe bevettnek s állandósítottnak határoztatott (IV: 20.)

4) Az ország közjogi viszonyai részben megerősíttettek, részben visszaállíttattak, részben átalakíttattak. Jelesen:

a) Két magyar tanácsosnak ő fölsége udvarában, a magyar udvari cancellariánál alkalmazásáról s székeléséről, a portánál magyar dolgokban jártas ügyvivő tartásáról, magyar ügyeknek, magyar tanácscsal és magyar követek által tárgyalásáról, a kapitányságoknak ország honfiaira ruházásáról szólló 1613: 25, — 1630: 29, — 1635: 28, — 1638: 28, — 1647: 62, — 1649: 8, — 1655: 50. czikkek, valamint a magyar kamarának az udvari kamarától függetlenségéről s innen minden kül-

földi tisztek eltávoztatásáról, úgy a kincstárnokságnak ne egyházi, hanem világi személyekre ruházásáról hozott 1608: k. e. 5, — bécsi béke 5, — 1609: 21, — 1618: 5, — 1622: 18, — 1655: 11-iki törvények megujíttattak, s azoknak haladék nélkül foganatba vétele megrendeltetett (I: 14, — II: 4. 13, 14, — IV: 8.)

b) A nemesi szabadalmak- és ország szabadságairól alkotott s királyi oklevéllel is megerősített törvények, jelesen a H. K. I. R. 9. cz., — II. Endre bullája, — 1536: 41, — 1613: 24, — 1618: 14. megujíttattak, mindazok, mik a zavarokban az országon kivül vagy belül e jogok és szabadságok ellen elkövettettek, eltöröltettek, sőt a véghelyekben levő nemesek is, a mint ezt az 1609: 55, — 1649: 81, 82 rendelik, minden szabadalmaikban megtartatni határoztattak, és ha itt zsoldban vannak is, a megyéknek, mellyekhez tartoznak, közterhei viselésére, mint más nemesek, köteleztettek. A tetten rajt kapatott birtoktalan nemesek azonban az 1655: 38 rendelete szerint tüstént elfogathattak (I: 21, — III: 10, 19, — IV: 12, 14.)

c) A meghozott törvényczikkek kellőkép végrehajtására, s a karoknak és rendeknek ezek, valamint más szabadalmaik használatában megtartatására ő fölsége megkéretett (III: 80.).

d) A zavarokban behozott fogyasztási adók és kivetések, valamint nehány országlakosnak ez iránt adott (Bécsben 1678) beleegyezési levele eltöröltettek, jövőre minden, Mátyás VI: 31 ellenére teendő önkényes kivetések eltiltattak, s hogy egyesek semminemü teher megajánlásába ne bocsátkozzanak, II. Ulászló V: 1. czikke megujíttatott (III: 12.)

e) A nádort illetőleg rendeltetett, hogy ennek 32 telket adományozhatási joga ezen túl is érvényben, s Pest, Pilis és Solt egyesült megyék főispánsága örökre nála maradjon, a bennhagyott német katonák hatóságának alávettessenek, halála esetében az 1608: k. e. 3. sérthetlenül fentartassék, s a nádorság helyett egy ideig behozva volt kormányzóság és helytartóság eltöröltetvén, ezek pecsétjei és kiadványai érvénytelenek legyenek (I: 30, 76, — II: 2, — III: 2.).

f) A báni tekintély minden róla szólló törvények megujításával visszaállíttatott, s Horvát- Dalmát-, Slavonországok minden jogai, szabadságai, a mint azokat az ide vágó 1608: k.

e. 11. — 1609: 27, — 1649: 33 czikkek tartalmazzák s a mint azok használata és értelmezése fölött király és rendek országgyülésileg megegyeznek, fentartatni határoztattak (III: 62, 66, 71. — IV: 22.).

g) Egyházi s világi tisztségek- és jótéteményeknek ne külföldiekre, hanem jól érdemesült honfiakra ruházása, valamint a fiscusra szállt javaknak egyedül jólérdemesült személyeknek és ingyen adományozása ujra törvénybe igtattatott (I: 38, 75, — III: 27.).

h) Az országgyülésre nézve azon határozatok hozattak, hogy ott, sőt a rendes és rendkivüli nyolczados székeken is, Horvát- s Slavonország itélőmestere, mint más itélőmesterek, szóval, üléssel, naplóval birjon, a mágnások és özvegyeik helyettesei vagy távollevők követei legfölebb csak két személyt képviselhessenek, s a gyülésre meghivottak, ha sem meg nem jelennek, sem helyettest nem küldenek, vagy ő fölsége, a nádor, vagy személynök engedélye nélkül eltávoznak, az 1498: 1 szerint, ha pedig ő fölsége, a nádor, vagy személynök tilalma ellenére távoznak el, vagy az ülésekből makacson kivonják magukat, az ott megirt büntetés kétannyiával büntettessenek (II: 52, 53, — III: 51, 76.).

i) Magyarország s a kapcsolt részek karai és rendei a hazának Leopold győztes fegyverei által a török igától lett megszabadításaért való hálából kinyilatkoztatták, hogy ezután törvényes urukúl és királyokúl senkit mást, mint ő fölsége saját ágyékából származó fiöröködseinek első szülöttét, nem fognak tartani, s a mindannyiszor előlegesen kiadandó királyi hitlevél és erre a régibb alakban leteendő eskü mellett országgyülésileg ez országon belül megkoronázni. Ha pedig ő fölsége fimaradéka ki találna fogyni, akkor az öröködés II Károl spanyol király fimaradékira (de mindig előrebocsátandó kir. biztositás, és eskületétel mellett) menjen át, és csak, ha ez is kihalna, legyen helye a karok és rendek ősi szabad választásának (IV: 2, 3.).

k) Ugyan Magyarország karai és rendei, hogy a király és ország között az endrei bulla 31-dik czikkében foglalt ellenmondás és ellenállási szabadság miatt támadható bizalmatlanság gyökerestől kiirtassék, s ebben is tanusitsák tántoríthatlan

hűségüket, az érintett ellenmondási és ellenállhatási záradéknak a beigtatási esküből kihagyásába beleegyeztek, de a bulla többi pontjait előbbi érvényükben fentartatni kivánják (IV : 4.)

l) A hűségre visszatérő bujdosóknak, valamint a Tökölimozgalomban résztvetteknek — a forradalom feje, és most is vele levő követői kivételével — Leopold patenseiben, közkiadványaiban s a lotharingiai herczeg 1684-iki kiáltványában adott közbocsánat az ország köztörvényeivel megujíttatott, sőt az időközben elhalt fölségségsértők örököseire is kiterjesztetett, az elszedett javak ezeknek is visszaadatván (IV : 5, 7.).

m) Az eperjesi bizottság eltöröltetett, meghatároztatván, hogy ezentúl a fölségsértő országlakosokat csak az illy bűnökről szólló törvények utján lehessen pörbe idézni (IV : 6.).

n) A főrendek házábani ülés akkép rendeztetett el, hogy a nádor után üljenek az országbiró, a bán, a tárnok s az ország zászlósai hivataluk idősbsége szerint; ezek után a pozsonyi gróf, a két koronaőr, s az örökös főispánok beigtatásuk elsőbbsége szerint, kiket végre a többi főispánok beigtatásuk, és a tanácsosok életkoruk szerint váltsanak fel. A clerus ülése már maguk a főpapok közt elrendezve volt; az országlakosok (alsótáblai tagok) ülései pedig jövőre is a régibb állapotban hagyattak (IV : 10.)

o) Az ország határai kiigazításáról, Lubló várának s a szepesi városoknak visszaváltásáról, mit Szécsenyi kalocsai érsek saját pénzén megajánlott, s az e végre kinevezett biztosságokról számos czikkek alkottattak (I : 40, 66, 120. — II : 37, 38. — III : 23, 24. — IV : 15, 16.).

5) A birtokjog biztosítása végett a zavarokban fiscus vagy más által elfoglalt javak, az azokat illető téritvényi, bevallási, szerződési, átengedési levelek megsemmisíttetvén, visszaadatni, s a fölségsértési itéletekben ezentúl a fiúk, testvérek, lyányok s minden osztályos társak részei érintetlenül hagyatni rendeltettek; a nehány kamarai tiszt által elvett ingóságokat az örökösök rövid úton visszavehetni felhatalmaztattak; az erővel kicsikart s idegen nyelven szerkesztett jószágbevallások, ha csak anyai nyelven a feleknek meg nem magyaráztatnak, magukban semmiseknek nyilváníttattak, s a fiscus saját tekintélyével vagy külföldi törvényszékek itélete

mellett (mert külföldi székek magyar jószágokról, sem magyaroknak külföldi tartozásairól nem itélhetnek) az országlakosok javait, ingóságait elfoglalni eltiltatott. Az öröködést illetőleg a törvényes korú fiúnak az anyai — ősi vagy szerzett — javakbani öröködése az ősi keresménylevelek szerint — a későbbiek ellent nem állván — biztosíttatott, s a zálogos és ingó javak öröklése a hitestársakra, ha végrendelet és örökös nélkül halnának el, költsönösen kiterjesztetett. Hogy a mágnások bukása és javak eltékozlása akadályoztassék, megrendeltetett: hogy ha valaki a mágnások vagy förendüek közől vagyonából első szülött fia, vagy a családban legidősb számára végrendeletileg hitbizományt alapít, mi a megyén előre kihirdettetett s ő fölsége által megerősíttetett, annak örökösei az ily javakat, a hitbizomány elvesztése alatt, sem el nem zálogosíthatják, sem el nem idegeníthetik, hanem csak azok jövedelmeit húzhatják, melly rendelkezés azonban a nemesekre nem terjesztetik ki. A honfiak az idegenek előtt elővételi és kifizetési joggal birnak (I: 36, 49, 104, 120. — II: 41, 47. — III: 11, 37, 38, 39. — IV: 9, 11, 13.).

6) Az igazságszolgáltatást illetőleg a nyolczados, rövid, rendkivüli, fölebbezési törvényszékeknek mind Magyar-, mind Horvátországban pontosan és határozott időkben megtartásáról s törvénytelen parancsoknak ki nem adása- és végre nem hajtásáról a régibb törvények megujíttattak (I: 41, 45, 87. — II: 28. — III: 28, 30.), — a törvényes itéletek alispán, főispán, vagy ha ezek nem tehetnék, a nádor, az országbiró, vagy illetőleg a bán által pontosan és haladék nélkül végrehajtatni, s a végrehajtások akadályozói és a javaknak visszafoglalói ellen királyi karhatalom is használtatni rendeltettek (I: 44. — II: 29. — III: 31.), — a legközelebbi mozgalmak évei 1670-től fogva azok végeig az elévülés alul kivétettek, s az 1649: 25-ben megjegyzett 25 ily évhez számíttattak (III: 29.), — a a magyar kamarának birtoklás fölött nem itélhetése kimondatott (I: 46), — a megyei székek ítélhetése ingóságok öröklésénél 1200 frtig, zálogos és világos adóssági pörökben 6000 forintig, árvaügyekben határozatlan összegig kiterjesztetett (I: 32. — II: 32. — III: 33.), — s meghatároztatott, hogy világos adóssági pörökben a költségek is megitéltessenek (I: 31.),

— a rablók, gonosztevők az illető hivatalnokok által hivataluk elvesztése alatt üldöztessenek, a súlyos gonosztettekről elhirhedt mágnások, ha a megye nem tehetné, a nádor vagy bán által pörbe idéztessenek, a hivatalból elkövetett erőszakoknál a hivatalok ellen pör kezdessék (I: 16, 17, 18, 33.), a megyék vagy városok a vérhatalom gyakorlatában a tábornokok vagy kapitányok által ne gátoltassanak (II: 30.), perujítás az első folyamodású törvényszéknél kezdessék, s a kegyelemmeli perujításnak minden ügyben legyen helye (I: 126. — II: 31.), a nemes nejü parasztok s örököseik, hatalmaskodásért nemesek módjára pöröltessenek be, s a végrehajtás nejeik vagyonából történjék (I: 70. — IV: 18.), az itélőmesterek az ugyanazon megyebeli egyszerü osztályügyekbe, mik egészen a megyei széket illetik, ne avatkozzanak (III: 12.), mindegyik megyének legyen székhelye, hol az igazságszolgáltatás történjék (III: 50.) sat.

7) A hadügyre nézve számos rendelkezések tétettek, mellyek közt a végekbeli katonaságnak, különösen benszülött magyar által szaporítása s ellátása (I: 2. — II: 14 — III: 5.), végek erősitése (I: 3, 4, 5. — III: 62.), nyilt had és nagy szükség idején egyetemes és személyes fölkelésnek leginkább az 1542: 22, 23, 33, 43. — 1543: 13. — 1545: 11—25 — 1553: 3. — 1596: 7. — 1601: 9, 11. — 1622: 21. — 1638: 88 czikkek szerint, a részleges fölkelésnek pedig valamely fenyegető vészkor, mit a magyar tanácscsal együtt a nádor határoz meg, többszöri megrendelése (I: 7, 28, 85. — II: 5. — III: 46, 47.), megyei hadak élére alispánnak, vagy más, a tehetősb nemesekből választandó kapitánynak állitása, fölöttük évenként rendes szemle tartása, s minden megyének külön zászlóval ellátása (II: 7.), tábornokok- és tiszteknek született magyarokból tétele (II: 7.), a katonák zsoldja meghatározása (II: 8.), az 1655: 19 ellenére az országban benhagyott idegen katonaságnak 3 év alatt kivitele, s addig is a nádor és magyar tábornokok hatósága alá helyezése (I: 25. — II: 2. — III: 8, 9.), ezredesek, kapitányok, s a véghelyi és idegen katonák erőszakai és zsarolásai ellen, miket póron, nemesen egyaránt elkövettek, intézett sérelmek, és határozott büntetések (I: 19, 20, 23, 24. — III: 18, 20, 21, 22, 74.), a nemesi udvarokba,

kastélyokba, várakba, erődökbe teendő szállásolásnak eltiltása (II: 13.) sat. nevezetesbek.

8) A pénz- és segyélyügyről hadiadóúl kapunként 10 forintnak (felében az urak, felében a jobbágyok által fizetendő) kivetésével, koronaőrzési és az uj királynénak adandó költségek födözése végett kapunként egy-egy forint határozásával, a végekbeni katonák tartására fele harminczadnak odaadásával és bizonyos sóadó (kövek — s mázsánként 1—2 —25 dénár) megállapításával, a 13 szepesi városok adóztatásával, gabona-termesztmény- és ingyenmunkák ajánlatával, a tartozások behajtása és azokróli szigorú számvétel iránti rendelkezésekkel sat. eléggé gondoshodtak Leopold végzeményei (I: 6, 8, 9, 10, 11, 12, 130. — II: 15, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 50. — III: 3, 7, 15, 16, 17, 36, 75.). Mindezeket azonban keveselte a bécsi kormány, s országgyülés nélkül a rendek ellenmondása vagy néha nehányak megigérése mellett magától vetett ki, emelt föl, hajtatott be adókat, mint ezt Leopold 1698-, 1699-, 1700-, 1701- és 1702-iki rendeletei, Erdélyben Rabutin parancsai, s József országgyülés nélküli uralkodása mutatják.

9) A vám, harminczad, kereskedés, árszabály, pénzverés szabályoztattak, a száraz, vagy a Tiszán törvénytelenül állított vámok eltörléséről, a vámosok, tizedszedők, harminczadosok visszaélései megszüntetéséről, zsidók elmozdításáról a régiöb törvények 1351: 8. — 1498: 35. — 1566: 12, 13. — 1609: 55. — 1618: 17, 18. — 1622: 48. — 1635: 70. — 1647: 29. — 1649: 46. — 1655: 29, 42, 83, 89, 100, 109.) megujíttattak (I: 57. — III: 44.). — a végekben helyzett német katonák, ha kereskedést üznek, minden vám- és harminczadfizetésre köteleztettek (I: 60), — a magyar nemeseknek saját majorsági termesztményeiknek és saját használatukra a szomszéd országokba szabad ki- és bevitele az 1630: 17 megujításával megerősíttetett, s a magnások és birtokos nemesek által saját terményeik vám nélkül vitethetése iránt szabad menetlevelek adhatása továbbra is fentartatott (I: 59, 61, 62. — II: 40, 42. — III: 45.), — az ország és ő fölsége tartományai közt a kereskedésnek szabadon üzhetése s javak- vagy személyeknek idegen adósságokért le nem tartóz-

tathatása biztosíttatott (III: 79.), — a kézi müvészek, iparosok, és husvágók áruczikkei az 1655: 31 megujításával a megyék által árszabályoztatni rendeltettek (I: 71.), — apró pénznek az 1655: 80 szerint Szüz Mária és Ő fölsége képével elegendő mennyiségben veretése s a szomszéd tartományokban elfogadása meghatároztatott (I: 72.) sat.

10) A szabad, kir és bányavárosok, mellyek most Rusztal (III: 60) szaporíttattak, bár különben számuk jövőre vagy épen nem, vagy csak nagy érdemekért rendeltetett szaporittatni (IV: 17.), a rajtok elkövetett sérelmek orvoslása végett a régibb 1638: 35. — 1647: 83. — 1649: 15, 19, 20. — 1655: 46. czikkek megujíttatván választási, kegyuri, bormérési, polgártelkek fölött itélhetési, s más szabadalmaikban megerősíttettek; de mind ezek, mind a szabadalmazott mezővárosok a zavarokban a bennök lakó nemeseken elkövetett és szokásba hozott jogbitorlásoktól az 1649: 19, — 1647: 78. — 1618: 60 megtartására utasíttatván eltiltattak, a hatalmaskodásokról és szökevény jobbágyok visszakövetéséről alkotott törvények (1618: 60, — 1622: 28, — 1655: 43 sat) rájok is kiterjesztettek, a hadiszerek szállítása ezután is az ő terhükké tétetett sat. Ha a polgári telkek fölötti itélethozásnál az egész tanács érdekelve volna, a szomszéd városokból kelle törvényszéket összealkotni (I: 53. — II: 33, 34. — III: 41, 42, 43, 78.).

11) A szabolcsi szabad hajdúknak azon joga, hogy az országon kivül katonáskodni nem tartoznak, megerősíttetett (I: 73).

12) A szökevény jobbbágyoknak visszaállításáról, a magukat a töröknek önkényt megadó jobbágyok és faluk büntetéséről sat. a régibb törvények megujíttattak (I: 69, 70. — III: 48, 67).

13) Idegenek nagy számmal (Portia, Schwarzenberg, Nostitz, Gonzaga, Collalto, Obuchovszky vagy Lengyel, Sintzendorfok, Badeni örgróf Hermann és Lajos, Caprara, Scherffenberg, Wurmbrandt, Salm, Lichtenstein, Kinszky, Stratman, Sternberg, Kaunitz, Herberstein, Kolowrat, Schlick, Heisler, Volkra, Schallenberg, Scheffer, Budler, Shalvignoni sat.) honfiusíttattak azon határozattal, hogy az ország közszükségeire

1000 aranyat fizessenek, az esküt letegyék, s a bevételről szóló kir. oklevelet a magyar udvari cancellariából kivegyék (I: 131, 132, 133. — II: 44, 55. — III: 81, 82. — IV: 26, 27, 28).

Erdélyben Barcsay, Kemény, Apaffy fejedelemsége s Leopold és József uralkodása alatt többféle változatokon ment keresztül ez ország jogállapota Ugyanis

1. 1669-ben az Approbata constitutiók folytatásaúl ugyan azon módon, mint ezek, az 1654-től 1669-ig kelt törvényczikkekből ismét egy törvénygyüjtemény alkottatott, melly Compilata Constitutio névvel az 1669-i gy.-fehérvári gyülésen I Apaffy által megerösittetett, s melly 5 részben szinte úgy, mint az Approbata czimeket, czikkeket, s edictumokat foglal magában.

a) Az első rész egyházi dolgokkal foglalkozik. Benne a templomfoglalások eltiltatnak, a templomba járás parasztembernek kézi kalodába vetéssel parancsoltatik, a lelkészi dézma, ha hatalmasok által elfoglaltatott, visszaadatni s mindenki által fizettetni rendeltetik, azon nők, kik rabságban levő férjeiket elhagyván férjhez mennek, s azon férjek, kik feleségük életben levén más feleséget vettek, törvényes férjükvagy nejeikhez visszamenni köteleztetnek sat.

b) A második rész leginkább fejedelmi dolgokról szóll, mellyek közt az ez időben volt fejedelmeknek (Barcsay, Kemény, Apaffy) választási föltételei s esküje és a gyülésekröli rendeletek nevezetesbek. A választási föltételek jobbára a régiek. Az ujabbiakban kiköttetett, hogy a fejedelem az ország által mindegyik nemzetből elegendő, azaz 12 számmal választott tanácsosokat megerösitse, a vármegyékbe elegendö, legalább ezer forint érő zálogu föispánokat alkalmazzon, fiscalis és egyéb végvárbeli fökapitányokat s dereкas tiszteket benszülött, érdemes, zálogos emberekből a tanács nagyobb része egyeztével nevezzen, a székelységnek generalisokat, kapitányokat magok nemzetéből állókat, és köztök lakókat adjon, a fökirálybirák magok a székelyek által választatván, a szász nemzetnek királybiráit és egyéb tiszteit szabadon választatni engedje, csak a szász ispán megerösitése állván a fejedelem jogában, kincstárnokot az ország-

gal együtt rendeljen, a szabad kereskedést ne gátolja, a fiscusra szállt jószágokat ne magának, nejének vagy gyermekeinek, hanem jól érdemesült személyeknek adományozza, senkit térítvényadásra ne kényszerítsen, a hazafiait ország határain kivül ne vigye, vagy a porta parancsolatján kivül hadba ne küldje sat. A gyülések helye, napja, s az oda beadandó előterjesztések a fejedelem és tanácsurak egyező akaratával rendeltettek megszabatni, sőt Apaffy Mihály felavatási hitlevelében az is kiköttetett, hogy a fejedelem a 3 nemzet országgyülésileg megállapított határozatát megerősíteni tartozik, és ha meg nem erősítené, az akkor is törvénybe igtattatik s törvényes erőre emeltetik. (C. C II R. 1 czim: 1—4 czikk,— 2 cz. 4 czikk).

c) A harmadik rész rendeletei közől fontosabbak: az ingyen gazdálkodásnak, ingyen élődésnek, ingyen szállásolásnak, postaló- és szekér adással terhelésnek mindenütt, de különösen a szászoknál eltiltása (C. C. III R. 1 cz. 1—11 czikk), a falusi bíróságnak vármegyéken birtokarány szerint. a székelységen a drabantokkal együtt primipilusok által is viselése (C. C. III R. 4 cz. 1—4 czikk), a székelység egyes helyeinek, vagy másoknak ezek elleni panaszai (C. C. III R. 8 cz. 1—14 czikk), mindenféle kereskedésnek, bányamivelésnek (kinek-kinek a maga határán), kül vagy idegen országokba járás-kelésnek teljesen szabad volta, ugy hogy a tanulásra, szolgálatra, vándorlásra mehetésnek eltiltása s városi és kereskedő vagy mives legények eddigi állapotának megváltoztatása soha még csak szóba sem jöhet (C. C. III R. 9 cz. 1 cz.), némely megyék és helyek magánsérelmei (C. C. III cz. 1—10 czikk), a residentiás nemesnek gyanuból elfogathatásáról, és hatalmaskodásáról hozott czikkek eltörlése, Gyulafi, Fekete, és többeknek eskü mellett a haza fiai közé fölvétele (C. C. III R 12 cz. 1—5 czikk), a szászoknak régi szabadalmuk szerint egyedül saját törvényszékeik előtt beperelhetése, azoknak egyenesen tábla elejbe idéztetése csak a gyilkosságot és letéteményeket illető ügyekben engedtetvén meg (C C. III R. 13 cz. 1—4 czikk), s a sóval való kereskedés, mellyben a hazafiak idegenek előtt előjoggal birnak (C. C III R. 16 cz. 1—3 czikk).

d) A negyedik rész czimei es czikkei a többek között meghatározzák, hogy a szökevény vagy elbujdosott jobbágyok akarhonnan, akarkitől rövid uton visszavetessenek, — hogy törvénytelen parancsok se ne kéressenek, se ne adassanak, — hogy a végrehajtás a maga rende szerint eszközöltessék, hogy a rabságban levők kiváltásáról, állapotáról, jószágairól, adósságairól régebben alkotott törvények érvényben maradjanak, — hogy a háboruságos időkben megkárosítottak javai egyszeri megkeresésre rövid uton visázaállítassanak, — hogy a porta kielégítésére adott költsönök tüstént kifizettessenek, — hogy senki a várakból, és városokból sem maga, sem javai ki ne adassanak, hanem ha előbb törvényes fejedelemtől idéztetett és törvény utján elitéltetett, hogy a levelek az igazi örökösöknek minden hiány nélkül kezükhez szolgáltassanak, — hogy a régi nemesi szabadsággal ellenkezőleg adott szabadalmak, adományok érvényteleníttessenek, azoknak adományai, kik idegen nemzet által kérték azokat magoknak, semmisíttessenek, a két vagy három, adományt nyert személyek közöl ki időben előbb volt, előbb legyen jogban is, hogy a káptalanokba a liber regiusok is beadassanak, hogy a letartóztatást illetőleg nemes ember csak tetten rajt kapatva fogathassék el paraszt ember pedig gyanuból is, s a fogoly, ha 15 nap alatt ügye elő nem vétetik, szabadon bocsáttassék sat. (C. C. IV R. 1—17 czim).

e) Az ötödik rész 51 edictumot tartalmaz, mellyek közöl a 17-dik, melly gyülésekkor a rendeknek szállásúl egy egy bizonyos utczát rendel adatni, — a 18-dik, melly a gyülésen meg nem jelenőkre, vagy bezárta előtt elmenőkre 200 for. büntetést szab, — a 20-dik, melly a fejedelemnek a fiscusi javakból két százat a végett, hogy belőlök és maradékaikból jó puskások képeztessenek, nemesíteni megenged, — a 24-dik, melly a falut vagy várost a határában elveszett vagyon nyomozására kötelezi, — a 28-dik, melly egyenlő mérték behozatala végett mindenütt az országban az ejtelnek és vékának a kolozsvári ejtelhez és vékához mérését rendeli meg, a 36-dik, melly a császárgarasokat s Lengyelországban vert és behozott uj sustákokat értékükben elfogadtatni parancsolja, — a 37-dik, melly az öregtallérnak két forintnál, az aranynak

négynél, az oroszlános tallérnak 180 pénznél fölebb elváltását megtiltja, — a 45- és 46-dik, mellyek, mivel isten után a hazának megmaradása a porta kedve keresésében áll, a melly is fundáltatott az adóban, ez adónak a megyékre, helyekre, falukra, egyházi nemességre kapunként kivetését és menyiségét sorolják el, nevezetesbek.

2) 1669—1690-ig, mig t. i. Apaffy élt, és Erdély különálló fejedelemség volt, folyvást alkottattak kellő alakban országos törvények, mellyek, természetesen leginkább az akkori háborús idők kivánta rendelkezésekkel foglalkoztak.

3) 1690-ben és után a leopoldi hitlevél, s az azt kiegészitő pótléklevelek, t i. a vallás ügyében költ, a nemzeti accordat megerősítő, s az Alvinczy-féle oklevél, mind három Leopoldnak 1693-iki császári válasza, szabályozták a nemzet jogállapotát. A leopoldi hitlevelet lásd a 774-ik lapon. A három pótléklevél közől az I-sö a 4 bevett vallás jogait, jószágait biztositja, a kolozsvári ref. templomnak, unitariusok collegiumának, a gy.-fehérvári Báthoryféle templomnak s a 15,000 frttal kiváltandó Monostornak a catholicusok számára átengedését helybenhagyja, s a catholicusoknak lakásuk helyén más vallásúak rövidsége nélkül templomot épiteni megengedi. A II-ik egyebek között a száz nemzet által háború idején állitandó 500 gyalogot és 48 lovast meghatározza, a hűtlenségi pert az országgyülés előtt folyni, s a nemes embert életétől, becsületétől, javaitól megfosztó itéleteket csak a császár helybenhagyása után végrehajtatni rendeli, a szász városokból országgyülések alatt a czéhen kivül levő kontárosokat és henteseket kirekeszti, a szász halastók- és makkos erdőknek a fiscalis tisztek által mértéken túl terheltetését megtiltja sat. A III-nak 1-sö pontjában Apaffy most sem erősittetik meg, — 3-ikban a szász nemzetnek a fejedelmeknek fizettetni szokott 6000 forint a jelen háború tartamára elengedtetik, a kamat 5—6 forintra szabatik, s egyéb a szászokat nyomó visszaélések megszüntetnek, — 4-dikben a fölségsértési, hazaárulási sat. perek s a 3 vagy több ezer arany értékről szóló polgári ügyek királyi végellátás alá tartozóknak mondatnak, — 6-dikban a főkormányszék és királyi táblához mindegyik felekezetből nevezendő 3—3 tag, ha az unitariusok- és ágostaiakból ki nem

telnék, a catholicusok és reformatusok sorából pótoltatni rendeltetik, — a 8-ikban a diplomában semmiféle változtatás nem engedtetik meg, — a 12-ikben az Erdélyhez kapcsolt magyarországi részekben a hivatalok betöltésénél erdélyi és magyar nemességnek egyaránt alkalmazása igértetik, — a 21-dikben a kormány Gyula-Fehérváron székelése, — a 22-dikben az erdélyi cancellariának a magyarországitól különválasztása helybenhagyatik sat.

4) 1690-től 1744-ig nem jöttek létre az irott törvény minden kellékeivel ellátott törvények. A mik létre jöttek is, csak az ország rendei nevében, majd a tanács és gubernator megerősítése alatt a császári megerősítés szükségességének kifejezett elismerése mellett keltek azok. „Később az országgyülési foglalatosságok inkább csak a császári biztossali értekezésben, és az udvarrali levelezésben állottak, s a törvényczikki formába sem öntött határozatokat a kormányszék vetette teljesedésbe. Fejedelmi megerősités által szentesített törvényczikkek nem is keltek ez idő alatt" A kérdéses czikkeket különben is törvényszeres hitelességü példányokban megszerezni csaknem lehetetlen, a miért abban az egybegyüjtésre később kiküldött országos bizottmány sem boldogulhatott.

Horvátországnak mind a magyar országgyüléseken, mind a maga helyi gyülésein több czikkekkel lőnek szabályozva jogviszonyai.

A magyarországgyülési, ide vágó törvények közől nevezetesbek: a bán tekintélye fentartása s az erről és az ország minden szabadságai megerősitéséről szólló czikkek megujítása (IV: 22.), — a törvényszékeknek a bán által szokott határidökben megtartása s gyorsitás végett a megyék- vagy itélőmestertől átküldött ügyeknek nem csak a rendes báni vagy nyolczados, hanem rendkivüli, de azért teljes báni széken is tárgyalása s innen a kir. curiához fölebbvitele (I: 87, 88, — II: 28.), — a fölkelés, katonaadás, segély, adó, várak erősítése iránti rendeletek (I: 85, 86, — II: 3, 6, 17, — III: 62, 66, 75.), — a végekben levő oláhoknak, s a végvidéki kapitányok alatt álló slavoknak és praedaucisoknak visszaállitása, ezeknek, valamint a kapronczai jobbágyoknak a magyar koronához visszakebelesítése s a német cancellariából a magyar

korona sérelmével nekik adott szabadalmak eltörlése (I: 89, 90, 91, — II: 45, — III: 63, 64), — Körös, Kapronca, Varasd városokban az ott birtokos német, vagy benszülött katonáknak a királyi taxa- és városi adó fizetésére kötelezetése (I: 93.), — a hadi tisztségekre nézve a horvát és slavon végekben a régi 1635. 31. — 1647: 63. czikkek megujítása (I: 97, — III: 70), — a német katonáknak Varasd várából kivitele (I: 99, — II: 3, — III: 72 — Túrmező ügyeinek Zágrábmegye székéhez fölebbvitele (I: 106), — a horvát itélőmesternek magyar országgyülésen szék- és szavazatadása (II: 52, — III: 76, — horvát birtokoknak csak catholicusok által szerezhetése (IV: 23.) sat.

A Horvát- és Szlavonországok saját gyülésein alkotott végzések közől megemlíthetők: 1) az 1643-tól 1681-ig tartott gyülések 20 czikkei, mellyeket Leopold 1681-ben kelt oklevele által erősített meg; 2) az 1660-dik varasdi, — 3) az 1700-dik zágrábi, és 4) az 1704-diki varasdi gyülések nehány határozatai Az első 20 czikk 1-ső czikke (1643) a gonosztevők ellen alispán- vagy szolgabirók által teendő nyomozást és elfogatást, mire, ha felszólíttatnak, az egy-telkes nemesek is fölkelni tartoznak, szigorúan parancsolja, — 3-dika (1644) a katonák be- és kiviteléről a régibb czikkeket megujítja, — 6-ika (1645) a gyülésről elmaradó mágnásokat a szokott büntetéssel megbüntettetni rendeli, — 7-dike (1649) a zágrábi püspök kértére a jószágot szerzett eretnekek ellen hozott előbbi végzéseket megujítja, s a végrehajtásra a megyékben az alispánokat és szolgabirákat felhatalmazza, — 12-dike (1655) a másoknak kárttevő, vagy adós egy-telkes nemeseket elfogatni megengedi, — 16-dika és 19-dike (1674, 1676), ha valaki az országbeli hatóságok mellőztével felsőbb birák parancsa mellett Magyarországból hozna be birákat, ezeknek végrehajtott itéleteit az alispán által — ha szükség, a bán vagy országkapitány segélyével — a királyi személynökéit a bán által, az itélőmesterekéit a horvát itélőmester által semmisíttetni, s a lefoglalt javakat visszaállíttatni rendeli, — 20-dika (1681), ha az itélőmester valamely ügyben érdekelt volna, azt az albán, vagy más, a bántól erre kinevezett személy által helyettesíttetni határozza. — Az 1600-dik varasdi gyülés egyik czikke

azon régebbi határozatnak, hogy, ha a törvényes itéletek végrehajtásában a bán érdekelt volna, vagy részt venni nem akarna, az itéletet a magyarországi nádor hajtsa végre, mint a bán és Horvátországra nézve sérelmesnek ellene mond. — Az 1700-dik zágrábi gyülés 7-dik czikke kéri, hogy, mivel az ország karai és rendei a végek fentartása terheiben nagy részt vesznek, azoknak és az ott szolgálóknak kormányzásában, s a véghelyi hatóság gyakorlatában is részesíttessenek. Az 1704-diki varasdi gyülés határozza, hogy ámbár a horvát fegyverek által a lázangó magyarok Muraközből kiüzettek, de mivel azok a Dráván újra áttörtek, a bán ellenük derék fölkelést hirdessen, melyre mágnások, községek, városok zászlóaljaikkal, a túrmezeik s nemesek fejenként nagyobb számmal, mint eddig, fölkelni tartoznak. Nevezetesek ez időről Leopoldnak 1703- s 1704-ben a végek Horvátországhoz visszacsatolását sürgető rendek feliratai s követségeire tett leiratai, melyekben a Kulpa, Unna és Száva közt fekvő végeknek és ugyanott létező oláhoknak horvát hatóság alá visszahelyezése s a varasdi ezred eltörlése többször megigértetett s biztosíttatott, de soha nem teljesíttetett.

Az alkotott törvényczikkeken kivül fontosok s e vagy ama részre. e vagy amaz időben jogszabályozók voltak, és maradtak:

a) Leopold 1671-iki udvari rendelete (lásd 715-ik lapon).

b) Leopold 1673-iki intézménye, melyben Magyarországban helyettes kormányzóság felállitása, s ennek fejéül Ambringen rendeltetik, és a kormányzóságnak utasítás adatik.

c) I József nek 1687-diki dec. 8-ikán költ koronázási hitlevele, mellyben már nem 17, hanem csak e 7 pont fordul elő: 1) a király az ország jogait, szabadságait, törvényeit, a mint azoknak értelme és alkalmazása fölött a király és rendek országgyülésileg megegyezők lesznek, II Endre 1222-dik évi 31-dik czikkének az ellenállásról szólló záradékát kivéve, megtartandja; — 2) II Károl spanyol királyi székre jutandó maradékai is Magyarországban vagy ahhoz közelebb fekvő tartományokban lakandnak; — 3) a király szent koronánkat arra választott világi egyének által az országban őriztetendi; — 4) az ország visszavett és visszaveendő részeit az

országhoz és kapcsolt részeibe egészen visszakeblezendi; — 5) kihalván I Leopold és II Károl fiága: a szabad királyválasztás joga az ország rendeire visszaszálland; — 6) minden megkoronáztatandó örökös király koronáztatása alkalmával a jelen biztosításnak elfogadását előrebocsátandja; — 7) I József atyjának éltében annak világos akarata és a rendek egyezte nélkül az ország kormányába nem avatkozandik. Kovacsich: Sylloge Decr 411—416. l.

d) Leopold és I Apaffy követei közt 1686-ban a török ellen kötött szerződés (lásd a 758-ik lapon).

e) Károl, lotharingiai herczeg és I Apaffy küldöttei közt Balázsfalván 1687-ben kötött szerződés (lásd a 759-ik lapon).

f) Az erdélyi küldöttség 1688-diki nyilatkozványa, s Fogarasban a rendeknek ezt megerősítő határozata, és ugyanekkor Leopoldhoz felküldött 13 pontú folyamodványa, s Leopoldnak junius 17-én általánosságban erre adott válasza (lásd a 760-ik lapon).

g) Az 1690—91-iki leopoldi hitlevél (lásd a 774-ik lapon).

h) Az ezt kiegészítő 1693-diki pótléklevelek (lásd a 867-dik lapon).

i) Leopoldnak a bevándorolt szerbek szabadítékait, mellyeket egy előbbi t. i. 1690. aug. 21-diki oklevelében nekik adott, megerősítő 1691-diki oklevele, mellyben nekik szabad vallásgyakorlat, valamennyiöknek mind egyházi, mind világi ügyekben érseküktől függése, szabad érsek- és a rácz hadak számára alvajdaválasztás, a rácz népnek saját tisztei igazgatása alatt maradhatása sat. biztosíttatik.

k) Leopoldnak 1696-ban Erdélyhez küldött két fontosb leirata, mellyeknek egyike a közjövedelmek haszonbérlését szabályozza, a főkormányszéket Gy.-Fehérvárott állandósítja, a guberniumnak két császári, kétfejü sassal ellátott pecsétet, mellyel a fejedelem tudtával országgyülést összehíjjanak, a a czikkeket megpecsételjék sat. rendel, egyes családok elsőbbségi és czim-kérdéseit elintézi; a másik pedig a bécsi udvarnak II Apaffy- és Erdély ügyében végleges határozata (lásd a 779-dik lapon).

l) Leopold 1698-iki rendelete a megyékhez (lásd a 787-dik lapon).

m) A kormánynak 1699-, 1700-, 1701-, 1702-ben az adóztatás ügyében kibocsátott rendeletei.

n) Leopoldnak a protestans ügyben kelt 1691-iki leirata, és 1701 april 9-dikén a visszafoglalt részek tizedeit, vallásgyakorlatát, véduri jogot illetőleg kiadott rendelete (lásd a 781-dik lapon).

o) Leopoldnak 1700-iki majus 15-én kelt oklevele, melylyel a menekvő bolgárokat azon szabadalom mellett, hogy csupán csak az udvari kamarától s különösen az erdélyi kincstártól függjenek, cath. vallásukban senki által ne háborgattassanak, minden beszállásolástól s katonai tehertől menttek legyenek, kereskedést szabadon üzhessenek, saját birákat, esküdteket választhassanak, kiknek itéletéről az erdélyi kincstárhoz, innen az udvari kamarához fölebbezzenek, évi censusképp minden család 10 rajnai forintot fizessen sat., Erdélyben letelepítette.

p) Az 1705-diki szécsenyi gyülés határozatai (lásd 813-, 814-, 815-, 816-dik lapokon).

q) Az 1707-iki ónodi gyülés határozatai s köztük a függetlenségi nyilatkozvány (lásd 827-, 828-, 829-ik lapokon).

r) I Józsefnek az 1709-ben összehivott országgyülés alkalmával kiadott nyilatkozata, mellyben a rendek kértére Rákóczyn és Bercsényin kivül mindenkinek közbocsánat adatik, a szécsenyi, rosnyói, ónodi határozatok semmisíttetnek sat.

s) Józsefnek a protestans vallás ügyében 1709-iki dec. 12-ikén és 1710 nov. 10-én kiadott rendeletei, mellyekben az erőszakos templomfoglalásokat, a sírokból a prot hullák kiszóratását szigorún megtiltván az 1681- és 1687-dik soproni és pozsonyi gyülések czikkeit megtartatni, az elfoglaltakat tüstént visszaadatni, mindegyik felekezet egyházait, lelkészeit, jövedelmeit háborítatlanúl hagyatni parancsolja.

t) Az 1711-iki szatmári egyezkedés pontjai (lásd a 843-, 844-, 845-ik lapokon).

97. §. Magyarország földterülete a lefolyt két alkorszakban. Hódoltságok. Vazallországok.

A Mátyás után megnyilt hanyatlásnak a lefolyt két század zivatarai közt semmin sem mutatkoztak olly kézzelfogható nyomai, mint Magyarország **földterületén.** A magyar korona közvetlen birtokai szétdaraboltattak, vazallországai egytől egyig elvesztek.

I. A korona közvetlen országai, mellyek a 3-ik korszak elején még egész terjedelmükben együtt voltak, a mohácsi vész után a bel- és törökháborúk következtében 3 különálló részre szakadtak, t. i. királyi Magyarországra a Habsburg magyar királyoknak, Erdélyre s magyarhoni részekre az erdélyi fejedelmeknek, s hódoltságokra a török zultánoknak uralma alatt.

1) A kir. Magyarországnak az állam nyúgotán és éjszakán, tehát Dunán túl, Felső-Magyarországban s Horvátország egy részében alig maradt 30—32 megye, s ezekből is egy-egy darab jobbára török uralom alá tartozott. Igaz ugyan, hogy mivel a megyéket a birtokosok, a nemesek, a karok és rendek közönsége képezte, ezek a török elől elfoglalt földjeikről kibujdosván s királyi birtokokban telepedvén le, előbbi megyéjüket jobbára itt is összealkották, megyegyüléseket tartottak, országgyülésekre követeket küldöttek, s előbbi, bár meghódolt megyéjükbe hatóságokat, alispánokat, szolgabirákat állítottak, mint ezt Pestmegyében, melly Pilissel, Zsolttal, Kunsággal egyesülve Füleken, Hevesmegyében, melly K.-Szolnokkal egyesülve szinte Füleken, Győrmegyében, melly Komárommal együtt Tatában tartotta székhelyét s gyüléseit, láthatjuk; de az ily megyék csak névvel létezett megyék voltak, s csak névvel a magyar nemesek birtokai. S ha a magyar király fentartotta is mindvégig azon jogot, miszerint, mint alább látandjuk, a magyar korona összes birtokai, tehát a török alatt levők fölött is befolyást, hatóságot, fensőbbséget gyakorolt, s a meghódolt magyar nép kegyeletből soha sem szünt meg magát a nemzettől elszakadt tagnak tekinteni; de tettleg, valósággal minden elszakadt rész földe, területe, jövedelmei, népei más, és nem a magyar fejedelem kezei közt léteztek. A

királyi birtokok határait különben, különösen a török hódoltságok felé valókat biztos vonallal megállapítani nem lehet. Győr, Tata, Pápa, Sz.-Grót, Sziget, Berzencze, Csurgó, Léva, Ujvár, Murány, Korpona, Gyula, Nyitra, Diósgyőr, Eger, Hajnácskő, s több, különösen a horvátországi számos véghelyek, végvárak voltak ugyan s határt képezhettek, de melly a fegyverszerencse ide vagy amoda fordulta s e vagy ama résznek el- vagy visszafoglalása szerint örökös változásnak volt folytonosan kitéve.

2) Az erdélyi fejedelemséget az állam keletén Erdély 3 földe s a magyarhoni részek képezték. Mind a három föld Vrancsics leirása szerint hét-hét megyére és hét-hét székre volt osztva, mellyek azonban időfolytával azoknak vagy részeiknek egyik vagy másik földhez szakasztásával s ujabb székek és vidékek képezésével így vagy amúgy változtak. A magyarok földét Fejér-, Torda-, Kolozs-, Doboka-, Belső-Szolnok-, Küküllő-, Hunyadmegyék, a székelyekét Udvarhely és Keresztur, Csik és Gyergyó, Maros, Kézdi, Sepsi, Orbai, Aranyosszékek; a szászokét: Szászváros, Sebes, Szerdahely, Szeben, Oltyán (?), Sink, Kézdi-székek alkották, de e korszak folytán Fejérmegye felső- és alsóra kettészakasztatott s Medgyesszék, Besztercze s Brassó is a szász egyetemhez csatoltattak. A magyarhoni részek t. i. 1538 óta Szilágy vagy Kraszna, Közép-Szolnok (miből szakadt ki később Kővár vidéke) s a velök jött Zarándmegyék, — 1570-ik óta pedig az ekkor Maximilián és János Zsigmond közt kötött szerződés szerint ezeken kivül Bihar- és Máramaros megyék az erdélyi fejedelmeknek „magyarhoni részek ura" czimmel oly kikötéssel voltak ideiglenesen átengedve, hogy haláluk után a magyar király hatalma alá essenek azok vissza.

3) A török hódoltságok az ország delén és közepén leginkább Mátrától Száváig terültek el, tehát Pest, Pilis és Zsolt, Esztergom, Győr, Zala, Heves, Külső-Szolnok, Csongrád, Csanád, Békes, Arad, Bács, Bodrog, Szerem, Valpó, Pozsega, Verőcze, Baranya, Tolna, Fehér megyék, Temesi bánság, Jászság, Kunság s Horvátország egy része egészben vagy részben a zultán birodalmába voltak bekebelezve. De a török nem hagyta meg e megyék neveit, hanem az elfoglalt

részeket az elfoglalt váraktól vevén a nevezetet, katonai szerkezettel uj kerületekre, úgynevezett szandzsákokra (zászlókra) osztotta, mellyek főnökeikkel a szandzsák-bégekkel együtt eleinte a budai beglerbégnek, mint a zultán helytartójának vezérsége, később több beglerbégek, basák parancsnoksága alatt állottak. III Murad a foglalások szaporodtával az egész birodalmat helytartóságokra vagy ejaletekre, és mindegyik ejalethez tartozó szandzsákokra osztotta, mellyekből a hódolt Magyarországra a boszniai ejaleten kivül, melly Eszékig felnyúlott, 1610 körül 4 helytartóság és 21 szandzsák esett, t. i. 1) a budai ejalet, és Szendrő, Szerém, Kubán (Koppán), Simontornya, Székes-Fejérvár, Esztergom, Nógrád, Szécsén, Szekszárd, Mohács szandzsákjai; — 2) a temesvári ejalet, és Lippa, Csanád, Gyula, Medova, Jenő szandzsákjai, — 3) a kanizsai ejalet és Szigetvár, Pécs, Pozsega szandzsákjai, s 4) az egri ejalet és Szeged, Szolnok, Hatvan szandzsákjai. Tehát 25 basa és bég ült és parancsolt Magyarország elfoglalt váraiban. — A királyi és erdélyi Magyarországban a föld és birtoka tettleg is meg volt az eddigi jog szerint eddigi birtokosai kezében. Nem igy a meghódolt helyeken. Ezeket s a belőlök huzható jövedelmet a zultán, mint főbirtokos nem tekintve magyar birtokosaikra, részint magának fentartotta, részint katonáinak kiosztotta. Mert a töröknél azon elv uralkodott, hogy minden meghóditott vidéknek az őrizetére szükséges katonaságot magának kell eltartani. A zultán számára fentartott birtokok közől némellyek, az úgynevezett khaszbirtokok (khaszineh = cassa = belső kincstár) a császári kincstár jövedelmeiül voltak kitüzve, mellyekből a napi zsoldon és várakban levő gyalogok (jancsárok) és lovasok (szipáhik) fizettettek, mások pedig az úgynevezett árpaglikok (árpapénz), de nem a földek, hanem csak jövedelmeik, a basa vagy béghivatalok számára engedtettek. Amazokhoz tartoztak leginkább a kincstári városok, mint Jászberény, Dévaványa, N.-Kőrös. Czegléd, Kecskemét, Mező-Túr, Debreczen, H.-M.-Vásárhely, Ujváros, Török-Sz.-Miklós sat.; emezekhez leginkább a basák lakhelyeihez, a várakhoz közelebb eső faluk. A kiosztott birtokok, — a várakhoz távolabb eső és töröktől nem lakott faluk — a katonáknak, leginkább

lovasoknak vagy szipáhiknak zsoldkép adományozott hűbérek voltak, azért kilidzseknek (kardoknak), és a kerület, mellybe számos illy kardbirtokok összefoglaltattak, szandzsáknak (zászlónak) neveztettek, de miket a hűbéresnek sem eladni, sem elcserélni, sem feldarabolni nem volt szabad. E hűbérek — eleinte örökölhetők, de Magyarországon csak élethosszig adományozottak — a jövedelem szerint, mit behoztak, vagy timárok, azaz: 5—20 oszporát (egy oszpora = egy akkori denár), vagy ziametek, azaz: 20 ezer oszporán fölül jövedelmező birtokok voltak, s a katonáknak haszonvételül rangfokozat szerint osztattak ki. Illy helyeken a török földes urak, mert nem laktak falvaikban s évenkénti összeirásra, rovásolásra, tizedelésre ki sem igen mertek járni, a szolgáltatások mennyisége iránt a lakosokkal bizonyos összegben (innen a megsummálás nevezet) szoktak egyszer mindenkorra megegyezni, mellyet azután, ha 2—3 ház maradt is a faluban, tartoztak a lakosok beszolgáltatni. E szolgáltatások álltak rendesen tej- és földadóból (kharacs=harács), termények tizedéből vagyis vaj-, méz-, gabona-, széna-, faadóból, nehány napi takarodási, szállitási, várépitési sat. robotból, a kincstár részére teendő munkákból, napszámokból (avarisz, császár míve, vagy ha pénzzel megváltatott: császári adó), birság- vagy büntetéspénzből (bidat, bitangpénz) sat.; mik azonban majd így, majd amúgy szaporíttattak, s ha a pénzadó az első egyezkedés korlátai közt meghagyatott is, de a többiek, különösen a vármunkák, robotok, önkény szerint sokszor elviselhetlen terhekké csigáztattak. Az adót maguk a török hűbéresek szedték rendesen, a falu biráit tevén kemény parancsaikkal felelősökké mindenféle tartozások pontos lerovása iránt. A kincstári városok sokkal kedvezőbb helyzetben voltak a faluknál. Az adókat azokban is a basák, jancsárok szedték ugyan: de a zultán levén földesuruk, az egyéni kincsszomjnak nem voltak kitéve, nem váltak egy-egy szivtelen földesúr robottevő rabszolgáivá, nem tartoztak senki konyháját, és marháit eltartani, a török tőrvény szabta adókon fölül nem zsaroltathattak, a tizedeket időnkénti megbecsülés, nem önkényes általag szerint fizették, némi tulajdonjoggal birtak, javaikat adhatták, vehették, s így a rendes adók ellen rit-

kán is panaszkodhattak. Ezért lettek az alföldi városok annyira megnépesedett s olly roppant kiterjedésü és határú óriás helyekké. Mindenki iparkodott akármi úton-módon városi lakossá lenni A török földesúr a számos elnéptelenedett s pusztákká vált falvakat és földeket, mivel maga, gazdálkodni nem akarván, nem használhatta, csekély bérért a városoknak átadta, sőt, miután a török uralkodás vége felé a hübéri rendszer elenyészik, az uratlan és jobbágytalan földeket a kincstár örök tulajdonúl is oda ajándékozta. Ezen kivül a városok a magyar földes urak birtokaiból is, mert azok a török bejöttekor elfutván, jószágaikat elhagyták s a török alatt mutatni sem merték magukat, sokat eltulajdonítottak. A távolban élő földes úr megköszönhette, ha pusztáiért egy-két forintot, egy karmazsint, egy pár török papucsot, egy szőnyeget kaphata bérül. Igy az alföldön tettleg csak nem egyedüli birtokosok és földes urak a kincstári városok voltak, és a zavarok közt maradtak.

Bár azonban igy elfoglalta, kiosztotta, adóztatta is a török a behódolt magyar részeket; de sem a magyar birtokosok azokhoz való jogaikat s a magyar királyság a fölöttüki fensőbbséget fentartani, sem e részek népei régibb uraik-, királyaik-, törvényüktől függésüket elismerni s magukat többi testvéreikkel egy tagnak tekinteni soha meg nem szüntek. A földes urak követelték tizedeiket, s megtették birtokaik elfoglalása ellen óvásaikat, a töröktől szabad helyeken általuk és belőlök alkotott megyék a török birtokok fölött is hatóságot, őrködést gyakoroltak, számadásaikat megvizsgálták, szükölködő egyházaikat, iskoláikat segitették, szerencsétlenségeiket telhetőleg orvosolták, érttök a zultánnál közbenjártak, szóval a földes úr és jobbágy közti viszonyt állandóan fentartották. A magyar kormány hasonlókép folyvást intézkedett a hódoltságok fölött; területükből adományokat osztogatott, rájuk a magyar országgyülés adót vetett, csak hogy, mint az 1550-en innen való végzemények megszabják, a magyarországi kivetéseknek csak felét, s ezt karhatalommal is szedette, velök a végváraknál dolgoztatott, náluk a török elleni hadviselésre zsoldosokat toborztatott, bennök a török eljárás fölött ellenőrködött, a néposztályok jogait védelmezte sat. E jogot, bár

gyakorlatát tényleg, mint lehetett, akadályozta, maga a török is elismerte, mint ezt az 1606-iki zsitvatoroki, az 1615-iki bécsi, az 1618-iki komáromi, az 1625-iki gyarmati, az 1627-iki szőnyi, és az 1642-iki 2-ik szőnyi békekötések több pontjai igazolják. Ki volt kötve ezekben, hogy a hódoltság közt lakó vagy biró nemesek a töröknek adót ne fizessenek, hanem mindenekben szabadosok legyenek (ezt azonban a török csak a jobbágyos nemesekre értette), hogy a hódolt falukra a basák, bégek, szipahiák adóért személyesen ki ne járjanak, hanem csak a falu birái által szolgáltassák azt be, kik ha a tartozást be nem vinnék, a török a magyar kapitányok- vagy földesuraknak irjon s ezek által eszközöltesse a beküldést, hogy a helységek régi és szokott adói fölebb ne emeltessenek, hogy a magyarok a szokatlan adók miatt a magyar végbeli kapitányoknál panaszt tehessenek, s a basák az illy zsaroló török birtokost foszszák meg a birtoktól és jobbágyaitól sat. A hódolt helyek, még a némi függetlenségre verekedett városok is a magyar király és nemzet illy ellenörködő fensőbbségét örömest elfogadták, régi megyéik hatóságainak kész szivvel engedelmeskedtek, fizették adóikat, segíték fentartani a végvárakat, elismerték földesuraikat, megadák jobbára a tizedeket, s mig kényszerből török uraiknak hódoltak, kegyeletből hazájuk fejétől és kormányától tették magukat függökké. Még szembetünőbb volt e kétéletüség a jogszolgáltatásban. A török harczolt, rabolt, adót szedett; de a személyes szabadság korlátozásába, a jogügyekbe nem igen avatkozott. A török hatóságnak semminemü büntett, melly pénzbirsággal járt, nem kerülte ki figyelmét, s az illy birságokat, vérpénzeket a minden basa mellett levő k á d i n a k (mert ez volt minden ügyben itélőbiró, szerződéseknek, házassági kötvényeknek aláirásával törvényesitője, a basák, bégek csak végrehajtották az itéletet) itéletmondása után szigorúan be is hajtatta; de a többi bünökre szemet hunyt; rendőrséggel, közbátorsággal, magánosok ügyeivel keveset törődött, s ha olly községekben, mellyekben törökök és magyarok vegyesen laktak, megkeresésre biráskodott is, de, hol török nem lakott, ott a keresztyén lakosok biráira bizta, hogy „bolond szokásuk“ azaz: saját törvényük szerint szolgáltassanak igazságot. A magyar községek-

nek megvoltak e szerint biráik, esküdteik, hadnagyaik, tizedeseik, törvényszékeik, kik és mellyek által magyar törvény szerint itéletet mondattak, rendőrséget gyakoroltak, s nagyobb pöreiket magyar megyéikhez fölebbezték. A megyék az itéletet elvetették vagy megerősítették, a hódoltságokban levő megbizottjaik által végrehajtatták, sőt utóbb megkövetelték, hogy minden pör és panasz hozzájuk terjesztessék fel, s hogy semmi hódoltságbeli jobbágy a haza törvényei s rendes birái megvetésével pogány birákhoz, török urához (melly folyamodás innen törökösségnek neveztetett), fejvesztés-büntetés alatt ne folyamodjék, mit legvilágosabban az 1659: 13-dik czikk is megerősít. Sajátságos s tán páratlan tünemény a nemzetek történetében! A hódoltságok nagy része két ellenséges souveraint vallott magának, két kormánytól igazgattatott, két törvénytől függött, két urnak adózott, két birodalomnak tekintetett tagjául, mellyeknek egyike a tény, másika a jog alapjára fektette uralmát. Törvényesség, és bitorló erőszak, vaskényszer, és önkénytes jó indulat, községi önigazgatás, és zsarnok belkormányzat, alkotmányosság, és katonai kényuralom mint két kard egy hüvelyben álltak egymás mellett az egész török uralkodás alatt. Nem utolsó vonás hódolt testvéreink jellemében, hogy mindegyike a nyakán függő török iga daczára nemzetéhez, ura ellenségéhez szeretettel ragaszkodott, hogy a törvényesség elvét kegyeletesen tisztelte, hogy önszántából fizetett filléreivel ősi intézményeihez való hűségét fényesen tanusította, hogy magát a nemzeti élet közösségétől soha elszakasztatni nem hagyta. Jele volt ez a magyar nép hatalmas önfentartási ösztönének, s minden zivatarai közt joghoz ragaszkodó érzületének. Jele volt ez az ozmán tehetlenségnek, melly csupán nyers természetiségen alapulva az anyagot megölhette, de a szellemre semmi befolyással nem birt Jele volt ez a $1\frac{1}{2}$ százados török uralom minden nyom nélkül elenyésztének.

A Leopold alatt szerencsésen forgatott fegyverek visszaállitották nagy részben a magyar korona szétdarabolt birtokait. Az erdélyi független fejedelemség 1690-ben megszünvén, Erdély régibb határaival a magyar király birtokába ment vissza, a magyarhoni részek Magyarországhoz vissza-

csatoltattak, s ebben az 1693-diki Alvinczféle resolutio által is megerősíttettek. Magyarország hasonlókép visszafoglaltatott, de a törökökkel kötött karloviczi béke szerint határai csak Marosig, Tiszáig, Tisza torkolatától Boszuth folyó torkolatáig, s innen Unna Szávába ömléseig húzható vonalig s Unnáig terjesztettek. Elesett ekkép tőle a Maros, Tisza, Duna és Erdély közt feküdt temesi tartomány vagy Torontál, Temes, Krassó megyék. Elesett a szörényi bánság vagy is Szörény, Haram és Keve megyék, mind hárman Dunamentében Oláhországtól Pancsováig, Szörény körül belül a mai oláh-, Haram az illir-, Keve a német bánsági ezredek területén. Elesett a macsói bánság, mellynek macsói megyéje (Drina, Száva és Kolubra folyók közt Belgrád táján) Szerviába, orbászi (Verbász folyó táján) és zreberniki (Boszna folyó táján Drina felé), megyéi pedig Bosznyákországba olvadtak. Elesett Horvát- és Szlavonországok nagy része is. Ezeket már 1491—93-ban erősen dulták a törökök, kik ez óta, bár egy párszor megveretvén, visszariasztattak, mindig beljebb nyomultak foglalásaikkal. Ellenük a II Lajos magyar tanácsa által segélyül hivott, s 7 vagy 8 várba berakott osztrák csapatok keveset segítettek, csak Frangepán Kristófnak sükerült Jaiczánál vett győzelmével csapásaikat visszatartani, a miért ő Dalmát-, Horvát- és Szlavonországok védje czimével tiszteltetett meg. A mohácsi ütközet után Ferdinánd és Zápolya közt támadt villongásokban maguk ez országok is meghasonlottak. Horvátország rendei cettini gyülésükben Ferdinánd mellett nyilatkoztak; Szlavoniáé Frangepán Kristóf vezérlete alatt, kit Zápolya ez országok bánjává nevezett, Dombrón (Körösmegyében) tartott gyülésükben Zápolya részére állottak. A két párt harczaiban Frangepán elesett, s pártja jobbára Ferdinándhoz csatlakozott, a mióta Horvát- és Szlavonországok állandó hívei maradtak a Habsburg-magyar királyoknak. Ujabb inger volt ez a törököknek dulásaik megkettőztetésére, mellyek által majd egész Horvátország csakhamar kezükbe esett. Lakosai Száva- és Drávaközti Felső-Szlavoniába (a mai Zágráb-, Körös-, Varasd-megyékbe) menekültek, mellyre ezért később Horvátország neve ráragadt s a törvények- s oklevelekbe is becsúszott. A két or-

ság területe ekkép naponta szükebbre apadt annyival inkább, mert a törökökön kivül Horvátországból a velenczeiek is több helyet elfoglaltak, Szlavoniából pedig a stájer és krajni rendek segély szine alatt maguknak egy-egy várat eltulajdonítottak, mint a magyar országgyüléseknek a határokat eligazítni sürgető több végzeményei mutatják. Leopold győzelmei sem állították vissza a régi határokat. Mert a megkötött békeszerződésekben Horvátország tengeri vidékét a velenczeieknek, keleti s Alsó-Szlavoniának (mai 1-sö és 2-ik báni végezred, Zágrábmegye déli csúcsa, a sz.-györgyi és kőrösi ezredek délkeleti széle, s Bosznia é-i része), Száván túli részeit Unna és Verbász között a törököknek kelle engedni. — Még kevésbé szereztetett vissza Dalmátország, melly Zsigmond óta Velencze uralma alatt állott. II Ulászló a velenczeiek elleni cambrayi szövetséget, mellyhez Dalmátia visszavételeért ő is csatlakozott, tétlenül, haszontalanul hagyta lefolyni, s II Lajos alatt azon 100,000 forint is, mellyet a velenczeiek a Dalmátiáért hadakozás eltávolításaért Mátyás és Ulászló korában évenként fizettek, elmaradt. A magyar királyok csak puszta dalmát király czimet használhattak. Dalmatia ez egész korban a török-velenczei háborúk szinhelye levén, folytonos dulásoknak volt kitéve, sőt a Bosznia- és Szerviából menekült s itt határőrökül használt szökevényeknek, az úgynevezett uszkokoknak rablásaitól sem maradt menten, mellyek annyira növekedtek, hogy elfojtásukra Velenczének 1603-ban háborúval kelle föllépni. Leopold és a vele szövetségesült velenczeiek által Dalmatia utóbb a törököktől megszabadittatott; de ezután is Ragusával s a tengeri Horvátországgal öregbedve Velencze birtoka maradt. A magyar koronának, a mi csekély tengerpartja volt is, mások kezébe esett; sőt visszaszerzett birtokai is a török végek felől hatósága alul kiszakasztattak. Horvátországban, Slavoniában, a drávántúli megyékben a határszélek részint hadlábra állítva a bécsi hadi tanács katonai, részint régibb szervezetektől megfosztva, Bécsből nevezett főnökök idegenszerü kormánya alá adattak.

II. A korona vazallországai, mellyek a magyar király fensőbbsége alatt állottak, s hübérességük megmutatására hüséggel, évi adózással, s az ország védelmére segéd-

hadakkal tartoztak, a lefolyt két század alatt sorra elszakadoztak.

1) Bosznyákország, melly úgy látszik Alsó- és Felsö-Boszniára vagyis Ráma- és chulmi, vagy Sz.-Szába herczegségre (Herczegovina, Cettina és Naro folyók közt) volt osztva, utolsó királya- Thomassevich Istvánnak 1463-ban történt meggyilkoltatása után Mohammed által elfoglaltatott, s a Sz.-Szába herczegség is adófizetővé tétetett. Mátyás király ugyan több izben visszavette a királyi Boszniát, sőt Ujlaki Miklós macsói bánt Bosznia királyává nevezte (1470); de a honi zavarok, és Fridrikkeli háborúk által az erélyesb hadvitelben gátoltatván, miután 1483-ban Sz.-Szába egészen meghódíttatott s herczege László Magyarhonba menekült, Bajazettel 1487-ben kötött békében Bosznia nagy részét a törököknek engedte. Csak Jaicza, Szabács s több nevezetesb erőd maradt a magyarok kezében. Halála után Bosznia királyi czimmel a Corvin János és rendek közt kötött egyességben, mit II-dik Ulászló is megerősített, Jánosnak igértetett s adatott, ki e tisztténél fogva amaz erődöket, valahányszor veszélyben forogtak, meg is mentette, úgy, hogy a II Ulászlóvali 1503-diki török békében Bosznia jókora része Jaiczával, Szabács-, Zrebernik-, Bányaluka- s más várakkal együtt a magyaroknak biztosíttatott. A mohácsi vész után Zápolya és Ferdinand közt megkisérlett olmüczi egyezkedésben a bosznyák királyság Zápolyának igértetett, de mi a bekövetkezett események miatt soha létre nem jött. Ferdinánd Jaiczából a magyarokat eltávolítván, a parancsnokságot és várat német őrségre bizta, s az őrség azt 1528-ban gyalázatos föltételek mellett Szolimánnak feladta. Jaiczával elestek a többi várak is, s velök az egész ország. Ferdinánd az 1560-iki békében világosan a zultánnak kényteleníttetett adni Boszniát, — melly ekkor bosznyák ejaletté lőn átváltoztatva. Leopold vezérei, midőn 1685-ben Buda visszavétetett, beütöttek Boszniába, s belőle több helyet visszafoglaltak. Midőn azonban a bécsi udvar a békét kérő portától az egész Bosznia, Szervia, Bulgaria visszaadatását kivánta, ez elkeseredve ujra harczra kelt, s az elfoglaltakat mind visszahódította. Leopold nem boldogult többé, s a karloviczi békében egész Boszniát a törököknek engedte.

2) Szerb- vagy Ráczország az ozman trón Stambulban felállítása után 6 évre II Mohammed uralma alá jutott. A vallási gyülölet nem kis szerepet játszott elestében. Midőn vonaglásában Lázár özvegye Ilona a pápa szárnyai alá ajánlotta, s utolsó fejedelme a catholicus Thomassevics István alatt megmentésére egy a pápával és nyúgot cath. fejedelmeivel kötendő szövetség vala készülőben; a görög hithez szigorún ragaszkodó szerbek, különösen bojáraik inkább II Mohammedhez csatlakoztak, minek következtében Szervia 1459 ben könynyen török tartománynyá alakíttathatott. Kétszáz ezer szerb rabszíjra fűzve foglyúl vitetett. A többiek katonai uralom alá vetve vérrel, vagyonnal szolgáló, de birtokukban meghagyott jobbágyai lettek a töröknek. A hódolni nem akarók részint már előbb Zsigmond korában, részint a mostani elesés után Brankovics György onokái vezérlete alatt, részint később Mátyás és Kinizsi győztes fegyverei által megszabadítva Magyarországba vándoroltak, hol a temesi bánság, Szerémség, Licca, Corbavia területén letelepíttettek, Mátyástól több kiváltságok mellett azt is megnyervén, hogy Brankovics onokáiból despota czimmel vezért válaszszanak maguknak, mit 1471-ben — Brankovics Farkast azzá választván — valósítottak is. Így Szervia folytatva lön mintegy Magyarországban. A mohácsi vész után kiszoríttatván uj telepeikből a ráczok sokan Erdélybe mentek át, hol a szinte Brankovics ivadékának mondott Rácz György vezérlete alatt, ki egy ideig Sorbán Radul oláh vajda szolgálatában állott, Rudolf és Basta részén rabolva, ölve pusztították Erdélyt, s harczoltak Bocskay ellen. Rácz György másod-onokája volt a szinte Brankovics-utódúl tartott György, kit ügyessége miatt Apaffy Mihály több izben a portához követségekre alkalmazott, Leopold pedig később a szerbeknél szerzett tekintélyénél fogva ezek áttéritésére használt fel. Midőn t. i. Leopold a török ellen vitt háborúiban észrevette, hogy a zultán alatt levő szerbek, kiket vallásukhoz, nyelvükhez, nemzetiségükhez szilárd ragaszkodásuk uraikkal mindig merev ellentétben tartott, a köztük és magyarországi rokonaik közt folyvást fennálló összeköttetésnél fogva hozzá hajlandók, s a török ellen tömegesen fölkelni készek valának; konstantinápolyi követei által a szerbek patriarcháját Maximet titkon

magának megnyerte, s ez által az érsek székhelyén az ipeki egyházban Brankovics Györgyöt, kit bárói, majd grófi rangra emelt, II György névvel a szerbek despotájának nyilváníttatta. György e minőségben híveiből meglehetős tábort gyüjtött összse, s midőn 1689-ben bádeni őrgróf Lajos a törökök üldözésére Bosznia- és Szerviába rontott, a császári hadakhoz csatlakozott. Az ezek egyik tábornoka Piccolomini által megnyert, s az uj ipeki érsek Csernovics Arszén által felbuzdított szerbek nagy segitségére voltak Lajosnak Közreműködésükkel Balkán vidéke Herczegovinától Rumeliáig vissza lett szerezve. Szervia örök időkre megszabaditását várta a szerb nemzet. A féltékenység azonban mindent elrontott. Lajos Brankovics Györgyöt azon okból, hogy ez a nyert császári oklevél erejénél fogva magát Szervia, Bosznia, Thracia, Bulgaria, Szeremség örökségszerinti despotájává akarta tenni, s a papság és nép hozzáragaszkodásából veszedelmes dolgok fejlődhetnének ki, elfogatta s Bécsbe küldötte. A szerbek Piccolomini halála után a császári tisztek és idegenek rosz bánása által elkeseréttetvén, rokonszenvükben meghültek s a rájok vetett adót mérséklő törökhez kezdettek inkább hajlani. A törökök uj erővel fogtak a hadvitelhez, s a császáriaktól minden foglalmányaikat visszahódították. A Leopoldhoz hű maradt Csernovics Arszénnak a törökök boszúja elől harminczezredmagával Magyarországba kelle vándorolni, hol az 1690- és 1691-diki leopoldi biztosíték-levelek mellett (lásd a 871-dik lapon) a már visszaszerzett Szerémségben s a drávántúli megyékben letelepíttettek. Brankovics György a szerbek könyörgése daczára fogva maradt, s 1711-ben fogságban halt meg. Szerbország ismét török iga alá esett, mellyből a karloviczi béke sem szabadította ki. A Magyarhonban települt ráczok a törökökkel, a magyar felkelőkkel állt viszályokban hű harczosai voltak a császároknak, a miért Leopoldtól nyert szabadítékaikban I József által is megerősíttettek.

3) Bolgárország a szerencsétlen várnai ütközet (1444) óta, melly török iga alá ejtette, folyvást török uralom alatt maradt, basasággá alakíttatott, szandzsákokra (widdini, sophiai (triadiczai), nikápolyi, szilisztriai) osztatott, nagy része török hűbérül adományoztatott, s miután kivált 1453-ban az

ozmán trón Stambulban felállíttatott, a kezdetben adott némi szabadalmaktól s vallási szabadságtól is megfosztatott, minek következtében számos bolgárok a görög hitről Mohammed vallására tértek. Lakosai közöl többen Magyarországba menekültek. Leopold vezérei Buda visszavétele után Bolgárországba is üldözték a törököket, s 1688-ban Widdint megvették s Triadiczát (Sophiát) szétpusztították, de foglalmányaikat a következett évben ismét elvesztették, s így minden kísérlet Bulgaria megszabadítására sükertelen maradt. A magyar királyok csak hozzávaló joguk fentartásával vigasztalhaták magukat.

4) Oláhország (byzanczi iróknál Pannodakia vagy Ungroblachia, oláh nevezettel Zara-muntenaska vagy Muntena, azaz: hegyföld, Havasalföld) a török előrenyomulás miatt mindig veszedelmesb helyzetbe jutott, mit a maga bojárai közti czivódás még veszedelmesbé tett. Mátyás utáni vajdái a mohácsi vészig elismerték a magyar vazallságot, melly véduri jognál fogva Zápolya a Mahomet bégtől megvert s Erdélybe futott Radult trónjába visszaállította. Ez azonban nem menthette meg Oláhország függetlenségét. Mert ugyanekkor az oláhok látván a fölöttük függő vészt, a török zultánnak hódoltak, adófizetőkké lettek, s fejedelmük török vazallá változott, azon engedélylyel ugyan, hogy maguk az oláhok választhatják s belügyeikbe a törökök nem elegyednek, de mi ritkán tartatott meg. Azon helyzet, mellybe Oláhország ezen hódolás által taszittatott, még jobban érlelte a nemzet ingatag jellemét; a magábani örökös villongások pedig még jobban sietteték alábbsülyedését. A legyőzetett párt majd törökhez, majd magyarhoz futott pártfogásért, s bevitte hona beljébe a szomszédok pusztítását. A vajdák hol a török zultán, hol a magyar király, hol az erdélyi fejedelem szövetségéhez csatlakoztak, vagy mig egyiknek nyiltan hűséget fogadtak, alattomban a másik táborához szegődtek. Árulás, szószegés, a vetélytársaknak egymás elleni pártharczai csaknem mindennapi dolog volt a vajdák történelmében. A híres Mihály vajda (1593—1601) majd a törökök ellen, kik őt egy ellene összeesküdt párttól segélyül hiva semmivé tenni törekedtek, Báthory Zsigmonddal szövetkezett s vazalli esküt mondott, majd Báthory Zsigmond és Endre ellen Rudolfhoz szegődött, majd Bastával egyesülve Erdélyt igázta agyon, majd

Basta ellen fordulva ez által megyilkoltatott. Utódja Radul Sorbán (1602—1610) hasonló politikát követett. Majd Rudolf mellett harczolt, s Rácz Györgyöt csapataival Erdélybe küldvén a szászokat Bocskay ellen támogatta. Majd Bocskay mellé állott, majd ismét a szászokkal és Ausztriával egyesült Báthory Gábor ellen, s ez által elüzetvén Bécsben Mátyásnál keresett menedéket, ki azonban őt a zultán miatt visszaállítani nem tudta. Utódjaik még nagyobb csapásokon mentek keresztül. Alig volt egy — kettő, ki a vajdaságban békével megmaradhatott volna. Majd a török zultántól, majd az ellenök támadt katonák- és bojároktól, majd a zavarokban berohanó moldvai vajdáktól, majd a beavatkozott Rákóczy Györgytől lerakattak, fölemeltettek, s ismét elüzettek. Ez így ment örökké. A szerencsétlen ország török adó, belviszályok s külbeavatkozások súlya alatt nyögött folytonosan. Midőn a török uralom Magyarországon ingadozni kezdett, az oláhok is kezdének a portától elszakadásról gondolkozni, mit kivinni azonban sohasem sükerült. Mert, bár Sorbán Cantacucen (1679—1688) Bécs ostrománál, mellyben az oláhoknak is részt kelle venni, titkon ágyúival a bécsi örség kezére dolgozott, s mikor Veterani tábornok Oláhországba csapott, Bécsbe szövetkezés végett követséget küldött, s bár Brankován (1688—1714) a törökök és Ausztria, majd a törökök és Péter czár közt folyt harczokban alattomban mindig ezek részére működött; de amaz megmérgeztetvén, ez az osztrákokkal, oroszokkal kötött béke után letétetvén, teljesen meghiusult minden felszabadulási remény. A porta ezután görögöket nevezett vajdákúl. Azon kis műveltség, mellyet nehány vajdák görög tudósok befogadásával, s biblia, történelem és több könyvek oláh nyelven kiadásával felsarjadztatni törekedtek, egészen dugába dölt.

5) Moldvaország (Cumania nigra, Paeonodakia, Mauro-Valachia — a törököknél Kara-Bogdán — Kara Iflak) mint átmeneti ország Oláhországéval hasonló sorsban részesült. A fölötte való fensőbbséget Mátyás holta után Albert lengyel király megkisérlette ugyan egy izben magához rántani; de a vajda Bogdán István (1458—1504) a székelyektől, törököktől, magyaroktól segítve megverte a lengyeleket, s mind ő,

mind utódja egyszemű Bogdán (1504—1517) II Ulászlóval s lengyel király Zsigmonddal kötött egyezkedés szerint hű vazalljai maradtak a magyar koronának. De már a mohácsi vész előtt kezdtek beleavatkozni a pusztító törökök Moldavia fensőbbségébe. Egyszemű Bogdánnak Szelimmel 1512-ben hódolati s adófizetési egyességet kelle kötni. Fiának Istvánnak (1517—1526) uralma jeleül a zultán turbánt, kaftánt, nyerget, paripát, 2 lófarkot s zászlót küldött; Péter vajda (1527—1538) pedig 1529-ben egészen Szolimán főuralma alá adta magát, azon joggal ugyan, hogy Moldvaország alkotmánya, vallása, jövedelmei, s a bojárok szabad fejedelemválasztása épen marad, de egyszersmind azon kötelezettséggel, hogy az ország 1000 katonát állítani, s évi önkénytes ajándokúl 4000 aranyat, 40 lovat, 24 sólymot fizetni tartozik. Péter egyik ivadékában Istvánban a 16-dik század közepén kifogyott a Dragosidák törvényes és törvénytelen házasságbóli törzsöke, mellyből idáig vajdák választattak. Ez ujabb csapásokat hoza Moldva nyakára. Az ország pártokra szakadozott Egyik vagy másik párt, egyik vagy másik választottjai, lengyelekhez, törökökhez, osztrákokhoz, erdélyi fejedelmekhez, muszkákhoz folyamodtak pártfogásért, s a segélyül hivottak még jobban pusztíták a magát maró országot. A vajdaságra ujabb-ujabb kalandorok tolták fel magukat. Illyen volt a crétai Heraclides, kivel a bécsi kormány Erdélyt megtámadtatta, — illyen volt Áron, ki nagy adóval vette meg a vajdaságot, — illyen volt Mogila Jeremiás, és több Mogilák, Báthory Zsigmond és Bocskay szövetségesei, — illyen volt Lupul Vazil, ki az oláh trónt magához ragadta, de Rákóczy Györgytől megveretett s elüzetett, — illyen volt Ghika Albániából, — illyenek voltak a Kantemirek, kik muszka védpaizs alatt a fejedelmi hatalmat korlátlanná s családjukban örökölhetővé tették. Mindezek sokszor merész gondolattal léptek fel s Európa bámultára magát a portát is megreszkettették; de futócsillagként tüntek el ismét az enyészet sirjába. Moldvaország mellettük vagy ellenük kiontott vérével sem tudta szabadságát kivívni. Helyzete, belbajai, sülyedése, kimerültsége török fensőség alatt sorvadni hagyták.

6) Halics és Lodomeria folyvást Lengyelország

uralma alatt maradt, bár hozzá a magyarok jogukat állandón fentartották, mint ezt a Báthory István halála után támadt lengyel trónviszályoknál megmutatták, mellyek közt, midőn az egyik trónkövetelő Maximilian főherczeg elfogatván, csak azon föltétellel bocsáttatott szabadon, hogy sem ő, sem testvére Rudolf császár és király, sem a magyar rendek Lengyelország tartományai ügyébe, különösen Veres Oroszországéba nem avatkoznak; az ez iránt tett egyességet követeik csak azon hozzáadással irták alá, hogy Magyarország jogain ez által semmi sérelem ne történjék. Később pedig, midőn sem Maximilián, sem Rudolf ez egyességi pontokat nem tartották meg, a magyar rendeket sem lehete rávenni, hogy azokat esküvel megerősítsék, a Lengyelország felőli határoknak kiigazításáról, Lubló és az elzálogosított 13 szepesi város visszavevéséről hozott számos végzéseikkel majdnem minden országgyülésen megujitván igényeiket.

7) Ausztria, Stájer Mátyás holta után pár hó mulva visszafoglaltattak. A velök ment Borostyánkő, Szarvkő, Kőszeg, Kis-Marton uradalmak s több várak visszakebelezése iránt számos végzeményt kelle a rendeknek alkotni, mig nem azok III Ferdinand alatt visszacsatoltattak.

8) Morva, Lusatia a magyar királynak mint cseh királynak hódolván, a magyar korona birtokából kisikamlottak.

Azon ingatag viszony ekkép, mellyben Szerb-, Oláh-, Moldva-, Bosznyák- és Bolgárországok Magyarországhoz állottak, s mellyet mint mindenütt, úgy hazánkban is csak anyagi hatalom túlsulya idézett elő és tartott fenn, teljes elszakadássá nőtte ki magát. Az európai keleten élődő önállástalan népfajok, mihelyt honunk ereje hanyatlott, feloldák magukat a hűbériség köteléke alól, s ismét önállástalanúl a magyarénál nagyobb erővel rohanó török hatalmának hódoltak. A magyar állam ez által a karpatok innenső keblére szoríttatott, s igazolva lőn azon földirati viszonyok szülte eredmény, hogy Magyarország ama hegyek által képzett természeti határain túl nem tarthatja fenn állandón és huzamosan uralmát. Innen a török kiüzésével is csak ama határon belül fekvő közvetlen országok szereztettek vissza. Itt is azonban a hanyatlás beáll-

távai súlyos csapás nehezült a magyar koronára. Kelet nyers rohamai ellen erős bástyául szolgált hazánknak a karpátok öve; de nyugot felé csak gyönge természeti határok sánczolák, mellyeket a német szivósság, a római császárok terjeszkedési vágya, a Habsburgok kötéseknél, választásnál vagy utóbb örök átadásnál fogva szerzett jogai s nyugot szellemi fensőbbsége könnyen áttörtek, annyival inkább, mert innen a honba behajló fokföldek, síkok és folyamok mintegy természeti útat engedtek a külföldi elemeknek. Túlszárnyalták ezek a megzúzott magyar anyagi s erkölcsi erőt. Befolyásuk a korona visszaszerzett birtokait családbirtokokká változtatta, a visszafoglalt magyar határokat császári határokká bélyegezte, a magyar királyt a német császár és osztrák fejedelem személyébe olvasztotta, s a magyar királyságot a független európai államok sorából kitörölte. Itt még jobban igazolva lőn az ország helyzetének a független uralom hosszú időkig fentartására és világszerű terjeszkedésre nézve kedvezőtlen volta. A csupán szárazföldi oldal, melly területének osztályrészül jutott, elzárta azt különben is a nemzetek életében most szereplő világtengertől, hanyatlásával az oczeánra vezető középtengertől is megfosztotta, s igy az ujabb kor és Európa egyetemes haladása medrétől elszakasztotta. Földi viszonyoknál fogva sem maradt ekkép a nemzetnek egyéb hátra, mint hogy felhagyván természeti határain túl terjeszkedéssel, csupán ezeken belül, s ezek beljéhez alkalmazott működéssel eszközlendő önfentartásra szorítkozzék, hogy elvesztvén európai önállóságát, csupán beljében dynastiája több örökségeibe beolvasztás ellen védje meg önállóságát, s hogy midőn az e végett vitt harczokban minden más ellenállási eszközökből már kifogyott, a ránehezült tények ellenében szentesített jogai alapján folytassa tovább önvédelemre szorított küzdelmét.

Kijavítandók.

Lap.	*Sor.*			
436 —	19	az „egy“ *egészen hagyassék ki.*		
460 —	5	a *után tétessék:* horvát.		
490 —	27	1511 *helyett tedd:* 1541.		
491 —	25	szándzsákká „ „ beglerbéggé.		
421 —	2	*után és alá tétessék:*		

Megemlitendő még a rendeknek 1539-ben Pozsonyban költ határozata, mellynek 37 czikkében Ferdinándot a hon megszabadítására, e végett a Jánospártiakkali tanácskozhatás megengedésére, a hadi népek által tett károk megtérítésére s a t. kérik, miket a király nagy részben teljesiteni igér (Kovácsich Syll. Decr. 372. lap.). Nevezetesek szinte: *a)* Ferdinánd 1526-ban Bécsben költ ünnepélyes levele, mellyben az ország szabadságait, ha azt fegyverrel foglalná is el, biztositja, — *b)* Ugyanannak 1527-diki német levele, mellyben hasonlókép a magyar nyelv, nemzetiség, és szabadságok biztosittatnak, — *c)* a zápolyapárti rendeknek Ferdinánd hozzájok küldött levelére adott válasza (1527), mellyben őt intik, hogy magát magyar királynak ne czimezze, mert ők őt illyennek soha el nem ismerik.

554 —	27	futott	*helyett*	*tedd:*	vonult.
587 —	22	első félszázadban	„	„	század első felében.
643 —	19	braunschweizi	„	„	braunschweigi.
709 —	9	Rákóczy	*után*	„	György.
766 —	9	Leopold	*helyett*	„	Leopoldnak.

A 4-ik füzeti borítékon 1 ft 10 kr. *helyett tedd:* 1 frt 40 kr.